

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗ ΒΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ
Η Α΄ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ (1901-1964)

ΕΛΕΝΗ Κ. ΚΟΛΛΑ

ΚΕΡΚΥΡΑ 2021

IONIAN UNIVERSITY

FACULTY OF HISTORY & TRANSLATION-INTERPRETING

DEPARTMENT OF HISTORY

PHD THESIS

ESSENTIAL STEPS OF ECONOMIC EDUCATION IN THE MODERN GREEK STATE

THE ATHENS PUBLIC COMMERCIAL SCHOOL (1901-1964)

ELENI K. KOLLA

CORFU 2021

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗ ΒΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ. Η Α΄ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ (1901-1964)

ΕΛΕΝΗ Κ. ΚΟΛΛΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΓΓΕΛΑΚΟΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΓΓΕΛΑΚΟΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Ι.Π.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΨΑΛΛΙΔΑΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Ι.Π.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΤΣΑΦΟΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΕΚΠΑ

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΓΓΕΛΑΚΟΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Ι.Π.	ΑΝΩΓΙΑΤΗΣ - ΠΕΛΕ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ, Ι.Π.
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΨΑΛΛΙΔΑΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Ι.Π.	ΚΑΚΡΙΔΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ, Ι.Π.
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΤΣΑΦΟΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΕΚΠΑ	ΓΚΑΡΑΒΕΛΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ, Π.ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
	ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΑΓΝΗ, ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ, Ι.Π.

ΚΕΡΚΥΡΑ 2021

PHD THESIS

ESSENTIAL STEPS OF ECONOMIC EDUCATION IN THE MODERN GREEK STATE.

THE ATHENS PUBLIC COMMERCIAL SCHOOL (1901-1964)

ELENI K. KOLLA

SUPERVISOR: KONSTANTINOS AGGELAKOS, PROFESSOR I.U.

THREE-MEMBER ADVISORY COMMITTEE

KONSTANTINOS AGGELAKOS, PROFESSOR I.U.

GRIGORIOS PSALLIDAS, PROFESSOR I.U.

VASILEIOS TSAFOS, PROFESSOR UOA

SEVEN-MEMBER EXAMINATION COMMITTEE

KONSTANTINOS AGGELAKOS, PROFESSOR I.U.	ANOGIATIS - PELE DIMITRIOS, PROFESSOR, I.U.
GRIGORIOS PSALLIDAS, PROFESSOR I.U.	KAKRIDIS ANDREAS, ASSISTANT PROFESSOR, I.U.
VASILEIOS TSAFOS, PROFESSOR UOA	GARAVELAS KONSTANTINOS, ASSISTANT PROFESSOR, U.IOANNINA
	PAPADOPOULOU AGNI, ASSISTANT PROFESSOR, I.U.

CORFU 2021

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η διατριβή αφορά στα βήματα που έγιναν από το ελληνικό κράτος από τις αρχές του 20ου αιώνα σε σχέση με την «οικονομική εκπαίδευση», το τμήμα δηλαδή της εκπαίδευσης που δεν αφορά μόνο στην θεωρητική κατάρτιση των μαθητών αλλά και την απόκτηση των απαραίτητων γνώσεων και εφοδίων για τον επαγγελματικό στίβο. Έμφαση δίνεται στη στροφή του περιεχόμενου της διδασκαλίας σε πρακτικότερες κατευθύνσεις και στην προσαρμογή της εκπαίδευσης στις απαιτήσεις της οικονομικής ανάπτυξης με την καθιέρωση συστήματος δημόσιας εμπορικής και «πρακτικής» εκπαίδευσης. Όλα αυτά εκτός από την θεωρητική τους πλαισίωση είναι ιδωμένα μέσα από την λειτουργία της Α΄ Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αρρένων Αθηνών. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στα Ωρολόγια Προγράμματα Σπουδών, στον τρόπο εισαγωγής των μαθητών στην Εμπορική Σχολή, στο μαθητικό δυναμικό, στους τρόπους και τις μεθόδους αξιολόγησης της επίδοσης των μαθητών και στα οικονομικά στοιχεία και δεδομένα της Σχολής.

Η Α΄ Δημόσια Εμπορική Σχολή Αθηνών αποτελεί αντικείμενο της ιστορικής ερευνάς και μελέτης, όχι μόνο ως αποτύπωση της φοίτησης των Αρρένων οι οποίοι επιθυμούσαν να λάβουν εμπορική εκπαίδευση, αλλά και ως πεδίο αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην εκπαιδευτική δράση και την κοινωνικοοικονομική και πολιτική κατάσταση της χώρας. Σε αυτό το πλαίσιο είναι δυνατό να κατανοηθεί ο ρόλος της Α΄ Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αθηνών σε σχέση με την ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης, με άλλες ιδίου αντικειμένου Σχολές ιδιωτικής πρωτοβουλίας καθώς και με την εξέλιξη και τον πολλαπλασιασμό τους και σε άλλες περιοχές της χώρας.

Έχοντας τα προαναφερθέντα ως αφόρμηση, αναζητήθηκε η αναγκαιότητα ίδρυσης Εμπορικών Σχολών ως αρωγός για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, οι επιδιώξεις της Εμπορικής Εκπαίδευσης, η τοπική και κοινωνική ταυτότητα των φοιτώντων μαθητών και των οικογενειών τους καθώς και η σχέση της ταυτότητας αυτής με την επίδοσή τους και την ολοκλήρωση ή μη των σπουδών τους στην Εμπορική Εκπαίδευση.

Η επιστημονική τεκμηρίωση και απόδειξη όλων όσα θα αναφερθούν στην παρούσα διατριβή στηρίχθηκε σε πρωτογενές αρχειακό υλικό που καλύπτει τη χρονική περίοδο 1900- 1960. Πρόκειται για ποιοτικά και ποσοτικά στοιχεία από πρωτογενείς πηγές: Νόμοι, Νομοθετικά Διατάγματα, Βασιλικά Διατάγματα, Προεδρικά Διατάγματα, Εκθέσεις Πεπραγμένων, Ημερολόγια Διευθυντή, Ειδικούς και Γενικούς Ελέγχους

προσωπικών στοιχείων και επίδοσης μαθητών, αποτελέσματα προαγωγικών-απολυτηρίων- εισιτηρίων και κατατακτηρίων εξετάσεων, Προϋπολογισμούς και πίνακες έκτακτων εξόδων. Τα δεδομένα αυτά εντοπίστηκαν σε Φύλλα Εφημερίδος Κυβερνήσεως, σε Στατιστικές Επετηρίδες, Στατιστικές της Εκπαίδευσης και σε αρχειακές συλλογές των Γενικών Αρχείων του Κράτους και αξιοποιήθηκαν σε συνδυασμό με τη βασική βιβλιογραφία της προς εξέταση περιόδου.

Η διατριβή διακρίνεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος, που αποτελεί τη θεωρητική πλαισίωση της περιόδου 1900-1960, αναλύονται αφενός τα ιστορικά, οικονομικά και εκπαιδευτικά δεδομένα της περιόδου, αφετέρου η θεσμοθέτηση και θεμελίωση της Εμπορικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα και η εξέλιξή της μέσα σε εξήντα χρόνια.

Μέσα από τη θεωρητική τεκμηρίωση εντοπίζονται οι συνθήκες που οδήγησαν και ευνόησαν τη θεμελίωση της Εμπορικής Εκπαίδευσης, αλλά και εκείνες που κατά περιόδους περιόρισαν σημαντικά το μαθητικό δυναμικό και τη λειτουργία των Εμπορικών Σχολών. Επίσης, αναδεικνύονται οι θεσμοί, οι φορείς και οι παράμετροι που σχετίστηκαν με τη λειτουργία των Εμπορικών Σχολών.

Στο δεύτερο μέρος της παρούσας διατριβής ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην ιστορική αναδρομή της Εμπορικής Εκπαίδευσης, στις Δημόσιες και Ιδιωτικές Σχολές του 20ου αιώνα αλλά και σε όλους εκείνους τους Νόμους και τα Διατάγματα που διέπουν τη λειτουργία των εν λόγω Σχολών αλλά και στα προσόντα των καθηγητών που προσλαμβάνονταν ως εκπαιδευτικοί Εμπορικής Εκπαίδευσης. Κυρίως όμως μελετάται και αναλύεται το αρχειακό υλικό από την Α΄ Δημόσια Εμπορική Σχολή Αρρένων Αθηνών καθώς και η συσχέτισή του με τα εκάστοτε ιστορικά, εκπαιδευτικά και οικονομικά δεδομένα. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στα μαθήματα που αναδεικνύονται βαρύνουσας σημασίας για την κατάρτιση των μαθητών, όπως αυτά προκύπτουν από τη μελέτη των Ωρολογίων Προγραμμάτων Σπουδών, στον τρόπο και τις προϋποθέσεις εισαγωγής των μαθητών στην Εμπορική Σχολή καθώς και στο γνωστικό τους επίπεδο όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα των εισιτηρίων και κατατακτηρίων εξετάσεων, στο μαθητικό δυναμικό- την καταγωγή, την κοινωνική και οικονομική τάξη, την τακτική ή μη φοίτηση και την επίδοση- στους τρόπους και τις μεθόδους αξιολόγησης της επίδοσης των μαθητών και στα οικονομικά δεδομένα της Σχολής.

Από τα προαναφερθέντα καθίσταται αντιληπτή η αναγκαιότητα και η συμβολή της Εμπορικής Εκπαίδευσης για την ανάπτυξη και την πρόοδο όχι μόνο του εμπορικού κλάδου αλλά και εν γένει της ελληνικής οικονομίας. Επίσης φωτίζονται όλες οι

συνθήκες- ιστορικές, οικονομικές και εκπαιδευτικές- που συνέβαλαν στο να ακμάσει η Εμπορική Εκπαίδευση στην Ελλάδα, αλλά και εκείνες που οδήγησαν κατά διαστήματα στην παρακμή της.

Μετά από ενδελεχή μελέτη, ανάλυση και αξιολόγηση της βιβλιογραφίας και των πηγών, η παρούσα διατριβή καταλήγει στο κεντρικό συμπέρασμα ότι ο στόχος της Εμπορικής Εκπαίδευσης που ήταν αφενός η σύνδεση της εκπαιδευτικής διαδικασίας με την οικονομία και αφετέρου η ώθηση στον εμπορικό κλάδο μέσω της εξειδίκευσης και της βελτίωσης των παρεχόμενων υπηρεσιών, επετεύχθη. Μελετήθηκε διεξοδικά η πορεία της προσπάθειας αυτής από το 1856, χρονολογία έναρξης, έως και το 1960 αποτιμώντας την μέσα από το εκπαιδευτικό έργο της Α΄ Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αρρένων Αθηνών. Θεωρούμε ότι το εγχείρημα της Εμπορικής Εκπαίδευσης απέδωσε καρπούς στους τομείς της οικονομίας, του εμπορίου και της εκπαίδευσης εν γένει.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

Ειδικός έλεγχος, γενικός έλεγχος, εισιτήριες- κατατακτήριες- προαγωγικές- απολυτήριες εξετάσεις, εγγραφέντες, φοιτήσαντες, προαχθέντες, απορριφθέντες, μαθητικό δυναμικό, ωρολόγιο πρόγραμμα σπουδών, προϋπολογισμός, εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, εμπορική εκπαίδευση, εμπορική σχολή, Α΄ δημόσια εμπορική σχολή αρρένων Αθηνών, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Υπουργείο Γεωργίας, Εμπορίου και Βιομηχανίας.

SUMMARY

The present PhD thesis concerns the steps taken by the Greek state since the beginning of the 20th century in relation to "financial education", ie the part of education that concerns not only the theoretical training of students but also the acquisition of the necessary knowledge and supplies for the professional track and field. Emphasis is placed on shifting the content of teaching in more practical directions and on adapting education to the requirements of economic development by establishing a system of public commercial and "practical" education. All of these, apart from their theoretical framework, are seen through the operation of the First Public Commercial School for Boys in Athens. Particular reference is made to the Curricula, the way students are were admitted to the School of Commerce, the student body, the ways and methods of evaluating student performance and the financial data and data of the School.

The First Public Commercial School of Athens is the subject of historical research and study, not only as a record of the education of Boys who wanted to receive commercial education, but also as a field of interaction between educational activity and the socio-economic and political situation of the country. In this context, it is possible to understand the role of the First Public School of Commerce of Athens in relation to the history of Greek education, with other schools of the same initiative, as well as with their evolution and proliferation expansion in other parts of the country.

Having the above as an occasion, the necessity of establishing Commercial Schools as a helper for the economic development of the country, the aspirations of Commercial Education, the local and social identity of the students and their families as well as the relation of this identity with their performance were sought. and the completion or not of their studies in Commercial Education.

Regarding the above as the starting point, what was sought was the necessity of establishing Commercial Schools as an incentive for the economic growth of the country, as well as the aspirations of Commercial Education, the local and social identity of the students in relation to their performance.

The scientific documentation presented in this dissertation was based on archival material covering the period 1900-1960. This is qualitative and quantitative data from primary sources: Laws, Legislative Decrees, Royal Decrees, Presidential Decrees,

Acts Reports Principal's Calendars, Special and General Checks of personal data and student performance, results of promotional-graduation-tickets and qualifying exams, Budgets and tables of extraordinary expenses. This data was found in Government Gazette, Statistical Yearbooks, Education Statistics and archival collections of the General State Archives and were was used in conjunction with the basic bibliography of the period examined.

The dissertation is divided into two parts. The first part, which is the theoretical framework of the period 1900-1960, analyzes on the one hand the historical, economic and educational data of the period and on the other hand the institution institutionalisation and foundation of Commercial Education in Greece and its development within sixty years.

Through the theoretical documentation the conditions that led to and favored the foundation of Commercial Education are identified, in addition to those that at times significantly limited the student population and the operation of Commercial Schools. Also, Moreover, the institutions, bodies and parameters related to the operation of the Schools of Commerce are highlighted.

In the second part of this dissertation, special reference is made to the historical background of Commercial Education and to both Public and Private Schools of the 20th century. Furthermore, particular mention is given to Laws and Decrees that govern regulated the operation of these Schools and to the qualifications of the teachers who were hired. On top of everything though, special attention is paid to the First Public Commercial School for Boys of Athens, as well as its correlation with the respective historical, educational and financial data. Particular emphasis is given to the courses that are were of great importance for the training of students, according to the Curricula, the prerequisites for admission of students and their cognitive level as shown by the results of the tickets and qualifying examinations. Last but not least, the student background along with their evaluation methods and the financial status of the school are thoroughly examined, as well.

From the above, it is clear that Commercial Education is essential for the development not only of the commercial sector but also of the Greek economy in general. All conditions - historical, economic and educational - that contributed to the prosperity of Commercial Education in Greece, but also those that led from time to time to its decline are highlighted.

After a thorough study, analysis and evaluation of the literature and sources, this dissertation concludes that the goal of Commercial Education, which was on the one hand the connection of the educational process with the economy and on the other hand the impetus of the commercial sector through specialization and improvement of the services provided, was achieved. The course of this effort from 1856, the date of its beginning, until 1960 was studied in detail, evaluating it through the educational work of the First Public Commercial School for Boys of Athens. We believe that the Commercial Education project has borne fruit in the fields of economics, economy, trade and education in general.

KEYWORDS

Special control, general control, tickets-qualifiers-promotional-final exams, registered, students, promoted, rejected, student staff, curriculum, budget, educational reform, commercial education, public school, commercial school, commercial school, commercial school, commercial school National Economy, Ministry of Agriculture, Trade and Industry.

Στον Τάσο,
τον Θοδωρή και τον Φώτη-Μάριο

«Όπως η γη, όσο γόνιμη κι αν είναι δεν μπορεί να κάμει τίποτα χωρίς καλλιέργεια,
έτσι και ο νους, χωρίς εκπαίδευση δεν μπορεί να δώσει καλό καρπό»
Πλούταρχος, Έλληνας ιστορικός και βιογράφος (45 μ.Χ-120)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ 9
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 21
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ 27
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ 29
ΕΙΣΑΓΩΓΗ 35
α) Το πολιτικό συγκείμενο από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι το 1960 35
β) Από την οικονομική δυσπραγία στην οικονομική ανάπτυξη 43
γ) Η εκπαιδευτική πολιτική των κυβερνήσεων κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα.. 50
γ1) Η εμπορική εκπαίδευση κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα 55
δ) Οι πρωτογενείς πηγές- Αρχειακό υλικό 59
ε) Σκοπός της έρευνας και τα ερευνητικά ερωτήματα 62
Στ) Μεθοδολογία Έρευνας 63
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ 65
ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 67
α. Από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι και τη Μικρασιατική καταστροφή 67
β. Από τη συνθήκη της Λωζάννης μέχρι την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.. 81
γ. Η Τριπλή Κατοχή της Ελλάδας, ο εμφύλιος πόλεμος και η περίοδος της ανασυγκρότησης (1940-1960) 90
ΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 99
α. Η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι και τη Μικρασιατική καταστροφή 99
β. Το οικονομικό συγκείμενο κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου: Από την συνθήκη της Λωζάνης έως την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου 111
β1. Το τραπεζικό σύστημα της Ελλάδος- Τα σημαντικότερα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα 124
γ. Από την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου μέχρι το 1960 127
ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 135
α. Οι θεμέλιοι λίθοι του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα 135
β. Εκπαιδευτικά νομοσχέδια και μεταρρυθμίσεις κατά τη δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου 144
γ. Η εκπαίδευση στη μεταπολεμική Ελλάδα 150
Η ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 155

α. Η εμπορική εκπαίδευση στο τέλος του 19ου αιώνα 155
β. Η εμπορική εκπαίδευση κατά τον 20ο αιώνα 159
i. Εισαγωγή 159
ii. Ο ιδρυτικός νόμος των Εμπορικών Σχολών 164
iii. Οι εμπορικές Σχολές του 20ου αιώνα 171
iv. Νόμοι, Διατάγματα, και Εγκύκλιοι σχετικά με τη λειτουργία και το ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων των Εμπορικών Σχολών 187
v. Αναθέσεις μαθημάτων – Μορφωτικό επίπεδο διδασκόντων 232
vi. Η Ανώτατη Σχολή Εμπορικών Σπουδών 238
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ 243
ΟΙ ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ 245
Ι. Οι ιδιωτικές σχολές 245
α. Η «Βιομηχανική και Εμπορική Ακαδημία» του Όθωνος Ρουσόπουλου 245
β. Η «Εμπορική και Λογιστική Σχολή Παναγιωτόπουλου» 248
γ. Η Εμπορική Σχολή της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας 249
ΙΙ. Οι δημόσιες σχολές μέσα από τη λειτουργία της Α΄ Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αρρένων Αθηνών 251
α. Το αρχειακό υλικό 251
β. Η Α΄ Δημόσια Εμπορική Σχολή Αρρένων Αθηνών 257
β.1 Τα ωρολόγια Προγράμματα Σπουδών και η λειτουργία της Σχολής 257
β1.1. Η Σχολή και το γλωσσικό ζήτημα 274
β1.2. Τα βιβλία 276
β1.3. Το Ημερολόγιο του Διευθυντή 277
β1.4. Η αποτύπωση της κοινωνικοοικονομικής και εκπαιδευτικής πραγματικότητας μέσα από τις Εκθέσεις Πεπραγμένων των Διευθυντών 278
β1.5. Οι Παιδαγωγικές Αρχές και οι Διδακτικές Πρακτικές της Σχολής 281
β.1.6. Ο θεσμός του Επιθεωρητή και ο ρόλος του 284
β.1.7. Η γραφειοκρατικά δομημένη σχέση της Σχολής με το Υπουργείο 285
β.2 Τρόπος εισαγωγής στη Σχολή 287
β.3 Το μαθητικό δυναμικό 293
β.4 Το διδακτικό προσωπικό 309

β.5 Η αξιολόγηση των μαθητών 317
β.6 Οικονομικά δεδομένα 346
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΕΠΙΛΟΓΟΣ 365
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ 373
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ – ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ 407

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την ολοκλήρωση της προσπάθειας αυτής , αισθάνομαι την ανάγκη αλλά και την ηθική υποχρέωση να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου σε όλους όσοι με βοήθησαν και με στήριξαν κατά τη διάρκεια τούτου του εγχειρήματος. Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα Καθηγητή, κο Κωνσταντίνο Αγγελάκο, Καθηγητή του Ιονίου Πανεπιστημίου, για την επιστημονική του καθοδήγηση αλλά και την ηθική στήριξή του, καθώς μου διέθετε αγόγγυστα όσο χρόνο χρειαζόμουν κάθε φορά που αντιμετώπιζα δυσκολίες. Επιπρόσθετα οι στοχευμένες συμβουλές του και ο ευγενικός τρόπος του ήταν τεράστια βοήθεια σε όλη αυτή την επίπονη και απαιτητική διαδικασία της έρευνας και της συγγραφής της διατριβής. Ιδιαιτέρως ευχαριστώ τα αξιότιμα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, τον Καθηγητή του Ιονίου Πανεπιστημίου κο Γρηγόριο Ψαλλίδα και τον Καθηγητή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κο Βασίλειο Τσάφο για την βοήθεια που μου παρείχαν, τις χρήσιμες συμβουλές τους και την άμεση ανταπόκρισή τους κάθε φορά που χρειαζόμουν την αρωγή τους. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω την φιλόλογο και φίλη, κα Ντίνου, για την στήριξή της καθώς και τον εξαιρετικό φίλο και συνάδελφο Κωνσταντίνο Χριστιανίδη για την πολύτιμη βοήθειά του.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στα μέλη της οικογένειάς μου για τη στήριξη, την υπομονή και την αγάπη τους. Πρώτα εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου στους γονείς μου Κωνσταντίνο και Σταυρούλα, που ακόμα και σήμερα στηρίζουν και ενισχύουν με κάθε τρόπο κάθε μου απόφαση για την εξέλιξη, βελτίωση και αναβάθμιση των γνώσεων και των σπουδών μου. Φυσικά, ευχαριστώ από την καρδιά μου τους δύο λατρεμένους γιους μου, που αποτελούν για εμένα αστείρευτη πηγή χαράς, ευτυχίας, δύναμης και έμπνευσης. Τέλος, αν και είναι το ελάχιστο που μπορώ να κάνω, εκφράζω τη βαθύτατη ευγνωμοσύνη μου στον σύζυγό μου, Τάσο χωρίς την ατελείωτη υπομονή του οποίου, την ειλικρινή αγάπη του και την ανεκτίμητη συμπαράστασή του δεν θα είχε τελεσφορήσει ετούτη η προσπάθεια.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α.	Α΄ Δημόσια Εμπορική Σχολή Αρρένων Αθηνών
Α.Ε.Π.	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
Α.Ν.	Αναγκαστικός Νόμος
Α΄ Π.Π.	Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος
ΑΣΔΑΝ	Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Αθηνών και Νήσων
Β.Δ.	Βασιλικό Διάταγμα
Β΄ Π.Π.	Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος
Γ.Α.Κ.	Γενικά Αρχεία του Κράτους
Γ.Σ.Ε.Ε.	Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος
Γ.Σ.Υ.Ε.	Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος
Δ.Ε.Σ.	Δημόσια Εμπορική Σχολή/ Δημόσιες Εμπορικές Σχολές
Δ.Ο.Ε.	Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος
Ε.Α.Μ.	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
Ε.Α.Π.	Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων
Ε.Δ.Ε.Σ.	Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Συνδεσμός
Ε.Κ.Κ.Α.	Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωσις
Ε.Λ.Α.Σ.	Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
Ε.Ο.Κ.	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
Ε.Ο.Ν.	Εθνική Οργάνωση Νεολαίας
Ε.Ρ.Ε.	Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσις
Ε.Σ.	Εμπορική Σχολή/ Εμπορικές Σχολές
Ε.Σ.Υ.Ε.	Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος
Ε.Σ.Υ.	Εθνική Στατιστική Υπηρεσία
Ε.Τ.Ε.	Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ΕτΚ	Εφημερίδα της Κυβερνήσεως
Η.Π.Α.	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
Ι.Α.Ε.Ν.	Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας
Ι.Ε.Ε.	Ιστορία του Ελληνικού Έθνους
Ι.Ε.Σ.	Ιδιωτική Εμπορική Σχολή/ Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές
Ι.Ν.Ε.	Ιστορία του Νέου Ελληνισμού
Κ.Ε.Ε.	Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας
Κ.Κ.Ε.	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος
ΚτΕ	Κοινωνία των Εθνών
Μ.Δ.Ε.Σ.	Μέση Δημόσια Εμπορική Σχολή/ Μέσες Δημόσιες Εμπορικές Σχολές
Μ.Ε.Σ.	Μέση Εμπορική Σχολή/ Μέσες Εμπορικές Σχολές
Μ.Ι.Ε.Τ.	Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
NATO	North Atlantic Treaty Organization
Ν.	Νόμος
Ν.Δ.	Νομοθετικό Διάταγμα
Ν.Ε.	Νομισματική Επιτροπή
Π.Δ.	Προεδρικό Διάταγμα
Σ.Ε.	Στατιστική Επετηρίδα
Σ.Ε.Κ.Ε.	Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος
Σ.Σ.	Στρατιωτικός Σύνδεσμος
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΤτΕ	Τράπεζα της Ελλάδος

Φ.Ε.Κ.	Φύλλο Εφημερίδος Κυβερνήσεως
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Agency
αι.	αιώνας
αρ.	αριθμός
δρχ.	δραχμές
εκατ.	εκατομμύρια
επιμ.	επιμέλεια
κ.ά.	και άλλα
κ.λπ.	και λοιπά
ό.π.	όπως παραπάνω
τχ.	τεύχος
« »	Επί λέξει παράθεμα από χειρόγραφο ή βιβλιογραφία

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 1: Καταγραφή Φ.Ε.Κ. 60
Πίνακας 2: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. σχ. έτους 1903-04 166
Πίνακας 3: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Γυμνασίου σχ. έτους 1903-04. 167
Πίνακας 4: Μαθητικό δυναμικό Ε.Σ. 1910-1921 176
Πίνακας 5: Ι.Ε.Σ. και Δ.Ε.Σ. 1926-1961 184
Πίνακας 6: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. σχ. έτους 1906-07 187
Πίνακας 7: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. σχ. έτους 1916-17 189
Πίνακας 8: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. σχ. έτους 1919-20 191
Πίνακας 9: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. σχ. έτους 1920-21 193
Πίνακας 10: Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. σχ. έτους 1921-22 195
Πίνακας 11: Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. σχ. έτους 1922-23 197
Πίνακας 12: Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. Αρρένων σχ. έτους 1925-26 199
Πίνακας 13: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. Αρρένων σχ. έτους 1928-29202
Πίνακας 14: Ώρες Μαθημάτων ανά εβδομάδα- Ομαδοποίηση 206
Πίνακας 15: Συχνότητα εβδομαδιαίων ωρών διδασκαλίας Ε.Σ. 207
Πίνακας 16: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Τριτάξιας Πρακτικής Ε.Σ. Αρρένων σχ. έτους 1928-29 209
Πίνακας 17: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Κατώτερου Κύκλου Σπουδών σχ. έτους 1932-33 211
Πίνακας 18: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ανώτερου Κύκλου Σπουδών σχ. έτους 1932-33 213
Πίνακας 19: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Ειδικών Μαθημάτων Αστικού Σχολείου Εμπορικής Κατεύθυνσης σχ. έτους 1940-41 218
Πίνακας 20:Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Αστικών Σχολείων Εμπορικής Κατεύθυνσης σχ. έτους 1943-44 222
Πίνακας 21: Είδος Σχολής- Διδακτικές Ώρες Συσχέτιση 223
Πίνακας 22: Ομαδοποίηση και Συσχέτιση Μαθημάτων και Διδακτικών Ωρών 223
Πίνακας 23: Αναλυτικός πίνακας τυπικών προσόντων καθηγητών Ε.Σ. 236
Πίνακας 24: Πίνακας ποσοστών τυπικών προσόντων καθηγητών Ε.Σ. 237
Πίνακας 25: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ανώτατης Σχολής Εμπορικών Σπουδών 240
Πίνακας 26: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Βιομηχανικής και Εμπορικής Ακαδημίας 246
Πίνακας 27: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Α΄ τάξης Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτους 1901-02 258
Πίνακας 28: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτους 1916-17260
Πίνακας 29: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Γυμνασίου σχ. έτους 1914-17262
Πίνακας 30: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτους 1924-25264
Πίνακας 31: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτους 1932-33267
Πίνακας 32: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτους 1935-36269
Πίνακας 33: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων εξατάξιου Γυμνασίου σχ. έτους 1935-36 270

Πίνακας 34: Ομαδοποίηση Μαθημάτων - Αναλυτικός πίνακας ανά έτος 273
Πίνακας 35: Ομαδοποίηση Μαθημάτων- Πίνακας Μέσης Τιμής 273
Πίνακας 36: Σχολικά εγχειρίδια κοινά για Α΄ΔΕΣΑΑ και Μέση Εκπαίδευση 277
Πίνακας 37: Εισιτήριες Εξετάσεις 1929- Σχολείο προέλευσης υποψηφίων 288
Πίνακας 38: Εισιτήριες Εξετάσεις 1929- Βαθμός Γραπτής Εξέτασης Ελληνικών 288
Πίνακας 39: Εισιτήριες Εξετάσεις 1929- Βαθμός γραπτής εξέτασης στα Μαθηματικά 288
Πίνακας 40: Συσχέτιση βαθμών γραπτής εξέτασης Ελληνικά- Μαθηματικά 289
Πίνακας 41: T-test βαθμολογίας εισιτήριων εξετάσεων 1929 289
Πίνακας 42: Αποτελέσματα εισιτήριων εξετάσεων 1929 289
Πίνακας 43: Συσχέτιση σχολείου και αποτελέσματος 290
Πίνακας 44: Εισιτήριες εξετάσεις 1935 291
Πίνακας 45: Αποτελέσματα εισιτήριων εξετάσεων 1935 291
Πίνακας 46: Αναλυτικός πίνακας μαθητικού δυναμικού 1910-1943 294
Πίνακας 47: Μαθητικό Δυναμικό 1910-1943- Πίνακας Επικρατούσας Τιμής 294
Πίνακας 48:T-test Εγγραφέντες- Φοιτήσαντες 294
Πίνακας 49: T-test Φοιτήσαντες- Προαχθέντες 295
Πίνακας 50: Απόφοιτοι Ε.Σ.- Απόφοιτοι Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτη 1926-38 299
Πίνακας 51: T-test Απόφοιτοι Ε.Σ. - Απόφοιτοι Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτη 1926-38 299
Πίνακας 52: Ηλικία μαθητών Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτη 1910-21 300
Πίνακας 53: Μαθητές Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτη 1913-20 301
Πίνακας 54: Μαθήτριες Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτη 1913-1920 301
Πίνακας 55: T-test Μαθητές- Μαθήτριες Α΄ ΔΕΣΑΑ 1913-20 302
Πίνακας 56: Καταγωγή μαθητών Α΄ ΔΕΣΑΑ- Επικρατούσα Τιμή 304
Πίνακας 57: Συνοπτικός Πίνακας Καταγωγής- Επικρατούσα τιμή- Ποσοστό % 304
Πίνακας 58: Καταγωγή προσφύγων μαθητών 1922 306
Πίνακας 59: Επάγγελμα πατέρα- Επικρατούσα τιμή σχ. ετών 1910-1921 306
Πίνακας 60: Εργαζόμενοι στον εμπορικό κλάδο 307
Πίνακας 61: Φύλο εκπαιδευτικών 309
Πίνακας 62: Ετήσιες αποδοχές 1921-23 310
Πίνακας 63: Ιδιωτική διδασκαλία- Φύλο 312
Πίνακας 64: Ιδιωτική διδασκαλία- Ειδικότητα εκπαιδευτικού 312
Πίνακας 65:Ώρες ιδιωτικής διδασκαλίας σχ. έτους 1925-26 312
Πίνακας 66: Ώρες ιδιωτικής διδασκαλίας σχ. έτους 1926-27 312
Πίνακας 67: Ώρες ιδιωτικής διδασκαλίας σχ. έτους 1929-30 313
Πίνακας 68: Ώρες ιδιωτικής διδασκαλίας σχ. έτους 1931-32 313
Πίνακας 69: Επαναληπτικές εξετάσεις 1935- Μαθητές ανά τάξη 318
Πίνακας 70: Αποτελέσματα Επαναληπτικών εξετάσεων 1935 318
Πίνακας 71: Επαναληπτικές εξετάσεις 1935- Συσχέτιση Αποτελέσματος- Τάξης 318
Πίνακας 72: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Φύλο 319
Πίνακας 73: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Καταγωγή 320
Πίνακας 74: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Έτος γέννησης 320
Πίνακας 75: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Ηλικία 320
Πίνακας 76: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Επάγγελμα πατέρα 321
Πίνακας 77: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Θρησκευτικά 321

Πίνακας 78: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Ελληνικά 321
Πίνακας 79: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄-Εμπορικά 322
Πίνακας 80: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Μαθηματικά 322
Πίνακας 81: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Γαλλικά 322
Πίνακας 82: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Ιστορία 323
Πίνακας 83: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Φυσικά 323
Πίνακας 84: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Γυμναστική 323
Πίνακας 85: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Καλλιγραφία 323
Πίνακας 86: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Αγγλικά 324
Πίνακας 87: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Λογιστικά 324
Πίνακας 88: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Σχολική Συμπεριφορά 324
Πίνακας 89: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Διαγωγή 325
Πίνακας 90: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Παρατηρήσεις 325
Πίνακας 91: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Μαθήματα στα οποία παραπέμφθηκαν 325
Πίνακας 92: Μαθήματα- Βαθμοί Συγκεντρωτικά 326
Πίνακας 93:Συσχέτιση Τάξη- Βαθμός Θρησκευτικά 329
Πίνακας 94: Συσχέτιση Τάξη- Βαθμός Ιστορία 329
Πίνακας 95: Συσχέτιση Τάξη- Βαθμός Γεωγραφία 330
Πίνακας 96: Συσχέτιση Τάξη- Τελικό Αποτέλεσμα 331
Πίνακας 97: Συσχέτιση Τάξη- Τελικό Αποτέλεσμα 331
Πίνακας 98: Συσχέτιση Ηλικία- Βαθμός Ελληνικά 332
Πίνακας 99: Συσχέτιση Ηλικία- Βαθμός Ιστορία 333
Πίνακας 100: Συσχέτιση Ηλικία- Βαθμός Γεωγραφία 333
Πίνακας 101: Συσχέτιση Ηλικία- Βαθμός Γυμναστική 334
Πίνακας 102: Συσχέτιση Ηλικία- Βαθμός Εμπορικό Δίκαιο 335
Πίνακας 103: Συσχέτιση Ηλικία- Βαθμός Σχολική Συμπεριφορά 335
Πίνακας 104: Συσχέτιση Επάγγελμα πατέρα- Βαθμός Σχολική Συμπεριφορά 336
Πίνακας 105: Εξετάσεις Αποφοίτων Ιδιωτικών Σχολών -Επικρατούσα τιμή 337
Πίνακας 106: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ. – Φύλο 338
Πίνακας 107: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Ηλικία 338
Πίνακας 108: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Καταγωγή 338
Πίνακας 109: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Σχολή Φοίτησης 338
Πίνακας 110: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Ελληνικά 338
Πίνακας 111: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Μαθηματικά 339
Πίνακας 112: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Εμπορικά 339
Πίνακας 113: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Εμπορευματολογία 339
Πίνακας 114: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Γεωγραφία 339
Πίνακας 115: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Γαλλικά 340
Πίνακας 116:Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Αγγλικά 340
Πίνακας 117: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ. - Βαθμός Νομικά 340
Πίνακας 118: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Καλλιγραφία 341
Πίνακας 119: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Γενικός βαθμός 341
Πίνακας 120: Συσχέτιση Ελληνικά- Γενικός βαθμός 343
Πίνακας 121: Συσχέτιση Καλλιγραφία- Γενικός βαθμός 343

Πίνακας 122: Συσχέτιση Ηλικία- Εμπορευματολογία 343
Πίνακας 123: Συσχέτιση Καταγωγή- Εμπορικά 343
Πίνακας 124: Συσχέτιση Καταγωγή- Γαλλικά 343
Πίνακας 125: (Α), (Β), (Γ) Κατηγορίες έκτακτων εξόδων 347
Πίνακας 126: Είδος εξόδων Προϋπολογισμού 348
Πίνακας 127: Είδος εσόδων Προϋπολογισμού 350
Πίνακας 128: Λόγοι μη καταβολής των διδάκτρων 352
Πίνακας 129: T-test Γ΄ - Δ΄ δόσεις 1921-1923 353
Πίνακας 130: T- test Β΄ δόση- Σύνολο διδάκτρων 1922-24 353
Πίνακας 131: T-test Β΄- Γ΄- Δ΄ δόσεις και Σύνολο διδάκτρων 1923-24, 1925-26 354
Πίνακας 132: T-test: Α΄, Β΄, Γ΄ δόσεις και Σύνολο Διδάκτρων, 1925-27 355
Πίνακας 133: T-test: Β΄, Γ΄ δόσεις και Σύνολο διδάκτρων, 1926-28 356
Πίνακας 134: T-test: Α΄ δόση και Σύνολο διδάκτρων, 1927-28 και 1933-34 356
Πίνακας 135: T-test: Δόσεις- Σύνολο- Λόγος μη καταβολής, 1933-35 357
Πίνακας 136: T-test Α΄ , Β΄, Γ΄ δόσεις και Σύνολο διδάκτρων, 1921-22 και 1934-35 359
Πίνακας 137: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτ.1928-29.. 407
Πίνακας 138: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτ.1936-37.. 408
Πίνακας 139: Ταξινόμηση μαθημάτων Α΄ ΔΕΣΑΑ ανά έτος 408
Πίνακας 140: Εισιτήριες εξετάσεις 1928-29 και 1935-36 410
Πίνακας 141: Καταγωγή αλφαβητικά 412
Πίνακας 142: Ποσοστό καταγωγής ανά έτος 413
Πίνακας 143: Καταγωγή Αττικοβοιωτία- Υπόλοιπη Ελλάδα ανά έτος 414
Πίνακας 144: Επάγγελμα πατρός 414
Πίνακας 145: Ιδιωτική διδασκαλία 414
Πίνακας 146: Εξετάσεις αποφοίτων Ι.Ε.Σ. σχ. έτος 1920 418

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

Διάγραμμα 1: Αριθμός Ε.Σ. 1910-1921 176
Διάγραμμα 2: Εγγραφέντες- Φοιτήσαντες 176
Διάγραμμα 3: Ι.Ε.Σ. και Δ.Ε.Σ. 1926-1961 185
Διάγραμμα 4: Μαθητές Ι.Ε.Σ. και Δ.Ε.Σ. 1926-1961 185
Διάγραμμα 5: Ώρες Μαθημάτων ανά Εβδομάδα- Ομαδοποίηση 207
Διάγραμμα 6: Ιστόγραμμα Συχνότητας διδακτικών ωρών Ε.Σ. 207
Διάγραμμα 7: Συσχέτιση Σχολής και Διδακτικών Ωρών 223
Διάγραμμα 8: Συσχέτιση Μαθημάτων και Διδακτικών Ωρών 224
Διάγραμμα 9: Τυπικά προσόντα καθηγητών Ε.Σ. 237
Διάγραμμα 10: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ανώτατης Σχολής Εμπορικών Σπουδών 240
Διάγραμμα 11:Ώρες Μαθημάτων Α΄ τάξης Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτους 1901-02 259
Διάγραμμα 12: Ομαδοποίηση Μαθημάτων -Ποσοστιαία απεικόνιση 273
Διάγραμμα 13: Φοιτήσαντες μαθητές - 1910-1943 295
Διάγραμμα 14: Ηλικία μαθητών Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτη 1910-1921 300
Διάγραμμα 15: Ποσοστιαία απεικόνιση μαθητών- μαθητριών Α΄ ΔΕΣΑΑ 1913-20 302
Διάγραμμα 16: Καταγωγή μαθητών Α΄ ΔΕΣΑΑ ανά έτος 304

Διάγραμμα 17: Καταγωγή- Ποσοστιαία απεικόνιση 305
Διάγραμμα 18: Επάγγελμα πατέρα σχ. έτη 1910-21- Ποσοστιαία απεικόνιση 307
Διάγραμμα 19: Εργαζόμενοι στον εμπορικό κλάδο 308
Διάγραμμα 20: Φύλο εκπαιδευτικών- Kolmogorov-Smirnov Test 309
Διάγραμμα 21: Συχνότητα βαθμών 328
Διάγραμμα 22: Ηλικία μαθητών Α΄ ΔΕΣΑΑ ανά έτος (1910-21).....411

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α) Το πολιτικό συγκείμενο από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι το 1960

Η Ελλάδα αποχαιρετά τον 19ο αιώνα λαβωμένη από τη χρεωκοπία[1], την ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο, τη σταφιδική κρίση, την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Έλεγχου[2], το θεσσαλικό πρόβλημα[3] και την υπερπόντια μετανάστευση. Η εικόνα της χώρας δείχνει να βελτιώνεται προς το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 20ου αιώνα με την εμφάνιση του Στρατιωτικού Συνδέσμου[4], ο οποίος εξέφρασε την συσσωρευμένη δυσαρέσκεια του λαού και απαίτησε από την πολιτική ηγεσία της Ελλάδας άμεσα τη λήψη μέτρων προκειμένου να υπάρξει εξυγίανση σε όλους τους τομείς του πολιτικού και κοινωνικού βίου της χώρας. Ο Σ.Σ. απαιτούσε την άμεση ανασυγκρότηση και τον εκσυγχρονισμό της χώρας και όπως φάνηκε στη συνέχεια υλοποίησε την πλειονότητα των αιτημάτων του[5]. Υπό την πίεση του Σ.Σ. η Βουλή ψήφισε πληθώρα νομοθετημάτων αλλάζοντας προς το καλύτερο τον ιδιωτικό και δημόσιο βίο των Ελλήνων πολιτών.

Μετά από τις προαναφερθείσες εξελίξεις ανανεωτικός άνεμος φύσηξε και στον χώρο των πολιτικών προσωπικοτήτων, οπότε και εμφανίστηκαν νέοι πολιτικοί ηγέτες

---

[1] Flandreau M.- Zumer F. (2004). The Making of Global Finance 1880-1913, Paris, σσ. 18, 50-52.

[2] Ο ΔΟΕ ήταν μια διεθνής Επιτροπή με έδρα την Ελλάδα, η οποία θα διαχειριζόταν τις διοικητικές και οικονομικές υποθέσεις της χώρας: υπηρεσίες είσπραξης υπεγγύων προσόδων, προσλήψεις, απολύσεις, μεταθέσεις, προαγωγές υπαλλήλων κ.ά. Ο ΔΟΕ ξεκινά τις εργασίες του αμέσως μετά από την ήττα της Ελλάδας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο και αποσύρεται λίγο πριν από τη διεθνή οικονομική κρίση του 1929 , οπότε η ελληνική οικονομία έχει σταθεροποιηθεί και διαγράφει ανοδική πορεία. Πρόντζας, Ευ. (2011). Εισαγωγή. Στο: Καλαφάτης Θ. – Πρόντζας Ευ.(Επιμ.), *Οικονομική Ιστορία του ελληνικού Κράτους*, (σύμβουλος έκδοσης: Ασδραχάς Σπ.), τόμος δεύτερος: Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς., σσ. 18 και Χουρμούζη. Ελ. (1977). Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897 στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΔ΄, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 163-164 και Δερτιλής, Γ. (2016) Επτά πόλεμοι, τέσσερις εμφύλιοι, επτά πτωχεύσεις, 1821-2016. Αθήνα: Πόλις, σσ. 63-64.

[3] Προβλήματα σε σχέση με τη διανομή γης και τα τσιφλίκια της Θεσσαλίας.

[4] Οργάνωση κατώτερων Αξιωματικών της Φρουράς Αθηνών, που ο πρώτος πυρήνας σχηματίστηκε τον Οκτώβριο του 1908. Η πολιτική και οικονομική κατάσταση της χώρας μετά από την ήττα στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο υπήρξε η αιτία ίδρυσης του Συνδέσμου. Στον Σύνδεσμο προστέθηκαν μέχρι το 1909 και αξιωματικοί των επαρχιακών φρουρών και του ναυτικού. Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, (1993). τ. 55ος . Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, σσ.300.

[5] Πάκος Θ.& Πρόντζας Ευ. (2011). *Η δημοσιονομική πολιτική*. Στο Καλαφάτης Θ. – Πρόντζας Ευ. (Επιμ.), *Οικονομική Ιστορία του ελληνικού Κράτους*, (σύμβουλος έκδοσης: Ασδραχάς Σπ.), τόμος δεύτερος: Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, σσ.372.

με σημαντικότερο τον Ελευθέριο Βενιζέλο[6], αρχηγό του κόμματος των Φιλελευθέρων. Ο Βενιζέλος κυβέρνησε την Ελλάδα σχεδόν αδιάλειπτα[7] από το 1910 που εξελέγη για πρώτη φορά μέχρι και το 1933. Σημαντικότεροι σταθμοί της διακυβέρνησής του αποτέλεσαν η αναθεώρηση του Συντάγματος του 1911, η νικηφόρα για την Ελλάδα έκβαση των Βαλκανικών Πολέμων κατά τους οποίους κατάφερε να διπλασιάσει σχεδόν το έδαφος και τον πληθυσμό της, η αγροτική μεταρρύθμιση, η υποχρεωτική απαλλοτρίωση των τσιφλικιών της Θεσσαλίας και η διανομή τους στους ακτήμονες, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση το 1913 με την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας ως γλώσσας διδασκαλίας στο δημοτικό σχολείο. Ο Βενιζέλος καθ' όλη τη διάρκεια της διακυβέρνησής του υπήρξε εξόχως συνετός μα συνάμα αφοσιωμένος στον εκσυγχρονισμό των θεσμών και την προσαρμογή της χώρας στα ευρωπαϊκά πρότυπα[8].

Μελανό σημείο της διακυβέρνησης του Βενιζέλου, υπήρξε η έντονη διαμάχη του με τον βασιλιά Κωνσταντίνο, η οποία υπήρξε μακροβιότατη – 40 χρόνια σχεδόν- και δίχασε βαθιά την ελληνική κοινωνία. Αφορμή υπήρξε η συμμέτοχη της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, άποψη που πρέσβευε ο Κρης πολιτικός[9], ή η διατήρηση ουδέτερης στάσης, άποψη του βασιλιά Κωνσταντίνου[10]. Οι αιτίες όμως αυτού του Διχασμού ήταν βαθύτερες. Ήταν ένας διαρκής αγώνας επικράτησης και επιβολής όχι

---

[6] Ο Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος ήταν Έλληνας πολιτικός που διετέλεσε πρωθυπουργός της Κρητικής Πολιτείας και επτά φορές πρωθυπουργός της Ελλάδας. Ως πολιτικός διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο Κρητικό Ζήτημα καθώς και στα πολιτικά δρώμενα της Ελλάδας από το 1910 έως τον θάνατό του το 1936.

[7] Οι θητείες του Βενιζέλου είναι οι ακόλουθες: 6/10/1910-25/2/1915, 18/8/1915-24/9/1915, 27/9/1916-14/6/17, 14/6/1917-4/11/1920, 11/1/1924-6/2/1924, 4/7/1928-26/5/1932, 5/6/1932-3/11/1932, 16/1/1933-6/3/1933. Παρακάτω αναφέρονται τα χρονικά διαστήματα από το 1910-1933 κατά τα οποία δεν ήταν πρωθυπουργός ο Βενιζέλος: 25/2/1915-10/8/1915 (Γούναρης), 24/9/1915-25/10/1915 (Ζαΐμης), 25/10/1915-9/6/1916 (Σκουλούδης), 9/6/1916-3/9/1916 (Ζαΐμης), 3/9/1916-27/9/1916 (Καλογερόπουλος), 4/11/1920-24/1/1921 (Ράλλης), 24/1/1921-26/3/1921 (Καλογερόπουλος), 26/3/1921-3/5/1922 (Γούναρης), 3/5/1922-9/5/1922 (Στράτος), 9/5/1922-28/8/1922 (Πρωτοπαπαδάκης), 28/8/1922-16/9/1922 (Τριανταφυλλάκος),17/9/1922-14/11/1922 (Κροκιδάς), 14/11/1922-11/1/1924 (Γονατάς), 6/2/1924-12/3/1924 (Καφαντάρης), 12/3/1924-24/7/1924 (Παπαναστασίου), 24/7/1924-7/10/1924 (Σοφούλης), 7/101924-26/6/1925 (Μιχαλακόπουλος), 26/6/1925-19/7/1926 (Πάγκαλος), 19/7/1926-23/8/1926 (Ευταξίας), 26/8/1926-4/12/1926 (Κονδύλης), 4/12/1926, 4/12/1926-4/7/1928 (Ζαΐμης), 26/5/1932-5/6/1932 (Παπαναστασίου), 4/11/1932-16/1/1933 (Τσαλδάρης).

[8] Βερέμης, Θ. (2017). *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο οραματιστής του εφικτού*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ.25-50

[9] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003). *Οι πολιτικές εξελίξεις: Από το Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 6ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 17 και Κωστής, Κ. (2018). *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας, Η διαμόρφωση του Νεοελληνικού Κράτους 18ος-21ος αιώνας*. Αθήνα: Πατάκης, σσ. 556.

[10] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), ό.π., τόμος 6ος, σσ. 17-18 και Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 556.

μόνο των δύο ηγετών αλλά και των υποστηρικτών τους. Η επικράτηση – στην παρούσα φάση- του Βενιζέλου αναγκάζει τον Κωνσταντίνο να εγκαταλείψει την Ελλάδα, η οποία τελικά συμμετείχε στον Α΄ Π.Π. και παρόλο που το τέλος του 1918 την τοποθετεί ανάμεσα στις νικήτριες χώρες του πολέμου, ο ελληνικός λαός αισθάνεται εξαντλημένος από τις διαρκείς πολεμικές αναμετρήσεις. Το γεγονός αυτό δεν θορύβησε την πολιτική ηγεσία του τόπου, καθώς μετά από εντολή των συμμαχικών Δυνάμεων[11] τον Μάιο του 1919 τμήμα του ελληνικού στρατού αποβιβάζεται στη Σμύρνη με σκοπό να διοικήσει την περιοχή για πέντε χρόνια. Οι αποφάσεις και οι ενέργειες του κρητικού πολιτικού ενισχύονται ως προς την ορθότητά τους μέσω της υπογραφής της Συνθήκης των Σεβρών[12], η οποία δυστυχώς για τη χώρα μας δεν εφαρμόστηκε ποτέ, με αποτέλεσμα να ακολουθήσει σειρά δυσμενών γεγονότων. Το 1920 ο Βενιζέλος χάνει τις εκλογές και εγκαταλείπει την Ελλάδα[13], ο Δημήτριος Ράλλης ως νέος πρωθυπουργός μέσω δημοψηφίσματος επαναφέρει τον Κωνσταντίνο στο θρόνο και οι σύμμαχοι δυσαρεστημένοι με τις εσωτερικές εξελίξεις στην Ελλάδα αποσύρουν τη στήριξή τους[14] στη χώρα μας και στρέφονται[15] προς τις κεμαλικές δυνάμεις[16]. Όλες οι προαναφερθείσες συνθήκες σε συνδυασμό με την άμετρη εξάντληση του στρατεύματος οδήγησαν στην

[11] Αναγνωστοπούλου, Σ. (2003). *Μικρασιατικός Ελληνισμός: Από το Σύνταγμα των Νεότουρκων στην Καταστροφή*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 6ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 55 και Μαργαρίτης, Γ. (2003). *Η εμπόλεμη Ελλάδα, Βαλκανικοί Πόλεμοι, Μακεδονικό Μέτωπο, Ουκρανία*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 6ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 80 και Γιαννακόπουλος, Γ. (2003). *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία .Το χρονικό της μικρασιατικής περιπέτειας 1919-1922*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 6ος, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 83

[12] Υπογράφτηκε στις 10 Αυγούστου του 1920 και αποτέλεσε τη μεγαλύτερη διπλωματική επιτυχία της Ελλάδας, καθώς το όραμα της Μεγάλης Ιδέας για την «Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών» φαινόταν να γίνεται πραγματικότητα. Μεταξύ άλλων η Συνθήκη όριζε ότι η περιοχή της Σμύρνης θα βρισκόταν υπό ελληνική διοίκηση για πέντε χρόνια. Ύστερα από την περίοδο αυτή θα μπορούσαν οι κάτοικοι με δημοψήφισμα να αποφασίσουν την προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα. Τούντα-Φεργαδή, Αρ. *Πολιτικές και διπλωματικές πτυχές ενός ατελέσφορου εγχειρήματος: η εφαρμογή της Συνθήκης των Σεβρών*, Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, τομ. 27, σσ. 279-298.

[13] Νικολακόπουλος, Η. (2003). *Οι Εκλογές 1910-1920, Ελευθέριος Βενιζέλος: Από το θρίαμβο στην ήττα*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 6ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 36-40 και Κωστής, Κ., (2018),ό.π., σσ. 562.

[14] Γιαννουλόπουλος, Γ.(1999). *Η ευγενής μας τύφλωσις, Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως τη μικρασιατική καταστροφή*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, Αθήνα, σσ. 281.

[15] Η Ρωσία, η Γαλλία και η Ιταλία

[16] Σβολόπουλος, Κ. (2005). *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*. Αθήνα: Εστία, σσ.153 και Αναγνωστοπούλου, Σ. (2003), ό.π., σσ. 58 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989). *Η κρίση του 1929 και οι Έλληνες οικονομολόγοι. Συμβολή στην ιστορία της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα: Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, σσ.10.

Μικρασιατική Καταστροφή[17] και τους περίπου 1.5 εκατομμύριο Έλληνες που ζούσαν εκεί σε βίαιο διωγμό από τη Σμύρνη στην Ελλάδα.

Οι εκκρεμότητες ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία που προέκυψαν από την ήττα της χώρας μας και την έλευση των προσφύγων ρυθμίστηκαν έναν χρόνο αργότερα, στις 24 Ιουλίου 1923, οπότε και υπεγράφη μεταξύ των δύο χωρών και των προστάτιδων Δυνάμεων η συνθήκη ειρήνης της Λωζάννης[18]. Πρόσφυγες και ντόπιοι κλήθηκαν να κάνουν νέα αρχή στη ζωή τους προσαρμόζοντάς τη σε νέες βάσεις και συνθήκες, γεγονός όμως που δημιούργησε μεγάλες τριβές ανάμεσα στους γηγενείς και τους νεοφερμένους αλλά και πολιτικές αντιπαραθέσεις.

Για να αποφευχθεί η γιγάντωση της εσωτερικής κρίσης διενεργούνται εκλογές τον Δεκέμβριο του 1923, στις οποίες κερδίζει το κόμμα των Φιλελευθέρων και ο Βενιζέλος βρίσκεται πάλι στο πολιτικό προσκήνιο, για έναν μόνο μήνα καθώς το «Πολιτειακό ζήτημα»[19] και η ανάδειξη –μετά από δημοψήφισμα (Απρίλιος 1924) - της Αβασίλευτης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας[20], ανάγκασαν πάλι τον Βενιζέλο σε παραίτηση. Έναν χρόνο αργότερα και ενώ η εσωτερική κρίση και η πολιτική αστάθεια[21] ολοένα και περισσότερο οξύνονται, ο στρατηγός Πάγκαλος (1925) προσπαθεί να ανέλθει στην εξουσία με πραξικοπηματικό τρόπο, ενέργεια που ανατρέπει λίγο καιρό αργότερα (1926) ο Κονδύλης.[22], που επαναφέρει το δημοκρατικό πολίτευμα. Αμέσως διενεργούνται εκλογές από τις οποίες συγκροτείται

---

[17]Αναγνωστοπούλου, Σ., (2003), ό.π., σσ. 61 και Ζολώτας, Αν.(1995). *Η Εθνική Τραγωδία*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημοσίας Διοικήσεως, σσ. 44 και 58.

[18] Φύλλο εφημερίδας «Έθνος» της 8ης Νοεμβρίου 1922, σσ. 4: "Η χθεσινή έναρξις της διασκέψεως της Λωζάννης". και Ψαλιδόπουλος ,Μ. (1989), ό.π., σσ. 11 και Ανδριώτης, Ν. (2003). *Οι Πρόσφυγες: Η άφιξη και τα πρώτα μέτρα περίθαλψης*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμ. 7ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 82.

[19] Ο Βενιζέλος ήταν υπέρ της Συνταγματικής Βασιλείας ενώ ο Παπαναστασίου υπέρ της Αβασίλευτης Δημοκρατίας. Μπαχάρας,Δ.(2003). *Εκλογές-Δημοψηφίσματα Β. Το δημοψήφισμα του 1924*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000,τομ. 7ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ.42-43 και Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Δ΄ εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Συνεδριάσεις ΛΖ΄ και ΛΗ΄, σσ. 633-635 και 685-695 αντίστοιχα.

[20] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003). *Μεταξύ δύο Πολέμων, Πολιτική Ιστορία 1922-1940*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμ. 7ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 13 και ΕτΚ, αρ. 64, τχ. Α΄. 25-03-1924.

[21] Σε έναν χρόνο έχουν βρεθεί τρεις πρωθυπουργοί στα ηνία της διακυβέρνησης της χώρας: Παπαναστασίου, Σοφούλης και Μιχαλακόπουλος.

[22] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003). τόμ. 7ος, ό.π., σσ.15 και Χατζηιωσήφ, Χ. (2002). *«Κοινοβούλιο και δικτατορία»*, «Κοινοβούλιο και δικτατορία». Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι., Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β2, Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ. 76-77 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.566, 623.

«οικουμενική κυβέρνηση»[23] με συνεργασία των βενιζελικών και αντιβενιζελικών κομμάτων. Η κυβέρνηση, τα μέλη της οποίας συνεργάστηκαν με αγαστό τρόπο, είχε ως αρχηγό της τον Αλέξανδρο Ζαΐμη και η θητεία της ήταν διετής**.** Μετά από την εν λόγω κυβέρνηση ακολουθεί ο σχηματισμός της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων (1928), η οποία θα κυβερνήσει αδιάλειπτα για τέσσερα χρόνια, πραγματοποιώντας σπουδαίο έργο τόσο στην εξωτερική όσο και στην εσωτερική πολιτική της χώρας[24]. Μελανό σημείο της τελευταίας τετραετίας διακυβέρνησης του Βενιζέλου αποτέλεσε η κήρυξη πτώχευσης, τον Μάρτιο του 1932[25], η οποία ήλθε ως συνέπεια του παγκόσμιου οικονομικού κραχ του έτους 1929.

Μετά από την πτώχευση, τη χώρα ταλάνιζε για άλλη μια φορά η πολιτική αστάθεια. Ο Βενιζέλος για τελευταία φορά αναλαμβάνει τον Ιανουάριο του 1933 τα ηνία της διακυβέρνησης της χώρας, μόλις για δύο μήνες. Τον διαδέχονται οι αντιβενιζελικοί[26], οι οποίοι διατηρήθηκαν στην εξουσία για περίπου τρία χρόνια. Προς το τέλος της τριετούς διακυβέρνησης επέβαλαν την αλλαγή του πολιτεύματος σε Βασιλευομένη Δημοκρατία[27], επανέφεραν τον βασιλιά στο θρόνο, επέτειναν την αντιπαράθεση με την αντιπολίτευση, επικράτησε ακυβερνησία[28] και με τον τρόπο αυτό άνοιξε ο δρόμος στον Ι. Μεταξά, ο οποίος κατέλυσε τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς και επέβαλε δικτατορία. Ο Μεταξάς παρέμεινε στην εξουσία μέχρι το 1941 και το όνομα του ταυτίστηκε αφενός με το δικτατορικό καθεστώς, αφετέρου με την απόφασή του να απορρίψει τις ιταλικές αξιώσεις και να συνδέσει την τύχη της χώρας με τις δυνάμεις που αντιτάχθηκαν στον Άξονα.

---

[23] Στην «οικουμενική κυβέρνηση» συμμετείχαν στην αρχή η Ένωση Φιλελευθέρων των Γεωργίου Καφαντάρη και Ανδρέα Μιχαλακόπουλου, το Λαϊκό Κόμμα του Παναγή Τσαλδάρη, το Κόμμα των Ελευθεροφρόνων του Ιωάννη Μεταξά και η Δημοκρατική Ένωση του Αλέξανδρου Παπαναστασίου. Μετά τον πρώτο χρόνο διακυβέρνησης, απεχώρησαν το Λαϊκό Κόμμα και η Δημοκρατική Ένωση. Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), τ.Β2, ό.π., σσ. 77-79 και Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 16 και Vatikiotis, P. J. (Ed.). (2014). Popular Autocracy in Greece, 1936-1941: A Political Biography of General Ioannis Metaxas. Routledge., σσ. 127-133 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 624.

[24] Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 12 και Vatikiotis, P. J. (Ed.). (2014), ό.π., σσ. 127-133 και Stefanidis, I. D. (2006). Reconstructing Greece as a European State: Venizelos' Last Premiership, 1928–32. Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship, σσ. 193-233.

[25] Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 12 και Νόμος 5456, ΕτΚ, αρ. 150, τχ. Α΄, 10-05-1932.

[26] Mavrogordatos, G.(1983). Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936, Berkeley: University of California Press, σσ. 185.

[27] ΕτΚ, τ. Α΄, αρ. 313 και 456, 19/09/1935- 10/10/1935 και Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 27.

[28] Κολιόπουλος, Ιω. (1996). *Η Δικτατορία του Μεταξά και ο Πόλεμος του 40*, Αθήνα: Επίκεντρο και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 12 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.640-641.

Η έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πόλεμου, ο οποίος μαινόταν για έξι χρόνια περίπου, τοποθετείται στις αρχές του Φθινοπώρου του 1939. Στην παγκόσμια αυτή σύρραξη συμμετείχαν αφενός οι δυνάμεις του Άξονα (Γερμανία, Ιταλία, Ιαπωνία) και αφετέρου οι Η.Π.Α., η Αγγλία, η Γαλλία και οι σύμμαχοι και των δύο πλευρών. Η Ελλάδα ενεπλάκη στον Β΄ Π.Π. το 1940. Στην αρχή αντιμετώπισε με επιτυχία την ιταλική επεκτατική πολιτική[29], όμως τον Απρίλιο του 1941 ο γερμανικός στρατός επιτίθεται στην Ελλάδα και καταφέρνει μέσα σε είκοσι ημέρες να καταλάβει όλη τη χώρα[30]. Η Ελλάδα είναι πλήρως αποδιοργανωμένη, η κυβέρνηση Τσουδερού και ο βασιλιάς αυτοεξορίζονται στο Κάιρο[31], ενώ η χώρα χωρίζεται σε τρεις ζώνες κατοχής[32]: στη γερμανική, την ιταλική και τη βουλγαρική. Η Γερμανία, η οποία ελέγχει το μεγαλύτερο μέρος της χώρας, μετονομάζει την Ελλάδα σε «Ελληνική Πολιτεία»[33] και αναθέτει το πρωθυπουργικό αξίωμα στον Λογοθετόπουλο, στον Ράλλη και στον Τσολάκογλου. Οι τρεις «κατοχικοί» πρωθυπουργοί συνεργάστηκαν με τους κατακτητές και κατηγορήθηκαν για δωσιλογισμό[34].

Οι πολεμικές συρράξεις ισοπέδωσαν τη χώρα, κατέστρεψαν τις υποδομές, τα κτίρια, την παραγωγή. Το επισιτιστικό πρόβλημα, εξαιτίας της μηδενικής παραγωγής και της αδυναμίας ανεφοδιασμού κορυφώθηκε κατά τα έτη 1941-42[35] και άφησε πίσω του περίπου 300.000 θύματα[36]. Η κατάσταση άρχισε να βελτιώνεται στις αρχές του 1943, όταν η αμερικανική κυβέρνηση, επωμίστηκε το επισιτιστικό κόστος των

---

[29] Κολιόπουλος, Ιω. (1978). *Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις από την 1η Μαρτίου -1935 έως την 28η Οκτωβρίου 1940*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 421.

[30] Κολιόπουλος, Ιω. (1978), ό.π., σσ. 452 και Φλάισερ, Χ. (2000). *Κατοχή και Αντίσταση, 1941-1944*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ΄, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 8.

[31] Χατζηβασιλείου, Ευ. (2000). *Οι εξόριστες κυβερνήσεις*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ΄, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών σσ. 73.

[32] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.658 και Λάζου, Β. (2003). *Εδαφικός κατακερματισμός, Η κατοχή της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ.33-34.

[33] Mazower, M. (1994). *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ.40-60 και Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 16.

[34] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.657-659 και Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 45 και Λάζου, Β. (2003), ό.π., σσ.33 και Αλβανός, Ρ. (2003). *Οι κατοχικές κυβερνήσεις, Οι διαχειριστές μιας ανέφικτης νομιμότητας*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ.64-68.

[35] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.657-659.

[36] Mazower, M. (1994), ό.π., σσ.67 και Τσουλφίδης, Λ. (2013). *Οικονομική ιστορία της Ελλάδας*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, σσ. 291, 300-301 και Λάζου, Β. (2003), ό.π., σσ.35 και Καβαλά, Μ. (2003). *Πείνα και επιβίωση, Αντιμετώπιση των στερήσεων στην κατεχόμενη Ελλάδα*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ.51.

Ελλήνων και ο Ερυθρός Σταυρός Σουηδίας[37] ανέλαβε τη μεταφορά και τη διανομή των αγαθών.

Όλη αυτή η ζοφερή κατάσταση «γέννησε» αντιστασιακές οργανώσεις, με στόχο την απελευθέρωση και την εθνική ανεξαρτησία. Ενδεικτικά αναφέρονται οι οργανώσεις με την μεγαλύτερη αποδοχή στον ελληνικό λαό: το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο[38], ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος και η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση[39]. Οι αντιστασιακές αυτές οργανώσεις και κυρίως το Ε.Α.Μ. ασκούσαν όλο και μεγαλύτερη επιρροή στους Έλληνες την ίδια στιγμή που ο Γερμανός κατακτητής είχε αρχίσει εμφανώς να αποδυναμώνεται. Κάπως έτσι έπαψε ο ξένος να είναι κατακτητής ο φόβος των Ελλήνων. Τώρα πια το πρόβλημα της χώρας ήταν ο εσωτερικός εχθρός και ο εμφύλιος πόλεμος[40] δεν άργησε να ξεσπάσει. Γερμανοί και Τάγματα Ασφαλείας[41] πασχίζουν να διαλύσουν τις δυνάμεις του Ε.Α.Μ.[42]. Ο ξένος κατακτητής όμως αποχωρεί από την Ελλάδα το 1944 και πλέον οι Έλληνες θα βρεθούν αντιμέτωποι με τους συμπατριώτες τους μέχρι το 1949, οπότε θα τερματιστεί η εμφύλια διαμάχη μετά από την παρέμβαση και την αρωγή των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής. Ο εμφύλιος πόλεμος με τα χιλιάδες θύματα ήταν

---

[37] Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014). *Ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος, 1928-2008*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, σσ. 35.

[38] Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 15 και Ελεφάντης, Άγγ. (2003). *Το αντιστασιακό φαινόμενο, Στην Ευρώπη του Χίτλερ*. Στο: Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ.93, και Πιζάνιας, Π. (2003). *Το φθινόπωρο του 1944, Πολιτικές συγκρούσεις κατά την απελευθέρωση*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ.191-193, 197-198.

[39] Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 17 και Μαργαρίτης, Γ. (2003). *Τα πρώτα βήματα, Αντιστασιακές δραστηριότητες, 1941-1942*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος. Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα, σσ.104-105.

[40] Με τον όρο «εμφύλιος πόλεμος», δηλώνεται ο ενδοκρατικός πόλεμος ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες παρατάξεις που υποστηρίζονται από πολίτες του ίδιου κράτους. Μερικές φορές στον πόλεμο αυτό εμπλέκονται στρατιωτικά και ξένες δυνάμεις. Επίσης σε έναν τέτοιο πόλεμο δεν είναι εύκολα διακριτή η διαφορά ανάμεσα στους μάχιμους και τον άμαχο πληθυσμό, αφού κάθε περιοχή καθίσταται κάθε στιγμή ένα εν δυνάμει πεδίο μάχης. Στην Ελλάδα ο εμφύλιος ήταν ένας «ανταρτοπόλεμος» οργανωμένος από τοπικά κομμουνιστικά κινήματα της ορεινής περιφέρειας, εναντίον μιας κεντρικής κυβέρνησης στην πρωτεύουσα με σκοπό την ανατροπή της κυβέρνησης και την εγκαθίδρυση ενός νέου πολιτικού, κοινωνικού και οικονομικού κομμουνιστικού μοντέλου διακυβέρνησης. Kalyvas, S. N. (2006). The logic of violence in civil war. Cambridge University Press., σσ. 5 και Καλύβας, Σ. Ν. (2003). *Εμφύλιος πόλεμος (1943-1949): Το τέλος των μύθων και η στροφή προς το μαζικό επίπεδο*. Περ. Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, τομ. 11, σσ. 37-70.

[41] Στρατιωτικό σώμα Ελλήνων που στόχο του είχε τον περιορισμό και την καταστολή της δύναμης του Ε.Α.Μ.

[42] Mazower, M. (1994), ό.π., σσ.203-209.

ίσως η πιο βίαιη και τραγική σύγκρουση στην ιστορία του ελληνικού κράτους από την ίδρυσή του μέχρι σήμερα.

Το 1950 εξακολουθεί η κυβερνητική και πολιτική αστάθεια να ταλαιπωρεί τη χώρα καθώς Νικόλαος Πλαστήρας και Σοφοκλής Βενιζέλος[43] εναλλάσσονται στην εξουσία. Ο Παπάγος, κατανοώντας τη δύσκολη θέση της χώρας παραιτείται από το αξίωμα του αρχιστράτηγου και ιδρύει το1951 το κόμμα του «Ελληνικού Συναγερμού»[44], που θα αναδειχθεί ως πρώτο κόμμα στις εκλογές του Σεπτεμβρίου 1951. Εν τούτοις την πρωθυπουργία αναλαμβάνει και πάλι ο Πλαστήρας με σκοπό να ολοκληρώσει τις διαδικασίες ένταξης της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ[45]. Επίσης κατά τη διάρκεια της θητείας του ψηφίζεται το Σύνταγμα του 1952, μια βελτιωμένη εκδοχή εκείνου του 1911[46]. Τον Νοέμβριο του 1952 διενεργούνται και πάλι εκλογές. Ο Παπάγος κερδίζει με συντριπτική πλειοψηφία και κυβερνά για τρία χρόνια. Μετά από το θάνατό του, η διακυβέρνηση της χώρας ανατίθεται στον Κωνσταντίνο Καραμανλή[47], ο οποίος επιθυμώντας να διαφοροποιηθεί από τους προηγούμενους πολιτικούς ηγέτες, ιδρύει το 1956 νέο πολιτικό κόμμα που ονομάστηκε Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσις[48]. Η Ε.Ρ.Ε. κέρδισε τις εκλογές του 1956 και του 1958. Επί πρωθυπουργίας Καραμανλή η Ελλάδα κατάφερε τη Συμφωνία Σύνδεσης με την Ε.Ο.Κ. τον Ιούλιο του 1961[49].

[43] Νικολακόπουλος, Η. (2000). *Από το τέλος του εμφυλίου πολέμου έως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ΄. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ.173-174, 179.

[44] Νικολακόπουλος, Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ.177.

[45] ΝΑΤΟ: North Atlantic Treaty Organization, αλλιώς ονομάζεται και Βορειοατλαντική Συμμαχία. Πρόκειται για στρατιωτική αμυντική συμμαχία χωρών της Δύσης, με σκοπό την ανάπτυξη της συνεργασίας μεταξύ τους σε διάφορους τομείς, την προάσπιση των γεωπολιτικών τους συμφερόντων και την αποτροπή της ένοπλης επίθεσης εναντίον κάποιας χώρας-μέλους από άλλες. Δημιουργήθηκε τον Απρίλιο του 1949 στην Ουάσινγκτον από το Βέλγιο, τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία, τη Δανία, τις Η.Π.Α., την Ισλανδία, την Ιταλία, τον Καναδά, το Λουξεμβούργο, τη Νορβηγία, την Ολλανδία και την Πορτογαλία. Το 1952 προσχώρησαν στη συμμαχία η Ελλάδα (Φεβρουάριος) και η Τουρκία. Νικολακόπουλος, Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ.180.

[46] Αλιβιζάτος, Ν. (1995). *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974: Όψεις της ελληνικής εμπειρίας.* Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 203-210 και Νικολακόπουλος, Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ.179.

[47] Νικολακόπουλος, Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ.190.

[48] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 745 και Νικολακόπουλος, Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ.192.

[49] Νικολακόπουλος, Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ. 200.

β) Από την οικονομική δυσπραγία στην οικονομική ανάπτυξη

Στο τέλος του 19ου αιώνα η Ελλάδα στιγματίστηκε από την πτώχευση, την ολοκληρωτική της ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο και την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου[50]. Η θλιβερή εικόνα της χώρας, εμφανίζει σημάδια βελτίωσης ήδη από την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, καθώς το Α.Ε.Π.[51] αυξάνεται, η δραχμή ανατιμάται, βελτιώνεται η συναλλαγματική θέση και η πιστοληπτική ικανότητά της[52], η σταφιδική κρίση αποσοβείται, η βιομηχανία εμφανίζει σημάδια ανάπτυξης και η εμπορική ναυτιλία- ατμοκίνητη πλέον- αναπτύσσεται γοργά σε διεθνές επίπεδο.

Η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης της χώρας οδήγησε στην εμφάνιση μια νέας κοινωνικής τάξης, της μεσαίας (ελεύθεροι επαγγελματίες, βιοτέχνες, έμποροι), η οποία μαζί με την αγροτική τάξη ήταν πολύ δυσαρεστημένες με τη βαριά φορολογία που τους είχε επιβληθεί από το κράτος. Η δυσαρέσκεια των τάξεων αυτών, που αποτελούσαν σχεδόν το σύνολο των πολιτών, οδήγησε στην εξέγερση στο Γουδί το 1909[53]. Μετά από την εξέγερση, τη διακυβέρνηση της χώρας ανέλαβε ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος με στοχευμένες αποφάσεις και ενέργειες βελτίωσε την οργάνωση του κράτους και ανασυγκρότησε τα δημόσια οικονομικά της χώρας. Επιπλέον, ίδρυσε Υπουργεία με σκοπό να λειτουργεί αποτελεσματικά ο κάθε τομέας του κράτους. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1911 λειτούργησε το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας[54], το 1914 το Υπουργείο Συγκοινωνιών και το 1917 το Υπουργείο Γεωργίας[55].

---

[50] Πρόντζας, Ευ. (2011), ό.π., σσ. 18 και Χουρμούζη, Ελ. (1977), ό.π., σσ. 163-164 και Δερτιλής, Γ. ό.π., σσ. 63-64.

[51] Το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) της οικονομίας μιας χώρας είναι το σύνολο των τελικών προϊόντων (αγαθών), υλικών και υπηρεσιών, που παράγονται στη χώρα αυτή μέσα σε μία χρονική περίοδο, συνήθως σε ένα έτος. Andolfatto, D. (2008). Macroeconomic theory and policy, chapter 1, p. 3 και Froyen, R. T., & Perez, S. J. (1990). Macroeconomics: Theories and policies (No. 339 F7 2005.). Macmillan.chapter 2.

[52] Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ. & Πετράκης, Π. (2011). *Κύκλοι οικονομικής δραστηριότητας*. Στο Καλαφάτης, Θ. – Πρόντζας, Ευ. (Επιμ.), *Οικονομική Ιστορία του ελληνικού Κράτους*, (σύμβουλος έκδοσης: Ασδραχάς Σπ.), τόμος δεύτερος: *Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, σσ. 279.

[53] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 526.

[54] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 546 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 14.

[55] Αγριαντώνη, Χ. (2003). *Έξαρση και κρίση: Η οικονομία της περιόδου 1909-1922*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 6ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 109 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 14 και Παπαγεωργίου, Κ. (2011). *Οικονομικές λειτουργίες στον αγροτικό χώρο*. Στο Καλαφάτης, Θ.- Πρόντζας, Ευ. (Επιμ.), *Οικονομική Ιστορία του ελληνικού Κράτους,* (σύμβουλος έκδοσης: Ασδραχάς Σπ.), τόμος δεύτερος: Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, σσ.75 και Πάκος, Θ.& Πρόντζας, Ευ. (2011), ό.π., σσ. 329 και Παναγιωτόπουλος,

Από την εξέγερση στο Γουδί μέχρι το τέλος των Βαλκανικών πολέμων η οικονομία αναπτύσσεται με ταχείς ρυθμούς[56]. Παρατηρείται σταθεροποίηση του νομίσματος και των τιμών προϊόντων, αύξηση των τραπεζικών καταθέσεων, δημιουργία νέων τραπεζικών ιδρυμάτων και βιομηχανιών[57], ενίσχυση της οικονομίας στην ύπαιθρο από τα σημαντικά εμβάσματα των μεταναστών[58], ανάπτυξη της ναυτιλίας και του εμπορίου[59] μέσω της ταχύτερης και ευκολότερης διακίνησης αγαθών μετά από την διεύρυνση του συγκοινωνιακού δικτύου και των έργων υποδομής. Εξαιτίας αυτής της άνθισης η εποχή αυτή ονομάστηκε η «μπελ επόκ του ελληνικού κεφαλαίου»[60]. Επιπλέον, μετά από το τέλος των Βαλκανικών πολέμων η έκταση και ο πληθυσμός της Ελλάδας σχεδόν διπλασιάστηκαν, τα νέα εδάφη τα οποία ήταν εύφορα, αύξησαν πολύ τη γεωργική παραγωγή συνακόλουθα και το εσωτερικό εμπόριο. Οι Έλληνες μετά από τους Βαλκανικούς πολέμους είχαν βελτιώσει το οικονομικό και βιοτικό τους επίπεδο.

Την ανάπτυξη που γνώρισε η χώρα μέχρι το τέλος των Βαλκανικών πολέμων διαδέχτηκε το 1914 η δίνη του Α΄ Π. Π.. Η πρόοδος της οικονομίας σταμάτησε[61], ο μισός εμπορικός στόλος καταστράφηκε, έπαυσαν οι εμπορικές δραστηριότητες, ο πληθωρισμός γνώρισε τεράστια αύξηση, η χώρα – εξαιτίας του Διχασμού- χωρίστηκε

Δ. (2003). *Αγροτική Οικονομία, Αναπτυξιακές στρατηγικές στην Ελλάδα το Μεσοπόλεμο*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 7ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα σσ. 159 και Πατρώνης, Β. (2015). *Ελληνική Οικονομική Ιστορία: Οικονομία, Κοινωνία και Κράτος στην Ελλάδα (18ος- 20ος αιώνας)*. Αθήνα: ΣΕΑΒ, σσ.164.

[56] Αγριαντώνη, Χ. (2003). *Η ελληνική οικονομία: Η συγκρότηση του ελληνικού καπιταλισμού, 1871-1901*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 5ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ.69-70.

[57] Χατζηιωσήφ, Χ. (2001). *«Η μπελ επόκ του κεφαλαίου»*. Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αι., τ. Α1, 1900-1922, Οι απαρχές*, Αθήνα : Βιβλιόραμα, σσ. 309-349 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ. 113.

[58] Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.160.

[59] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 513 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ. 116.

[60] Χατζηιωσήφ, Χ. (2001), ό.π., σσ. 113.

[61] Σύμφωνα με τον Κωστή, Κ. (2018) σσ. 567 «*Το 1913 οι επισήμως παραδεδεγμένες δαπάνες για τις πολεμικές επιχειρήσεις ανέρχονταν σε 412 εκατομμύρια δραχμές [...] κι άλλα 280 εκατομμύρια ως παράπλευρες δαπάνες, ενώ το δημόσιο χρέος της χώρας αυξήθηκε, σύμφωνα με τον υπουργό των Οικονομικών Αλέξανδρο Διομήδη, κατά 755 εκατομμύρια δραχμές. Πρόκειται για ιλιγγιώδη ποσά με βάση τα μέχρι τότε μεγέθη των ελληνικών δημοσίων οικονομικών, και δεδομένης της απροθυμίας των κυβερνήσεων των Φιλελευθέρων να επιβάλουν νέους φόρους -μάλιστα ο Βενιζέλος έσπευσε αμέσως μετά την ανάληψη της εξουσίας να καταργήσει τη φορολογία του εισοδήματος [..] μόνο μία λύση υπήρχε: η Εθνική Τράπεζα, η οποία σε όλη τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων έθετε στη διάθεση του ελληνικού κράτους τα ποσά που αυτό είχε ανάγκη με τη μορφή προκαταβολών ή προσωρινών δανείων*».

σε δύο κράτη[62] και ο αποκλεισμός που της επιβλήθηκε από τους συμμάχους είχε καταστροφικές συνέπειες για την οικονομία και τη γενικότερη ανάπτυξη της χώρας[63].

Το 1918, οπότε και τερματίστηκε ο Α΄ Π.Π., οι συμμαχικές δυνάμεις (Γαλλία, Αγγλία, Η.Π.Α.) διαπιστώνοντας την τραγική οικονομική κατάσταση της χώρας αποφάσισαν να την βοηθήσουν χορηγώντας της δάνειο 850.000.000 δραχμών[64]. Μέσω των χρημάτων αυτών αλλά και της βαριάς φορολογίας που επέβαλε στους πολίτες, η Ελλάδα κατάφερε να διατηρήσει τη συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής με τα άλλα νομίσματα και σταδιακά να ανασυγκροτήσει την οικονομία της[65].

Η ανάκαμψη της οικονομίας δεν διήρκεσε για πολύ, αφού η συμμετοχή της Ελλάδας στη μικρασιατική εκστρατεία και η ήττα της Ελλάδας από τον κεμαλικό στρατό θα έχει καταστροφικές συνέπειες για την οικονομία της χώρας. Αξίζει να αναφερθεί ότι κατά τη διάρκεια της μικρασιατικής εκστρατείας, η αξία του νομίσματος σημείωσε ιστορικό χαμηλό και η ελληνική κυβέρνηση για να αντιμετωπίσει τα ανυπέρβλητα οικονομικά προβλήματα αναγκάστηκε να διχοτομήσει τη δραχμή[66], λύση η οποία όμως δεν επέφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα.

Η τετραετία που ακολούθησε τη μικρασιατική καταστροφή (1922-1926) υπήρξε πολύ δύσκολη για την Ελλάδα. Η χώρα κλήθηκε να αποκαταστήσει εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες, αντιμετώπισε τεράστια οικονομικά προβλήματα, απομονώθηκε διπλωματικά από τους συμμάχους της, οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί της υπολειτουργούσαν, άλλαξε το πολίτευμά της και στρατιωτικά κινήματα (1925- Πάγκαλος, 1926- Κονδύλης) προσπαθούσαν με πραξικοπηματικό τρόπο να ανέλθουν στην εξουσία. Όλες οι κυβερνήσεις έρχονταν αντιμέτωπες με δημοσιονομικά προβλήματα, με ελάχιστα συναλλαγματικά διαθέσιμα και με την ανάγκη για άμεση επίλυση του προσφυγικού προβλήματος. Για να τα αντιμετωπίσουν κατέφευγαν στον

[62] Εθνικός Διχασμός- «Κράτος Αθηνών» και «Κράτος Θεσσαλονίκης».

[63] Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος επέφερε την πτώση του διεθνούς εμπορίου και ο αποκλεισμός των συμμάχων από τον Δεκέμβριο του 1916 έως τον Απρίλιο του 1917 είχε δυσχεράνει τον εφοδιασμό της χώρας σε καταναλώσιμα είδη. Έτσι, εγχώριες μικρές βιομηχανίες αξιοποιώντας εγχώριες πρώτες ύλες παράγουν είδη πλατιάς κατανάλωσης, όπως είδη διατροφής, ρουχισμού, επεξεργασμένα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα που προορίζονται για την εσωτερική αγορά. Αργότερα, η έλευση 1.500.000 προσφύγων διευρύνει και τονώνει την αγορά, καθώς στην προσπάθεια να καλυφθούν οι ανάγκες τους, όπως η στέγαση, δημιουργούν πρόσφορο κλίμα για επενδύσεις και τραπεζικές πιστώσεις. Mazower, M. (2015). *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σσ. 70.

[64] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.569.

[65] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.569-570.

[66] Ανδρεάδου, Α. (1939). Έργα, τόμ. 2, Αθήνα, σσ. 618-622 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 22 και Καλαφάτης, Θ. (2003). *Η εξυγίανση της δραχμής: Τα μέτρα για τη νομισματική σταθεροποίηση*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 7ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα σσ. 135-141.

εξωτερικό δανεισμό (1924-1927). Η ασθενική ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας στηρίχθηκε από το ξένο κεφάλαιο, την κρατική προστασία της επιχειρηματικής δραστηριότητας, αλλά και το πολυάριθμο και κυρίως φτηνό εργατικό δυναμικό των προσφύγων. Οι πρόσφυγες δημιούργησαν νέα γεωπολιτικά και πληθυσμιακά δεδομένα. Οι προϋπάρχουσες για πλέον των εκατό ετών κοινωνικές δομές ανατράπηκαν[67]. Οι πρόσφυγες αποτέλεσαν ένα τεράστιο εργατικό δυναμικό, ένα αξιόλογο εργατικό στρώμα[68]. Πολλοί απ' αυτούς, επιχειρηματίες και έμποροι στις γενέτειρές τους, έδωσαν ώθηση στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας με την πείρα, τις γνώσεις και την ικανότητά τους[69].

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1920 το ζήτημα της αποκατάστασης των προσφύγων είχε σχεδόν τακτοποιηθεί, η οικονομία είχε ανακάμψει, η παραγωγή, το εμπόριο και η βιομηχανία ανθούσαν. Αυτοί οι παράγοντες έδωσαν τη δυνατότητα στο κράτος και την κυβέρνηση Βενιζέλου (1928-1932) να διαθέσει αξιόλογα ποσά στους τομείς της εκπαίδευσης και των υποδομών. Δυστυχώς η ανοδική αυτή πορεία ανακόπηκε το 1929 εξαιτίας της διεθνούς οικονομικής κρίσης, η οποία αναπόφευκτα επηρέασε και την Ελλάδα κηρύσσοντας πτώχευση το 1932, παρά τις προσπάθειες του Βενιζέλου να αποφευχθεί ένα τέτοιο γεγονός.

Στο σημείο αυτό, θεωρούμε απαραίτητο να αναφερθούμε στην ίδρυση των βασικότερων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων της χώρας, τα οποία βοήθησαν, μέσω των πιστώσεων σε ιδιώτες αλλά και στο κράτος, στην αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων της χώρας και στην βελτίωση της δημοσιονομικής της κατάστασης. Η Εθνική Τράπεζα[70] ιδρύθηκε το 1843 και 50 χρόνια αργότερα ιδρύεται η Τράπεζα Αθηνών, η οποία το 1906 εξαγόρασε την Τράπεζα Βιομηχανικής Πίστεως[71]. Το 1914-15 ξεκινά η λειτουργία του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου στην Αθήνα[72], ενώ το 1919

---

[67] Ρήγος, Αλ. (1988). *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935, Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*. Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 266.

[68] Χατζηιωσήφ, Χ. (2002). «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας». Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι., Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, τ. Β΄1, Αθήνα : Βιβλιόραμα, σσ. 25-35.

[69] Χατζηιωσήφ, Χ. (2002). ό.π., σσ. 25-35.

[70] Χριστοδουλάκη, Ο. (2002). *Η μεταρρύθμιση του τραπεζικού συστήματος και η ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος*. Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β΄, μέρος 1ο. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ.254.

[71] Αγριαντώνη, Χ. (2003), τόμ. 5ος, ό.π., σσ. 64.

[72] https://www.eurobank.gr/el/omilos/poioi-eimaste/istoriki-diadromi-taxudromikou-tamieutiriou, ανακτήθηκε 12/1/20.

ξεκίνησε τη λειτουργία του το Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων[73]. Το 1927 ιδρύονται η Τράπεζα της Ελλάδος[74] και η Κτηματική Τράπεζα, ενώ δύο χρόνια αργότερα η Αγροτική Τράπεζα[75].

Αξίζει να αναφερθεί ότι η πτώχευση δεν είχε τις επιπτώσεις που θα περίμενε κανείς από ένα τόσο ταλαιπωρημένο κράτος όσο η Ελλάδα. Σε αυτό βοήθησε αφενός ο αγροτικός χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας και αφετέρου ο κρατικός παρεμβατισμός[76] και η υιοθέτηση συστήματος κλειστής οικονομίας, που οδήγησαν τη χώρα στην αυτάρκεια[77] και στην ανάκαμψη του βιομηχανικού κλάδου[78], ενέργειες που είχαν ως αποτέλεσμα τη σταδιακή βελτίωση του κρατικού προϋπολογισμού[79] και της οικονομίας γενικότερα.

Από το 1934 μέχρι και την έκρηξη του Β΄ Π.Π. παρατηρείται στη χώρα μας άνθιση των οικονομικών δραστηριοτήτων και διεύρυνση των έργων υποδομής. Ακόμα και κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά υπήρξε μέριμνα για την ελάφρυνση των κατώτερων στρωμάτων και των αγροτών με τη διαγραφή των χρεών τους. Επίσης κατά την ίδια περίοδο, δόθηκε έμφαση στην ανάπτυξη της βιομηχανίας με στόχο αφενός την οικονομική αυτάρκεια της χώρας, αφετέρου τον εφοδιασμό του στρατού και την ανανέωση του πολεμικού στόλου, στόχοι που προσέλκυσαν το αμερικανικό επενδυτικό ενδιαφέρον[80].

---

[73] https://www.tpd.gr/istoriko/ ανακτήθηκε 12/1/20.- Νόμος 1608.

[74] Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 36 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (2011).*Νομισματική Διαχείριση και οικονομική κρίση, Η πολιτική της Τράπεζας της Ελλάδος, 1929-1941*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, σσ. 79-80 και https://www.bankofgreece.gr/trapeza/h-ihstoria-ths-tte ανακτήθηκε 12/1/20 και Χριστοδουλάκη, Ό. (2002), ό.π., σσ.252 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.182.

[75] Ν. 4332, ΕτΚ, αρ.283, τχ. Α΄, 16/08/1929, Χριστοδουλάκη, Ό. (2002), ό.π., σσ.265-266 και Αγριαντώνη, Χ.& Πανσεληνά, Γ. (2003). *Η ελληνική οικονομία, Διεθνής κρίση και εθνικός προστατευτισμός*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 7ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα σσ. 123-130 και Παναγιωτόπουλος, Δ. (2003), ό.π., σσ. 164 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σ. 630 και Πατρώνης, Β., (2015), ό.π., σσ.169, 183 και Πάκος, Θ. & Πρόντζας, Ευ. (2011), ό.π., σσ. 431.

[76] Ψαλιδόπουλος, Μ. (2011), ό.π. , σσ. 69-70.

[77] Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 312-320, 359.

[78] Department of Overseas Trade. Report on the Industrial and Economic Situation in Greece,σσ. 52 και Αγριαντώνη, Χ. (2002). *Οι μηχανικοί και η βιομηχανία*. Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β΄, μέρος 1ο. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ.275 και Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 327-333.

[79] Η παύση των πληρωμών του εξωτερικού δημόσιου χρέους είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση του ποσοστού των τοκοχρεολυσίων στις δαπάνες του προϋπολογισμού, γεγονός που βοήθησε την Ελλάδα να ανακάμψει οικονομικά και να συνεχίσει σημαντικά δημόσια έργα χωρίς εξωτερική αρωγή. Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), ό.π., σσ.52.

[80] Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), ό.π., σσ.55.

Η δεκαετία του 1940 ήταν η περίοδος του πολέμου, της Κατοχής, της εμφύλιας διαμάχης και της οικονομικής καταστροφής της Ελλάδας. Όλες οι προσπάθειες εκβιομηχάνισης και γενικότερης προόδου και ανάπτυξης[81] της χώρας ακυρώθηκαν. Κατά την περίοδο αυτή και κυρίως κατά το πρώτο μισό της, η αξία του νομίσματος εκμηδενίστηκε, επικράτησε νομισματική αναρχία και εμφανίστηκε το φαινόμενο του υπερπληθωρισμού[82]. Οι ξένοι κατακτητές αφαίμαξαν την Ελλάδα οικονομικά και εκμεταλλεύτηκαν τη δημόσια και ιδιωτική περιουσία του ελληνικού λαού[83]. Το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940 καταβάλλονται προσπάθειες νομισματικής σταθεροποίησης και οικονομικής ανασυγκρότησης, με την οικονομική ενίσχυση της χώρας μας από την Αγγλία[84] και αργότερα από τις Η.Π.Α.[85]. Μετά από το 1945 εισάγονται μηχανήματα και εξοπλισμός για την βελτίωση της παραγωγής ως μια προσπάθεια εκσυγχρονισμού της γεωργίας[86], καθώς πάνω από το 50% του πληθυσμού εξακολουθούσε να δραστηριοποιείται επαγγελματικά στον πρωτογενή τομέα[87]. Κατά τα έτη μετά από την Κατοχή και τον εμφύλιο πόλεμο η χώρα επιδόθηκε σε διαθρωτικές ποσοτικές και ποιοτικές αλλαγές και σημείωσε υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης και εκβιομηχάνισης[88].

Από το 1946 και μετά η κατάσταση στην Ελλάδα αρχίζει να βελτιώνεται με τη βοήθεια των Η.Π.Α. Αρχικά με την ανακοίνωση του δόγματος Τρούμαν[89], το οποίο

---

[81] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 691-692.

[82] *Πληθωρισμός* είναι η αύξηση του γενικού επιπέδου τιμών, η κατάσταση κατά την οποία ο ρυθμός με τον οποίο αυξάνει η ζήτηση του χρήματος είναι ταχύτερος από τον ρυθμό αυξήσεως της παραγωγής, γεγονός που οδηγεί σε σημαντική μείωση της πραγματικής αγοραστικής αξίας του χρήματος. Η κατάσταση κατά την οποία ο ρυθμός της ανόδου των τιμών συνεχώς εντείνεται και επιταχύνεται, ονομάζεται *υπερπληθωρισμός*. Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, σσ. 1441.

[83] Πάκος, Θ.& Πρόντζας, Ευ. (2011),ό.π., σσ. 410 και Θωμαδάκης, Σ. (1984). *Μαύρη Αγορά, Πληθωρισμός και Βία στην Οικονομία της Κατεχόμενης Ελλάδας*. Στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940 - 1950, Ένα Έθνος σε κρίση*. Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 124 και Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 62.

[84] Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 37-38 και Σταθάκης, Γ. (2004). *Το δόγμα Τρούμαν και το σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ. 85-86.

[85] McNeill, W. H. (1957). Greece: American aid in action, 1947-1956. New York, Twentieth Century Fund.σσ. 64.

[86] Παπαγεωργίου, Κ. (2011), ό.π., σσ. 34.

[87] Παναγιωτόπουλος, Δ. (2016). *Το «πρωτείο» της γεωργίας και η μεταπολεμική «στιγμή» της εκβιομηχάνισης μέσα από τον λόγο των ειδικών διανοούμενων*, περιοδ. Νεοελληνικά Ιστορικά, 4, σσ. 292.

[88] Pakos, T. (1982). Industrialisation Structural Change and Policy: the Case Greece 1958-77 (Doctoral dissertation).University of Manchester, σσ. 230-231.

[89] Ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Harry Truman, στις 12 Μαρτίου 1947, εξήγγειλε από το Κογκρέσο το Δόγμα Τρούμαν, δηλαδή την απόφασή του να στηρίξει τους ελεύθερους λαούς ώστε να διατηρήσουν τους δημοκρατικούς θεσμούς και την εθνική τους ακεραιότητα. Αναφερόταν στην οικονομική και

έσωσε την Ελλάδα από την οικονομική καταστροφή και τη Σοβιετική απειλή και μετέπειτα με την εφαρμογή του σχεδίου Μάρσαλ[90], το οποίο στόχευε στην οικονομική ανάκαμψη της χώρας. Επιπλέον, οι Αμερικανοί αναλαμβάνουν και τη βιομηχανική ανασυγκρότηση της Ελλάδας όχι μόνο ως οικονομικοί αρωγοί αλλά και μεταφέροντας στους Έλληνες την τεχνογνωσία τους. Η βοήθεια που δέχτηκε η Ελλάδα από τις Η.Π.Α., μέχρι το 1953, ανέρχεται περίπου σε 2 δισεκατομμύρια δολάρια[91], γεγονός που συνέβαλε καθοριστικά στην οικονομική ανάκαμψη της χώρας. Βελτίωση στα οικονομικά και τα δημοσιονομικά προβλήματα της χώρας, επήλθε και με την υποτίμηση της δραχμής το 1953[92] οπότε και συνδέθηκε με το δολάριο στο πλαίσιο του διεθνούς συστήματος ισοτιμιών του Bretton Woods[93], καθώς μέσω της ενέργειας αυτής δημιουργήθηκε για τη χώρα σταθερό νομισματικό και συναλλαγματικό περιβάλλον[94].

στρατιωτική στήριξη των χωρών οι οποίες κινδύνευαν να γίνουν κομμουνιστικές. Για την περίπτωση της Ελλάδας ζήτησε και έλαβε έγκριση 300 εκ. δολαρίων, στις 22 Απριλίου 1947, για ένα έτος. Η συμφωνία ανάμεσα στην Ελλάδα και στις ΗΠΑ υπογράφηκε στις 20 Ιουνίου 1947 και στόχος της ήταν η σταθεροποίηση και ανασυγκρότηση της οικονομίας. Προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι στάλθηκε μία πολυπληθής αποστολή, η Αμερικανική Αποστολή Βοήθειας στην Ελλάδα (American Mission for Aid to Greece, AMAG), η οποία ανέλαβε όλη την οικονομική πολιτική της χώρας. Κόντης, Β. (2000). *Από το δόγμα Τρούμαν έως τον σχηματισμό της «Κυβέρνησης του Βουνού»*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ΄. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 139-140.

[90] Το σχέδιο Μάρσαλ πήρε το όνομά του από τον Υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ George Marshall, που ήταν ο εμπνευστής του. Στόχος του σχεδίου ήταν να ανασυσταθεί η ισορροπία στην Ευρώπη με οικονομικά μέσα. Το σχέδιο προέβλεπε την εκπόνηση ενός τετραετούς σχεδίου ανάπτυξης της χώρας. Οι πόροι χρηματοδότησης θα προέρχονταν σχεδόν αποκλειστικά από το Σχέδιο Μάρσαλ. Για την περίπτωση της Ελλάδας προβλέφθηκε ότι θα μπορούσε η οικονομική βοήθεια να συνεχιστεί και μετά την τετραετία. Το συνολικό ποσό της αμερικανικής βοήθειας ανήλθε σε 2,1 δις δολάρια. Καζάκος, Π. (2000). *Η Ελληνική Οικονομία, 1949-1967: Ανασυγκρότηση και ανάπτυξη*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ΄(σσ.223-237), Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 224 και Ιορδάνογλου. Χρ. (2003). *Η οικονομία 1949-1974, Ανάπτυξη και νομισματική σταθερότητα*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 9ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 62-64 και Στασινόπουλος, Γ. (2006). *Πριν την Απογείωση: Η Οικονομική Πολιτική στην Ελλάδα την περίοδο της Ανασυγκρότησης, 1945-1953.* Παρουσίαση Ανακοίνωσης στο Σεμινάριο Ελληνικής Οικονομικής Ιστορίας του Οικονομικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών, 06 /02/ 2006, σσ. 10-11.

[91] Φατούρος, Αρ. (1984). *Πώς κατασκευάζεται ένα επίσημο πλαίσιο διείσδυσης: οι Ηνωμένες Πολιτείες στην Ελλάδα, 1947-1948. Στο συλλογικό: Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*. Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 419.

[92] Το βάρος της υποτίμησης σήκωσε ο Υπουργός Συντονισμού Σπ. Μαρκεζίνης. Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 40-41, 162 και Ιορδάνογλου, Χρ. (2003), ό.π., σσ. 66.

[93] Σαχινίδης, Φ. (2011). *Το συναλλαγματικό καθεστώς*. Στο Καλαφάτης, Θ.& Πρόντζας, Ευ, ό.π., σσ.443 και Ιορδάνογλου, Χρ. (2003), ό.π., σσ. 66.

[94] Δρίτσα, Μ.& Πάκος, Θ. (2011). *Η οικονομία του δευτερογενούς τομέα*. Στο: Καλαφάτης, Θ. & Πρόντζας, Ευ. (επιμ.), *Οικονομική Ιστορία του ελληνικού Κράτους*, (σύμβουλος έκδοσης: Ασδραχάς ΣΠ.), τόμος δεύτερος: Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, σσ.201 και Σταθάκης, Γ. (2004). ό.π., σσ. 393-394 και Θωμαδάκης, Σ. (1995). Αδιέξοδα της

γ) Η εκπαιδευτική πολιτική των κυβερνήσεων κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα

Το τέλος του 19ου αιώνα βρίσκει τον τομέα της εκπαίδευσης ασθενικό, όπως και τους περισσότερους τομείς του ελληνικού κράτους. Η εκπαιδευτική και μαθησιακή διαδικασία βρίθει προβλημάτων. Δεν υπάρχει στοχοθεσία ούτε αναλυτικό πρόγραμμα και φυσικά η κατάρτιση των εκπαιδευτικών είναι ανύπαρκτη[95]. Στη δύση του 19ου αιώνα γίνεται συστηματική προσπάθεια οργάνωσης του εκπαιδευτικού συστήματος, αφενός με μια σειρά από νομοσχέδια[96] που κατετέθησαν προς ψήφιση στη Βουλή, αφετέρου με την ίδρυση διδασκαλείων [97]για την κατάρτιση των εκπαιδευτικών. Ο νόμος ΒΤΜΘ΄ (2349) «Περί στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως», που ψηφίστηκε το 1895 από τη Βουλή, αποτελεί σημαντική τομή στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης[98], καθώς καθιερώνει το εξάχρονο δημοτικό σχολείο, μεριμνά για την εκπαίδευση των κοριτσιών, εισάγει στο δημοτικό σχολείο τη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας και ιδρύει νηπιαγωγεία[99].

Το 1899 και αφού η Ελλάδα έχει υποστεί βαριά ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο και έχουν ανασταλεί όλες οι προαναφερθείσες προσπάθειες συγκρότησης και οργάνωσης του εκπαιδευτικού συστήματος, ο Υπουργός Παιδείας Αθανάσιος Ευταξίας καταθέτει τα νομοσχέδιά του, τα οποία εκτός από τη διαμόρφωση χρηστών πολιτών έχουν ως στόχο και την προετοιμασία τους για τον επαγγελματικό βίο[100]. Επίσης, μεριμνά για την εκπαίδευση των κοριτσιών, μέσω της ίδρυσης κρατικών διδασκαλείων θηλέων. Δυστυχώς τα πρωτοποριακά για την εποχή τους νομοσχέδια δεν ψηφίστηκαν από τη Βουλή[101].

ανασυγκρότησης και οικονομικοί θεσμοί του μεταπολεμικού κράτους Στο: *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σσ. 34-40.

[95] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.532-533.

[96] Σκούρα, Λ. (2011). *Η περίοδος των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων 1880-1910*. Στο: Μπουζάκης Σ. (επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης. Όψεις και Απόψεις*, τόμος Β΄, Νεοελληνική Εκπαίδευση 1821-2010. Αθήνα: Gutenberg, σσ. 137.

[97] Ν. ΧΘ΄, 11 Ιαν. 1878, «Περί συστάσεως του Διδασκαλείου εν Αθήναις», ΦΕΚ, αρ. 7, 24 Ιαν. 1878. Δημαράς, Α. (2013). *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Το ¨Ανακοπτόμενο άλμα¨, Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 61.

[98] Νόμος ΒΤΜΘ΄, 27 Σεπτ. 1895, «Περί της στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ, αρ. 37, 5 Οκτωβρίου 1895.

[99] Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 534.

[100] Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 100-102.

[101] Φραγκουδάκη, Α. (1977). *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Κέδρος. σσ. 16–26.

Η αυγή του 20ου αιώνα δεν φέρνει καμιά αλλαγή ή βελτίωση στο εκπαιδευτικό σύστημα, παρά μόνο την ίδρυση του «Ανώτερου Δημοτικού Παρθεναγωγείου» στον Βόλο, το 1908[102]. Το σχολείο αυτό αφορούσε στα κορίτσια[103] και τα μαθήματα διδάσκονταν όλα στη νέα ελληνική γλώσσα[104]. Σταμάτησε να λειτουργεί το 1911[105] μετά από έντονες αντιδράσεις του τοπικού κλήρου και συντηρητικών φορέων της εξουσίας εξαιτίας του νεωτερικού του προγράμματος. Αυτό συνέβη επειδή οι συντηρητικές δυνάμεις που ταυτίζονται με το «παρελθόν» όπως είναι φυσικό, αντέδρασαν, διότι ένιωθαν. ότι χάνουν την έλεγχο, εξαιτίας της αστικοποίησης της κοινωνίας. Πολεμούν τη δημοτική γλώσσα, γιατί αυτή αντιπροσωπεύει την αστική τάξη.

Μετά από την εμφάνιση του Σ.Σ. και την εξέγερση στο Γουδί, διαφαίνονται οι πρώτες ρηξικέλευθες μεταβολές στο εκπαιδευτικό σύστημα, καθώς τα αιτήματα του Σ.Σ. αφορούσαν και στον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης, την προσαρμογή της στις ανάγκες της κοινωνίας και την καθιέρωσης της δημοτικής γλώσσας ως κοινού εθνικού και εκπαιδευτικού γλωσσικού οργάνου. Την ίδια περίοδο αφενός κάνει την εμφάνισή του το «κίνημα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού», το οποίο είχε τους ίδιους στόχους με τον Σ.Σ.[106], αφετέρου ιδρύονται σειρά[107] νέων διδασκαλείων[108] με σκοπό την επαρκή κατάρτιση των λειτουργών όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων. Μετά από το 1923 τα διδασκαλεία μετονομάστηκαν σε «Παιδαγωγικές Ακαδημίες»[109].

Στο Σύνταγμα του 1911 προβλέπεται η καθιέρωση της καθαρεύουσας ως «επίσημης γλώσσας» του κράτους[110] και η υποχρεωτική δωρεάν εκπαίδευση στο δημοτικό. Το 1913 έγινε προσπάθεια μέσω μιας σειράς νομοσχεδίων[111] από τον Υπουργό Παιδείας

---

[102] Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 117-118.

[103] Αβδελά, Ε.(2002). *Οι γυναίκες, Κοινωνικό Ζήτημα. Στο* Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος* 1922-1940, τ. Β΄, μέρος 1ο. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ.339.

[104] Δημαράς, Α. (2003). *Η εκπαίδευση 1871-1909,α. Ελληνικές πραγματικότητες και μεταρρυθμίσεις.* Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 5ος (σσ.153-166). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 163-166.

[105] Δημαράς, Α. (2003), τόμος 5ος, ό.π., σσ. 165.

[106] Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 113.

[107]Νόμος ΓΨΙΗ΄ (3718/1910) 'Περί παιδαγωγικής μορφώσεως και δοκιμασίας των λειτουργών της μέσης εκπαιδεύσεως».

[108] Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 85.

[109] Δημαράς, Α. (2003), τόμος 5ος, ό.π., σσ. 157 και Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 171-174.

[110] Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ.(2003). *Ιδεολογικές διαδρομές: Πολιτική γλώσσα και κοινωνία 1871-1909*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 5ος (σσ. 171-186). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 182-186 και Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 134.

[111] «Περί Δημοτικής Εκπαιδεύσεως», «Περί Μέσης Εκπαιδεύσεως», «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», «Περί μισθώσεως ιδιωτικών οικημάτων ως διδακτηρίων του κράτους», «Περί

Ιωάννη Τσιριμώκο, να προσαρμοστεί η εκπαίδευση στις οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που βίωνε η χώρα[112] και να μετατραπεί το σχολείο, από απλό αναμεταδότη γνώσεων σε «μοχλό οικονομικής ανάπτυξης». Όμως ούτε αυτή η προσπάθεια ευοδώθηκε, καθώς ο Βενιζέλος αναγκάστηκε να υποχωρήσει και να συμβιβαστεί με τις συντηρητικές δυνάμεις του Κοινοβουλίου, οι οποίες αντιδρούσαν σε όποια πρωτοβουλία για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και να αποδεχτεί την επιβολή της καθαρεύουσας ως «επίσημης γλώσσας» του κράτους. Το 1917 συντελείται πραγματική τομή στην εκπαίδευση μέσω μεταρρυθμίσεων και καινοτομιών[113] από την «Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης»[114]. Ιδιαίτερα πρέπει να τονίσουμε το εκδοθέν διάταγμα της εν λόγω κυβερνήσεως σύμφωνα με το οποίο τα διδακτικά εγχειρίδια των πρώτων τάξεων του δημοτικού θα έπρεπε να είναι γραμμένα στη δημοτική γλώσσα και το οποίο όταν η «Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης» εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, έγινε νόμος του κράτους[115]. Ο στόχος για τη βελτίωση της νεοελληνικής εκπαίδευσης άρχιζε να γίνεται απτή πραγματικότητα, η οποία όμως δεν διήρκεσε για πολύ, καθώς μετά από την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920 οι κυβερνήσεις που ακολούθησαν, κατήργησαν όλα τα κεκτημένα των προηγούμενων ετών στον εκπαιδευτικό τομέα[116].

Από το 1922 κι έπειτα αναπτύσσεται σταδιακά η ιδιωτική εκπαίδευση[117], αφού οι πολίτες- κυρίως των μεσαίων και ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων- ήταν ιδιαίτερα δυσαρεστημένοι από την παρεχόμενη δημόσια εκπαίδευση. Εκτός από τη γενική εκπαίδευση, το ίδιο συνέβη και στην επαγγελματική, στην οποία οι εξειδικευμένες

Διδασκαλείων της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως», «Περί ιδρύσεως Διδασκαλείου Τεχνικής Εκπαιδεύσεως» και «Περί τροποποιήσεως άρθρων τινών του γψιη' νόμου Περί παιδαγωγικής μορφώσεως και δοκιμασίας των λειτουργών της Μέσης Εκπαιδεύσεως».

[112] Άνοδος στην εξουσία της αστικής τάξης (1909) και νικηφόρα έκβαση των βαλκανικών πολέμων.

[113] Καθιέρωση δημοτικής σε όλο το δημοτικό σχολείο, αλλαγή σχολικών εγχειριδίων, επιμόρφωση εκπαιδευτικών, αρτιότερη διοικητική οργάνωση, ίδρυση Παιδαγωγικής Ακαδημίας. Φραγκουδάκη, Α. (1977), ό.π., σσ. 40.

[114] Κατά τη διάρκεια του Εθνικού Διχασμού (διάσταση απόψεων βασιλιά – Βενιζέλου σχετικά με τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄Π.Π.) η χώρα χωρίστηκε στα δύο με την «Κυβέρνηση των Αθηνών» υπό τον Κωνσταντίνο και την «Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης» υπό τον Βενιζέλο.

[115] Δημαράς, Α. (2003). *Συνολική Εκπαίδευση, Οι νέες μεταρρυθμίσεις*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 9ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 175 και Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 147-149 και Μπασλής, Γ. (2000). *Κοινωνιογλωσσολογία*. Αθήνα: Γρηγόρης, σσ. 70.

[116] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), ό.π., σσ. 28.

[117] Η εν Αθήναις Εταιρεία «Εκπαιδευτική Αναγέννησις», Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 189 και Δημαράς, Α. (2003). *Εκπαίδευση 1922-1940,Οι νέες Βενιζελικές μεταρρυθμίσεις*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 7ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα σσ. 205-206.

δημόσιες Σχολές ήταν ελάχιστες. Γι' αυτόν το λόγο οι περισσότερες επαγγελματικές ή εμπορικές σχολές που συναντάμε ήταν ιδιωτικής πρωτοβουλίας[118].

Το 1928, όταν επανεκλέγεται ο Βενιζέλος, το εμπόριο, η ναυτιλία και η βιομηχανία γνωρίζουν ιδιαίτερη άνθιση, ως εκ τούτου εντείνονται οι απαιτήσεις για εξειδίκευση των εργαζομένων στους τομείς αυτούς. Επιθυμία πολιτών και πολιτικών είναι η μεταβολή του χαρακτήρα της εκπαίδευσης από θεωρητικό σε πρακτικό[119]. Το 1929 προωθούνται στη Βουλή νομοσχέδια που τελικά γίνονται νόμοι[120] του κράτους και αποσκοπούν στην καθολική ανασυγκρότηση και προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στην οικονομική ανάπτυξη και στα καπιταλιστικά πρότυπα[121]. Για τον λόγο αυτό προβλέπεται η ενίσχυση της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης[122] μέσω της δημιουργίας διετών ή τριετών κατώτερων επαγγελματικών σχολείων: γεωργικά, εμπορικά[123], ναυτικά, βιοτεχνικά και οικοκυρικά για όλους εκείνους τους μαθητές και μαθήτριες που δεν θα φοιτούσαν στη μέση εκπαίδευση[124].Η μεταρρύθμιση του 1929 θεωρείται η σημαντικότερη στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης[125]. Σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες η μεταρρύθμιση του 1929 προσπάθησε να προσεγγίσει την παρεχόμενη παιδεία μέσα από ένα πνεύμα εξέλιξης και εκσυγχρονισμού, λαμβάνοντας υπόψη τις κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις της εποχής και αναβαθμίζοντας τον ρόλο των εκπαιδευτικών. Αξίζει να τονιστεί ότι σημαντικότατο αποτέλεσμα της μεταρρυθμιστικής αυτής προσπάθειας υπήρξε η σημαντική μείωση του αναλφαβητισμού με συνακόλουθη αύξηση του εγγραμματισμού των νέων. Την τελευταία διετία της διακυβέρνησης Βενιζέλου,

---

[118] Δρίτσα, Μ.& Πάκος, Θ. (2011), ό.π. σσ.180-185.

[119] Κωστής, Κ. (1989), *Ελληνική οικονομία στα χρόνια της κρίσης, 1929-1932*. Στο Βερέμης, Θ. & Γουλιμή, Γ. (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος, Κοινωνία- Οικονομία- Πολιτική στην Εποχή του*. Αθήνα: Γνώση, σσ. 194,213 και Μπουζάκης, Σ.(1994). *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*. Τόμ. Α΄ 1913-1929, Αθήνα: Gutenberg, σσ.14 .

[120] 4397/1929(16-08-1929), ΕτΚ, αρ. 309/24-08-1929, 4373/1929 (13-08-1929), ΕτΚ, αρ. 297/20-08-1929, 4799/1930 ,5143/1931 και Παπαδάκης, Ν.& Μπουζάκης, Σ. (2002). *Στοιχεία κράτους πρόνοιας σε μια τεθνεώσα δημοκρατία. Οι ανιχνεύσιμες (εκπαιδευτικές) όψεις μιας αντίφασης*, περ. Επιθ. Κοιν. Ερευνών, τχ. 108-109, σσ. 35.

[121] Κυπριανός, Π. (2004). Συγκριτική ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ.261-262.

[122] Νούτσος, Χ. (1978). *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και Κοινωνικός Έλεγχος*. Αθήνα: Θεμέλιο, σσ.215.

[123] ΕτΚ, αρ. 309, τχ. Α΄/24-08-1929.

[124] Τζήκας, Χ. (2011). *Ιστορία της οργάνωσης και Διοίκησης της Γενικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα (1834-2000)*. Στο: Μπουζάκης, Σ. (επιμ.), Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης, Όψεις και απόψεις, τόμος Β΄. Αθήνα: Gutenberg, σσ.719 και Ν. 4397, 16-08-1929, ΕτΚ, αρ. 309, τχ. Α΄/24-08-1929.

[125] Δημαράς, Α. (2003), ό.π., τόμος 7ος, σσ. 208.

συνεχίζονται οι προσπάθειες αναβάθμισης της εκπαίδευσης[126], με το Ν. 5045/1930[127], στον οποίο θεσπιζόταν η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο για τις τέσσερις πρώτες τάξεις και για τις δύο τελευταίες μαζί με την καθαρεύουσα.

Δυστυχώς και η μεταρρύθμιση αυτή ανατράπηκε αφενός το 1935 από τη δικτατορία του Κονδύλη και αφετέρου το 1936 από τη δικτατορία του Μεταξά. Όλες οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες διακόπηκαν για τριάντα χρόνια περίπου[128]. Μόνο στο γλωσσικό ζήτημα ο Μεταξάς έχοντας ως στόχο να προσεταιριστεί τους δημοτικιστές, εκμεταλλεύτηκε τη δημοτική γλώσσα, και το 1939 σύστησε επιτροπή για να συντάξει τη Νεοελληνική Γραμματική του δημοτικού σχολείου, η οποία εκδόθηκε το 1941[129]. Κατά τη δικτατορία του Μεταξά, η δημοτική γλώσσα καθιερώθηκε στα δημοτικά σχολεία και το μάθημα της νεοελληνικής Λογοτεχνίας ανεδείχθη στα Γυμνάσια.

Η τριπλή κατοχή της Ελλάδας και ο Εμφύλιος πόλεμος προξένησαν τεράστια ζημιά στον εκπαιδευτικό τομέα, όχι μόνο επειδή καταστράφηκαν ολοσχερώς ή υπέστησαν σοβαρές βλάβες οι κτιριακές υποδομές και ο υλικοτεχνικός εξοπλισμός των διδακτηρίων, αλλά και επειδή το διδακτικό έτος εξαιτίας των πολεμικών συνθηκών συρρικνώθηκε. Απόδειξη του γεγονότος αυτού είναι ότι το σχολικό έτος 1940-41 διήρκεσε μόνο τρεις μήνες και το σχολικό έτος 1941-42 είκοσι ημέρες[130]. Αυτά τα προβλήματα μείωσαν στο ελάχιστο τους φοιτώντες μαθητές σε όλες τις βαθμίδες με αποτέλεσμα το ένα τέταρτο του πληθυσμού της χώρας μετά από την Κατοχή και τον Εμφύλιο να είναι αναλφάβητο[131].

Το 1951 με τον Α.Ν. 1823[132] θεσπίστηκε η εξαετής στοιχειώδης εκπαίδευση και η εξαετής μέση, διαιρεμένη σε δύο τριετείς κύκλους σπουδών, διάρθρωση που ισχύει μέχρι σήμερα.

Το 1957 η κυβέρνηση Κωνσταντίνου Καραμανλή, έχοντας ως στόχο την αναβάθμιση και τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης, ώστε να λειτουργεί ως εφαλτήριο οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, συνέστησε Ειδική Επιτροπή

[126] Παπαδάκης, Ν.& Μπουζάκης, Σ. (2002), ό.π., σσ. 38.
[127] Τερζής, Ν. (1985). *Ο Γ. Παπανδρέου και η ελληνική εκπαίδευση (1914-1932)*, περ. Παιδαγωγική Θεώρηση, τχ. 2, σσ. 134.
[128] Δημαράς, Α.(2013), ό.π., σσ.203.
[129] Καλαντζής, Κ. (2002). *Η παιδεία εν Ελλάδι, 1935-1951*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 95.
[130] Μπουζάκης, Σ. (1994), ό.π., σελ.90.
[131] Δημαράς, Α.(2013), ό.π., σσ.219.
[132] Α.Ν. 26-05-1951 ΕτΚ, αρ. 150/28-05-1951.

Παιδείας[133], με σκοπό τον εντοπισμό και την επίλυση των χρόνιων προβλημάτων που ταλάνιζαν το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Βασιζόμενη στα πορίσματα[134] της Επιτροπής, η κυβέρνηση Καραμανλή νομοθέτησε σειρά από μέτρα που στόχο τους έθεταν την αύξηση των δαπανών για την εκπαίδευση, τον εκσυγχρονισμό της, την προσαρμογή της στις οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες της εποχής, καθώς και την οργάνωση και λειτουργία της μέσης γενικής και τεχνικής-επαγγελματικής εκπαίδευσης[135].

γ1) Η εμπορική εκπαίδευση κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα

Εξειδικεύοντας στον εκπαιδευτικό τομέα, θα αναφερθούμε στην εμπορική εκπαίδευση που αποτελεί και το αντικείμενο έρευνας και μελέτης της παρούσας εργασίας. Η εμπορική εκπαίδευση παρόλο που στο εξωτερικό γνώριζε άνθηση ήδη από τα μέσα του 18ου αι., στην Ελλάδα τα πρώτα δειλά βήματα ξεκίνησαν προς τα τέλη του 19ου αι.[136], οπότε παρατηρείται μια τάση σύνδεσης της εκπαίδευσης με την οικονομία και το εμπόριο μέσω της εξειδίκευσης και της βελτίωσης των παρεχόμενων υπηρεσιών[137].

Τα πρώτα βήματα για τη θεμελίωση της δημόσιας εμπορικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα έγιναν το 1901 με την ίδρυση της Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αρρένων στην Αθήνα[138] και στις 22 Ιουλίου 1903 με την ψήφιση του Ν.2991 «Περί συστάσεως

[133] Δημαράς, Α.(2013), ό.π., σσ.224-225 και Δημαράς, Α. (2003), τόμος 9ος, ό.π., σσ. 173-174.

[134] Μπουρίτσας. Γ., Κωστόπουλος, Δ.& Κλωνάρη, Αικ. (1994). *Οι Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο-Η Ελληνική Κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967*), 4° Επιστημονικό Συνέδριο, 24-27 Νοεμβρίου 1993, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, τόμ. 1-2.

[135] Ν.3971/2-9-1959 και Ν. 3973/2-9-1959: Τα βασικά σημεία των εν λόγω νόμων είναι: α) ίδρυση δημόσιας και δωρεάν τεχνικής εκπαίδευσης τριών βαθμίδων, β) ενοποίηση και συντονισμός της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης υπό την εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας, γ) διαφοροποίηση του προγράμματος του Γυμνασίου στις τρεις ανώτερες τάξεις, δ) ίδρυση του Ζανείου Πειραματικού Τεχνικού Γυμνασίου ε) ίδρυση της Σχολής Εκπαιδευτικών Λειτουργών Επαγγελματικής και Τεχνικής Εκπαίδευσης (Σ.Ε.Λ.Ε.Τ.Ε.), στ) υπαγωγή της Ανωτάτης Γεωπονικής Σχολής στο Υπουργείο Παιδείας και ζ) ίδρυση νέων οργανικών θέσεων εκπαιδευτικών λειτουργών για τα νέα σχολεία. Δενδρινού-Αντωνακάκη, Ν. (1964). *Επαγγελματική και Τεχνική Εκπαίδευσις*, τόμος 2ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ.584-589.

[136] 1892 : Εμπορική Σχολή Πειραιά, 1894 :η ιδιωτική «Βιομηχανική και Εμπορική Ακαδημία» του Όθωνος Ρουσόπουλου, 1898: Σάμος, Πορφυριάς Εμπορική Σχολή.

[137] Αγριαντώνη, Χ., (2003),τόμ. 5ος, ό.π., σσ. 69 και Κωστής. Κ. (2018), ό.π., σσ. 503.

[138] Φ17, έγγραφο17009, από τις ταξινομήσεις των ΓΑΚ του 2013.

εμπορικών σχολών»[139], που ήταν το εφαλτήριο για την εμπορική εκπαίδευση στην Ελλάδα, καθώς επέτρεπε τη σύσταση Δημόσιων Εμπορικών Σχολών Μέσης Εκπαίδευσης, με σκοπό τη θεωρητική και πρακτική προετοιμασία όλων όσοι επιθυμούσαν να ασχοληθούν με τον εμπορικό κλάδο. Οι Εμπορικές Σχολές απευθύνονταν και στα αγόρια και στα κορίτσια και είχαν ευρύ πεδίο σπουδών και επαγγελματικών διεξόδων και ενασχολήσεων. Οι απόφοιτοι των Εμπορικών Σχολών είχαν τη δυνατότητα να εργαστούν ως βοηθοί σε κατάστημα, αποθηκάριοι, λογιστές, έμποροι, επιχειρηματίες κ.ά.[140]. Στις σχολές αυτές, στις οποίες ιδιαίτερη βαρύτητα δινόταν στη διδασκαλία των ξένων γλωσσών και των εμπορικών μαθημάτων, μπορούσαν να εισαχθούν όσοι μαθητές είχαν απολυτήριο ελληνικού σχολείου, ή ενδεικτικό προαγωγής της τρίτης τάξης του Βαρβακείου Λυκείου αλλά και όσοι φοιτούσαν σε ιδιωτική εμπορική σχολή[141], με την προϋπόθεση να υποβληθούν σε γραπτές και προφορικές εισιτήριες εξετάσεις στη σχολή υποδοχής και να επιτύχουν σε αυτές. Στην παρούσα εργασία, μετά από την επίπονη και ενδελεχή μελέτη 12.042 ΦΕΚ, αναλύονται οι Νόμοι, τα Βασιλικά Διατάγματα και τα Προεδρικά Διατάγματα που αφορούσαν στην Εμπορική Εκπαίδευση από το 1900 έως και το 1960.

Οι Εμπορικές Σχολές του 20^{ου} αιώνα στην Ελλάδα ήταν δημόσιες, ιδιωτικές[142] και ιδιωτικές Εσπερινές Εμπορικές Επαγγελματικές Σχολές. Η λειτουργία όλων αυτών των Σχολών αυτών ισχυροποιεί την τάση προς τις πρακτικές γνώσεις και ανάγκη για Εμπορική Εκπαίδευση.

Ελληνικές Εμπορικές Σχολές, δημόσιες και ιδιωτικές λειτουργούσαν και στο εξωτερικό σε περιοχές με σημαντική εμπορική δραστηριότητα εξαιτίας της θέσης τους που τις αναδείκνυε σε κέντρα εξαγωγικού και διαμετακομιστικού εμπορίου, όπως στην Κωνσταντινούπολη (1909), στη Χάλκη (1831), στην Οδησσό (1817), στη

---

[139] Νόμος ΒΑ΄/22 Ιουλίου 1903 στην ΕτΚ, αρ. 169, τχ. Α΄/ 23 Ιουλίου 1903 και Αντωνίου, Δ. (1988). *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*,τ.Β΄, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, σσ.603 κ.ε.

[140] Χατζηιωάννου, Μ.Χ. (2015). *Για μια ιστορία της συλλογικότητας των εμποροϋπαλλήλων της Αθήνας στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα: ερωτήματα και συζητήσεις*. Στο Αβδελά Έξερτζόγλου, Χ. & Λυριντζής, Χρ. (επιμ.), *Μορφές δημόσιας κινητικότητας στην Ελλάδα του 20ου αιώνα*. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, σσ. 147.

[141] Για τους υποψηφίους οι οποίοι προέρχονται από ιδιωτική εμπορική σχολή και επιθυμούν να καταταχθούν σε άλλη τάξη σε δημόσια εμπορική σχολή, διενεργούνται εξετάσεις μόνο τον μήνα Σεπτέμβριο. Ανάλογα με την επίδοσή τους στις εξετάσεις και τον βαθμό που θα συγκεντρώσουν, ο Σύλλογος Διδασκόντων αποφασίζει σε ποια τάξη θα καταταχθούν.

[142] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ.5-6.

Σμύρνη (1808), στην Αλεξάνδρεια, στη Μανσούρα[143] στο Κάιρο της Αιγύπτου[144] και στην Τραπεζούντα[145].

Σύμφωνα με στατιστικές καταγραφές του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας[146] - οι οποίες αναλύονται στην παρούσα διατριβή- από το σχολικό έτος 1910-1911 έως και το σχολικό έτος 1920-1921 λειτουργούσαν στην Ελλάδα 16 δημόσιες Εμπορικές Σχολές[147] και 4 ιδιωτικές αναγνωρισμένες Εμπορικές Σχολές[148]. Τα ανωτέρω δεδομένα[149] όπως και ο συνολικός αριθμός των μαθητών που φοίτησαν αλλά και αποφοίτησαν από τις Σχολές έχουν αποτυπωθεί και διαγραμματικά και σε πίνακες.

Επίσης σύμφωνα με τις Στατιστικές Επετηρίδες των ετών 1930-1957 και τις Στατιστικές της Εκπαιδεύσεως, έχουν περιγραφεί αναλυτικά ποιοτικά, αλλά και αποτυπωθεί ποσοτικά σε πίνακες και διαγράμματα.: ο αριθμός Ιδιωτικών και Δημόσιων Εμπορικών Σχολών από το 1926 έως και το 1961[150] , οι εκπαιδευτικοί που δίδαξαν στις Σχολές για τα ίδια σχολικά έτη και οι μαθητές που φοιτούσαν σε αυτές κάθε σχολικό έτος. Αξίζει να τονιστεί ότι μέχρι και το 1929 οι Ιδιωτικές Σχολές ήταν περισσότερες από τις Δημόσιες, από το 1930 μέχρι και το 1938 οι Ιδιωτικές Σχολές μειώνονται αισθητά και μετά από την Κατοχή και τον Εμφύλιο οι Ιδιωτικές Σχολές σχεδόν έχουν εκλείψει. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1940-1950, εξαιτίας της κατοχής, της Αντίστασης και του εμφυλίου πολέμου έπαψαν να λειτουργούν ή υπολειτουργούσαν τα σχολεία, συνακόλουθα και οι εμπορικές σχολές . Κατά τη δεκαετία 1940-1950 δεν υπήρξε καμία απογραφή ή στοιχείο που να πιστοποιεί τον αριθμό των σχολικών μονάδων και των φοιτησάντων μαθητών.

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να τονίσουμε το ιδιαίτερα υψηλό μορφωτικό επίπεδο των εκπαιδευτικών της Εμπορικής Εκπαίδευσης και το γεγονός ότι το κράτος

---

[143] ΕτΚ, αρ. 189, τχ. Α΄/ 28 Αυγούστου 1947.

[144] Πανελλήνιο Λεύκωμα Εκατονταετηρίδος, ό.π., σσ.44 και Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 6.

[145] ΕτΚ, αρ. 143, τχ. Α΄/ 12 Απριλίου 1939.

[146] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 5.

[147] Αναλυτικότερα: Σχολικό έτος 1913-14: 5 Εμπορικές Σχολές, 1914-15: 6 Εμπορικές Σχολές, 1915-16: 7 Εμπορικές Σχολές, 1916-18: 7 Εμπορικές Σχολές, 1919-20: 12 Εμπορικές Σχολές, 1920-21: 16 Εμπορικές Σχολές: δύο στην Αθήνα και από μία στην Πάτρα, τη Σύρο, την Τσαγκαράδα, την Κέρκυρα, το Καρλόβασι, το Ηράκλειο, τον Πύργο, την Τρίπολη, την Θεσσαλονίκη, την Καλαμάτα, τον Πειραιά, τον Βόλο, τη Χαλκίδα και τα Χανιά, Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 9.

[148] Αρσάκειος Εμπορική Σχολή Αθηνών, Εμπορική Σχολή Κωνσταντινίδη Θεσσαλονίκης, Εμπορικόν και Πρακτικόν Λύκειον Νούκα Θεσσαλονίκης και Κοινοτική Εμπορική Σχολή Χίου.

[149] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 13.

[150] Αξίζει να τονιστεί ότι από το σχολικό έτος 1938-1939 έως το σχολικό έτος 1953-1954 δεν υπάρχουν στις στατιστικές επετηρίδες δεδομένα για την εμπορική εκπαίδευση.

μεριμνούσε για την επιμόρφωσή τους, καθώς έδινε κίνητρα[151] , κυρίως από το 1926 και μετά, σε όσους εκπαιδευτικούς ήθελαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο εξωτερικό για να μετεκπαιδευθούν, γεγονός που αποδεικνύει αφενός την σπουδαιότητα της Εμπορικής Εκπαίδευσης για την Πολιτεία και αφετέρου την ιδιαίτερη μέριμνά της για την επιστημονική κατάρτιση και επιμόρφωση των διδασκόντων στις Εμπορικές Σχολές, καθώς σε αυτές παρέχονταν θεμελιώδεις γνώσεις υψηλού επιπέδου και ήταν αδήριτη ανάγκη οι εκπαιδευτικοί να διαθέτουν υψηλή επιστημονική κατάρτιση.

Στην παρούσα εργασία γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στις τρεις σημαντικότερες ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές : τη «Βιομηχανική και Εμπορική Ακαδημία» του Όθωνος Ρουσόπουλου, την «Εμπορική και Λογιστική Σχολή Παναγιωτόπουλου» και την Εμπορική Σχολή της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας. Επίσης ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην Ανώτατη Σχολή Εμπορικών Σπουδών, στην οποία μπορούσαν να φοιτήσουν όσοι μαθητές αποφοιτούσαν από τις Εμπορικές Σχολές.

[151] Το Κράτος προέβλεπε γι' αυτούς ειδικό επίδομα 48.000δρχ.. ΕτΚ, αρ.11, τχ. Α΄, 12/01/1926.

δ) Οι πρωτογενείς πηγές- Αρχειακό υλικό

Οι πρωτογενείς πηγές από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους που αφορούν στην Εμπορική Εκπαίδευση και αναφέρονται στο διάστημα που ερευνά η παρούσα εργασία είναι αποσπασματικές και καλύπτουν τις ακόλουθες χρονικές περιόδους: 1913-1916, 1921-1924 και 1925-1945. Για τον λόγο αυτό σημαντικές πληροφορίες αντλήθηκαν από τους τόμους β΄ και γ΄ του έργου «Τα προγράμματα της μέσης εκπαίδευσης (1833-1929)» του Δαυίδ Αντωνίου. Στο Ε΄ μέρος και των δύο τόμων περιέχονται τα ΦΕΚ με τα Προγράμματα σπουδών των Εμπορικών Σχολών μέχρι και το 1929. Σημαντικά, έγκυρα και αξιόπιστα στοιχεία αντλήθηκαν και από τη Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι κατά τα σχολικά έτη 1910-1921 (Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας- Διεύθυνσις Στατιστικής).

Από το 1930 και έπειτα ερευνήθηκαν:

Α) 12.042 Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως των ετών 1930-1960, των οποίων η ψηφιακή έκδοση συνέβαλε στην εύκολη πρόσβαση στο αρχειακό υλικό.

Αναλυτικότερα από την ΕτΚ βρέθηκαν και μελετήθηκαν τα ακόλουθα:

Χρονολογία	Συνολικός Αριθμός ΦΕΚ τχ. Α΄	ΦΕΚ που αναφέρονται στην Εμπορική Εκπαίδευση
1930	508	5
1931	432	6
1932	453	16
1933	414	14
1934	457	10
1935	642	8
1936	569	11
1937	537	9
1938	498	3
1939	562	10
1940	464	3
1941	462	3
1942	329	9
1943	446	12
1944	242	4
1945	327	2
1946	375	1
1947	301	2
1948	334	1
1949	366	3
1950	307	2
1951	332	8
1952	343	4

1953	359	3
1954	318	4
1955	357	2
1956	307	2
1957	265	2
1958	232	1
1959	283	3
1960	221	-

Πίνακας 1: Καταγραφή Φ.Ε.Κ.

Β) Οι Στατιστικές Επετηρίδες από το 1930-1960 (Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος)

Γ) Οι Στατιστικές της Εκπαιδεύσεως (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος) για τη Μέση Εκπαίδευση που αφορούν στα σχολικά έτη 1930- 1960

Δ) Οι Στατιστικές της Εκπαιδεύσεως για τη Επαγγελματική Εκπαίδευση που αφορούν στα σχολικά έτη 1956-1961 (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος).

Σημαντικότατα επίσης ευρήματα της παρούσας εργασίας βασίζονται σε περίπου 3.192 πρωτογενή και αναξιοποίητα έως σήμερα αρχεία από τις ταξινομήσεις του έτους 2013 των Γενικών Αρχείων του Κράτους τα οποία περιλαμβάνονται στα ακόλουθα 9 βιβλία:

1. Μαθητολόγιον Δημόσιας Εμπορικής Σχολής εν Αθήναις 1901-1920.
2. Μαθητολόγιον Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αρρένων Αθηνών 1920-1921.
3. Μαθητολόγιον Α΄Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αθηνών 1921-1922.
4. Μαθητολόγιον και βιβλίο παρακολουθήσεως εκπαιδευτικών τελών Α΄ Εμπορικής Σχολής Αθηνών 1949-1964.
5. Γενικός έλεγχος αποτελεσμάτων ενιαυσίων εξετάσεων Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αρρένων Αθηνών 1903-1912.
6. Γενικός Έλεγχος Α΄ Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αθηνών 1920-1921.
7. Βιβλίον πράξεων Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αθηνών 1901-1924.
8. Πρακτικά Παιδαγωγικών Συνεδρίων Συλλόγου Καθηγητών Α΄ Εμπορικής Σχολής Αρρένων 1929-1930.
9. Βιβλίον Πρακτικών της Τεταραξίου Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αθηνών 1940-1949.

Κρίνεται βέβαια απαραίτητο να αναφερθεί ότι ιδιαίτερη δυσκολία υπήρξε στην ανάλυση των δεδομένων εξαιτίας της αποσπασματικότητάς[152] τους, καθώς τα

[152] Η αποσπασματικότητα των αρχείων επιβεβαιώνεται και από το 17009 έγγραφο του 17ου Φακέλου, στο οποίο ο Διευθυντής Μοσχόπουλος το 1925, αναφέρει δυσκολία στη συλλογή δεδομένων μέχρι

έγγραφα που έχουν διασωθεί και οι τομείς στους οποίους αναφέρονται δεν έχουν χρονική συνέχεια και αλληλουχία.

Τα βασικότερα στοιχεία στα οποία πραγματοποιήθηκαν στατιστικές αναλύσεις προκειμένου να αναζητηθεί στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση αφορούν: **1)** στον αριθμό των μαθητών που φοίτησαν στις Ε.Σ. και στην Α΄ ΔΕΣΑΑ (T-Test), **2)** στον αριθμό των μαθητών που αποφοίτησαν στις Ε.Σ. και στην Α΄ ΔΕΣΑΑ, **3)** στον αριθμό των επιτυχόντων και απορριφθέντων μαθητών στις εισιτήριες και κατατακτήριες εξετάσεις των σχολικών ετών 1929-30, 1935-36, το σχολείο από το οποίο προέρχονταν και οι βαθμοί τους στις γραπτές αυτές εξετάσεις (T-Test), **4)** στα αποτελέσματα των εξετάσεων που υποβάλλονταν στην Α΄ ΔΕΣΑΑ οι απόφοιτοι των Ι.Ε.Σ., καθώς και συσχετίσεις των αποτελεσμάτων με το φύλο τους, την ηλικία τους, την καταγωγή τους και την ιδιωτική σχολή στην οποία είχαν φοιτήσει (Kolmogorov-Smirnov Test), **5)** στον γενικό έλεγχο των μαθητών για τα σχολικά έτη 1942-43,(Pearson product-moment correlation coefficient), **6)** στο φύλο του διδακτικού προσωπικού της Α΄ ΔΕΣΑΑ (One sample Kolmogorov- Smirnov Test), **7)** στους προϋπολογισμούς και τα έκτακτα έξοδα και **8)** στις δόσεις διδάκτρων και λόγοι μη καταβολής τους από μερίδα μαθητών (Pearson r). Αναφέρεται ότι υπάρχουν και ελάχιστες περιπτώσεις στις οποίες ποσοτικοποιήθηκαν ποιοτικά στοιχεία.

Ως προς την επάρκεια και την εγκυρότητα των δεδομένων, θεωρούμε ότι είναι πλήρη και επαρκή, αν και είναι αποσπασματικά, διότι αυτά αλληλοσυμπληρώνονται μεταξύ τους καθώς προέρχονται από διαφορετικές πηγές (ΓΑΚ, ΦΕΚ και Στατιστικές Επετηρίδες), με αποτέλεσμα να καλύπτεται όλο το χρονικό διάστημα που μελετάμε.

τότε, καθώς δεν τηρούνταν βιβλία σχετικά με το διδακτικό προσωπικό και τις δραστηριότητες της Σχολής.

ε) Σκοπός της έρευνας και τα ερευνητικά ερωτήματα

Με την παρούσα εργασία προσπαθήσαμε να αντλήσουμε, να αναλύσουμε, να συσχετίσουμε και να αξιολογήσουμε εκείνα τα στοιχεία που τεκμηριώνουν το πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό, υλικοτεχνικό, διοικητικό, ιδεολογικό, παιδαγωγικό και μορφωτικό επίπεδο της ελληνικής πρακτικής και εμπορικής εκπαίδευσης στην Αθήνα το πρώτο μισό του 20ου αιώνα. Η Α΄ Δημόσια Εμπορική Σχολή Αθηνών προσέλκυσε το ενδιαφέρον μας για ιστορική ερευνά και μελέτη, όχι μόνο ως αποτύπωση της φοίτησης των Αρρένων οι οποίοι επιθυμούσαν να λάβουν εμπορική εκπαίδευση, αλλά και ως πεδίο αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην εκπαιδευτική δραστηριότητα και την κοινωνικοοικονομική και πολιτική κατάσταση της χώρας. Με αυτόν το τρόπο επιχειρήσαμε να κατανοήσουμε τον ρόλο της Α΄ Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αθηνών σε σχέση με την ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης, με άλλες ιδίου αντικειμένου Σχολές ιδιωτικής πρωτοβουλίας καθώς και με την εξέλιξη και τον πολλαπλασιασμό τους και σε άλλες περιοχές της χώρας. Μέχρι σήμερα, δεν έχει μελετηθεί ή τουλάχιστον όχι επαρκώς η πρακτική και εμπορική εκπαίδευση της χώρας ως προϊόν δημόσιας πρωτοβουλίας ούτε τα αποτελέσματα της δημιουργίας ανάλογων Σχολών. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι μέσω της αξιοποίησης όλου του προαναφερθέντος αρχειακού υλικού και της συσχέτισής του με τα ιστορικά γεγονότα των ετών 1900-1960 να απαντήσουμε στα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

- Ποια ήταν η αναγκαιότητα της ίδρυσης μιας Δημόσιας Εμπορικής Σχολής στην Αθήνα συνεκτιμώντας τις μεταβολές και τους τριγμούς της χώρας κατά την προς εξέταση περίοδο;
- Ποιες ήταν οι επιδιώξεις της Δημόσιας Εμπορικής Σχολής (πρόγραμμα σπουδών, διδακτικό υλικό, μαθήματα, εκπαιδευτικοί σκοποί) και πώς αυτές συνδέονται με τις ανάγκες του πληθυσμού και την αστικοποίηση;
- Πώς αποτυπώνεται η κινητικότητα των μαθητών και οι επιδόσεις τους και πόσο οι δύο αυτές παράμετροι επηρεάζονται από το πολιτικό, οικονομικό και εκπαιδευτικό τοπίο της χώρας;
- Ποια ήταν η επιστημονική και κοινωνική ταυτότητα του εκπαιδευτικού προσωπικού και με ποια κριτήρια γινόταν η επιλογή τους;
- Ποια υπήρξε η κοινωνική προέλευση του μαθητικού δυναμικού και ποια ήταν η επαγγελματική εξέλιξη και αποκατάσταση των αποφοίτων της Σχολής;

Στ) Μεθοδολογία Έρευνας

Σύμφωνα με τους Louis Cohen και Lawrence Manion[153]: «*Η ιστορική έρευνα έχει ορισθεί ως ο συστηματικός και αντικειμενικός εντοπισμός, η εκτίμηση και η σύνθεση αρχείων, πηγών και μαρτυριών, προκειμένου να θεμελιωθούν γεγονότα και να συναχθούν συμπεράσματα σχετικά με τα συμβάντα του παρελθόντος. Είναι μια πράξη αναδόμησης που αναλαμβάνεται με ένα πνεύμα κριτικής αναζήτησης, η οποία στοχεύει να πετύχει την πιστή αναπαράσταση μίας προηγούμενης εποχής.*». Αξίζει να διευκρινιστεί ότι σε μία ιστορική μελέτη, το μεγαλύτερο μέρος της ανάλυσης είναι ποιοτικό[154], όπως και στην παρούσα, καταβλήθηκε όμως μεγάλη προσπάθεια να αναλυθούν και ποσοτικά- όπου ήταν εφικτό- τα πρωτογενή αρχεία.

Η παρούσα έρευνα ανήκει στην κατηγορία των μικτών ερευνών με χρήση ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων αξιοποιώντας τα πλεονεκτήματα και των δύο. Η μεθοδολογία της εν λόγω μελέτης είναι ένας συνδυασμός ιστορικής έρευνας και αρχειακής μελέτης[155], μία προσέγγιση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας της χώρας και των αναγκών του πληθυσμού κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα, εξετάζοντας τα δεδομένα με ποσοτικούς και με ποιοτικούς όρους[156]. Αναλυτικότερα, η εργασία στηρίχθηκε αφενός στη μελέτη των δευτερογενών πηγών και του ιστορικού πλαισίου της εποχής, αφετέρου, στην έρευνα, ανάλυση και επεξεργασία του αρχειακού υλικού (έρευνα αρχείου/ ανάλυση δεδομένων)[157], καθώς στην παρούσα μελέτη η μόνη ερευνητική δυνατότητα που θεωρήθηκε ενδεδειγμένη ήταν η ταξινόμηση, επεξεργασία, κωδικοποίηση, ανάλυση και σχολιασμός των δεδομένων του αρχειακού υλικού[158]. Αξιοποιήθηκαν και τα μετρήσιμα ποσοτικά στοιχεία του αρχειακού υλικού και τα ποιοτικά, ώστε να φωτιστούν και να αναδειχθούν όλες οι πλευρές του θέματος και να οδηγηθούμε σε απαντήσεις και ασφαλή συμπεράσματα των ερευνητικών ερωτημάτων.

---

[153] Cohen, L.& Manion, L. (1994). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο., σ. 71.

[154] Research in Economic and Social History (Social Science Research Council) (1971),London: Heinemann.p.96.

[155] Δημητρόπουλος, Ευ. (2001). *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία της Επιστημονικής Έρευνας*. Αθήνα: Έλλην, σ. 148-149.

[156] Δημητρόπουλος, Ευ. (2001), ό.π., σ. 231.

[157] Καραγεώργος, Δ. (2002). *Μεθοδολογία έρευνας στις επιστήμες της αγωγής*. Αθήνα: Σαββάλας, και Cohen, L.& Manion, L. (1994), ό.π., σ. 70 κ.ε.

[158] Δημητρόπουλος, Ευ. (2001), ό.π., σ. 148.

Για τη στατιστική επεξεργασία και ανάλυση των δεδομένων μας χρησιμοποιήσαμε το πρόγραμμα IBM SPSS 26.0[159]. Στη παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε περιγραφική ανάλυση στατιστικών στοιχείων (Descriptive statistics) με δημιουργία πίνακα συχνοτήτων, μέσου όρου, διακυμάνσεων και τυπικής απόκλισης. Επιπλέον πραγματοποιήθηκαν έλεγχοι T-test ανεξάρτητων δειγμάτων για την εξέταση της στατιστικά σημαντικής διαφοροποίησης μεταξύ των μέσων όρων του εκάστοτε δείγματος καθώς και έλεγχος Levene για την ισότητα των διακυμάνσεων με ακριβές επίπεδο σημαντικότητας διπλής ουράς (2-tailed) $p<.05$. Συγχρόνως, όπου κατέστη δυνατό, υπολογίστηκε ο συντελεστής συσχέτισης Pearson product-moment correlation coefficient[160] για τον προσδιορισμό του μεγέθους σχέσης και βαθμού συνάφειας μεταξύ δυο μεταβλητών.

[159] Το SPSS είναι ένα ευρέως χρησιμοποιούμενο πρόγραμμα για στατιστική ανάλυση στην κοινωνική επιστήμη. Το πρόγραμμα αυτό επιτρέπει στους ερευνητές να κάνουν τη δική τους στατιστική ανάλυση. Η στατιστική ανάλυση, η διαχείριση δεδομένων (επιλογή περιπτώσεων, αναδιαμόρφωση αρχείων, δημιουργία παράγωγων δεδομένων) και η τεκμηρίωση δεδομένων (ένα λεξικό μεταδεδομένων αποθηκεύεται στο αρχείο δεδομένων) είναι χαρακτηριστικά του βασικού λογισμικού. https://en.wikipedia.org/wiki/SPSS ανακτήθηκε: 12/01/20

[160] Είναι ο συντελεστής συσχέτισης Pearson product-moment correlation coefficient και δείχνει μέγεθος σχέσης/ βαθμό συνάφειας μεταξύ δύο μεταβλητών/ δύο ομάδων δεδομένων. Λέγοντας αρνητική ή θετική συσχέτιση εννοούμε όταν αυξάνεται η κάθε τιμή σε μια ομάδα δεδομένων υπάρχει η τάση μείωσης της αντίστοιχης τιμής στην άλλη ομάδα (αρνητική συσχέτιση) ή αντίθετα, όσο αυξάνονται οι τιμές στη μια ομάδα τόσο μεγαλύτερες γίνονται οι τιμές και στην άλλη ομάδα (θετική συσχέτιση).

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

α. Από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι και τη Μικρασιατική καταστροφή

Κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα έλαβαν χώρα σε μικρό χρονικό διάστημα πολλά και σημαντικά γεγονότα στον πολιτικό αλλά και οικονομικό τομέα της Ελλάδας. Κατά το διάστημα αυτό υπήρξε έντονη πολιτική αστάθεια και κυβερνητική κινητικότητα καθώς σε χρονικό διάστημα δέκα ετών σχηματίστηκαν δέκα διαφορετικές κυβερνήσεις[161]. Η οικονομική κατάρρευση της χώρας το 1893[162] επηρέασε όχι μόνο την ελληνική οικονομία αλλά και την πολιτική εικόνα της χώρας στο εξωτερικό, την ίδια στιγμή που το Κρητικό Ζήτημα[163] εμφανίζεται πάλι στην κορυφή της διπλωματικής ατζέντας. Οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφασίζουν με τη Συνθήκη του Βερολίνου, το 1896, να ανακηρύξουν την Κρήτη σε αυτόνομη Πολιτεία και στις 9 Δεκεμβρίου 1898 να τοποθετήσουν Ύπατο Αρμοστή Κρήτης, τον πρίγκιπα Γεώργιο της Ελλάδας με τριετή θητεία[164].

Το 1897 η Ελλάδα ηττήθηκε κατά κράτος στον ελληνοτουρκικό πόλεμο, αποδείχθηκε περίτρανα η αναποτελεσματικότητα και η αδυναμία του κράτους και του

161

Θεόδωρος Δηλιγιάννης	24 Οκτωβρίου 1890 – 18 Φεβρουαρίου 1892
Κωνσταντίνος Κωνσταντόπουλος	18 Φεβρουαρίου 1892 – 10 Ιουνίου 1892
Χαρίλαος Τρικούπης	10 Ιουνίου 1892 – 3 Μαΐου 1893
Σωτήριος Σωτηρόπουλος	3 Μαΐου 1893 – 30 Οκτωβρίου 1893
Χαρίλαος Τρικούπης	30 Οκτωβρίου 1893 – 12 Ιανουαρίου 1895 (πτώχευση Ελλάδας)
Νικόλαος Δηλιγιάννης	12 Ιανουαρίου 1895 – 31 Μαΐου 1895
Θεόδωρος Δηλιγιάννης	31 Μαΐου 1895 – 18 Απριλίου 1897
Δημήτριος Ράλλης	18 Απριλίου 1897 – 21 Σεπτεμβρίου 1897
Αλέξανδρος Ζαΐμης	21 Σεπτεμβρίου 1897 – 2 Απριλίου 1899
Γεώργιος Θεοτόκης	2 Απριλίου 1899 – 12 Νοεμβρίου 1901

[162] Flandreau M.& Zumer F. (2004), όπ., σσ. 18, 50-52.

[163] Δηλαδή το ζήτημα της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα.

[164] Μαρωνίτη, Ν. (2003). *Η εποχή του Γεωργίου Α΄ - Πολιτική ανανέωση και αλυτρωτισμός*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 5ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 26-27 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 494.

στρατού, συνθηκολόγησε και στο κλείσιμο του αιώνα η κυβέρνηση Αλ. Ζαΐμη αναγκάστηκε να δεχτεί την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου[165] (ΔΟΕ) προκειμένου να μπορέσει να καταβάλει τις πολεμικές αποζημιώσεις στην Τουρκία[166], να αποπληρώσει το εξωτερικό της χρέος[167] και να προσπαθήσει να ανακάμψει οικονομικά[168]. Ο Δ.Ο.Ε. είχε ως αρμοδιότητα αφενός την είσπραξη των εγχώριων εσόδων για την αποπληρωμή του εξωτερικού χρέους της χώρας, αφετέρου την εξασφάλιση, έκδοση και εποπτεία του νέου δανείου από τις Δυνάμεις ύψους 170 εκατομμυρίων, ώστε να καταβληθούν οι πολεμικές αποζημιώσεις στην Τουρκία[169].

Όλα τα προαναφερθέντα γεγονότα της τελευταίας δεκαετίας του 19ου αιώνα έχουν ως αποτέλεσμα την υπερδιόγκωση του δημόσιου χρέους, την εξάντληση του στρατού και φυσικά τη δυσαρέσκεια του λαού[170].

Το αμέσως επόμενο διάστημα, από το 1899 έως και το 1909, χαρακτηρίζεται από τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Μακεδονικό Αγώνα[171], από την έντονη πολιτική αστάθεια και από την υφέρπουσα δυσαρέσκεια των πολιτών κάθε κοινωνικής τάξης, η οποία κορυφώνεται με την εμφάνιση του στρατιωτικού συνδέσμου και την εκδήλωση του κινήματος στο Γουδί. Η δεκαετία αυτή (1899-1909) δεν έχει να επιδείξει σημαντικά κυβερνητικά επιτεύγματα, με εξαίρεση το αξιόλογο έργο του Θεοτόκη στον τομέα της οργάνωσης και του εξοπλισμού των ενόπλων δυνάμεων. Αναλυτικότερα, από το 1899, οπότε για πρώτη φορά, εξελέγη ο Γ. Θεοτόκης

---

[165] Πρόντζας, Ευ. (2011), ό.π., σσ. 18 και Χουρμούζη, Ελ. (1977), ό.π., σσ. 163-164 και Δερτιλής, Γ. (2016), ό.π., σσ. 63-64.

[166] Η Ελλάδα έπρεπε να καταβάλει στην Τουρκία πολεμική αποζημίωση 100.000.000 χρυσών φράγκων. Για ένα κράτος, που πριν από 4 χρόνια είχε κηρύξει πτώχευση, το ποσό αυτό ήταν ανέφικτο να εξοικονομηθεί χωρίς εξωτερικό δανεισμό. Το ποσό θα το αντλούσε από δημόσιο δάνειο με την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων. Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 493 και Χουρμούζη, Ελ. (1977), ό.π., σσ. 163-164.

[167] Μεταξύ 1879 και 1890 η χώρα συνήψε εξωτερικά δάνεια ύψους 630 εκατομμυρίων δραχμών, Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.134.

[168] Μαρωνίτη, Ν. (2003), τόμος 5ος, ό.π., σσ. 28-33.

[169] Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.134-135.

[170] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σ. 495-496, 522.

[171] *Ο Μακεδονικός Αγώνας ήταν μία σειρά συγκρούσεων μεταξύ κυρίως ελληνικών και βουλγαρικών ένοπλων σωμάτων που διεξήχθη από το 1904 ως το 1908 στην περιοχή της Μακεδονίας (τότε μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας). Ήταν ο αγώνας των Ελλήνων της Μακεδονίας κατά των Βουλγάρων κομιτατζήδων και των Τούρκων. Σκοπός του αγώνα αυτού ήταν η απελευθέρωση της Μακεδονίας, η ένωσή της με την Ελλάδα και ο εθνικός προσεταιρισμός των κατοίκων της περιοχής, ιδίως των σλαβόφωνων Χριστιανών. Από το 1900 τα οπλισμένα αντάρτικα βουλγαρικά σώματα, οι κομιτατζήδες, δρούσαν άγρια στη Μακεδονία, για να επιβάλουν το βουλγαρικό επεκτατισμό και τον αφελληνισμό της Μακεδονίας.* Livanios, D. (1999). *«Conquering the souls: nationalism and Greek guerrilla warfare in Ottoman Macedonia, 1904-1908»*. Byzantine and Modern Greek Studies 23,σσ. 195-6.

φιλοδοξούσε να εξυγιάνει βασικούς τομείς του κράτους, όπως: ο στρατός, η οικονομία, η ασφάλεια, η δικαιοσύνη, η εκπαίδευση[172]. Οι φιλοδοξίες όμως και τα σχέδια του δεν ευοδώθηκαν άμεσα με εξαίρεση τον στρατιωτικό τομέα. Τα πρώτα μέτρα για το στρατό των κυβερνήσεων Θεοτόκη, στο διάστημα 1899 – 1904, αφορούσαν κυρίως σε θέματα διοικητικά και οργανωτικά, απολύτως απαραίτητα για να ξεκινήσει η αναδιοργάνωσή του[173]. Ο Θεοτόκης αναγκάστηκε έναν χρόνο αργότερα να παραιτηθεί εξαιτίας των σφοδρών, αιματηρών ταραχών, με αφορμή τα «Ευαγγελικά»[174]. Αμέσως μετά την παραίτηση Θεοτόκη, εναλλασσόμενες, βραχύβιες κυβερνήσεις[175] αδυνατούν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που διαρκώς ανακύπτουν, όχι μόνο στο εσωτερικό της χώρας αλλά και στην εξωτερική της πολιτική[176], γεγονός που αποδεικνύει την εύθραυστη ισορροπία της πολιτικής κατάστασης[177]. Στη χώρα κυριαρχούν η πολιτική αστάθεια, η ανασφάλεια και η απογοήτευση, παράγοντες που κλονίζουν την κρατική νομιμότητα. Όλα αυτά τα προβλήματα αποτυπώνονται στον λαό και στις αντιδράσεις του. Η κρίση που επικρατεί σε όλους τους τομείς- οικονομικό, ιδεολογικό, κοινωνικό και πολιτικό- οδηγούν τον λαό σε διαρκείς εξεγέρσεις και στάσεις. Τα «Ευαγγελικά» θα ακολουθήσουν, το 1903, τα «Ορεστειακά»[178]. Οι έντονες αυτές κινητοποιήσεις και διαμαρτυρίες που ξεκινούσαν από ασήμαντες αφορμές, οδηγούσαν ακόμη και σε παραιτήσεις κυβερνήσεων και έδειχναν την αποδυνάμωση του κράτους και την κρίση της κοινωνίας[179].

[172] Μαρωνίτη, Ν. (2003), τόμος 5ος, ό.π., σσ. 33.
[173] Χουρμούζη, Ε. (1977), ό.π., σ. 163.
[174] Η μετάφραση του Ευαγγελίου στη δημοτική γλώσσα, κατ' αρχάς από τη βασίλισσα Όλγα και στη συνέχεια από τον δημοτικιστή Α. Πάλλη δημιούργησε σφοδρότατες αντιδράσεις. Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 501.
[175] 1899-1901: Θεοτόκης, 1901-1902: Ζαΐμης, 1902-1903: Δηλιγιάννης, 1903-1906: συνεχείς εναλλαγές κυβερνήσεων, 1906-1909: Θεοτόκης.
[176] Σταφιδική κρίση, Ανατολικό Ζήτημα, Μακεδονικό Ζήτημα, Κρητικό Ζήτημα. Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 501.
[177] Μαρωνίτη, Ν. (2003),τόμος 5ος, ό.π., σσ.33-35.
[178] Αιματηρές συγκρούσεις που σημειώθηκαν το Νοέμβριο του 1903 για την προάσπιση της αρχαίας ελληνικής παράδοσης, με αφορμή την παράσταση της «Ορέστειας» του Αισχύλου μεταφρασμένης στη δημοτική.
[179] Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ. (2005). *«Παλαιές ιδέες και νέοι φόβοι», στο Ευαγγελικά(1901)-Ορεστιακά (1903) νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*. Επιστημονικό Συμπόσιο. (31 Οκτωβρίου και 1 Νοεμβρίου 2003), Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής Σχολή Μωραΐτη), σσ. 13 – 24.

Η επανάσταση στο Θέρισο της Κρήτης τον Μάρτιο του 1905[180] και η δολοφονία του Θ. Δηλιγιάννη τον Μάιο του ίδιου έτους κλόνισαν την ενότητα του Εθνικού Κόμματος και την εμπιστοσύνη του λαού σε αυτό, με αποτέλεσμα στις εκλογές της 25ης Μαρτίου 1906 να επανεκλεγεί το Νεωτερικό Κόμμα του Θεοτόκη, το οποίο κυβέρνησε για τρία χρόνια εφαρμόζοντας, σε μεγάλο βαθμό, το δημοσιονομικό και στρατιωτικό του πρόγραμμα. Βασικός του στόχος υπήρξε η ανασυγκρότηση και η εκπαίδευση του στρατεύματος. Ο Θεοτόκης κατάφερε να δημιουργήσει έναν άρτια εξοπλισμένο και εκπαιδευμένο στρατό, ικανό να μπορεί να αντιμετωπίσει με επιτυχία τους εξωτερικούς εχθρούς της χώρας[181]. Επίσης, επί Θεοτόκη ξεκίνησαν τα έργα κατασκευής της σιδηροδρομικής γραμμής Αθηνών-συνόρων, η οποία θα διευκόλυνε σημαντικά την επιστράτευση σε καιρό πολέμου και η οποία ξεκίνησε τη λειτουργία της λίγο πριν από την έναρξη των Βαλκανικών πολέμων. Η κυβέρνηση Θεοτόκη όμως συνάντησε έντονα προβλήματα σε σχέση με τη διανομή γης και τα τσιφλίκια της Θεσσαλίας, καταθέτοντας το 1906 το νομοσχέδιο «Περί μορτής», το οποίο απορρίφθηκε από τον αγροτικό κόσμο[182], ο οποίος πολλές φορές εξέφραζε τη δυσαρέσκειά του με διαδηλώσεις και εξεγέρσεις.

Η κατάσταση της χώρας σε σχέση με τα εξωτερικά ζητήματα είναι δυσχερής, επειδή η Ελλάδα όχι μόνο δεν είχε λύσει χρόνια προβλήματα αλλά ήταν και διπλωματικά απομονωμένη από συμμάχους[183]. Η Ελλάδα, λοιπόν, στο τέλος της πρώτης δεκαετίας του 20ου αι., αποκομμένη από τις καινούριες συμμαχίες που είχαν συναφθεί[184] (Εγκάρδια και Τριπλή), αδυνατούσε να προωθήσει διπλωματικά τα αλυτρωτικά[185] της σχέδια, ενώ στο γειτονικό της περιβάλλον εμφανιζόταν ανίσχυρη να διεκδικήσει δυναμικά τα δικαιώματά της. ~~Η~~ ανάγκη για μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, που θα επέφεραν τον πολυπόθητο εκσυγχρονισμό και την ισχυροποίησή της, ήταν πλέον επιτακτική, αν ήθελε να προλάβει τις μελλοντικές εδαφικές αλλαγές που

[180] Αρχηγός της επανάστασης ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος, αιτία η αυταρχική πολιτική του Υπάτου Αρμοστή, Πρίγκιπα Γεωργίου, ενώ αφορμή για τους επαναστάτες στάθηκε η επιθυμία για ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Χαλκιαδάκης, Γ. Εμ. (2009). *Η επανάσταση του Θερίσου ως εσωτερικό ζήτημα: η προσωπική διάσταση πρίγκιπα Γεωργίου – Ελευθερίου Βενιζέλου*. Στο: Πρακτικά Συνεδρίου Θέρισσον 1905, Χανιά, σσ. 23-39.

[181] Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 523.

[182] Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.108-109.

[183]Σβολόπουλος, Κ. (1980). *1900-1941, Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος*, τ. Β΄. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα, σσ. 9 – 50 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 525.

[184] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 525.

[185] Αλυτρωτισμός: ιδεολογικοπολιτική κίνηση που αποβλέπει στην προσάρτηση εδαφών και πληθυσμών στο εθνικό κράτος, στο οποίο και θεωρείται ότι ανήκουν. Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας, (2014), Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, σσ.100.

αναμένονταν στην περιοχή. Έμενε να βρεθεί ο φορέας που θα τις επέβαλε. Ο φορέας που επαγγελλόταν να πραγματοποιήσει τις αναγκαίες αλλαγές εμφανίστηκε το 1909 και ήταν η οργάνωση του στρατού «Στρατιωτικός Σύνδεσμος»[186].

Το 1909 υπήρξε μια χρονολογία – σταθμός για τη νεότερη ελληνική ιστορία. Η συσσωρευμένη δυσαρέσκεια της ελληνικής κοινωνίας για τα τεράστια οικονομικά προβλήματα και τις παλινωδίες της πολιτικής ηγεσίας απέναντι στα εθνικά ζητήματα, η συνεχιζόμενη πολιτική αστάθεια από τη μια, καθώς και η δυσφορία των αξιωματικών του ελληνικού στρατού για την παρεμβατική πολιτική του διαδόχου Κωνσταντίνου σε αυτόν από την άλλη, οδήγησαν στη δημιουργία του «Στρατιωτικού Συνδέσμου» και στην εκδήλωση του κινήματος στο Γουδί, στις 15 Αυγούστου του 1909 [187]. Στόχος του Στρατιωτικού Συνδέσμου ήταν να αναγκάσει την πολιτική ηγεσία να αναλάβει δραστικά μέτρα για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των Ελλήνων σε όλους τους τομείς του δημόσιου βίου (μεταρρυθμίσεις στο στρατό, τη διοίκηση, τη δικαιοσύνη, την εκπαίδευση και τη δημοσιονομική πολιτική[188]). Στις 15 Αυγούστου, λοιπόν, ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος εξεγείρεται και στασιάζει στο Γουδί, εκφράζοντας τα αιτήματά του, τονίζοντας με τον τρόπο αυτό την ανάγκη ανασυγκρότησης και αναγέννησης της χώρας[189]. Το κίνημα στο Γουδί υπήρξε μια επανάσταση ειρηνική και αναίμακτη. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος, ο οποίος είχε τη συμπαράσταση της συντριπτικής πλειονότητας της μεσαίας τάξης αλλά και του λαού γενικότερα[190], συνέβαλε καθοριστικά στον εκσυγχρονισμό της οικονομίας, στον εκδημοκρατισμό της ελληνικής κοινωνίας, στην εδραίωση του αστικού καθεστώτος, στην περιθωριοποίηση του παλαιοκομματισμού και στην ανανέωση του πολιτικού σκηνικού. Ανέδειξε πολιτικές ηγεσίες και προσωπικότητες που επιτέλεσαν σημαντικό έργο έχοντας ως στόχο το δημόσιο συμφέρον και το συλλογικό όφελος[191].

Με την πίεση του Στρατιωτικού Συνδέσμου και τον λαό να βρίσκεται σε αναταραχή, η Βουλή ψήφισε χωρίς ιδιαίτερη προετοιμασία μεγάλο αριθμό νόμων, που επέφεραν ριζικές αλλαγές σε όλο το φάσμα του ιδιωτικού και δημόσιου βίου των

[186] Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 525-527.

[187] Μαρωνίτη, Ν. (2010). *Το κίνημα στο Γουδί*. Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, σσ. 94 και Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 525-527.

[188] Ως δημοσιονομική πολιτική νοείται η πολιτική που ασκήθηκε με διάφορους τρόπους κατά τη συγκρότηση του δημόσιου τομέα στο ελληνικό κράτος από την ίδρυσή του μέχρι το τέλος του 20ου αιώνα. Πάκος, Θ.&Πρόντζας, Ευ., (2011), ό.π., σσ.321.

[189] Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 526.

[190] Βερέμης, Αθ. (1977). *Το στρατιωτικό κίνημα του 1909*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΔ΄. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 262.

[191] Πάκος, Θ.& Πρόντζας, Ευ., (2011), ό.π., σσ.372.

πολιτών. Το Φεβρουάριο του 1910 η Βουλή αποφάσισε την αναθεώρηση ορισμένων άρθρων του Συντάγματος. Έτσι προκηρύχθηκαν εκλογές, από τις οποίες προήλθε Αναθεωρητική Βουλή. Στις 15 Μαρτίου 1910 ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος διαλύθηκε έχοντας καταφέρει να ικανοποιήσει το μεγαλύτερο μέρος των απαιτήσεών του[192]. Οι εξελίξεις αυτές παραγκώνισαν τα υπάρχοντα πολιτικά κόμματα, που ονομάσθηκαν «παλαιά» και οδήγησαν στην εμφάνιση νέων πολιτικών και κοινωνικών ομάδων και στην ανάληψη της εξουσίας από αυτές. Βασικότερος εκφραστής τους ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος[193] και το Κόμμα Φιλελευθέρων[194].

Στις 8 Αυγούστου ο Βενιζέλος εκλέγεται πανηγυρικά στις εκλογές και στις 6 Οκτωβρίου 1910 η πρώτη κυβέρνηση Βενιζέλου είναι γεγονός, έχοντας στο χαρτοφυλάκιό της την αναθεώρηση του Συντάγματος[195], την προετοιμασία της χώρας και του στρατεύματος για τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, την επίτευξη της εθνικής ομοψυχίας αλλά και την επάνοδο του βασιλιά. Προκειμένου ο Βενιζέλος απρόσκοπτα να αφοσιωθεί στο έργο του ζητά αμέσως τη διάλυση της Βουλής και τη διενέργεια νέων εκλογών. Στις εκλογές της 28ης Νοεμβρίου το νεοσύστατο κόμμα των Φιλελευθέρων καταλαμβάνει παμψηφεί 307 από τις 362 έδρες της Βουλής[196].

Με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 1911[197]:

- ✓ προστατεύθηκαν οι ατομικές ελευθερίες και ιδίως το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι
- ✓ διευκολύνθηκαν οι αλλαγές στο εκλογικό σύστημα
- ✓ απλουστεύθηκε η νομοθετική διαδικασία
- ✓ περιορίστηκαν οι δυνατότητες κωλυσιεργίας

---

[192] Gardikas-Katsiadakis, E. (2006). Venizelos Advent in Greek Politics, 1909-1912. Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship (Edinburgh 2006), 87-114.

[193] Η επιλογή του Βενιζέλου από τον Γεώργιο ήταν απότοκο ενός ιστορικού συμβιβασμού ανάμεσα στις ριζοσπαστικές δυνάμεις που απαιτούσαν ριζική αλλαγή, με συνεπαγόμενη ενδεχομένως πολιτειακή μεταβολή, και στις δυνάμεις της συντήρησης που εξακολουθούσαν να είναι κυρίαρχες τόσο στο επίπεδο της ιθύνουσας πολιτικής τάξης όσο και του ευρύτερου εκλογικού σώματος, υπό την πολιτική στρατηγική του Βενιζέλου, ο οποίος διαπνεόταν από τον πολιτικό αυτόν ρεαλισμό που του υπαγόρευε την αποκατάσταση της εθνικής ενότητας και την αποφυγή διχαστικών πρακτικών. Σβολόπουλος, Κ. (1977). *«Η είσοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της Ελλάδος και οι εσωτερικές εξελίξεις από το τέλος του 1909 έως το 1912»*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΔ΄, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 270-272.

[194] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), ό.π., τόμος 6ος, σσ. 9-12.

[195] Ο Βενιζέλος αναζητώντας τις νέες ισορροπίες, την «χρυσή τομή» που θα ικανοποιούσε ταυτόχρονα τους στρατιωτικούς, το στέμμα αλλά και τις νέες πολιτικές δυνάμεις, θεώρησε ως λυδία λίθο της στρατηγικής του την αναθεώρηση του Συντάγματος.

[196] Σβολόπουλος, Κ. (1977), ό.π., σσ. 274 .

[197] ΕτΚ, τεύχος Α΄, αριθμός φύλλου 127, 01-06-1911 και Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 530.

- ✓ απαγορεύθηκε στους στρατιωτικούς και τους δημοσίους υπαλλήλους να μετέχουν στην ενεργό πολιτική και να εκλέγονται βουλευτές
- ✓ καθιερώθηκαν ορισμένα ασυμβίβαστα για τους βουλευτές[198]
- ✓ καθιερώθηκε συνταγματικά η μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων, η ισοβιότητα των δικαστικών λειτουργών καθώς και η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης
- ✓ καθιερώθηκε η υποχρεωτική και δωρεάν στοιχειώδης εκπαίδευση
- ✓ διευρύνθηκαν οι περιπτώσεις αναγκαστικής απαλλοτρίωσης, ιδίως για την αποκατάσταση ακτημόνων[199]. Η εξέγερση στο χωριό Κιλελέρ και οι αιματηρές συγκρούσεις που ακολούθησαν, οδήγησαν τον Βενιζέλο να δώσει άμεσα λύση στο θέμα των τσιφλικιών της Θεσσαλίας και να το κατοχυρώσει συνταγματικά με το άρθρο 7 το 1911[200]
- ✓ προστατεύθηκε συνταγματικά η «επίσημη γλώσσα» του κράτους
- ✓ ψηφίστηκαν επίσης πλήθος σημαντικών νόμων (συνολικά 337)[201].

Ο Βενιζέλος σε όλη τη διάρκεια της θητείας του ανέπτυξε συνετή πολιτική δράση και το όνομά του συνδέθηκε με τον εκσυγχρονισμό των θεσμών και την προσαρμογή της χώρας στα ευρωπαϊκά πρότυπα[202].

Τον Μάρτιο του 1912 ο Βενιζέλος επανεκλέγεται πρωθυπουργός της χώρας, και έξι μήνες μετά καλεί τους πολίτες σε γενική επιστράτευση, οι οποίοι ανταποκρίνονται στο κάλεσμα του Βενιζέλου με ενθουσιασμό[203]. Στις 5 Οκτωβρίου 1912 η Ελλάδα κηρύσσει τον πόλεμο στην Τουρκία, λαμβάνοντας μέρος στον Α΄ Βαλκανικό

---

[198] Άρθρο 71 του Συντάγματος του 1911:Τα καθήκοντα του βουλευτού είναι ασυμβίβαστα προς τα έργα του διευθυντού ή άλλου αντιπροσώπου διοικητικού ή εμμίσθου νομικού συμβούλου και υπαλλήλου εμπορικών εταιρειών ή επιχειρήσεων, απολαυουσών ειδικών προνομίων ή τακτικής επιχορηγήσεως δυνάμει ειδικού νόμου. Οι διατελούντες εις τινα των κατηγοριών τούτων οφείλουσιν, εντός οκτώ ημερών από της επικυρώσεως της εκλογής αυτών, να δηλώσωσιν επιλογήν μεταξύ του βουλευτικού αξιώματος και των ως άνω έργων. Εν παραλείψει δε της τοιαύτης δηλώσεως εκπίπτουσιν αυτοδικαίως του αξιώματος του βουλευτού. Νόμος δύναται να καθιερώση το ασυμβίβαστον του βουλευτικού αξιώματος και προς έτερα έργα..

[199] Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 523 και Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), ό.π. σσ. 13 και Πετμεζάς, Σ. (2002). *Αγροτική Οικονομία.* Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β΄, μέρος 1ο. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ.195.

[200] Το άρθρο 17 του Συντάγματος του 1911 προέβλεπε τη δυνατότητα απαλλοτρίωσης ιδιοκτησιών και άνοιξε τον δρόμο για την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών και την διανομή γης στους ακτήμονες. Η απαλλοτρίωση διεκόπη με την έναρξη των Βαλκανικών και του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, συνεχίστηκε το 1917 με τον νόμο 1702 και ολοκληρώθηκε με την έλευση των προσφύγων μετά από τη μικρασιατική καταστροφή. Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ. 109-110.

[201] ΕτΚ, τεύχος Α΄, αρ. 127, 01-06-1911.

[202] Βερέμης, Θ. (2017), ό.π., σσ.25-50

[203] Μαργαρίτης, Γ. (2003), ό.π., τόμος 6ος , σσ. 64.

πόλεμο[204]. Το 1913 είναι έτος καταιγιστικών εξελίξεων σε όλους τους τομείς για την χώρα μας. Στις 5 Μαρτίου ο Γεώργιος δολοφονείται στη Θεσσαλονίκη και τρεις μέρες αργότερα ο Κωνσταντίνος ορκίζεται βασιλιάς της Ελλάδας. Η άνοδος του Κωνσταντίνου στον θρόνο θα αποβεί επιζήμια για την Ελλάδα μακροπρόθεσμα, καθώς ο νέος βασιλιάς αδυνατούσε να λειτουργήσει εντός συνταγματικών πλαισίων[205]. Στις 17 Μαΐου μεταξύ Βαλκανικών συμμάχων και Τουρκίας υπογράφεται Συνθήκη Ειρήνης στο Λονδίνο, με την οποία λήγει επίσημα ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος. Ένα περίπου μήνα αργότερα, (16 Ιουνίου) ξεκινά ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος με την Βουλγαρία να αιφνιδιάζει την Ελλάδα με επίθεση σε ελληνικά στρατεύματα[206]. Οι εχθροπραξίες, οι οποίες διήρκεσαν έναν μήνα έληξαν με επικράτηση των Ελλήνων και τον Ιούλιο του ίδιου έτους υπογράφεται πρωτόκολλο μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας για τον καθορισμό των συνόρων τους καθώς και η συνθήκη του Βουκουρεστίου[207], η οποία σηματοδοτεί την επίσημη λήξη του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου[208]. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι θεωρούνται το μεγαλύτερο πολεμικό κατόρθωμα του νεοελληνικού κράτους από την ίδρυσή του, καθώς σε διάστημα μόλις δέκα μηνών, με τις λιγότερες δυνατές απώλειες σε έμψυχο δυναμικό και χωρίς ιδιαίτερο υλικό κόστος, η Ελλάδα κατάφερε με την προσάρτηση των Νέων Χωρών (Μακεδονίας, Ηπείρου, Κρήτης, Χίου, Λέσβου, Λήμνου, Σάμου, Ικαρίας κ.λπ.) να διπλασιάσει σχεδόν το έδαφος και τον πληθυσμό της[209].

Μετά το τέλος των δύο Βαλκανικών πολέμων, η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων επιδόθηκε στο τιτάνιο και δύσκολο έργο της ενσωμάτωσης των Νέων Χωρών[210]. Παράλληλα συνέχιζε να προετοιμάζεται πολεμικά αφενός για να προστατεύσει τα όσα είχε ήδη αποκτήσει από τους Βαλκανικούς, αφετέρου για να κατακτήσει τα εδάφη που φιλοδοξούσε[211]. Ο κίνδυνος αυτός έγινε περισσότερο ορατός το καλοκαίρι του

[204] Υψίστης σημασίας είναι το γεγονός ότι κατά τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο οι Βαλκανικές χώρες (Ελλάδα, Βουλγαρία, Σερβία, Μαυροβούνιο) ένωσαν τις δυνάμεις τους και συνεργάστηκαν για να νικήσουν τον κοινό εχθρό, την Τουρκία. Gardikas Katsiadakis, H. (1995). Greece and the Balkan Imbroglio. Greek foreign policy, 1911-13. Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων βιβλίων, σ. 55-122.

[205] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), ό.π. σσ. 16.

[206] Μαργαρίτης, Γ. (2003), ό.π., τόμος 6ος, σσ. 70.

[207] ΕτΚ , τχ .Α΄ αρ. 217/ 28 -10-1913.

[208] Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος, δοκίμασε τα όρια και τις αντοχές του κουρασμένου- από τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο- ελληνικού στρατού και ξεχώρισε για την βιαιότητα των συγκρούσεων καθώς και για τις απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό. Μαργαρίτης, Γ. (2003), ό.π., τόμος 6ος, σσ.73.

[209] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), ό.π., σσ. 16 και Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 553.

[210] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), ό.π., σσ. 17.

[211] Μαργαρίτης, Γ. (2003), ό.π., τόμος 6ος, σσ.73.

1914[212] μετά από την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου καθώς η Ήπειρος και η Μακεδονία, χωρίς την σύμφωνη γνώμη της ελληνικής κυβέρνησης έγιναν μέτωπα πολεμικών επιχειρήσεων.

Η συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ (Μ. Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία), σύμφωνα με τις θέσεις του Βενιζέλου, θα οδηγούσε τη χώρα σε προστασία των ήδη κατακτημένων εδαφών αλλά και σε εδαφική επέκταση και ενσωμάτωση των αλύτρωτων ελληνικών πληθυσμών της Τουρκίας, οι οποίοι κινδύνευαν με άμεσο και πλήρη αφανισμό[213]. Με αυτή την άποψη του Βενιζέλου ο φιλογερμανός βασιλιάς Κωνσταντίνος ήταν κάθετα αντίθετος και γι΄ αυτόν τον λόγο επέλεξε από την πρώτη στιγμή τη «διαρκή ουδετερότητα» της Ελλάδας[214]. Η ουδετερότητα ήταν η μόνη επιλογή που εξυπηρετούσε τα γερμανικά συμφέροντα, καθώς η συμμαχία της Ελλάδας με τις δυνάμεις της Αντάντ δεν συνέφερε τη Γερμανία που βρισκόταν στο αντίπαλο μέτωπο των Κεντρικών Δυνάμεων (Γερμανία, Αυστροουγγαρία). Η διάσταση αυτή των απόψεων μεταξύ Βενιζέλου και Κωνσταντίνου μέσα στα επόμενα δύο χρόνια θα οδηγήσει την κυβέρνηση Βενιζέλου δύο φορές σε παραίτηση[215] και θα δημιουργήσει πολλά και σοβαρά προβλήματα στη χώρα, οδηγώντας τους Έλληνες σε «Εθνικό Διχασμό»[216], ο οποίος θα διαρκέσει

[212] Λεονταρίτης, Γ. (1977), ό.π., σσ.15-20 και Λεονταρίτης, Γ. (2005). *Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σσ. 19 και Μαυρογορδάτος, Γ.(2015). *1915:Ο Εθνικός Διχασμός*. Αθήνα: Πατάκης, σσ. 39.

[213] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), ό.π., σσ. 17 και Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 556.

[214] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), ό.π.,σσ.17-18 και Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 556.

[215] Ο Βενιζέλος θα παραιτηθεί για πρώτη φορά στις 21 Φεβρουαρίου/6 Μαρτίου 1915 και καθήκοντα πρωθυπουργού θα αναλάβει μέχρι τον Αύγουστο του 1915, ο Δημήτριος Γούναρης, ηγέτης της αντιβενιζελικής παράταξης με το Κόμμα των Εθνικοφρόνων. Μετά την παραίτηση Γούναρη, ο Βενιζέλος λαμβάνει ψήφο εμπιστοσύνης και αναλαμβάνει πάλι τα καθήκοντά του ως πρωθυπουργός μέχρι τις 22 Σεπτεμβρίου/ 5 Οκτωβρίου, οπότε η άκαμπτη στάση του βασιλιά τον αναγκάζει να ξαναπαραιτηθεί. Πρωθυπουργός αναλαμβάνει για ένα περίπου μήνα ο Αλέξανδρος Ζαΐμης, τον οποίο διαδέχεται στην πρωθυπουργία ο φιλοβασιλικός Στέφανος Σκουλούδης. Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), ό.π., σσ. 19-20 και Νικολακόπουλος, Η. (2003),τόμος 6ος, ό.π., σσ. 36 και Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 557.

[216] Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Εθνικός Διχασμός δεν ήταν μια επιφανειακή σύγκρουση μεταξύ των δύο μεγάλων ανδρών αλλά είχε βαθιές ρίζες στις εκ διαμέτρου αντίθετες ιδεολογίες που είχαν ο Βενιζέλος και ο Κωνσταντίνος. Ο Βενιζέλος υποστήριζε ένθερμα την «Μεγάλη Ιδέα», την ενσωμάτωση δηλαδή των αλύτρωτων περιοχών στο ελληνικό βασίλειο και όλες του οι πολιτικές αποφάσεις κινούνταν προς αυτή την κατεύθυνση. Για τον λόγο αυτό ο Βενιζέλος ταύτισε την έννοια του εκσυγχρονισμού με εκείνη του αλυτρωτισμού θέτοντας την κρατική μηχανή στην διάθεση της εφαρμογής της Μεγάλης Ιδέας. Αρκετές φορές δεν δίστασε να λάβει δύσκολες και επώδυνες αποφάσεις τόσο για τον λαό όσο και για την πολιτική του σταδιοδρομία. Από την άλλη μεριά βρισκόταν ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, ο οποίος εμφανιζόταν συντηρητικός και εσωστρεφής φοβούμενος τον επικείμενο εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας. Εκτός από τη διάσταση των απόψεων και των ιδεολογιών των δύο ανδρών, διαφορά υπήρχε ανάμεσά τους και ως προς τους ψηφοφόρους τους. Ο Βενιζέλος συσπείρωσε γύρω του

τουλάχιστον 40 χρόνια με εξάρσεις και υφέσεις, συντηρώντας στη χώρα ένα εμφυλιοπολεμικό κλίμα[217]. Τον Φεβρουάριο του 1915 επέρχεται η οριστική ρήξη στη σχέση των δύο ανδρών. Η ελληνική κοινωνία στο σύνολό της δεν επιθυμούσε τη συμμετοχή στον Α΄ Π. Π., δεν ενδιαφερόταν για τη διεύρυνση των συνόρων και δεν ήταν έτοιμη για άλλες απώλειες, αφενός εξαιτίας κοινωνικών λόγων, αφετέρου εξαιτίας της προσήλωσης στο πρόσωπο του βασιλιά[218]. Η χώρα έμοιαζε ενεργό ηφαίστειο, έτοιμο να εκραγεί. Η διάσταση των απόψεων Βενιζέλου και Κωνσταντίνου είχε μεταφερθεί όχι μόνο στο στράτευμα αλλά και σε όλους τους πολίτες, σε ολόκληρη τη χώρα.

Στις 12 Σεπτεμβρίου 1916 ο Βενιζέλος μεταβαίνει στα Χανιά και συγκροτεί μαζί με τον Π. Κουντουριώτη και τον Π. Δαγκλή την «Προσωρινή Κυβέρνηση του Βασιλείου της Ελλάδος». Λίγες ημέρες αργότερα, στις 26 Σεπτεμβρίου η «Προσωρινή Κυβέρνηση του Βασιλείου της Ελλάδος» μεταφέρθηκε στη Θεσσαλονίκη, βρίσκοντας απήχηση και υποστήριξη από χιλιάδες πολιτών[219]. Η χώρα ήταν διχασμένη ανάμεσα στο «Κράτος των Αθηνών» με τον Κωνσταντίνο και στο «Κράτος της Θεσσαλονίκης»[220] με τον Βενιζέλο. Για ένα περίπου χρόνο στην Ελλάδα επικράτησε αναρχία και πολιτική αστάθεια. Αυτό φυσικά είχε επίπτωση και στην εξωτερική εικόνα της χώρας με τους συμμάχους να επεμβαίνουν και να παρεμβαίνουν στα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας. Τον Νοέμβριο του 1916 σημειώνονται κακοποιήσεις και δολοφονίες βενιζελικών, τα γεγονότα ονομάστηκαν «Νοεμβριανά»[221]. Το χάσμα μεταξύ βασιλιά και Βενιζέλου γιγαντώνεται με τον

τη νέα δραστήρια αστική τάξη, τους εμπόρους και τους χωρικούς, ενώ ο Κωνσταντίνος δεχόταν σταθερή υποστήριξη από την παλαιά ολιγαρχία, τους κρατικούς λειτουργούς, τους μεγαλογαιοκτήμονες και τους μικροαστούς. Με δύο λόγια ο διχασμός ήταν η διαφωνία και η σύγκρουση ανάμεσα στην «Παλαιά Ελλάδα» και των Αλύτρωτων, των Ελλήνων των Νέων Χωρών και των Ελλήνων των παροικιών. Λεονταρίτης, Γ. (1977), ό.π., σσ.23-29 και Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), ό.π.,σσ.22 και Μαυρογορδάτος, Γ. (2015), ό.π., σσ.195-216 και Μαργαρίτης, Γ. (2003), ό.π., τόμος 6ος, σσ.74.

[217] Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 558-559.

[218] Μαργαρίτης, Γ. (2003), ό.π., τόμος 6ος, σσ.76-77.

[219] Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 557-561και Μαργαρίτης, Γ. (2003), ό.π., τόμος 6ος, σσ.76.

[220] Λεονταρίτης, Γ. (1977), ό.π., σσ.41.

[221] Το Νοέμβριο του 1916 η Αθήνα συγκλονίζεται από διαδηλώσεις και αντιδιαδηλώσεις, οι διώξεις των βενιζελικών κορυφώνονται, ενώ ένα εξαιρετικό γεγονός, το "ανάθεμα" του Βενιζέλου, λαμβάνει χώρα στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις. Η άρνηση του βασιλιά στο αίτημα των Γάλλων για παράδοση των αντιτορπιλικών, των σιδηροδρόμων και του λιμανιού του Πειραιά οδηγούν στη μάχη των Αθηνών μεταξύ Γάλλων από τη μια και των "επίστρατων", πολιτών πιστών στο βασιλιά, και τμήματος στρατού από την άλλη γύρω από το λόφο του Φιλοπάππου. Πρόκειται για τα γνωστά Νοεμβριανά. Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), ό.π., σσ. 23.

τελευταίο να κηρύσσει έκπτωτο τον πρώτο. Η Αντάντ αναγνωρίζει επίσημα την Κυβέρνηση Βενιζέλου. Οι συμμαχικές πιέσεις προς τον Κωνσταντίνο εντείνονται, με τον αποκλεισμό της Αθήνας από αγγλογαλλικά στρατεύματα[222] και την ελληνική κοινωνία να βρίσκεται στα πρόθυρα εμφυλίου πολέμου με τις βιαιότητες εκατέρωθεν να κορυφώνονται[223]. Ο βασιλιάς αναγκάζεται να εγκαταλείψει την Ελλάδα[224], ενώ αντικαταστάτης του τοποθετείται ο γιος του Αλέξανδρος. Στις 14 Ιουνίου ο Βενιζέλος κηρύσσει επίσημα τον πόλεμο ενάντια στις Κεντρικές Δυνάμεις[225].

Η νέα Βουλή μετά την επάνοδο του Βενιζέλου, η «Βουλή των Λαζάρων»[226] όπως ονομάστηκε, νομοθέτησε πλήθος διατάξεων με βασικότερες την αγροτική μεταρρύθμιση, επιβάλλοντας την υποχρεωτική απαλλοτρίωση των τσιφλικιών και τη διανομή τους στους ακτήμονες με στόχο την αυτάρκεια της αγροτικής οικογένειας[227], καθώς και την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, καθιερώνοντας τη δημοτική γλώσσα ως γλώσσα διδασκαλίας στο δημοτικό σχολείο. Λίγο πριν διαλυθεί, η «Βουλή των Λαζάρων» ψήφισε επίσης πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος, η οποία θα μελετούνταν από την επόμενη Αναθεωρητική Βουλή[228].

Ο Νοέμβριος του 1918 βρίσκει την Ελλάδα ανάμεσα στις νικήτριες χώρες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ωστόσο η δυσαρέσκεια του λαού, από τις ωμότητες των βενιζελικών και την πολυετή πολεμική κατάσταση, είναι έκδηλη[229].

Η Ελλάδα βρίσκεται διαρκώς σε πολεμικές αναμετρήσεις, γεγονός που έχει αρχίσει να εξαντλεί τον λαό αλλά και τα δημόσια ταμεία. Τον Μάιο του 1919 ο ελληνικός στρατός με τον Αριστείδη Στεργιάδη ως Ύπατο Αρμοστή αποβιβάζεται στη Σμύρνη μετά από την εντολή των συμμαχικών Δυνάμεων[230] για να διοικήσει την περιοχή για

---

[222] Ναυτικός αποκλεισμός στο «Κράτος των Αθηνών», γεγονός που επέφερε σοβαρές επισιτιστικές στερήσεις στους πολίτες. Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 561 και Μπαχάρας, Δ. (2017). *Περιμένοντας τους Γερμανούς. Φόβοι και ελπίδες στην Ελλάδα του Διχασμού*. Στο συλλογικό έργο *Φόβοι και ελπίδες στα νεότερα χρόνια*. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.). Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, σσ. 110-120.

[223] Leontaritis, G. B. (2005). Greece and the First World War: From Neutrality to Intervention. Athens: National Bank of Greece Cultural Foundation. in the First World War: Literary Representation.σσ.150-190.

[224] Leontaritis, G. B. (2005),ό.π,.σσ. 150-190.

[225] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), ό.π., σσ. 23.

[226] Λεονταρίτης, Γ. (1977), ό.π., σσ. 50 και Μαυρογορδάτος Γ. (2003), ό.π., σσ. 23.

[227] Πετμεζάς, Σ. (2002), ό.π., σσ.195.

[228] Οικονόμου, Ν. (1977), «*Από την άφιξη του Βενιζέλου στην Αθήνα έως το τέλος του πολέμου*». Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ΄. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 47-49.

[229] Νικολακόπουλος, Η. (2003), τόμος 6ος, ό.π., σσ. 38.

[230] Με την συνθήκη του Μούδρου (30/10/1918) που υπεγράφη μεταξύ των χωρών της Αντάντ και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έληξε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Τα εδάφη που έχασαν οι Οθωμανοί,

πέντε χρόνια και να επιβάλει όρους ειρήνης. Ο ελληνορθόδοξος πληθυσμός της Μικράς Ασίας υποδέχεται τον ελληνικό στρατό με ενθουσιασμό[231], πιστεύοντας ότι η ένωση με την Ελλάδα έχει πραγματοποιηθεί. Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους υπογράφεται η συνθήκη Νεϊγύ μεταξύ των Συμμάχων (Αντάντ) και της Βουλγαρίας, καθορίζοντας τα σύνορα της Βουλγαρίας με τους γείτονές της[232]. Μέχρι εκείνη την στιγμή, η πολιτική και οι αποφάσεις του Βενιζέλου φαινόταν ότι δικαιώνονταν. Προς επίρρωση της ορθής πολιτικής του ήρθε η υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών[233] ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τις Συμμαχικές Δυνάμεις μετά από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στις 28 Ιουλίου 1920, με την οποία παραχωρούνταν και τυπικά στην Ελλάδα η κατοχή της επονομαζόμενης Ζώνης της Σμύρνης, όπου, σύμφωνα με τα άρθρα 65-83 της Συνθήκης, μόνο μετά από 5 χρόνια και κατόπιν δημοψηφίσματος των κατοίκων της θα μπορούσε να προσαρτηθεί στην Ελλάδα. Η νικηφόρα έκβαση των μαχών που σημείωνε ο ελληνικός στρατός, κυρίως το καλοκαίρι του 1920 (Φιλαδέλφεια, Πάνορμος, Προύσα), επέτρεψαν στις δυνάμεις της Αντάντ να επιβάλουν στην κυβέρνηση του Σουλτάνου τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών[234]. Τα εδαφικά οφέλη της Ελλάδας σχετίζονταν με την προσάρτηση της ανατολικής Θράκης, της Ίμβρου και της Τενέδου ενώ αναγνωρίζονταν τα δικαιώματα κυριαρχίας της στην περιοχή της Σμύρνης. Δυστυχώς όμως, η Συνθήκη δεν μπορούσε να υπολογίσει την ενδυνάμωση του κινήματος του Μουσταφά Κεμάλ ούτε και την εντεινόμενη δυσαρέσκεια της Ιταλίας εξαιτίας της παρουσίας του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία[235]. Σημαντική ήταν και η βαθμιαία αλλαγή της στάσης της Γαλλίας, που πλέον προσανατολιζόταν προς την επαναδιαπραγμάτευση των όρων της ειρήνης, υποβαθμίζοντας τις ελληνικές επιδιώξεις προς όφελος του τουρκικού εθνικού κινήματος.

κατανεμήθηκαν στις νικήτριες Δυνάμεις, ωστόσο η Μικρά Ασία ήταν περιοχή «προς διευθέτηση» από τις δυνάμεις της Αντάντ, γι΄ αυτό προσωρινά ανατέθηκε η διοίκησή της στην Ελλάδα. Αναγνωστοπούλου, Σ. (2003), ό.π., σσ. 55 και Μαργαρίτης, Γ. (2003), ό.π., τόμος 6ος, σσ. 80 και Γιαννακόπουλος, Γ. (2003), τόμος 6ος, ό.π., σσ. 83.

[231] Γιαννακόπουλος, Γ. (2003), τόμος 6ος, ό.π., σσ. 84.

[232] http://www.geetha.mil.gr/el/violations-gr/4603-14-11.html. ανακτήθηκε: 12/01/20.

[233]Ζολώτα, Αν. (1995). *Η Εθνική Τραγωδία*. Αθήνα:Πανεπιστήμιο *Αθηνών,* Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημοσίας Διοικήσεως. σσ. 44- 58. και Τούντα-Φεργαδή, Αρ. ό.π., σσ. 279-298.

[234] Γιαννακόπουλος, Γ. (2003), τόμος 6ος, ό.π., σσ. 88.

[235] Σακελλαρόπουλος, Κ. (2009). *Η σκιά της Δύσεως. Ιστορία μιας Καταστροφής*, Αθήνα: Εκάτη, Α΄ Ανατύπωση, σσ.60-67 και Σβολόπουλος, Κ. (2009). *Η απόφαση για επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία: κριτική επαναψηλάφηση*. Αθήνα: Ίκαρος, σσ.93 και Γιαννακόπουλος, Γ. (2003), τόμος 6ος, ό.π., σσ. 88.

Δυστυχώς για την χώρα μας, η συνθήκη των Σεβρών μέσω της οποίας ικανοποιούνταν όλοι σχεδόν οι εθνικοί μας πόθοι, δεν εφαρμόστηκε ποτέ. Ο Βενιζέλος παρουσιάζοντας τη συνθήκη των Σεβρών, ως συνθήκη ειρήνης, η οποία θα τερμάτιζε τον πόλεμο με την Τουρκία προκηρύσσει εκλογές για την 1η Νοεμβρίου, στις οποίες απροσδόκητα ηττάται κατά κράτος, παραιτείται και φεύγει στο εξωτερικό[236]. Στις 4 Νοεμβρίου πρωθυπουργός αναλαμβάνει ο Δ. Ράλλης με υπουργό στρατιωτικών τον Δ. Γούναρη και στις 22 Νοεμβρίου διενεργείται δημοψήφισμα για την επιστροφή του Κωνσταντίνου. Το μεγαλύτερο μέρος του λαού[237] τάσσεται υπέρ της επιστροφής του κι έτσι στις 6 Δεκεμβρίου 1920 ο βασιλιάς επιστρέφει στην Ελλάδα. Η επιστροφή του Κωνσταντίνου θα σηματοδοτήσει δυσμενείς εξελίξεις στην εξωτερική πολιτική της χώρας[238], καθώς η Μ. Βρετανία και η Γαλλία είχαν προειδοποιήσει τον πρωθυπουργό πως εάν επανερχόταν ο βασιλιάς θα έπαυαν να θεωρούν την Ελλάδα σύμμαχό τους. Έτσι κι έγινε, καθώς μετά από την επάνοδο του Κωνσταντίνου στον θρόνο, οι σύμμαχοι αποστασιοποιήθηκαν από την Ελλάδα[239]. Παράλληλα, στο εσωτερικό της Ελλάδας η κατάσταση είναι έκρυθμη, αφού είναι πλέον διάχυτη η αμφιβολία για το κατά πόσο μπορούσε ο ελληνικός στρατός να επιβληθεί στους Οθωμανούς και να κυριαρχήσει στη Μικρά Ασία. ο ίδιο διάστημα μαίνεται η μικρασιατική εκστρατεία, έχοντας ήδη ξεκινήσει οι σημαντικές πολεμικές επιχειρήσεις ανάμεσα στον ελληνικό και τον κεμαλικό στρατό. Το μεγαλύτερο μέρος της Μικράς Ασίας καθίσταται μία εμπόλεμη ζώνη μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων, η οποία θα οδηγήσει τον Αύγουστο του 1922 την Ελλάδα σε ολοκληρωτική ήττα, στην Μικρασιατική Καταστροφή[240] και τους εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες που ζούσαν εκεί, σε βίαιο ξεριζωμό από τις πατρογονικές εστίες τους.

Η κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου σήμανε και την πολιτική συντριβή της αντιβενιζελικής παράταξης. Στο εσωτερικό της χώρας, η βενιζελική στρατιωτική επαναστατική κυβέρνηση Πλαστήρα-Γονατά προσπαθώντας να εκτονώσει το κλίμα έντονης δυσαρέσκειας που επικρατούσε εξαιτίας της Μικρασιατικής καταστροφής και της έλευσης περίπου 1.5 εκατομμυρίου προσφύγων, προσπάθησε να βρει εξιλαστήρια θύματα οδηγώντας τον Νοέμβριο του 1922 στο εκτελεστικό απόσπασμα

[236] Νικολακόπουλος, Η. (2003), τόμος 6ος, ό.π., σσ. 36-40 και Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 562.
[237] ΕτΚ, τχ. Α΄, αρ.φυλ.281/06-12-1920.
[238] Γιαννουλόπουλος, Γ.(1999), ό.π., σσ. 281.
[239] Σβολόπουλος, Κ. (2005), ό.π., σσ.153 και Αναγνωστοπούλου, Σ. (2003), ό.π., σσ. 58 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ.10.
[240]Αναγνωστοπούλου, Σ. (2003), ό.π., σσ. 61 και Ζολώτας, Α.(1995), ό.π., σσ. 44 και 58.

έξι από τους οκτώ θεωρούμενους ως υπεύθυνους για την καταστροφή[241]. Παρά το γεγονός ότι η κατηγορία της εσχάτης προδοσίας που τους επέρριψαν δεν ευσταθούσε[242], ωστόσο ικανοποιήθηκε το κοινό περί δικαίου αίσθημα της κοινής γνώμης, απεφεύχθη μια ακόμα εμφύλια διαμάχη, ωστόσο μεγέθυνε ακόμα περισσότερο το χάσμα ανάμεσα στις δύο αντίπαλες πολιτικές παρατάξεις, τους Φιλελεύθερους που ήταν αντίθετοι με την ενέργεια αυτή και τους Λαϊκούς[243].

[241] Γεώργιος Χατζανέστης, διοικητής της στρατιάς της Μικράς Ασίας, Δημήτριος Γούναρης, πρώην πρωθυπουργός, Μιχαήλ Γούδας, υποναύαρχος και πρώην υπουργός, Ξενοφών Στρατηγός, υποστράτηγος και πρώην υπουργός, Νικόλαος Στράτος, πρώην πρωθυπουργός, Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, πρώην πρωθυπουργός, Νικόλαος Θεοτόκης και Γεώργιος Μπαλτατζής, υπουργοί επί των στρατιωτικών και οικονομικών στην κυβέρνηση Γούναρη αντίστοιχα. Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 10.

[242] Η Σμύρνη και τα περίχωρά της δεν αποτελούσαν μέρος της ελληνικής επικράτειας. Είχε ανατεθεί η διοίκησή τους στην Ελλάδα μετά από την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, συνεπώς η κατηγορία ότι οι κατηγορούμενοι πρόδωσαν την Ελλάδα διότι παρέδωσαν στους Τούρκους το εθνικό έδαφος της Σμύρνης και των περιχώρων της δεν ευσταθεί. Κωστής, Κ.(2018), ό.π., σσ. 564.

[243] Ψαλιδόπουλος, Μ. (1889), ό.π., σσ. 10-11 και Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 10.

β. Από τη συνθήκη της Λωζάννης μέχρι την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Μετά από την εκτέλεση των έξι η διεθνής εικόνα της Ελλάδος είχε εντελώς αμαυρωθεί και η Μεγάλη Βρετανία, εκφράζοντας την έντονη δυσαρέσκειά της για την εκτέλεση, διέκοψε εντελώς τις διπλωματικές της σχέσεις με την Ελλάδα, απομονώνοντας εντελώς τη χώρα μας σε διπλωματικό επίπεδο.

Στις 30 Ιανουαρίου 1923 υπεγράφη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας η σύμβαση υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών των δύο χωρών και στις 24 Ιουλίου υπεγράφη η συνθήκη ειρήνης της Λωζάννης[244] ανάμεσα στις προστάτιδες δυνάμεις, την Ελλάδα και την Τουρκία. Σύμφωνα με τη συνθήκη, προβλεπόταν η υποχρεωτική ανταλλαγή μεταξύ των Ελλήνων ορθοδόξων κατοίκων της Τουρκίας και των Μουσουλμάνων κατοίκων της Ελλάδας. Θα είχε ισχύ όχι μόνο για αυτούς που παρέμεναν στις εστίες τους, αλλά και για όσους είχαν ήδη καταφύγει στην ομόθρησκη χώρα. Η ανταλλαγή ίσχυσε αναδρομικά[245] για όλες τις μετακινήσεις που έγιναν από τη μέρα που κηρύχθηκε ο Α' Βαλκανικός πόλεμος (18 Οκτωβρίου 1912). Από την ανταλλαγή αυτή εξαιρέθηκαν οι Έλληνες ορθόδοξοι της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου, καθώς και οι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης[246]. Η υπογραφή της Σύμβασης διασφάλισε και αναγνώρισε τα σύνορα των δύο χωρών, την επίτευξη ομοιογένειας και την απρόσκοπτη ενασχόληση με την εσωτερική μεταρρύθμιση και ανάπτυξη[247]. Σύμφωνη με αυτή την Σύμβαση ήταν και η Κοινωνία των Εθνών[248]. Σύμφωνα με το 11^{ο} άρθρο της Σύμβασης της Λωζάνης προβλεπόταν η ίδρυση της

[244] Φύλλο εφημερίδας 'Έθνος' της 8^{ης} Νοεμβρίου 1922, σσ. 4: "Η χθεσινή έναρξις της διασκέψεως της Λωζάννης" και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1889), ό.π., σσ. 11 και Ανδριώτης, Ν. (2003), τόμος 7^{ος}, ό.π., σσ. 82.

[245] Το ελληνικό κράτος δεχόταν πρόσφυγες από το 1914· αρχικά από την Τουρκία και τη Βουλγαρία και μετά από το 1917 από τις περιοχές του Καυκάσου. Αναμφισβήτητα βέβαια το μεγαλύτερο κύμα προσφύγων εισέρρευσε στην Ελλάδα μετά από την κατάρρευση του Μικρασιατικού Μετώπου. Χατζηιωσήφ, Χ. (2002). *«Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας»*. Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι., Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, τ. Β1. Αθήνα : Βιβλιόραμα, , σσ. 19.

[246] Ανδριώτης, Ν. (2003), τόμος 7^{ος} , ό.π., σσ. 82.

[247] Ανδριώτης, Ν. (2003), τόμος 7^{ος} , ό.π., σσ. 83.

[248] Η Κοινωνία των Εθνών δημιουργήθηκε το 1919 με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών και ήταν ένα υπερεθνικό πολιτικό όργανο για την παγκόσμια συνεργασία κατά την περίοδο 1919-1940. Μητροφάνης, Γ. (2003). *Η Δημόσια Οικονομία, Ανασυγκρότηση και κρίση*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμ. 7^{ος}. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα σσ. 143 και Κοντογιώργη, Έ. (2003). *Η Αποκατάσταση: 1922-1930*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμ. 7^{ος}. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα σσ. 103.

Μικτής Επιτροπής Ανταλλαγής με έδρα την Κωνσταντινούπολη και αρμοδιότητα τον καθορισμό του τρόπου μετανάστευσης των πληθυσμών και της εκτίμησης της ακίνητης περιουσίας των ανταλλαξίμων[249]. Η άφιξη περίπου 1,5 εκατομμυρίου προσφύγων στην Ελλάδα σημειώνεται ως το μεγαλύτερο κύμα στη νεότερη ευρωπαϊκή ιστορία. Η ανταλλαγή έφερε μεγάλη αναταραχή στη χώρα, καθώς έπρεπε άμεσα όχι μόνο να καλυφθούν οι στοιχειώδεις ανάγκες των προσφύγων, αλλά και να αποκατασταθούν και να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία[250]. Από την άλλη μεριά, η άφιξή τους ενίσχυσε το ελληνικό στοιχείο στις περιοχές της «Παλαιάς Ελλάδας» και κυρίως στη Μακεδονία, απ' όπου έφυγαν εκατοντάδες χιλιάδες Τούρκοι και Βούλγαροι και εγκαταστάθηκαν Έλληνες από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο. Γηγενείς και πρόσφυγες καλούνταν να επανεκκινήσουν τη ζωή τους και να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες[251].

Η δυσαρέσκεια γηγενών και προσφύγων, εξαιτίας της κυβερνητικής και πολιτικής αστάθειας και της άσχημης κατάστασης που επικρατούσε στη χώρα μετά από την έλευση των προσφύγων, κορυφώνεται τον Αύγουστο με γενική απεργία[252]. Για την αποσόβηση της εσωτερικής κρίσης διενεργούνται εκλογές τον Δεκέμβριο του 1923 στις οποίες θριαμβεύει το κόμμα των Φιλελευθέρων. Τον Ιανουάριο του 1924, μετά από μακρά απουσία εμφανίζεται πάλι ο Κρης πολιτικός και αναλαμβάνει τα ηνία της διακυβέρνησης της χώρας. Η βραχύβια κυβέρνηση των Φιλελευθέρων όμως δεν κατάφερε να εφαρμόσει τα σχέδιά της, καθώς εξαιτίας της αντιπαράθεσής Βενιζέλου και Παπαναστασίου[253] σχετικά με το «Πολιτειακό ζήτημα»[254] διατηρήθηκε στην εξουσία μόλις έναν μήνα. Το δημοψήφισμα που έγινε τον Απρίλιο του 1924 ανέδειξε

[249] Ανδριώτης, Ν. (2003), τόμος 7ος , ό.π., σσ. 83.

[250] Ανδριώτης, Ν. (2003), τόμος 7ος, ό.π., σσ. 79-80.

[251] Χατζηιωσήφ, Χ. (1993). *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία, 1830-1940*. Αθήνα: Θεμέλιο, σσ.286-287.

[252] Τον Αύγουστο του 1923 πραγματοποιήθηκε η πρώτη γενική απεργία με τη συμμετοχή όλων των σωματείων της χώρας και με αιματηρά επεισόδια. Αγριαντώνη, Χ. (2003), τόμ. 6ος, ό.π., σσ. 117 και Φουντανόπουλος, Κ. (2002). *Εργασία και εργατικό κίνημα στην Ελλάδα*. Στο Χατζηιωσήφ, Χ. (επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, τ. Β΄, μέρος 1ο. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ.316-319.

[253] Βενιζέλος και Παπαναστασίου ανήκαν στην ίδια παράταξη. Μάλιστα ο τελευταίος είχε διατελέσει αρκετές φορές Υπουργός στις κυβερνήσεις του Βενιζέλου. , Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 600-601.

[254] Ο Βενιζέλος ήταν υπέρ της Συνταγματικής Βασιλείας ενώ ο Παπαναστασίου υπέρ της Αβασίλευτης Δημοκρατίας. Μπαχάρας, Δ. (2003), ό.π., σσ.42-43 και Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Δ΄ εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Συνεδριάσεις ΛΖ΄ και ΛΗ΄, σσ. 633-635 και 685-695 αντίστοιχα.

ως πολίτευμα την Αβασίλευτη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία[255]. Η επικράτηση των απόψεων του Παπαναστασίου στο Νομοθετικό σώμα και στους πολίτες, απογοήτευσαν τον Βενιζέλο και τον οδήγησαν για άλλη μια φορά σε παραίτηση και αποχώρηση από την χώρα. Μετά από την παραίτηση Βενιζέλου και την προσωρινή ανάληψη καθηκόντων από τον Γ. Καφαντάρη, ανακηρύσσεται νέα βενιζελική κυβέρνηση υπό τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου[256]. Ο Παπαναστασίου, ο οποίος θεωρείται ιδρυτής του καθεστώτος της αβασίλευτης Δημοκρατίας, με την ανάληψη των καθηκόντων του δημοσιεύει νομοθετικό διάταγμα «Περί κατοχυρώσεως του Δημοκρατικού Πολιτεύματος»[257], το οποίο αντίθετα από τις προθέσεις του πρωθυπουργού όξυνε το διχαστικό κλίμα ανάμεσα στους βενιζελικούς που υποστήριζαν την αβασίλευτη Δημοκρατία και τους αντιβενιζελικούς που υποστήριζαν την βασιλευομένη Δημοκρατία. Αξίζει να τονιστεί ότι από τους αντιβενιζελικούς πολιτικούς, μόνο ο Ιωάννης Μεταξάς αποδέχτηκε από την πρώτη στιγμή ανοικτά το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος ενώ οι υπόλοιποι βασιλόφρονες πολιτικοί υπό τον Παναγή Τσαλδάρη το απέρριψαν απερίφραστα. Η κυβέρνηση Παπαναστασίου μετά από τέσσερις μήνες στην εξουσία έδωσε τη θέση της στην επίσης βραχύβια κυβέρνηση Σοφούλη, την οποία διαδέχτηκε η κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου που ήταν μακροβιότερη σε σχέση με τις προηγούμενες δύο[258] και η οποία προέβη στη σημαντική συμφωνία με την αμερικανική εταιρεία Ulen για την υδροδότηση της πρωτεύουσας μέσω της κατασκευής του φράγματος και της τεχνητής λίμνης του Μαραθώνα[259].

Τον Ιούνιο του 1925 ο στρατηγός Πάγκαλος αναλαμβάνει την πρωθυπουργία μετά από πραξικόπημα[260]. Στις 30 Σεπτεμβρίου καταργεί τη Βουλή των Ελλήνων και στις αρχές του 1926 κήρυξε δικτατορία και συγκέντρωσε όλες τις εξουσίες στα χέρια

[255] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 13 και ΕτΚ, αρ. 64, τχ. Α΄. 25-03-1924.
[256] Οικονόμου, Ν. (2003). Εκλογές-Δημοψηφίσματα Α. Πολιτικές συμπεριφορές στην περίοδο 1923-1936. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000,τομ. 7ος . Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ.34-35.
[257] ΕτΚ, τ. Α΄, αρ. 93, 23/04/1924.
[258] Μάρτιος 1924 - Ιούλιος 1924: Παπαναστασίου, Ιούλιος 1924 - Οκτώβριος 1924: Σοφούλης, Οκτώβριος 1924 - Ιούνιος 1925: Μιχαλακόπουλος.
[259] Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.184-185.
[260] Βερέμης, Αθ. (1982). *Οικονομία και Δικτατορία: η συγκυρία 1925-1926*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, σσ. 19-20 και Βερέμης, Αθ. (2017), ό.π., σσ.25-50 και Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 14-15 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.566, 602.

του[261]. Σε σύντομο χρονικό διάστημα ο Πάγκαλος ανατρέπεται από το στρατιωτικό κίνημα του Κονδύλη, ο οποίος επαναφέρει το δημοκρατικό πολίτευμα[262].

Στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1926 συγκροτείται «οικουμενική κυβέρνηση»[263] με συνεργασία των βενιζελικών και αντιβενιζελικών κομμάτων. Οι λόγοι που οδήγησαν στη δημιουργία οικουμενικής κυβέρνησης ήταν η επιβολή αυστηρών φορολογικών μέτρων, η σταθεροποίηση της δραχμής, η χορήγηση νέου εξωτερικού δανείου, η εφαρμογή των συμβάσεων που είχε υπογράψει ο Πάγκαλος και η σύναψη νέων συμβάσεων για νέα έργα που ήταν σε εκκρεμότητα. Είναι κατανοητό ότι όλα αυτά τα έργα ήταν αδύνατον να υπερψηφιστούν στη Βουλή και να τεθούν σε εφαρμογή από μία μη οικουμενική κυβέρνηση[264]. Η κυβέρνηση διατηρήθηκε στην εξουσία για δύο χρόνια και αρχηγός της ορίστηκε ο Αλέξανδρος Ζαΐμης. Η «οικουμενική κυβέρνηση» κατά τη διάρκεια της θητείας της άφησε πίσω τις διαφωνίες και τις συγκρούσεις του Διχασμού επιδεικνύοντας ενοποιητική και συνεργατική διάθεση μεταξύ των μελών της, εξασφάλισε δάνειο για την αποκατάσταση των προσφύγων, ψήφισε νέο σύνταγμα, σταθεροποίησε τη δραχμή, αναμόρφωσε το τραπεζικό σύστημα και έβγαλε τη χώρα από τη διπλωματική απομόνωση[265]. Οι πολίτες όμως στην πλειονότητά τους φαίνεται πως ήταν δυσαρεστημένοι από την κυβέρνηση εξαιτίας των δυσβάσταχτων φορολογικών βαρών.

Την «οικουμενική κυβέρνηση» διαδέχθηκε η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων μετά από τις εκλογές του Αυγούστου 1928, η οποία σταθερά κυβέρνησε για τέσσερα χρόνια, επιτελώντας σημαντικότατο έργο τόσο στην εξωτερική πολιτική όσο και στο εσωτερικό της χώρας[266]. Ο Βενιζέλος προσπάθησε ακόμα και με μέτρα σκληρά ίσως και αυταρχικά όπως πολλοί τα χαρακτήρισαν, να επιβάλει ηρεμία και ειρήνη μέσα

[261] Αναστασιάδης, Γ. (2002). *Οι δικτατορίες του 20ού αιώνα*, τεύχος 130. Περιοδικό Ε/Ιστορικά: Ελευθεροτυπία, σσ. 41-42.

[262] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ.15 και Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), τ.Β2, ό.π., , σσ. 76-77 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.566, 623.

[263] Στην «οικουμενική κυβέρνηση» συμμετείχαν στην αρχή η Ένωση Φιλελευθέρων των Γεωργίου Καφαντάρη και Ανδρέα Μιχαλακόπουλου, το Λαϊκό Κόμμα του Παναγή Τσαλδάρη, το Κόμμα των Ελευθεροφρόνων του Ιωάννη Μεταξά και η Δημοκρατική Ένωση του Αλέξανδρου Παπαναστασίου. Μετά τον πρώτο χρόνο διακυβέρνησης, απεχώρησαν το Λαϊκό Κόμμα και η Δημοκρατική Ένωση. Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), τ.Β2, ό.π., σσ. 77-79 και Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 16 και Vatikiotis, P. J. (Ed.). (2014), ό.π., σσ. 127-133 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 624.

[264] Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), τ.Β2, ό.π., , σ. 78 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ. 181.

[265] Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), τ.Β2, ό.π., , σ. 79 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 624.

[266] Ψαλιδόπουλος, Μ., (1889), ό.π., σσ. 12 και Vatikiotis, P. J. (Ed.). (2014), ό.π., σσ. 127-133 και Stefanidis, I. D. (2006), ό.π., σσ. 193-233.

στη χώρα. Ένα τέτοιο μέτρο ήταν το «Ιδιώνυμο»[267], στόχος του οποίου υπήρξε η ποινικοποίηση των "ανατρεπτικών" ιδεών, κυρίως η δίωξη κομμουνιστών και των αναρχικών καθώς και η καταστολή των συνδικαλιστικών κινητοποιήσεων (απεργίες). Κοντολογίς, ο όρος «Ιδιώνυμο» μετά από τον νόμο 4229, σήμαινε κάθε είδους μέτρο που εφαρμόστηκε μέχρι το 1974 και ποινικοποιούσε την υποστήριξη και διάδοση των κομμουνιστικών ιδεών. Το νομοσχέδιο προέβλεπε διαδικασία διάλυσης των κομμουνιστικών σωματείων και αποτελεί το πρώτο από μια σειρά μέτρων που έλαβε το ελληνικό κράτος εναντίον του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος κατά περιόδους[268].

Η εν λόγω κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου αν και κατάφερε να εφαρμόσει αρκετές από τις εκσυγχρονιστικές της προτάσεις, στιγματίστηκε και αμαυρώθηκε από την παγκόσμια οικονομική κρίση, η οποία ξέσπασε τον Οκτώβριο του 1929 μετά το κραχ του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης και έπληξε τη χώρα μας σταδιακά από το 1931 μέχρι την στάση πληρωμών και την κήρυξη πτώχευσης τον Μάρτιο 1932[269]. Στις 30 Οκτωβρίου 1930 υπεγράφη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας το Σύμφωνο Φιλίας, Ουδετερότητας και Διαιτησίας[270], η Συμφωνία της Άγκυρας[271], το Πρωτόκολλο για τον Περιορισμό των Ναυτικών Εξοπλισμών[272] και η Σύμβαση

[267] Νόμος 4229/24-07-1929 «περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών». ΕτΚ 245,τχ. Α΄/25 Ιουλίου 1929 και Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), τ.Β2, ό.π., τ. Β2, σσ. 98 και Δάγκας, Αλ. (2003). *Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, Ελληνικό Τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς*. Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι., Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, τ. Β2, Αθήνα : Βιβλιόραμα, , σσ. 100κ.εξ. και Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 350.

[268] Οικονόμου, Ν.(1978). *Η περίοδος από τον Σεπτέμβριου του 1926 ως τον Φεβρουάριο του 1935*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ΄. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 304-326.

[269] Ψαλιδόπουλος, Μ. (1889), ό.π., σσ. 12 και Νόμος 5456, ΕτΚ, αρ. 150, τχ. Α΄, 10-05-1932.

[270] Το Σύμφωνο Φιλίας, Ουδετερότητας και Διαιτησίας εμποδίζει τα δύο κράτη να λάβουν μέρος σε οποιαδήποτε πολιτική ή οικονομική συνεννόηση, η οποία θα στρέφεται εναντίον ενός από αυτά. Παπαστράτης, Πρ. (2002). *Εξωτερική πολιτική*. Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι., Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, τ. Β2. Αθήνα : Βιβλιόραμα, , σσ. 271-274 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.626 και ΕτΚ, αρ. 96, τχ. Α΄,15-04-1931.

[271] Η Συμφωνία της Άγκυρας, συνιστούσε το οικονομικό σύμφωνο μεταξύ των δύο χωρών. Με τη συμφωνία αυτή ρυθμιζόταν το ζήτημα των ελλήνων ορθοδόξων της Κωνσταντινούπολης και των μουσουλμάνων της Θράκης, όπως και των «φυγάδων» και οριζόταν ότι οι ανταλλάξιμες μουσουλμανικές περιουσίες στην Ελλάδα και οι ελληνικές περιουσίες στην Τουρκία περιέρχονταν στην κυριότητα του Ελληνικού και του Τουρκικού Δημοσίου αντίστοιχα, ενώ προέβλεπε αμοιβαία απόσβεση των οικονομικών υποχρεώσεων μεταξύ των δύο χωρών. Κλάψης, Α. (2010). *Το ελληνοτουρκικό Οικονομικό Σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η διευθέτηση των εκκρεμοτήτων της Σύμβασης της Λωζάννης για την ανταλλαγή των πληθυσμών*. Χανιά: Ι. Σίδερης/ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών « Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», σσ.115-200.

[272] Το Πρωτόκολλο για τον Περιορισμό των Ναυτικών Εξοπλισμών προωθεί τον αμοιβαίο περιορισμό των ναυτικών εξοπλισμών, επιβάλλοντας την υποχρέωση εκατέρωθεν να ενημερώνουν τον

Εμπορίου, Εγκατάστασης και Ναυτιλίας. Με την εν λόγω σύμβαση δόθηκε η δυνατότητα στους υπηκόους του καθενός από τα δύο κράτη να ταξιδεύουν ή να εγκαθίστανται (με κάποιους περιορισμούς) στο έδαφος του άλλου κράτους. Όλες οι συμφωνίες Ελλάδας και Τουρκίας μεταξύ των ετών 1923-1930, ήταν ενταγμένες στη γενικότερη στρατηγική του Βενιζέλου που αποσκοπούσε όχι μόνο στην αποφυγή τριβών μεταξύ των δύο κρατών αλλά και στην παγίωση των μεταξύ τους συνόρων. Σε γενικές γραμμές οι συμφωνίες έγιναν αποδεκτές από το σύνολο των Ελλήνων πολιτών, όμως ο συμφωνηθείς συμψηφισμός των ανταλλάξιμων ελληνικών και μουσουλμανικών περιουσιών ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων εκ μέρους των προσφύγων, διότι η κατά πολύ μεγαλύτερη περιουσία των ελλήνων ορθοδόξων της Τουρκίας εξισώθηκε με εκείνη των μουσουλμάνων της Ελλάδας. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με ορισμένες άλλες κυβερνητικές αποφάσεις οικονομικής φύσεως, επέφερε την απομάκρυνση ενός τμήματος του προσφυγικού πληθυσμού από την εκλογική βάση των Φιλελευθέρων και συντέλεσε στον αισθητό περιορισμό της δύναμής τους στις εκλογές των ετών 1932 και 1933.[273]

Στα επιτεύγματα της εξωτερικής πολιτικής του Βενιζέλου, αξίζει να αναφερθεί και το Σύμφωνο Βενιζέλου-Tittoni σύμφωνα με το οποίο τα Δωδεκάνησα παραχωρούνται στην Ελλάδα, εκτός από τη Ρόδο, η οποία παραμένει στην ιταλική κατοχή[274]. Επίσης το 1928 ιδρύεται το Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣτΕ), το οποίο ξεκίνησε τη λειτουργία του τον Μάιο του 1929[275]. Το ΣτΕ ήταν ένας δικαιοκρατικός και αξιόπιστος θεσμός, απαλλαγμένος από κομματικές και πολιτικές σκοπιμότητες και στόχο είχε την προστασία των πολιτών από τυχόν αυθαιρεσίες της διοίκησης ή του νομοθέτη[276]. Απαρτιζόταν από δικαστές, η θητεία των οποίων ήταν ισόβια και αμετάθετη και προσπάθησε να επιβάλει την ισονομία και την ισοπολιτεία, αφενός μέσω του ελέγχου του σεβασμού και της εφαρμογής του συντάγματος, αφετέρου

αντισυμβαλλόμενο 6 μήνες πριν προβούν σε σχετική παραγγελία, ώστε να δοθεί χρόνος στις κυβερνήσεις τους να προλάβουν την εξέλιξη αυτή με ανταλλαγή απόψεων. Παπαστράτης, Πρ. (2002), ό.π. , σσ. 271-274 και 284-285.

[273] Σβολόπουλος, Κ. (1978). *Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδος*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ΄. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 354 και Αναστασιάδου, Ιφ. (1980). *Ο Βενιζέλος και το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930*. Στο συλλογικό τόμο: Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του. Αθήνα: Φιλιππότης, σσ. 329.

[274] Παπαστράτης, Πρ. (2002), ό.π. , σσ. 275.

[275] Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), ό.π., τ. Β2, σσ. 95-96.

[276] Βεγλερής, Φ. (1979). *Χαρακτηριστικά του Ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας τόμος τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας 1929-1979*, τ.Ι. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας Αντ., σσ. 13-43.

μέσω του ελέγχου του νομοθέτη και της συνταγματικότητας των νόμων που αυτός θεσπίζει[277].

Μετά από την πτώχευση η κυβερνητική αστάθεια έφτασε στο αποκορύφωμά της. Διενεργήθηκαν εκλογές τον Οκτώβριο, κατά τις οποίες τα δύο μεγάλα κόμματα, το Κόμμα των Φιλελευθέρων και το Λαϊκό Κόμμα έλαβαν σχεδόν ίσο αριθμό ψήφων. Με την ψήφο ανοχής των βενιζελικών, την πρωθυπουργία ανέλαβε μόλις για δύο μήνες ο Τσαλδάρης από την αντιβενιζελική παράταξη, ενώ μετά από την ανατροπή του την εξουσία ανέλαβε τον Ιανουάριο του 1933 για τελευταία φορά ο Βενιζέλος. Τον Μάρτιο του ίδιου έτους διενεργούνται πάλι εκλογές με τους βενιζελικούς να συμμετέχουν ως «Εθνικός Συνασπισμός» και τους αντιβενιζελικούς ως «Ηνωμένη Αντιπολίτευση». Σε αυτή την εκλογική αναμέτρηση, οι αντιβενιζελικοί εξασφάλισαν την πολυπόθητη πλειοψηφία των εδρών της Βουλής, καθώς πολλοί δυσαρεστημένοι από τον Βενιζέλο ψηφοφόροι επέλεξαν την αντιβενιζελική παράταξη[278]. Η εξέλιξη αυτή δυσαρέστησε ιδιαίτερα τους βενιζελικούς, οι οποίοι επιδόθηκαν σε άνομα μέσα[279] προκειμένου να εμποδίσουν την ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας από την «Ηνωμένη Αντιπολίτευση», χωρίς όμως αποτέλεσμα. Ο Εθνικός Διχασμός, ακόμα και είκοσι χρόνια μετά από την εμφάνισή του, βασίλευε στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας. Η αμοιβαία δυσπιστία των δύο πλευρών είχε πυροδοτήσει την ήδη τεταμένη κατάσταση μέσα στη χώρα με αποτέλεσμα να υφέρπει ένα εμφυλιοπολεμικό κλίμα. Επιστέγασμα της έκρυθμης κατάστασης στο εσωτερικό της Ελλάδας ήταν η εμφάνιση της «Δημοκρατικής Άμυνας», μιας μυστικής στρατιωτικής οργάνωσης βενιζελικών[280] για την αντιμετώπιση των αντιβενιζελικών[281]. Το κίνημα της «Δημοκρατικής Άμυνας» προσπάθησε κατά την 1η Μαρτίου 1935 με πραξικοπηματικό τρόπο να κατακτήσει την εξουσία, ωστόσο σύμφωνα με τον Μαυρογορδάτο απέτυχε «ελλείψει ηγεσίας και αποφασιστικότητας εκ μέρους των

[277] Αλιβιζάτος, Κ.Ν. (2002). *Η ίδρυση του Συμβουλίου της Επικρατείας το 1928: ένα ιστορικό παράδοξο*. Στο Χατζηιωσήφ, Χ. (επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι., Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, τ. Β2. Αθήνα : Βιβλιόραμα, , σσ. 246-255.

[278] Mavrogordatos, G. (1983), ό.π., σσ. 185.

[279] Συγκεκριμένα, ο Νικόλαος Πλαστήρας προσπάθησε με πραξικόπημα, καταλύοντας τη δημοκρατία να εμποδίσει την εφαρμογή του εκλογικού αποτελέσματος και τον σχηματισμό αντιβενιζελικής κυβέρνησης. Μέσω διαγγέλματος στον ελληνικό λαό, ανέστειλε τις διατάξεις του συντάγματος και κήρυξε στρατιωτικό νόμο. Το κίνημά του απέτυχε μετά από αιματηρά επεισόδια που σημειώθηκαν. Ετκ, τ. Α΄, αρ.58 και 59, 06/03/1933.

[280] Ετκ, τ. Α΄, αρ. 58, 6 Μαρτίου 1933 και Ετκ, τ. Α΄, αρ. 59, 6 Μαρτίου 1933.

[281] Μαυρογορδάτος, Γ. (2017). *Μετά το 1922: η παράταση του Διχασμού*. Αθήνα: Πατάκης, σσ.71.

κινηματιών»[282]. Δυστυχώς, η εκδήλωση του κινήματος όξυνε ακόμη περισσότερο τις εκδικητικές διαθέσεις και τον φανατισμό των δύο αντίπαλων στρατοπέδων μεγαλώνοντας ακόμη περισσότερο το αγεφύρωτο χάσμα που τα χώριζε. Και οι δύο παρατάξεις διψούσαν για εκδίκηση.

Τον Ιούνιο του 1935 διενεργούνται εκλογές, στις οποίες επικράτησαν οι αντιβενιζελικοί καθώς οι βενιζελικοί απείχαν. Για άλλη μία φορά το πολιτειακό ζήτημα εμφανίστηκε στην κορυφή των προτεραιοτήτων του πρωθυπουργού Τσαλδάρη, ο οποίος αμέσως μετά την εκλογή του εξήγγειλε την διενέργεια δημοψηφίσματος στις 3 Νοεμβρίου[283], αντικείμενο του οποίου θα ήταν η διατήρηση της αβασίλευτης Δημοκρατίας ή η καθιέρωση της βασιλευομένης κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας. Το δημοψήφισμα διενεργήθηκε μεν αλλά με διαφορετικό περιεχόμενο δε, καθώς οι στρατηγοί Παπάγος, Ρέππας και Οικονόμου ανέτρεψαν τον Οκτώβριο με πραξικόπημα την κυβέρνηση Τσαλδάρη, επανέφεραν τον θεσμό της βασιλείας, έθεσαν σε ισχύ το Σύνταγμα του 1911[284] και διόρισαν πρωθυπουργό τον Γ. Κονδύλη. Η κυβέρνηση Κονδύλη στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως τροποποίησε το αντικείμενο του δημοψηφίσματος, διαμορφώνοντάς το ως επικυρωτικό της μεταβολής του πολιτεύματος[285]. Από το δημοψήφισμα απείχαν οι βενιζελικοί και όπως ήταν φυσικό το αποτέλεσμα ήταν υπέρ της επικύρωσης της βασιλευομένης Δημοκρατίας[286]. Στις 25 Νοεμβρίου του 1935 ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ επέστρεψε στην Αθήνα για να αναλάβει τα καθήκοντά του. Ο Γεώργιος προκηρύσσει νέες εκλογές για τον Ιανουάριο του 1936, κατά τις οποίες οι δύο αντίπαλες παρατάξεις σχεδόν ισοψήφησαν, καθιστώντας αδύνατο τον σχηματισμό νέας κυβέρνησης[287]. Την ίδια χρονιά πεθαίνουν όλες οι ηγετικές προσωπικότητες (Βενιζέλος, Κονδύλης, Τσαλδάρης) που θα μπορούσαν να αναλάβουν τη διακυβέρνηση,[288] έως ότου κάποιο κόμμα θα κέρδιζε την πλειοψηφία και την εμπιστοσύνη της Βουλής. Έτσι, το ενδεχόμενο σχηματισμού μιας κυβέρνησης συνεργασίας, εξαιτίας της εκατέρωθεν

[282] Μαυρογορδάτος, Γ. (2017), ό.π., σσ.430-438.
[283] ΕτΚ, τ. Α΄, αρ. 313, 19/09/1935 και Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 27.
[284] Ετκ, τ. Α΄, αρ. 456, 10/10/1935.
[285] Ετκ, τ. Α΄, αρ. 462, 14/10/1935.
[286] Αξίζει να σημειωθεί ότι και η πολιτειακή αλλαγή του 1924 που αναφέρεται στο παρόν υποκεφάλαιο και η πολιτειακή αλλαγή του 1935 προήλθαν από μια ολιγάριθμη φανατισμένη ομάδα, η οποία με βία διεκδίκησε και κατέκτησε την διακυβέρνηση της χώρας. Και στις δύο περιπτώσεις διενεργήθηκε απλά επικυρωτικό δημοψήφισμα, ενώ πριν από την πολιτειακή αλλαγή είχε προηγηθεί αποτυχημένο πραξικόπημα.
[287] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 28.
[288] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.640 και Νικολακόπουλος, Η. (2003), τόμος 6ος , ό.π., σσ. 38.

καχυποψίας και δυσπιστίας, ήταν ανέφικτο. Ο Γεώργιος Β΄ μπροστά στο αδιέξοδο της ακυβερνησίας[289] τοποθετεί στην πρωθυπουργία τον Ιωάννη Μεταξά, ο οποίος τα ξημερώματα της 4ης Αυγούστου 1936, καταλύοντας τη Δημοκρατία και τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς, εγκαθιδρύει Δικτατορία[290], καθεστώς που θα σημαδέψει την Ελλάδα μέχρι τις αρχές του 1941.

Ο Μεταξάς κυβέρνησε αυταρχικά. Ήταν εχθρός του κοινοβουλευτισμού αλλά και του κομμουνισμού[291], στέρησε από τον ελληνικό λαό τις συνταγματικά κατοχυρωμένες ελευθερίες του, καταπάτησε τα δικαιώματα των Ελλήνων πολιτών, κατάργησε την ελευθερία του Τύπου, συνέλαβε και εκτόπισε όσους τόλμησαν να αντιταχθούν στο καθεστώς του. Το μεγαλύτερο μέρος του λαού απογοητευμένο από τις έως τότε πολιτικές δυνάμεις και κουρασμένο από τις διαρκείς έριδες πολιτικών και πολιτών, αποδεχόταν τις αποφάσεις του μεταξικού καθεστώτος με απάθεια. Το όνομα του Μεταξά ιστορικά έχει συνδεθεί όχι μόνο με την επιβολή της δικτατορίας αλλά και με την απόφασή του στις 28 Οκτωβρίου 1940, να μην παραδώσει τη χώρα στους Ιταλούς και εν γένει στις δυνάμεις του Άξονα αμαχητί[292], αλλά να αντισταθεί στις επεκτατικές τους βλέψεις όχι μόνο επειδή τοποθετήθηκε στο ίδιο μέτωπο με την Αγγλία, η οποία κυριαρχούσε στη θάλασσα- άλλωστε ο Μεταξάς ακολουθούσε ανέκαθεν φιλοβρετανική πολιτική- αλλά και διότι πίστευε ότι τελικά η Ελλάδα θα βρισκόταν από τη μεριά των νικητών στο τέλος του πολέμου και θα αποκόμιζε εδαφικά οφέλη- κυρίως τα από το 1912 ιταλοκρατούμενα Δωδεκάνησα[293]. Η κίνησή του αυτή εν μέρει εξάγνισε το όνομά του από το δικτατορικό άγος. Για τους προαναφερθέντες λόγους πρωταρχικό μέλημα του Μεταξά υπήρξε η άρτια προετοιμασία του στρατού, ώστε να είναι έτοιμος είτε σε ενδεχόμενη επίθεση από τη γειτονική Βουλγαρία, είτε σε ενδεχόμενη παγκόσμια σύγκρουση[294].

[289] Μέσα στο διάστημα των πολιτικών τριγμών και της αστάθειας ο Δεμερτζής συνέχιζε να βρίσκεται στο πρωθυπουργικό αξίωμα έως ότου ο Γεώργιος θα τοποθετούσε στην θέση του κάποιον άλλο πολιτικό που θα έχαιρε της εμπιστοσύνης της Βουλής, κι ενώ κάτι τέτοιο δεν συνέβη τις εξελίξεις πρόλαβε ο θάνατος του Δεμερτζή.

[290] Κολιόπουλος, Ιω. (1996), ό.π. και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1889), ό.π., σσ. 12 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.640-641.

[291] Χουμεριανός, Μ. (2003), ό.π., σσ. 56 και Vatikiotis, P. J. (Ed.). (2014), ό.π., σσ. 185-195.

[292] Κολιόπουλος, Ιω. (1978), ό.π., σσ. 417.

[293] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 32.

[294] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 31.

γ. Η Τριπλή Κατοχή της Ελλάδας, ο εμφύλιος πόλεμος και η περίοδος της ανασυγκρότησης (1940-1960)

Η έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου σημειώθηκε την 1η Σεπτεμβρίου 1939 και διήρκεσε για έξι περίπου έτη. Σε αυτόν ενεπλάκησαν από τη μία μεριά οι δυνάμεις του Άξονα (Γερμανία, Ιταλία, Ιαπωνία) και από την άλλη μεριά οι Η.Π.Α., η Αγγλία, η Γαλλία και οι σύμμαχοί τους.

Στο πλαίσιο του Β΄Π.Π. η Ιταλία προετοίμαζε επί μακρόν τις επεκτατικές της βλέψεις και την επίθεσή της προς την Ελλάδα. Η Ελλάδα από την άλλη ήταν ναι μεν σε αναμονή για μια επίθεση από τη Βουλγαρία ή ενός γενικευμένου Βαλκανικού Πολέμου, όχι όμως για έναν πόλεμο με την Ιταλία[295], αν και ο Μεταξάς είχε προετοιμάσει ικανοποιητικά τον στρατό. Ο ιταλικός στρατός, υπερεκτιμημένος, γνώριζε απανωτές ήττες από τον ελληνικό[296] μέχρι περίπου τις αρχές του 1941, οπότε και πεθαίνει ο Μεταξάς. Δυστυχώς όμως ο αντικαταστάτης του Αλέξανδρος Κορυζής[297] δεν διέθετε όπως φάνηκε τις απαιτούμενες ικανότητες,[298] ώστε να συνεχίσει τις νικηφόρες μάχες με τον ελληνικό στρατό. Οι προαναφερθείσες νίκες των Ελλήνων αύξησαν το ενδιαφέρον των Άγγλων για την Ελλάδα, οι οποίοι δεν δίστασαν να αποβιβάσουν – ως ένδειξη υποστήριξης στους Έλληνες- μικρή δύναμη στην Κρήτη. Η κίνηση αυτή όμως προκάλεσε την έντονη αντίδραση της Γερμανίας, καθώς ο Χίτλερ φοβήθηκε πως μέσω της απόβασης αγγλικών στρατευμάτων στην Ελλάδα, θα πλήττονταν ο ανεφοδιασμός της Βέρμαχτ από τα πετρέλαια της Ρουμανίας, γεγονός καταστροφικό για την περίοδο εκείνη, κατά την οποία οι Γερμανοί προετοιμάζονταν για την επίθεσή τους στη Σοβιετική Ένωση[299]. Τον Ιανουάριο του 1941, λοιπόν, κι ενώ η χώρα υπέφερε από έλλειψη ηγετικών προσωπικοτήτων- τον Κορυζή είχε διαδεχθεί στην πρωθυπουργία (21-04-1941) ο

[295] Παπάγος, Αλ. (1997- 2η έκδοση). *Ο ελληνικός στρατός και η προς πόλεμον προπαρασκευή του από Αυγούστου 1923 μέχρι Οκτωβρίου 1940*. Αθήνα: Ίδρυμα Γουλανδρή Χορν.

[296] Κολιόπουλος, Ιω. (1978), ό.π., σσ. 421.

[297] Ο Κορυζής δεν ανήκε στον πολιτικό κόσμο. Είχε διατελέσει διοικητής της Εθνικής Τράπεζας. Μαργαρίτης, Γ. (2003). *Ο πόλεμος του 1940-1941, Ιταλική επίθεση και γερμανική εισβολή*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 17.

[298] Ο Κορυζής λίγους μήνες αφότου ανέλαβε την πρωθυπουργία, αυτοκτόνησε. Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.651 και Κολιόπουλος, Ιω. (1978), ό.π., σσ. 433 και Χατζηβασιλείου, Ευ. (2000), ό.π., σσ. 72-73.

[299] Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 8.

Εμμανουήλ Τσουδερός[300]-, ο Χίτλερ αποφασίζει να επιτεθεί με τον γερμανικό στρατό στην Ελλάδα[301]. Με βάση την υφιστάμενη κατάσταση, αγγλικό εκστρατευτικό σώμα αποστέλλεται για να ενισχύσει το ελληνικό στράτευμα στη γραμμή Ολύμπου-Αλιάκμονα. Έναν μήνα αργότερα, στις δυνάμεις του Άξονα εισχωρεί και η Βουλγαρία. Ο γερμανικός στρατός εισέρχεται στην Ελλάδα στις 6 Απριλίου 1941[302], προελαύνει στις ελληνικές περιοχές και τις κατακτά. Ο ελληνικός στρατός είναι αποδεκατισμένος ενώ ο γερμανικός οδεύει προς την Αθήνα στην οποία και τελικά εισέρχεται στις 27 Απριλίου 1941[303], την κατακτά και υψώνει στην Ακρόπολη τη γερμανική σημαία. Στη χώρα επικρατεί πλήρης πολιτική αστάθεια και αποδιοργάνωση. Ελληνικές και αγγλικές στρατιωτικές δυνάμεις υπαναχωρούν και αποσυντίθενται. Η κυβέρνηση Τσουδερού και ο βασιλιάς αυτοεξορίζονται στο Κάιρο[304]. Η μόνη βοήθεια που είχε απομείνει στους Έλληνες ήταν η αγγλική στήριξη.

Η Ελλάδα, μετά από τις προαναφερθείσες εξελίξεις, χωρίστηκε σε τρεις ζώνες κατοχής[305]. Στη γερμανική ζώνη είχε ενταχθεί η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη, η Μακεδονία, η Κρήτη και ορισμένα νησιά του Αιγαίου. Στην ιταλική ζώνη εντάχθηκαν τα Επτάνησα, οι Κυκλάδες και η ανατολική Κρήτη, περιοχές που περιήλθαν και αυτές στον γερμανικό έλεγχο μετά από τη συνθηκολόγηση Ιταλίας και Γερμανίας το 1943[306]. Τέλος, βουλγαρικός έλεγχος ασκούνταν στην ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, περιοχές που εποφθαλμιούσε η Βουλγαρία από τους Βαλκανικούς πολέμους. Η Γερμανία μετονόμασε την Ελλάδα σε «Ελληνική Πολιτεία»[307] και ανέθεσε αρχικά στον Κωνσταντίνο Λογοθετόπουλο (Δεκέμβριος 1942) και κατόπιν στον Ιωάννη Ράλλη (Απρίλιος 1943) ρόλο πρωθυπουργού προκειμένου να υπογράψουν αγόγγυστα και χωρίς να εγείρουν αξιώσεις όλες τις συμφωνίες συνθηκολόγησης. Οι εν λόγω πρωθυπουργοί όπως και ο Γ. Τσολάκογλου, ο οποίος ανέλαβε το πρωθυπουργικό αξίωμα στις 29.04.1941, αφού ο βασιλιάς με την υπόλοιπη κυβέρνηση έφυγαν από την Ελλάδα, κατηγορήθηκαν για δωσιλογισμό[308]

[300] Χατζηβασιλείου, Ευ. (2000), ό.π., σσ. 72-73.
[301] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.653 και Κολιόπουλος, Ιω. (1978), ό.π., σσ. 427.
[302] Κολιόπουλος, Ιω. (1978), ό.π., σσ. 444.
[303] Κολιόπουλος, Ιω. (1978), ό.π., σσ. 452 και Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 8.
[304] Χατζηβασιλείου, Ευ. (2000), ό.π., σσ. 73.
[305] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.658 και Λάζου, Β. (2003), ό.π., σσ.33-34.
[306] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.659.
[307] Mazower, M. (1994), ό.π., σσ.40-60 και Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 16.
[308] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.657-659 και Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 45 και Λάζου, Β. (2003), ό.π., σσ.33 και Αλβανός, Ρ.(2003), ό.π., σσ.64-68.

καθώς και οι τρεις αυτοί κατοχικοί πρωθυπουργοί συνεργάστηκαν με τους κατακτητές και τους διευκόλυναν να επιτύχουν τους σκοπούς τους.

Η κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας είναι τραγική. Εξαιτίας των πολεμικών συρράξεων έχουν υποστεί ολοκληρωτικές καταστροφές οι υποδομές, η παραγωγή έχει σχεδόν εκμηδενιστεί, ο εφοδιασμός των αστικών κέντρων ήταν αδύνατος και αποκορύφωμα της ανέχειας των Ελλήνων είναι η πείνα που εκδηλώθηκε σε όλες τις μεγάλες πόλεις και τα άγονα νησιά του Αιγαίου[309] από τον Αύγουστο του 1941 και διήρκεσε ενάμισι περίπου έτος[310]. Εκτιμάται ότι ο κατοχικός λιμός όπως ονομάστηκε άφησε πίσω του περίπου 300.000 θύματα[311]. Η λύση δόθηκε στις αρχές του 1943 από την αμερικανική κυβέρνηση, η οποία ανέλαβε το επισιτιστικό κόστος για τους Έλληνες πολίτες και από τον Ερυθρό Σταυρό Σουηδίας[312], ο οποίος ανέλαβε τη μεταφορά και τη διανομή των αγαθών.

Οι συγκρούσεις, η τριπλή κατοχή, η πείνα και η ανέχεια των Ελλήνων πολιτών οδήγησαν στη δημιουργία πολλών αντιστασιακών οργανώσεων, που στο σύνολό τους στόχο έθεταν την απελευθέρωση και την εθνική ανεξαρτησία και είχαν μεγάλη απήχηση στον ελληνικό πληθυσμό. Έτσι, το φθινόπωρο του 1941 με πρωτοβουλία του Κ.Κ.Ε. συστήνεται το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο[313]. Λίγους μήνες μετά από την ίδρυσή του το Ε.Α.Μ. συγκρότησε τον Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό, ο οποίος επιβάλει την εξουσία του σε μεγάλο μέρος της ελληνικής επαρχίας καταφέρνοντας σε σύντομο χρονικό διάστημα να κερδίσει την εμπιστοσύνη των πολιτών που αρχίζουν να αισθάνονται ασφαλείς[314]. Επίσης ο Ε.Λ.Α.Σ. μετά από την προαναφερθείσα συνθηκολόγηση Ιταλίας-Γερμανίας το 1943, ενισχύθηκε σημαντικά αποκτώντας όλο τον εξοπλισμό της απερχόμενης ιταλικής δύναμης στην κεντρική Ελλάδα. Η δεύτερη σε απήχηση αντιστασιακή ομάδα ήταν ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος που είχε την αγγλική υποστήριξη και η τρίτη η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση[315]. Αξίζει να σημειωθεί ότι και οι τρεις αντιστασιακές οργανώσεις δεν υποστήριζαν τον βασιλιά.

---

[309] Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 62.

[310] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.657-659.

[311] Mazower, M. (1994). ό.π., σσ.67 και Τσουλφίδης, Λ. (2013), ό.π., σσ. 291, 300-301 και Λάζου, Β. (2003), ό.π., σσ.35 και Καβαλά, Μ. (2003), ό.π., σσ.51.

[312] Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 35.

[313] Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 15 και Ελεφάντης, Άγγ. (2003), ό.π. σσ.93 και Πιζάνιας, Π. (2003), ό.π., σσ.191-193, 197-198.

[314] Close, D. H. (2014). The Greek civil war. Routledge. σσ. 88-116.

[315] Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 17 και Μαργαρίτης, Γ. (2003), ό.π., τόμος 8ος, σσ.104-105.

Η δύναμη του Ε.Α.Μ. γιγαντωνόταν, η Γερμανία έχανε διαρκώς έδαφος κατά τη διεξαγωγή του Β΄ Π.Π. και πλέον στην Ελλάδα υπήρχε φόβος όχι για τον κατακτητή, αλλά για τον εσωτερικό εχθρό, το Ε.Α.Μ. Για τον λόγο αυτό μόλις ανέλαβε πρωθυπουργός ο Ράλλης εισήγαγε τον θεσμό των Ταγμάτων Ασφαλείας[316], στρατιωτικό σώμα που στόχο του είχε τον περιορισμό και την καταστολή της δύναμης του Ε.Α.Μ. και του Ε.Λ.Α.Σ. ιδίως σε περιοχές όπως η Πελοπόννησος και η Ανατολική Μακεδονία. Κατά τη διάρκεια του 1943 η επιθυμία των πολιτών να επανδρώσουν τα Τάγματα Ασφαλείας είναι μεγάλη[317], ακόμα και τα μέλη της ΕΚΚΑ μετά από τη διάλυση της οργάνωσής τους προσχώρησαν στα Τάγματα Ασφαλείας[318]. Κοινός στόχος της πλειονότητας των Ελλήνων καθίσταται η καταπολέμηση του κομμουνισμού. Η ωμή βία δεν άργησε να εμφανιστεί στη χώρα καθώς οι Γερμανοί αλλά και τα Τάγματα Ασφαλείας δίνουν αγώνα να διαλύσουν τις δυνάμεις του Ε.Α.Μ.[319] . Είναι ξεκάθαρο ότι ένας εμφύλιος πόλεμος, ο οποίος έμελλε να διαρκέσει μέχρι το 1949, βρίσκεται εν τη γενέσει του[320].

Τον Μάιο του 1944 και ενώ οι βιαιότητες στην Ελλάδα κορυφώνονται, η εξόριστη στο Κάιρο κυβέρνηση με πρωθυπουργό πλέον τον Γεώργιο Παπανδρέου[321], δέχεται τις αντιπροσωπείες των αντιστασιακών οργανώσεων και των πολιτικών αρχηγών, σε μια προσπάθεια δημιουργίας μιας κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, όπως και έγινε. Την ίδια εποχή τα γερμανικά στρατεύματα σταδιακά αποχωρούν από την Ελλάδα. Η κυβέρνηση της Εθνικής Ενότητας, με πρωθυπουργό και Υπουργό Στρατιωτικών τον Γ. Παπανδρέου[322], τον Οκτώβριο του 1944, επιστρέφει στην απελευθερωμένη – από τον εξωτερικό εχθρό- Ελλάδα, όπου η κατάσταση ήταν ιδιαίτερα δύσκολη. Δύο μήνες αργότερα η κατάσταση της χώρας καθίσταται τραγική με την έναρξη ένοπλων,

---

[316] Φλάισερ, Χ. (1995). *Στέμμα και σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*. Αθήνα: Παπαζήσης, σσ. 364.

[317] Μαργαρίτης, Γ. (2000). *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, τόμ. 1ος. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ. 59.

[318] Χατζηβασιλείου, Ευ.(2008). *Η επανεύρεση της πρωτεύουσας : η βιβλιογραφία των μη εαμικών αθηναϊκών οργανώσεων*. Στο Αντωνίου, Γ.& Μαραντζίδης, Ν. (Επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του 40 και η ιστοριογραφία*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της "Εστίας", σσ.276 και Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 40.

[319] Mazower, M. (1994), ό.π., σσ.203-209.

[320] Kalyvas, S. N. (2006),ό.π., σσ. 5 και Καλύβας, Σ. Ν. (2003), ό.π., τομ. 11, σσ. 37-70.

[321] Ο Παπανδρέου ορκίστηκε στις 26 Απριλίου 1944. Είχε ήδη από το 1943 εκφράσει τους φόβους του ότι το ΕΑΜ ως στόχο είχε τη βίαιη κατάληψη της εξουσίας και ότι στόχος της κυβέρνησης θα έπρεπε να τεθεί η πάταξη του ΕΑΜ με την υποστήριξη των συμμάχων. Χατζηβασιλείου, Ευ. (2000), ό.π., σσ. 82.

[322] Χατζηβασιλείου, Ευ. (2000), ό.π., σσ. 84 και Πιζάνιας, Π. (2003), ό.π., σσ.191.

σκληρών, αιματηρών συγκρούσεων διάρκειας ενός μήνα περίπου ανάμεσα στις δυνάμεις του Ε.Α.Μ. – Ε.Λ.Α.Σ. και όλες τις υπόλοιπες δυνάμεις (αγγλικές και κυβερνητικές). Οι συγκρούσεις είναι γνωστές με το όνομα «Δεκεμβριανά»[323]. Το Ε.Α.Μ. ηττήθηκε και αναγκάστηκε σε συνθηκολόγηση. Μετά από την ανακωχή των Δεκεμβριανών στις 11 Ιανουαρίου 1945 ανάμεσα στις βρετανικές και κυβερνητικές δυνάμεις και τον Ε.Λ.Α.Σ. υπεγράφη η Συμφωνία της Βάρκιζας στις 12 Φεβρουαρίου 1945[324] από την νεοσύστατη κυβέρνηση Πλαστήρα και αντιπροσώπους του Ε.Α.Μ. Η εν λόγω Συμφωνία υποχρέωνε τις δυνάμεις του Ε.Α.Μ. να εκκενώσουν την Αττική και τη Θεσσαλονίκη. Μετά από την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, οι εμφύλιες διαμάχες συνεχίζονται, η βία κορυφώνεται. Μέσα σε αυτό το κλίμα έντασης και βίας διεξήχθησαν εκλογές στις 31 Μαρτίου 1946[325] από τις οποίες απείχε η αριστερά και οι οποίες ανέδειξαν με συντριπτική πλειοψηφία τη μοναρχική δεξιά[326], με πρόεδρο τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη. Σχεδόν πέντε μήνες μετά από τις εκλογές διενεργείται δημοψήφισμα σχετικά με την επιστροφή ή όχι του βασιλιά Γεωργίου του Β΄[327]. Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος υπαγόρευσε την επιστροφή του βασιλιά με ποσοστό 68,4%, αποτέλεσμα την αξιοπιστία του οποίου αρκετοί αμφισβήτησαν[328]. Το εν λόγω αποτέλεσμα ίσως θα πρέπει να ερμηνευθεί πιο πολύ ως έκφραση αντίθεσης στον κομμουνισμό, παρά ως ένδειξη επιθυμίας να επιστρέψει ο βασιλιάς[329].

Οι ένοπλες επιχειρήσεις των ανταρτών μαίνονται, ο εμφύλιος συνεχίζεται και τα μέτρα που λαμβάνουν οι κυβερνήσεις δεν είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικά. Το 1947 η Βρετανία αδυνατεί να βοηθήσει άλλο την Ελλάδα και τα ηνία αναλαμβάνουν οι Η.Π.Α. Στις 20 Ιουνίου 1947 υπογράφτηκε η συμφωνία μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών

---

[323] Βασική αιτία των «Δεκεμβριανών» και του εμφυλίου πολέμου υπήρξε ο βαθύς πολιτικός ανταγωνισμός και η δυσπιστία ανάμεσα στο ΚΚΕ/ΕΑΜ και τις αστικές πολιτικές δυνάμεις, που συν επικουρούνταν από τον βρετανικό παράγοντα. Κόντης, Β. (2000). *Η διολίσθηση προς την εμφύλια σύγκρουση, 1944-1946*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ΄. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 103 και Χαραλαμπίδης, Μ. (2013). *Δεκεμβριανά 1944. Η Μάχη της Αθήνας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 183.

[324] Μαργαρίτης, Γ. (2003). *Η ένοπλη Αντίσταση, Κατακτήσεις και συγκρούσεις 1942-1944*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ.157-158 και Νικολακόπουλος, Η. (2003). *Μετά τα Δεκεμβριανά, Από τη Βάρκιζα ως την παλινόρθωση της Βασιλείας*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ.199.

[325] Κόντης, Β. (2000), ό.π., σσ. 119 και Νικολακόπουλος, Η. (2003), τόμος 8ος, ό.π., σσ.207-214.

[326] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 705.

[327] Κόντης, Β. (2000), ό.π., σσ. 123.

[328] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 706 και Νικολακόπουλος, Η. (2003), τόμος 8ος, ό.π., σσ.202-204. 216-218 και Κόντης, Β. (2000), ό.π., σσ. 123.

[329] Κόντης, Β. (2000), ό.π., σσ. 123.

Αμερικής και Ελλάδας για την παροχή οικονομικής βοήθειας 300 εκατομμυρίων δολαρίων (Δόγμα Τρούμαν) στη δεύτερη και τη συγκρότηση της Αμερικανικής Αποστολής Βοήθειας προς την Ελλάδα (AMAG). Η Αμερικανική Αποστολή διέθετε εκτεταμένες εξουσίες και αρμοδιότητες[330]. Η συμφωνία μεταξύ των κυβερνήσεων Ηνωμένων Πολιτειών και Ελλάδας και οι εξουσίες των διαδοχικών αμερικανικών αποστολών στην Ελλάδα μέχρι τη λήξη του Εμφυλίου πολέμου μαρτυρούσαν ένα καθεστώς συγκυριαρχίας, καθώς δίπλα στην ελληνική κυβέρνηση, δρούσαν οι αμερικανικές αποστολές ως «παράλληλη» ή «σκιώδης» κυβέρνηση[331]. Στα τέλη του 1947, εκδίδεται ο αναγκαστικός νόμος 509, ο οποίος απαγορεύει τη λειτουργία του Κ.Κ.Ε., του Ε.Α.Μ. και όλων των λοιπών οργανώσεων που σχετίζονταν με αυτά[332].

Η αμερικανική κυβέρνηση ενεπλάκη και συμμετείχε αφενός στην εκπαίδευση Ελλήνων στρατιωτικών στις Η.Π.Α.[333], αφετέρου στις συσκέψεις του Ανωτάτου Συμβουλίου Εθνικής Αμύνης, στο οποίο μετά από δική της παρότρυνση (της αμερικανικής κυβέρνησης) , εξουσιοδοτήθηκε ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου να λαμβάνει αποφάσεις για τη διεξαγωγή του πόλεμου. Αυτό σηματοδότησε την υποχώρηση της ελληνικής κυβέρνησης στη λήψη αποφάσεων, αρμοδιότητα που ανέλαβε το ξένο κλιμάκιο και ο αρχηγός του στρατού, στην προκειμένη περίπτωση ο Αλέξανδρος Παπάγος. Η εξέλιξη αυτή, δυσαρέστησε ιδιαίτερα τα ανάκτορα, γιατί η βασιλική οικογένεια θεωρούσε ότι με την εξέλιξη αυτή έχανε την επιρροή της στις ένοπλες δυνάμεις και το στράτευμα. Προς το τέλος του 1947, ο Εθνικός Στρατός έχει αναδιοργανωθεί και επιχειρεί να εκκαθαρίσει την Πελοπόννησο από τους αντάρτες με απόλυτη επιτυχία, ενώ ανάλογες επιχειρήσεις διενεργούνται επιτυχώς μέχρι το 1949

---

[330] Σβολόπουλος, Κ. (2003). *Καθοριστικές παράμετροι στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1936-1949 — Γενικές διαπιστώσεις και υποθέσεις*. Στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και Συνέχειες*. Αθήνα: Καστανιώτη, σσ. 37-43.

[331] Η συμφωνία προέβλεπε τη βοήθεια της ελληνικής κυβέρνησης στην Αμερικανική Αποστολή έτσι ώστε να διευκολύνονται οι πρωτοβουλίες της, (άρθρο 5), και την άδεια στα μέλη της Αμερικανικής Αποστολής να παρακολουθούν τη διάθεση της οικονομικής βοήθειας των Η.Π.Α. προς την Ελλάδα (άρθρο 6). Επίσης στο άρθρο 8 της συμφωνίας τονίζεται ρητά ότι ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών έχει δικαίωμα να προβεί σε οποιαδήποτε ενέργεια κρίνει απαραίτητη, προκειμένου να διασφαλιστεί η εν λόγω συμφωνία. Τομαή-Κωνσταντοπούλου, Φ. (2002). (επιμ.), *Η Ελλάδα στο μεταίχμιο ενός νέου κόσμου. Ψυχρός Πόλεμος - Δόγμα Truman - Σχέδιο Marshall (Μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα)*, τ. 2., Αθήνα: Καστανιώτη, σσ. 98-102 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 707

[332] Αλιβιζάτος, Ν. (1995), ό.π., σσ. 511-550 και Κόντης, Β. (2000), ό.π., σσ. 149.

[333] Σύμφωνα με στατιστικές έρευνες του αμερικανικού Υπουργείου Αμύνης, περίπου 11.229 Έλληνες στρατιωτικοί εκπαιδεύτηκαν στις Η.Π.Α. στο πλαίσιο του προγράμματος Military Assistance Program μεταξύ των ετών 1950 και 1960. Η εκπαίδευση αυτή αποτέλεσε τη σημαντικότερη συνεισφορά των Η.Π.Α. στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού στρατού.

και στη Θεσσαλία και στη Στερεά Ελλάδα. Η Ελλάδα σταδιακά εκκαθαρίζεται συλλήβδην από τους αντάρτες κι έτσι το 1949 τερματίζεται ο εμφύλιος πόλεμος, αφήνοντας πίσω του χιλιάδες απώλειες σε ανθρώπινο κεφάλαιο και καταστροφές σε υποδομές.

Μετά από τη λήξη του εμφυλίου πολέμου διενεργούνται εκλογές στις 5 Μαρτίου 1950. Κυρίαρχες στο πολιτικό στερέωμα αναδεικνύονται οι δυνάμεις του κέντρου και ο Νικόλαος Πλαστήρας σχηματίζει κυβέρνηση. Τέσσερις μήνες όμως μετά, ο Πλαστήρας παραιτείται και αναλαμβάνει τα ηνία της διακυβέρνησης της χώρας ο Σοφοκλής Βενιζέλος για έναν περίπου χρόνο[334].

Η παραίτηση του στρατηγού Παπάγου από το αξίωμα του αρχιστράτηγου το 1951 ξεσήκωσε τους υποστηρικτές του, οι οποίοι με τη βοήθεια της Ανώτατης Στρατιωτικής Διοίκησης Αθηνών και Νήσων (ΑΣΔΑΝ) προσπάθησαν με πραξικοπηματικό τρόπο να επαναφέρουν τον Παπάγο στην αρχηγία του στρατού και να τον θέσουν επικεφαλής της κυβέρνησης. Ο Παπάγος αποθάρρυνε τους πραξικοπηματίες και η ενέργειά τους ανεκόπη χωρίς να λάβει μεγάλες διαστάσεις. Ο ίδιος ιδρύει στις 6 Αυγούστου 1951 το κόμμα του «Ελληνικού Συναγερμού»[335], που θα αναδειχθεί ως πρώτο κόμμα στις εκλογές του Σεπτεμβρίου 1951. Στις 27 Οκτωβρίου όμως η πρωθυπουργία ανατέθηκε πάλι στον Νικόλαο Πλαστήρα. Η κυβέρνηση που σχηματίστηκε ολοκλήρωσε τις διαδικασίες ένταξης της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ[336]. Η ένταξη επικυρώθηκε από τη Βουλή τον Φεβρουάριο του 1952. Μία από τις πρώτες φροντίδες της κυβέρνησης Ν. Πλαστήρα ήταν και η ψήφιση νέου Συντάγματος. Το Σύνταγμα του 1952 αποτέλεσε αναθεωρημένη εκδοχή του Συντάγματος του 1911[337]. Η πιο σημαντική μεταβολή ήταν η κατοχύρωση του κοινοβουλευτικού χαρακτήρα του πολιτεύματος, στο πλαίσιο πάντα της βασιλευομένης δημοκρατίας.

Μετά από τις εκλογές του Νοεμβρίου 1952 και την εξασφάλιση μιας πρωτοφανούς μονοκομματικής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας το κόμμα του «Ελληνικού Συναγερμού» με πρωθυπουργό τον Αλέξανδρο Παπάγο κυβέρνησε για τρία χρόνια, οπότε και πέθανε ο ιδρυτής του. Μετά από τον θάνατο του Α. Παπάγου, ο βασιλιάς Παύλος ανέθεσε στον Κωνσταντίνο Καραμανλή την εντολή σχηματισμού

[334] Νικολακόπουλος, Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ.173-174, 179.
[335] Νικολακόπουλος, Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ.177.
[336] Νικολακόπουλος ,Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ.180
[337] Αλιβιζάτος, Ν. (1995),ό.π., σσ. 203-210 και Νικολακόπουλος, Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ.179.

νέας κυβέρνησης[338]. Το 1956 ο Κ. Καραμανλής ιδρύει νέο πολιτικό κόμμα που ονομάστηκε Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσις, θέλοντας να αποστασιοποιηθεί από τα κόμματα των προηγούμενων ετών και να αναδείξει μια νέα γενιά ηγετών και πολιτικών προσωπικοτήτων[339]. Η Ε.Ρ.Ε. το ίδιο έτος κέρδισε τις εκλογές, στις οποίες για πρώτη φορά δικαίωμα ψήφου είχαν και οι γυναίκες. Οι εκλογές του 1958 αναδεικνύουν και πάλι νικητή τον Καραμανλή. Ο Καραμανλής μαζί με τον Ευάγγελο Αβέρωφ, υπουργό Εξωτερικών, συνέβαλαν καθοριστικά στην στροφή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και την ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, καθώς θεωρούσαν ότι αυτός ήταν ο μόνος τρόπος να απεξαρτηθεί η Ελλάδα από τις Η.Π.Α., να αναπτυχθεί και να ενισχυθεί οικονομικά, πολιτικά, στρατιωτικά και αμυντικά[340]. Πράγματι, η Ελλάδα κατάφερε τη Συμφωνία Σύνδεσης με την Ε.Ο.Κ. τον Ιούλιο του 1961[341].

[338] Νικολακόπουλος, Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ.190.

[339] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 745 και Νικολακόπουλος, Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ.192.

[340] Ριζάς, Σ. (2001). *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη, 1961-1964. Πολιτικές και οικονομικές όψεις του προβλήματος ασφαλείας στο μεταίχμιο Ψυχρού Πολέμου και Ύφεσης*. Αθήνα: Πατάκης, σσ. 189-200 και Νικολακόπουλος, Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ. 200.

[341] Νικολακόπουλος, Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ. 200.

ΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

α. Η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι και τη Μικρασιατική καταστροφή

Η οικονομική κατάρρευση της Ελλάδος, ξεκίνησε με την πτώχευση του 1893 και ολοκληρώθηκε με την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου[342] ως συνέπεια της βαρύτατης ήττας της Ελλάδας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Ο Δ.Ο.Ε. σε μεγάλο βαθμό πέτυχε τις επιδιώξεις του και βελτίωσε την οικονομική κατάσταση της χώρας. Η υποτιμημένη δραχμή ανατιμήθηκε και σταθεροποιήθηκε, ανέκτησε την ισοτιμία της σε χρυσό με το γαλλικό φράγκο, βελτιώθηκε η συναλλαγματική της θέση και το εμπορικό της ισοζύγιο. Επιπροσθέτως εξυγιάνθηκε το ισοζύγιο πληρωμών και ο δημοσιονομικός τομέας του κράτους και βελτιώθηκε η αξιοπιστία και η πιστοληπτική ικανότητα της χώρας[343]. Και, ενώ ο Δ.Ο.Ε. απορροφούσε πολλούς οικονομικούς πόρους της χώρας, το σταφιδικό ζήτημα που είχε εκδηλωθεί το 1892-93 επιδεινωνόταν σταθερά. Αποτέλεσμα ήταν η μαζική μετανάστευση από τις σταφιδικές περιοχές προς την Αμερική[344] και τα μεγάλα αστικά κέντρα του εσωτερικού, γεγονός όμως που στέρησε πολύτιμο εργατικό δυναμικό από τη χώρα[345]. Παράλληλα το θεσσαλικό πρόβλημα[346], που δεν είχε επιλυθεί, συνέχιζε να ταλαιπωρεί την Ελληνική Πολιτεία[347]. Η ισοσκέλιση του προϋπολογισμού[348], που

---

[342] Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος ήταν μία διεθνής επιτροπή από αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων, που εγκαταστάθηκε στην Αθήνα με αρμοδιότητες την οικονομική εξυγίανση της χώρας, την τακτοποίηση του εξωτερικού της χρέους και την καταβολή της πολεμικής αποζημίωσης στην Τουρκία. Αγριαντώνη, Χ. (2003), τόμ. 5ος, ό.π., σσ. 69.

[343] Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ.& Πετράκης Π. (2011), ό.π., σσ. 279.

[344] Η οικονομική κρίση που αντιμετώπισε η Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα προκάλεσε μεγάλα προβλήματα στον αγροτικό πληθυσμό της χώρας. Πολλοί άνδρες κυρίως από την Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα, στην πλειονότητά τους αγρότες, υποχρεώθηκαν τότε, εξαιτίας των προβλημάτων στο εμπόριο της σταφίδας, να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό αναζητώντας καλύτερες συνθήκες ζωής. Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής αποτέλεσαν δημοφιλή προορισμό των Ελλήνων μεταναστών.

[345] Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.192.

[346] Το θεσσαλικό πρόβλημα αφορά στην αναδιανομή της γης των τσιφλικιών της Θεσσαλίας. Βεργόπουλος, Κ. (1975). *Το αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα, Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*. Αθήνα: Εξάντας, σσ. 121 και Ψύρρας, Θ. (2010). *Κιλελέρ. Στον ήλιο μοίρα. Από το ξεκίνημα του αγώνα ως την εξέγερση και την τελική λύση (1881-1923)*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 35.

[347] Αρώνη – Τσίχλη, Κ. (2003). *Το αγροτικό ζήτημα. Κοινωνικοί αγώνες στην ελληνική ύπαιθρο.* Στο Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770-2000, τόμος 5ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα σσ. 85 – 90 και

είχε επιτευχθεί μετά το 1898 με τον εξορθολογισμό των οικονομικών από την Διεθνή Οικονομική Επιτροπή και τη σφιχτή πολιτική του Θεοτόκη, ανατράπηκε στη συνέχεια, με την ένταση των εξοπλισμών και την κρατική υποστήριξη του Μακεδονικού Αγώνα[349] από το 1904 με αποτέλεσμα την εμφάνιση νέων ελλειμματικών προϋπολογισμών[350]. Αναλυτικότερα, τον Μάρτιο του 1900 το ελληνικό κράτος υπογράφει δανειακή σύμβαση 11.750.000 δρχ. με την Εθνική Τράπεζα[351], για την κατασκευή μέρους του σιδηροδρομικού δικτύου. Το δάνειο αυτό ασφαλίστηκε με τα πλεονάσματα των υπεγγύων του ΔΟΕ[352], από τον οποίο ελεγχόταν και η εξωτερική δανειοληπτική πολιτική της Ελλάδας μέχρι το 1909. Μετά από το 1905 όμως, εξαιτίας του μακεδονικού πολέμου, της έλευσης και αποκατάστασης προσφύγων από την Βουλγαρία και την Ανατολική Ρωμυλία, της εν μέρει αγροτικής αποκατάστασης και της επέκτασης μέρους του σιδηροδρομικού δικτύου[353], οι δαπάνες του κράτους αυξήθηκαν και οι προϋπολογισμοί εμφανίστηκαν πάλι με έλλειμμα.

Η δομή της ελληνικής οικονομίας σταδιακά αλλάζει από τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα με την αύξηση του Α.Ε.Π.[354] και την ανάπτυξη του τραπεζικού τομέα, της βιομηχανίας, της βιοτεχνίας, του εμπορίου και της ναυτιλίας[355]. Μεγάλη ώθηση στην οικονομία δόθηκε στην αρχή του 20^{ου} αιώνα με την ίδρυση νέων βιομηχανιών στους κλάδους του ηλεκτρισμού, της τσιμεντοβιομηχανίας και της

Τσουκαλάς, Κ. (1977). *Πολιτική των κυβερνήσεων και προβλήματα από το 1881 ως το 1895*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΔ΄. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 69 – 72.

[348] Προϋπολογισμός: Είναι ο σπουδαιότερος δημοσιονομικός θεσμός του κράτους και αφορά στη σύνθεση των εσόδων και την κατανομή των εξόδων. Γεωργακόπουλος, Θ. (1997). *Εισαγωγή στη δημόσια οικονομική*. Αθήνα: Μπένος, σσ.158.

[349] Livanios, D. (1999), ό.π., 23: 195-6.

[350] Ασπρέας, Γ. (1930). *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821-1910*, τ. Γ΄. Αθήναι, σσ. 34-36 και Μαρωνίτη, Ν. (2009). *Πολιτική εξουσία και εθνικό ζήτημα στην Ελλάδα 1880-1910*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 440-443·και Οικονόμου, Ν. (1977). *Εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις 1905 – 1909*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΔ΄. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 178-179.

[351] Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, 1841-2006, Ιστορικό Χρονολόγιο, (2008). Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, σσ.68.

[352] Παντελάκης, Ν. (1995). *Δημόσια Δάνεια*. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σσ. 61.

[353] Σημαντική ώθηση στο εμπόριο έδωσε και η ολοκλήρωση του σιδηροδρομικού δικτύου που είχε ξεκινήσει το 1887 με τον Τρικούπη και περατώθηκε το 1909 με τον Θεοτόκη. Συνολικά κατασκευάστηκαν περίπου 1585 χιλιόμετρα σιδηροδρομικού δικτύου. Αγριαντώνη, Χ. (2003), τόμ. 5^{ος}, ό.π., σσ. 66 και Πάκος, Θ. & Πρόντζας, Ευ. (2011), ό.π., σσ. 431.

[354] Το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) της οικονομίας μιας χώρας είναι το σύνολο των τελικών προϊόντων (αγαθών), υλικών και υπηρεσιών, που παράγονται στη χώρα αυτή μέσα σε μία χρονική περίοδο, συνήθως σε ένα έτος. Andolfatto, D. (2008), ό.π.

[355] Αγριαντώνη, Χ. (2003), τόμος 5^{ος}, ό.π., σσ. 69 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 503.

χημικής βιομηχανίας. Οι ιδρυτές των νέων αυτών βιομηχανιών, με σπουδές στις θετικές επιστήμες στο εξωτερικό έδωσαν νέα πνοή στον βιομηχανικό κλάδο προσαρμόζοντας τις επιχειρήσεις τους στο νέο τεχνολογικό περιβάλλον[356].

Όλα τα προαναφερθέντα επιτεύγματα δημιούργησαν μία νέα κοινωνική πραγματικότητα, καθώς άρχισαν να εμφανίζονται τα μεσαία στρώματα της αστικής τάξης (ελεύθεροι επαγγελματίες, βιοτέχνες, έμποροι).

Τα κοινωνικά αυτά στρώματα, αλλά και οι αγρότες δυσανασχετούσαν[357] για τη βαρύτατη και άνιση φορολογική επιβάρυνση που υφίσταντο[358], αφού καλούνταν να καλύψουν τα ελλείμματα των ετήσιων προϋπολογισμών, τα οποία δημιουργούνταν από τη κακοδιαχείριση και την κομματική σπατάλη. Η δυσαρέσκεια του λαού πυροδότησε την εξέγερση στο Γουδί το 1909 με γενική απαίτηση την αλλαγή του πολιτικού, κοινωνικού και οικονομικού τοπίου της Ελλάδας και τη ριζική αναδιοργάνωση του κράτους[359].

Όταν, μετά από την εξέγερση στο Γουδί, πρωθυπουργός ανέλαβε ο Ελευθέριος Βενιζέλος παρατηρείται θεαματική αλλαγή και βελτίωση στην οργάνωση και διοίκηση των δημόσιων οικονομικών της χώρας καθώς ξεκίνησε με εντατικούς ρυθμούς η ανασυγκρότηση του κράτους και της οικονομίας ειδικότερα, δεδομένου ότι η ανόρθωσή της αποτελούσε άμεση προτεραιότητα για τον κρητικό πολιτικό[360]. Με τον νόμο ΓΧΜΒ΄ του 1910, η Ελλάδα άρχισε να ανακάμπτει οικονομικά, υιοθετώντας τον κανόνα του χρυσού[361]. Μέσω του κανόνα του χρυσού η Εθνική

---

[356] Αγριαντώνη, Χ. (2003), τόμ. 5ος, ό.π., σσ. 61.

[357] Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.105-109.

[358] Αγριαντώνη, Χ. (2003), τόμ. 5ος, ό.π., σσ.68.

[359] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 526.

[360] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 546 και Δερτιλής, Γ. (2016), ό.π., σσ. 71.

[361] Ο Χρυσός Κανόνας (1870-1914) ήταν ένα σταθερό καθεστώς συναλλαγματικών ισοτιμιών. Κάθε χώρα έθετε μια σταθερή τιμή χρυσού σε όρους του νομίσματος της, στην οποία ήταν έτοιμη να αγοράσει ή να πουλήσει. Οι σχετικές αξίες χρυσού οποιωνδήποτε δύο νομισμάτων αποτελούσε τη συναλλαγματική ισοτιμία των νομισμάτων τους. Επίσης σε αυτήν την τιμή, ο χρυσός ήταν μετατρέψιμος σε νόμισμα και το νόμισμα σε χρυσό. Αναφορικά με τις εισαγωγές και τις εξαγωγές χρυσού, αυτές μπορούσαν να διεξάγονται ελεύθερα από μια χώρα σε μια άλλη. Αυτό συνέβαλε στην ολοκλήρωση των αγορών των αγαθών και του κεφαλαίου. Επιπλέον οι κεντρικές τράπεζες υποχρεώθηκαν να καλύψουν την έκδοση χαρτονομισμάτων με τα αποθέματα τους σε χρυσό. Ο κανόνας επέβαλε νομισματικούς περιορισμούς θέτοντας όρια στην εκδοτική δυνατότητα των νομισματικών αρχών, γεγονός που προώθησε την σταθερότητα των τιμών. Στο σύστημα του Χρυσού Κανόνα , η βασική ευθύνη της κεντρικής τράπεζας μιας χώρας ήταν η διατήρηση της επίσημης ισοτιμίας μεταξύ του νομίσματος της και του χρυσού. Για να διατηρήσει αυτή την τιμή, η κεντρική τράπεζα έπρεπε να έχει 2 στη διάθεση της ένα επαρκές απόθεμα χρυσού. Επομένως η ισορροπία του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών (που αποτελεί μέρος του ισοζυγίου πληρωμών) ισοδυναμούσε με μια κατάσταση στην οποία η κεντρική τράπεζα ούτε κέρδιζε χρυσό από το εξωτερικό ούτε έχανε

Τράπεζα είχε τη δυνατότητα να εκδίδει τραπεζογραμμάτια αγοράζοντας συνάλλαγμα ή χρυσό[362]. Το εγχείρημα αυτό είχε σημαντικά αποτελέσματα ως προς την αντιμετώπιση του νομισματικού και συναλλαγματικού προβλήματος της χώρας, ωστόσο η εφαρμογή του νόμου διακόπηκε εξαιτίας των νέων δημοσιονομικών και νομισματικών συνθηκών που διαμορφώνονταν ενόψει των Βαλκανικών και του Α΄ Π. Π.[363].

Επιπρόσθετα, ο Βενιζέλος προκειμένου να ρυθμίζονται με αποτελεσματικότητα τα οικονομικά ζητήματα του κράτους, έθεσε σε εφαρμογή τον νόμο ΓΨΚΔ΄, ο οποίος είχε ψηφιστεί όταν ήταν πρωθυπουργός ο Στ. Δραγούμης και αφορούσε στην ίδρυση και λειτουργία υπουργείου Γεωργίας, Εμπορίου και Βιομηχανίας. Το εν λόγω Υπουργείο λειτούργησε το 1911 και αμέσως μετονομάστηκε σε υπουργείο Εθνικής Οικονομίας[364]. Ο Βενιζέλος αντιλαμβανόταν ότι για να αναδιοργανωθεί ο κρατικός μηχανισμός και να λειτουργεί απρόσκοπτα και αποδοτικά ο κάθε τομέας του κράτους θα έπρεπε να ιδρύσει τους αρμόδιους φορείς που να ασχολούνται με κάθε τομέα ξεχωριστά. Για τον λόγο αυτό, ίδρυσε κι άλλα Υπουργεία, όπως το 1914 το Υπουργείο Συγκοινωνιών, το οποίο είχε την αποκλειστική ευθύνη των δημοσίων έργων και υποδομών και το 1917 το Υπουργείο Γεωργίας που θα ασχολούνταν αποκλειστικά και μόνο με αγροτικά ζητήματα[365].

χρυσό με υψηλούς ρυθμούς. Όπως γνωρίζουμε το ισοζύγιο πληρωμών μιας χώρας είναι το άθροισμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και του λογαριασμού κεφαλαίων πλην των διαθεσίμων. Οι κεντρικές τράπεζες για να αποφύγουν τις μετακινήσεις χρυσού υιοθετούσαν πολιτικές που οδηγούσαν στην εξίσωση του πλεονάσματος (ή του ελλείμματος) του λογαριασμού κεφαλαίων πλην διαθεσίμων, με το έλλειμμα (ή το πλεόνασμα) των τρεχουσών συναλλαγών. Επομένως μια χώρα έχει ισορροπία στο ισοζύγιο πληρωμών της όταν το άθροισμα των τρεχουσών συναλλαγών και του λογαριασμού κεφαλαίων πλην διαθεσίμων ισούται με το μηδέν, έτσι ώστε το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών να χρηματοδοτείται εξ ολοκλήρου από το διεθνή δανεισμό χωρίς να μεταβάλλονται τα διαθέσιμα. Κωστής, Κ.& Τσοκόπουλος, Β. (1988). *Οι τράπεζες στην Ελλάδα 1898-1928, Ένωση Ελληνικών Τραπεζών*. Αθήνα: Παπαζήσης, σσ.33 και Krugman, P., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. (2009). International Economics. Theory and Policy, 9 th Edition., Part 4, chapter 119: International Macroeconomic Policy: International Monetary Systems: An Historical Overview, p.504-514 και Christodoulakis, N. (2013). Currency crisis and collapse in interwar Greece: predicament or policy failure?. European Review of Economic History, 17(3),σσ. 272-293. και Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ.& Πετράκης Π. (2011), ό.π., σσ.266 και Χριστοδουλάκη, Ο. (2002), ό.π., σσ.252.

[362] Κωστής, Κ.& Τσοκόπουλος, Β. (1988), ό.π., σσ.33.

[363] Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ.& Πετράκης, Π. (2011), ό.π., σσ.266.

[364] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 546 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1889), ό.π., σσ. 14.

[365] Αγριαντώνη, Χ. (2003), τόμ. 6ος, ό.π., σσ. 109 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1889), ό.π., σσ. 14 και Παπαγεωργίου, Κ. (2011), ό.π., σσ.75 και Πάκος, Θ.& Πρόντζας, Ευ. (2011), ό.π., σσ. 329 και Παναγιωτόπουλος, Δ. (2003), ό.π., σσ. 159 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.164.

Από την εξέγερση στο Γουδί και μέχρι τους Βαλκανικούς πολέμους η οικονομία αναπτύσσεται ραγδαία[366], οι τιμές των προϊόντων σταθεροποιούνται, η δραχμή βρίσκει ξανά την ισοτιμία της σε χρυσό, οι τραπεζικές καταθέσεις αυξάνονται με γοργούς ρυθμούς[367] και ο πληθυσμός των πόλεων αυξάνεται ταχύτατα με αποτέλεσμα οι τελευταίες να μετατραπούν σε κέντρα «αυξανόμενης εργατικής μαχητικότητας»[368]. Το διάστημα αυτό χαρακτηρίζεται ως η «μπελ επόκ του ελληνικού κεφαλαίου» καθώς δημιουργήθηκαν ισχυρά οικονομικά συγκροτήματα στον τραπεζικό τομέα και στη βιομηχανία[369].

Κατά το προαναφερθέν διάστημα οι αμυντικές δαπάνες αγγίζουν τα 174 εκατομμύρια δραχμές[370], η αγροτική κρίση ξεπεράστηκε μέσω της υπερπόντιας μετανάστευσης[371], η οικονομία της υπαίθρου ενισχύθηκε από τα σημαντικά εμβάσματα των μεταναστών[372] και η οικονομία πέρασε από τις πρώιμες μορφές ανάπτυξης κεφαλαίου (π.χ. εμπόριο) στον βιομηχανικό καπιταλισμό[373]. Αρωγοί σε αυτήν την αλματώδη πρόοδο υπήρξαν η ανάπτυξη του συγκοινωνιακού δικτύου και τα έργα υποδομής κυρίως στον τομέα της ναυτιλίας και των λιμανιών, καθώς συνέβαλαν καθοριστικά στη διακίνηση των προϊόντων και την ανάπτυξη του εμπορίου[374].

Κοντολογίς, η μετάβαση από το παραδοσιακό περιβάλλον του εμπορίου στη βιομηχανία, η ίδρυση τραπεζικών ιδρυμάτων και η ανάπτυξη της ναυτιλίας εισάγουν

[366] Αγριαντώνη, Χ. (2003), τόμ. 5ος, ό.π. σσ.69-70.

[367] Αγριαντώνη, Χ. (2003), τόμ. 6ος, ό.π., σσ.107 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 508 και Μητροφάνης, Γ. (2003), *Τα δημόσια Οικονομικά: Οικονομική Ανόρθωση και πόλεμοι 1909-1922*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμ. 6ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα σσ. 119 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 19.

[368] Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 75.

[369] Χατζηιωσήφ, Χ. (2001), ό.π. , σσ. 309-349 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ. 113.

[370] Η εξυγίανση της οικονομίας και η ενίσχυση της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας οδήγησε σε τεράστια αύξηση των αμυντικών δαπανών – μέσω της εξασφάλισης δανείου 110 εκατομμυρίων φράγκων- για την προετοιμασία της συμμετοχής της Ελλάδας στους Βαλκανικούς πολέμους, αν λάβουμε υπόψη ότι οι αμυντικές δαπάνες από το 1900 έως το 1910 ήταν μόλις 26 εκατομμύρια δραχμές. Μητροφάνης, Γ. (2003), τόμος 6ος, ό.π., σσ. 121-122.

[371] Πριν από το 1912 η μετανάστευση προς το εξωτερικό φανέρωνε ότι η γη δεν μπορούσε πλέον να συντηρήσει τον αγροτικό πληθυσμό. Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 71 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.123, 160.

[372] Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.160.

[373] Μηλιός, Γ. (2010). *Η ελληνική οικονομία κατά τον 20ο αιώνα, στο Η Ελλάδα στον 19ο και 20ο αιώνα, Εισαγωγή στην νεοελληνική κοινωνία*. Στο Α. Μωυσίδης & Σπ. Σακελλαρόπουλος (Επιμ.), Αθήνα: Τόπος (μοτίβο εκδοτική), σσ. 259-288.

[374] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 513 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ. 116.

τη χώρα στο δυτικοευρωπαϊκό καπιταλιστικό σύστημα και συγχρόνως αναδεικνύεται μια νέα ελίτ πολιτών, που θα διεκδικήσει τη συμμετοχή της στη λήψη αποφάσεων[375].

Γίνεται αντιληπτό ότι η νίκη της Ελλάδας στους Βαλκανικούς δεν ήταν μόνο αποτέλεσμα της άρτιας πολεμικής προετοιμασίας του στρατεύματος και των διπλωματικών ικανοτήτων των πολιτικών, αλλά ήταν ένας συνδυασμός των προαναφερομένων και της δημοσιονομικής και οικονομικής πολιτικής που ακολούθησε η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων[376]. Μετά από τη νικηφόρα για την Ελλάδα έκβαση των δύο Βαλκανικών πολέμων[377], η κυβέρνηση επιδόθηκε στο τεράστιο και πολύπλοκο έργο της αφομοίωσης των Νέων Χωρών από το ελληνικό κράτος. Τα νεοαποκτηθέντα εδάφη τα οποία ήταν στην πλειονότητά τους εύφορα, πεδινά και αρδευόμενα, άνοιξαν νέες οικονομικές προοπτικές για την χώρα και την αύξηση της γεωργικής παραγωγής[378]. Επιπροσθέτως μέσω της αύξησης της γεωργικής παραγωγής, διευρύνθηκε το εσωτερικό εμπόριο και πολλαπλασιάστηκαν οι βιομηχανικές επενδύσεις. Οι Έλληνες μετά από τους Βαλκανικούς πολέμους είχαν βελτιώσει ιδιαίτερα το οικονομικό και βιοτικό τους επίπεδο. Η ελληνική οικονομία αναπτύσσεται ραγδαία, ενώ το 1914 η δραχμή ήταν το μόνο ευρωπαϊκό νόμισμα που δεν κλονίζεται από την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά αντίθετα σημειώνει και ελαφρά ανοδική τάση σε σχέση με τα άλλα νομίσματα έως περίπου το 1919[379]. Ανάλογη ήταν και η πορεία της εμπορικής ναυτιλίας, η οποία εξαιτίας των υψηλών πολεμικών ναύλων, είχε αποκομίσει μεγάλα κέρδη[380].

---

[375] Σβορώνος, Ν. (1985). *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*. Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 101-102.

[376] Μητροφάνης, Γ. (2003), τόμος 6ος, ό.π., σσ. 122.

[377] Στη νικηφόρα έκβαση των πολέμων συνέβαλε και η πολύ καλή δημοσιονομική κατάσταση της Ελλάδας με τους πλεονασματικούς προϋπολογισμούς του 1910 και 1911 και τη σύναψη του δανείου των 110 εκατομμυρίων το 1911. Με τα χρήματα αυτά η Ελλάδα κατάφερε να χρηματοδοτήσει την πολεμική προετοιμασία και αναμέτρηση χωρίς πρόσθετη επιβολή φόρων. Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 549 και 566.

[378] Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.160.

[379] Αναφερόμαστε στην ονομαστική ισοτιμία του νομίσματος σε σχέση με άλλα. Βέβαια, αξίζει να τονιστεί ότι και η πραγματική ισοτιμία της δραχμής αυξήθηκε σε σχέση με τη βρετανική λίρα. Ως *σταθμισμένη ονομαστική συναλλαγματική ισοτιμία (nominal effective exchange rate)* ορίζεται ο μέσος όρος της ισοτιμίας του έναντι των νομισμάτων όλων των εμπορικών του εταίρων, σταθμισμένος με το σχετικό μέγεθος των εμπορικών τους συναλλαγών. Ως *πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία (Real exchange rate)* ορίζεται η τιμή στην οποία κάποιος μπορεί να ανταλλάξει αγαθά και υπηρεσίες μιας χώρας με αγαθά και υπηρεσίες μιας άλλης χώρας. Κωστής, Κ.& Κωστελένος, Γ. (2003). *Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος 1914-1949*. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σσ.121.

[380] Χαρλαύτη, Τ. (2001). *Ιστορία της ελληνόκτητης Ναυτιλίας 19ος-20ος Αιώνας*. Αθήνα: Νεφέλη.

Τομή για την αγροτική οικονομία αποτέλεσε το 1917 η αγροτική μεταρρύθμιση[381] και η ίδρυση του Υπουργείου Γεωργίας[382], βασικού οργάνου σχεδιασμού και εφαρμογής της αγροτικής μεταρρύθμισης. Πράγματι, αμέσως μετά από την ίδρυσή του, αποκαταστάθηκε μέρος των γηγενών ακτημόνων, αυξήθηκε ο αγροτικός πληθυσμός, ανανεώθηκαν οι ήδη υπάρχουσες καλλιέργειες (ελιές, σύκα, σταφίδα[383]) ενώ παράλληλα εισήχθησαν νέες (καπνός, βαμβάκι) και εμπορευματοποιήθηκε η αγροτική παραγωγή[384]. Από την άλλη μεριά όμως, η κατάτμηση των μεγάλων εκτάσεων και η δημιουργία κλήρων μικρού μεγέθους, οδήγησε στην πολυκαλλιέργεια με σκοπό την αυτάρκεια, γεγονός που είχε αρνητικές επιπτώσεις στο μέγεθος της παραγωγής που εμπορευματοποιούνταν.

Την ευφορία των Βαλκανικών πολέμων διαδέχεται το 1914 η δίνη του Α΄ Π. Π.. Η ανοδική πορεία της οικονομίας ανεκόπη[385], πάνω από τα μισά εμπορικά πλοία καταστράφηκαν, η χωρητικότητα των ελληνικών ατμόπλοιων μειώθηκε περίπου 70%[386], οικονομικοί πόροι και ανθρώπινο δυναμικό απορροφήθηκαν από την πολεμική προσπάθεια, η χώρα διασπάστηκε σε δύο κράτη[387] και ο συμμαχικός αποκλεισμός που της επιβλήθηκε είχαν οδυνηρές οικονομικές επιπτώσεις για την χώρα και υπονόμευσαν πολλά από τα κεκτημένα της προηγούμενης περιόδου[388].

Με τον πληθωρισμό να αυξάνεται ιλιγγιωδώς, τα χαμηλά και μεσαία οικονομικά στρώματα επλήγησαν ανεπανόρθωτα και σε συνδυασμό με τον αποκλεισμό από τους

[381] Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), τ. Β1, ό.π., σσ. 14.

[382] Το 1910 επί Βενιζέλου είχε ενεργοποιηθεί ο νόμος ΓΨΚΔ΄, ο οποίος είχε ψηφιστεί όταν ήταν πρωθυπουργός ο Στ. Δραγούμης και αφορούσε στην ίδρυση και λειτουργία υπουργείου Γεωργίας, Εμπορίου και Βιομηχανίας. Το εν λόγω Υπουργείο λειτούργησε το 1911 και αμέσως μετονομάστηκε σε υπουργείο Εθνικής Οικονομίας. Το 1917 ιδρύθηκε το υπουργείο Γεωργίας που θα ασχολούνταν αποκλειστικά και μόνο με αγροτικά ζητήματα και αποτέλεσε το κύριο όργανο παρέμβασης στη θεσμική διάρθρωση της αγροτικής οικονομίας. Στη διάρκεια μιας εικοσαετούς λειτουργίας του επήλθαν ριζικές αλλαγές και λύθηκαν προβλήματα που λίμναζαν σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Οι δομές εκσυγχρονίστηκαν, το θεσμικό καθεστώς εμπλουτίστηκε με νέα όργανα παρέμβασης, η αγροτική παραγωγή επεκτάθηκε και διευρύνθηκε, ενώ απελευθερώθηκαν σημαντικές παραγωγικές δυνάμεις της γεωργίας. Ωστόσο, εξαιτίας της οικονομικής κρίσης του μεσοπολέμου και των "αμυντικών" επιλογών των ελληνικών κυβερνήσεων, οι αλλαγές έμειναν μετέωρες και ο διαρθρωτικός μετασχηματισμός της γεωργίας δεν ολοκληρώθηκε. Πατρώνης, Β. (2015), ό.π. σσ. 177 και Πετμεζάς, Σ. (2002), ό.π., σσ.190.

[383] Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.174.

[384] Πετμεζάς, Σ. (2002), ό.π., σσ.189.

[385] Κωστής, Κ. (2018), ό.π. σσ. 567.

[386] Από 893.000 τόνους το 1915 σε 290.000 τόνους το 1918.

[387] «Κράτος Αθηνών» και «Κράτος Θεσσαλονίκης».

[388]Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 70.

συμμάχους και την εν γένει διακοπή των εμπορικών δραστηριοτήτων, ο πληθυσμός της ελλειμματικής σε σιτηρά Ελλάδας αντιμετώπισε σοβαρό πρόβλημα επιβίωσης[389].

Προκειμένου να αντιμετωπίσει τα επισιτιστικά του προβλήματα και τη δημοσιονομική του καχεξία, το ελληνικό κράτος προχώρησε στην έκδοση του υπέρογκου δανείου των 500.000.000 φράγκων. Παρά την έκδοση του δανείου ο προϋπολογισμός του 1914 ήταν ελλειμματικός την ίδια στιγμή που δεν υπήρχε καμία ελπίδα για σύναψη νέου δανείου[390]. Το ελληνικό δημόσιο όπως και στο παρελθόν αναγκάστηκε να ζητήσει τη βοήθεια της Εθνικής Τραπέζης, η οποία ενίσχυσε το δημόσιο με προσωρινά δάνεια και προκαταβολές[391]. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στις αρχές του 1915 οι ανάγκες του στρατεύματος ικανοποιούνταν μόνο από τις προκαταβολές της Εθνικής Τράπεζας. Από το 1915 μέχρι και το 1918, οπότε και τερματίζεται ο πόλεμος, τα δημόσια οικονομικά του κράτους διαρκώς επιδεινώνονται, ο πληθωρισμός εκτινάσσεται στα ύψη, οι στρατιωτικές δαπάνες αυξάνονται ιλιγγιωδώς και την ίδια στιγμή η πολιτική αστάθεια που επικρατεί στη διχοτομημένη Ελλάδα επιδεινώνει ακόμη περισσότερο την δημοσιονομική της κατάσταση[392].

Από την άλλη μεριά όμως το 1915 η επιστράτευση του Σεπτεμβρίου και η απόβαση στη βόρεια Ελλάδα των αγγλο-γαλλικών στρατευμάτων αύξησαν τη ζήτηση των προϊόντων και μεγέθυναν την πελατεία της ελληνικής βιομηχανίας. Αρκετές από τις ήδη υπάρχουσες βιομηχανίες[393] επωφελήθηκαν από τη ζήτηση προϊόντων από τον στρατό και τη ναυτιλία. Ο κλάδος της βιομηχανίας ανεδείχθη ιδιαίτερα σημαντικός κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, καθώς κατάφερε να παρέχει στη χώρα αυτάρκεια και να καλύψει τις βασικές ανάγκες του πληθυσμού[394]. Επιπλέον από το 1917 και μετά αρκετοί ομογενείς από την Ρωσία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία παλιννόστησαν μεταφέροντας στην Ελλάδα μεγάλο μέρος της περιουσίας τους, ενώ

[389] Κωστής, Κ.(2018), ό.π., σσ.574 και Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ.& Πετράκης Π. (2011), ό.π., σσ.249.

[390] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.567-568.

[391] Κωστής, Κ.& Κωστελένος, Γ. (2003), ό.π., σσ.90 κ.ε.

[392] Stragos, Ath. (1928). Les finances de la guerre de la Grece depuis 1912 a 1923, Στρασβούργο.

[393] Τροφίμων, κλωστοϋφαντουργίας, δερμάτων, ναυπηγοεπισκευαστικά μηχανουργεία G. Charitakis, "*Le mouvement industriel en Grece pendant les anees 1915-1925*", Andréadès A. (1928) (sous la direction), *Les Effets économiques et sociaux de la guerre en Grèce*, Paris:Presses Universitaires de France, σσ.225 κ.ε. και Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ.& Πετράκης, Π. (2011), ό.π., σσ.249 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.192 και Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 85.

[394] Αγριαντώνη, Χ. (2003), ό.π., τόμ. 6ος, σσ.113-116.

περίπου μέχρι το 1919 στη χώρα εισέρευσε πληθώρα μεταναστευτικών εμβασμάτων[395].

Το 1918 προς το τέλος του πολέμου κι ενώ η δημοσιονομική κατάσταση της χώρας ήταν στο χειρότερο επίπεδό της, οι συμμαχικές δυνάμεις (Γαλλία, Αγγλία, Η.Π.Α.) αποφάσισαν να βοηθήσουν την Ελλάδα με πιστώσεις 850.000.000 δραχμών[396].

Απόρροια των πιστώσεων ήταν η διατήρηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής με τα άλλα νομίσματα, η χρηματοδότηση της πολεμικής προσπάθειας και η σταδιακή εξυγίανση της οικονομίας[397]. Παράλληλα επιβλήθηκαν βαριά φορολογικά μέτρα στον ελληνικό πληθυσμό και αυξήθηκαν και οι έμμεσοι φόροι[398], προκειμένου να γεμίσουν τα άδεια ταμεία του Δημοσίου.

Αμέσως μετά τον αιφνίδιο τερματισμό του πολέμου ο στόλος, η ναυτιλία, το εμπόριο και η οικονομία κατάφεραν να ανακάμψουν[399]. Η άνθιση της οικονομίας όμως απεδείχθη βραχύβια, καθώς η συμμετοχή της Ελλάδας στη μικρασιατική εκστρατεία και η απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη θα επιδεινώσουν ραγδαία τα δημοσιονομικά της χώρας. Τον Σεπτέμβριο του 1919 η χώρα εξέδωσε το τελευταίο εσωτερικό δάνειο[400] ύψους 300.000.000 δραχμών, χωρίς ιδιαίτερα αποτελέσματα αφού μόλις έναν μήνα μετά η χώρα δυσκολευόταν να καλύψει τις δαπάνες της μικρασιατικής εκστρατείας, ενώ παράλληλα οι Σύμμαχοι ούτε ήταν διατεθειμένοι αλλά ούτε και μπορούσαν να ενισχύσουν οικονομικά το ελληνικό κράτος. Η χώρα πλέον έπρεπε μόνη της να αντιμετωπίσει τη δαπάνη της Μικρασιατικής εκστρατείας. Από το χρονικό αυτό σημείο, η δημοσιονομική κρίση στη χώρα αρχίζει να μεγεθύνεται, με άμεσο αντίκτυπο την αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας, που ήταν ο μόνος τρόπος χρηματοδότησης των ελλειμμάτων[401], καθώς το σύστημα των άμεσων φόρων δεν επαρκούσε στο ελάχιστο για να καλύψει τις

[395] Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ.31.
[396] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.569.
[397] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.569-570.
[398] Andréadès, A. (1928), ό.π., σσ.21-79.
[399] Η τεράστια έκτακτη συσσώρευση αφορολόγητων κερδών, που πραγματοποίησαν οι Έλληνες εφοπλιστές κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο από τα υψηλά κόμιστρα, τις πωλήσεις πλοίων και τις ασφαλιστικές αποζημιώσεις για πολεμικές και άλλες απώλειες, τους επέτρεψε να επενδύσουν ένα μέρος από τα κεφάλαια σε αγορές νέων πλοίων. Έτσι, ο ελληνικός εμπορικός στόλος, παρά τις πολύ σημαντικές του απώλειες έως το 1918 θα φτάσει πάλι το 1924/5 στα προπολεμικά του επίπεδα. Μηλιός, Γ. (2010), ό.π., σσ. 259-288 και Γιαννουλόπουλος, Γ. (1978). *Η οικονομία από το 1919 ως το 1923*. Στο Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ'. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 299-300.
[400] Οι οικονομικοί πόροι προέρχονται από πηγές που είναι μέσα στη χώρα π.χ. καταθέσεις πολιτών ή από εγχώρια τραπεζικά ιδρύματα. Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.570-571.
[401] Μητροφάνης, Γ. (2003), τόμος 6ος, ό.π., σσ. 127.

οικονομικές ανάγκες της χώρας[402]. Παράλληλα τα συναλλαγματικά διαθέσιμα της χώρας μειώθηκαν, ο πληθωρισμός εκτινάχθηκε στα ύψη, η δραχμή άρχισε να υποτιμάται και η αξία των χρεογράφων του ελληνικού δημοσίου μειώθηκε κατακόρυφα[403]. Ο οικονομικός κατήφορος διήρκεσε καθ' όλη τη διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας, καθώς οι στρατιωτικές δαπάνες ξεπέρασαν τις οικονομικές δυνατότητες και αντοχές της χώρας. Η ονομαστική αλλά και η πραγματική ισοτιμία της δραχμής σε σχέση με τα άλλα νομίσματα μειώθηκε ραγδαία. Η αξία της δραχμής κατά την τετραετία 1919-1922 σημείωσε ιστορικό χαμηλό. Η ελληνική κυβέρνηση προκειμένου να αντιμετωπίσει τα δυσθεώρητα οικονομικά προβλήματα προέβη σε έναν ιδιότυπο ακραίο τύπο δανεισμού, στο Α΄ Αναγκαστικό Δάνειο[404]. Επέβαλε την κοπή των τραπεζογραμματίων που κυκλοφορούσαν σε δύο μέρη, από τα οποία το ένα θα είχε τη μισή συνολική του ονομαστική αξία και το άλλο θα ανταλλασσόταν υποχρεωτικά με τίτλους δημοσίου χρέους[405]. Η μέθοδος αυτή που ονομάστηκε διχοτόμηση της δραχμής θεωρήθηκε ως η πιο ενδεδειγμένη μέθοδος χρηματοδότησης του δημοσιονομικού ελλείμματος[406]. Η λύση της διχοτόμησης ενώ αρχικά φάνηκε να βελτιώνει τα οικονομικά προβλήματα της χώρας, εν τέλει δεν επέφερε τα επιθυμητά και αναμενόμενα αποτελέσματα. Παράλληλα εξαιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων που δημιουργούσαν αβεβαιότητα και ανασφάλεια στους πολίτες όχι μόνο στη Ελλάδα αλλά και παγκοσμίως, σημειώθηκε μείωση 4.000.000 λιρών στα μεταναστευτικά εμβάσματα, παρατηρήθηκε μείωση και στο εξωτερικό εμπόριο, ενώ τα κέρδη της ναυτιλίας ήταν μηδενικά[407]. Η Μικρασιατική εκστρατεία

[402] Οι άμεσοι φόροι που επιβάλλονταν στους πολίτες αφορούσαν: α) στους φόρους της εγγείου παραγωγής και κυρίως στους φόρους της δεκάτης και των αροτριώντων κτηνών, β) στους φόρους επιτηδεύματος, γ) στους φόρους κινητών αξιών. Επίσης κατά το έτος 1919 ψηφίστηκαν τρεις νέοι νόμοι – 1640, 1641, 1642, περί φορολογίας καθαρών προσόδων, κληρονομιών και αυτομάτου υπερτιμήσεως ακινήτων αντίστοιχα. Mitrelias, Ch. (1925). *Die Steuerverhaeltnisse Griechenland und ihre geschichtliche Entwicklung seit der Gruendung des Staates bis in die Gegenwart*, Diss, Berlin και Αγγελόπουλος, Α. (1933). *Η άμεσος φορολογία εν Ελλάδι*. Αθήνα: Ελευθερουδάκης και Πάκος, Θ. & Πρόντζας, Ευ. (2011), ό.π. σσ.351.

[403] Christodoulaki, O., & Penzer, J. (2004). News from London: Greek Government Bonds on the London Stock Exchange, 1914-1929, Working Papers in Economic History, num. 86. και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ.32.

[404] Νόμος 2749, ΕτΚ, αρ. 43, τχ. Α΄, 25/03/1922 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ.32.

[405] Ανδρεάδου, Α. (1939), ό.π., σσ. 618-622 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 22 και Καλαφάτης, Θ. (2003), ό.π., σσ. 135-141.

[406] Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ.& Πετράκης, Π. (2011), ό.π., σσ.250 και Mazower, Μ. (2015), ό.π., σσ. 93.

[407] Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ.32-33.

έφερε την μικρασιατική καταστροφή και μαζί της πληθώρα οικονομικών και όχι μόνο προβλημάτων.

Συνοψίζοντας, η Ελλάδα από το 1911 έως και το 1922 βρισκόταν σε συνεχή πολεμική ετοιμότητα και αρκετό από το προαναφερθέν διάστημα σε πολεμικές αναμετρήσεις. Αυτή η παράμετρος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στις οικονομικές διακυμάνσεις –εξάρσεις και υφέσεις- κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, καθώς ανάπτυξη και κρίση συνυπάρχουν και αλληλοπεριχωρούνται. Αξίζει να σημειωθεί ότι την κρίση στα οικονομικά της χώρας ενίσχυε και η έλευση προσφύγων, ήδη πριν από τη Μικρασιατική καταστροφή. Συγκεκριμένα, από τον πρώτο διωγμό των Ελλήνων από την ανατολική Θράκη και τη δυτική Μικρά Ασία το 1914 μέχρι και το 1920 στην Ελλάδα είχαν εισρεύσει περίπου 800.000 πρόσφυγες, τους οποίους το ελληνικό κράτος έπρεπε να φροντίσει και να αποκαταστήσει[408]. Τον Ιούλιο του 1917 ιδρύθηκε επί πρωθυπουργίας Βενιζέλου το Υπουργείο Περιθάλψεως, το οποίο μεριμνούσε για την περίθαλψη των προσφύγων, δηλαδή για την στέγασή τους αλλά και για την εύρεση εργασίας. Οι πρόσφυγες που έφτασαν στην Ελλάδα μέχρι το 1920 στην αρχή σε προσωρινά καταλύματα και μεταγενέστερα σε δημόσια ή ιδιωτικά κτίρια μισθωμένα από το ελληνικό κράτος[409]. Μετά από τη μικρασιατική καταστροφή και την υπογραφή της σύμβασης της Λωζάννης για την ανταλλαγή των πληθυσμών, η Ελλάδα κλήθηκε να αποκαταστήσει περίπου 1,5 εκατομμύριο πρόσφυγες. Ιδιαίτερη δυσκολία στην εγκατάσταση και την αποκατάσταση παρουσιαζόταν στους πρόσφυγες με πενιχρό οικονομικό επίπεδο.

Ως απόρροια της έκδηλης δυσαρέσκειας εξαιτίας των δυσμενών οικονομικών συνθηκών και της εξαθλίωσης των χαμηλών και μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων ιδρύθηκαν το 1918 η ΓΣΕΕ και το ΣΕΚΕ ως φορείς υπεράσπισης των συμφερόντων των εργατών. Το 1920 το ΣΕΚΕ θα μετονομαστεί σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος. Μετά το τέλος του Α΄ Π.Π. και κυρίως από το 1919 και καθ' όλη τη διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας, η χώρα αρκετές φορές θα βρεθεί σε

[408] Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα από το 1914 και μετά εισέρρεαν από την ανατολική Θράκη, τη δυτική Μικρά Ασία, τη Ρωσία, την Αλβανία, την ανατολική Μακεδονία, τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, τα Δωδεκάνησα κ.α. Ανδριώτης, Ν. (2003). *Η πρώτη προσφυγιά: Ελληνικές προσφυγικές μετακινήσεις, 1906-1922*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 6ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 96-99.

[409] Περίπου 100.000 εξασφάλισαν στέγη με την φροντίδα του Υπουργείου Περιθάλψεως. Επίσης το Υπουργείο όποτε ήταν εφικτό, βοηθούσε τους πρόσφυγες στην παλιννόστησή τους στους τόπους προέλευσής τους. Αυτό συνέβη με την πλειονότητα των μικρασιατών προσφύγων , οι οποίοι μετά από την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη επέστρεψαν στις εστίες τους. Ανδριώτης, Ν. (2003), τόμ. 6ος, ό.π., σσ. 100-104.

πάνδημο απεργιακό κλοιό[410], γεγονός που μαρτυρεί τη δεινή κατάσταση της χώρας σε πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο[411], παρόλο που μεταξύ των ετών 1911 και 1915 ψηφίστηκαν αρκετοί νόμοι που ρύθμιζαν αρκετά από τα εργασιακά θέματα[412].

[410] Όπως έχει προαναφερθεί στη παρούσα εργασία, η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού των πόλεων τις μετέτρεψε σε κέντρα «αυξανόμενης εργατικής μαχητικότητας». Η μαχητικότητα εντεινόταν από τις άθλιες συνθήκες εργασίας που επικρατούσαν κυρίως στα εργοστάσια αλλά και από την έλλειψη ειδών διατροφής η οποία εκτίνασσε τις τιμές στα ύψη. Mazower, M.(2015), ό.π., σσ. 75-76 και Φουντανόπουλος, Κ. (2002), ό.π., σσ.316-319 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.578.

[411] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.577, 585.

[412] Ν. 3934/1911 περί υγιεινής και ασφαλείας των εργατών και περί ωρών εργασίας, Ν. 4029/1912 περί εργασίας γυναικών και ανηλίκων, Ν. 281/1914 περί σωματείων, Ν. 551/1915 περί ευθύνης προς αποζημίωσιν.

β. Το οικονομικό συγκείμενο κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου: Από την συνθήκη της Λωζάνης έως την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Η δεινή οικονομική κατάσταση της χώρας κατά τη μικρασιατική εκστρατεία και την καταστροφή, επιδεινώθηκε ακόμα περισσότερο με την έλευση των προσφύγων στην Ελλάδα, καθώς οι κρατικές δαπάνες διογκώθηκαν ακόμα περισσότερο με αποτέλεσμα ο μέσος ετήσιος πληθωρισμός το 1923 να ξεπεράσει το 50%.

Κυρίως μετά από την υπογραφή της σύμβασης για την ανταλλαγή των πληθυσμών η χώρα βρέθηκε σε τραγική κατάσταση καθώς με απαρχαιωμένες δομές και ελλειμματικά ταμεία έπρεπε να σιτίσει, να στεγάσει και να αποκαταστήσει επαγγελματικά σχεδόν 1,5 εκατομμύριο ανθρώπους. Οι δαπάνες για τις στοιχειώδεις βιοτικές ανάγκες των προσφύγων αλλά και των γηγενών πίεζαν αφόρητα τόσο το ισοζύγιο πληρωμών[413] όσο και τον κρατικό προϋπολογισμό. Παράλληλα, οι Η.Π.Α. περιόρισαν σημαντικά την εισροή μεταναστών με αποτέλεσμα η μόνη επαγγελματική διέξοδος κυρίως των αγροτικών ελληνικών πληθυσμών να πάψει να υφίσταται[414]. Στις περιοχές που εγκαταστάθηκε μεγάλη μερίδα προσφύγων, η ανεργία εκτινάχθηκε στα ύψη, οξύνθηκε η υποαπασχόληση και διασαλεύτηκαν ακόμα και οι κατά τόπους οικονομικές ισορροπίες της υπαίθρου[415]. Οι βασικές βιοτικές ανάγκες των προσφύγων ικανοποιήθηκαν άμεσα από το κράτος μέσω του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας, ξένων φιλανθρωπικών οργανώσεων και ιδιωτών[416].

---

[413] Αναντιστοιχία ανάμεσα στην αξία των εξαγωγών και την αξία των εισαγωγών.

[414] Η μετανάστευση προς τα αστικά κέντρα της χώρας και προς το εξωτερικό ήταν έως το 1960 η μόνη διέξοδος του αγροτικού πληθυσμού για αναζήτηση καλύτερης τύχης. Τα εμβάσματα των μεταναστών ενίσχυαν την οικονομία της χώρας και βελτίωναν το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων της. Παπαχρίστου, Χ. (1954). *Συμβολή εις την μελέτην των βασικών χαρακτήρων της χωρικής οικονομίας της Ελλάδος*. Αθήνα, σσ.158.

[415] Κωστής, Κ. (1987). *Αγροτική Οικονομία και Γεωργική Τράπεζα- Όψεις της ελληνικής οικονομίας στον μεσοπόλεμο (1919-1928)*. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σσ. 72-135 και Petmezas, S. D. (2000). Export-dependent Agriculture, Revenue Crisis and Agrarian Productivity Involution. The Greek Case (1860s-1930s). Histoire & Mesure, XV/3-4, σσ. 335.

[416] Το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας ιδρύθηκε τον Ιούλιο του 1922 και αντικατέστησε το Υπουργείο Περιθάλψεως. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένες σημαντικές ξένες φιλανθρωπικές οργανώσεις που βοήθησαν την Ελλάδα μετά από τη Μικρασιατική Καταστροφή: ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός, η American Near East Relief, η Χριστιανική Αδελφότητα Νέων, η Χριστιανική Αδελφότητα Νεανίδων, το Διεθνές Γραφείο Μετανάστευσης, η Επιτροπή Περίθαλψης του Αμερικανικού Κολεγιακού Ινστιτούτου Σμύρνης, τα Αμερικανικά Νοσοκομεία Γυναικών (American Women's Hospitals), ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός, η Κοινωνία των Εθνών, το Βρετανικό τμήμα του ιδρύματος «Σώστε τα παιδιά», η Βελγική Επιτροπή Περίθαλψης, ο Βρετανικός Ερυθρός Σταυρός, η

Η έλευση προσφύγων δημιούργησε αυξημένες ανάγκες για βασικά προϊόντα, όπως σιτηρά, όσπρια, ρύζι με αποτέλεσμα οι εισαγωγές προϊόντων να αυξηθούν σε αντίθεση με τις εξαγωγές που παρέμειναν σταθερές. Το γεγονός αυτό όξυνε το εμπορικό έλλειμμα, καθώς το εμπορικό ισοζύγιο δεν ήταν ισοσκελισμένο, αλλά αρνητικό[417]. Στόχοι της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης ήταν αφενός η αυτάρκεια και συγκεκριμένα η σιτάρκεια[418] της χώρας, ώστε να περιοριστούν οι εισαγωγές πρώτων υλών, αφετέρου η υλοποίηση έργων υποδομής για την όσο το δυνατόν ταχύτερη αποκατάσταση των προσφύγων. Για την επίτευξη των ανωτέρω στόχων απαιτούνταν χρήματα τα οποία θα εξασφαλίζονταν είτε από τους άμεσους και έμμεσους φόρους είτε από τον εξωτερικό δανεισμό είτε από το συνδυασμό τους.

Η κυβέρνηση Πλαστήρα-Γονατά σε μια προσπάθεια αναδιάρθρωσης και βελτίωσης του αγροτικού τομέα, προώθησε την αγροτική μεταρρύθμιση- που είχε ξεκινήσει η κυβέρνηση Βενιζέλου το 1917[419] - κυρίως στη Βόρεια Ελλάδα-, στηρίζοντας την μικρή ιδιοκτησία και την οικογενειακή αγροτική εκμετάλλευση[420]. Η προσπάθεια αυτή συνάντησε αρκετές αντιδράσεις από τους μεγαλογαιοκτήμονες και επί της ουσίας εφαρμόστηκε και ολοκληρώθηκε μετά από το 1923, οπότε παρουσιαζόταν ως επιτακτική η ανάγκη αγροτικής αποκατάστασης των προσφύγων[421]. Η αγροτική αποκατάσταση, λοιπόν, συνέπεσε με το Νομοθετικό Διάταγμα της ολοκλήρωσης της αγροτικής μεταρρύθμισης και της απαλλοτρίωσης των τσιφλικιών (15/02/1923).[422] Η αγροτική μεταρρύθμιση, εκτός από τη διανομή της γης, περιελάμβανε και μέτρα προστασίας των μικροϊδιοκτητών και των διανεμηθέντων εκτάσεων. Η αγροτική αποκατάσταση άρχισε με την ταχύτατη απαλλοτρίωση[423] και διανομή γαιών είτε σε πρόσφυγες είτε σε γηγενείς ακτήμονες, παγιώνοντας το καθεστώς της μικρής ιδιοκτησίας και αλλάζοντας τη φυσιογνωμία

Σουηδική Επιτροπή, η Ελβετική Επιτροπή, η Βελγική Επιτροπή, η Ολλανδική Επιτροπή, η Παπική Επιτροπή, κ.ά. Ανδριώτης, Ν. (2003), τόμος 7ος, ό.π., σσ. 80-81.

[417] Πετμεζάς, Σ. (2002), ό.π., σσ.223 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (2011), ό.π., σσ. 62.

[418] Παναγιωτόπουλος, Δ. (2016), ό.π., σσ. 292.

[419] ΕτΚ, αρ. 57, τχ. Α΄, 05/03/1923 και Κωστής, Κ. (1987), ό.π., σσ. 250-300 και Αγριαντώνη, Χ.& Πανσεληνά, Γ. (2003), ό.π, σσ. 123.

[420] Λεονταρίτης, Γ. (1977), ό.π., σσ.74-76.

[421] Παπαγεωργίου, Κ. (2011), ό.π., σσ.50-51 και Πρόντζας, Ευ. (2011). *Χρηματοδότηση αγροτικής οικονομίας και οικογενειακή εκμετάλλευση*, στο: Καλαφάτης Θ., Πρόντζας Ευ., ό.π., σσ. 123 και Πετμεζάς, Σ. (2002), ό.π., σσ. 194-198 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.182.

[422] Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), τ. Β΄1, ό.π., σσ.22.

[423] Βεργόπουλος, Κ.(1975), ό.π., σσ. 178 και Κοντογιώργη, Έ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 106.

της ελληνικής υπαίθρου[424]. Στην υλοποίηση της μεταρρύθμισης συνέβαλε το γεγονός ότι εξαιτίας της ανταλλαγής, χιλιάδες Μουσουλμάνοι είχαν εγκαταλείψει τις εστίες τους και τα κτήματά τους, στη Μακεδονία, τα οποία περιήλθαν στην κυριότητα του ελληνικού κράτους[425]. Επίσης ιδρύθηκαν αγροτικοί συνεταιρισμοί[426], χρηματοδοτήθηκε η αγροτική παραγωγή και ο εκσυγχρονισμός των μεθόδων καλλιέργειας, ενώ παράλληλα ξεκίνησε η κατασκευή εγγειοβελτιωτικών έργων (αποξηραντικών, αντιπλημμυρικών και αρδευτικών)[427]. Τα έργα αυτά αναμενόταν να προσφέρουν μεγάλες εύφορες εκτάσεις και να καταπολεμήσουν την ελονοσία, αρρώστια μάστιγα της εποχής. Επιπλέον, εμφανίστηκαν νέες καλλιέργειες που ικανοποιούσαν τις ανάγκες του πληθυσμού και αυξήθηκε και η καλλιέργεια των σιτηρών με σκοπό να περιοριστεί η απώλεια συναλλάγματος από τις εισαγωγές δημητριακών και η εξισορρόπηση του εμπορικού ισοζυγίου. Εκτός από τα εγγειοβελτιωτικά, είχαν ξεκινήσει και τα έργα υποδομής, όπως οδοποιία, λιμενικά έργα, αρδευτικά κ.ά. Παράλληλα επιβλήθηκαν οι άμεσοι φόροι της κινητής και ακίνητης περιουσίας και του κύκλου εργασιών και αυξήθηκαν οι έμμεσοι φόροι [428] με σκοπό να αυξηθούν τα έσοδα των δημόσιων ταμείων, να αποκατασταθεί μέρος των προσφύγων και να θεραπευθεί η νομισματική αστάθεια.

Η οικουμενική κυβέρνηση της Ελλάδας, γνώριζε πως δεν ήταν δυνατή ούτε η αποκατάσταση των προσφύγων ούτε η ανάπτυξη της χώρας χωρίς τη βοήθεια του εξωτερικού δανεισμού. Για τον λόγο αυτό, ενέτεινε τις διαπραγματεύσεις με τους συμμάχους και για την τακτοποίηση των πολεμικών χρεών και για τις δανειακές συμβάσεις που επιθυμούσε. Με τη σύμφωνη γνώμη της ΚτΕ[429], η τράπεζα της Αγγλίας προσέφερε 1.000.000 λίρες για την αποκατάσταση των προσφύγων στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας, με ρητή εντολή τη σύσταση ενός ανεξάρτητου οργανισμού διαχείρισης και χρησιμοποίησης του δανείου για τους πρόσφυγες. Έτσι

[424] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.585-589.
[425] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.587.
[426] Οι αγροτικοί συνεταιρισμοί στην ουσία και στην πράξη ήταν φορείς πανελλήνιου χαρακτήρα που στόχο είχαν την προάσπιση των συμφερόντων των γεωργών. Αποτέλεσαν το βασικό εργαλείο ενίσχυσης της πιστοληπτικής ικανότητας των αγροτικών πληθυσμών και τροφοδότησής τους με χαμηλού κόστους παραγωγικές εισροές (λιπάσματα, φυτοφάρμακα, σπόρους). Επίσης οι συνεταιρισμοί αποτέλεσαν τον εγγυητή των τραπεζικών πιστώσεων προς τους γεωργούς. Πετμεζάς, Σ. (2002), ό.π., σσ.190 και Παπαγεωργίου, Κ. (2011), ό.π., σσ. 82.
[427] Κοντογιώργη, Έ. (2003). *Η Αποκατάσταση: 1922-1930*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμ. 7ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 111.
[428] Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 22.
[429] Μητροφάνης, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 143.

μετά από την υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Γενεύης τον Σεπτέμβριο του 1923[430] συστάθηκε η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων[431], που ήταν αυτόνομος οργανισμός με πλήρη νομική υπόσταση και αποστολή την εξασφάλιση στους πρόσφυγες παραγωγικής απασχόλησης και οριστικής στέγασης[432]. Το κράτος παραχώρησε στην Ε.Α.Π. 9 εκατομμύρια στρέμματα γης (την περιουσία των μουσουλμάνων που αποχώρησαν από την Ελλάδα, μοναστηριακά και δημόσια κτήματα και εκτάσεις μετά από τις απαλλοτριώσεις) για την αποκατάσταση των προσφύγων[433]. Τον Μάιο του 1924 δόθηκαν για τον ίδιο σκοπό άλλες 1.000.000 λίρες και μετά από το δημοψήφισμα του 1924 δόθηκε το προσφυγικό δάνειο ύψους 12,3 εκατομμυρίων λιρών[434].

Ζητούμενο για την επιτυχία του έργου της Ε.Α.Π. και τη σωστή διαχείριση των δανείων ήταν η σταθεροποίηση της δραχμής. Η Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚτΕ θεωρούσε ότι σταθεροποίηση θα επιτυγχανόταν μόνο εάν η χώρα πληρούσε τις προϋποθέσεις, όπως ισοσκελισμένο προϋπολογισμό, αυτόνομη ίδρυση κεντρικής τράπεζας, υιοθέτηση κανόνα χρυσού συναλλάγματος[435] και σταθερό νόμισμα. Μετά από πολύμηνες διαπραγματεύσεις η ΚτΕ και η Ελλάδα υπέγραψαν εκ νέου το 1927 το Πρωτόκολλο της Γενεύης[436] για την υλοποίηση των προαναφερθεισών προϋποθέσεων. Λίγους μήνες αργότερα, τον Μάιο του 1928, ξεκίνησε τη λειτουργία της η Τράπεζα της Ελλάδος και η δραχμή συνδέθηκε με τη στερλίνα (14/05/1928:

---

[430] ΕτΚ, τχ. Α, αρ, 289, 13 Οκτωβρίου 1923 και Ανδριώτης, Ν. (2003), τόμος 7ος , ό.π., σσ. 85.

[431] Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων άρχισε το έργο της στις 11 Νοεμβρίου 1923 και λειτούργησε έως το τέλος του 1930 ως ανεξάρτητο όργανο με αυτοτελή νομική υπόσταση, που λογοδοτούσε απευθείας στην ΚτΕ και την ελληνική κυβέρνηση. Hill, M. (1931). The League of Nations and the Work of Refugee Settlement and Financial Reconstruction in Greece, 1922—1930. Weltwirtschaftliches Archiv, 265-283 και Γιαννακόπουλος, Γ. (2003). *Η Ελλάδα με τους πρόσφυγες, Η δύσκολη προσαρμογή στις νέες συνθήκες*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 7ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα σσ. 89 και Κοντογιώργη, Έ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 103 και Μητροφάνης. Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 143 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (2011), ό.π., σσ. 65-66 και Κρίμπας, Β. Δ. (1999). *Το έργον της αγροτικής εγκαταστάσεως της επιτροπής αποκατάστασης προσφύγων*. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, 13, 225-268.

[432] Ανδριώτης, Ν. (2003), τόμος 7ος , ό.π., σσ. 87 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.165.

[433] Παπαγεωργίου, Κ. (2011), ό.π., σσ.52-54 και Καραδήμου-Γερολύμου, Α. (2002). *Πόλεις και ύπαιθρος. Μετασχηματισμοί και αναδιαρθρώσεις στο πλαίσιο του εθνικού χώρου*. Στο Χατζηιωσήφ, Χ. (επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, τόμος Β΄, μέρος 1ο. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ.65.

[434] Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ.33 και Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ.& Πετράκης, Π. (2011), ό.π., σσ.286-287 και Kostelenos, G. C. (1993). Money and output in modern Greece: 1858–1938 (Athens: Centre of Planning and Economic Research). *Studies, 44*. και Born, K. E. (1977). *Geld und Banken im 19. und 20. Jahrhundert* (Vol. 428). Kröner. σσ.153 και Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 104.

[435] Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 194-195.

[436] Ν. 3423, ΕτΚ, αρ. 298, τχ. Α΄, 07/12/1927 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 28-29.

υιοθέτηση κανόνα χρυσού)[437] και σταθεροποιήθηκε[438]. Η νέα ισοτιμία της δραχμής ήταν υπερτιμημένη σε σχέση και με τη στερλίνα, αλλά και με τα άλλα νομίσματα (δολάριο, μάρκο, γαλλικό φράγκο) με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προβλήματα στο εμπορικό ισοζύγιο, καθώς λόγω της υπερτίμησης τα ελληνικά προϊόντα ήταν ακριβότερα για τους ξένους και να μην τα προτιμούν, την ίδια στιγμή που τα εισαγόμενα προϊόντα για την Ελλάδα ήταν αρκετά φθηνά. Κοντολογίς, η υπερτιμημένη δραχμή επιδρούσε αντιπληθωριστικά στην οικονομία και μείωνε την παραγωγική δραστηριότητα[439]. Από την άλλη μεριά βέβαια, η υπερτιμημένη δραχμή εξυπηρετούσε με άνεση τις οικονομικές εξωτερικές υποχρεώσεις της χώρας, δηλαδή την αποπληρωμή των δανείων της[440]. Ο Βενιζέλος πίστευε ότι πληρώνοντας η χώρα τα χρέη της, θα αύξανε την πιστοληπτική της ικανότητα, θα δημιουργούσε αίσθημα ασφάλειας στους διεθνείς πιστωτές της, οι οποίοι θα την ξαναδάνειζαν και θα κατάφερνε η Ελλάδα να ολοκληρώσει τα παραγωγικά της έργα[441], εγγειο-βελτιωτικά[442], οδοποιίας[443] και υποδομής, με αποτέλεσμα να καταστεί αυτάρκης και να εξισορροπήσει με τον τρόπο αυτό το εμπορικό ισοζύγιο πληρωμών.

Πράγματι, το σχέδιο του Βενιζέλου φάνηκε να αποδίδει καρπούς καθώς η ΚτΕ, με όρο απαράβατο την τήρηση εκ μέρους της Ελλάδας των όρων του πρωτοκόλλου της Γενεύης, ενέκρινε τη χορήγηση δανείου 9 εκατ. λιρών[444] για τη σταθεροποίηση της δραχμής, την εξυγίανση των προϋπολογισμών, την ολοκλήρωση της αποκατάστασης

[437] Ομιλία Μαρή Γ. στη Βουλή την 18η Νοεμβρίου 1931.Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Περίοδος Β΄- Σύνοδος Δ΄, Αθήνα,1932, σσ. 10 και «Σύμφωνα με τη νομισματική θεωρία η σύνδεση του νομίσματος μιας χώρας με μιας άλλης, υποχρεώνει την ¨ακόλουθο¨ χώρα να εφαρμόζει την ίδια νομισματική πολιτική με αυτήν, με αποτέλεσμα την πτώση του πληθωρισμού» : Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ.& Πετράκης Π., (2011), ό.π., σσ.251 και Αγριαντώνη, Χ.& Πανσεληνά, Γ. (2003), ό.π., σσ. 129 και Μητροφάνης, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 154.

[438] Tsouderos, E. J. (1928). La Banque de Grece et la Stabilisation de la Drachme. Revue d'économie politique, 42(5), 1318-1343. και Varvaressos, K. (1928). 'La Stabilization de la Drachme. L'Europe Nouvelle, 28, 5-7.

[439] Christodoulakis, (2013). ό.π., σσ. 278.

[440] Τα χρήματα που συγκέντρωνε το κράτος από τους φόρους, μετατρέπονταν σε ξένο συνάλλαγμα μεγαλύτερης αξίας.

[441] Λέτσας, Φρ. (1951). *Τα εγγειοβελτιωτικά έργα εις το πλαίσιον του προγράμματος ανασυγκροτήσεως*, Σπουδαί, τ.1, φ. 4, σσ. 352-363.

[442] Αγριαντώνη, Χ.& Πανσεληνά, Γ. (2003), ό.π., σσ. 125.

[443] Σύναψη δανείου οδοποιίας με αγγλικές και αμερικανικές τράπεζες. Τα έργα άρχισαν τον Νοέμβριο του 1928. Η κατασκευή του οδικού δικτύου αποτελούσε τον προσφορότερο τρόπο για την ενοποίηση και την επικοινωνία του εσωτερικού της χώρας. Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), ό.π., σσ.42 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.631.

[444] Μητροφάνης, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 153.

των προσφύγων και τη χρηματοδότηση των παραγωγικών έργων[445]. Συνολικά η Ελλάδα κατά τα έτη 1928-1931 σύναψε δανειακές συμβάσεις ύψους 19 εκατομ. χρυσών λιρών[446].

Οι κινήσεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα τη μείωση του μέσου ετήσιου πληθωρισμού στο 11%, την ενίσχυση της οικονομίας και της παραγωγής μέσω της αύξησης της γεωργικής, βιομηχανικής και εμπορικής δραστηριότητας στις οποίες καθοριστικής σημασίας ήταν οι γνώσεις, οι εμπειρίες, η όρεξη και γενικότερα η συμβολή των προσφύγων[447]. Οι πρόσφυγες αλλά και οι γηγενείς των περιοχών στις οποίες εφαρμόστηκε η αγροτική μεταρρύθμιση και αποκατάσταση έγιναν αυτάρκεις, βελτιώθηκε και αυξήθηκε η φυτική και ζωική παραγωγή με αποτέλεσμα την πλήρη κάλυψη των αναγκών της χώρας και την σημαντική αύξηση των εξαγωγών[448] ενώ παράλληλα δημιουργήθηκε σημαντική αμυντική συνοριακή δύναμη και φυσικά η Ελλάδα απέκτησε εντυπωσιακή εθνική ομοιογένεια[449]. Με τα ανωτέρω οφέλη βελτιώθηκε το βιοτικό επίπεδο και η οικονομική κατάσταση των Ελλήνων αλλά και εν γένει η εθνική οικονομία. Η εγκατάσταση των μικρασιατών προσφύγων στην Ελλάδα εκτός του ότι συνέβαλε στην εθνική ομοιογένεια της χώρας, επιπρόσθετα οι γνώσεις, η εργατικότητα και η φιλοτιμία των προσφύγων οδήγησαν στην αύξηση της γεωργικής, τη βιομηχανικής και της εμπορικής δραστηριότητας.

Από την άλλη μεριά, θα ήταν λάθος μας να μην αναφέρουμε ότι η έλευση των προσφύγων άλλαξε άρδην- προς το χειρότερο- τα δεδομένα της μισθωτής εργασίας. Η υπερπροσφορά του εργατικού δυναμικού έριξε τα ημερομίσθια και τις αμοιβές των εργατών. Αυτό το γεγονός ωφέλησε ιδιαίτερα τους βιομηχάνους οι οποίοι

[445] Τα έργα αφορούν στην πεδιάδα της Θεσσαλονίκης, στην πεδιάδα Σερρών-Δράμας, στη Θεσσαλία, Ήπειρο, Κρήτη και έργα οδοποιίας. Για το σύνολο των έργων συνάφθηκαν δάνεια ύψους 4.000.000 λιρών. Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 26 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (2011), ό.π. , σσ. 77 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.629.

[446] Γιαννίτσης, Α. Κ. (1977). *Οι ξένες άμεσες επενδύσεις και η διαμόρφωση της νεοελληνικής οικονομίας (1830-1939)*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 30 (30-31), σσ. 234-253.

[447] Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), ό.π. σσ.23-25.

[448] Κατά τη δεκαετία του 1930 το 90% των εξαγωγών της χώρας αποτελούσαν τα γεωργικά προϊόντα- καπνός, σταφίδες, σύκα, ελαιόλαδο, ελιές, οίνοι. Μετά από το 1940 εξαιτίας του πολέμου οι εξαγωγές μειώνονται αισθητά και αυξάνονται εκ νέου μετά από μια δεκαετία περίπου. Παπαγεωργίου, Κ. (2011), ό.π., σσ.72.

[449] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 588-589 και Kontogiorgi, E.(2006). Population Exchange in Greek Macedonia. The Rural Settlement of Refugees 1922-1930, Οξφόρδη σσ. 141 κ.ε. και Παπαγεωργίου, Κ. (2011), ό.π., σσ.52-54 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.185.

πλούτιζαν την ίδια στιγμή που οι εξαντλημένοι από την πολύωρη εργασία εργάτες ζούσαν στα όρια της φτώχειας[450].

Η αστική αποκατάσταση καθυστέρησε σε σχέση με την αγροτική και συνάντησε ποικίλα προβλήματα[451]. Η εγκατάσταση των μικρασιατικών πληθυσμών στα αστικά κέντρα (το 60% των αστών προσφύγων εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα, τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη), τα οποία σχεδόν διπλασιάζουν τον πληθυσμό τους, στρέφει το οικονομικό ενδιαφέρον προς τους τομείς της μεταποίησης[452] και των υπηρεσιών[453]. Εγχώριες μικρές βιομηχανίες αξιοποιώντας πρώτες ύλες της χώρας παράγουν είδη ευρείας κατανάλωσης, όπως είδη διατροφής, ιματισμού και επεξεργασμένα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα. Όλα προορίζονται για την εσωτερική αγορά. Ο στόχος της πολιτικής ηγεσίας ήταν η δημιουργία μέσω μεταρρυθμίσεων, πρωτίστως στον αγροτικό τομέα, αλλά και στο χώρο του εμπορίου και της βιοτεχνίας, μιας οικονομίας σύμφωνα με τα καπιταλιστικά πρότυπα της Δυτικής Ευρώπης, που θα οδηγούσε τη χώρα στην ανάπτυξη και την ευημερία[454]. Πιο συγκεκριμένα τα χρόνια αυτά η οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη[455] της Ελλάδας γνωρίζει τη σπουδαιότερη φάση της, εκμεταλλευόμενη τόσο τη διεθνή συγκυρία της οικονομικής κρίσης, όσο και το δυναμικό των προσφύγων, ενώ το κράτος θέτει τις βάσεις για το «σύγχρονο κρατικό παρεμβατισμό στην οικονομία», καθώς ασκεί ασφυκτικό έλεγχο σε όλους τους τομείς της παραγωγικής δραστηριότητας. Οι

---

[450] Λιάκος, Α. (1993). *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου: Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*. Αθήνα: Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδας, σσ. 253-267.

[451] Hirschon, R. (2016). *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των προσφύγων στον Πειραιά, 2η έκδοση*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, σσ. 39-45 και Κοντογιώργη, Έ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 111 και Yerolympos, A. (2003). Inter-war town planning and the refugee problem in Greece: temporary 'solutions' and long-term dysfunctions. Crossing the Aegean, an appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey, Berghahn Books, New York-Oxford. σσ. 133-144.

[452] Μετά από την άφιξη των προσφύγων εμφανίστηκαν μικρές επιχειρήσεις οικογενειακού χαρακτήρα στον τομέα της μεταποίησης. και Δρίτσα, Μ.& Πάκος, Θ. (2011), ό.π., σσ.182.

[453] Γιαννακόπουλος, Γ. (2003), τόμ. 7ος , ό.π., σσ.91-93.

[454] Μαυρογορδάτος, Γ.(2003). ό.π., σσ.18-19.

[455] Γενικά στην Ελλάδα παρατηρείται μεγάλη καθυστέρηση στην ανάπτυξη της βιομηχανίας. Το 1912 ψηφίστηκε ο πρώτος νόμος (Ν. 4026/ ΕτΚ, τ. Α΄, αρ. 30, 28/1/1912) για τους όρους ίδρυσης βιομηχανικών εγκαταστάσεων, το 1917 έγινε πρώτη απογραφή ελληνικών βιομηχανικών εγκαταστάσεων το 1922 ψηφίστηκε ο Ν. 2948 2948/1922 που αναφερόταν στο πεδίο των κρατικών ενεργειών, που αποσκοπούσαν στη διευκόλυνση της ίδρυσης νέων βιομηχανιών, στην απορρόφηση της παραγωγής τους και στη στελέχωσή τους. Στη δεκαετία του '30, ο νόμος 5426/1932 ήταν αυτός που καθόρισε εκ νέου τους στόχους της βιομηχανικής πολιτικής, αν και η τελευταία χρησιμοποιήθηκε συχνά ως μέσο για την αποκατάσταση της δημοσιονομικής ισορροπίας. Alexander, A. P. (2017). Greek industrialists: an economic and social analysis και Δρίτσα, Μ.& Πάκος, Θ. (2011), ό.π., σσ.170-171.

προαναφερθείσες συνθήκες ευνοούν τις επενδύσεις και τις τραπεζικές πιστώσεις. Το ξένο κεφάλαιο εισρέει με πολλούς τρόπους στην Ελλάδα (δάνεια, χρηματοδότηση δημοσίων έργων, κ.ά.). Οι ελληνικές κυβερνήσεις από την πλευρά τους υποβοήθησαν την εισροή ξένων κεφαλαίων και επενδύσεων προσφέροντας πολύ πιο υψηλά επιτόκια σε σχέση με εκείνα των ξένων τραπεζών. Παράλληλα, θέσπισε φορολογικές απαλλαγές για τη βιομηχανία, δασμολογική ατέλεια[456] στην εισαγωγή μηχανημάτων και υψηλούς δασμούς στα εισαγόμενα ξένα προϊόντα. Με τον τρόπο αυτό ενίσχυσε τα εγχώρια προϊόντα και μείωσε την εξαγωγή συναλλάγματος[457], με αποτέλεσμα η ελληνική βιομηχανία να βαδίζει σε ρυθμούς ανάπτυξης έως το 1939 με τη φροντίδα του κράτους.

Αξίζει να αναφερθεί ότι μεγάλη υπήρξε μετά από το 1925 και καθ' όλη τη δεκαετία του 1930, η συμμετοχή των γυναικών στην εργασία εκτός σπιτιού και ιδιαίτερα στους κλάδους της βιομηχανίας ενδυμάτων, καπνού, τροφίμων και στην υφαντουργία. Η ζήτηση της γυναικείας εργασίας[458] καθ' όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου παραμένει υψηλή καθώς οι αμοιβές τους είναι μηδαμινές, γεγονός που αυξάνει το κέρδος των επιχειρήσεων[459]. Είναι αξιοσημείωτο ότι έως το 1950 η ελληνική βιομηχανία περιοριζόταν σε παραδοσιακούς κλάδους, όπως τρόφιμα, δέρματα, καπνός, κλωστοϋφαντουργία και οικοδομικά υλικά. Αναλυτικότερα κατά τη δεκαετία του 1920 η πλειονότητα των βιομηχανικών μονάδων σχετιζόταν με τη γεωργία, αφού χρησιμοποιούσαν αγροτικά προϊόντα ως πρώτες ύλες ή ανήκαν στους κλάδους των τροφίμων, της οικοδομής και των μεταφορών. Μετά από το 1930 η βιομηχανική δραστηριότητα μειώθηκε και παρουσιάστηκε αύξηση της εμπορικής[460].

Όλες οι προαναφερθείσες ευοίωνες προσπάθειες για οικονομική ανάπτυξη της χώρας (φερεγγυότητα στις πιστοληπτικές συναλλαγές, εξυπηρέτηση των δανείων, κανόνας χρυσού - συναλλάγματος, σταθεροποίηση νομίσματος κ.ά.) ανατράπηκαν, καθώς η χώρα έπρεπε άμεσα να προσαρμοστεί στα νέα οικονομικά δεδομένα που διαμόρφωνε η παγκόσμια οικονομική κρίση[461].

---

[456] ΕτΚ, αρ. 376, τχ. Α΄, 24/12/1923.

[457] Κωστής, Κ.(2018). ό.π., σσ.585-589.

[458] Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.182, 185.

[459] Αβδελά, Ε.(2002), ό.π., σσ.342 και Φουντανόπουλος, Κ. (2002), ό.π., σσ.303-304 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.182.

[460] Δρίτσα, Μ. (1990). *Βιομηχανία και τράπεζες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*. Αθήνα, ΜΙΕΤ, σσ. 160-161.

[461] Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 37 και Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ.& Πετράκης, Π. (2011), ό.π., σσ.250-251.

Τα αποτελέσματα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 1929 άρχισαν να επηρεάζουν τη χώρα μας από τα μέσα του 1930. Αρχικά εκδηλώθηκε μέσω της πτώσης των τιμών των αγροτικών κυρίως προϊόντων, γεγονός που αύξησε τα πραγματικά χρέη, μείωσε την αξία των εξαγωγών και επηρέασε αρνητικά το ελληνικό εξαγωγικό εμπόριο[462]. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την πτώχευση πολλών επιχειρήσεων αλλά και αρκετών εμπορικών τραπεζών που ήρθαν αντιμέτωπες με ανυπέρβλητες οικονομικές δυσκολίες και τελικά έπαυσαν τη λειτουργία τους[463]. Η ύπαιθρος δεν ξέφυγε από την οικονομική δεινότητα, αφού η ραγδαία πτώση των τιμών των αγροτικών προϊόντων έπληξε τις εξαγωγές των αγροτικών ειδών και συνακόλουθα και τα αγροτικά εισοδήματα[464]. Με την πτώση της αξίας των εξαγωγών και την παράλληλη αύξηση των εισαγωγών, την κάμψη της βιομηχανικής παραγωγής, την εκροή συναλλάγματος αλλά και με την μείωση των άδηλων πόρων και κυρίως των εμβασμάτων των μεταναστών και των κερδών της εμπορικής ναυτιλίας, επωαζόταν ο κίνδυνος υποτίμησης της δραχμής. Στο μεταξύ ο προϋπολογισμός του κράτους παρουσίαζε έλλειμμα και τα συναλλαγματικά αποθέματα της Τράπεζας της Ελλάδος εξαντλούνταν[465]. Ο Βενιζέλος έκανε πολλές προσπάθειες να αντιμετωπίσει τα οικονομικά προβλήματα που ανέκυψαν είτε με το να προσπαθήσει να εξασφαλίσει νέο δάνειο[466] είτε με το να χρησιμοποιήσει όλα τα συναλλαγματικά αποθέματα της Τράπεζας της Ελλάδος προκειμένου να αποφευχθεί η υποτίμηση της δραχμής και η συνεπαγόμενη πτώχευση της χώρας. Προσπάθησε κοντολογίς να διατηρήσει τη μετατρεψιμότητα της δραχμής ως ενέχυρο πίστης στους ξένους πιστωτές κάτω από συνεχώς επιδεινούμενες συνθήκες. Όπως ήταν φυσικό, όλες οι προσπάθειές του απέβησαν άκαρπες, αφού οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες (Αυστρία, Γερμανία, Βρετανία, Ουγγαρία, Βουλγαρία κ.ά.) είχαν πληγεί από την οικονομική κρίση και είχαν ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1931 εγκαταλείψει τον κανόνα του χρυσού[467]. Η στερλίνα υποτιμήθηκε κατά 35% και τον Απρίλιο του 1932 η δραχμή με τη σειρά της,

[462] Πετμεζάς, Σ. (2002), ό.π., σσ.223 και Αγριαντώνη, Χ.& Πανσεληνά, Γ. (2003), ό.π., σσ. 132 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.187.

[463] Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), ό.π. σσ.44 και Αγριαντώνη, Χ. (2002), ό.π., σσ.275.

[464] Η μείωση των τιμών των γεωργικών κυρίως προϊόντων της σταφίδας και του καπνού, περιόρισε τη γεωργική καλλιέργεια μόνο στο πλαίσιο της αυτοκατανάλωσης. Ευελπίδης, Χ. (1935). *Η εξέλιξη της γεωργικής κρίσεως*. Αθήνα: Φλάμμα, σσ. 32.

[465] Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ.& Πετράκης, Π. (2011), ό.π., σσ.251 και Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 208.

[466] Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 216.

[467] 19 χώρες είχαν πτωχεύσει μέχρι το τέλος του 1931, Christodoulakis, ό.π., σσ. 270-290 και Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 222-223.

εγκαταλείποντας τον κανόνα του χρυσού, υποτιμάται και το ελληνικό Δημόσιο για δεύτερη φορά μέσα σε τέσσερις δεκαετίες κηρύττει πτώχευση, αναστέλλοντας τις πληρωμές των τοκοχρεολυσίων σε χρυσό και ξένο νόμισμα[468]. Ο Υπουργός Οικονομικών Κυριάκος Βαρβαρέσος με νομοθετικά διατάγματα κατάργησε την ελεύθερη αγορά συναλλάγματος, δραχμοποίησε όλες τις υποχρεώσεις της χώρας που ήταν σε ξένο νόμισμα και ενίσχυσε τον παρεμβατισμό του κράτους στις εισαγωγές και τις εξαγωγές, προκειμένου να διατηρηθεί ισοσκέλιση στο ισοζύγιο πληρωμών, επιβάλλοντας αυστηρούς περιορισμούς στις εισαγωγές ακόμα και βιομηχανικού εξοπλισμού[469]. Στις εμπορικές συναλλαγές με άλλες χώρες κυριαρχούσαν οι διμερείς συμφωνίες (μέθοδος διακανονισμού clearing)[470], όπως παραδείγματος χάριν με τη Γερμανία που υπήρχε ανταλλαγή καπνών με βιομηχανικά προϊόντα**.**

Η Ελλάδα δεν κατάφερε να βγει αλώβητη από την διεθνή οικονομική κρίση, αφού κήρυξε πτώχευση και το νόμισμά της υποτιμήθηκε, ωστόσο ο αγροτικός χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας, ο κρατικός προστατευτισμός / παρεμβατισμός και η πορεία προς την κλειστή οικονομία, την προστάτευσαν από πολύ άσχημες και μακροχρόνιες επιπτώσεις[471]. Η στροφή στην αυτάρκεια τόνωσε την αγροτική παραγωγή της Ελλάδας[472] υποκαθιστώντας τις εισαγωγές[473] και στηριζόμενη στη διεύρυνση των καλλιεργούμενων εδαφών και στη βελτίωση των στρεμματικών αποδόσεων καλλιεργειών και προϊόντων εγχώριας κατανάλωσης.

Άλλος ένας κλάδος της οικονομίας που κατάφερε ταχύτατα να ανακάμψει χάρη στον κρατικό παρεμβατισμό και την υποτίμηση ήταν η βιομηχανία[474] και κυρίως τομείς όπως η κλωστοϋφαντουργία, τα τσιμέντα, το βαμβάκι, η ηλεκτρική ενέργεια,

---

[468] Κακριδής, Α. (2017). *Κυριάκος Βαρβαρέσος: η βιογραφία ως οικονομική ιστορία*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, σσ. 70-78 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 28 και 39 και Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), ό.π. σσ.49-50 και Αγριαντώνη, Χ.& Πανσεληνά, Γ. (2003), ό.π., σσ. 132 και Μητροφάνης, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 155 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 635 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.187 και Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 18-19 και Φακιολάς, Ρ. (2003). *Οικονομία και Θεσμοί*. Στο Φλάισερ, Χ. (επιμ.), Η Ελλάδα ’36-’49, Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, Συνέχειες και Ασυνέχειες. Αθήνα: Καστανιώτη, σσ. 326-329.

[469] Ν. 5426, ΕτΚ, αρ. 137, τχ. Α΄, 29/04/1932 και Α.Δ. 26/4/1932 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 39 και Δρίτσα, Μ.& Πάκος, Θ. (2011), ό.π., σσ.174.

[470] Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.187-188 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (2011), ό.π., σσ. 25, 125-130.

[471] Ψαλιδόπουλος, Μ. (2011), ό.π. , σσ. 69-70.

[472] Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 312-320, 359.

[473] Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 279, 359.

[474] Department of Overseas Trade, ό.π.,σσ. 52 και Αγριαντώνη, Χ. (2002), ό.π., σσ.275 και Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 327-333.

γνώρισαν πρωτοφανή πρόοδο και κατάφεραν να καλύψουν τις ανάγκες του πληθυσμού[475].

Στην προσπάθεια του το κράτος να ανακάμψει και να ισοσκελίσει τον προϋπολογισμό του, αύξησε τους δασμούς και τους φόρους, δεν προέβη σε καμία μεταβολή – αύξηση μισθών, περιόρισε τους τόκους στα εσωτερικά δάνεια και φυσικά πάγωσε την εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους. Αποτέλεσμα των προαναφερθεισών ενεργειών ήταν η βελτίωση του κρατικού προϋπολογισμού[476] και η βαθμιαία οικονομική ανάκαμψη. Αρωγός σε αυτή την προσπάθεια υπήρξε το κράτος, το οποίο μέσω του προστατευτισμού ήλεγχε και ρύθμιζε την οικονομική ζωή των πολιτών, των επιχειρήσεων και του δημοσίου.

Βέβαια, κρίνεται αναγκαίο να τονιστεί ότι μετά από την πτώχευση δεν λύθηκαν ως διά μαγείας όλα τα χρόνια προβλήματα που ταλάνιζαν την οικονομία και την ανάπτυξη του ελληνικού κράτους, καθώς αυτά θα επιλύονταν μόνο μέσα σε συνθήκες ανοικτής οικονομίας, ελεύθερου εμπορίου και μεγάλων επενδύσεων[477]. Στον αγροτικό κλάδο παρά την ανάπτυξη της παραγωγής, πολλά νοικοκυριά ζούσαν στα όρια της φτώχειας καθώς τα εισοδήματα κατανέμονταν άνισα και στη βιομηχανία, παρά την αυξημένη κερδοφορία δεν έγιναν επενδύσεις ούτε εκσυγχρονίστηκαν τα ήδη υπάρχοντα εργαλεία, μηχανήματα ή η τεχνογνωσία[478]. Το τεχνολογικό επίπεδο παρέμενε χαμηλό, όμοιο με την χαμηλή ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων, οι συνθήκες εργασίες ήταν άθλιες και τα ωράρια των εργαζομένων εξαντλητικά, οι δε αμοιβές τους πενιχρές. Επίσης, η εμπορική δραστηριότητα μειώθηκε αισθητά, περίπου στο μισό του επιπέδου που υπήρχε πριν από την πτώχευση, καθώς εισαγωγές και εξαγωγές διαρκώς μειώνονταν, κυρίως μετά από την ψήφιση του προαναφερθέντος υπ'αριθμ. 5426 νόμου «Περί περιορισμού εισαγωγής εμπορευμάτων»[479].

Από το 1934 παρατηρείται εισροή κεφαλαίων στη χώρα μας, γεγονός που ενίσχυσε την Τράπεζα της Ελλάδος αλλά και το τραπεζικό σύστημα γενικότερα καθώς μέσω της αύξησης των κεφαλαίων στις τράπεζες, μειώθηκε ο προεξοφλητικός τόκος[480] και

[475] Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 259 και Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), ό.π. σσ.52.
[476] Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), ό.π. σσ.52.
[477] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 636.
[478] Κωστής, Κ. (2012), *Η οικονομία 1932-1940*. Στο Χατζηβασιλείου, Ευ. (επιμ.), *Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά, 1936-1941*, Αθήνα: ΔΟΛ, σσ. 83-101.
[479] Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 280-281 και ΕτΚ, αρ. 137. Τχ. Α΄, 29-04-1932.
[480] Είναι ο τόκος που αφαιρείται από τον συνολικά οφειλόμενο τόκο σε περίπτωση εξόφλησης του χρέους πριν από τον ορισμένο χρόνο καταβολής του και ο οποίος (τόκος) καλύπτει το χρονικό

αυξήθηκαν οι εισαγωγές και η πληρωμή των ομολογιούχων[481]. Κατά το ίδιο διάστημα αυξήθηκαν οι μισθοί των εργαζομένων, ιδρύθηκαν ταμεία ανεργίας, θεσπίστηκε η οκτάωρη εργασία, οι συλλογικές συμβάσεις και ο κατώτατος μισθός· επίσης συνεχίστηκαν και διευρύνθηκαν τα παραγωγικά έργα και τα έργα υποδομής[482]. Σημαντικότατο επίτευγμα της περιόδου θεωρείται η ίδρυση του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων με τον νόμο 6298[483]. Τα πρώτα υποκαταστήματα του Ι.Κ.Α. στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη λειτούργησαν επί δικτατορίας Μεταξά, τον Δεκέμβριο του 1937.

Ο Μεταξάς για να εξασφαλίσει την εύνοια των αγροτών, με τον νόμο 677 της 14ης Μαΐου 1937 διέγραψε τα κεφαλαιοποιημένα χρέη τους προς τους ιδιώτες και έλαβε μέτρα για την ελάφρυνσή τους[484]. Επίσης, επιθυμούσε να ενισχύσει την αστική τάξη, περικόπτοντας πολλά από τα προνόμια των επιχειρηματιών. Έλαβε μέτρα για την προστασία των εργαζομένων. Ως εκ τούτου αναγνωρίσθηκαν και γενικεύθηκαν οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας, κατοχυρώθηκε η οκτάωρη εργασία και το κατώτατο ημερομίσθιο και εφαρμόστηκε ο νόμος για τις κοινωνικές ασφαλίσεις[485]. Επίσης κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη της βιομηχανίας με στόχο την οικονομική αυτάρκεια της χώρας αλλά και τον εφοδιασμό του στρατού και την ανανέωση του πολεμικού στόλου. Αυτοί ήταν οι λόγοι εμφάνισης επενδυτικού ενδιαφέροντος εκ μέρους αμερικανικών επιχειρήσεων[486].

Βέβαια όσο κι αν ο Μεταξάς προσπάθησε να ωφελήσει συγκεκριμένες κοινωνικές και οικονομικές τάξεις, εντούτοις η περίοδος της δικτατορίας του χαρακτηρίζεται από

διάστημα από την πρόωρη καταβολή μέχρι το χρονικό σημείο που κανονικά θα έπρεπε να καταβληθεί η χρηματική παροχή. Αν τα μέρη δεν έχουν ορίσει ή αν ο νόμος δεν ορίζει διαφορετικά, ο οφειλέτης, ο οποίος εξοφλεί νωρίτερα το χρέος του, δεν δικαιούται να αφαιρέσει τον προεξοφλητικό τόκο (άρα θα πληρώσει στον δανειστή το σύνολο των τόκων που θα οφείλονταν μέχρι το χρονικό σημείο που κανονικά θα έπρεπε να πληρώσει το χρέος του, παρά το γεγονός ότι επιστρέφει το οφειλόμενο χρηματικό ποσό στον δανειστή νωρίτερα). Η αύξησή του μειώνει την προσφορά χρήματος ενώ η μείωσή του αυξάνει την προσφορά χρήματος. Δασκαλάκης, Γ. (1934). *Η θεωρία των οικονομικών κρίσεων* , σσ. 385.

[481] Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 40.

[482] Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 40.

[483] Ν. 6298/1934, ΕτΚ 346/Α` 10.10.1934 και Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 30 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 33.

[484] Τα χρέη των αγροτών το 1936 ανέρχονταν σε 9 με 10 δισεκατομμύρια δραχμές, δηλαδή σχεδόν το μισό της συνολικής αξίας της γεωργικής παραγωγής. Πετμεζάς, Σ. (2002), ό.π., σσ.191 και Μακράκης, Σ. (1936), *Τα αγροτικά χρέη και η ρύθμισίς των*, Αθήνα, σσ.10 και Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 30 και Mazower M. (2015), ό.π., σσ.325.

[485] Χατζηιωσήφ Χ., (2002), τ. Β΄1, ό.π., σσ.55.

[486] Χατζηιωσήφ Χ., (2002), τ. Β΄1, ό.π., σσ.55.

τη διαπλοκή της δημόσιας διοίκησης, τη γενικευμένη αστυνόμευση του εργατικού κινήματος, την εχθρική αντιμετώπιση των εργατικών διεκδικήσεων, κινήσεις που καταδυνάστευαν την καθημερινότητα των Ελλήνων[487].

Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου η Ελλάδα εξελισσόταν ως χώρα με μέση καπιταλιστική ανάπτυξη και συνιστούσε σημαντική εγχώρια αγορά, εξαιτίας της εδαφικής διεύρυνσης και της πληθυσμιακής και καταναλωτικής αύξησης. Η στροφή προς την αυτάρκεια και ο κρατικός προστατευτισμός βοήθησε τους κλάδους της βιομηχανίας, της βιοτεχνίας και της μεταποίησης να ανθίσουν.

[487] Χατζηιωσήφ, Χ. (2002), τ. Β1, ό.π., σσ.56.

β1. Το τραπεζικό σύστημα της Ελλάδος- Τα σημαντικότερα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα

Σημαντικό κεφάλαιο στον τραπεζικό τομέα υπήρξε η ίδρυση της Τράπεζας Αθηνών το 1893, η οποία υπήρξε η πρώτη τράπεζα καταθέσεων στην Ελλάδα. Η εν λόγω τράπεζα διευκόλυνε τους επιχειρηματίες και τους βιομηχάνους με πιστώσεις νέου τύπου (π.χ. δανεισμός με ενέχυρο τα εμπορεύματα), χρηματοδότησε Έλληνες εφοπλιστές για την αγορά ατμόπλοιων, ανήκε στο δυναμικό των μετόχων αρκετών βιομηχανικών εταιρειών και το 1906 εξαγόρασε την Τράπεζα Βιομηχανικής Πίστεως[488].

Η δεκαετία του 1920 είναι η περίοδος των μεγάλων αλλαγών στο τραπεζικό σύστημα. Ιδρύονται η Τράπεζα της Ελλάδος, η Αγροτική Τράπεζα, η Κτηματική Τράπεζα, το Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων, το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο και άλλα μικρότερης δύναμης οικονομικά και χρηματοπιστωτικά ιδρύματα[489].

Από την ίδρυσή της το 1843, έως και την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας το 1929, η Εθνική Τράπεζα υπήρξε το βασικό πιστωτικό ίδρυμα της χώρας όχι μόνο για τις επιχειρήσεις, σε αρκετές από τις οποίες είχε και μετοχές, αλλά και για το κράτος και για την γεωργία[490]. Σχετικά με τον αγροτικό τομέα, κυρίως μετά από το 1914 οπότε και δημιουργήθηκε το θεσμικό πλαίσιο ίδρυσης συνεταιρισμών, η Εθνική Τράπεζα μπορούσε να δανείζει τους αγρότες μέσω των συνεταιρισμών με μεγαλύτερη ασφάλεια και εγγυήσεις. Η εν λόγω τράπεζα διαδραμάτιζε κυρίαρχο ρόλο και στα δάνεια του δευτερογενούς τομέα, της βιομηχανίας. Συγκεκριμένα λίγο πριν από το 1918 η Εθνική χορηγούσε μακροπρόθεσμα δάνεια σε μεγάλες επιχειρήσεις ή σε επιχειρήσεις στις οποίες κατείχε μετοχές[491]. Επίσης προς το τέλος του Μεσοπολέμου**,** ως νέα οικονομική δραστηριότητα κάνει την εμφάνισή του ο Τουρισμός. Το 1935 ιδρύεται ο σύνδεσμος Ξενοδόχων Ελλάδος και το 1936 λειτουργεί το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού και ιδρύονται η Σχολή Ξεναγών και η Σχολή Τουριστικών Επαγγελμάτων[492]. Τις τουριστικές επιχειρήσεις που δημιουργήθηκαν κατά την περίοδο αυτή, χρηματοδότησε η Εθνική Τράπεζα.

---

[488] Αγριαντώνη, Χ. (2003), τόμ. 5ος, ό.π., σσ. 64.
[489] Πάκος, Θ. & Πρόντζας, Ευ. (2011), ό.π., σσ. 431.
[490] Χριστοδουλάκη, Ο. (2002), ό.π., σσ.254.
[491] Δρίτσα, Μ.& Πάκος, Θ. (2011), ό.π., σσ.176-178.
[492] Δρίτσα, Μ.& Πάκος, Θ. (2011), ό.π., σσ.185.

Αρκετά μετά από το τέλος του Α΄ Π.Π., το 1922, συγκλήθηκε με πρωτοβουλία του πρωθυπουργού της Μεγάλης Βρετανίας, διεθνής σύνοδος στη Γένοβα με σκοπό τη λήψη αποφάσεων και μέτρων για την οικονομική ανάκαμψη των χωρών, τη νομισματική σταθερότητα, τη μείωση του πληθωρισμού και τη βελτίωση της τραπεζικής πίστης. Στη σύνοδο συμμετείχαν 30 χώρες, ανάμεσά τους και η Ελλάδα[493]. Όλες οι χώρες συναίνεσαν στην υιοθέτηση του κανόνα του χρυσού και στη δημιουργία σε κάθε χώρα μιας κεντρικής τράπεζας, η οποία δεν θα εξαρτάται από το κράτος, θα είναι αυτόνομη και επιφορτισμένη με το να ελέγχει όλο το τραπεζικό σύστημα της χώρας, να χαράσσει τη νομισματική πολιτική[494] και να διαφυλάττει την αξία του εθνικού νομίσματος. Μέχρι τότε, στη χώρα μας η νομισματική πολιτική ασκούνταν από τις ιδιωτικές ελληνικές τράπεζες, και κατά βάση από την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, η οποία ως τότε ήταν υπεύθυνη για την έκδοση χαρτονομίσματος ενώ παράλληλα λειτουργούσε και ως εμπορική τράπεζα. Μετά από την οικονομική καταστροφή που έπληξε τη χώρα εξαιτίας της κατάρρευσης του μετώπου, κατέστη σαφές ότι οι ιδιωτικές τράπεζες δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις για συναλλαγματική και νομισματική σταθερότητα. Μετά από την προαναφερθείσα υπογραφή του πρωτοκόλλου της Γενεύης το 1927 ορίστηκε ότι θα δημιουργηθεί ένας νεοσύστατος τραπεζικός οργανισμός, η Τράπεζα της Ελλάδος που θα αναλάβει τον ρόλο κεντρικής τράπεζας. Επιπλέον το δικαίωμα έκδοσης χαρτονομίσματος θα ανήκει πλέον και μόνο στην Τράπεζα της Ελλάδας και όχι πια στην Εθνική Τράπεζα, η οποία θα διατηρούσε μόνο τον εμπορικό της χαρακτήρα[495]. Η Τράπεζα της Ελλάδος ιδρύθηκε το 1927 και άρχισε τις εργασίες της στις 14 Μαΐου 1928 ως ανώνυμη τραπεζική εταιρεία[496]. Η κύρια αποστολή της ήταν να εγγυάται τη μετατρεψιμότητα του νομίσματος, είχε το αποκλειστικό προνόμιο της έκδοσης τραπεζογραμματίων και σύμφωνα με το πρωτόκολλο της Γενεύης η ΤτΕ θα

[493] Christodoulakis, N. (2013), ό.π., σσ. 275.

[494] Με τον όρο νομισματική πολιτική εννοούμε τις αποφάσεις για το μέγεθος μιας κύριας οικονομικής μεταβλητής, όπως είναι το βραχυπρόθεσμο διατραπεζικό επιτόκιο ή η ποσότητα χρήματος στην οικονομία. Οι αποφάσεις αυτές επηρεάζουν αφενός τον πληθωρισμό, τα επιτόκια και τη συναλλαγματική ισοτιμία (μακροοικονομικά μεγέθη), αφετέρου τα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις επιδρώντας στις αποφάσεις τους σχετικά με το πόσο θα καταναλώσουν, θα αποταμιεύσουν, θα επενδύσουν. Λαζαρέτου, Σ. (2011). *Στρατηγικές και μέσα νομισματικής πολιτικής*. Στο Καλαφάτης, Θ. & Πρόντζας, Ευ., ό.π. σσ.477.

[495] Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ.& Πετράκης, Π. (2011), ό.π., σσ.245.

[496] Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989), ό.π., σσ. 36 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (2011), ό.π. , σσ. 79-80 και https://www.bankofgreece.gr/trapeza/h-ihstoria-ths-tte ανακτήθηκε 12/01/2020 και Χριστοδουλάκη, Ό. (2002), ό.π., σσ.252 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.182.

λειτουργούσε ως τραπεζίτης της κυβέρνησης και θα ανελάμβανε την έκδοση και διαχείριση του εσωτερικού δημόσιου χρέους. Από τη μεριά της, η κυβέρνηση όφειλε να συγκεντρώσει όλες τις εισπράξεις και τις πληρωμές του κράτους καθώς και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου[497].

Το 1927 ιδρύεται η Κτηματική Τράπεζα, ενώ δύο χρόνια αργότερα ιδρύθηκε η Αγροτική Τράπεζα[498] ως ένας δημόσιος κοινωφελής οργανισμός, με σκοπό να παρέχει ασφαλείς πιστώσεις στους αγρότες, να εφαρμόσει το γεωργικό πρόγραμμα του κράτους και να συμβάλει στην ανάπτυξη της εθνικής παραγωγής[499]. Το 1937, επί Μεταξά, ο ρόλος της Αγροτικής Τράπεζας ήταν ιδιαίτερα ενισχυμένος, επειδή το χρεοστάσιο είχε εκτοπίσει την ιδιωτική χρηματοδότηση στους γεωργούς. Η Αγροτική Τράπεζα πλέον ήλεγχε όχι μόνο τη χρηματοδότηση της παραγωγής, αλλά και την εμπορία και διακίνηση των αγροτικών προϊόντων[500].

Οι μεταβολές αυτές και οι μεταρρυθμίσεις στο τραπεζικό σύστημα στόχευαν στην αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων της δεκαετίας του 1920 και οδήγησαν στον εκσυγχρονισμό και στον εξορθολογισμό του. Ακόμα και η κρίση του 1932, η υποτίμηση της δραχμής, η υιοθέτηση της πολιτικής της αυτάρκειας, ο εκτεταμένος κρατικός παρεμβατισμός και η αποτυχία του κανόνα χρυσού -συναλλάγματος, δεν έπληξαν το τραπεζικό σύστημα. Σύμφωνα με την Χριστοδουλάκη[501] «Η υποτίμηση της δραχμής και η ελαστική συναλλαγματική ισοτιμία επέτρεψαν στην Τράπεζα της Ελλάδος να ακολουθήσει επεκτατική νομισματική πολιτική για να καταπολεμήσει την αντίδραση των άλλων τραπεζών, ενισχύοντας έτσι τη θέση της στην ελληνική τραπεζική αγορά. Η επεκτατική πολιτική της κεντρικής τράπεζας σε συνδυασμό με την πιστωτική πολιτική της Εθνικής σε αυτή την κρίσιμη περίοδο κατέστησαν δυνατή τη γρήγορη ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας από τη μεγάλη ύφεση και συνέβαλαν στον υψηλό ρυθμό ανάπτυξης μετά από το 1932».

[497] Χριστοδουλάκη, Ό. (2002), ό.π., σσ.262-264.

[498] Χριστοδουλάκη, Ό. (2002), ό.π., σσ.265-266 και Αγριαντώνη, Χ.& Πανσεληνά, Γ. (2003), ό.π., σσ. 130 και Παναγιωτόπουλος, Δ. (2003), ό.π., σσ. 164 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σ. 630 και Πατρώνης, Β. (2015), ό.π., σσ.169, 183.

[499] Ν. 4332, ΕτΚ, αρ.283, τχ. Α΄, 16/08/1929.

[500] Κωστής, Κ. & Κωστελένος, Γ. (2003), ό.π., σσ. 389-415.

[501] Χριστοδουλάκη, Ό. (2002), ό.π., σσ.266.

γ. Από την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου μέχρι το 1960

Η περίοδος της τριπλής κατοχής από τις δυνάμεις του Άξονα υπήρξε ένα διάστημα οικονομικής αποδιοργάνωσης και καταστροφής για τη χώρα καθώς ανατράπηκαν όλες οι προσπάθειες εκβιομηχάνισης και γενικότερης προόδου και ανάπτυξης[502].

Οι δυνάμεις Κατοχής (Γερμανία, Ιταλία, Βουλγαρία) διαίρεσαν τη χώρα σε τρία τμήματα, σε ζώνες της οικονομικής τους επιρροής[503]. Η χώρα τριχοτομήθηκε νομισματικά[504] μέχρι τα μέσα περίπου του 1941, οπότε αποσύρθηκαν τα ξένα νομίσματα και επανήλθε η δραχμή ως μοναδικό μέσο συναλλαγών και πληρωμών[505]. Οι δυνάμεις Κατοχής με όλα τα μέσα που διέθεταν και όλες τις μεθόδους αφαίμαξαν την Ελλάδα οικονομικά και αφαίρεσαν τα αγαθά από τον ελληνικό λαό. Ενδεικτικά αναφέρονται τα ακόλουθα[506]:

- Απέσπασαν την περιουσία του ελληνικού δημοσίου.
- Δέσμευσαν και εκμεταλλεύτηκαν όσες από τις πρώτες ύλες, γεωργικά και βιομηχανικά προϊόντα και εμπορεύματα κατείχαν ιδιώτες. Οι ενέργειες αυτές έφεραν ελλείψεις σε είδη διατροφής και βιομηχανικά είδη με αποτέλεσμα την έκδοση και την κυκλοφορία πληθωριστικού χρήματος και την εκτίναξη του πληθωρισμού στα ύψη[507].
- Δήμευσαν πρώτες ύλες, γεωργικά και βιομηχανικά προϊόντα και εμπορεύματα κατά τις εμπορικές διακρατικές συμφωνίες (clearing) της Ελλάδας με την Γερμανία και την Ιταλία. Οι εξαγωγές περιελάμβαναν είδη πρώτης ανάγκης και διατροφής, προϊόντα που τα στερούσαν από τον ελληνικό λαό, ενώ οι εισαγωγές περιελάμβαναν προϊόντα για την κάλυψη των αναγκών των δυνάμεων του Άξονα.

---

[502] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 691-692.

[503] Mazower, M. (1994). *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*. ό.π., σσ.79 κ.ε..

[504] Οι Γερμανοί επέβαλαν τα μάρκα κατοχής, οι Ιταλοί τη μεσογειακή δραχμή και οι Βούλγαροι τα λέβα. Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 59 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 34, 144.

[505] Η ισοτιμία δραχμής και ξένων νομισμάτων ορίστηκε από τις δυνάμεις του Άξονα ως εξής: 1 μάρκο= 60 δραχμές, 1 μεσογειακή δραχμή= 1 δραχμή. Φλάισερ, Χ. (1995), ό.π., σσ.334 και ΤΡΑΠΕΖΑ, Τ. Ε. (1978). *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος,σσ.196 κ.ε..

[506] Πάκος, Θ. & Πρόντζας, Ευ. (2011), ό.π., σσ. 410 και Θωμαδάκης, Σ. (1984), ό.π., σσ. 124 και Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 62.

[507] ΤΡΑΠΕΖΑ, Τ. Ε. (1978),ό.π.,σσ.197 και Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ.& Πετράκης, Π. (2011), ό.π., σσ.298 και Sweet-Escott, B. (1954). Greece: a political and economic survey, 1939-1953. Royal Institute of International Affairs.p.96. και Αλβανός, Ρ. (2003), ό.π., σσ.67 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 35.

- Υποχρέωσαν την Ελλάδα να πληρώσει σε μετρητά μεγάλα ποσά προκειμένου να χρησιμοποιήσει υλικά, ζώα και έμψυχο δυναμικό για την κατασκευή έργων οδοποιίας, συγκοινωνίας, οχυρωμάτων κ.ά.
- Επέταξαν υλικά, ζώα και έμψυχο δυναμικό για τις δικές τους ανάγκες και υποχρέωσαν το ελληνικό δημόσιο να πληρώσει το αντίτιμο.
- Προκάλεσαν ζημιές και φθορές δίχως να αποζημιώσουν τους κατόχους των κατεστραμμένων περιουσιών.
- Έλαβαν από το ελληνικό δημόσιο μετρητά χρήματα με το πρόσχημα αφενός των «δαπανών της κατοχής», αφετέρου των «προκαταβολών» στις κυβερνήσεις του Άξονα.

Αυτή η εκμετάλλευση του ελληνικού λαού και της ελληνικής περιουσίας, δημόσιας και ιδιωτικής, καθώς και η αδιαφορία των κατοχικών αρχών στις έντονες υποδείξεις του γνωμοδοτικού συμβουλίου της Τράπεζας της Ελλάδος[508], οδήγησαν το 1943 σε υπέρμετρη αύξηση του πληθωρισμού[509], με άμεσο τον κίνδυνο της απώλειας της αξίας του νομίσματος και ταχεία επέκταση του αντιπραγματισμού στην ελληνική οικονομία[510]. Για τα επόμενα τρία χρόνια επικράτησε νομισματική αναρχία[511], την οποία η κυβέρνηση αδυνατούσε να τιθασεύσει και απλά την παρακολουθούσε[512].

Προσπάθεια νομισματικής μεταρρύθμισης έγινε από την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας (ΚΕΕ) με πρωθυπουργό τον Γεώργιο Παπανδρέου[513], Υπουργό Οικονομικών τον Αλέξανδρο Σβώλο και Υφυπουργό τον Άγγελο Αγγελόπουλο, τον Νοέμβριο του 1944 με τον νόμο 18 «περί Νομισματικής Διαρρυθμίσεως»[514]. Ο εν λόγω νόμος, επηρεασμένος αρκετά από τις απόψεις του Ξενοφώντος Ζολώτα, συνοπτικά προέβλεπε τα εξής:

-Εισήχθη Νέα Δραχμή που αντικατέστησε την Παλιά με βάση τη σχέση 1/50 δις, με ισοτιμία 1 στερλίνα = 600 δραχμές και 1 ΒΜΑ[515] = 600 δραχμές.

---

[508] ΤΡΑΠΕΖΑ, Τ. Ε. (1978), ό.π.,σσ.203 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 144.

[509] Lazaretou, S. III Greece: from 1833 to 1949. South-Eastern European Monetary and Economic Statistics from the Nineteenth Century to World War II, 101.και Αλογοσκούφης, Γ. &Λαζαρέτου, Σ. (2002). *Η δραχμή από τον φοίνικα στο Ευρώ*. Αθήνα: Λιβάνης, σσ. 198κ.ε. και Φλάισερ, Χ. (2000), ό.π., σσ. 62 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 34, 144.

[510] Αλογοσκούφης, Γ. & Λαζαρέτου, Σ. (2002), ό.π., σσ. 199.

[511] Candylis, W. (1968). *The economy of Greece. Efforts of stability and development*. σσ. 30.

[512] Patterson, G. (1948). *The Financial Experience of Greece from Liberation to Truman Doctrine* (October 1944- March 1947), Ph.D. Thesis, Harvard University, p. 252.

[513] Εγκαταστάθηκε στην Αθήνα στις 18 Οκτωβρίου 1944.

[514] Νόμος 18/09.11.1944.

[515] Βρετανική στρατιωτική λίρα (BMA: British Military Authority Pound).

-Η Νέα δραχμή ήταν ελεύθερα μετατρέψιμη μόνο σε ΒΜΑ λίρες, κάτι για το οποίο επέμεναν οι Βρετανοί, και αργότερα, με απόφαση του υπουργού οικονομικών και της ΤτΕ θα μπορούσε να ανταλλαγεί και με «έτερο εξωτερικό συνάλλαγμα».
-Το κράτος σε διάρκεια ενός έτους, θα μπορούσε να δανειστεί μόνο δύο δις δραχμές από την ΤτΕ.
-Όλα τα χρέη σε παλιές δραχμές θα πληρώνονταν με βάση την σχέση Νέας και Παλιάς δραχμής, άρα στην ουσία παραγράφονταν.

Τα μέτρα δεν απέδωσαν, καθώς σχεδόν έναν μήνα μετά από τη μεταρρύθμιση το δημοσιονομικό έλλειμμα ήταν σχεδόν 94%, η νομισματική κυκλοφορία αυξήθηκε κατά 900%, ενώ οι τιμές ελεύθερης αγοράς βασικών καταναλωτικών αγαθών αυξήθηκαν πάνω από 50%[516]. Η νομισματική μεταρρύθμιση ήταν σαφές ότι απέτυχε.

Η δεύτερη προσπάθεια νομισματικής μεταρρύθμισης πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 1945 με τον νόμο 362 «περί Νομισματικής Διαρρυθμίσεως»[517] και εμπνευστής του ήταν ο Κυριάκος Βαρβαρέσος, Υπουργός Εφοδιασμού της κυβέρνησης[518]. Ο νόμος απαγόρευε κάθε συναλλαγή σε χρυσό και συνάλλαγμα, δυνατότητα που θα είχε μόνο η ΤτΕ . Επίσης υποτιμήθηκε η δραχμή με τις νέες της ισοτιμίες να ανέρχονται με τη Στερλίνα από 600 σε 2.000 δρχ. και με το Δολάριο από 150 σε 500 δρχ.[519] Προέβλεπε εξισορρόπηση μισθών και τιμών με σκοπό να εξασφαλίσει καλύτερο επίπεδο διαβίωσης των φτωχότερων πολιτών και περιελάμβανε βαριά φορολογία κυρίως σε εμπορικά και βιομηχανικά προϊόντα[520]. Αναφορικά με τις επιχειρήσεις ο συμπληρωματικός νόμος 431 προέβλεπε την επιβολή Έκτακτης Εισφοράς σε όλες τις επιχειρηματικές δραστηριότητες μέχρι τον Μάρτιο του 1946[521]. Τα πρώτα αποτελέσματα των μέτρων ενέπνεαν αισιοδοξία, καθώς τα έσοδα από την έκτακτη εισφορά στις επιχειρηματικές δραστηριότητες υπερδιπλασιάστηκαν και το έλλειμμα του προϋπολογισμού μειώθηκε[522]. Ταυτόχρονα, η υποτίμηση της δραχμής, αύξησε τα εμβάσματα από το εξωτερικό και συνακόλουθα αυξήθηκαν και τα αποθέματα της

[516] Lykogiannis A., Britain and the Greek Economic Crisis, 1944-1947: from Liberation to the Truman Doctrine. Thesis submitted for the Degree of Doctor of Philosophy, University of London, London 1999: ProQuest LLC 2014, Ann Arbor, Michigan US. σσ. 94.
[517] Αναγκαστικός Νόμος 362/04.06.1945 «Περί Νομισματικής Διαρρυθμίσεως» και Κόντης, Β. (2000), ό.π., σσ. 114 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 36-37.
[518] Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 171-172.
[519] Σταθάκης, Γ. (2004), ό.π., σσ. 79.
[520] Κόντης, Β. (2000), ό.π., σσ. 114.
[521] Αναγκαστικός Νόμος 431/21.06.1945«Περί επιβολής εκτάκτου εισφοράς επί των ασκούντων εμπόριον, βιομηχανίαν, κτλ».
[522] Σταθάκης, Γ. (2004). ό.π., σσ. 80.

ΤτΕ. Τέλος, μειώθηκε και η τιμή της χρυσής λίρας, από την έναρξη κιόλας της εφαρμογής των μέτρων[523]. Ωστόσο ελλείψει διοικητικού και ελεγκτικού μηχανισμού, ικανού να επιβάλλει στην οικονομία τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις και αυτή η απόπειρα νομισματικής μεταρρύθμισης απέτυχε παρά την αρχική ενθαρρυντική της πορεία[524].

Μετά από την αποτυχία των νομοθετημάτων του, ο Βαρβαρέσος παραιτείται και επικρατεί στη χώρα ένα οικονομικό αλλά και πολιτικό χάος[525]. Τον Ιανουάριο του 1946 με τον νόμο 971 «Περί κυρώσεως της μεταξύ της κυβερνήσεως της Μεγάλης Βρετανίας και της Ελλάδας Δημοσιονομικής και Οικονομικής συμφωνίας της 24ης Ιανουαρίου 1946»[526], συμφωνείται μεταξύ Ελλάδας και Αγγλίας η παροχή οικονομικής βοήθειας από την Αγγλία στη χώρα μας. Σύμφωνα με την εν λόγω Συμφωνία η Αγγλία θα διέγραφε τα χρέη της Ελλάδας ύψους 46 εκατομμυρίων λιρών, θα της παρείχε δάνειο 10 εκατομμυρίων λιρών και θα απελευθέρωνε τις συναλλαγματικές καταθέσεις στη Βρετανία[527]. Όλα αυτά θα υλοποιούνταν εφόσον η Ελλάδα θα προέβαινε άμεσα στην υποτίμηση της δραχμής και στον ορισμό νέας ισοτιμίας της με τη στερλίνα και το δολάριο, όπως και έγινε, θα μείωνε το δημοσιονομικό έλλειμμα, αυξάνοντας τη φορολογία και μειώνοντας τις μη παραγωγικές κρατικές δαπάνες, θα κατάφερνε σύντομα να σταθεροποιήσει τους μισθούς και τα ημερομίσθια και θα προέβαινε στη σύσταση για δύο έτη πενταμελούς Νομισματικής Επιτροπής (ΝΕ), αρμόδιας για τη νομισματική πολιτική και την έκδοση χρήματος. Μέλη της θα ήταν ο Έλληνας Υπουργός Συντονισμού ως Πρόεδρό της, ο Έλληνας Υπουργός Οικονομικών, ο Διοικητής της ΤτΕ και επίσης ένας Βρετανός κι ένας Αμερικανός με δικαίωμα βέτο[528]. Όλες οι προϋποθέσεις εφαρμόστηκαν και τα αποτελέσματα της συμφωνίας ήταν άμεσα με τα σημαντικότερα να είναι η μείωση του πληθωρισμού και η πτώση του λόγου του μέσου μισθού προς το κόστος διαβίωσης. Η Ελληνοβρετανική Συμφωνία του Λονδίνου φαινομενικά πέτυχε τους στόχους της, ουσιαστικά όμως απέτυχε καθώς η

[523] Σταθάκης, Γ. (2004). ό.π., σσ. 81.
[524] Τσουλφίδης, Λ. (2013), ό.π., σσ. 321 και Κόντης, Β.(2000), ό.π., σσ. 114.
[525] Σταθάκης, Γ. (2004). ό.π., σσ. 86.
[526] Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 37-38.
[527] Σταθάκης, Γ. (2004). ό.π., σσ. 85-86.
[528] Χατζηιωσήφ, Χ.(1999). *Η Πολιτική Οικονομία της μεταπολεμικής Ελλάδας, 1944-1996*. Στο: *Εισαγωγή στη νεοελληνική οικονομική Ιστορία (18ος – 20ος αιώνας)*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Δάρδανος, σσ. 295.

κυβέρνηση προκειμένου να καλύπτει τις ανάγκες της αναγκαζόταν να εκδίδει διαρκώς νέο χρήμα, γεγονός που δεν βελτίωνε τη δημοσιονομική εικόνα της χώρας.

Με το τέλος της Κατοχής και της εμφύλιας σύγκρουσης η Ελλάδα είναι μία διαλυμένη χώρα[529]. Ο πληθωρισμός ανεβαίνει με φρενήρεις ρυθμούς[530], ο δημόσιος μηχανισμός είναι πλήρως αποδιοργανωμένος, οι υποδομές κατεστραμμένες, η παραγωγή μηδαμινή και η μαύρη αγορά σε άνθιση[531]. Η χώρα έχοντας, λοιπόν, βιώσει τουλάχιστον 14 χρόνια συγκρούσεων, οικονομικού μαρασμού, οικονομικής και νομισματικής αστάθειας και υπερπληθωρισμού[532], είχε ως πρωταρχικό μέλημά της τη νομισματική σταθερότητα και την οικονομική ανάκαμψη[533]. Η ανάκαμψη πραγματοποιήθηκε με τον κατάλληλο προγραμματισμό των κινήσεων που έπρεπε να γίνουν προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι του κράτους και φυσικά με την εξωτερική βοήθεια[534] η οποία ξεκίνησε από το 1945 και ολοκληρώθηκε το 1953, λίγο πριν η δραχμή συνδεθεί με το δολάριο.

Η εξωτερική βοήθεια έλαβε τις ακόλουθες μορφές:

α. 1945-1946: UNRRA[535] (United Nations Relief and Rehabilitations Agency) με εισαγωγές τροφίμων και πρώτων υλών κόστους 454 εκατομμυρίων δολαρίων και ιατρική βοήθεια, κυρίως για την καταπολέμηση της ελονοσίας, κόστους 2 εκατομμυρίων δολαρίων[536].

β. 1945-1946: Αγγλική βοήθεια: «Ελληνοβρετανική Συμφωνία του Λονδίνου»[537].

γ. 1947-1953: Αμερικανική βοήθεια- σχέδιο Μάρσαλ. Το σχέδιο Μάρσαλ αφορούσε στο οικονομικό και το πολιτικό επίπεδο με δάνεια σε βιομηχανικές μονάδες, παροχή 100 πλοίων τύπου Liberty κ.ά.[538]. Το ύψος της οικονομικής

[529] Candylis, W. (1968). The economy of Greece. Efforts of stability and development. σσ. 18-19.
[530] Τσουλφίδης, Λ. (2013), ό.π., σσ. 303-314.
[531] Σταθάκης, Γ. (2004), ό.π., σσ. 33 κ.ε. και Θωμαδάκης, Στ. (2011). *Μαύρη αγορά, Πληθωρισμός και Βία στην Οικονομία της Κατεχόμενης Ελλάδας, Κράτος και ανάπτυξη στην Ελλάδα. Ένα εξελικτικό δίδυμο*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 281-312 και Mazower, M. (2015), ό.π., σσ. 281 και Καβαλά, Μ. (2003), ό.π., σσ.55-56 και Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 144.
[532] Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 144.
[533] Σαχινίδης, Φ. (2011),ό.π., σσ. 453.
[534] McNeill, W.H. (1957), ό.π., σσ. 64.
[535] Αναγκαστικός Νόμος 230 «Περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και ΟΥΝΡΡΑ Συμφωνίας», Ετκ, αρ. 79, τχ. Α΄/ 30 Μαρτίου 1945.
[536] Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 162 και Καζάκος, Π. (2000), ό.π., σσ. 223.
[537] Σταθάκης, Γ. (2004), ό.π., σσ. 86.
[538] Σταθάκης, Γ. (2004), ό.π., σσ. 209 κ.ε.

βοήθειας ανήλθε σε 946,4 εκατομμύρια δολάρια, χωρίς να υπολογιστούν τα ποσά για τον στρατιωτικό τομέα.

Κατά τα έτη που αναφέρονται, ιδιαίτερα το 1946 και το 1947, με την ανακοίνωση του δόγματος Τρούμαν[539], το οποίο έσωσε την Ελλάδα από την οικονομική κατάρρευση και την εφαρμογή του σχεδίου Μάρσαλ[540], το οποίο τη βοήθησε να ανακάμψει οικονομικά, οι Αμερικανοί αναλαμβάνουν εξ' ολοκλήρου και τη βιομηχανική ανασυγκρότηση της Ελλάδας και τη μεταφορά τεχνολογίας και τεχνογνωσίας στη χώρα μας. Όπως προαναφέρθηκε η ανάμειξή τους στο εσωτερικό της Ελλάδας ήταν πολύπλευρη και αφορούσε σε όλους τους τομείς του δημόσιου βίου. Η βοήθεια υπολογίζεται ότι ανήλθε,μέχρι το 1953, σε 2 δισεκατομμύρια δολάρια[541].

Επίσης η εξωτερική βοήθεια εξασφάλισε σταδιακά σταθερότητα στον δημοσιονομικό τομέα και στο νόμισμα, γεγονός που βοήθησε στην σταδιακή οικονομική ανάπτυξη των ετών που ακολούθησαν[542], που υπήρξε και το βασικό μέλημα της τριετούς διακυβέρνησης του «Ελληνικού Συναγερμού»[543].

Σχετικά με τις αποφάσεις, τον προγραμματισμό και τους χειρισμούς του κράτους ακόμα και η υποτίμηση της δραχμής κατά 30% έναντι της στερλίνας και 50% έναντι του δολαρίου το 1953[544], είχε θετικά αποτελέσματα για την Ελλάδα, διότι έγινε βάσει σχεδίου και με προγραμματισμό[545] και δημιούργησε σταθερό νομισματικό και συναλλαγματικό περιβάλλον. Συγκεκριμένα, από το 1950 και μετά η παρουσία του κράτους είναι εμφανής σε όλους τους τομείς της αναπτυξιακής του πολιτικής. Αρχής γενομένης από τη γεωργία που αντιπροσωπεύει το 34% του Α.Ε.Π.[546], τις υπηρεσίες όπως την υγεία, την παιδεία και την κοινωνική ασφάλιση, τομείς στους οποίους αύξησε τις δαπάνες σημαντικά κατέχοντας το μισό του Α.Ε.Π., μέχρι πάσης φύσεως οδικό, συγκοινωνιακό και εγγειοβελτιωτικό δημόσιο έργο[547]. Ταυτόχρονα με τον

[539] Κόντης, Β. (2000), ό.π., σσ. 139-140.
[540] Καζάκος, Π. (2000), ό.π., σσ. 224 και Ιορδάνογλου, Χρ. (2003), ό.π., σσ. 62-64 και Στασινόπουλος, Γ. (2006), ό.π., σσ. 10-11.
[541] Φατούρος, Αρ. (1984), ό.π., σσ. 419.
[542] Eliades, E. A. (1954). *Stabilization of the Greek Economy and the 1953 Devaluation of the Drachma*. Staff Papers-International Monetary Fund, 22-72.
[543] «Ελληνικός Συναγερμός», κομματικός σχηματισμός υπό τον Α. Παπάγο. Εξελέγη στις εκλογές του 1952 και κυβέρνησε για τρία χρόνια.
[544] Το βάρος της υποτίμησης σήκωσε ο Υπουργός Συντονισμού Σπ. Μαρκεζίνης. Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014), ό.π., σσ. 40-41, 162 και Ιορδάνογλου, Χρ. (2003), ό.π., σσ. 66.
[545] Δρίτσα, Μ. & Πάκος Θ. (2011), ό.π., σσ.201 και Σταθάκης, Γ. (2004). ό.π., σσ. 393-394.
[546] Καζάκος, Π. (2000), ό.π., σσ. 227 .
[547] Κοντογιώργη, Έ. (2003), τόμ. 7ος, ό.π., σσ. 111.

νόμο 2687/1953, το κράτος παρέχει δημοσιονομικά κίνητρα[548] σε ξένους κυρίως ιδιώτες επενδυτές των κλάδων της γεωργίας, της βιομηχανίας, του εμπορίου, της ναυτιλίας και του τουρισμού, προκειμένου να εξασφαλίσει άμεσα επενδυτικά κεφάλαια για την ανάπτυξη και διεύρυνση των εν λόγω κλάδων. Στόχοι των κυβερνήσεων και των επιχειρηματιών από το 1950 και μετά ήταν η αύξηση της εγχώριας κατανάλωσης, η υποκατάσταση των εισαγωγών, η επέκταση των εξαγωγών και η συνακόλουθη μείωση του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου[549]. Κατά τη δεκαετία του 1950 ιδρύονται στην Ελλάδα βαριές ενεργειακές βιομηχανίες[550] και βιομηχανίες σχετικές με την αγροτική ανάπτυξη[551] (π.χ. βιομηχανίες ζάχαρης από τεύτλα)[552]. Μέχρι το τέλος της εν λόγω δεκαετίας οι κλάδοι των τροφίμων, του καπνού, της υφαντουργίας, των ενδυμάτων, των υποδημάτων και της μεταποίησης κάλυπταν το 56% του συνόλου των κλάδων[553]. Στο πλαίσιο των επενδύσεων, της ανάπτυξης και του εκσυγχρονισμού της χώρας, το 1949 ιδρύεται ο Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος (ΟΤΕ), το 1952 η Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού (ΔΕΗ), το 1954 ο Οργανισμός Χρηματοδοτήσεως και Οικονομικής Αναπτύξεως και το 1959 ο Οργανισμός Βιομηχανικής Αναπτύξεως[554]. Η δράση του κράτους, οι ιδιωτικές επενδύσεις και οι εξωτερικές ενισχύσεις (π.χ. σχέδιο Μάρσαλ) βοήθησαν ουσιαστικά στη θεαματική ανάπτυξη της χώρας.

Η κατάσταση της οικονομίας, λοιπόν, άρχισε να βελτιώνεται από το 1953 όταν η δραχμή υποτιμήθηκε[555] και παράλληλα συνδέθηκε με το δολάριο στο πλαίσιο του διεθνούς συστήματος σταθερών αλλά προσαρμόσιμων ισοτιμιών του Bretton

[548] Φοροαπαλλαγές, φοροελαφρύνσεις, ατελείς εισαγωγές μηχανών- ανταλλακτικών- εργαλείων, ενισχύσεις κεφαλαίου, δωρεάν παροχή οικοπέδων, επιδότηση βιομηχανικών κτιρίων. Chalikias, D. I. (1978). *Money and credit in a developing economy: The Greek case*. New York University Press και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 759-760 και Νομοθετικό Διάταγμα 2687/10.11.1953 «Περί επενδύσεως και προστασίας κεφαλαίων εξωτερικού» και Καζάκος, Π. (2000), ό.π., σσ. 228.

[549] Δρίτσα, Μ.& Πάκος, Θ. (2011), ό.π., σσ. 218 και Ιορδάνογλου, Χρ. (2003), ό.π., σσ. 67.

[550] Παναγιωτόπουλος, Δ. (2016), ό.π., σσ. 297 και Νικολακόπουλος, Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ. 200.

[551] Shaw, L. H. (1969). *Post-war growth in Greek agricultural production. Post-war growth in Greek agricultural production*, σσ.318.

[552] Δρίτσα, Μ.& Πάκος, Θ. (2011), ό.π., σσ.171.

[553] Pakos, T. (1982), ό.π., σσ. 252 κ.ε..

[554] Πάκος, Θ. & Πρόντζας, Ευ. (2011), ό.π., σσ. 431 και Δρίτσα, Μ.& Πάκος, Θ. (2011), ό.π., σσ. 198 και Καζάκος, Π. (2012). *Η οικονομική πολιτική και φιλοσοφία στη μεταπολεμική Ελλάδα 1950-2000*. Στο Χατζηβασιλείου, Ευ. (επιμ.), *Πολιτικοί Προσανατολισμοί του Νέου Ελληνισμού*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, σσ. 111.

[555] Καζάκος, Π. (2000), ό.π., σσ. 227.

Woods[556]. Η ενέργεια αυτή, η οποία έχει χαρακτηριστεί ως μία από τις πιο επιτυχημένες επιλογές οικονομικής πολιτικής κατά τη μεταπολεμική περίοδο[557], ενίσχυσε τη νομισματική σταθερότητα, καθώς η δραχμή συνδέθηκε με το κυρίαρχο διεθνές νόμισμα και διατήρησε σταθερή την ισοτιμία της με αυτό (1 δολάριο=30 δραχμές) περίπου για μία εικοσαετία[558].Κατά την περίοδο αυτή η Ελλάδα σημείωσε αλματώδη οικονομική ανάπτυξη, χαμηλά επίπεδα πληθωρισμού και απόλυτη νομισματική σταθερότητα, συνθήκες που ονομάστηκαν μεταπολεμικό αναπτυξιακό άλμα[559]. Έγιναν επενδύσεις σε έργα υποδομής, εξυγιάνθηκαν τα δημόσια οικονομικά, απελευθερώθηκαν οι αγορές και αναπτύχθηκε το εμπόριο[560]. Κοντολογίς, η υποτίμηση της δραχμής και η απελευθέρωση του εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου βελτίωσαν τη διεθνή ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας και υπήρξαν αρωγός στην ταχεία ανάπτυξη της εγχώριας παραγωγής αλλά και στην περιορισμένη ναι μεν αλλά επιθυμητή επέκταση της βιομηχανικής δραστηριότητας.[561]. Παράλληλα σημειώνεται σημαντική παρέμβαση στο φορολογικό σύστημα της χώρας με σειρά αναπτυξιακών μέτρων και κινήτρων[562] και με το νομοθετικό Διάταγμα 3323 «Περί φορολογίας του εισοδήματος», το οποίο τρία χρόνια αργότερα θα συμπληρωθεί με το νομοθετικό Διάταγμα 38/49/1958.

Χάρη στη συνετή οικονομική πολιτική που ακολούθησαν οι ελληνικές κυβερνήσεις για μια εικοσαετία από το 1944 και έπειτα, τηρώντας απαρέγκλιτα το σύστημα σταθερών ισοτιμιών του Bretton Woods δεν παρουσιάστηκε καμία κρίση ή διαταραχή στη «σχέση» δραχμής- δολαρίου[563]

---

[556] Σαχινίδης, Φ. (2011), *Το συναλλαγματικό καθεστώς*. Στο Καλαφάτης, Θ.& Πρόντζας, Ευ., ό.π. σσ.443 και Ιορδάνογλου, Χρ. (2003), ό.π., σσ. 66.

[557] Τσαβέας, Ν. (2002). *Το ισοζύγιο πληρωμών και η ανταγωνιστικότητα της Ελλάδος. Οικονομικές επιδόσεις και προοπτικές της Ελλάδος* (Greece's Economic Performance and Prospects), red. Ralph C. Bryant, Νικολάος Χ. Γκαργκάνας , Γεώργιος Σ. Ταβλάς, σσ. 393-434 και Ιορδάνογλου, Χρ. (2003), ό.π., σσ. 66.

[558] Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ.& Πετράκης, Π. (2011),ό.π., σσ.314.

[559] Βαρβαρέσος, Κ. (2002). *Έκθεσις επί του οικονομικού προβλήματος της Ελλάδος*. Αθήνα: Σαββάλας και Σαχινίδης, Φ. (2011), ό.π. σσ.448 και Νικολακόπουλος, Η. (2000), τόμος ΙΣΤ΄, ό.π., σσ. 200.

[560] Λαζαρέτου, Σ. (2011), ό.π., σσ. 479.

[561] Λαζαρέτου, Σ. (2011), ό.π., σσ. 497-499.

[562] Ενδεικτικά αναφέρονται τα ακόλουθα: φορολογικές απαλλαγές επενδυόμενων κερδών, σταθερή φορολογική επιβάρυνση κερδών για δέκα και περισσότερα χρόνια, φορολογική ατέλεια στην εισαγωγή εξοπλισμού, απαλλαγή από τοπικούς φόρους, κεφαλαιακές ενισχύσεις κ.ά. Πάκος, Θ.& Πρόντζας, Ευ. (2011), ό.π., σσ. 356.

[563] Σαχινίδης, Φ. (2011),ό.π., σσ. 454.

ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

α. Οι θεμέλιοι λίθοι του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα

Κατά την τελευταία εικοσαετία του 19ου αιώνα η εκπαίδευση πάσχει από έλλειψη οργάνωσης, προσανατολισμού, αναλυτικών προγραμμάτων και κατηρτισμένων εκπαιδευτικών[564]. Μετά από το 1880 γίνονται προσπάθειες ανάπτυξης, βελτίωσης και προόδου του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας. Για πρώτη φορά αντιμετωπίζεται σοβαρά το ζήτημα της εκπαίδευσης, καθώς γίνεται κατανοητός ο ρόλος που διαδραματίζει στην κοινωνική και οικονομική εξέλιξη της χώρας. Έτσι, κατά το διάστημα αυτό συντάσσονται τα περισσότερα εκπαιδευτικά νομοσχέδια, από τα οποία άλλα δεν υποβάλλονται καν στη Βουλή, άλλα υποβάλλονται αλλά δεν συζητούνται και άλλα συζητούνται αλλά δεν ψηφίζονται, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων[565].

Η ίδρυση διδασκαλείων στην Αθήνα[566], την Κέρκυρα και την Τρίπολη για την κατάρτιση των δασκάλων[567] καταδεικνύει το γεγονός, ότι θεωρούνταν πλέον επιτακτική η ανάγκη αναμόρφωσης του εκπαιδευτικού συστήματος αλλά και μόρφωσης του λαού και μάλιστα από κατηρτισμένους εκπαιδευτικούς λειτουργούς. Την ίδια περίοδο καταργείται η αλληλοδιδακτική μέθοδος διδασκαλίας[568], η οποία αντικαθιστάται από τη συνδιδακτική[569]. Τα προβλήματα όμως που ανακύπτουν στο εκπαιδευτικό τοπίο είναι πολλά και ποικίλα. Οι υποδομές- κτιριακές και υλικοτεχνικές- είναι ανεπαρκείς, η εκπαίδευση των κοριτσιών ανύπαρκτη, ενώ η φοίτηση των αγοριών αποδεικνύεται ζήτημα κοινωνικής τάξης και οικονομικής

[564] Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ.532-533.
[565] Σκούρα, Λ. (2011), ό.π., σσ. 137.
[566] Ν. ΧΘ΄, 11 Ιαν. 1878, «Περί συστάσεως του Διδασκαλείου εν Αθήναις», ΦΕΚ, αρ. 7, 24 Ιαν. 1878.
[567] Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 61.
[568] Τζήκας, Χ. (1988). *Η εισαγωγή της συνδιδακτικής μεθόδου και το πρώτο επίσημο πρόγραμμα του Δημ. Σχολείου*. Στο Ανδρέου, Α.& Τζήκας, Χ. (κείμενα, επιμέλεια) *Προγράμματα Δημοτικού Σχολείου, Αναλυτικά και Ωρολόγια, Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία για τα προγράμματα του Δημοτικού Σχολείου*. Θεσσαλονίκη: Α. Π.Θ. - Π.Τ.Δ.Ε., σσ. 40-80 και Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 70 και Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 533.
[569] Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 84 και Β.Δ. 3 Σεπτ. 1880, «Περί μεθόδου διδασκαλίας εν τοις δημοτικοίς σχολείοις», ΦΕΚ αρ. 97, 15 Σεπτ. 1880.

ευμάρειας χωρίς να εφαρμόζεται στο ελάχιστο ο θεσμός της υποχρεωτικής εκπαίδευσης[570].

Για την επίλυση των προαναφερθέντων προβλημάτων, κατετίθεντο στη Βουλή πληθώρα νομοσχεδίων χωρίς τελικά να νομοθετούνται, την ίδια ώρα που οι εκθέσεις των έκτακτων Επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων της περιφέρειας παρουσίαζαν τις συνθήκες λειτουργίας των σχολείων αυτών ως δραματικές[571]. Το ίδιο διάστημα και ενώ ο εκπαιδευτικός τομέας βρίθει προβλημάτων με αποτέλεσμα ελάχιστα παιδιά να φοιτούν στο σχολείο, η Πολιτεία, εξαιτίας της δημοσιονομικής της καχεξίας, επιβάλλει την καταβολή «εκπαιδευτικών τελών» στους μαθητές όλων των βαθμίδων[572]. Για την επίλυση των προαναφερθέντων προβλημάτων το 1889 η κυβέρνηση Τρικούπη υπέβαλε στη Βουλή νομοσχέδια που καλύπτουν όλο το φάσμα της εκπαιδευτικής διαδικασίας αντιμετωπίζοντάς την ως ενιαίο σύνολο. Τα νομοσχέδια αυτά έχοντας ανάλογη τύχη με τα προηγούμενα δεν ψηφίστηκαν στη Βουλή, παρά μόνο ορισμένα από αυτά εφαρμόστηκαν μεταγενέστερα.

Το 1895 προωθείται στη Βουλή από τον Δηλιγιάννη και τον Πετρίδη ο νόμος ΒΤΜΘ΄ (2349) «Περί στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως», που αποτελεί σταθμό στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης[573]. Ο εν λόγω νόμος καθιερώνει το εξάχρονο δημοτικό σχολείο, μεριμνά για την εκπαίδευση των κοριτσιών, εισάγει στο δημοτικό σχολείο τη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας και ιδρύει νηπιαγωγεία[574]. Ο ΒΤΜΘ΄ ίσχυσε για αρκετές δεκαετίες με ελάχιστες τροποποιήσεις, όμως η ήττα της Ελλάδας το 1897 στον ελληνοτουρκικό πόλεμο άλλαξε τα δεδομένα όχι μόνο της ελληνικής εκπαίδευσης αλλά της ελληνικής κοινωνίας γενικότερα. Προσπάθεια προσαρμογής στα νέα δεδομένα γίνεται από την κυβέρνηση Θεοτόκη και από τον τότε Υπουργό Παιδείας Αθανάσιο Ευταξία με τα νομοσχέδια του 1899. Για πρώτη φορά παρατηρείται ο προσανατολισμός του σκοπού του σχολείου στη διαμόρφωση χρηστών πολιτών και ταυτόχρονα στην προετοιμασία τους για τον επαγγελματικό βίο και στην καλλιέργεια δεξιοτήτων για την αντιμετώπιση των

[570] Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 72.

[571] Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 74 και Υπουργείον Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, (1885), Εκθέσεις των κατά το έτος 1883 προς επιθεώρησιν των δημοτικών σχολείων αποσταλέντων εκτάκτων επιθεωρητών (Αθήνα: Εθνικό τυπογραφείο), σσ. 74 και Δημαράς, Α. (2003), τόμος 5ος, ό.π., σσ. 164.

[572] Νόμος ΑΧΚΕ΄ (1625/ 30-12-1887) και νόμος ΒΝΔ΄ (2054/ 24-7-1892).

[573] Νόμος ΒΤΜΘ΄, 27 Σεπτ. 1895, «Περί της στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ, αρ. 37, 5 Οκτωβρίου 1895.

[574] Κωστής, Κ., (2018),ό.π., σσ. 534.

αναγκών του πρακτικού βίου[575]. Φαίνεται ότι το δημοτικό σχολείο που προτείνει ο Ευταξίας συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά του αστικού σχολείου, αφού είναι υποχρεωτικό, μακρόχρονο (επταετές) και αυτόνομο, παρέχοντας μια ολοκληρωμένη πρωτοβάθμια εκπαίδευση, μη υποταγμένη στις ανάγκες της δευτεροβάθμιας[576]. Στο δημοτικό προτείνεται η διδασκαλία μαθημάτων Γεωπονίας, Δενδροκομίας, Εμπορίας κ.ά.[577] Επίσης το εν λόγω νομοσχέδιο προβλέπει την λειτουργία οκτάχρονου Γυμνασίου με μία κατεύθυνση φιλολογική και μία κατεύθυνση θετικών επιστημών[578] με σκοπό ο χαρακτήρας του ελληνικού σχολείου να μην είναι απόλυτα θεωρητικός και κλασικός όπως ήταν μέχρι εκείνη τη στιγμή- και όπως τελικά συνέχισε να είναι. Επίσης, αξίζει να τονιστεί η ιδιαίτερη μέριμνα που εμφαίνεται στη νομοθετική προσπάθεια του 1899 για την εκπαίδευση των κοριτσιών, καθώς προβλέπεται η ίδρυση κρατικών διδασκαλείων θηλέων. Σχετικά με τη γλώσσα, για το Δημοτικό σχολείο προτείνεται η διδασκαλία μόνο της νέας ελληνικής, ενώ στο Γυμνάσιο η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής καλύπτει το 30% των διδακτικών ωρών στη φιλολογική κατεύθυνση και το 26% στη θετική. Η διδασκαλία της νέας ελληνικής στο Γυμνάσιο καλύπτει μόλις το 2,4% των διδακτικών ωρών[579]. Τα νομοσχέδια Ευταξία που επρόκειτο, εάν εφαρμόζονταν, να δώσουν ανανεωτική πνοή στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας δεν ψηφίστηκαν από τη Βουλή[580].

Αξίζει να τονιστεί ότι σε αυτά τα νομοσχέδια πρώτη φορά γίνεται λόγος για το γλωσσικό ζήτημα[581] και την αντικατάσταση της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής

---

[575] Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 100-102.

[576] «*Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση, σύμφωνα με τα νομοσχέδια του Ευταξία, προβλεπόταν πλήρης, αυτοτελής, και υποχρεωτική για όλους, από τη συμπλήρωση του 5ου έτους μέχρι και του 12ου. Προτείνεται ο ενιαίος τύπος σχολείου και η κατάργηση των πλήρων και κοινών δημοτικών σχολείων, όπως και των γραμματοδιδασκαλείων, με στόχο την ενιαία μόρφωση, ισονομία και ισοπολιτεία (ίσα δικαιώματα) όλων των Ελλήνων. Ωστόσο, η πρωτοβάθμια εκπαίδευση χωρίζεται σε έναν τετρατάξιο κύκλο, κοινό, θεωρητικό και υποχρεωτικό για όλους και έναν τριτάξιο, με πρακτικό προσανατολισμό, ο οποίος απευθύνεται στους μαθητές που δεν θα συνεχίσουν στη μέση εκπαίδευση τη φοίτησή τους. Επομένως, η υποχρεωτική εκπαίδευση γίνεται επταετής».* Τζήκας Χ. (επίβλ.), Γκουγκουσίδου Α., Γκουνέλας Π., Γκουντούρας Θ., Παπατζέλος Ν., Παυλής Δ., Τοκμακίδου Ε., Χριστοφορίδου Μ. (2002), *Τα εκπαιδευτικά Νομοσχέδια του Α. Ευταξία*. Στο: Πρακτικά ημερίδων εκπαιδευτικής έρευνας, Τόμος 3ος (1999-2001), Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ. – Π.Τ.Δ.Ε., Διδασκαλείο «Δημήτρης Γληνός», σσ. 219-222.

[577] Ευταξίας, Αθ. (1899). *Μεταρρύθμισις και ανόρθωσις*. Αθήναι: Τυπογρ. Π. Δ. Σακελλαρίου, σσ.50 κ.εξ.

[578] Δημαράς, Α. (2003), τόμ. 5ος, ό.π., σσ. 164.

[579] Δημαράς, Α. (2003), τόμ. 5ος, ό.π,. σσ. 164-165.

[580] Φραγκουδάκη, Α. (1977), ό.π., σσ. 16 – 26.

[581] «Γλωσσικό ζήτημα» ονομάστηκε η διαμάχη που ξέσπασε στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα σχετικά με το ποια γλώσσα πρέπει να καθιερωθεί ως «εθνική γλώσσα», δηλαδή ως επίσημη γλώσσα του

γλώσσας με την νέα ελληνική. Αυτός ήταν και ένας σημαντικός λόγος να συναντήσουν τα νομοσχέδια Ευταξία σφοδρές αντιδράσεις και τελικά να μην ψηφιστούν, καθώς μεγάλη μερίδα επιστημόνων και λογίων ήταν αρνητική με την εισαγωγή της νέας ελληνικής γλώσσας στην εκπαίδευση. Το γλωσσικό αποτέλεσε για χρόνια σημείο έντονης αντιπαράθεσης –εθνικής, εκπαιδευτικής, γλωσσικής και γλωσσολογικής- και συγκρούσεων στην Ελλάδα.

Σχετικά με την πανεπιστημιακή εκπαίδευση, αυτή φαίνεται πως ήταν προνόμιο μόνο των λίγων, των εύπορων. Αρκετοί σπουδαστές μάλιστα, από τα ανώτατα κοινωνικά στρώματα απευθύνονται σε Πανεπιστήμια της Δυτικής Ευρώπης είτε για να σπουδάσουν, είτε για να ενισχύσουν τις σπουδές τους[582].

Το 1900 ο αντικαταστάτης του Ευταξία, Στάης προτείνει σειρά νομοσχεδίων αναχρονιστικών και απαρχαιωμένων προκειμένου να αποφύγει τις έντονες αντιδράσεις. Φυσικά και αυτά τα νομοσχέδια δεν προωθήθηκαν στη Βουλή για να ψηφιστούν. Το 1902 γίνεται για πρώτη φορά λόγος για πρακτική εκπαίδευση στην Ελλάδα, μέσω του μελετήματος του Ιωακείμ Παυλίδη «Περί τεχνικής εκπαιδεύσεως και της εφαρμογής αυτής εν Ελλάδι»[583], ενώ το 1908 ιδρύεται το «Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο» στον Βόλο με διευθυντή τον Αλέξανδρο Δελμούζο[584]. Το σχολείο αυτό απευθυνόταν αποκλειστικά σε κορίτσια, το 80% των οποίων στις αρχές του 20ου αιώνα ήταν αναλφάβητα[585] και τα μαθήματα διδάσκονταν όλα στη νέα ελληνική γλώσσα[586]. Το Παρθεναγωγείο του Βόλου και το νεωτερικό του πρόγραμμα διδασκαλίας γνώρισε σφοδρές αντιδράσεις από μεγάλη μερίδα συντηρητικών πολιτών, τον τύπο και μέρος του εκκλησιαστικού κόσμου και έπαυσε τη λειτουργία του το 1911[587]. Άλλωστε, όπως εύστοχα έχει παρατηρήσει ο Δ. Χαραλάμπους, «από το τελευταίο τέταρτο του δέκατου ένατου αιώνα έως και το 1927 ουσιαστικά εμπλέκονται ενεργά δύο πλευρές στη διαμόρφωση εκπαιδευτικής πολιτικής, οι οποίες στοιχίζονται πίσω από δύο ευρύτερες πολιτικές: η μια, φορέας της φιλελεύθερης ή

έθνους, η απλή δημοτική ή η καθαρεύουσα. Το ζήτημα αυτό, αφού ταλάνισε τον ελληνισμό για περισσότερο από έναν αιώνα επιλύθηκε τελικά οριστικά το 1976 με την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, Κοτρώτσου-Λόντου, Τ. (2004). *Το ελληνικό γλωσσικό ζήτημα*, περ. Επιστημονικό βήμα, τ. 3, σσ. 40.

[582] Κωστής, Κ. (2018),ό.π., σσ. 535.

[583] Παυλίδης, Ιω. (1902). *«Περί τεχνικής εκπαιδεύσεως και της εφαρμογής αυτής εν Ελλάδι»*. Αθήνα: Τυπογραφείο καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου.

[584] Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 117-118.

[585] Αβδελά, Ε.(2002), ό.π., σσ.339.

[586] Δημαράς, Α. (2003), τόμος 5ος, ό.π., σσ. 163-166.

[587] Δημαράς, Α. (2003), τόμος 5ος, ό.π. σσ. 165.

σοσιαλίζουσας ιδεολογίας ήταν υποστηρικτής μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων με σκοπό τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας κατά το πρότυπο των δυτικών βιομηχανικών κρατών, ενώ η άλλη, φορέας ενός παραδοσιακότερου προσανατολισμού ευνοούσε τη διατήρηση της υπάρχουσας κατάστασης και τασσόταν γενικότερα κατά των εκτεταμένων αλλαγών»[588].

Λίγο μετά από την έναρξη της λειτουργίας του Παρθεναγωγείου κι ενώ οι ζυμώσεις για εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις[589] δεν είχαν φέρει κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα, κάνει την εμφάνισή του ο Σ.Σ. στο Γουδί. Ανάμεσα στα αιτήματά του ήταν και οι καινοτόμες μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση. Ως αποτέλεσμα των αιτημάτων αυτών προέκυψε η ανάγκη για τον εκσυγχρονισμό του εκπαιδευτικού συστήματος και την προσαρμογή του στις ανάγκες της κοινωνίας (το «αστικό σχολείο») αλλά και την καθιέρωση της νέας ελληνικής, της δημοτικής δηλαδή γλώσσας ως κοινού εθνικού και εκπαιδευτικού γλωσσικού οργάνου. Μετά από την επανάσταση στο Γουδί εμφανίζεται το «κίνημα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού», που ως στόχο έθετε τον εκσυγχρονισμό του σχολείου και την αναγνώριση της δημοτικής γλώσσας ως κοινού εθνικού γλωσσικού οργάνου[590]. Το 1910 ιδρύεται ο Εκπαιδευτικός Όμιλος με σκοπό να συμβάλει στην αναμόρφωση και την πρόοδο της ελληνικής εκπαίδευσης. Μέσα για την επιτυχία του σκοπού του θα μεταχειρίζεται ο
Όμιλος διαλέξεις και έκδοση βιβλίων, εφημερίδας και περιοδικού[591]. Αξίζει να τονιστεί ότι η γλώσσα που χρησιμοποιείται στα ιδρυτικά κείμενα του Ομίλου αλλά και στα κείμενα που δημοσιεύουν είναι η δημοτική και γι΄ αυτόν τον λόγο οι επικριτές του Ομίλου ήταν πολλοί, όπως βέβαια πολλοί ήταν και οι θιασώτες του.

Ακανθώδες ζήτημα της ελληνικής εκπαίδευσης είναι το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των διδασκάλων. Για τον λόγο αυτό υπήρξε μέριμνα για την κατάρτιση των

---

[588] Χαραλάμπους, Δ. (2007). *Μεταπολεμική και μεταπολιτευτική εκπαιδευτική πολιτική : από την ασυνέχεια στη συνέχεια*. Στο Χαραλάμπους Δημήτρης (επιμ.) *Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική: παρελθόν - παρόν – μέλλον*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 121.

[589]«Ευαγγελικά» 1901, «Ορεστειακά» 1903, Ίδρυση του Παρθεναγωγείου Βόλου 1908- Το Παρθεναγωγείο του Βόλου και ο ιδρυτής του Αλέξανδρος Δελμούζος συνάντησαν σφοδρότατες αντιδράσεις για τις σύγχρονες μεθόδους διδασκαλίας και για τη δημοτική γλώσσα που διδασκόταν σε αυτό, γι΄ αυτό και λειτούργησε μόνο για τρία χρόνια.

[590] Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 113.

[591] Η ηγετική τριανδρία του Εκπαιδευτικού Ομίλου, ο οποίος λειτούργησε αδιάλειπτα έως το 1927 απαρτιζόταν από τους: Δημήτριο Γληνό, Αλέξανδρο Δελμούζο και Μανόλη Τριανταφυλλίδη, π. Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου τόμ. Α΄, τεύχος 1ο (01/1911), σσ. 63 και Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 128.

δασκάλων μέσω της ίδρυσης «νέων και νέου τύπου διδασκαλείων»[592]. Αρχικά, το 1910 ιδρύεται το Διδασκαλείο της Μέσης Εκπαίδευσης[593] με στόχο να καταρτίσει ικανώς και επαρκώς τους εκπαιδευτικούς της μέσης εκπαίδευσης και το 1914 ιδρύονται κι άλλα διδασκαλεία με στόχο την πλήρη εκπαίδευση και κατάρτιση όλων των εκπαιδευτικών λειτουργών κάθε βαθμίδας. Από το 1914 έως το 1933 το κράτος μερίμνησε για την κατάρτιση των εκπαιδευτικών με την ίδρυση διδασκαλείων «νέου τύπου». Μετά από το 1923 τα διδασκαλεία γίνονται «Παιδαγωγικές Ακαδημίες»[594].

Το 1911 η καθιέρωση της καθαρεύουσας ως «επίσημης γλώσσας» του κράτους θα επιβληθεί μέσω ειδικής διάταξης στο αναθεωρημένο Σύνταγμα από τον Βενιζέλο[595]. Στο ίδιο Σύνταγμα σημαντικές είναι οι διατάξεις που αφορούν στη θέσπιση της υποχρεωτικής και δωρεάν εκπαίδευσης στο δημοτικό καθώς και η απαλλαγή των τοπικών αρχών από τις ευθύνες για την εκπαίδευση[596]. Στο πλαίσιο της αναμόρφωσης του εκπαιδευτικού συστήματος, το 1913 ο Υπουργός Παιδείας Ιωάννης Τσιριμώκος, με τη βοήθεια και των εισηγητικών εκθέσεων του Δημ. Γληνού προτείνει μια σειρά από νομοσχέδια[597]. Σύμφωνα με αυτά προβλέπονται εξαετές δημοτικό σχολείο για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και δύο τύποι σχολείων που λειτουργούν παράλληλα για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Το εξαετές γυμνάσιο αφενός, το οποίο απευθύνεται στην ανώτερη οικονομικά και κοινωνικά τάξη και τα τριετή αστικά σχολεία αφετέρου, που απευθύνονται στη μέση αστική τάξη. Μετά από τη συμπλήρωση της φοίτησής τους στα αστικά σχολεία, οι μαθητές μπορούσαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε επαγγελματικές, εμπορικές, ναυτικές σχολές[598]. Βασικός προσανατολισμός των νομοσχεδίων του 1913[599] ήταν η προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που βίωνε η

[592] Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 85.

[593]Νόμος ΓΨΙΗ΄ (3718/1910) 'Περί παιδαγωγικής μορφώσεως και δοκιμασίας των λειτουργών της μέσης εκπαιδεύσεως».

[594] Δημαράς, Α. (2003), τόμος 5ος, ό.π., σσ. 157 και Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 171-174.

[595] Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ.(2003), ό.π., σσ. 182-186 και Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 134.

[596] Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 135.

[597] «Περί Δημοτικής Εκπαιδεύσεως», «Περί Μέσης Εκπαιδεύσεως», «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», «Περί μισθώσεως ιδιωτικών οικημάτων ως διδακτηρίων του κράτους», «Περί Διδασκαλείων της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως», «Περί ιδρύσεως Διδασκαλείου Τεχνικής Εκπαιδεύσεως» και «Περί τροποποιήσεως άρθρων τινών του γψιη' νόμου Περί παιδαγωγικής μορφώσεως και δοκιμασίας των λειτουργών της Μέσης Εκπαιδεύσεως».

[598] Φραγκουδάκη, Α. (1977). ό.π., σσ.30-32.

[599] Μπουζάκης. Σ. (2013). *Ιωάννης Τσιριμώκος-Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (1913).* Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου ΙΙ, σσ.59-64.. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, σσ.59-64.

χώρα[600] με καθιέρωση συστήματος επαγγελματικής εκπαίδευσης και μετατροπή του σχολείου «σε μοχλό οικονομικής ανάπτυξης»[601] μέσα από την «πρακτικότητα» των προγραμμάτων των βασικών βαθμίδων, την εξομοίωση της εκπαίδευσης αγοριών και κοριτσιών και τη δημιουργία παράλληλου δικτύου τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης. Και αυτά τα νομοσχέδια όμως συνάντησαν αντιδράσεις και δεν καρποφόρησαν. Βέβαια, αξίζει να αναφέρουμε πως το 1914 με διάταγμα που εκδόθηκε τον Σεπτέμβριο, ιδρύονται τα τριετούς φοίτησης αστικά σχολεία θηλέων[602]. Στα εν λόγω σχολεία είχαν δικαίωμα να εγγραφούν κορίτσια αποφοιτήσαντα από εξαετές δημοτικό σχολείο. Τα μαθήματα στα αστικά σχολεία θηλέων στρέφονταν γύρω από πρακτικές γνώσεις, με σκοπό να προετοιμάσουν τις απόφοιτές τους ή να εισαχθούν ύστερα από εξετάσεις στην Α΄ τάξη Διδασκαλείων ή στην Α΄ τάξη οποιασδήποτε επαγγελματικής σχολής. Τέτοια σχολεία ιδρύθηκαν σε μεγαλουπόλεις της Ελλάδας από τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία και από δήμους στον Πειραιά, την Κοζάνη και την Κρήτη. Μαθήματα τα οποία διδάσκονται στα αστικά σχολεία θηλέων είναι: τα θρησκευτικά, η νέα και αρχαία ελληνική γλώσσα, η ιστορία, η γεωγραφία, η πρακτική αριθμητική (με λογιστική και καταστιχογραφία), η πρακτική γεωμετρία, η φυσική ιστορία, η φυσική, η χημεία , το εμπόριο, η βιομηχανία, η οικιακή οικονομία, η οικιακή παιδαγωγική, η υγιεινή, η νοσηλευτική, η χειροτεχνία, η καλλιγραφία, η ιχνογραφία, η μουσική και η γυμναστική[603]. Το ίδιο έτος επίσης σύμφωνα με τον νόμο 572/31-12-1914 ιδρύθηκε στην Αθήνα τριτάξιο Διδασκαλεῖον τῆς Τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως[604] για την κατάρτιση των εκπαιδευτικών των κατώτερων τεχνικών σχολών. Στο Διδασκαλείο είχαν δικαίωμα να εγγραφούν όσοι ήταν κάτοχοι απολυτηρίου γυμνασίου ή πτυχίου δημοδιδασκάλου. Οι απόφοιτοι του Διδασκαλείου διορίζονταν ως καθηγητές καλλιγραφίας, ιχνογραφίας ή χειροτεχνίας.

Η νικηφόρα έκβαση των Βαλκανικών πολέμων και η ενσωμάτωση των Νέων Χωρών, εντείνει τις φωνές για εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες βρήκαν πρόσφορο έδαφος να προωθηθούν κατά τη διάρκεια του εθνικού διχασμού. Η

[600] Άνοδος στην εξουσία της αστικής τάξης (1909) και νικηφόρα έκβαση των βαλκανικών πολέμων.

[601] Γκλαβάς, Σ.(2010), *Επισκόπηση της Ιστορίας της Εκπαίδευσης στο Νεοελληνικό Κράτος*. Αθήνα, σσ.27-28.

[602] Διάταγμα 8ης Σεπτεμβρίου 1914 Περὶ χορηγίας ἀδείας εἰς τὴν Φιλεκπαιδευτικὴν Ἑταιρείαν ἱδρύσεως ἀστικῶν σχολείων θηλέων (ΕτΚ αριθμ. 255/Α΄/11-9-1911) και Υπουργική Απόφαση 4514/15ης Νοεμβρίου 1914 Περὶ προγράμματος τῶν ἀστικῶν σχολείων θηλέων (ΕτΚ αριθμ. 333/Α΄/17-11-1914).

[603] ΕτΚ αριθμ. 333/Α΄/17-11-1914.

[604] Νόμος 572/31-12-1914 Περὶ ἱδρύσεως διδασκαλείου τῆς τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως (ΕτΚ αριθμ. 16/Α΄/13-1-1915), άρθρα 1-2 και 7-9).

«Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης»[605] με τον Βενιζέλο αρχηγό το 1917, προωθεί ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις και σημαντικές καινοτομίες (καθιέρωση δημοτικής σε όλο το δημοτικό σχολείο, αλλαγή σχολικών εγχειριδίων, επιμόρφωση εκπαιδευτικών, αρτιότερη διοικητική οργάνωση, ίδρυση Παιδαγωγικής Ακαδημίας) στην εκπαίδευση[606] και εκδίδει διάταγμα κατά το οποίο τα διδακτικά εγχειρίδια των πρώτων τάξεων του δημοτικού θα έπρεπε να είναι γραμμένα στη δημοτική γλώσσα. Το διάταγμα αυτό όταν η «Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης» εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, έγινε νόμος του κράτους.[607] Μετά από την κύρωση του εν λόγω νόμου ξεκίνησε με εντατικούς ρυθμούς μια προσπάθεια λήψης μέτρων με στόχο τη βελτίωση της νεοελληνικής εκπαίδευσης. Η πλειονότητα των μέτρων αφορούσαν στην πρώτη βαθμίδα της εκπαίδευσης, στο δημοτικό σχολείο και είχαν σχέση με το θέμα της γλωσσικής διδασκαλίας, των διδακτικών εγχειριδίων και των μεθόδων διδασκαλίας[608]. Αξίζει να γίνει σύντομη αναφορά στους σημαντικότερους καρπούς της προσπάθειας αυτής, στο «Αλφαβητάρι με τον ήλιο» και στο αναγνωστικό της Γ΄ δημοτικού «Τα ψηλά βουνά». Επίσης, με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 καθιερώθηκε ο πανεπιστημιακός χαρακτήρας του «Εθνικού Μετσοβείου Πολυτεχνείου» και παράλληλα αναδιοργανώθηκαν οι σχολές του[609]. Δυστυχώς, όλα τα προαναφερθέντα σημαντικότατα επιτεύγματα των κυβερνήσεων Βενιζέλου καταβαραθρώθηκαν μετά από την εκλογική του ήττα τον Νοέμβριο του 1920, με αποτέλεσμα η κατάσταση της εκπαίδευσης να γίνει ανάλογη με εκείνη της δεκαετίας του 1890[610]. Μετά από την ήττα του Βενιζέλου, την πρωθυπουργία αναλαμβάνει ο Δημήτριος Ράλλης, ο οποίος τον Ιανουάριο του 1921 παραιτείται και προσωρινά την εξουσία αναλαμβάνει ο Ν. Καλογερόπουλος, ο οποίος με τη σύμφωνη γνώμη του βασιλιά καταργεί την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και το σπουδαίο έργο που είχε σημειώσει η κυβέρνηση Βενιζέλου[611].

[605]Κατά τη διάρκεια του Εθνικού Διχασμού (διάσταση απόψεων βασιλιά – Βενιζέλου σχετικά με τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄Π.Π.) η χώρα χωρίστηκε στα δύο με την «Κυβέρνηση των Αθηνών» υπό τον Κωνσταντίνο και την «Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης» υπό τον Βενιζέλο.

[606] Φραγκουδάκη, Α. (1977), ό.π., Αθήνα, σσ. 40.

[607] Δημαράς, Α. (2003), τόμος 9ος, ό.π. σσ. 175 και Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 147-149 και Μπασλής, Γ. (2000), ό.π., σσ. 70.

[608] Νόμος 827/02-09-1917 και Νόμος 1332/16-04-1918 και Βασιλικό Διάταγμα 09-05-1918.

[609] Αγριαντώνη, Χ. (2002), ό.π., σσ.270.

[610] Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 161-165 και Νικολακόπουλος, Η. (2003), τόμος 6ος, ό.π., σσ. 31.

[611] Μαυρογορδάτος, Γ. (2003), ό.π., σσ. 28.

Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι κατά το διάστημα 1922-1928 αναπτύσσεται η ιδιωτική εκπαίδευση[612], ως απόρροια της απογοήτευσης των πολιτών από τη δημόσια εκπαίδευση, της ανόδου της αστικής τάξης και των ανακατατάξεων στην κοινωνική διαστρωμάτωση. Το ίδιο ίσχυε και για την Επαγγελματική εκπαίδευση, καθώς στον τομέα αυτό οι εξειδικευμένες δημόσιες Σχολές ήταν ελάχιστες. Οι περισσότερες επαγγελματικές ή εμπορικές σχολές ήταν ιδιωτικής πρωτοβουλίας εμπόρων ή βιομηχάνων. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι η ανεπαρκής ή ελλιπής κατάρτιση των βιομηχάνων, η έλλειψη εξειδικευμένων τεχνικών και η πληθώρα ανειδίκευτων εργατών οδηγούσαν στην ελλιπή και αργή εκβιομηχάνιση της χώρας. Οι βιομήχανοι και οι έμποροι, προκειμένου να ξεπεράσουν την τροχοπέδη της ανειδίκευτης εργασίας και να αυξήσουν την παραγωγή και τα κέρδη τους ίδρυαν ιδιωτικές σχολές[613]. Το 1920 ιδρύεται η Ανωτάτη Σχολή Εμπορικών Σπουδών, η οποία το 1926 μετονομάζεται σε Ανωτάτη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημόνων[614]. Το ίδιο έτος (1920) ιδρύεται η Ανωτάτη Γεωπονική Σχολή, το 1925 ιδρύεται το δεύτερο Πανεπιστήμιο της χώρας[615], το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, ενώ το 1927 συστήνεται Γεωπονικό τμήμα στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης[616].

[612] Σχολή Μακρή, Σχολή Χιλλ, Κολλέγιο Θηλέων/ Pierce College, Anatolia College, Κολλέγιο Αρρένων Αθηνών, Σχολή Ηλία Κωνσταντινίδη, Η εν Αθήναις Εταιρεία «Εκπαιδευτική Αναγέννησις», Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 189 και Δημαράς, Α. (2003), τόμος 7ος, ό.π., σσ. 205-206.

[613] Δρίτσα, Μ.& Πάκος, Θ., (2011), ό.π., σσ.180-185.

[614] Κριμπάς, Κ. (2003), *Επιστήμη- Έρευνα- Τεχνολογία: Η Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 6ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα σσ. 155 και Δρίτσα, Μ.& Πάκος, Θ. (2011), ό.π., σσ.183.

[615] Το πρώτο Πανεπιστήμιο της Ελλάδας ήταν το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών το οποίο ιδρύθηκε το 1837 (ΕτΚ, αρ.φυλ.16/24-04-1837). Το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης ιδρύθηκε επί κυβερνήσεως Παπαναστασίου το 1925 και ξεκίνησε τη λειτουργία του έναν χρόνο αργότερα. Δημαράς, Α. (2003), ό.π., τόμος 7ος, σσ. 204.

[616] Παπαγεωργίου, Κ. (2011), ό.π., σσ.79.

β. Εκπαιδευτικά νομοσχέδια και μεταρρυθμίσεις κατά τη δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου

Η ελληνική παιδεία δέχθηκε το πρώτο κύμα εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων τον 20ο αιώνα. Το σύνταγμα του 1927[617] έδωσε κάποιες ελπίδες να συνεχιστούν οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες για εκπαιδευτική αλλαγή και ολοκλήρωση των οραμάτων των προηγούμενων ετών (1913, 1917). Κατά το 1928 σημειώνεται άνοδος της ναυτιλίας, του εμπορίου αλλά και της βιομηχανίας. Έτσι αυξάνεται και ο πληθυσμός που απασχολούνταν σε αυτούς τους τομείς και καταδεικνύεται επιτακτική η ανάγκη για τεχνική - επαγγελματική εκπαίδευση[618]. Επιθυμία των κυβερνώντων είναι πλέον η στροφή της εκπαίδευσης από τον κλασικισμό στην κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα, δηλαδή σύνδεση της εκπαίδευσης με την παραγωγή.

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και το γλωσσικό μέρος της, αποφασίστηκε απ' τον Ελευθέριο Βενιζέλο, όταν είχαν λυθεί τα συνοριακά προβλήματα που τον ανάγκαζαν σε ταξικές συμμαχίες[619]. Είναι χαρακτηριστικό ότι την περίοδο 1922-28 άλλαξαν πάνω από 30 κυβερνήσεις. Μέσα σ' αυτή την πολιτική αναταραχή[620] ήταν αδύνατη η οποιαδήποτε μόνιμη αλλαγή, καθώς κάθε αλλαγή εξουσίας επέφερε και αλλαγή στην εκπαιδευτική πολιτική. Όμως όταν το 1928 ο Βενιζέλος επανεκλέχθηκε πανηγυρικά, πρώτο και βασικό του μέλημα αποτέλεσε η εκπαίδευση. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929[621], έργο της κυβέρνησης Βενιζέλου, βασίστηκε στα νομοσχέδια 4397/1929 και 4373/1929 με Υπουργό Παιδείας τον Κ. Γόντικα και τα 4799/1930 και 5143/1931 με Υπουργό Παιδείας τον Γ. Παπανδρέου και ακολούθησε την ελληνική οικονομική αναδιοργάνωση με καπιταλιστικά πρότυπα[622]. Λογίζεται ως η σημαντικότερη τομή στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης και θεωρήθηκε

[617] Στο Κεφάλαιο Γ΄ του Συντάγματος του 1927, στο άρθρο 23 νομοθετείται η δωρεάν και υποχρεωτική στοιχειώδης εξαετής εκπαίδευση για όλα τα ελληνόπουλα.

[618] Κωστής, Κ.(1989), ό.π., σσ. 194,213 και Μπουζάκης, Σ. (1994), ό.π. σσ.14 .

[619] Μπουζάκης, Σ. ό.π., σσ. 39, 41 και Δημαράς, Α. (1998). *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*. Τ. Β΄, Αθήνα: Εστία, σσ.163-166.

[620] Ευαγγελόπουλος, Σπ. (1999). *Ελληνική Εκπαίδευση*, τ. Β'.Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 54

[621] Με τον όρο «μεταρρύθμιση του 1929» εννοούμε την προσπάθεια μεταρρύθμισης του συνόλου της εκπαίδευσης κατά την περίοδο 1928-1932, περίοδο που συμπίπτει με την τελευταία τετραετία διακυβέρνησης της Ελλάδας από τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ν. 4397, 16-08-1929, ΦΕΚ, αρ. 309, τχ. Α΄/24-08-1929 και Παπαδάκης, Ν.& Μπουζάκης, Σ. (2002), ό.π., σσ. 35.

[622] Κάτσικας, Χ. & Θεριανός, Κ. (2007), Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Αθήνα: Σαββάλας., σσ. 149.

κατάλληλη για να υπηρετήσει τις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας[623], η οποία ήταν αγροτοκτηνοτροφικού προσανατολισμού, είχε περιορισμένο αστικό πληθυσμό και δυσανάλογα μεγάλο δημόσιο τομέα σε σχέση με τον πληθυσμό της.

Στις 2 Απριλίου 1929 κατατέθηκαν στη Βουλή από τον Υπουργό Παιδείας Κ. Γόντικα, μια σειρά από 13 σχέδια νόμου, ανάμεσα στα οποία τα νομοσχέδια για τη Στοιχειώδη (μετέπειτα Ν. 4397/16-8-1929[624]) και τη Μέση Εκπαίδευση (μετέπειτα Ν. 4373/13-8-1929[625]). Η προσπάθεια αυτή, γνωστή ως η μεταρρύθμιση του 1929, άλλαξε ριζικά τη δομή και το περιεχόμενο της γενικής εκπαίδευσης, θεμελίωσε το αστικό σχολείο στην Ελλάδα[626] και ξεχώρισε για τις καινοτόμες ρυθμίσεις της στη Μέση Εκπαίδευση[627], για τη θέσπιση της δωρεάν εξάχρονης υποχρεωτικής δημοτικής εκπαίδευσης για όλους τους νέους[628], αλλά και για τον ορισμό και της μέσης εκπαίδευσης ως εξαετούς. Σημαντικό επίτευγμα της εν λόγω μεταρρύθμισης είναι επίσης και η εξομοίωση της εκπαίδευσης αγοριών και κοριτσιών στο Δημοτικό μέσω της καθιέρωσης της συνεκπαίδευσης και της μεικτής φοίτησής τους[629]. Επίσης ένα μέτρο που φανερώνει την προσπάθεια της μεταρρύθμισης να συνδέσει το εκπαιδευτικό σύστημα με τις ανάγκες της οικονομίας και της κοινωνίας ήταν η ενίσχυση της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης[630] μέσω της δημιουργίας διετών ή τριετών κατώτερων επαγγελματικών σχολείων: γεωργικά, εμπορικά[631], ναυτικά, βιοτεχνικά και οικοκυρικά για όλους εκείνους τους μαθητές και μαθήτριες που δεν θα φοιτούσαν στη μέση εκπαίδευση[632]. Μέσω της ενέργειας αυτής, αλλά και της ίδρυσης γυμνασίων θηλέων, κατά τα μεσοπολεμικά χρόνια σχεδόν διπλασιάστηκε το ποσοστό του εγγράμματου γυναικείου πληθυσμού[633]. Από τους στόχους της

[623] Δημαράς, Α. (2003), ό.π., τόμος 7ος, σσ. 208.
[624] Ν. 4397, 16-08-1929, ΦΕΚ, αρ. 309/24-08-1929.
[625] Ν. 4373, 13-08-1929, ΦΕΚ, αρ. 297/20-08-1929.
[626] Τζήκας, Χ. (2011), ό.π., σσ.719.
[627] Ως σκοπός της Μέσης εκπαίδευσης τίθεται η προετοιμασία όλων όσοι επιθυμούσαν να ακολουθήσουν ανώτερες σπουδές. Σχολεία εξαετούς φοίτησης Μέσης εκπαίδευσης είναι τα Γυμνάσια και τα Πρακτικά Λύκεια. Δημαράς, Α. (2013). ό.π., σσ.194-196 και Ν. 4373, 13-08-1929, ΦΕΚ, αρ. 297/20-08-1929.
[628] Δημαράς, Α. (2013). ό.π., σσ.193-194.
[629] Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (1986). *«Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1929)»*, στο Οι Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα (Προσπάθειες, αδιέξοδα, προοπτικές), Πανελλήνιο Παιδαγωγικό Συνέδριο, Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης 11-13 Ιουλίου 1982, επιμ. Καζαμίας Α., Κασσωτάκης Μ., Ρέθυμνο, σσ. 89-99.
[630] Νούτσος, Χ. (1978), ό.π., σσ.215.
[631] ΦΕΚ, αρ. 309, τχ. Α΄/24-08-1929.
[632] Τζήκας, Χ. (2011), ό.π., σσ.719 και Ν. 4397, 16-08-1929, ΦΕΚ, αρ. 309, τχ. Α΄/24-08-1929.
[633] Αβδελά, Ε. (2002), ό.π., σσ.343.

μεταρρύθμισης ξεχώρισε τέλος η ίδρυση ανώτερου τετρατάξιου Παρθεναγωγείου για όσα κορίτσια δεν επιθυμούσαν να σπουδάσουν στο Πανεπιστήμιο. Τη χρονιά της εν λόγω μεταρρύθμισης ιδρύθηκε και το «Πειραματικόν Σχολείον» του Πανεπιστημίου Αθηνών, το οποίο αποδείχθηκε ένα λαμπρό δημόσιο σχολείο[634]. Αξίζει τέλος να αναφερθεί πως στη μεταρρύθμιση του 1929 υπήρξε μέριμνα για την προσχολική αγωγή, ιδρύοντας νηπιαγωγεία με στόχο την πνευματική και σωματική ανάπτυξη των νηπίων, αλλά και για την αγωγή των πνευματικά ασθενέστερων παιδιών, μέσω της ίδρυσης ειδικών σχολείων γι' αυτά[635].

Κατά τη διάρκεια της θητείας του Βενιζέλου, ξεσπά η οικονομική κρίση στη Νέα Υόρκη και οι επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία, παρόλο που αργούν να φανούν, οδηγούν τη χώρα σε πτώχευση (1932). Την περίοδο 1930-32 με υπουργό Παιδείας τον Γ. Παπανδρέου η μεταρρύθμιση συνεχίστηκε με το Ν. 5045 του 1930[636], που καθιέρωνε τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο για τις τέσσερις πρώτες τάξεις και για τις δύο τελευταίες μαζί με την καθαρεύουσα καθώς και τη διδασκαλία των αρχαίων κειμένων από μετάφραση. Μια πλειάδα μέτρων, όπως φροντίδα για την προσχολική ηλικία, πρόβλεψη νυχτερινών σχολείων, μεταρρυθμίσεις στα Διδασκαλεία, ίδρυση πειραματικών σχολείων, φροντίδα για την ανέγερση διδακτηρίων, κ.ά. φανερώνουν τη διάθεση για μια συνολική πολιτική πρόνοιας και ομολογούν την προσπάθεια για την άρση των δυσλειτουργιών, την προσαρμογή στις ανάγκες της ανάπτυξης και τον επαναπροσδιορισμό των στόχων και της φιλοσοφίας της εκπαίδευσης[637]. Με τη μεταρρύθμιση του 1929 έγινε προσπάθεια να δημιουργηθεί ουσιαστικά ένα διπλό σχολικό δίκτυο. Μετά τη στοιχειώδη εκπαίδευση υπήρχαν εξετάσεις για το Γυμνάσιο (γενικό, πρακτικό) και εξετάσεις για το Πανεπιστήμιο. Ο άλλος δρόμος ήταν τα Παρθεναγωγεία και οι Κατώτερες Επαγγελματικές Σχολές (Γεωργικές, Εμπορικές, Βιοτεχνικές, Οικοκυρικά), που δεν οδηγούσαν στο πανεπιστήμιο[638]. Βέβαια, αρκετοί ήταν και σε αυτή την περίπτωση οι επικριτές της μεταρρύθμισης, οι οποίοι υποστήριζαν ότι η δομή και τα χαρακτηριστικά της ήταν σίγουρα λιγότερο δημοκρατικά από τις δύο προηγούμενες (1913 και 1917) όχι μόνο γιατί αρκετά από όσα προέβλεπε δεν εφαρμόστηκαν αλλά και γιατί καθιέρωσε

[634] Δημαράς, Α. (2003), ό.π., τόμος 7ος, σσ. 207.
[635] Ν. 4397, 16-08-1929, ΕτΚ, αρ. 309/24-08-1929.
[636] Τερζής, Ν. (1985), ό.π., σσ. 134.
[637] Παπαδάκης, Ν.& Μπουζάκης, Σ. (2002), ό.π., σσ. 38.
[638] Κάτσικας, Χ.& Θεριανός, Κ.(2007), ό.π., σελ.122-123.

εισιτήριες εξετάσεις από βαθμίδα σε βαθμίδα (δημοτικό - γυμνάσιο - πανεπιστήμιο) αναπαράγοντας έτσι τις κοινωνικές και εκπαιδευτικές ανισότητες.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το «γλωσσικό ζήτημα»[639] αποτέλεσε από την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, τη βασική αιτία στη διαμάχη ανάμεσα σε φιλελεύθερους προοδευτικούς διανοούμενους και συντηρητικούς υποστηρικτές του κλασικισμού σχετικά με τα εκπαιδευτικά θέματα[640]. Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα το γλωσσικό ζήτημα αποτελεί αντικείμενο έντονων συζητήσεων και σφοδρών αντιπαραθέσεων ανάμεσα σε δύο κόσμους που είναι ιδεολογικά αντίθετοι. Οι οπαδοί της καθαρεύουσας πιστεύουν πως αυτή αποτελεί «καταλληλότατον όργανον» για να εκφράσει τον εθνικό πολιτισμό, να διατηρηθεί η ενότητα με την παράδοση και την ιστορία, ενώ ο δημοτικισμός θεωρείται εκχυδαϊσμός και καταστροφή, αφού απομακρύνει από την εκκλησία και την αρχαιότητα. Αντίθετα, οι οπαδοί της δημοτικής πιστεύουν πως η καθαρεύουσα είναι αποτυχημένη ιστορική προσπάθεια και ότι η γλωσσική μεταρρύθμιση είναι πρωταρχική εθνική και «λαομορφωτική» ανάγκη.[641] Φυσικά, η ανάδειξη του Βενιζέλου στην εξουσία και η συνεπαγόμενη «άνοδος» της αστικής τάξης, προώθησαν τις φιλελεύθερες αστικές ιδέες, ανέδειξαν το «κίνημα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού» και τόνισαν την επιτακτική ανάγκη μετάβασης σε μια εκπαίδευση πιο δημοκρατική, πιο πρακτική, με σκοπό την προετοιμασία των μαθητών για την πραγματική ζωή[642] και την ικανοποίηση της ανάγκης κάθε κοινωνικής τάξης για μόρφωση[643]. Τέλος, η ανάπτυξη της βιομηχανίας και η αγροτική μεταρρύθμιση σε συνδυασμό με την αυξανόμενη γνωριμία με τα ευρωπαϊκά πρότυπα εκπαίδευσης συνετέλεσαν στον επαναπροσδιορισμό της επαγγελματικής εκπαίδευσης. Η μεταρρύθμιση όμως αποδομήθηκε από τη δικτατορία του Κονδύλη (1935) κι έπειτα από τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936 του Ι. Μεταξά.

Μετά από την πτώχευση του ελληνικού κράτους το 1932 και έναν αιώνα μετά από την πρώτη νομοθετική οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος (1834), τίποτε δεν έμοιαζε να είχε αλλάξει στην ελληνική εκπαίδευση η οποία έδειχνε να υποφέρει το

---

[639] Το γλωσσικό ζήτημα αφορούσε στο ποια γλώσσα- δημοτική ή καθαρεύουσα- θα διδάσκεται στο σχολείο και σε ποια γλώσσα θα είναι γραμμένα τα διδακτικά εγχειρίδια.

[640] Δημαράς, Α.(1998), ό.π.

[641] Σκούρα, Λ. (5-7 Οκτωβρίου 2012). *«Γλωσσικό ζήτημα και εκπαίδευση κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα»*. Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 6ο Πανελλήνιο Συνέδριο.

[642] Μπουζάκης, Σ.(2006). *Νεοελληνική Εκπαίδευση*. Αθήνα:Gutenberg, σσ.82.

[643] Δημαράς, Α.(2013), ό.π., σσ.138.

μαρτύριο του Σίσυφου[644]. Καμία μεταρρύθμιση επί της ουσίας δεν κατάφερε να αλλάξει τα απαρχαιωμένα ελληνικά εκπαιδευτικά δεδομένα, καθώς οποιαδήποτε μεταρρυθμιστική προσπάθεια ενώ φαινόταν να προχωρά, με κάθε πολιτική αλλαγή, καταβαραθρωνόταν.

Η δικτατορία του Κονδύλη (1935) ανέστειλε την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929, ως «εθνοφθόρο» και προέβη σε απολύσεις και διώξεις των προοδευτικών εκπαιδευτικών. Στο πρόγραμμα του 1935 επανήλθε η υποχρεωτική διδασκαλία των λατινικών και καταργήθηκε η παράλληλη διδασκαλία δημοτικής - καθαρεύουσας στο μάθημα των νέων ελληνικών. Καταργήθηκε επίσης και η διδασκαλία αρχαίων κειμένων από μετάφραση. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα θα ίσχυε για τα επόμενα τριάντα περίπου χρόνια[645].

Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά, ο υπουργός παιδείας, Κ. Γεωργακόπουλος, στις 17 Οκτωβρίου 1936, εξέδωσε εγκύκλιο στην οποία οι προηγούμενες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις χαρακτηρίζονταν ως προσπάθειες κατά τις οποίες το σχολείο χρησιμοποιούνταν ως μέσο κομμουνιστικής επιβολής[646] και ως εκ τούτου καταργούνταν πλήρως. Ο Μεταξάς εκτός από την Πρωθυπουργία αναλαμβάνει και το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, μια ενέργεια που αποδεικνύει την επιθυμία του για απόλυτο έλεγχο της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Στο πλαίσιο αυτό το 1937 ιδρύθηκε ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων[647] με απώτερο σκοπό την προσπάθεια ιδεολογικού ελέγχου των διδακτικών εγχειριδίων και των βαθμίδων της εκπαίδευσης[648]. Επίσης μείωσε τα έτη φοίτησης στο δημοτικό σε 4 και έκανε το γυμνάσιο οκτατάξιο, χωρισμένο σε δύο κύκλους. Με τον τρόπο αυτό συρρίκνωσε τη φοίτηση στο δημοτικό και περιόρισε το δικαίωμα μόρφωσης στα παιδιά από χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Το περιεχόμενο της παιδείας κατέστη αυταρχικό[649]. Στο θέμα της γλώσσας, ο Μεταξάς χρησιμοποίησε ή καλύτερα

---

[644] Καζαμίας, Α. (1995). *Η κατάρα του Σίσυφου: η βασανιστική πορεία της ελληνικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης.* Στο Καζαμίας, Α.& Κασσωτάκης, Μ. *Ελληνική εκπαίδευση: Προοπτικές ανασυγκρότησης και Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα: ΣΕΙΡΙΟΣ, σσ. 40-72.

[645] Δημαράς, Α.(2013). ό.π., σσ.203.

[646] Δημαράς, Α.(1998), ό.π., τόμος Β, σσ. 159-184.

[647] Αναγκαστικός Νόμος 952, ΕτΚ, αρ. 469, τχ. Α΄, 19 Νοεμβρίου 1937.

[648] Δημαράς, Α.(2013). ό.π., σσ.204 και Τζήκας, Χ. (2011), ό.π., σσ.723 και Α.Ν. 952, 12-11-1937 στο ΦΕΚ, αρ. 469/19-11-1937 και Παναγιωτόπουλος, Δ. (2009). *Η μεταξική προπαγάνδα και η Ελληνική Επανάσταση*. Στο Πιζάνιας, Π. (επιμ.), *Η ελληνική επανάσταση του 1821*. Αθήνα: Κέδρος, σσ. 382.

[649] Η απόλυτη πειθαρχία, η αυστηρή αγωγή και η αφοσίωση στις αρχές του κράτους αποτελούσαν απαιτήσεις του νέου καθεστώτος για την παιδεία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο μικρός Έλληνας στρατιώτης, Σκαπανέας, που συναντάμε στα σχολικά αναγνωστικά της περιόδου, λειτουργούσε ως

εκμεταλλεύτηκε τη δημοτική γλώσσα, αποβλέποντας στη συνεργασία πολλών δημοτικιστών ή στην εξασφάλιση της σιωπής τους απέναντι στην αυταρχική πολιτική του δικτατορικού καθεστώτος. Το 1939 συγκρότησε επιτροπή με πρόεδρο τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη για να συντάξει τη Νεοελληνική Γραμματική του δημοτικού σχολείου, η οποία εκδόθηκε το 1941[650]. Στο πλαίσιο της ίδιας πολιτικής ο Μεταξάς καθιέρωσε τη δημοτική γλώσσα στα δημοτικά σχολεία και αναβάθμισε το μάθημα της νεοελληνικής Λογοτεχνίας στα Γυμνάσια, τα οποία έκανε οκταετή. Ο Μεταξάς επίσης κατάργησε την κοινή φοίτηση αγοριών και κοριτσιών και ανέθεσε εκπαιδευτικές αρμοδιότητες στην Εθνική Οργάνωση Νεολαίας[651].

«πρότυπο πειθαρχίας, τάξεως και κοσμιότητος» και «με τον ενθουσιασμό, φανατισμόν και πάθος» θα πετύχαινε την «Αναγέννησιν της Ελλάδος». Σαράντης, Κ., στο Ο Μεταξάς και η εποχή του, επιμέλεια Βερέμης Θάνος, ό.π., σελ. 60-61.

[650] Καλαντζής, Κ. (2002), ό.π., σσ. 95.και Πετράκη, Μ., (2006). Ο μύθος του Μεταξά: Δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα, μετ. Μάρα Μοίρα .Αθήνα: Ωκεανίδα, σσ.112-113.

[651] Δημαράς, Α.(2013). ό.π., σσ.204 και Παναγιωτόπουλος, Δ. (2009), ό.π., σσ. 382 και Πετράκη, Μ., (2006). ό.π., σσ.241.

γ. Η εκπαίδευση στη μεταπολεμική Ελλάδα

Η τριπλή κατοχή της Ελλάδας και ο Εμφύλιος πόλεμος έπληξαν ανεπανόρθωτα και τον εκπαιδευτικό τομέα. Οι χιλιάδες θάνατοι από την πείνα, τις αρρώστιες, την κακουχία και το κρύο, οι βομβαρδισμοί, η γενικότερη καταστροφή, η επίταξη των διδακτηρίων καθώς και η έλλειψη διδακτικού προσωπικού, εξαιτίας της επιστράτευσης, οδήγησαν το εκπαιδευτικό σύστημα σε μαρασμό. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το σχολικό έτος 1940-41 διήρκεσε μόνο τρεις μήνες και το σχολικό έτος 1941-42 είκοσι μέρες[652]. Τα περισσότερα διδακτήρια γκρεμίστηκαν ή υπέστησαν καταστροφές. Περιορίστηκαν οι ώρες διδασκαλίας εβδομαδιαίως, απαγορεύτηκαν οι εργασίες μελέτης στο σπίτι και οι γραπτές εργασίες, περιορίστηκαν ή ακόμα και καταργήθηκαν οι προαγωγικές εξετάσεις. Όσα σχολεία συνέχισαν να λειτουργούν, κυρίως δημοτικά, στόχο είχαν την απασχόληση των παιδιών, την προστασία τους από τους κινδύνους και τη χρησιμοποίησή τους ως κέντρα για τη διανομή συσσιτίου, παρά για τη μόρφωση και την αγωγή τους[653]. Παράλληλα οι τεράστιες ελλείψεις σε υποδομή και προσωπικό συνοδεύτηκαν από μια γενική πτώση των ποσοστών φοίτησης των μαθητών τόσο στη στοιχειώδη εκπαίδευση όσο και στο γυμνάσιο. Αυτοί οι περιορισμοί είχαν ως αποτέλεσμα το ένα τέταρτο του πληθυσμού της χώρας μετά από την Κατοχή και τον Εμφύλιο να είναι αναλφάβητο[654]. Ο γυναικείος πληθυσμός συγκέντρωνε τα μεγαλύτερα ποσοστά αναλφάβητων και τα μικρότερα ποσοστά πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Τα προβλήματα αφορούσαν όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης καθώς τα νηπιαγωγεία είχαν παύσει εντελώς τη λειτουργία τους, η πρωτοβάθμια εκπαίδευση υπολειτουργούσε, η δευτεροβάθμια λειτουργούσε με τεράστιες ελλείψεις, ενώ η λειτουργία Εμπορικών και Επαγγελματικών Σχολών Μέσης Εκπαίδευσης έπαυσε. Κατά τη διάρκεια της κατοχικής περιόδου, η κυβέρνηση εισήγαγε και την υποχρεωτική διδασκαλία των γερμανικών[655] και των ιταλικών[656] στα σχολεία.

Το 1949 με Υπουργό Παιδείας τον Κ. Τσάτσο προετοιμάζεται νομοσχέδιο, κατά το οποίο η μέση εκπαίδευση διαιρείται σε δύο κύκλους και καταργούνται οι

[652] Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σελ.90.
[653] Δημαράς, Α. (2003), τόμ. 9ος, ό.π., σσ. 168.
[654] Δημαράς, Α.(2013). ό.π., σσ.219.
[655] Ν.Δ. 1025, ΕτΚ, αρ. 29, τχ. Α΄/ 18 Φεβρουαρίου 1942.
[656] Ν.Δ. 1056, ΕτΚ, αρ. 38, τχ. Α΄/ 26 Φεβρουαρίου 1942.

εισαγωγικές εξετάσεις για το πανεπιστήμιο με τη δημιουργία ενός προπαιδευτικού τμήματος. Οι πολιτικές εξελίξεις, ωστόσο, δεν επέτρεψαν την ψήφισή του[657].

Η πρώτη μεταπολεμική απογραφή[658] (1951) μοίρασε την Ελλάδα σε τρεις γεωγραφικές περιοχές, σύμφωνα με το εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού, διατηρώντας έτσι τις ανισότητες στην παροχή παιδείας:

α. στις εκπαιδευτικά καθυστερημένες περιοχές

β. σε αυτές που βρίσκονταν σε μια μεσαία κατάσταση

γ. στις ευνοημένες εκπαιδευτικά.

Το 1951 με τον Αναγκαστικό Νόμο 1823[659] οριοθετήθηκε η βασική δομή του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Σύμφωνα με τον 1823 Νόμο, η Γενική Εκπαίδευση διαρθρώνεται σε δύο βαθμίδες:

Α) την εξαετή στοιχειώδη (δημοτικό) και

Β) την εξαετή μέση, που χωριζόταν σε δύο ισόχρονους κύκλους σπουδών (τριετές Γυμνάσιο - τριετές Λύκειο, φιλολογικής ή φυσικομαθηματικής κατεύθυνσης). Η διάρθρωση αυτή (δημοτικό 6 έτη- γυμνάσιο 3 έτη – λύκειο 3 έτη) επρόκειτο να αποτελέσει τη βασική μορφή δομής του εκπαιδευτικού μας συστήματος μέχρι σήμερα.

Παρόλο που με τα μέτρα αυτά αναμενόταν να αυξηθεί το μαθητικό δυναμικό και να μειωθούν τα επίπεδα αναλφαβητισμού στη χώρα μας, εντούτοις κάτι τέτοιο δεν συνέβη διότι τα άρθρα 3 και 19 του Νόμου 1823/1951 καθόριζαν εισιτήριες εξετάσεις από τη μια βαθμίδα στην άλλη. Η θέσπιση αυτών των εξετάσεων οδήγησε στον αποκλεισμό ενός μεγάλου αριθμού μαθητών από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και στον τερματισμό της εκπαιδευτικής τους πορείας με το απολυτήριο του δημοτικού. Ο μαθητικός πληθυσμός αποδεκατίστηκε ακόμη περισσότερο με τις εσωτερικές εξετάσεις στον κύκλο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (τις εξετάσεις από το γυμνάσιο στο λύκειο).

Τα μετεμφυλιακά συντηρητικά κόμματα (Ελληνικός Συναγερμός, Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση - ΕΡΕ) δεν έδειχναν κανένα ενδιαφέρον για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Προτεραιότητα και μέριμνά τους ήταν η συμβολή της εκπαίδευσης στην "ηθική" ανασυγκρότηση της χώρας προσανατολισμένη στο παραδοσιακό αξιολογικό τρίπτυχο "Πατρίς, θρησκεία, οικογένεια". Αυτός ο προσανατολισμός θα

[657] Δημαράς, Α.(2013), ό.π., σσ.217 και Δημαράς, Α. (2003), τόμ. 9ος, ό.π., σσ. 171.
[658] Δημαράς, Α.(2013), ό.π., σσ.219.
[659] Α.Ν. 26-05-1951 στο ΦΕΚ, αρ. 150/28-05-1951.

διασφαλιστεί το 1952[660] με την κατοχύρωση στο νέο Σύνταγμα του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού ως ιδεολογικού προσανατολισμού της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης[661]. Το νομοσχέδιο του 1952 που κατήρτισε ο Παπανούτσος και είχε την τύχη των προηγούμενων- δεν νομοθετήθηκε- χώριζε τη μέση εκπαίδευση σε δύο τριετείς κύκλους, προέβλεπε ορθή χωροταξική κατανομή των γυμνασίων της χώρας, περιόριζε τον αριθμό των λυκείων, προέβλεπε την ίδρυση μέσων εμπορικών σχολών και τη διδασκαλία των αρχαίων κειμένων από μετάφραση[662]. Και στην περίπτωση αυτή οι πολιτικές εξελίξεις έβαλαν το νομοσχέδιο στον πάγο.

Κατά τη δεκαετία του 1950 οι δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση ήταν ελάχιστες[663], για τον λόγο αυτό η εγγραφή σε οποιαδήποτε εκπαιδευτική βαθμίδα προϋπέθετε την καταβολή εκ μέρους των μαθητών ποσού διδάκτρων, τη λεγόμενη μαθητική εισφορά. Η εξάχρονη στοιχειώδης εκπαίδευση παρέμενε υποχρεωτική ενώ η φοίτηση στο γυμνάσιο ήταν εφικτή μόνο για ένα μικρό μέρος του πληθυσμού, εφόσον η οικονομική δυνατότητα των οικογενειών τους επέτρεπε τη συμμετοχή τους στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση[664].

Η προαναφερθείσα δεκαετία χαρακτηρίζεται από δύο αντίθετες αντιλήψεις ως προς τη δομή της μέσης εκπαίδευσης. Η πλευρά των συντηρητικών υποστηρίζει τη δημιουργία μιας κατώτερης βαθμίδας μέσης εκπαίδευσης, ενώ η πλευρά των φιλελευθέρων και των κεντρώων υποστηρίζει τη φοίτηση όλων των παιδιών στο γυμνάσιο. Οι παραπάνω θεωρήσεις μεταβάλλονται, καθώς στην ελληνική κοινωνία εμφανίζονται νέα δεδομένα, ήδη γνωστά στο εξωτερικό, όπως η θέσπιση του κράτους πρόνοιας και η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου. Η αναγκαιότητα της εκπαίδευσης του πληθυσμού, προϋπόθεση για την οικονομική ανάπτυξη του τόπου, οδηγεί στην πρόσβαση και φοίτηση στο σχολείο όλων των παιδιών[665].

Προς το τέλος της δεκαετίας του '50 η εκπαίδευση παγκοσμίως θεωρούνταν ως ένας από τους βασικότερους πυλώνες της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ανάπτυξης. Την κυβέρνηση Κωνσταντίνου Καραμανλή θα απασχολήσουν έντονα τα

---

[660] Κυβέρνηση Νικολάου Πλαστήρα, Υπουργός Παιδείας Ιωάννης Μιχαήλ, διευθυντής Υπουργείου Παιδείας Ευάγγελος Παπανούτσος. Δημαράς, Α.(2013). ό.π., σσ.222.

[661] Δημαράς, Α.(2013). ό.π., σσ.219-221 και Τζήκας, Χ. (2011), ό.π., σσ.724.

[662] Δημαράς, Α.(2013). ό.π., σσ.222-223 και Δημαράς, Α. (2003), τόμ. 9ος, ό.π., σσ. 173.

[663] Ζολώτας, Ξ. (1959). *Οικονομική ανάπτυξις και Τεχνική εκπαίδευσις*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, σσ. 56.

[664] Κάτσικας, Χ. & Θεριανός, Κ.(2007), ό.π., σσ. 158.

[665] Κυπριανός, Π. (2004). *ό.π.*, σσ.261-262.

εντεινόμενα και χρόνια εκπαιδευτικά προβλήματα, τα οποία θα προσπαθήσει να επιλύσει, αφού από νωρίς είχε γίνει αντιληπτό ότι εάν εξακολουθούσαν να υφίστανται θα αποτελούσαν εμπόδιο για κάθε κυβερνητική δραστηριότητα[666]. Η κυβέρνηση Καραμανλή, προκειμένου να διερευνήσει τα προβλήματα της εκπαίδευσης και να τα επιλύσει με τον αμεσότερο και πιο ενδεδειγμένο τρόπο συγκρότησε Ειδική Επιτροπή Παιδείας[667], στις 14 Ιουνίου 1957, με αποστολή την έρευνα, καταγραφή, και αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών αστοχιών του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Στην επιτροπή συμμετείχαν εκπαιδευτικοί και κοινωνικοί παράγοντες, που αντιπροσώπευαν διάφορες τάσεις, ώστε να εκπροσωπείται η ελληνική κοινωνία και να εκφράζεται η βούλησή της. Ενδεικτικά αναφέρουμε βασικά προβλήματα του εκπαιδευτικού συστήματος όπως κατεγράφησαν από την Επιτροπή:

- τάξεις με μεγάλο αριθμό μαθητών
- η μη θέσπιση του υποχρεωτικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης
- η παύση της φοίτησης πολλών μαθητών κυρίως μετά από το δημοτικό
- ροπή στην κλασική παιδεία
- ελλείψεις σε διδακτικό προσωπικό καθώς και ελλιπής κατάρτισή του
- χαμηλές αποδοχές διδακτικού προσωπικού
- χαμηλό επίπεδο σπουδών
- άνιση κατανομή των γυμνασίων στις περιοχές της χώρας
- αμέθοδα διδακτικά εγχειρίδια και απαρχαιωμένα προγράμματα σπουδών[668].

Η Επιτροπή στα πορίσματά της[669] υποστήριξε πως η παιδεία και το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας έπρεπε να συμβαδίζουν με τις αναπτυξιακές ανάγκες και τις απαιτήσεις της κοινωνίας και να προετοιμάζουν τους νέους προς αυτήν την κατεύθυνση της παραγωγικής εξέλιξης και της οικονομικής ανάπτυξης, προς την πνευματική και υλική πρόοδο της χώρας. Σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα, προτάθηκε η παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας και της δημοτικής γλώσσας. Οι προτάσεις της Επιτροπής, όπως συχνά συνέβη και στο παρελθόν, δεν νομοθετήθηκαν, ωστόσο η επιρροή τους ήταν εμφανής στα νομοθετήματα του

[666] Τζάνη, Μ.& Παμουμτσόγλου, Τ. (2002). *Το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα - «Ταυτόν και αλλοτριομορφοδίαιτον»*. Θεσσαλονίκη: Ερωδιός,σσ.151.
[667] Δημαράς, Α.(2013). ό.π., σσ.224-225 και Δημαράς, Α. (2003), τόμ. 9ος, ό.π., σσ. 173-174.
[668] Κάτσικας, Χ.& Θεριανός, Κ.(2007), ό.π., σελ. 164 και Δημαράς, Α. (2003), τόμ. 9ος, ό.π., σσ. 176.
[669] Μπουρίτσας, Γ., Κωστόπουλος, Δ. & Κλωνάρη, Αικ. (1994), ό.π.

Βογιατζή το 1959. Ο Υπουργός Παιδείας Γ. Βογιατζής δεν αντιμετώπισε τα εκπαιδευτικά θέματα ως σύνολο αλλά μάλλον αποσπασματικά με ιδιαίτερη μέριμνα στα θέματα της τεχνικής εκπαίδευσης[670]. Μέσα στο πλαίσιο των νομοθετημάτων ήταν και η ίδρυση της Σχολής Εκπαιδεύσεως Λειτουργών Επαγγελματικής και Τεχνικής Εκπαιδεύσεως (ΣΕΛΕΤΕ). Τα νομοθετικά μέτρα των κυβερνήσεων Καραμανλή κατά την περίοδο 1959-1962 σηματοδοτούσαν τις οικονομικές αλλαγές στις οποίες όφειλαν να προσαρμόσουν το εκπαιδευτικό σύστημα, προκειμένου να αντεπεξέλθει εκείνο στις σύγχρονες και συνεχώς αυξανόμενες οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες. Οι κυβερνήσεις Καραμανλή από το 1959 έως το 1962 έλαβαν ένα σύνολο νομοθετικών μέτρων (ν. 3971/2-9-1959 και ν. 3973/2-9-1959[671]) που αφορούσαν στην οργάνωση και λειτουργία της μέσης γενικής και τεχνικής-επαγγελματικής εκπαίδευσης. Στόχευαν επίσης στα εξατάξια γυμνάσια να δημιουργηθούν επαγγελματικές κατευθύνσεις όπως: τεχνική, αγροτική, οικονομική, ναυτική, ξένων γλωσσών, οικιακής οικονομίας[672]. Σύμφωνα με τον νόμο 3971/1959, το εξατάξιο γυμνάσιο χωρίζεται σε δύο κύκλους, ο δεύτερος αποτελείται από επτά κατευθύνσεις, με ισότιμα απολυτήρια, χωρίς, όμως, να ανατρέπονται οι παραδοσιακές ιεραρχίες των μαθημάτων[673].

Όμως στην πραγματικότητα η εφαρμογή των νομοθετημάτων της τεχνικής εκπαίδευσης ήταν σχεδόν ανέφικτη εξαιτίας της ελλιπούς χρηματοδότησης της εκπαίδευσης και της απουσίας εξοπλισμού και ειδικού εκπαιδευτικού προσωπικού. Ο προσανατολισμός του εκπαιδευτικού συστήματος εξακολουθούσε να είναι κλασικός. Επιπροσθέτως η απογραφή του 1961 έδειξε ότι από τα 6.887.000 κατοίκους της Ελλάδας άνω των δέκα ετών οι 1.220.000 ήταν αναλφάβητοι και οι 2.031.600 δεν είχαν καν τελειώσει το δημοτικό[674].

[670] Δημαράς, Α.(2013). ό.π., σσ.226 και Δημαράς, Α. (2003), τόμ. 9ος, ό.π., σσ. 174.
[671] Δενδρινού- Αντωνακάκη, Ν. (1964), ό.π., σσ.584-589.
[672] Δημαράς, Α. (2003), τόμος 9ος, ό.π., σσ. 175.
[673] Δημαράς, Α.(2013), ό.π., σσ. 228-229.
[674] Ιμβριώτη, Ρ. (1966). *Το ξέφραγο αμπέλι στο Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Συζητήσεις- κρίσεις-απόψεις 1956-1965*. Αθήνα: Προοδευτική Παιδεία, σσ. 230-233.

Η ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

α. Η εμπορική εκπαίδευση στο τέλος του 19ου αιώνα

Η εμπορική εκπαίδευση αν και στην Ελλάδα μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα ήταν άγνωστη, εντούτοις ανθούσε σε πολλές χώρες της Ευρώπης. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι η πρώτη επίσημη δημόσια διδασκαλία εμπορικών μαθημάτων πραγματοποιήθηκε στη Νάπολη της Ιταλίας το 1755. Ακολούθησαν το 1768 η Εμπορική Ακαδημία στο Αμβούργο, το 1804 η Εμπορική Σχολή της Μόσχας, στη Ρωσία, το 1814 Εμπορικές Σχολές στη Γερμανία και το 1817 στην Αυστρία. Ανάλογες σχολές υπήρχαν στη Γαλλία, την Αγγλία, την Ουγγαρία, την Ισπανία, την Ολλανδία, τη Σουηδία, τη Νορβηγία, τη Δανία, την Πορτογαλία, την Ελβετία, τη Ρουμανία και την Κωνσταντινούπολη[675].

Μετά από το 1740 επιταχύνεται ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού. Η επιτάχυνση αυτή οφείλεται κυρίως σε μείωση της θνησιμότητας ενώ παράλληλα το ποσοστό γεννητικότητας παραμένει υψηλό. Οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί και δημογραφικοί μετασχηματισμοί οδήγησαν στην έκρηξη της βιομηχανικής επανάστασης στην Αγγλία το 1780[676], η οποία γρήγορα εξαπλώθηκε στην υπόλοιπη Ευρώπη και την Αμερική. Η βιομηχανική επανάσταση σηματοδοτεί τη μετάβαση από την αγροτική οικονομία σε μια νέα μορφή οικονομικής δραστηριότητας, τη βιομηχανική. Κατά τον 18ο αιώνα με την ανάπτυξη του εμπορίου και της βιομηχανίας στη δυτική Ευρώπη επικράτησαν νέες οικονομικές συνθήκες, οι οποίες μετασχημάτισαν την κοινωνία της[677]. Η αστική τάξη που αναπτύχθηκε, έμελλε να αποτελέσει καθοριστικό παράγοντα των μεταβολών και των εξελίξεων. Η γαλλική κοινωνία εντούτοις εξακολουθούσε να είναι αριστοκρατική και φεουδαρχική. Χωριζόταν σε τρεις τάξεις[678]: τον Κλήρο, τους Ευγενείς[679], και την Τρίτη Τάξη. Οι δύο πρώτες τάξεις ήταν πλούσιες και προνομιούχες. Η Τρίτη τάξη, που αποτελούσε

---

[675] Ζύγουρας, Θ. (1893). *Περί Εμπορικών Σχολών και Τεχνικής Εκπαιδεύσεως*. Αθήνα: Τυποις Ιω. Κουβέλου και Μ. Δελή, σσ. 58-70.

[676] Διήρκεσε περίπου έως το 1840.

[2] Hobsbawm, Eric (1990). Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848. Αθήνα: ΜΙΕΤ.σσ.59-67 και Teich, Μ. (2008). Η Βιομηχανική επανάσταση και η κοινωνία στην Ευρώπη κατά το 19ο αιώνα. Πάτρα: ΕΑΠ. σσ. 80

[678] Κανελλόπουλος, Π. (1976), Ιστορία του Ευρωπαϊκού πνεύματος, τόμος 6ος, Αθήνα: Δ. Γιαλλελής, σσ.376-381.

[679] Hobsbawm, Eric (1990). ό.π.90.

το 98% του πληθυσμού της Γαλλίας, αποτελούνταν από αστούς, εμπόρους, τραπεζίτες, βιομηχάνους, επαγγελματίες, αγρότες, υπηρέτες και τον φτωχό λαό, που είχε μόνο υποχρεώσεις. Ο Κλήρος και οι Ευγενείς, αν και αποτελούσαν το 2% του πληθυσμού, ασκούσαν έλεγχο σε κάθε οικονομική δραστηριότητα, καθώς κατείχαν πολιτικά και κρατικά αξιώματα. Οι αστοί (έμποροι, βιομήχανοι, τραπεζίτες, κ.ά.) μέρος της τρίτης τάξης, ενώ συγκέντρωναν πλούτο, δεν είχαν ανάλογο μερίδιο στην πολιτική εξουσία, γεγονός που τους δημιουργούσε δυσαρέσκεια. Έντονη δυσαρέσκεια υπήρχε και στα κατώτερα στρώματα, εξαιτίας της συνεχούς αύξησης των τιμών των αγαθών και της φορολογίας χωρίς ανάλογη αύξηση μισθών και εισοδημάτων[680]. Όλα τα προαναφερθέντα πυροδότησαν τη Γαλλική Επανάσταση του 1789[681], η οποία ήταν μια κοινωνική επανάσταση και αποτέλεσε μία από τις πιο σημαντικές στιγμές στην ιστορία όχι μόνο της Γαλλίας, αλλά και όλης της Ευρώπης γενικότερα.

Κατά τον 19ο αιώνα, οι ΗΠΑ και οι βιομηχανικές χώρες της δυτικής Ευρώπης, ήταν ο πυρήνας της παγκόσμιας οικονομίας. Το γεγονός αυτό ήταν αποτέλεσμα της ραγδαίας αύξησης του πληθυσμού[682], της ελεύθερης μετανάστευσης, της διακίνησης κεφαλαίων, της ανάπτυξης της τεχνολογίας, της αύξησης του διεθνούς εμπορίου και της βιομηχανικής επανάστασης. Το παγκόσμιο αυτό οικονομικό σύστημα κατάφερε σε συνθήκες ειρήνης και ομαλής λειτουργίας του διεθνούς διαμετακομιστικού εμπορίου να λειτουργήσει και να αναπτυχθεί μέχρι την έκρηξη του Α΄ Π.Π., το 1914, οπότε και κατέρρευσε.

Για τους λόγους αυτούς η οικονομική ανάπτυξη συνδέθηκε στην πράξη με τη μεταποιητική παραγωγή, δηλαδή την εκβιομηχάνιση. Αυτό οφείλεται στο ότι οι μεταποιητικές δυνατότητες είναι απεριόριστες και επομένως μπορούν να υπηρετήσουν την αύξηση του εθνικού εισοδήματος κάθε χώρας. Έτσι η λειτουργία της οικονομίας δίνει προτεραιότητα στις απαιτήσεις του κεφαλαίου και των βιομηχανικών επενδύσεων. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη του εμπορίου και ως εκ τούτου της εμπορικής εκπαίδευσης και για τον λόγο αυτό η

[680] R.R. Palmer and Joel Colton, *A History of the Modern World* (5th ed. 1978), p. 341 και Ferenc Fehér, The French Revolution and the Birth of Modernity, (1990) pp. 117–30

[681] Διήρκεσε έως το 1799.

[682] Ο πληθυσμός της Ευρώπης από το 1850 έως το 1900 σχεδόν διπλασιάστηκε.

ανάπτυξη παρακολουθείται από το φαινόμενο της συγκέντρωσης του πληθυσμού στα μεγάλα αστικά κέντρα[683].

Η ίδρυση και η λειτουργία Εμπορικών Σχολών στην Ευρώπη από τα τέλη κιόλας του 18ου αιώνα, μαρτυρεί το γεγονός ότι οι κυβερνήσεις τους αντιλήφθηκαν ότι η άνθιση της οικονομίας θα επιτυγχανόταν κυρίως μέσω της ανάπτυξης του εμπορίου. Για την ανάπτυξη αυτή, απαραίτητη θεωρούνταν η εκπαίδευση, κατάρτιση και επιστημονική μόρφωση των εργαζομένων στον τομέα αυτό[684]. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι Ευρωπαϊκές Εμπορικές Σχολές (π.χ. Ε.Σ. Μασσαλίας) αποτέλεσαν πόλο έλξης για ξένους σπουδαστές, ανάμεσα στους οποίους και πολλοί Έλληνες[685]. Η λειτουργία και συντήρηση των Ε.Σ. σε κάποιες περιπτώσεις αποτελούν κρατική μέριμνα (π.χ. Γαλλία) με την αρωγή των Εμπορικών Επιμελητηρίων της χώρας, ενώ σε άλλες περιπτώσεις (π.χ. Γερμανία) τα έξοδα των Ε.Σ. καλύπτονταν από τους δήμους[686].

Στην Ελλάδα, από τα μέσα του 19ου αιώνα παρατηρείται μια αλλαγή στον προσανατολισμό της εκπαίδευσης. Από την προσήλωση στις κλασικές σπουδές, γίνεται στροφή σε μια περισσότερο «πρακτική» εκπαίδευση. Στόχος της μεταβολής αυτής ήταν αφενός η σύνδεση της εκπαίδευσης με την οικονομία και αφετέρου η ώθηση στον εμπορικό κλάδο μέσω της εξειδίκευσης και της βελτίωσης των παρεχόμενων υπηρεσιών. Οι θιασώτες των αλλαγών αυτών ζητούν την αναθεώρηση όλου του εκπαιδευτικού συστήματος και την καθιέρωση της δημόσιας εμπορικής και πρακτικής εκπαίδευσης, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1870 και έπειτα οπότε και παρατηρείται στη χώρα μας ραγδαία άνθηση της βιομηχανίας, της ναυτιλίας, και του εμπορίου[687]. Στην Αθήνα εισρέει ξένο κεφάλαιο και γίνονται επενδύσεις, πολλαπλασιάζονται οι τραπεζικοί οργανισμοί, οι ασφαλιστικές εταιρείες, οι εμπορικές και ναυτιλιακές επιχειρήσεις και ιδρύεται το Χρηματιστήριο. Η ζήτηση σε εξειδικευμένο προσωπικό, είναι μεγάλη.

Μετά από την πτώχευση του 1893, την ήττα της Ελλάδας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο και την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου, η οικονομία ανακάμπτει και βιομηχανία και εμπόριο αναπτύσσονται με ταχύτατους ρυθμούς. Η ανάγκη για

[683] Γιανναράς, Χρ. (1996), Το πραγματικό και το φαντασιώδες στην Πολιτική Οικονομία, Αθήνα: Δόμος, σσ. 100-101.
[684] Ζύγουρας, Θ. (1893). *ό.π.*, σσ. 60.
[685] Ζύγουρας, Θ. (1893). *ό.π.*, σσ. 62.
[686] Ζύγουρας, Θ. (1893). *ό.π.*, σσ. 63.
[687] Αγριαντώνη, Χ. (2003),τόμ. 5ος, ό.π., σσ. 69 και Κωστής, Κ. (2018), ό.π., σσ. 503.

εξειδικευμένο και καταρτισμένο εργατικό προσωπικό είναι μεγάλη, η εμπορική και ναυτική ανάπτυξη απαιτεί εξειδικευμένη γνώση και για τον λόγο αυτό εντείνεται η απαίτηση δημόσιας εμπορικής εκπαίδευσης.

Οι πρώτες ενδείξεις εμπορικής εκπαίδευσης εμφανίζονται κατά το έτος 1856, όταν με βασιλικό διάταγμα υπογεγραμμένο από τη βασίλισσα Αμαλία, εισήχθησαν μαθήματα στοιχειώδους εμπορικού δικαίου, διπλογραφίας και εμπορικής γεωγραφίας στο Γυμνάσιο Σύρου[688], διαρκείας ενός έτους. Τα μαθήματα διδάσκονταν σε ένα ιδιαίτερο τμήμα στο οποίο συμμετείχαν μαθητές της Β΄, της Γ΄ και της Δ΄ τάξης. Η διδασκαλία των εμπορικών μαθημάτων δεν παρεμπόδιζε τη διδασκαλία των άλλων γυμνασιακών μαθημάτων του αναλυτικού προγράμματος. Το επόμενο σχολικό έτος, το 1857 προστίθεται η διδασκαλία των ίδιων εμπορικών μαθημάτων και στο Γυμνάσιο Πατρών[689]. Φυσικά, είναι απόλυτα λογική η εμπορική εκπαίδευση στις εν λόγω περιοχές καθώς αποτελούσαν σημαντικά εμπορικά λιμάνια της Ελλάδας. Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1882, με βασιλικό διάταγμα υπογεγραμμένο από τον βασιλιά Γεώργιο, συστήνεται το δημοσυντήρητο Γυμνάσιο, στον Πειραιά, επίσης σημαντικό εμπορικό λιμάνι, με τμήμα εμπορικών μαθημάτων[690]. Παρατηρούμε ότι η ανάγκη εμπορικής εκπαίδευσης και κατηρτισμένων επαγγελματιών ξεκινά από τις κατεξοχήν εμπορικές πόλεις-λιμάνια με ιδιαίτερη ανάπτυξη και οικονομική άνθιση για τα δεδομένα της εποχής τους. Το 1885 καταργείται το Γυμνάσιο του Πειραιά[691], ενώ επτά χρόνια αργότερα, το 1892 συστήνεται με σχέδιο νόμου[692] η Εμπορική Σχολή Πειραιά, στην οποία διδάσκονται κυρίως εμπορικά μαθήματα και ξένες γλώσσες και η οποία έχει ως στόχο την εμπορική εκπαίδευση και κατάρτιση των σπουδαστών της. Η Σχολή είναι δημόσια και συντηρείται με έξοδα του Δήμου Πειραιά. Το 1894 συστήνεται η ιδιωτική «Βιομηχανική και Εμπορική Ακαδημία» του Όθωνος Ρουσόπουλου. Το 1898 ιδρύεται, στη Σάμο, Εμπορική Σχολή με το όνομα Πορφυριάς Εμπορική Σχολή[693].

---

[688] Β. Δ./18 Ιουνίου 1856 στην ΕτΚ, αρ. 32/ 23 Ιουνίου 1856 και Απόφαση 2541, 3168, 3535/ 10 Ιουλίου 1856 στην ΕτΚ αρ. 34/ 30 Ιουλίου 1856, Απόφαση 8398/10 Σεπτεμβρίου 1864.

[689] Β. Δ./3 Αυγούστου 1857 στην ΕτΚ, αρ. 26/ 27 Αυγούστου 1857 και Απόφαση 4781/ 27 Αυγούστου 1857.

[690] Ν. ΑΙΔ΄/ 16 Ιουνίου 1882 στην ΕτΚ, αρ. 53/ 23 Ιουνίου 1882, Β. Διάταγμα/ 18 Ιανουαρίου 1883.

[691] Ν. ΑΣΞΒ΄/ 30 Ιουλίου 1885 στην ΕτΚ, αρ. 87/ 31 Ιουλίου 1885.

[692] Σχέδιο νόμου αριθμός 312/ 22 Ιουλίου 1892 και Ζύγουρας, Θ. (1893), ό.π., σσ.86-88.

[693] Διακογιάννης, Π. (1989). *Η παιδεία στη Σάμο. Από την Τουρκοκρατία μέχρι σήμερα*. Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, σσ. 28.

β. Η εμπορική εκπαίδευση κατά τον 20ο αιώνα

i. Εισαγωγή

Κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα και ειδικότερα μετά από τον Β΄ Π.Π. στη δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ παρατηρείται ραγδαία ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας, της βιομηχανοποιημένης παραγωγής, ενώ τα κίνητρα και τα κριτήρια οικονομικής συμπεριφοράς παραμένουν αναπτυξιακά και καταναλωτικά[694]. Όλα αυτά θεμελιώνονται στα ιδεώδη του αστικού φιλελευθερισμού, τα οποία αφομοιώθηκαν στην απόλυτη προτεραιότητα της εναρμόνισης των οικονομικών συμφερόντων. Η ανάδυση, λοιπόν, της αστικής τάξης, η ανάπτυξη και η επέκτασή της συμβαδίζουν με την επικράτηση και τη διάδοση της ιδέας ότι η απεριόριστη αύξηση της παραγωγής και των παραγωγικών δυνάμεων είναι ο κεντρικός στόχος του ανθρώπινου βίου[695]. Σε αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο θεμελιώθηκε η δυναμική ανάπτυξη της Εμπορικής Εκπαίδευσης σε ολόκληρη την Ευρώπη, η οποία λειτούργησε ως μηχανισμός του αστικού κράτους για τη ευρύτερη οικονομική πρόοδο και ανάπτυξη.

Στην Ελλάδα, κατά τα τέλη, του 19ου αι. και στην αυγή του 20ου λόγω της εκβιομηχάνισης και της ανάπτυξης του εμπορίου οι περισσότεροι γονείς επιδιώκουν τη φοίτηση των παιδιών τους ένα βήμα πέρα από τη στοιχειώδη εκπαίδευση του δημοτικού, στο γυμνάσιο ή σε κάποια μέση τεχνική ή επαγγελματική σχολή προκειμένου να λάβουν μόρφωση ικανή για να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση αλλά και την κοινωνική τους θέση[696].

Στόχος των φορέων που μελετούν τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις ήταν η προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις αναδυόμενες χρηματιστηριακές και εμπορικές δραστηριότητες. Η πρώτη πρόταση για δημόσια εμπορική εκπαίδευση έγινε από τον Αθανάσιο Ευταξία το 1899[697], ο οποίος πρότεινε τη σύσταση σχολών για τους τομείς της Βιομηχανίας και του Εμπορίου. Οι προτάσεις του Ευταξία τελικά απορρίφθηκαν από τη Βουλή, ωστόσο αποτέλεσαν την απαρχή τονίζοντας και την

---

[694] Κρεμμυδάς, Β. (1989). Εισαγωγή στην Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης (16ος-20ος αιώνας), Πανεπιστημιακό Εγχειρίδιο, Αθήνα: Γνώση και Hobsbawm, E. J. (1997). Η εποχή των άκρων: ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991. (μτφρ.: Βασίλης Καπετανγιάννης), Αθήνα: Θεμέλιο, σσ.73-77.

[695] Καστοριάδης Κ. (1995). Χώροι του ανθρώπου. (μτφρ.: Ζήσης Σαρίκας). Αθήνα: Ύψιλον/ Βιβλία, σσ. 21.

[696] Τσουκαλάς, Κ. (1987). *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*. Ε΄ έκδοση. Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 426-429.

[697] Ευταξίας, Α.(1899), ό.π.

αναγκαιότητά τους στην αστική τάξη που άρχισε να διαμορφώνεται εκείνη ακριβώς την περίοδο. Την αστική τάξη συγκροτούν οι μεγαλέμποροι, οι μικροβιομήχανοι, οι αστοί - επιχειρηματίες και οι υπάλληλοι. Τα παιδιά τους είχαν ήδη πρόσβαση στη μέση εκπαίδευση διεκδικώντας ένα εκπαιδευτικό σύστημα που να εστιάζει περισσότερο προς τις επιστήμες, τις ξένες γλώσσες και την οικονομική και εμπορική δραστηριότητα και λιγότερο στις ανθρωπιστικές σπουδές. Όμως, ανάλογες πιέσεις ασκούν πλέον και τα μικροαστικά στρώματα, οι τεχνίτες, οι μικρέμποροι, οι εμποροϋπάλληλοι, οι ειδικευμένοι εργάτες, των οποίων τα παιδιά δεν είχαν εύκολη πρόσβαση στη μέση εκπαίδευση. Τα πρώτα βήματα για τη θεμελίωση της δημόσιας εμπορικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα έγιναν το 1901, με την ίδρυση της Εμπορικής Σχολής στην Αθήνα και το 1903 με την ψήφιση του Ν.2991 «Περί συστάσεως εμπορικών σχολών»[698].

Μετά από τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913, με την προσάρτηση νέων εδαφών, διευρύνθηκε το εσωτερικό εμπόριο και αυξήθηκαν οι βιομηχανικές επενδύσεις. Υπό την πίεση των νέων αυτών συνθηκών, το κράτος καλείται άμεσα να λάβει δραστικά μέτρα για την εθνική οικονομία, τη γεωργία, το εμπόριο, τη διοίκηση και τη δημόσια εκπαίδευση. Τα προαναφερθέντα ανερχόμενα τμήματα της αστικής και μεσοαστικής τάξης αναζητούν, πλέον, μία εκπαίδευση στενότερα συνδεδεμένη με την οικονομική πραγματικότητα. Την ικανοποίηση των αιτημάτων της ανωτέρας αλλά της μεσοαστικής τάξης επιχείρησε ο Ιωάννης Τσιριμώκος με τα νομοσχέδια που κατέθεσε στη Βουλή το 1913[699].

Σύμφωνα με τα νομοσχέδια Τσιριμώκου, θα υπήρχε ένα νέο εξαετές δημοτικό σχολείο για να δίνει την απαραίτητη γενική προπαιδεία για τη γεωργία, την κτηνοτροφία, τη βιομηχανία και τη βιοτεχνική - εμπορική προπαιδεία. Η βασική, όμως, καινοτομία αφορούσε στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στην οποία θα καθιερώνονταν δύο τύποι σχολείων, το εξαετές γυμνάσιο και τα αστικά σχολεία, που θα λειτουργούσαν παράλληλα, αλλά είχαν διαφορετικούς στόχους και προσανατολισμούς[700].

Το γυμνάσιο, σύμφωνα με τα προτεινόμενα νομοσχέδια, θα ανταποκρινόταν στις ανάγκες της ανώτερης τάξης καταρτίζοντας τους μελλοντικούς επιστήμονες,

[698] Νόμος ΒΑ΄/22 Ιουλίου 1903 στην ΕτΚ, αρ. 169, τχ. Α΄/ 23 Ιουλίου 1903.

[699] Μπακαλάκη, Αλ.& Ελεγμάτου, Ελ. (1987). *Η εκπαίδευση «Εις τα του Οίκου» Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929*. Αθήνα: ΙΑΕΝ, σσ. 172-178.

[700] Κόκκος, Αλ. (1991). *Εκπαιδευτικές και επαγγελματικές βλέψεις και κατευθύνσεις των μαθητών τεχνικού λυκείου*. Αθήνα :Πανεπιστήμιο Αθηνών, σσ. 31.

μεγαλοκτηματίες, μεγαλέμπορους, μεγαλοβιομηχάνους και αξιωματικούς. Τα αστικά σχολεία προορίζονταν για την μέση αστική τάξη και απευθύνονταν στους μελλοντικούς εμπόρους, μικροβιομηχάνους και βιοτέχνες, τους εμποροϋπαλλήλους, και τους υπαλλήλους στον κρατικό μηχανισμό. Το τριετές αστικό σχολείο, προοριζόταν να παρέχει την αναγκαία γενική μόρφωση στους νέους που πρόκειται, αμέσως μετά από τη συμπλήρωση των σπουδών τους να φοιτήσουν σε επαγγελματικές, εμπορικές, βιοτεχνικές, γεωπονικές, ναυτικές ή άλλες ειδικές σχολές[701]. Οι απόφοιτοι του αστικού σχολείου μπορούσαν να εγγραφούν μετά από εισαγωγικές εξετάσεις στο Διδασκαλείο δημοτικής εκπαίδευσης, στη Ναυτική σχολή Δοκίμων ή σε εμπορικές, γεωπονικές και άλλες τεχνικο-επαγγελματικές σχολές. Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια του Τσιριμώκου δεν καρποφόρησε και κανένας νόμος δεν φαίνεται να αφορά στην εμπορική εκπαίδευση μέχρι το 1920 παρά μόνο Βασιλικά Διατάγματα που αφορούσαν σε μεταβολές του αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος των Εμπορικών Σχολών.

Το 1920, ο Ν.2261 «Περί Μέσης Εμπορικής Εκπαιδεύσεως»[702], ρύθμιζε λειτουργικά ζητήματα της εμπορικής εκπαίδευσης, όπως τον χωρισμό του διδακτικού προσωπικού σε τακτικό[703] και έκτακτο, τη διαδικασία προαγωγής των εκπαιδευτικών λειτουργών, τις υποχρεωτικές ώρες διδασκαλίας τους καθώς και μισθοδοτικά ζητήματα· επίσης επέτρεπε και την ίδρυση κρατικών Εμπορικών Σχολών θηλέων. Την ίδια χρονιά ιδρύεται η Ανωτάτη Σχολή Εμπορικών Σπουδών, ανήκε στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και ήταν ισότιμη με το Πανεπιστήμιο της Αθήνας, κίνηση που φανερώνει μια δραστηριότητα προσανατολισμένη σε πρακτικότερες από το παρελθόν κατευθύνσεις[704].

Η μεταρρύθμιση του 1929, ενίσχυσε την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση[705] μέσω της δημιουργίας διετών ή τριετών κατώτερων επαγγελματικών σχολείων: γεωργικών, εμπορικών[706], ναυτικών, βιοτεχνικών και οικοκυρικών για όσους μαθητές

[701] Φραγκουδάκη, Α. (1977), ό.π., σσ. 30-32.
[702] Ν. 2261, ΕτΚ, αρ. 144, τχ. Α΄/ 30 Ιουνίου 1920.
[703] Διευθυντής, Υποδιευθυντής, 4 Πρωτοβάθμιοι ή Δευτεροβάθμιοι Καθηγητές: 1. Ελληνικών, Ιστορίας και Θρησκευτικών, 2. Μαθηματικών, 3. Εμπορευματολογίας, Φυσικών και Γεωγραφίας, 4. Γαλλικών, 5. Αγγλικών, 6. Εμπορικών και 2 Πρωτοβάθμιοι ή Δευτεροβάθμιοι Διδάσκαλοι: 1. Καλλιγραφίας και Δακτυλογραφίας, 2. Γυμναστικής.
[704] Δημαράς, Α. (1978), ό.π., σσ. 489-490.
[705] Νούτσος, Χ. (1978), ό.π., σσ.215.
[706] ΕτΚ, αρ. 309, τχ. Α΄/24-08-1929.

και μαθήτριες δεν επιθυμούσαν να φοιτήσουν στη μέση εκπαίδευση[707]. Τα κατώτερα εμπορικά σχολεία ήταν τριετούς φοίτησης. Σκοπός τους ήταν να προετοιμάσουν άρτια τους νέους για το επάγγελμα του μικρέμπορου ή του υπαλλήλου εμπορικού καταστήματος. Τα μαθήματα που διδάσκονταν στα κατώτερα εμπορικά σχολεία ήταν: εμπορική Γεωγραφία, Ιστορία του εμπορίου, Εμπορευματολογία, Εμποριολογία, Λογιστική, στοιχεία Εμπορικού Δικαίου και Πολιτικής Οικονομίας, Νέα Ελληνικά, γενική Ιστορία, Θρησκευτικά, πρακτική Αριθμητική, Γυμναστική και Υγιεινή. Η διδασκαλία ξένης γλώσσας ήταν προαιρετική[708].

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1940-1950, εξαιτίας της κατοχής, της Αντίστασης και του εμφυλίου πολέμου έπαψαν να λειτουργούν τα σχολεία, συνακόλουθα και οι εμπορικές σχολές. Κατά το σχολικό έτος 1940-41 τα σχολεία και οι Ε.Σ. λειτούργησαν δύο μήνες. Κατά το σχολικό έτος 1941-42 τα σχολεία και οι σχολές λειτούργησαν μόνο για να διενεργήσουν προαγωγικές και απολυτήριες εξετάσεις, ενώ κατά τα σχολικά έτη 1944-46 τα εκπαιδευτικά ιδρύματα επίσης υπολειτουργούσαν[709]. Κατά τη δεκαετία 1940-1950 δεν υπήρξε καμία απογραφή ή στοιχείο που να πιστοποιεί τον αριθμό των σχολικών μονάδων και των φοιτησάντων μαθητών.

Οι Εμπορικές Σχολές υπάγονταν στο Υπουργείο Εκκλησιαστικών θεμάτων και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως μέχρι το 1910[710], όπως όλες οι Επαγγελματικές Σχολές και τα σχολεία βασικής, στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης. Το 1910, οπότε και την εξουσία αναλαμβάνει ο Βενιζέλος, ένας προοδευτικός πολιτικός με οράματα, αρμόδιο για τη λειτουργία των Εμπορικών Σχολών ορίζεται το νεοσύστατο Υπουργείο Γεωργίας, Εμπορίου και Βιομηχανίας, ενώ από το έτος 1912 το εν λόγω Υπουργείο μετονομάζεται σε Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας[711], στο «Τμήμα Επαγγελματικής Εκπαιδεύσεως» του οποίου υπάγονται πλέον οι Εμπορικές Σχολές. Η πολιτική αλλαγή και η ταυτόχρονη άνοδος της αστικής τάξης σηματοδοτούν την ενίσχυση και τη δυναμική ανάπτυξη της Εμπορικής Εκπαίδευσης. Το γεγονός ότι η Εμπορική και εν γένει η Επαγγελματική Εκπαίδευση δεν ανήκει πλέον σε Υπουργείο αρμόδιο για την Εκπαίδευση, είναι πολύ προοδευτικό και πρωτοποριακό για την εποχή του, καθώς

[707] Τζήκας, Χ. (2011), ό.π., σσ.719 και Ν. 4397, 16-08-1929, ΕτΚ, αρ. 309, τχ. Α΄/24-08-1929.
[708] ΕτΚ, αρ. 309, τχ. Α΄/24-08-1929.
[709] Κίτσου, Α. (1993). *Ιστορική εξέλιξη του θεσμού της συνεκπαίδευσης των δύο φύλων στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: αφοί Κυριακίδη, σσ. 82 και Σακελλαρίου, Χ. (1984). *Η παιδεία στην Αντίσταση*. Αθήνα: Φιλιππότης, σσ. 16 και Βώρος, Φ.Κ. (1986). *Η ελληνική εκπαίδευση κατά τη δεκαετία 1940-1949*, περ. Νέα Παιδεία, τχ. 40, Αθήνα, σσ.29.
[710] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 6.
[711] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 6.

καθιστά τους θεσμικούς (Υπουργείο) και παραγωγικούς φορείς (επαγγελματικές ομάδες, επιχειρηματικοί κύκλοι, κ.ά.), υπεύθυνους να καθορίζουν την επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση των προσώπων και των στελεχών της αρμοδιότητας τους. Από το 1937, όμως, οπότε η εξουσία βρίσκεται στα χέρια του Μεταξά, αρμόδιο για τα θέματα της Εμπορικής Εκπαίδευσης ορίζεται το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας. Η αιτία είναι πασιφανής, αν αναλογιστούμε ότι ο Μεταξάς εγκαθιδρύοντας δικτατορία θέλησε να ελέγχει απόλυτα τον κρατικό μηχανισμό για τον λόγο αυτό ανέλαβε και το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας με σκοπό να τροποποιεί και να καθορίζει προγράμματα, μαθήματα βιβλία κ.λπ. ώστε να καθορίζει τη φύση της παρεχόμενης γνώσης και εκπαίδευσης[712].

[712] Πετράκη,Μ. (2006). ό.π.σσ.142 κ.ε.

ii. Ο ιδρυτικός νόμος των Εμπορικών Σχολών

Στις 22 Ιουλίου 1903, ψηφίστηκε ο νόμος ΒΑ΄ (υπ. αριθμ. 2991) «Περί συστάσεως εμπορικών σχολών»[713], που απετέλεσε την αφετηρία για μια νέα εποχή στην εμπορική εκπαίδευση της χώρας μας. Υπογράφεται από τον αντιβασιλέα Κωνσταντίνο και από τον τότε Υπουργό Εκκλησιαστικών Θ. Κ. Φαρμακόπουλο της κυβέρνησης Δ. Ράλλη.

Σύμφωνα με τον νόμο, συστήνονται Δημόσιες Εμπορικές Σχολές Μέσης Εκπαίδευσης, με σκοπό τη θεωρητική και πρακτική προετοιμασία των σπουδαστών τους, ώστε να αποτελέσουν το προσωπικό εμπορικών και χρηματιστηριακών οίκων ή τους μελλοντικούς εμπορικούς επιχειρηματίες, με δύο λόγια την άρτια προετοιμασία και κατάρτιση των μαθητών, οι οποίοι επρόκειτο να ασχοληθούν με τον εμπορικό κλάδο. Στις σχολές αυτές μπορούν να εισαχθούν όσοι μαθητές έχουν απολυτήριο ελληνικού σχολείου, όσοι μαθητές έχουν ενδεικτικό προαγωγής της τρίτης τάξης του Βαρβακείου Λυκείου και όσοι φοιτούν σε ιδιωτική εμπορική σχολή[714], εφόσον υποβληθούν σε γραπτές και προφορικές εισιτήριες εξετάσεις στη σχολή υποδοχής και επιτύχουν σε αυτές. Σύμφωνα με το Β.Δ. της 11ης Σεπτεμβρίου 1903[715] Κεφάλαιον Δ΄ «Περί εξετάσεων», άρθρα 6&7, οι εισιτήριες εξετάσεις για την πρώτη τάξη των εμπορικών σχολών διενεργούνται εντός των πρώτων είκοσι ημερών του Σεπτεμβρίου. Οι υποψήφιοι εξετάζονται γραπτά στα Ελληνικά, τα Μαθηματικά, τη Γεωγραφία και την Καλλιγραφία και προφορικά στα Ελληνικά, τα Μαθηματικά, τα Γαλλικά και τη Φυσική. Επιτυγχάνουν στις εξετάσεις όσοι έχουν γενικό βαθμό πάνω από 6 και βαθμό πάνω από 6 στα Ελληνικά και τα Μαθηματικά. Οι εξετάσεις διενεργούνται ενώπιον τριμελούς επιτροπής, η οποία αποτελείται από τον διδάσκοντα του μαθήματος που εξετάζεται και άλλους δύο καθηγητές της Σχολής. Ο βαθμός που θα λάβει κάθε μαθητής προκύπτει από τον μέσο όρο των βαθμών των τριών μελών της επιτροπής.

---

[713] Νόμος ΒΑ΄/22 Ιουλίου 1903 στην ΕτΚ, αρ. 169, τχ. Α΄/ 23 Ιουλίου 1903 και Αντωνίου, Δ. (1988). *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*,τ.Β΄.Αθήνα:Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, σσ.603 κ.ε.

[714] Για τους υποψηφίους οι οποίοι προέρχονται από ιδιωτική εμπορική σχολή και επιθυμούν να καταταχθούν σε άλλη τάξη σε δημόσια εμπορική σχολή, διενεργούνται εξετάσεις μόνο τον μήνα Σεπτέμβριο. Ανάλογα με την επίδοσή τους στις εξετάσεις και τον βαθμό που θα συγκεντρώσουν, ο Σύλλογος Διδασκόντων αποφασίζει σε ποια τάξη θα καταταχθούν.

[715] ΕτΚ, αρ. 216, τχ. Α΄/ 16 Σεπτεμβρίου 1903.

Εισαγωγή των μαθητών χωρίς εξετάσεις πραγματοποιείται εφόσον αυτοί είναι κάτοχοι ενδεικτικού Γυμνασίου ή ισότιμου Λυκείου. Οι εμπορικές σχολές είναι τετραετούς φοίτησης[716]. Οι σπουδαστές αποφοιτώντας έχουν ολοκληρώσει τη μέση εκπαίδευσή τους σε μικρότερη διάρκεια σπουδών, τεσσάρων ή πέντε χρόνων, σε σχέση με το εξαετές γυμνάσιο[717].

Τα μαθήματα που διδάσκονται υποχρεωτικά κατά τη διάρκεια της τετραετούς φοίτησης είναι:

1. Θρησκευτικά
2. Ελληνική γλώσσα
3. Γαλλική γλώσσα
4. Αγγλική γλώσσα
5. Γερμανική γλώσσα
6. Εμπορική αριθμητική με στοιχεία γεωμετρίας και άλγεβρας
7. Στοιχεία φυσικής και χημείας και φυσικής ιστορίας
8. Εμπορευματολογία
9. Ιστορία (γενική και εμπορική)
10. Γεωγραφία (γενική και εμπορική)
11. Εμποριολογία (γενικές γνώσεις εμπορίου)
12. Λογιστική (καταστιχογραφία και εμπορική αλληλογραφία με πρακτικές ασκήσεις)
13. Πολιτική Οικονομία
14. Εμπορικό Δίκαιο
15. Καλλιγραφία και Γυμναστική

Είναι αντιληπτό ότι ένα ωρολόγιο πρόγραμμα στις αρχές του 20ου αιώνα με μαθήματα όπως η Πολιτική Οικονομία και το Εμπορικό Δίκαιο είναι πολύ καινοτόμο, εκσυγχρονιστικό και θεμελιώνει μία γνώση υψηλού επιπέδου. Επίσης φαίνεται ότι ιδιαίτερη βαρύτητα δινόταν στα εμπορικά μαθήματα αλλά και στις ξένες γλώσσες-απαραίτητες σε κάθε εμπορική δραστηριότητα-, θεμελιώνοντας επιστημονικά τις εμπορικές και οικονομικές γνώσεις των σπουδαστών της Σχολής και προετοιμάζοντάς τους θεωρητικά αλλά και πρακτικά, ώστε να αποτελέσουν το προσωπικό εμπορικών

[716] Οι Εμπορικές Σχολές αποτελούνται από τέσσερις τάξεις μονοετούς φοίτησης.
[717] Γκλαβάς, Σ. (2010). ό.π., σσ. 194- 202.

και χρηματιστηριακών οίκων ή να εξελιχθούν σε μελλοντικούς εμπορικούς επιχειρηματίες.

Σύμφωνα ,λοιπόν, με το προαναφερθέν Β.Δ.[718] οι ώρες και τα μαθήματα κατανέμονται στις τέσσερις τάξεις ως ακολούθως:

Μαθήματα	**Α΄**	**Β΄**	**Γ΄**	**Δ΄**	**Σύνολον**
Θρησκευτικά	1	1			2
Ελληνικά	4	4	3		11
Μαθηματικά	5	5	4	4	18
Φυσικά (Φυσική, Χημεία, Φυσική Ιστορία)	2	2	2		6
Εμπορευματολογία			2	2	4
Γαλλικά	5	5	4	4	18
Αγγλικά	4	4	5	5	18
Γερμανικά	4	4	5	5	18
Γενική Ιστορία	2	2	2		6
Ιστορία του Εμπορίου				2	2
Γεωγραφία	2	2	2	1	7
Εμπορικά (Εμπορευματολογία και Λογιστική)	2	2	2	3	9
Αλληλογραφία & πρακτικές ασκήσεις		2	2	5	9
Πολιτική Οικονομία				2	2
Εμπορικόν Δίκαιον				3	3
Καλλιγραφία	2	2			4
Στενογραφία			2	1	3
Γυμναστική	3	3	3	3	12
Σύνολο	36	38	38	40	153

Πίνακας 2: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. σχ. έτους 1903-04

Σύγκριση προγράμματος Μ.Δ.Ε.Σ. με το αντίστοιχο τετρατάξιου Γυμνασίου

Μαθήματα	**Α΄**	**Β΄**	**Γ΄**	**Δ΄**	**Σύνολον**
Θρησκευτικά	2	2	2	2	8
Ελληνικά					40
Αρχαία	10	10	10	10	40
Νέα Ελληνικά					
Λατινικά	2	3	3	3	11

[718] Β. Δ./ 11 Σεπτεμβρίου 1903 στην ΕτΚ, αρ. 216, τχ. Α΄/ 16 Σεπτεμβρίου 1903, ό.π.

Γαλλικά	3	3	3	3	12
Ιστορία	3	3	3	3	12
Μαθηματικά	4	4	3	5	16
Φυσικά					10
Φυσική Ιστορία	2	2			4
Φυσική			3	3	6
Φιλοσοφικά			1	1	2
Γυμναστική	5	5	5	5	20
Σύνολο	31	32	33	35	131

Πίνακας 3: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Γυμνασίου σχ. έτους 1903-04[719]

Συγκρίνοντας το αντίστοιχο ωρολόγιο πρόγραμμα των Γυμνασίων με εκείνο των Μ.Ε.Σ. διαπιστώνουμε ότι οι Μ.Ε.Σ. είχαν περισσότερα μαθήματα και περισσότερες ώρες διδασκαλίας εβδομαδιαίως από τα Γυμνάσια Μέσης Εκπαίδευσης. Επίσης ως ξένη γλώσσα διδάσκονταν στα Γυμνάσια μόνο τα Γαλλικά, ενώ στις Μ.Ε.Σ. υποχρεωτική ήταν η διδασκαλία τριών ξένων γλωσσών. Οι διαφοροποιήσεις, που επισημαίνονται μεταξύ των ωρολογίων προγραμμάτων Γυμνασίων και Μ.Ε.Σ., μπορούν να αποδοθούν στο ότι η βαθμίδα του Γυμνασίου είχε ως στόχο την προσφορά γενικής παιδείας, ενώ η Εμπορική Εκπαίδευση εκτός από τη γενική παιδεία, απέβλεπε στην κατάρτιση, τη συγκρότηση και την εξειδίκευση των μελλοντικών στελεχών του εμπορικού κλάδου μέσω της ένταξης στα ωρολόγια προγράμματά της ειδικών εμπορικών και οικονομικών μαθημάτων.

Στις Ε.Σ. προβλεπόταν επίσης η λειτουργία βιβλιοθήκης, εργαστηρίου φυσικής και χημείας και εμπορευματολογικού μουσείου, τα οποία ερμηνεύονται ως εφαρμογή εκσυγχρονιστικών για την εποχή τους βιωματικών και διαδραστικών προγραμμάτων, τα οποία καλλιεργούν την αυτενέργεια και συμβάλλουν στην πρακτική εφαρμογή των θεωρητικών γνώσεων των μαθητών.

Οι προαγωγικές και οι απολυτήριες εξετάσεις των μαθητών των εμπορικών σχολών διενεργούνται κάθε Ιούνιο[720] σε όλα τα μαθήματα γραπτά και προφορικά. Η προφορική εξέταση αποτελεί για την εποχή εκείνη στοιχείο νεωτερικό, καθώς και ένδειξη διαφοροποίησης από την κυρίαρχη εκπαιδευτική πρακτική της γραπτής

[719] Β.Δ./ 6 Σεπτεμβρίου 1903

[720] Μαθητής που αδυνατεί δικαιολογημένα να λάβει μέρος στις εξετάσεις του Ιουνίου και αφού ενημερώσει τη διεύθυνση της σχολής πριν από την έναρξη των εξετάσεων ή κατά τη διάρκεια αυτών, τότε έχει το δικαίωμα να συμμετάσχει στην επαναληπτική εξεταστική περίοδο του Σεπτεμβρίου.

εξέτασης που εφαρμοζόταν στα υπόλοιπα σχολεία.[721] Σε αυτές μπορούν να λάβουν μέρος μόνο όσοι μαθητές έχουν επαρκή φοίτηση[722].

Απαραίτητες προϋποθέσεις για να προαχθεί ένας μαθητής ή για να απολυθεί είναι:

- να έχει συνολικό βαθμό τουλάχιστον 6
- σε όλα τα μαθήματα να έχει συνολικό βαθμό[723] τουλάχιστον 5
- στα Μαθηματικά και τα Εμπορικά Μαθήματα να έχει συνολικό βαθμό τουλάχιστον 6.

Εάν κάποιος μαθητής δεν καταφέρει να προαχθεί ή να απολυθεί, παραπέμπεται σε επαναληπτική εξέταση των μαθημάτων στα οποία δεν συγκέντρωσε τον απαιτούμενο βαθμό[724], τον Σεπτέμβριο.

Σύμφωνα με το εν λόγω Β.Δ. απαγορεύεται στους λειτουργούς της Εμπορικής Εκπαίδευσης να διδάσκουν ιδιαιτέρως και ιδιωτικώς τους μαθητές τους στις Εμπορικές Σχολές. Τους επιτρέπεται μόνο η ιδιωτική διδασκαλία μέχρι δώδεκα ώρες εβδομαδιαίως σε ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές.

Μετά από τον ιδρυτικό νόμο του 1903 ξεκινά και η λειτουργία της Α΄ Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αρρένων Αθηνών[725].

Στο σημείο αυτό κρίνεται αναγκαίο να γίνει ενδεικτική αναφορά στην εξεταστική διαδικασία που ακολουθούνταν σε άλλες Σχολές Επαγγελματικής Εκπαίδευσης αλλά και στα Σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης[726]. Αναλυτικότερα στη Ναυτική Σχολή Εμποροπλοιάρχων, στον Πειραιά[727], για να εγγραφεί ένας υποψήφιος δεν υπήρχαν εισιτήριες εξετάσεις, έπρεπε όμως να είναι μεταξύ 16 και 30 ετών, να έχει υπηρετήσει τουλάχιστον 2 έτη σε εμπορικό ή πολεμικό πλοίο και να έχει απολυτήριο ελληνικού

[721] Η προφορική εξέταση αποτελούσε νεωτερικό στοιχείο για την Εμπορική Εκπαίδευση, διότι παρείχε άμεση ανατροφοδότηση του μαθητή, δυνατότητα για διευκρινιστικές ερωτήσεις - έλεγχο κατανόησης, προώθηση του διαλόγου, διευκόλυνση αδύναμων μαθητών που αντιμετώπιζαν πρόβλημα δυσγραφίας, κ.ά.

[722] Έχουν δηλαδή λιγότερες από είκοσι αδικαιολόγητες απουσίες.

[723] Ως συνολικός βαθμός νοείται ο μέσος όρος της ετήσιας προόδου, δηλαδή των βαθμών προόδου των δύο εξαμήνων και ο τελικός βαθμός των εξετάσεων, δηλαδή ο μέσος όρος των γραπτών και των προφορικών εξετάσεων.

[724] Ο χαρακτηρισμός της βαθμολογίας όπως ορίζεται στο Β. Διάταγμα/11 Σεπτεμβρίου 1903 είναι ο ακόλουθος: 0=κάκιστα, 1-2=κακώς, 3-4=μετρίως, 5=σχεδόν καλώς, 6-7=καλώς, 8-9=λίαν καλώς, 10=άριστα.

[725] Φ17, έγγραφα 17400-423, από τις ταξινομήσεις των ΓΑΚ του έτους 2013. Αναλυτικά για την Α΄ Δημόσια Εμπορική Σχολή Αρρένων Αθηνών θα αναφερθούμε στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας.

[726] Σχολεία μέσης εκπαίδευσης είναι τα γυμνάσια, το Βαρβάκειον Λύκειον, τα ημιγυμνάσια, τα γυμνασιακά ή ανώτερα παρθεναγωγεία και τα ελληνικά και αστικά σχολεία, Ν. 1381

[727] Ν. ΓΨΚΒ/ 9 Απριλίου 1910

σχολείου ή εξατάξιου δημοτικού σχολείου. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι η επαγγελματική εμπειρία αποτελούσε βασική προϋπόθεση για την εισαγωγή των σπουδαστών στην εν λόγω σχολή και αυτό διότι οι υποψήφιοι σπουδαστές είχαν τη δυνατότητα να καλλιεργήσουν τις ιδιαίτερες κλίσεις και δεξιότητές τους, ασκώντας επαγγελματική δραστηριότητα, που είχε άμεση σχέση, με το γνωστικό αντικείμενο που επρόκειτο να διδαχθούν στη Σχολή.

Κάθε έτος, τον Ιούνιο διενεργούνταν απολυτήριες εξετάσεις. Οι σπουδαστές της Σχολής αξιολογούνταν στα εξεταζόμενα μαθήματα από τριμελή επιτροπή[728] και για να θεωρείται επιτυχής η εξέταση έπρεπε να λάβουν τουλάχιστον τον βαθμό 7 στα προς εξέταση μαθήματα.

Άλλες δύο σημαντικές Επαγγελματικές Σχολές ήταν η Αβερώφειος Μέση Γεωργική Σχολή[729] και η Μέση Γεωργική Σχολή Θεσσαλονίκης[730]. Για να εγγραφεί ένας υποψήφιος στις εν λόγω Σχολές έπρεπε να έχει απολυτήριο δημόσιου ελληνικού σχολείου με βαθμό τουλάχιστον καλώς και διαγωγή κοσμία και να είναι μεταξύ 14 και 18 ετών. Εισιτήριες εξετάσεις δεν προβλέπονταν, ωστόσο οι σπουδαστές υποβάλλονταν σε γραπτές εξετάσεις κάθε δίμηνο σε κάθε μάθημα και στο τέλος του σχολικού έτους σε προφορική εξέταση εφ' όλης της ύλης. Η βαθμολογική κλίμακα ήταν εικοσαβάθμια[731] και ως βαθμός πρόσβασης ορίζεται το 11 για τα θεωρητικά μαθήματα και το 12 για γενικό βαθμό.

Για την εισαγωγή μαθητών στα εξατάξια και τα πεντατάξια γυμνάσια, τα ημιγυμνάσια, τα ανώτερα ή γυμνασιακά παρθεναγωγεία και τα αστικά σχολεία θηλέων, απαιτείται απολυτήριο δημοτικού σχολείου και διαγωγή άμεμπτος[732]. Επίσης προβλέπονταν εισιτήριες εξετάσεις και ανάλογα με την επίδοση του υποψηφίου σε αυτές, κατατασσόταν στην τάξη που ανήκε γνωστικά. Συγκεκριμένα για τα γυμνάσια οι εισιτήριες εξετάσεις γίνονται προφορικά και γραπτά σε όλα τα μαθήματα που διδάσκονται στα ελληνικά σχολεία[733].

---

[728] Πρόεδρος της Επιτροπής ήταν ένας μάχιμος αξιωματικός του Β. Ναυτικού κι δύο καθηγητές της Σχολής για κάθε μάθημα.

[729] Ν. 1278/ 10 Απριλίου 1918 και Β. Διάταγμα/ 23 Αυγούστου 1918

[730] Ν. Διάταγμα/ 14 Σεπτεμβρίου 1925

[731] 1-4,99: κακώς, 5-8,99: μετριώτατα, 9-11,99: μετρίως, 12-12,99: καλώς σχεδόν, 13-15,99: καλώς, 16-18,99: λίαν καλώς, 19-20: άριστα

[732] Ν.Β. Διάταγμα/31 Δεκεμβρίου 1836 και Β. Διάταγμα/24 Ιουνίου 1919 και Ν. 1242 Α΄

[733] Ν.Β. Διάταγμα/31 Δεκεμβρίου 1836 – άρθρα 85 και 87 και Β. Διάταγμα/24 Ιουνίου 1919 και Ν. 1242 Α΄- άρθρο 5.

Από τη συγκριτική μελέτη εισιτηρίων, προαγωγικών και απολυτηρίων εξετάσεων εντοπίζουμε διαφορές ανάμεσα στα ισχύοντα στις Μέσες Εμπορικές Σχολές και σε άλλες Μέσες Επαγγελματικές Σχολές και Σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης. Στις Μέσες Επαγγελματικές Σχολές που μελετήθηκαν δεν προβλέπονταν εισιτήριες εξετάσεις όπως στις Μέσες Εμπορικές, ενώ στα Σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης υπήρχαν εισιτήριες εξετάσεις, οι οποίες όμως κατέτασσαν τον υποψήφιο σε διάφορες τάξεις ανάλογα με την επίδοσή του, σε αντίθεση με τις εισιτήριες εξετάσεις των Μ.Ε.Σ. οι οποίες αφορούσαν στην Α΄ τάξη. Αναφορικά με τις προαγωγικές και απολυτήριες εξετάσεις στις Μ.Ε.Σ. διενεργούνταν εφ' όλης της ύλης στο τέλος κάθε σχολικού έτους, όπως και στη Ναυτική Σχολή Εμποροπλοιάρχων Πειραιά, ενώ στις δύο Γεωργικές Σχολές οι εξετάσεις διενεργούνταν στη διδαχθείσα ύλη στο τέλος κάθε διμήνου γραπτά και στο τέλος του σχολικού έτους σε όλη την ύλη προφορικά. Και στο σημείο αυτό συναντάται η προφορική εξέταση, η οποία αποδεικνύεται ότι εκτός από τις Ε.Σ. χρησιμοποιούνταν ως τρόπος εξέτασης και σε άλλες Επαγγελματικές Σχολές, αναδεικνύοντας τη διαφοροποίηση των Εμπορικών Σχολών και της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης εν γένει, από την κυρίαρχη εξεταστική πρακτική της Γενικής Εκπαίδευσης η οποία βασιζόταν κυρίως στις γραπτές εξετάσεις. Οι διαφορές αυτές πιθανότατα να οφείλονται στην αυξημένη ζήτηση για φοίτηση στις Μ.Ε.Σ. οπότε και ήταν πιο απαιτητικές οι προϋποθέσεις εισαγωγής, ώστε να εγγράφονται σε αυτές μαθητές που θα μπορούσαν επαρκώς να ανταποκριθούν στις υψηλές απαιτήσεις της φοίτησης στη Σχολή και να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους σε αυτή.

iii. Οι εμπορικές Σχολές του 20ου αιώνα

Στην αρχή του 20ου αιώνα και συγκεκριμένα το 1900 ιδρύονται η «Πετρίτσειος Εμπορική Σχολή» Ληξουρίου[734] και η Εμπορική Σχολή του Βόλου[735]. Το 1901 η Δημόσια Εμπορική Σχολή Αθηνών και η Εμπορική Σχολή Πατρών. Εμπορικές Σχολές ιδρύθηκαν επίσης το 1903 η Αχιλλοπούλειος Εμπορική Σχολή στην Τσαγκαράδα[736], το 1905 στη Σύρο, το 1908 στην Κέρκυρα[737], το 1915 στο Ηράκλειο της Κρήτης και την Χίο[738], το 1917 στον Πύργο και την Τρίπολη, το 1919 στην Θεσσαλονίκη, την Καλαμάτα και τον Πειραιά, το 1920 στην Αθήνα η Β΄ Εμπορική Σχολή , στη Χαλκίδα, στα Χανιά[739]. Το 1921 στην Αθήνα η Γ΄ Εμπορική Σχολή Αρρένων και η Α΄ Εμπορική Σχολή Θηλέων, το 1922 στην Αθήνα η Β΄ Εμπορική Σχολή Θηλέων και στην Καβάλα και το 1923 στο Γύθειο[740].

Αξίζει ακροθιγώς να αναφερθούμε και σε κάποιες άλλες Εμπορικές Σχολές, ιδιωτικές[741], που λειτούργησαν τον 20ο αιώνα. Από αυτές οι κυριότερες ήταν η Εμπορική Σχολή του Αρσακείου, ισότιμη προς τις δημόσιες, οι δύο Εμπορικές σχολές Νούκα[742] και Κωνσταντινίδη[743] στη Θεσσαλονίκη, η ελληνογαλλική σχολή Μεταξά,

---

[734] Β. Δ./ 21 Σεπτεμβρίου 1900 στην ΕτΚ, αρ. 228, τχ. Α΄/ 23 Σεπτεμβρίου 1900, τ. Α΄.

[735] Πανελλήνιο Λεύκωμα Εκατονταετηρίδος 1821-1921, τόμος Β΄ «Ναυτιλία- Εμπόριο- Βιομηχανία», σσ.43.

[736] Β. Δ./ 7 Νοεμβρίου 1903 στην ΕτΚ, αρ. 268, τχ. Α΄/ 13 Νοεμβρίου 1903. Η εν λόγω Σχολή το 1931 με το Διάταγμα «Περί μετατροπής της Αχιλλοπουλείου Μέσης Εμπορικής Σχολής Τσαγκαράδας εις τριτάξιον Πρακτικήν Εμπορικήν Σχολήν» μετατράπηκε σε τριτάξια Πρακτική. Επίσης το 1933 με Διάταγμα- ΕτΚ, αρ. 244, τχ. Α΄/ 21 Αυγούστου 1933 μετατρέπεται από τριτάξια Πρακτική Εμπορική Σχολή σε εξατάξια Μέση Εμπορική Σχολή.

[737] Η Σχολή της Κέρκυρας ήταν η 5η Εμπορική Σχολή που ιδρύθηκε στην Ελλάδα με Β.Δ. 9 Ιουλίου 1908, Ετκ, αρ. 184, τχ. Α΄/ 12 Ιουλίου 1908. Από την ίδρυσή της έως το 1910 υπαγόταν στο Υπουργείο Παιδείας. Από το 1910 έως το 1939 στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας. Από το 1939 εντάχθηκε ξανά στο δυναμικό του Υπουργείου Παιδείας. Από το 1908/09 έως το 1928/29 η Σχολή λειτούργησε ως τετρατάξια. Το Σεπτέμβριο του 1930 αποφασίζεται η εξίσωση των Εμπορικών Σχολών με τα αντίστοιχα σχολεία της κλασικής Μέσης Εκπαίδευσης και από το σχολικό έτος 1932-33 η Εμπορική Σχολή Κερκύρας μετατράπηκε σε εξατάξια. Η Εμπορική σχολή αρχικά είχε μόνο άρρενες μαθητές. Από το 1911 και μετά λειτούργησε ως «μικτό» σχολείο.

[738] Νόμος 671/ 16 Σεπτεμβρίου 1915 στην ΕτΚ, αρ. 324, τχ. Α΄/ 21 Σεπτεμβρίου 1915.

[739] ΕτΚ, αρ. 244, τχ. Α΄/ 21 Αυγούστου 1933. Η Μέση Εμπορική Σχολή Χανίων μετατρέπεται σε εξατάξια.

[740] Πανελλήνιο Λεύκωμα Εκατονταετηρίδος, ό.π., σσ.43.

[741] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ.5-6.

[742] Ο ιερομόναχος Στέφανος Νούκας έρχεται από το Παρίσι στη Μακεδονία και ιδρύει στη Θεσσαλονίκη, το 1895 το "Ελληνογαλλικόν Εμπορικόν και Πρακτικόν Λύκειον. Το εκπαιδευτήριο του είναι ένα μοναδικό στο είδος του ελληνικό ίδρυμα. Ελληνογαλλική Σχολή δεν υπήρχε τότε πουθενά στον ελεύθερο ή τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο. Η ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης θα κάνει το Λύκειο του Νούκα διάσημο και θα συγκεντρώσει στη Θεσσαλονίκη ελληνόπουλα όχι μόνο

η Εμπορική σχολή Λεοντείου Λυκείου, η εμπορική Σχολή Χατζηεμμανουήλ, η εμπορική Σχολή «Άγιος Παύλος», η ελληνογαλλική σχολή Νικολοπούλου, η σχολή Μεγαρέως- Χατζηιωάννου, το Βυζάντιον της Ε. Πυτίδου, η Ιόνιος σχολή Καβαλλιεράτου, το Ελληνοαμερικανικό κολλέγιο, η σχολή Παναγιωτόπουλου Πειραιώς, η σχολή Ερμής Πειραιώς, η ελληνογαλλική σχολή Μάζερ- Μαρτζόπουλου, τα Ενωμένα Εκπαιδευτήρια Γλωσσών[744], η Σχολή Γλωσσών και Εμπορίου[745], η Κοινοτική Εμπορική Σχολή Χίου, η Εμπορική Σχολή Βαλλιάνου στο Αργοστόλι, το εμπορικό τμήμα Λυκείου Στεφανοπούλου στην Κέρκυρα, το Εμπορικό Λύκειο στη Σάμο[746] και η «Εμπορική και Ναυτική Σχολή Όθωνος Α. Σταθάτου» που ιδρύθηκε στην Ιθάκη.[747]

Από το 1930 και εξής ιδρύθηκαν και ιδιωτικές Εσπερινές Εμπορικές Επαγγελματικές Σχολές- στην πλειονότητά τους τετραετούς φοίτησης- όπως η νυχτερινή Εμπορική Επαγγελματική Σχολή του Εμπορικού και Βιομηχανικού

από την Μακεδονία και τη Θράκη αλλά και από τη Θεσσαλία, τη Μ. Ασία, τον Πόντο , τη Ρωσία , τη Ρουμανία. Το Λύκειο από το 1902 και εξής θα ονομάζεται προς τιμή του μεγάλου ευεργέτη Γ. Μαρασλή που πρόσφερε 100.000 ρούβλια (=1.160 χρυσές οθωμανικές λίρες) "Μαράσλειο Εμπορικόν Λύκειον" και θα περιλαμβάνει τετρατάξια Εμπορική Σχολή , Κλασσικό Γυμνάσιο, Δημοτικό και Νυχτερινή Σχολή, θα διαθέτει τη μοναδική στην πόλη ειδική αίθουσα διδασκαλίας Φυσικής-Χημείας, όπως και αίθουσα Εμπορευματολογίας, εξοπλισμένης με πλούσια εποπτικά μέσα. Η Σχολή του Νούκα αναγνωρίστηκε ως ισότιμη με τις Δημόσιες Εμπορικές Σχολές. ΕτΚ, αρ. 146, τχ. Α΄/ 3 Ιουλίου 1950 και Αγραφιώτου –Ζαχοπούλου, Π. (1997). *Σχολεία της Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη: Ιανός, σσ. 114-116.

[743] Η ίδρυση της "Ελληνογαλλικής εμπορικής σχολής Αθανασίου Κωνσταντινίδη" το 1907 είναι η δεύτερη τομή στη συγκρότηση των ελληνικών εμπορικών σχολών στη Θεσσαλονίκη. Η μνεία "γαλλική" στον τίτλο του σχολείου έδινε προφανώς μεγάλη έμφαση στη γαλλική γλώσσα, αλληλογραφία και καλλιγραφία που χαρακτήριζε το πρόγραμμα του. Χεκίμογλου, Ε.Α. (1996). *Θεσσαλονίκη, Τουρκοκρατία και μεσοπόλεμος*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press/ Έκφραση.

[744] ΓΑΚ, αρχείο επαγγελματικών σχολών, Φ143.

[745] Ιδρύθηκε με την υπ.΄ αρίθμ.34627/22-07-1921 Υπουργική απόφαση και περιελάμβανε: α) τετρατάξια Εμπορική Σχολή, β) ημερήσιο μονοτάξιο τμήμα Εμπορικών Σπουδών, γ) εσπερινό μονοτάξιο τμήμα Εμπορικών Σπουδών, δ) τμήματα Γαλλικής, Αγγλικής και Γερμανικής γλώσσας. Περιοδικό *Ο Αγών της Γυναίκας,* Φύλλο 3, 1 Οκτωβρίου 1923.

[746] Πανελλήνιο Λεύκωμα Εκατονταετηρίδος, ό.π., σσ.44.

[747] Η Σχολή δέχτηκε τους πρώτους μαθητές της τον Σεπτέμβριο του 1907 και προάγγελός της θεωρείται η Πετρίτσειος Σχολή Ληξουρίου.. Η διδασκαλία γίνεται στα Γαλλικά και τα Αγγλικά. Στη Σχολή επικρατεί μεγάλη αυστηρότητα όχι μόνο σε θέματα συμπεριφοράς και διαγωγής αλλά και σε θέματα εκπαιδευτικά, με αποτέλεσμα όσοι καταφέρνουν να αποφοιτήσουν, να είναι πλήρως κατηρτισμένοι. Οι μαθητές της Σχολής προέρχονταν από την Ιθάκη, τα Επτάνησα, τον Αστακό, την Πελοπόννησο. Παΐζη- Αποστολοπούλου, Μ. (2007). *Η Εμπορική και Ναυτική Σχολή Όθωνος Α. Σταθάτου, Ιθάκη 1907-1914, Νέα στοιχεία από το σωζόμενο αρχείο της*. Ιθάκη: Φίλιππος Σπ. Λένης, σσ.11 και 39 και Παΐζη-Αποστολοπούλου, Μ. (2004). *Οι ναυτικές σπουδές στην Ιθάκη των αρχών του20ου αιώνα, η εμπορική και ναυτική σχολή Όθωνος Α. Σταθάτου*. Επτανησιακά Ιδρύματα Κληροδοτήματα, Πρακτικά συνεδρίου 7-9 Μαΐου 2004. Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών, σσ.387-400

Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης[748], των Γυναικών Υπαλλήλων Αθηνών[749], του Εμποροβιομηχανικού Συλλόγου Προσφύγων Πειραιώς[750], των Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου[751], του Εμπορικού Συλλόγου Αμαλιάδος[752], του Συλλόγου Λαϊκής Βιβλιοθήκης «η Αθηνά»[753], ο Φοίνιξ[754], ο Κερδώος[755], η εσπερινή Πρακτική Εμπορική Σχολή Σπάρτης[756], «ο Δαναός» στο Άργος[757], η νυκτερινή Μέση Εμπορική Σχολή Εμποροϋπαλλήλων Αθηνών[758], του Συνδέσμου «Κωνσταντινούπολις» Ν. Φιλαδελφείας και Ν. Χαλκηδόνος[759], του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Γυθείου[760], του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Ιωαννίνων[761], η νυκτερινή Επαγγελματική Εμπορική Σχολή της Εστίας Νέας Σμύρνης[762], του Συλλόγου Ιδιωτικών Υπαλλήλων Εταιρειών και Γραφείων Πειραιώς[763], «ο Ερμής Αθηνών»[764], η εσπερινή Επαγγελματική Εμπορική Σχολή Νικαίας[765]. Σκοπός των Σχολών αυτών είναι η παροχή εμπορικής επαγγελματικής

[748] Μετεξέλιξη της εν λόγω Εμπορικής Σχολής θεωρείται η Ανωτέρα Σχολή Βιομηχανικών Σπουδών Θεσσαλονίκης. https://www.uom.gr/about/istoria-toy-panepisthmioy-makedonias ανακτήθηκε 12/1/20.

[749] Η Σχολή ιδρύθηκε το 1925 και λειτούργησε για 40 έτη. Στην αρχή ήταν διετούς φοίτησης με Εμπορικό Τμήμα και Τμήμα Γραμματέων. Με το Ετκ, αρ. 146, τχ. Α΄/ 16 Ιουλίου 1927 γίνεται ισότιμη με τις Δημόσιες Σχολές ιδίου τύπου και παρέχει αναγνωρισμένα πτυχία. Περιλαμβάνει: α) Εμπορικό & Λογιστικό Τμήμα, β) Τμήμα τεχνικών μαθημάτων: στενογραφία, δακτυλογραφία, καλλιγραφία γ) Ελεύθερα φροντιστήρια: λογιστική, ξένη και ελληνική εμπορική αλληλογραφία, στενογραφία, ξένες γλώσσες. Το 1931 γίνεται τετραετούς φοίτησης με τέσσερα τμήματα: α) Λογιστριών, β) Δακτυλογράφων, γ) Στενογραφίας, δ) Γλωσσών. Ετκ, αρ. 138, τχ. Α΄/ 23 Μαΐου 1931, αναφέρουμε και την τροποποίησή του: [749] Ετκ, αρ. 147, τχ. Α΄/ 22 Απριλίου 1937.

[750] ΕτΚ, αρ. 20, τχ. Α΄/ 27 Ιανουαρίου 1931 αναφέρουμε και την τροποποίησή του: [750] Ετκ, αρ. 216, τχ. Α΄/ 4 Ιουνίου 1938.

[751] ΕτΚ, αρ. 167, τχ. Α΄/ 19 Μαΐου 1932.

[752] ΕτΚ, αρ. 249, τχ. Α΄/ 25 Αυγούστου 1933.

[753] ΕτΚ, αρ. 10, τχ. Α΄/ 11 Ιανουαρίου 1934.

[754] ΕτΚ, αρ. 413, τχ. Α΄/ 28 Νοεμβρίου 1934 και Ετκ, αρ. 191, τχ. Α΄/ 30 Ιουνίου 1943.

[755] ΕτΚ, αρ. 413, τχ. Α΄/ 28 Νοεμβρίου 1934 και Ετκ, αρ. 370, τχ. Α΄/ 30 Οκτωβρίου 1943.

[756] ΕτΚ, αρ. 187, τχ. Α΄/ 1 Μαΐου 1936.

[757] ΕτΚ, αρ. 97, τχ. Α΄/ 17 Μαρτίου 1937.

[758] ΕτΚ, αρ. 172, τχ. Α΄/ 2 Μαΐου 1939 και ΕτΚ, αρ. 322, τχ. Α΄/ 30 Οκτωβρίου 1946. Σχετικά με την Εμπορική Σχολή του ΣΕΑ (Σύλλογος Εμποροϋπαλλήλων Αθηνών) αξίζει να αναφέρουμε ότι ήταν ιδιωτική και πρωτοϊδρύθηκε περί τα τέλη του 19ου αιώνα. Το 1928 έγινε νυκτερινή, ενώ πριν την έναρξη του Β΄ Π.Π. είχε πάνω από 1.000 σπουδαστές. Επίσης το 1955 μετετράπη σε εξατάξια. ΓΑΚ, αρχείο επαγγελματικών σχολών, Φ143, Εσπερινή Επαγγελματική Σχολή του Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Αθηνών 1921-1032, ΕτΚ, αρ. 159, τχ. Α΄/ 25 Ιουνίου 1955, Χατζηιωάννου, Μ.Χ. (2015), ό.π., σσ. 160.

[759] ΕτΚ, αρ. 18, τχ. Α΄/ 14 Ιανουαρίου 1938.

[760] ΕτΚ, αρ. 99, τχ. Α΄/ 17 Μαρτίου 1939.

[761] ΕτΚ, αρ. 121, τχ. Α΄/ 28 Μαρτίου 1939.

[762] ΕτΚ, αρ. 296, τχ. Α΄/ 17 Σεπτεμβρίου 1940.

[763] ΕτΚ, αρ. 326, τχ. Α΄/ 14 Οκτωβρίου 1940.

[764] ΕτΚ, αρ. 334, τχ. Α΄/ 6 Οκτωβρίου 1943.

[765] ΕτΚ, αρ. 360, τχ. Α΄/ 27 Οκτωβρίου 1943.

μόρφωσης σε όσους εργάζονται ή επιθυμούν να εργαστούν σε εμπορικές, βιομηχανικές και τραπεζικές επιχειρήσεις. Η ίδρυση των Σχολών αυτών αναδεικνύει και επιβεβαιώνει τη ροπή προς τις πρακτικές γνώσεις και τη μεγάλη ζήτηση της Εμπορικής Εκπαίδευσης. Οι απόφοιτοι των εσπερινών Σχολών έχουν τη δυνατότητα να εγγραφούν χωρίς εξετάσεις στην τέταρτη τάξη εξατάξιας ή στη δεύτερη τάξη τετρατάξιας Μέσης Εμπορικής Σχολής.

Ελληνικές Εμπορικές Σχολές, δημόσιες και ιδιωτικές, λειτουργούσαν και σε πόλεις εκτός Ελλάδος. Ενδεικτικά αναφέρουμε αρχικά τις δημόσιες- τη εθνική Σχολή γλωσσών και εμπορίου στην Κωνσταντινούπολη (1909-1925), τη Σχολή Ελλήνων εμπόρων στη Χάλκη (1831), την ελληνική Εμπορική Σχολή στην Οδησσό[766] (1817), την Ευαγγελική Σχολή στη Σμύρνη[767] (1808) και το ελληνικό εμπορικό Λύκειο Λάρνακας στην Κύπρο- και κατόπιν τις σημαντικότερες από τις ιδιωτικές που ήταν η Αβερώφειος Εμπορική Σχολή και η Εμπορική Ακαδημία Σκληρού στην Αλεξάνδρεια[768], η Σαλβάγειος Εμπορική Σχολή στο Κάιρο, η νυχτερινή Εμπορική Σχολή στο Πορτ-Σαϊντ της Αιγύπτου[769], το Εμπορικό Τμήμα του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας[770], το διτάξιο Εμπορικό τμήμα Γρηγορείου Σχολής στη Μανσούρα Αιγύπτου[771], το τμήμα Γλωσσών και Εμπορίου του Παγκυπρίου Γυμνασίου[772]. Επίσης στην Κύπρο λειτουργούσαν το Εμπορικό Λύκειο Πεδουλά[773], η Εμπορική Σχολή Σαμουήλ[774], το Γυμνάσιο Κυρηνείας με εμπορικό τμήμα[775], το κολλέγιο

[766]Αυγητίδης,Κ. (2002) «Τα ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα της Οδησσού: Ελληνοεμπορική Σχολή, Ροδακανάκειο Παρθεναγωγείο και Νηπιαγωγείο». Στο: Τασούλα Μανδάλα (επίμ.), Πρακτικά Συνεδρίου: Ελληνικά Ιστορικά Εκπαιδευτήρια στη Μεσόγειο. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Χίος, 18-21 /10/2001.Χίος: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, σσ.217-232.

[767] Η Σμύρνη είχε ανεπτυγμένο εμπόριο και υπήρξε από τις πρώτες πόλεις που διατηρούσε εμπορικές και πιστωτικές σχέσεις με τη Δυτική Ευρώπη, τον 18ο και 19ο αιώνα. Στην πόλη υπήρχε έντονη οικονομική δραστηριότητα των εμπόρων, κυρίως από Έλληνες, Αρμένιους και Εβραίους και σε μικρότερο βαθμό από τους Τούρκους.

[768] Η Αλεξάνδρεια είναι ένα από τα σημαντικότερα οικονομικά κέντρα της ευρύτερης περιοχής. Πάνω από το 70% του αιγυπτιακού εμπορίου διεξάγεται από το λιμάνι της.

[769] Πανελλήνιο Λεύκωμα Εκατονταετηρίδος, ό.π., σσ.44 και Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 6.

[770] ΕτΚ, αρ. 143, τχ. Α΄/ 12 Απριλίου 1939.

[771] ΕτΚ, αρ. 189, τχ. Α΄/ 28 Αυγούστου 1947.

[772] Οι τρεις τάξεις του συγκεκριμένου τμήματος αναγνωρίζονταν ως ισότιμες προς τις τρεις ανώτερες τάξεις Μέσων εξατάξιων Δημόσιων Εμπορικών Σχολών, ΕτΚ, αρ. 177, τχ. Α΄/ 10 Ιουλίου 1953.

[773] Η Δ΄ τάξη του εν λόγω Λυκείου εξισώθηκε το 1956 με τη Δ΄ τάξη των Μέσων Εμπορικών Σχολών στην Ελλάδα. ΕτΚ, αρ. 95, τχ. Α΄/ 31 Μαρτίου 1956.

[774] Η Γ΄τάξη της Σχολής εξισώθηκε το 1956 με τη Γ΄ τάξη των Δημοσίων Μέσων Εμπορικών Σχολών στην Ελλάδα. ΕτΚ, αρ. 166, τχ. Α΄/ 25 Ιουλίου 1956. Το 1959 οι τρεις τελευταίες τάξεις της Σχολής εξισώθηκαν με τις αντίστοιχες τάξεις των Δημοσίων εξατάξιων Μέσων Εμπορικών Σχολών στην Ελλάδα με ισχύ από το σχολικό έτος 1958-1959, ΕτΚ, αρ. 77, τχ. Α΄/ 27 Απριλίου 1959.

Λευκωσίας, το ανώτερο Εμπορικό Λύκειο Λευκωσίας και η Εμπορική Ακαδημία Λεμεσού[776]. Η ίδρυση Εμπορικών Σχολών στις περιοχές αυτές δικαιολογείται από το ότι ήταν σημαντικά οικονομικά κέντρα, εξαγωγικού και διαμετακομιστικού εμπορίου, γεγονός που οφειλόταν στα λιμάνια τους και στη σημαντική γεωπολιτική θέση[777] τους.

Σύμφωνα με στατιστικές καταγραφές του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας[778] από το σχολικό έτος 1910-1911 έως και το σχολικό έτος 1920-1921 λειτουργούσαν 16 δημόσιες Εμπορικές Σχολές[779] και 4 ιδιωτικές αναγνωρισμένες Εμπορικές Σχολές[780]. Το μόνιμο διδακτικό προσωπικό ανερχόταν σε 104, 7 γυναίκες και 97 άνδρες, ενώ το έκτακτο διδακτικό προσωπικό ανερχόταν σε 73, μία γυναίκα και 72 άνδρες[781].
Οι φοιτήσαντες κατά το προαναφερθέν διάστημα σε αυτές μαθητές ανέρχονταν σε 8.295, 1.495 κορίτσια και 6.800 αγόρια. Στον πίνακα που ακολουθεί αποτυπώνεται αναλυτικά το μαθητικό δυναμικό των Εμπορικών Σχολών από το 1910 έως και το 1921[782].

Σχολικό έτος	Αριθμός Σχολών	Εγγραφέντες	Φοιτήσαντες	Αποφοιτήσαντες
1910-11	5	375	349	45
1911-12	5	366	332	60
1912-13	5	341	309	48
1913-14	5	362	323	43
1914-15	6	411	385	44
1915-16	7	564	529	59
1916-17	7	632	596	60

[775] Οι τάξεις του εμπορικού τμήματος του Γυμνασίου εξισώθηκαν το 1956 με τις αντίστοιχες τάξεις των Δημοσίων εξατάξιων Μέσων Εμπορικών Σχολών στην Ελλάδα. ΕτΚ, αρ. 166, τχ. Α΄/ 25 Ιουλίου 1956.

[776] Οι δύο πρώτες τάξεις των τριών αυτών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων εξισώθηκαν το 1957 με τις αντίστοιχες τάξεις των Δημοσίων εξατάξιων Μέσων Εμπορικών Σχολών στην Ελλάδα. ΕτΚ, αρ. 36, τχ. Α΄/ 13 Μαρτίου 1957.

[777] Χαρακτηριστικό παράδειγμα η γεωστρατηγική θέση της Τραπεζούντας με πρόσβαση στη νότια Ρωσία, στα βάθη της Ασίας αλλά και στη Δύση. Μετά δε από την καταστροφή της Βαγδάτης από τους Μογγόλους η Τραπεζούντα έγινε ο μοναδικός σύνδεσμος ανάμεσα στους δρόμους των καραβανιών της κεντρικής Ασίας και στα λιμάνια της Ρωσίας και της Δυτικής Ευρώπης.

[778] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι ό.π., σσ. 5.

[779] Αναλυτικότερα: Σχολικό έτος 1913-14: 5 Εμπορικές Σχολές, 1914-15: 6 Εμπορικές Σχολές, 1915-16: 7 Εμπορικές Σχολές, 1916-18: 7 Εμπορικές Σχολές, 1919-20: 12 Εμπορικές Σχολές, 1920-21: 16 Εμπορικές Σχολές: δύο στην Αθήνα και από μία στην Πάτρα, τη Σύρο, την Τσαγκαράδα, την Κέρκυρα, το Καρλόβασι, το Ηράκλειο, τον Πύργο, την Τρίπολη, την Θεσσαλονίκη, την Καλαμάτα, τον Πειραιά, τον Βόλο, τη Χαλκίδα και τα Χανιά, Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι ό.π., σσ. 9.

[780] Αρσάκειος Εμπορική Σχολή Αθηνών, Εμπορική Σχολή Κωνσταντινίδη Θεσσαλονίκης, Εμπορικόν και Πρακτικόν Λύκειον Νούκα Θεσσαλονίκης και Κοινοτική Εμπορική Σχολή Χίου.

[781] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 11.

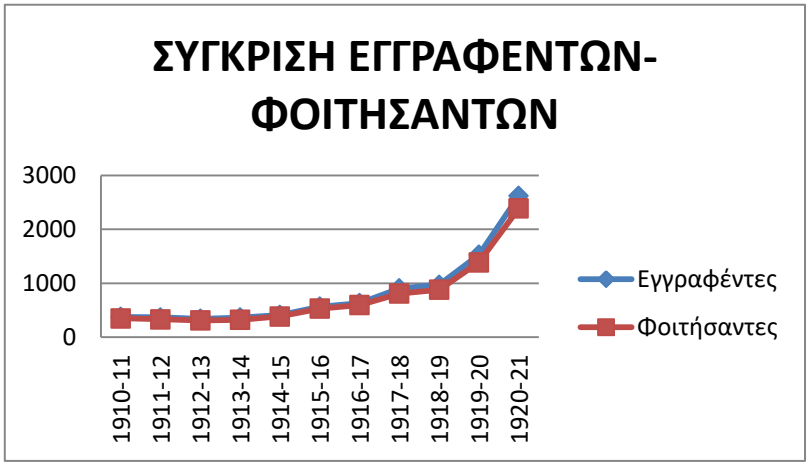
[782] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 13.

1917-18	9	905	810	82
1918-19	8	972	881	103
1919-20	12	1.526	1.389	109
1920-21	16	2.624	2.392	218

Πίνακας 4: Μαθητικό δυναμικό Ε.Σ. 1910-1921

Διάγραμμα 1: Αριθμός Ε.Σ. 1910-1921

Διάγραμμα 2: Εγγραφέντες- Φοιτήσαντες

Από τη μελέτη του πίνακα 4, αλλά και από τα διαγράμματα 1 και 2 διαπιστώνουμε ότι ο αριθμός των Σχολών τριπλασιάστηκε μόλις μέσα σε μια δεκαετία, γεγονός που καταδεικνύει τη σπουδαιότητα αλλά και τη ζήτηση της Εμπορικής Εκπαίδευσης. Αντιστοίχως διαπιστώνουμε ότι αυξητική τάση είχαν και οι φοιτήσαντες μαθητές, οι οποίοι το 1921 αγγίζουν αριθμό επταπλάσιο, αύξηση που πλησιάζει το 595%, σε σχέση με εκείνους του έτους 1910. Αξίζει επίσης να αναφέρουμε ότι δεν παρουσιάζεται απόκλιση άξια λόγου μεταξύ των μαθητών που εγγράφονταν στις Εμπορικές Σχολές και αυτών που φοιτούσαν τακτικά σε αυτές. Η ραγδαία άνοδος της

Εμπορικής Εκπαίδευσης οφείλεται στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας μέσω της υιοθέτησης του κανόνα του χρυσού, στις αρχές της δεκαετίας, στην αύξηση των τραπεζικών καταθέσεων και στη σταθεροποίηση της ισοτιμίας δραχμής και χρυσού και ως εκ τούτου στην ανάπτυξη του εμπορίου. Επιπλέον, στα μέσα περίπου της δεκαετίας 1910-1920, η άνθιση της εμπορικής ναυτιλίας και η αύξηση της γεωργικής παραγωγής, λόγω της πρόσκτησης νέων εύφορων εδαφών, είχαν ως αποτέλεσμα την ενδυνάμωση και τη διεύρυνση του εσωτερικού και του εξωτερικού εμπορίου. Τέλος, στην ανάπτυξη του εμπορίου σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η αγροτική μεταρρύθμιση, η οποία ξεκίνησε το 1917 και συνέβαλε στην αποκατάσταση πλήθους ακτημόνων και την εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής.

Με βάση τα στοιχεία που αντλούμε από τη Στατιστική Επετηρίδα του 1930[783] που αφορά στα σχολικά έτη 1926-1928 στην Ελλάδα λειτουργούσαν κατά το σχολικό έτος 1926-1927 26 Μέσες Δημόσιες Εμπορικές Σχολές και 30 Ιδιωτικές. Οι Δημόσιες απασχολούσαν 239 εκπαιδευτικούς και σε αυτές φοιτούσαν 3155 μαθητές, από τους οποίους προήχθησαν οι 1587. Οι διδάσκοντες στις Ιδιωτικές ήταν 279 και 2686 οι μαθητές, από τους οποίους προήχθησαν οι 1650. Αντίστοιχα κατά το σχολικό έτος 1927-1928 οι Δημόσιες Εμπορικές Σχολές ήταν 25, είχαν 3.028 μαθητές και απασχολούσαν 261 εκπαιδευτικούς, ενώ οι αντίστοιχες Ιδιωτικές ήταν 35 με 282 διδάσκοντες και 2853 μαθητές. Στην ίδια Σ.Ε.[784] διαβάζουμε ότι λειτουργούσαν κατά το σχολικό έτος 1926-1927 και 37 Επαγγελματικές Εμπορικές Σχολές με 2.400 μαθητές[785] και 100 διδάσκοντες.

Σύμφωνα με τη Σ.Ε. του 1931[786], που αφορά στο σχολικό έτος 1928-1929, στην Ελλάδα λειτουργούσαν 25 Δημόσιες Εμπορικές Σχολές και 32 Ιδιωτικές. Οι Δημόσιες απασχολούσαν 244 εκπαιδευτικούς και σε αυτές φοιτούσαν 3094 μαθητές, από τους οποίους προήχθησαν οι 1.668, ενώ οι Ιδιωτικές 335 εκπαιδευτικούς και 2887 μαθητές, από τους οποίους προήχθησαν οι 1.467. Από τις Δημόσιες και Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές αποφοίτησαν 656 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1927-1928, 509 μαθητές το 1928-1929 και 419 μαθητές το 1929-1930. Στην ίδια Σ.Ε.[787] εντοπίζουμε ότι κατά το

[783] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1930, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 389, 436, 438.
[784] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1930, ό.π., σσ. 436.
[785] Προήχθησαν οι 1.186.
[786] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1931, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 346, 368-369.
[787] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1931, ό.π., σσ. 368.

σχολικό έτος 1928-1929 λειτουργούσαν και 31 Επαγγελματικές Εμπορικές Σχολές με 3.239 μαθητές[788] και 145 διδάσκοντες.

Σύμφωνα με τη Σ.Ε. του 1933[789] που αφορά στο σχολικό έτος 1930-1931 στην Ελλάδα λειτουργούσαν 22 Δημόσιες Εμπορικές Σχολές και 9 Ιδιωτικές. Οι Δημόσιες απασχολούσαν 241 εκπαιδευτικούς και σε αυτές φοιτούσαν 2769 μαθητές, ενώ οι Ιδιωτικές 103 εκπαιδευτικούς και 412 μαθητές. Στο τέλος της σχολικής χρονιάς από τους 2769 μαθητές των Δημόσιων Εμπορικών Σχολών προήχθησαν 1.514, ενώ από τους 412 των Ιδιωτικών προήχθησαν οι 222. Από τις Εμπορικές Σχολές έλαβαν απολυτήριο 439 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1930-1931. Στην εν λόγω Σ.Ε.[790] εντοπίζουμε ότι κατά το σχολικό έτος 1931-1932 λειτουργούσαν και 29 Επαγγελματικές Εμπορικές Σχολές με 3.123 μαθητές και 155 διδάσκοντες.

Με βάση τα στοιχεία που αντλούμε από τη Σ.Ε. του 1934[791] σχετικά με το σχολικό έτος 1931-1932 στην Ελλάδα λειτουργούσαν 21 Δημόσιες Εμπορικές Σχολές και 10 Ιδιωτικές. Οι Δημόσιες απασχολούσαν 236 εκπαιδευτικούς και σε αυτές φοιτούσαν 2314 μαθητές, από τους οποίους προήχθησαν οι 1.289, ενώ οι Ιδιωτικές 64 εκπαιδευτικούς και 1250 μαθητές, από τους οποίους προήχθησαν οι 577. Στο τέλος της σχολικής χρονιάς από τους 2314 μαθητές των Δημόσιων Εμπορικών Σχολών προήχθησαν 1.239, ενώ από τους 1250 των Ιδιωτικών προήχθησαν οι 577. Από τις προαναφερθείσες Σχολές απολυτήριο έλαβαν 473 μαθητές. Στην ίδια Σ.Ε.[792] εντοπίζουμε ότι κατά το σχολικό έτος 1928-1929 λειτουργούσαν και 31 Επαγγελματικές Εμπορικές Σχολές με 3.239 μαθητές[793] και 145 διδάσκοντες.

Μελετώντας τη Σ.Ε. του 1935[794] σχετικά με το σχολικό έτος 1932-1933 εντοπίζουμε ότι στην Ελλάδα λειτουργούσαν 26, Σχολές Δημόσιες Εμπορικές και Βιομηχανικής Εκπαίδευσης και 18 Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές. Οι πρώτες απασχολούσαν 295 εκπαιδευτικούς και το μαθητικό τους δυναμικό ανερχόταν σε 2816 μαθητές, ενώ στις Ιδιωτικές εργάζονταν 154 εκπαιδευτικοί και φοιτούσαν 2988 μαθητές. Από τις προαναφερθείσες Σχολές απολυτήριο, κατά το σχολικό έτος 1932-1933, έλαβαν 595 μαθητές.

---

[788] Προήχθησαν οι 1.599.
[789] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1933, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 360, 378-379.
[790] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1933, ό.π., σσ. 368.
[791] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1934, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 356, 375.
[792] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1934, ό.π., σσ. 374.
[793] Προήχθησαν οι 1.599.
[794] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1935, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 364-365.

Το αμέσως επόμενο σχολικό έτος (1933-1934) σύμφωνα με τη Σ.Ε. του 1936[795] οι Δημόσιες Εμπορικές Σχολές ήταν 26, ενώ οι αντίστοιχες Ιδιωτικές 17. Οι εργαζόμενοι εκπαιδευτικοί στις μεν πρώτες ανέρχονταν σε 293, στις δεύτερες σε 164. Το μαθητικό δυναμικό στις Δημόσιες ήταν 2834 μαθητές και στις Ιδιωτικές 2218. Από το σύνολο των Σχολών απολυτήριο έλαβαν 600 μαθητές και συγκεκριμένα 313 από τις Δημόσιες και 287 από τις Ιδιωτικές.

Σύμφωνα με τη Σ.Ε. του 1937[796] που αφορά στο σχολικό έτος 1934-1935 στην Ελλάδα λειτουργούσαν 26 Δημόσιες Εμπορικές Σχολές και 21 Ιδιωτικές. Οι Δημόσιες απασχολούσαν 269 εκπαιδευτικούς και σε αυτές φοιτούσαν 2851 μαθητές, ενώ στις Ιδιωτικές δίδασκαν 165 εκπαιδευτικοί και φοιτούσαν 2542 μαθητές. Από το σύνολο των Σχολών απολυτήριο έλαβαν 514 μαθητές· 205 από τις Δημόσιες και 309 από τις Ιδιωτικές.

Μελετώντας τη Σ.Ε. του 1938[797] σχετικά με το σχολικό έτος 1935-1936 εντοπίζουμε ότι στην Ελλάδα λειτουργούσαν 25 Δημόσιες Εμπορικές Σχολές και 21 Ιδιωτικές. Οι πρώτες απασχολούσαν 270 εκπαιδευτικούς και το μαθητικό τους δυναμικό ανερχόταν σε 3182 μαθητές, ενώ στις Ιδιωτικές εργάζονταν 146 εκπαιδευτικοί και φοιτούσαν 2885 μαθητές. Από τις προαναφερθείσες Σχολές απολυτήριο, κατά το σχολικό έτος 1935-1936, έλαβαν 438 μαθητές· 176 μαθητές από τις Δημόσιες και 262 από τις Ιδιωτικές, ενώ κατά το σχολικό έτος 1936-1937 αποφοίτησαν 151 μαθητές από τις Δημόσιες Εμπορικές Σχολές και 307 από τις Ιδιωτικές.

Κατά το σχολικό έτος 1937-1938 σύμφωνα με τη Σ.Ε. του 1939[798] και τη Στατιστική της Εκπαιδεύσεως[799]οι Μέσες Δημόσιες Εμπορικές Σχολές ήταν 22, ενώ οι αντίστοιχες Ιδιωτικές 19. Οι Δημόσιες απασχολούσαν 225 εκπαιδευτικούς και το μαθητικό τους δυναμικό ανερχόταν σε 3.459 μαθητές, από τους οποίους οι 3.284 είχαν πλήρη φοίτηση. Κατά τις τελικές εξετάσεις προήχθησαν 1.742 μαθητές και απερρίφθησαν 291. Παραπέμφθηκαν σε επαναληπτική εξέταση 1.213 ενώ αποφοίτησαν 30[800]. Οι εργαζόμενοι εκπαιδευτικοί στις Ιδιωτικές ανέρχονταν σε 114,

[795] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1936, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 372-373.
[796] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1937, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 383.
[797] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1938, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 370-371.
[798] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1939, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 340-365.
[799] Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Μέρος Β΄, σχολικόν έτος 1937-1938, Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 8-9, 21, 68-69.
[800] Οι υπόλοιποι είτε διέκοψαν τη φοίτηση είτε δεν προσήλθαν στις εξετάσεις.

και το μαθητικό δυναμικό σε 3105 μαθητές. Από το σύνολο των Σχολών απολυτήριο έλαβαν 209 μαθητές.

Από το 1940 έως και το 1953 δεν υπάρχουν Στατιστικές Επετηρίδες και αντίστοιχα δεδομένα, ενώ στην Σ.Ε. του 1954 δεν υπάρχει καμία αναφορά σε εκπαιδευτικά ζητήματα.

Κατά τη δεκαετία 1940-1950 λειτουργούσαν – ή ακριβέστερα υπολειτουργούσαν- 17 Μέσες Δημόσιες Εμπορικές Σχολές στην Ελλάδα[801]. Στην Αθήνα λειτουργούσαν και 13 ιδιωτικές σχολές[802].

Μελετώντας τη Σ.Ε. του 1955[803] και την Στατιστική της Μέσης Εκπαιδεύσεως[804] σχετικά με το σχολικό έτος 1954-1955 εντοπίζουμε ότι στην Ελλάδα λειτουργούσαν 42 Δημόσιες Εμπορικές Σχολές και 2 Ιδιωτικές. Οι πρώτες απασχολούσαν 414 εκπαιδευτικούς και το μαθητικό τους δυναμικό ανερχόταν σε 10.659 μαθητές, ενώ στις Ιδιωτικές εργάζονταν 28 εκπαιδευτικοί και φοιτούσαν 228 μαθητές. Από τις προαναφερθείσες Δημόσιες Εμπορικές Σχολές προήχθησαν 7.740 μαθητές, ενώ από τις αντίστοιχες Ιδιωτικές 150 μαθητές.

Με βάση τα στοιχεία που αντλούμε από τη Σ.Ε. του 1956[805] και την Στατιστική της Μέσης Εκπαιδεύσεως[806] σχετικά με το σχολικό έτος 1955-1956 στην Ελλάδα λειτουργούσαν 40 Μέσες Δημόσιες Εμπορικές Σχολές, εκ των οποίων 7 στην Αττική και 2 Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές, στην Αττική. Οι Δημόσιες απασχολούσαν 389 εκπαιδευτικούς, τους 98 στις Σχολές της Αττικής. Σε αυτές φοιτούσαν 9.850

---

[801] Αυτές ήταν στην Αθήνα, στον Πειραιά, στον Βόλο, στα Ιωάννινα, στο Ηράκλειο, στη Θεσσαλονίκη, στην Καλαμάτα, στην Καβάλα, στην Κέρκυρα, στην Κοζάνη, στον Πύργο, στα Χανιά, στην Πάτρα, στη Σάμο και στο Σουφλί. ΓΑΚ, αρχείο επαγγελματικών σχολών, Φ143, έκθεση διευθυντή μέσης εκπαίδευσης, 14-05-1943.

[802] Αυτές ήταν η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία Αθηνών, η ελληνογαλλική σχολή Μεταξά, η ελληνογαλλική σχολή Λεοντείου Λυκείου, ελληνογαλλική σχολή Νικολοπούλου, η σχολή Μεγαρέως-Χατζηιωάννου, το Βυζάντιον της Ε. Πυτίδου, η Ιόνιος Σχολή Καβαλλιεράτου, το Ελληνοαμερικανικό Κολλέγιο, η σχολή Παναγιωτόπουλου Πειραιώς, η σχολή Ερμής Πειραιώς, η ελληνογαλλική σχολή Μάζερ- Μαρτζόπουλου, τα Ενωμένα Εκπαιδευτήρια Γλωσσών. ΓΑΚ, αρχείο επαγγελματικών σχολών, Φ143.

[803] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1955, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 106-109.

[804] Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Τόμος Β΄, κατά το σχολικόν έτος 1954-1955, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 9, 16, 21, 32, 35. Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί ότι υπάρχει ανακολουθία στα αριθμητικά δεδομένα της Στατιστικής Επετηρίδας και της Στατιστικής της Εκπαιδεύσεως. Στην δεύτερη αναφέρονται 40 Δημόσιες Εμπορικές Σχολές με 10.431 μαθητές και 386 διδάσκοντες.

[805] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1956, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 84-91.

[806] Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Τόμος Β΄, κατά το σχολικόν έτος 1955-1956, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 6-7, 17, 38.

μαθητές[807], 2.491 εκ των οποίων στις Σχολές της Αττικής. Κατά το σχολικό έτος 1955-1956 προήχθησαν 5.509, εκ των οποίων οι 1.255 ήταν από τις Σχολές της Αττικής και απερρίφθησαν 3.989. Οι 2 Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές απασχολούσαν 32 εκπαιδευτικούς και το μαθητικό δυναμικό τους ανερχόταν σε 361 μαθητές εκ των οποίων προήχθησαν οι 198 και απερρίφθησαν οι 109. Στην ίδια Σ.Ε.[808] εντοπίζουμε ότι κατά το σχολικό έτος 1955-1956 λειτουργούσαν και 23 Επαγγελματικές Εμπορικές Σχολές με 4.475 μαθητές[809].

Από τη μελέτη της Σ.Ε. του 1957[810] και της Στατιστικής της Εκπαιδεύσεως[811] σχετικά με το σχολικό έτος 1956-1957 διαπιστώνουμε ότι στην Ελλάδα λειτουργούσαν 40 Δημόσιες Εμπορικές Σχολές, εκ των οποίων 7 στην Αττική και 2 Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές, στην Αττική. Οι Δημόσιες απασχολούσαν 415 εκπαιδευτικούς, τους 102 στις Σχολές της Αττικής. Σε αυτές φοιτούσαν 9.330 μαθητές[812], εκ των οποίων 2.581 στις Σχολές της Αττικής. Οι 2 Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές απασχολούσαν 25 εκπαιδευτικούς και το μαθητικό δυναμικό τους ανερχόταν σε 414 μαθητές. Στην ίδια Σ.Ε.[813] εντοπίζουμε ότι κατά το σχολικό έτος 1956-1957 λειτουργούσαν και 43 Επαγγελματικές Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές με 5.786 μαθητές[814]. Για το συγκεκριμένο σχολικό έτος και όσον αφορά στην Επαγγελματική Εκπαίδευση και τις Επαγγελματικές Εμπορικές Σχολές, αντλούμε επιπλέον πληροφορίες από τον τρίτο τόμο της Στατιστικής της Εκπαιδεύσεως[815]. Οι 43 Σχολές ήταν 20 Μέσης Εμπορικής Εκπαίδευσης με 4.604 μαθητές, 4 Κατωτέρας Εμπορικής Εκπαίδευσης με 198 μαθητές και 19 Σχολές Λογιστών με 984 μαθητές[816]. Στις Σχολές απασχολούνταν 394 εκπαιδευτικοί.

---

[807] 5.605 άρρενες και 4.245 θήλεα.

[808] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1956, ό.π., σσ. 90-91.

[809] Προήχθησαν οι 3.111 και απολύθηκαν οι 167.

[810] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1957, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 128-133.

[811] Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Τόμος Β΄, κατά το σχολικόν έτος 1956-1957, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 7, 17.

[812] 5.040 άρρενες και 4.290 θήλεα.

[813] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1957, ό.π., σσ. 140-141.

[814] Αποφοίτησαν οι 1.075.

[815] Στατιστική της Εκπαιδεύσεως-Επαγγελματική Εκπαίδευσις, τόμος Γ΄, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 5, 16, 19, 43.

[816] Από τις Σχολές αποφοίτησαν 326 μαθητές από τις Μέσες Εμπορικές, 15 από τις Κατώτερες και 734 από τις Σχολές Λογιστών.

Μελετώντας τη Σ.Ε. του 1958[817] και τη Στατιστική της Εκπαιδεύσεως[818] που αφορούν στο σχολικό έτος 1957-1958 διαβάζουμε ότι στην Ελλάδα λειτουργούσαν 40 Δημόσιες Εμπορικές Σχολές, εκ των οποίων 6 στην Αττική και 2 Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές, στην Αττική και αυτές. Οι Δημόσιες απασχολούσαν 396 εκπαιδευτικούς, τους 131 στις Σχολές της Αττικής και σε αυτές φοιτούσαν 8.206 μαθητές[819], εκ των οποίων 2.380 στις Σχολές της Αττικής. Οι 2 Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές απασχολούσαν 37 εκπαιδευτικούς και το μαθητικό δυναμικό τους ανερχόταν σε 500 μαθητές[820]. Σχετικά με την Επαγγελματική Εκπαίδευση και τις Επαγγελματικές Εμπορικές Σχολές κατά το σχολικό έτος 1957-1958 και σύμφωνα με τον τέταρτο τόμο της Στατιστικής της Εκπαιδεύσεως[821] λειτουργούσαν 44 Σχολές, στις οποίες εργάζονταν 408 εκπαιδευτικοί. Οι Σχολές Μέσης Εμπορικής Εκπαίδευσης ανέρχονταν σε 21 με 4.291 μαθητές, υπήρχαν 4 Κατωτέρας Εμπορικής Εκπαίδευσης με 149 μαθητές και 19 Σχολές Λογιστών με 977 μαθητές[822].

Κατά σχολικό έτος 1958-1959 σύμφωνα με τη Σ.Ε. 1959-1960[823] και τη Στατιστική της Εκπαιδεύσεως[824] στην Ελλάδα λειτουργούσαν 40 Δημόσιες Εμπορικές Σχολές, εκ των οποίων 7 στην Αττική και 2 Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές, στην Αττική. Οι Δημόσιες απασχολούσαν 393 εκπαιδευτικούς, εκ των οποίων 92 στις Σχολές της Αττικής και σε αυτές φοιτούσαν 7.830 μαθητές[825], 2.255 στις Σχολές της Αττικής. Οι 2 Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές απασχολούσαν 48 εκπαιδευτικούς και το μαθητικό δυναμικό τους ανερχόταν σε 548 μαθητές. Στην συγκεκριμένη Σ.Ε. παρουσιάζεται και συγκριτικός πίνακας με τις Εμπορικές Σχολές για τα έτη 1954-1959, στον οποίο εμείς προσθέσαμε τις πληροφορίες που αντλήσαμε από όλες τις Σ.Ε. Σχετικά με την Επαγγελματική Εκπαίδευση και τις Επαγγελματικές Εμπορικές Σχολές κατά το

[817] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1956, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 142-149, 150-153.

[818] Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Τόμος Β΄, κατά το σχολικόν έτος 1957-1958, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 5, 7, 9.

[819] 4.240 άρρενες και 3.966 θήλεα: 1555 μαθητές στην Α΄ τάξη, 1788 στη Β΄, 1470 στη Γ΄, 1258 στη Δ΄, 1018 στην Ε΄ και 1117 στην ΣΤ΄ τάξη. Από τους 1117 μαθητές της ΣΤ΄ τάξης οι 867 αποφοίτησαν.

[820] 61 μαθητές στην Α΄ τάξη, 76 στη Β΄, 64 στη Γ΄, 45 στη Δ΄, 65 στην Ε΄ και 189 στην ΣΤ΄ τάξη. Από τους 189 μαθητές της ΣΤ΄ τάξης αποφοίτησαν οι 126.

[821] Στατιστική της Εκπαιδεύσεως-Επαγγελματική Εκπαίδευσις, τόμος Δ΄, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 5, 7, 18, 21.

[822] Από τις Σχολές που ως σύνολο είχαν 5.417 μαθητές αποφοίτησαν 366 μαθητές από τις Μέσες Εμπορικές, 21 από τις Κατώτερες και 672 από τις Σχολές Λογιστών.

[823] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1956, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 151-163.

[824] Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Τόμος Β΄, κατά το σχολικόν έτος 1958-1959, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 5-8.

[825] 3.917 άρρενες και 3.913 θήλεις.

σχολικό έτος 1957-1958, σύμφωνα και με τον τέταρτο τόμο της Στατιστικής της Εκπαιδεύσεως[826] λειτουργούσαν 44 Σχολές, στις οποίες εργάζονταν 408 εκπαιδευτικοί. Οι Σχολές Μέσης Εμπορικής Εκπαίδευσης ανέρχονταν σε 21 με 4.291 μαθητές, υπήρχαν 4 Κατωτέρας Εμπορικής Εκπαίδευσης με 149 μαθητές και 19 Σχολές Λογιστών με 977 μαθητές[827].

Σχετικά με την Επαγγελματική Εκπαίδευση και τις Επαγγελματικές Εμπορικές Σχολές κατά το σχολικό έτος 1958-1959, σύμφωνα με την Στατιστική της Εκπαιδεύσεως[828] λειτουργούσαν 37 Επαγγελματικές Εμπορικές Σχολές, 12 Δημόσιες με 1.699 μαθητές και 25 Ιδιωτικές με 2.575 μαθητές. Οι Σχολές Μέσης Εμπορικής Εκπαίδευσης ανέρχονταν σε 16 με 3.056 μαθητές, λειτουργούσαν 3 Κατωτέρας Εμπορικής Εκπαίδευσης με 158 μαθητές και 18 Σχολές Λογιστών με 1.060 μαθητές[829]. Από την ίδια Στατιστική αντλούμε πληροφορίες και για τα σχολικά έτη 1959-60, 1960-61. Αναλυτικότερα κατά το σχολικό έτος 1959-1960 λειτουργούσαν 33 Επαγγελματικές Εμπορικές Σχολές, 11 Δημόσιες με 1.605 μαθητές και 22 Ιδιωτικές με 2.471 μαθητές. Οι Σχολές Μέσης Εμπορικής Εκπαίδευσης ανέρχονταν σε 17 με 3.140 μαθητές, 2 ήταν Κατωτέρας Εμπορικής Εκπαίδευσης με 102 μαθητές και 14 Σχολές Λογιστών με 834 μαθητές[830]. Κατά το σχολικό έτος 1960-1961 λειτουργούσαν 31 Επαγγελματικές Εμπορικές Σχολές, 11 Δημόσιες με 1.541 μαθητές και 20 Ιδιωτικές με 2.448 μαθητές. Οι Σχολές Μέσης Εμπορικής Εκπαίδευσης ανέρχονταν σε 16 με 3.026 μαθητές, 2 ήταν Κατωτέρας Εμπορικής Εκπαίδευσης με 99 μαθητές και 13 Σχολές Λογιστών με 864 μαθητές[831].

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη των Σ.Ε. με τη Σ.Ε. του 1961 αλλά και την Στατιστική της Εκπαιδεύσεως[832] παρατηρούμε ότι κατά το σχολικό έτος 1959-1960 στην Ελλάδα λειτουργούσαν 40 Δημόσιες Εμπορικές Σχολές και 3 Ιδιωτικές. Οι Δημόσιες

---

[826] Στατιστική της Εκπαιδεύσεως-Επαγγελματική Εκπαίδευσις, τόμος Δ΄, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 5, 7, 18, 21.

[827] Από τις Σχολές που ως σύνολο είχαν 5.417 μαθητές αποφοίτησαν 366 μαθητές από τις Μέσες Εμπορικές, 21 από τις Κατώτερες και 672 από τις Σχολές Λογιστών.

[828] Στατιστική της Εκπαιδεύσεως-Επαγγελματική Εκπαίδευσις κατά τα σχολικά έτη 1958-1959, 1959-1960, 1960-61, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 5, 9, 30.

[829] Αποφοίτησαν 126 μαθητές από τις Μέσες Εμπορικές, 13 από τις Κατώτερες και 662 από τις Σχολές Λογιστών.

[830] Αποφοίτησαν 182 μαθητές από τις Μέσες Εμπορικές, 1 από τις Κατώτερες και 488 από τις Σχολές Λογιστών.

[831] Αποφοίτησαν 279 μαθητές από τις Μέσες Εμπορικές, 1 από τις Κατώτερες και 475 από τις Σχολές Λογιστών.

[832] Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Τόμος Β΄, κατά το σχολικόν έτος 1959-1960, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 5-6.

απασχολούσαν 388 εκπαιδευτικούς και σε αυτές φοιτούσαν 7.652 μαθητές[833]. Οι 3 Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές απασχολούσαν 45 εκπαιδευτικούς και το μαθητικό δυναμικό τους ανερχόταν σε 573 μαθητές. Επίσης στην Στατιστική της Εκπαιδεύσεως[834] για το σχολικό έτος 1960-1961 καταγράφονται 42 Δημόσιες Εμπορικές Σχολές και 2 Ιδιωτικές. Οι Δημόσιες απασχολούσαν 400 εκπαιδευτικούς και σε αυτές φοιτούσαν 7.873 μαθητές. Οι 2 Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές απασχολούσαν 38 εκπαιδευτικούς και το μαθητικό δυναμικό τους ανερχόταν σε 539 μαθητές.

Συνοπτικά τα προαναφερθέντα δεδομένα αποτυπώνονται ως ακολούθως:

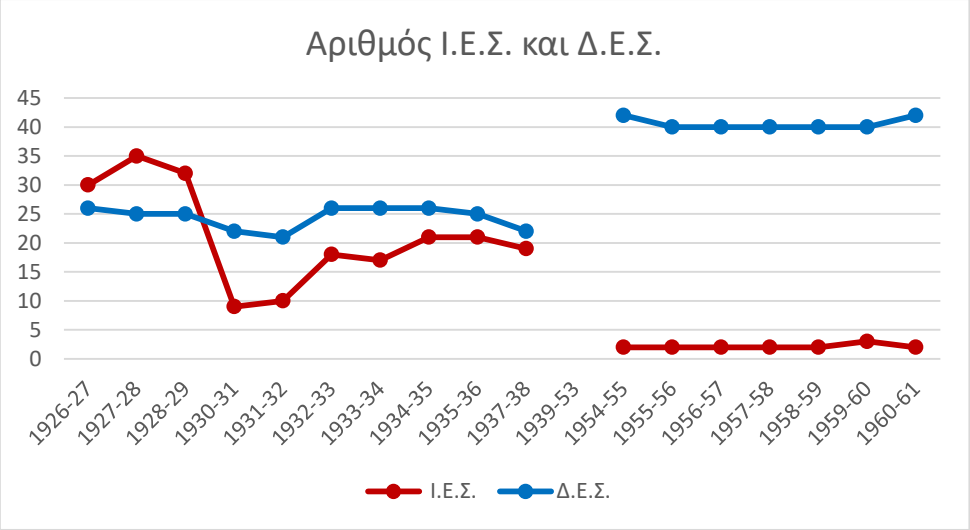
Σ.Ε.	Σχολικό Έτος	Δ.Ε.Σ.	Ι.Ε.Σ.	Εκπαιδευτικοί Δ.Ε.Σ.	Εκπαιδευτικοί Ι.Ε.Σ.	Μαθητές Δ.Ε.Σ.	Μαθητές Ι.Ε.Σ.
1930	1926-27	26	30	239	279	3155	2686
1930	1927-28	25	35	261	282	3028	2853
1931	1928-29	25	32	244	335	3094	2887
1933	1930-31	22	9	241	103	2769	412
1934	1931-32	21	10	236	64	2314	1250
1935	1932-33	26	18	295	154	2816	2988
1936	1933-34	26	17	293	164	2834	2218
1937	1934-35	26	21	269	165	2851	2542
1938	1935-36	25	21	270	146	3182	2885
1939	1937-38	22	19	225	114	3459	3105
1955	1954-55	42	2	414	28	10659	-[835]
1956	1955-56	40	2	389	32	9850	361
1957	1956-57	40	2	415	25	9330	414
1958	1957-58	40	2	396	37	8206	500
1959-60	1958-59	40	2	393	48	7830	548
1961	1959-60	40	3	388	45	7652	573
1960-61	1960-61	42	2	400	38	7873	539

Πίνακας 5: Ι.Ε.Σ. και Δ.Ε.Σ. 1926-1961

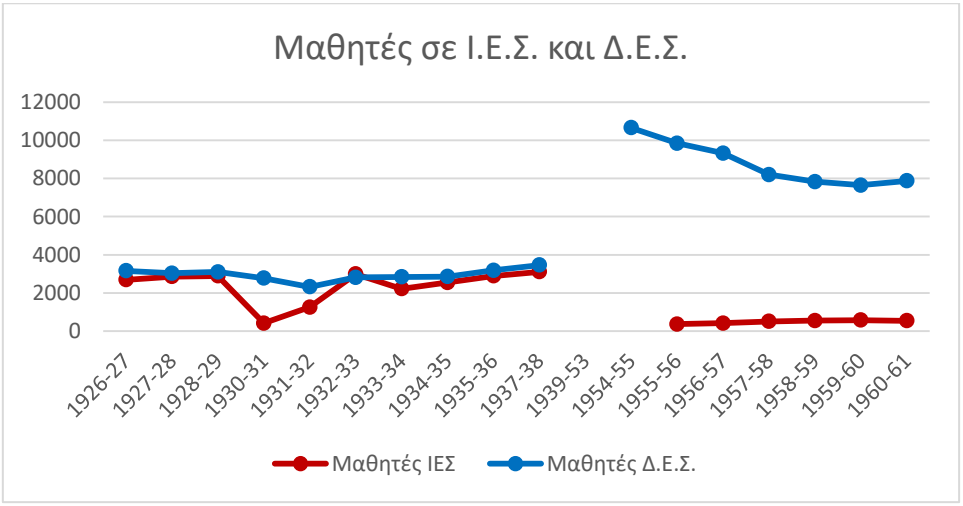
[833] 3.685 άρρενες και 3.967 θήλεα.

[834] Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Τόμος Β΄, κατά το σχολικόν έτος 1960-1961, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον, σσ. 5-8.

[835] Δεν υπάρχει αναφορά στον αριθμό των μαθητών των Ιδιωτικών Εμπορικών Σχολών.

Διάγραμμα 3: Ι.Ε.Σ. και Δ.Ε.Σ. 1926-1961

Διάγραμμα 4: Μαθητές Ι.Ε.Σ. και Δ.Ε.Σ. 1926-1961

Συγκρίνοντας και αποτυπώνοντας διαγραμματικά το πλήθος των Σχολών, Ιδιωτικών και Δημοσίων, διαπιστώνουμε ότι από το 1926 έως το 1929 οι Ιδιωτικές Σχολές ήταν περισσότερες από τις Δημόσιες. Το γεγονός αυτό ερμηνεύεται ως συνέπεια της αύξησης της παραγωγής και των εξαγωγών, της μείωσης του πληθωρισμού και ως εκ τούτου της παράλληλης ανόδου της εμπορικής δραστηριότητας. Η οικονομική αυτή ανάπτυξη αποτυπώνεται στο θετικό επενδυτικό κλίμα της εποχής και στην ενίσχυση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, που είχε ως συνέπεια και την ίδρυση πολλών Ιδιωτικών Εμπορικών Σχολών. Η οικονομική ανάπτυξη, που προαναφέρθηκε, απότομα ανακόπηκε από την παγκόσμια οικονομική κρίση του έτους 1929 και την κήρυξη πτώχευσης της Ελλάδας το 1932, που συνοδεύτηκε και με αναστολή πληρωμών. Ο κρατικός παρεμβατισμός και η κλειστή οικονομία, που ακολούθησαν μετά από την πτώχευση μαζί με την παράλληλη επιβολή βαριάς φορολογίας, συνέβαλαν στον περιορισμό της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και συνακόλουθα στη μείωση των Ι.Ε.Σ. οι

οποίες ήδη από το 1930 σταδιακά μειώνονται και μετά από την περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου αποτελούν μόλις το 5% των Εμπορικών Σχολών που λειτουργούν στην Ελλάδα. Ειδικότερα, όσον αφορά στην περίοδο της τριπλής Κατοχής και του Εμφυλίου πολέμου επισημαίνεται ότι δεν βρέθηκαν στοιχεία στις πηγές μας, διότι αφενός δημόσια και ιδιωτικά διδακτήρια όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης καταστράφηκαν, αφετέρου για μεγάλα χρονικά διαστήματα ανεστάλη η λειτουργία των σχολείων και των Σχολών.

Κατά την περίοδο 1954-1961 παρατηρείται διπλασιασμός του αριθμού των Δ.Ε.Σ. διότι η πολιτική σταθερότητα αφενός και η εξωτερική οικονομική βοήθεια (σχέδιο Μάρσαλ) αφετέρου διασφάλισαν τη σταδιακή δημοσιονομική πειθαρχία και την ραγδαία οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Η οικονομική άνοδος σήμαινε αύξηση των εξαγωγών, ενίσχυση του διαμετακομιστικού εμπορίου, άνθιση της παραγωγικής δραστηριότητας της χώρας, παράγοντες που αύξησαν θεαματικά τη ζήτηση για φοίτηση στις Εμπορικές Σχολές και υπαγόρευσαν στο Κράτος να επενδύσει σε αυτές. Αυτό εξηγείται αφού ληφθεί υπόψη ότι ειδικά κατά τη μεταπολεμική περίοδο ήταν κοινή η πεποίθηση πως η οικονομική ανάπτυξη όφειλε να στηριχθεί κυρίως στον κρατικό παρεμβατισμό και όχι στην ιδιωτική πρωτοβουλία και στους μηχανισμούς της αγοράς. Επομένως καθίσταται κατανοητή η μεγάλη αύξηση των Δ.Ε.Σ. μεταπολεμικά και η παράλληλη μείωση των Ι.Ε.Σ.

Βεβαίως η εικόνα του πλήθους των φοιτησάντων μαθητών ανάμεσα στις Ιδιωτικές και τις Δημόσιες Εμπορικές Σχολές δεν είναι ανάλογη με το πλήθος των Σχολών, καθώς όπως παρατηρούμε στον πίνακα 3, αλλά και στο διάγραμμα 5, οι μαθητές των Δημόσιων Εμπορικών Σχολών ήταν ανέκαθεν περισσότεροι, ακόμα και όταν αυτές ήταν λιγότερες από τις Ιδιωτικές και αυτό ίσως να οφείλεται στα λιγότερα δίδακτρα που έπρεπε να καταβάλλουν στις Δημόσιες Σχολές σε σχέση με τις Ιδιωτικές. Μέχρι το 1938 οι αποκλίσεις δεν ήταν σημαντικές, ωστόσο από το 1954 και εξής οι μαθητές των Ιδιωτικών Σχολών είναι μόλις το 4 έως 5% του συνόλου των μαθητών που φοιτούν στις Εμπορικές Σχολές.

iv. Νόμοι, Διατάγματα, και Εγκύκλιοι σχετικά με τη λειτουργία και το ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων των Εμπορικών Σχολών

Μετά από τον ιδρυτικό νόμο για τις εμπορικές σχολές του 1903[836], τροποποιείται το ωρολόγιο πρόγραμμα διδασκαλίας των μαθημάτων με Βασιλικό Διάταγμα της 7ης Σεπτεμβρίου 1906[837] με ισχύ από το σχολικό έτος 1906-1907. Οι ώρες και τα μαθήματα κατανέμονται στις τέσσερις τάξεις ως ακολούθως:

Μαθήματα	**Α΄**	**Β΄**	**Γ΄**	**Δ΄**	**Σύνολον**
Θρησκευτικά	1				1
Ελληνικά	5	4	2	2	13
Μαθηματικά	3	3	3	3	12
Φυσικά (Φυσική, Χημεία, Φυσική Ιστορία)	2	2	2		6
Εμπορευματολογία			2	2	4
Γαλλικά	5	4	3	4	16
Αγγλικά		5	5	4	14
Γερμανικά	4	4	4	4	16
Γενική Ιστορία	3				3
Ιστορία του Εμπορίου				1	1
Γεωγραφία	2	2	2	1	7
Εμπορικά (εμποριολογία, λογιστική, αλληλογραφία και πρακτικές ασκήσεις)	3	4	5	6	18
Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας, Δημοσιονομίας και τελωνειακής νομοθεσίας				3	3
Εμπορικόν Δίκαιον				3	3
Καλλιγραφία	3	3	3	1	10
Γυμναστική	3	3	3	3	12
Σύνολο	34	34	34	37	139

Πίνακας 6: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. σχ. έτους 1906-07

Η Στενογραφία διδάσκεται ως μάθημα προαιρετικό στη Γ΄ και τη Δ΄ τάξη, 2 ώρες σε εβδομαδιαίως, ενώ έξι χρόνια αργότερα καθιερώνεται ως υποχρεωτικό[838]. Ως μάθημα

[836] Ν 2991 «Περί συστάσεως εμπορικών σχολών», ό.π.
[837] Β.Δ./ 7 Σεπτεμβρίου 1906 στην ΕτΚ, αρ. 214, τχ. Α΄/ 13 Σεπτεμβρίου 1906.
[838] Β.Δ./ 7 Απριλίου 1916 στην ΕτΚ, αρ. 73, τχ. Α΄/ 13 Απριλίου 1916.

προαιρετικό προσφέρεται και η Ιταλική[839] γλώσσα, 3 διδακτικές ώρες σε καθεμιά από τις τέσσερις τάξεις.

Συγκρίνοντας το ωρολόγιο πρόγραμμα του 1903 με αυτό του 1906, παρατηρούμε αρκετές διαφορές ως προς τη κατανομή των ωρών στα διδασκόμενα μαθήματα. Το πρώτο που διαπιστώνει κάποιος είναι η συνολική μείωση των ωρών διδασκαλίας από 153 σε 139. Αναλυτικότερα στην Α΄ τάξη η εβδομαδιαία διδασκαλία ανέρχεται σε 34 ώρες- μειωμένη κατά 2 ώρες σε σχέση με το προηγούμενο πρόγραμμα-, στη Β΄ τάξη 34 ώρες- μειωμένη κατά 4 ώρες-, στη Γ΄ τάξη 34 ώρες- μειωμένη κατά 4 ώρες- και στη Δ΄ τάξη 37 ώρες- μειωμένη κατά 3 ώρες. Η Στενογραφία γίνεται προαιρετικό μάθημα ενώ η Υγιεινή καταργείται. Μείωση ωρών κατά 8 εμφανίζεται στις ξένες γλώσσες και κατά 6 στα Μαθηματικά. Το μάθημα των Εμπορικών συγχωνεύεται με εκείνο τις Αλληλογραφίας και των πρακτικών ασκήσεων με τις ώρες διδασκαλίας να ανέρχονται σε 18 εβδομαδιαίως. Αυτό που κεντρίζει το ενδιαφέρον είναι η μεγάλη αύξηση ωρών που παρατηρείται στην Καλλιγραφία. Δικαιολογείται βέβαια, από το γεγονός ότι το μάθημα της Καλλιγραφίας ήταν απαραίτητο για τα στελέχη του εμπορικού και του οικονομικού κλάδου (έμποροι, εμποροϋπάλληλοι, λογιστές, κ.ά.), διότι οι υπηρεσίες, που καλούνταν να προσφέρουν (π.χ. τήρηση λογιστικών βιβλίων, σύνταξη εμπορικών εγγράφων κ.ά.), έπρεπε να είναι υψηλού επιπέδου και ειδικά όσον αφορά στα έγγραφα που συντάσσονταν από τους επαγγελματίες των κλάδων αυτών η καλλιγραφία αποτελούσε βασικό στοιχείο, ώστε αυτά να είναι σαφή και ευανάγνωστα.

Κατά το σχολικό έτος 1909-1910 με Β.Δ. μειώνονται οι ώρες της Γυμναστικής- κατά 1 ώρα εβδομαδιαίως- στις Β΄, Γ΄, και Δ΄ τάξεις καθώς και οι ώρες της Καλλιγραφίας μία ώρα μόνο στη Γ΄τάξη[840].

Το 1912 ως υποχρεωτικό μάθημα στις εμπορικές σχολές της Αθήνας προστίθεται το μάθημα της Νομισματικής και της Μετρολογίας[841], στη Γ΄ και στη Δ΄ τάξη, 2 ώρες εβδομαδιαίως, ενώ το 1915 μια ακόμη τροποποίηση ως προς τον αριθμό των διδακτικών ωρών επικυρώνεται με Β. Διάταγμα. Οι ώρες των Ελληνικών αυξάνονται στην Α΄ τάξη κατά 1 ώρα σε σχέση με το προηγούμενο πρόγραμμα-, στη Β΄ τάξη 2 ώρες, στη Γ΄ τάξη 1 ώρα και στη Δ΄ τάξη 1 ώρα, ενώ το μάθημα της Νομισματικής

[839] Β.Δ./ 29 Οκτωβρίου 1908 στην ΕτΚ, αρ. 276, τχ. Α΄/ 1 Νοεμβρίου 1908.
[840] Β.Δ./ 15 Δεκεμβρίου 1909 στην ΕτΚ, αρ. 25, τχ. Α΄/ 15 Ιανουαρίου 1910.
[841] Β.Δ./ 14 Ιουνίου 1912 στην ΕτΚ, αρ. 186, τχ. Α΄/ 16 Ιουνίου 1912.

και Μετρολογίας διδάσκεται πλέον μόνο 1 ώρα στις δύο τελευταίες τάξεις της εμπορικής σχολής, για να καταργηθεί το 1916[842].

Κατά το σχολικό έτος 1916-1917, άλλο ένα Β.Δ.[843] τροποποιεί τις εβδομαδιαίες ώρες διδασκαλίας των μαθημάτων.

Μαθήματα	**Α΄**	**Β΄**	**Γ΄**	**Δ΄**	**Σύνολον**
Θρησκευτικά	1				1
Ελληνικά	5	5	3	3	16
Μαθηματικά	4	3	3	3	13
Φυσικά (Φυσική, Χημεία, Φυσική Ιστορία)	2	2	2		6
Εμπορευματολογία			2	2	4
Γαλλικά	5	4	3	4	16
Αγγλικά		5	5	4	14
Γερμανικά	3	4	4	4	15
Γενική Ιστορία	3				3
Ιστορία του Εμπορίου				1	1
Γεωγραφία	2	2	2	1	7
Εμπορικά (εμποριολογία, λογιστική, αλληλογραφία και πρακτικές ασκήσεις)	3	4	5	6	18
Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας, Δημοσιονομίας και τελωνειακής νομοθεσίας			2	2	4
Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου και του αποτελούντος την βάσιν αυτού μέρους του Αστικού Δικαίου			2	2	4
Καλλιγραφία	2	2	1	1	6
Γυμναστική	3	2	2	2	9
Δακτυλογραφία	1	1	1	2	5
Σύνολο	34	34	37	37	142

Πίνακας 7: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. σχ. έτους 1916-17

Οι ώρες των Ελληνικών αυξάνονται κατά τρεις συνολικά. Το γεγονός αυτό, σχετιζόμενο και με την αύξηση των ωρών διδασκαλίας (5 ώρες συνολικά) κατά το προηγούμενο σχολικό έτος 1915-1916, μαρτυρεί την έμφαση που δίνεται στη

[842] Β.Δ./ 16 Σεπτεμβρίου 1916 στην ΕτΚ, αρ. 171, τχ. Α΄/ 19 Σεπτεμβρίου 1916 και αρχειακό υλικό Φ15, έγγραφο 515, από τις ταξινομήσεις των ΓΑΚ του 2013.

[843] Β.Δ./ 21 Σεπτεμβρίου 1916 στην ΕτΚ, αρ. 191, τχ. Α΄/ 10 Οκτωβρίου 1916.

διδασκαλία του μαθήματος της Ελληνικής Γλώσσας, ως προσπάθεια της «Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης» του Βενιζέλου για ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις και καινοτομίες στην εκπαίδευση, με την καθιέρωση της δημοτικής σε όλο το δημοτικό σχολείο, την αλλαγή των σχολικών εγχειριδίων, την επιμόρφωση εκπαιδευτικών κ.ά. Στο ανωτέρω πλαίσιο εντάσσεται και η αύξηση των ωρών της διδασκαλίας του μαθήματος της Ελληνικής Γλώσσας.

Στα Μαθηματικά παρατηρείται αύξηση μιας ώρας εβδομαδιαίως μόνο στην Α΄ τάξη. Τροποποίηση υπάρχει και στο μάθημα της Πολιτικής Οικονομίας και Δημοσιονομίας καθώς ναι μεν μειώνεται κατά μία ώρα η διδασκαλία του στην Δ΄ τάξη, παράλληλα όμως εισάγεται δίωρη διδασκαλία του στην Γ΄ τάξη, ενώ δεν υπήρχε στο προηγούμενο ωρολόγιο πρόγραμμα φοίτησης. Εισάγεται επίσης ως υποχρεωτικό και το μάθημα της Δακτυλογραφίας συνολικά 5 ώρες ανά εβδομάδα, ενώ το μάθημα του Εμπορικού Δικαίου εμπλουτίζεται και με στοιχεία Αστικού Δικαίου και παρόλο που μειώνεται κατά μία ώρα η διδασκαλία του στην Δ΄ τάξη, εντούτοις εισάγεται δίωρη διδασκαλία του στην Γ΄ τάξη, ενώ δεν υπήρχε στο προηγούμενο ωρολόγιο πρόγραμμα φοίτησης. Όσον αφορά στις ξένες γλώσσες μειώνεται κατά μία ώρα εβδομαδιαίως η διδασκαλία των Γερμανικών στην Α΄ τάξη, ενώ στα μαθήματα της Καλλιγραφίας και της Γυμναστικής οι ώρες μειώνονται κατά τέσσερις και τρεις αντιστοίχως. Στο σύνολο των ωρών παρατηρείται αλλαγή μόνο στην Γ΄ τάξη, στην οποία οι ώρες διδασκαλίας εβδομαδιαίως από 34 αυξήθηκαν στις 37. Ως προαιρετικά μαθήματα στο εν λόγω Διάταγμα ορίζονται τα Ιταλικά και η Στενογραφία[844].

Για τη Δημόσια Εμπορική Σχολή Αθηνών εκτός από τα προαναφερθέντα μαθήματα προστίθεται και το μάθημα « Αρχαί του ισχύοντος εν Ελλάδι δικαίου», μία ώρα εβδομαδιαίως σε κάθε τάξη της Σχολής[845].

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να τονίσουμε ότι μέσα από τη μελέτη των ωρολογίων προγραμμάτων είναι εμφανής η επίδραση της νέας εκπαιδευτικής αντίληψης η οποία δεν ρέπει μόνο προς τον δημοτικισμό αλλά είναι ιδιαίτερα πρωτοποριακή και καινοτόμα, ενισχύοντας από τη σύστασή τους το ωρολόγιο πρόγραμμα των Ε.Σ. με μαθήματα όπως η Πολιτική Οικονομία, η Δημοσιονομία, το Εμπορικό και Αστικό Δίκαιο, που όχι μόνο δεν τα συναντάμε σε αντίστοιχα προγράμματα Μέσης

[844] Ιταλικά: Α΄τάξη: 3 ώρες, Β΄τάξη: 3 ώρες, Γ΄τάξη: 3 ώρες, Δ΄ τάξη: 3 ώρες, Σύνολο 12. Στενογραφία: Γ΄τάξη: 2 ώρες, Δ΄ τάξη: 2 ώρες, Σύνολο 4.

[845] Β.Δ./ 16 Σεπτεμβρίου 1916 στην ΕτΚ, αρ. 171, τχ. Α΄/ 19 Σεπτεμβρίου 1916 και Φ15, έγγραφο 515, ό.π.

Εκπαίδευσης, αλλά αναδεικνύουν και μια θεμελιώδη υψηλού επιπέδου επιστημονική γνώση, μια ισχυρή επαγγελματική εκπαίδευση αναβαθμισμένου επιπέδου, που προσφέρει υψηλή κατάρτιση στα μελλοντικά στελέχη των κλάδων του Εμπορίου και της Οικονομίας.

Μέσω Β.Δ.[846] καθορίζεται το ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων για το σχολικό έτος 1919-1920.

Μαθήματα	**Α΄**	**Β΄**	**Γ΄**	**Δ΄**	**Σύνολον**
Θρησκευτικά	1				1
Ελληνικά	5	5	3	3	16
Μαθηματικά	4	3	3	3	13
Φυσικά (Φυσική, Χημεία, Φυσική Ιστορία)	2	2	2		6
Εμπορευματολογία			2	2	4
Γαλλικά	5	4	4	4	17
Αγγλικά		5	5	4	14
Γερμανικά	3	4	3	4	14
Γενική Ιστορία	2	2			4
Ιστορία του Εμπορίου				1	1
Γεωγραφία	2	2	2	1	7
Εμπορικά (εμποριολογία, λογιστική, αλληλογραφία και πρακτικές ασκήσεις)	4	4	5	6	19
Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας, Δημοσιονομίας και τελωνειακής νομοθεσίας			2	2	4
Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου και του αποτελούντος την βάσιν αυτού μέρους του Αστικού Δικαίου			2	2	4
Καλλιγραφία	3	2	1	1	7
Γυμναστική	3	2	2	2	9
Δακτυλογραφία		1	1	2	4
Σύνολο	34	36	37	37	144
Ιταλικά (προαιρετικά)	3	3	3	3	12
Στενογραφία (προαιρετικά)			2	2	4

Πίνακας 8: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. σχ. έτους 1919-20

[846] Β.Δ./ 31 Οκτωβρίου 1919 στην ΕτΚ, αρ. 241, τχ. Α΄/ 5 Νοεμβρίου 1919.

Οι αλλαγές που εντοπίζονται σε σχέση με το ωρολόγιο πρόγραμμα προηγούμενου σχολικού έτους είναι ότι στην Γ΄ τάξη προστίθεται μία ώρα Γαλλικών, και αφαιρείται μία ώρα Γερμανικών. Η Γενική Ιστορία μειώνεται κατά μία ώρα στην Α΄ τάξη ενώ εισάγεται η διδασκαλία της δύο ώρες εβδομαδιαίως στη Β΄ τάξη. Προστίθεται στην Α΄ τάξη μία ώρα διδασκαλίας στο μάθημα των Εμπορικών και μία στο μάθημα της Καλλιγραφίας, ενώ από την ίδια τάξη καταργείται το μάθημα της Δακτυλογραφίας.
Στο ίδιο Β.Δ. στα άρθρα 11 και 13 μελετάμε διατάξεις που αφορούν στις εισιτήριες εξετάσεις για την εισαγωγή στην Α΄ τάξη των Εμπορικών Σχολών. Σύμφωνα με τα συγκεκριμένα άρθρα μπορούν να λάβουν μέρος στις εισιτήριες εξετάσεις μόνο όσοι μαθητές έχουν απολυτήριο δημοσίου ή ιδιωτικού Ελληνικού σχολείου ή ενδεικτικό επιτυχούς φοίτησης στην Τρίτη τάξη πρακτικού Λυκείου. Οι υποψήφιοι εξετάζονται γραπτώς στα Ελληνικά, τα Μαθηματικά, τη Γεωγραφία και την Καλλιγραφία και προφορικά στα Ελληνικά, τα Μαθηματικά, τα Γαλλικά και τη Φυσική. Δεκτοί γίνονται όσοι έχουν συνολικό βαθμό πάνω από 6 και έχουν επίσης πάνω από 6 στα Ελληνικά και τα Μαθηματικά.

Το 1920 ο Ν. 2261[847] «Περί Μέσης Εμπορικής Εκπαιδεύσεως», όπως προαναφέρθηκε στην εισαγωγή, ρύθμιζε αρκετά από τα ζητήματα της εμπορικής εκπαίδευσης, ενώ το Β.Δ. «Περί εκτελέσεως του νόμου 2261 «περί Μέσης Εμπορικής Εκπαιδεύσεως»[848], ορίζει αναλυτικότερα όλα όσα αναφέρονται στον εν λόγω Νόμο. Συγκεκριμένα ορίζεται η έναρξη του σχολικού έτους την 1^{η} Σεπτεμβρίου, καθώς και η λήξη αυτού την 30^{η} Ιουνίου. Επίσης ορίζονται η Γερμανική, η Ιταλική και η Τουρκική Γλώσσα 3 ώρες εβδομαδιαίως για όλες τις τάξεις καθώς και η Στενογραφία 3 ώρες εβδομαδιαίως για τις δύο τελευταίες τάξεις ως μαθήματα προαιρετικά, ενώ η Υγιεινή ως μάθημα υποχρεωτικό σε όλες τις Εμπορικές Σχολές το οποίο όμως δεν βαθμολογείται. Εντύπωση προκαλεί η εισαγωγή της διδασκαλίας της τουρκικής γλώσσας στο ωρολόγιο πρόγραμμα. Θεωρούμε ότι μετά από τη νικηφόρα για την Ελλάδα έκβαση του Α΄ Π.Π., την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών, ισχυροποιήθηκε η ελπίδα όλων των Ελλήνων και κυρίως εκείνων της Μικράς Ασίας, πως η ενσωμάτωση στην Ελλάδα των μικρασιατικών εδαφών στα οποία κυριαρχούσε το ελληνικό στοιχείο, πλησίαζε. Ο εν λόγω πληθυσμός είχε αναπτύξει έντονη εμπορική δραστηριότητα στις περιοχές

[847] Ν. 2261, ΕτΚ, αρ. 144, τχ. Α΄/ 30 Ιουνίου 1920.
[848] ΕτΚ, αρ. 189, τχ. Α΄/ 21 Αυγούστου 1920.

αυτές και πραγματοποιούσε οικονομικές συναλλαγές με το τουρκικό στοιχείο. Ως εκ τούτου κατέστη αναγκαία η διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας στις Ε.Σ.

Σύμφωνα με το παρόν Β.Δ. οι διδακτικές ώρες εβδομαδιαίως κατανέμονται ως ακολούθως:

Μαθήματα	**Α΄**	**Β΄**	**Γ΄**	**Δ΄**	**Σύνολον**
Θρησκευτικά	1				1
Ελληνικά	6	5	4	3	18
Μαθηματικά	4	4	4	4	16
Εμπορευματολογία (με στοιχεία Φυσικής Ιστορίας και Χημείας)	2	2	2	2	8
Φυσική Πειραματική	1	1			2
Γαλλικά	6	5	5	5	21
Αγγλικά		6	6	6	18
Γενική Ιστορία	2	2			4
Ιστορία του Εμπορίου				1	1
Γεωγραφία	2	2	2	1	7
Εμποριολογία	2	2	1	1	6
Λογιστική και Ασκήσεις	2	2	3	4	11
Αλληλογραφία			1	1	2
Εμπορικόν Δίκαιον			2	2	4
Πολιτική Οικονομία			1	2	3
Καλλιγραφία και Δακτυλογραφία	3	2	2	1	8
Γυμναστική και Υγιεινή	3	2	2	2	9
Σύνολο	34	35	35	35	139
Ασκήσεις εργαστηρίου			1[849]	1	2
Τελικό Σύνολο	34	35	36	36	141
Γερμανικά (προαιρετικά)	3	3	3	3	12
Ιταλικά (προαιρετικά)	3	3	3	3	12
Τουρκικά (προαιρετικά)	3	3	3	3	12
Στενογραφία (προαιρετικά)			3	3	6

Πίνακας 9: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. σχ. έτους 1920-21

[849] Η ώρα εργαστηρίου στη Γ΄ τάξη θα ξεκινά από την 1η Δεκεμβρίου.

Το 1921 το Β.Δ. «Περί οργανισμού των Δημοσίων Εμπορικών Σχολών» που εκδίδεται[850] τροποποιεί συλλήβδην το προηγούμενο ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων, γεγονός που δικαιολογείται από την απροσδόκητη ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920. Την εξουσία ανέλαβαν οι αντιβενιζελικοί[851] οι οποίοι ακύρωσαν τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που είχαν λάβει χώρα μέχρι τότε. Έτσι λοιπόν στο νέο αυτό ωρολόγιο πρόγραμμα παρατηρούμε αύξηση στις ώρες διδασκαλίας των Ελληνικών, των Μαθηματικών, της Εμπορευματολογίας, των Εμπορικών μαθημάτων, των Γαλλικών και των Αγγλικών και μείωση στις ώρες της Πολιτικής Οικονομίας. Επιπλέον καταργούνται από το υποχρεωτικό ωρολόγιο πρόγραμμα τα μαθήματα των Φυσικών και εντάσσονται μερικώς στην Εμπορευματολογία. Τα μαθήματα της Γερμανικής και της Ιταλικής Γλώσσας ορίζονται ως προαιρετικά 12 ώρες εβδομαδιαίως για τις Εμπορικές Σχολές της Αθήνας, του Πειραιά, της Θεσσαλονίκης, της Πάτρας, της Κέρκυρας, της Σύρου, του Ηρακλείου και του Πύργου. Το μάθημα της Τουρκικής Γλώσσας ορίζεται ως προαιρετικό, 12 ώρες εβδομαδιαίως, στις Ε.Σ. Θεσσαλονίκης και Ηρακλείου και το μάθημα της Στενογραφίας ως προαιρετικό για όλες τις Ε.Σ., 3 ώρες εβδομαδιαίως, στις δύο τελευταίες τάξεις. Τα μαθήματα της Καλλιγραφίας και της Δακτυλογραφίας καθιερώνονται ως κλάδοι ενιαίου μαθήματος.

Επίσης μέσω του Β.Δ. προστίθεται στο εβδομαδιαίο ωρολόγιο πρόγραμμα των Δημόσιων Εμπορικών Σχολών το μάθημα της Πειραματικής Φυσικής.

Μαθήματα	**Α΄**	**Β΄**	**Γ΄**	**Δ΄**	**Σύνολον**
Θρησκευτικά	1				1
Ελληνικά	6	6	5	4	21
Μαθηματικά	4	4	4	3	15
Εμπορευματολογία (με Στοιχεία Φυσικής Ιστορίας και Χημείας)	2	2	2	2	8
Φυσική Πειραματική	1	1			2
Γαλλικά	6	5	5	5	21
Αγγλικά		5	6	6	17

[850] Β. Διάταγμα/ 15 Αυγούστου 1921 στην ΕτΚ, αρ. 154, τχ. Α΄/ 15 Αυγούστου 1921.

[851] Μετά από την ήττα του Βενιζέλου σχημάτισε κυβέρνηση αρχικά ο Δημήτριος Ράλλης, στις 24 Ιανουαρίου 1921 ο Ν. Καλογερόπουλος, στις 26 Μαρτίου 1921 ανέλαβε ο Δ. Γούναρης και στις 22 Μαΐου 1922 ο Π. Πρωτοπαπαδάκης.

Γενική Ιστορία	2	2			4
Ιστορία του Εμπορίου				1	1
Γεωγραφία	2	2	2	1	7
Εμπορικά					19
Εμποριολογία	2	2	1	1	**6**
Λογιστική και ασκήσεις	2	2	3	4	**11**
Αλληλογραφία			1	1	**2**
Εμπορικόν Δίκαιον			2	2	4
Πολιτική Οικονομία			1	2	3
Καλλιγραφία και Δακτυλογραφία	3	2	1	1	7
Γυμναστική και Υγιεινή[852]	3	2	2	2	9
Ασκήσεις εργαστηρίου			1	1	2
Σύνολο	34	35	36	36	141
Στενογραφία (προαιρετικά)			3	3	6

Πίνακας 10: Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. σχ. έτους 1921-22

Στο προαναφερθέν Διάταγμα καθορίζεται επίσης και ο χρόνος έναρξης και λήξης του σχολικού έτους για τις Σχολές της Μέσης Εμπορικής Εκπαίδευσης από την 1η Σεπτεμβρίου έως και την 30η Ιουνίου.

Μία μέρα αργότερα, στις 16 Αυγούστου δημοσιεύεται ο Ν. 2648 «περί διδάκτρων και τελών Εμπορικής Εκπαιδεύσεως»[853], σύμφωνα με τον οποίο οι μαθητές είναι υποχρεωμένοι να καταβάλλουν μηνιαίως 20 δραχμές για οκτώ μήνες (από τον Οκτώβριο έως και τον Μάιο). Τα εκπαιδευτικά αυτά τέλη, κατατίθενται από τον Διευθυντή κάθε Εμπορικής Σχολής στην Εθνική Τράπεζα. Επίσης σύμφωνα με τον ίδιο Νόμο ορίζεται η σύσταση Γενικού Ταμείου Εμπορικής Εκπαίδευσης. Σε σχέση με άλλες Σχολές και σχολεία, τροφεία εντοπίζουμε στις Μέσες Επαγγελματικές Σχολές Αβερώφειο Γεωργική Σχολή[854] και Γεωργική Σχολή Θεσσαλονίκης[855], τα οποία ανέρχονταν σε 800 δραχμές και καταβάλλονταν σε δύο εξαμηνιαίες δόσεις. Στα Σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης[856] υπήρχε το τέλος χαρτοσήμου για το απολυτήριο του

[852] Το μάθημα της Υγιεινής διδάσκεται μόνο στις δύο πρώτες τάξεις των Εμπορικών Σχολών, μία ώρα εβδομαδιαίως, η οποία λαμβάνεται από το μάθημα της Γυμναστικής. ΕτΚ, αρ. 154, τχ. Α΄/ 15 Αυγούστου 1921.

[853] Ν.2648 στην ΕτΚ, αρ. 143, τχ. Α΄/ 16 Αυγούστου 1921.

[854] Ν. 1278/10 Απριλίου 1918 και Β.Δ./23 Αυγούστου 1918.

[855] Ν.Δ./31 Ιουλίου 1919.

[856] Λάππας, Κ. (2004). Πανεπιστήμιο και Φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, σσ. 234 και Ν. ΒΤΕ΄/1895 «Περί εκπαιδευτικών τελών», Εφ.Κ. 17/15.7.1895.

ελληνικού σχολείου το οποίο ανερχόταν στις 5 δραχμές, ενώ το τέλος εγγραφής στο α΄ εξάμηνο ανερχόταν στις 2 δρχ. Στο γυμνάσιο το τέλος χαρτοσήμου ανερχόταν στις 5 δρχ. για το απολυτήριο, ενώ το τέλος της εγγραφής στο α΄ εξάμηνο ήταν 15 δρχ. Η διαφοροποίηση στα τέλη Μέσης Εμπορικής Εκπαίδευσης, Μέσης Γεωργικής Εκπαίδευσης και Μέσης Εκπαίδευσης έγκειται στο γεγονός ότι η Μέση Εκπαίδευση είχε αρκετά χαμηλά τέλη εγγραφής και τίτλων, σε αντίθεση με τη Μέση Εμπορική Εκπαίδευση που είχε μηνιαία δίδακτρα και τη Μέση Γεωργική Εκπαίδευση όπου συναντάμε τροφεία, τα οποία καταβάλλονταν σε δύο δόσεις[857]. Αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί από το γεγονός ότι η Εμπορική και εν γένει η Επαγγελματική Εκπαίδευση σχετιζόταν άμεσα, για την ακρίβεια αμέσως μετά από την αποφοίτηση των σπουδαστών, με την αγορά εργασίας, καθώς σε αυτές τις Σχολές παρεχόταν εξειδικευμένη γνώση υψηλού επιπέδου με συγκεκριμένο επαγγελματικό προσανατολισμό, καθώς οι απόφοιτοι απορροφώνται αμέσως από τις εμπορικές και χρηματιστηριακές επιχειρήσεις. Κάτι ανάλογο δεν συνέβαινε με τη Μέση Εκπαίδευση, καθώς οι απόφοιτοι για να αποκτήσουν εξειδίκευση σε ‘έναν επαγγελματικό τομέα, έπρεπε να συνεχίσουν τις σπουδές τους.

Για να έχουμε μια ουσιαστική εκτίμηση της επιβάρυνσης των γονιών από τα εκπαιδευτικά τέλη αρκεί να σημειωθεί ότι κατά την περίοδο εκείνη οι μισθοί των τριών τάξεων-κατηγοριών δασκάλων ήταν 100, 120 και 150 δρχ., αντίστοιχα (νόμος ΒΤΜΘ΄/1895).

Το 1922 με την εγκύκλιο 6726/ 20 Φεβρουαρίου 1922 του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας δημοσιεύεται το Αναλυτικό Πρόγραμμα των διδασκομένων μαθημάτων στις Εμπορικές Σχολές, το οποίο περιλαμβάνει τις διδακτικές ώρες, τους σκοπούς, την διδακτέα ύλη και τις μεθοδολογικές οδηγίες σε κάθε μάθημα ανά τάξη. Με βάση τη εν λόγω εγκύκλιο, δημοσιεύτηκε Β.Δ. στις 29 Ιουλίου 1922[858] με το νέο ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων. Στο αναλυτικό αυτό πρόγραμμα παρατηρούνται πάλι αλλαγές σε σχέση με τις διδακτικές ώρες των μαθημάτων, καθώς έχουν αυξηθεί οι ώρες διδασκαλίας των Εμπορικών, της Ιστορίας του Εμπορίου, της Πολιτικής Οικονομίας και της Σωματικής Αγωγής.

[857] Σύμφωνα με το Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών δίδακτρα είναι το ποσό που καταβάλλεται για να παρακολουθήσει κάποιος μαθήματα (συνήθως σε ιδιωτικό φορέα), τέλη είναι ο φόρος που πληρώνουν οι πολίτες, τροφεία είναι οι δαπάνες για τη διατροφή που καταβάλλονται (συνήθως σε ιδιωτικό φορέα), σσ. 446, 1572, 1625.

[858] Β.Δ./ 29 Ιουλίου 1922 στην ΕτΚ, αρ. 151, τχ. Α΄/ 20 Αυγούστου 1922.

Έχουν μειωθεί οι ώρες διδασκαλίας της Εμπορευματολογίας, των Γαλλικών, των Αγγλικών, της Καλλιγραφίας- Δακτυλογραφίας, ενώ εισήχθη το μάθημα των Φυσικών, καταργήθηκε η Πειραματική Φυσική ως αυτοτελές μάθημα και έγινε κλάδος των Φυσικών.

Μαθήματα	**Α΄**	**Β΄**	**Γ΄**	**Δ΄**	**Σύνολον**
Θρησκευτικά	1				1
Εμποριολογία (Εμπορική λογιστική, Αλληλογραφία)	3	4	5	6	18
Εμπορευματολογία			2	3	5
Ελληνικά	6	6	5	4	21
Μαθηματικά	4	4	4	3	15
Γαλλικά	5	5	4	5	19
Αγγλικά		5	5	6	16
Φυσικά (Φυσική Ιστορία, Πειραματική Φυσική, στοιχεία Χημείας)	3	3	2		8
Γεωγραφία	2	2	2	1	7
Γενική Ιστορία	2	2			4
Ιστορία του Εμπορίου				2	2
Εμπορικόν Δίκαιον			2	2	4
Πολιτική Οικονομία			2	2	4
Καλλιγραφία και Δακτυλογραφία	3	2	1	1	7
Γυμναστική και Υγιεινή	3	2	2	2	9
Σύνολο	32	35	36	37	140
Στενογραφία (προαιρετικά)			3	3	6

Πίνακας 11: Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. σχ. έτους 1922-23

Αξίζει να αναφερθεί ότι στην εγκύκλιο αναφέρεται ως μάθημα και οι «Γενικαί Αρχαί Δικαίου», χωρίς όμως να αναλύεται περαιτέρω ούτε ο αριθμός των διδακτικών ωρών, ούτε η τάξη στην οποία θα διδάσκεται ούτε και η μεθοδολογία.

Αλλαγές στο ωρολόγιο πρόγραμμα και σε ορισμένες διατάξεις που αφορούν στην Εμπορική Εκπαίδευση παρατηρούνται και το 1925 με το Π.Δ. της 30ης Δεκεμβρίου[859]. Στο Διάταγμα αυτό ορίζεται ο αριθμός των μαθητών ανά τμήμα, ο οποίος δεν πρέπει να υπερβαίνει τους 35. Σε διαφορετική περίπτωση το τμήμα διαιρείται σε δύο ή τρία

[859] Π. Διάταγμα/ 30 Δεκεμβρίου 1925 στην ΕτΚ, αρ. 63, τχ. Α΄/ 18 Φεβρουαρίου 1926.

μικρότερα ανάλογα με τον αριθμό των μαθητών. Επίσης τονίζεται ότι οι Εμπορικές Σχολές είναι ή αρρένων μαθητών ή θηλέων μαθητριών, στην περίπτωση όμως που οι φοιτώντες μαθητές ενός φύλου είναι λίγοι και δεν δικαιολογείται ίδρυση και λειτουργία σχολής μπορούν να δημιουργηθούν μεικτές Εμπορικές Σχολές. Σύμφωνα με το Διάταγμα η κάθε διδακτική ώρα έχει διάρκεια 50 λεπτών. Πριν από κάθε μάθημα προβλέπεται διάλειμμα διάρκειας 10 λεπτών. Οι Εμπορικές Σχολές λειτουργούν πρωί και απόγευμα, ενώ προτείνεται η διδασκαλία των Ελληνικών, των Μαθηματικών και των Εμπορικών μαθημάτων να πραγματοποιείται κατά τις πρώτες πρωινές διδακτικές ώρες. Το ωρολόγιο πρόγραμμα των διδασκομένων μαθημάτων, μετά από συνεδρία του συλλόγου των διδασκόντων, το συντάσσει ο Διευθυντής της κάθε σχολικής μονάδας και το υποβάλλει στο αρμόδιο Υπουργείο για έγκριση.

Στο παρόν Π.Δ. τα διδασκόμενα μαθήματα χωρίζονται σε Πρωτεύοντα[860], Δευτερεύοντα[861] και Τριτεύοντα[862], ενώ παρατηρούνται αλλαγές ως προς τα μαθήματα και τις ώρες αυτών. Η πρώτη μεταβολή που παρατηρούμε είναι ότι το μάθημα των Ελληνικών χωρίζεται πλέον σε δύο ξεχωριστούς κλάδους, τα Νέα Ελληνικά και τα Αρχαία Ελληνικά. Τροποποίηση υπάρχει και στο μάθημα της Εμπορευματολογίας η οποία ως ενιαίο μάθημα έχει διπλάσιες διδακτικές ώρες σε σχέση με τα προηγούμενα σχολικά έτη. Η διδασκαλία της άρχεται στην Α΄ τάξη των Εμπορικών Σχολών και το ενιαίο μάθημα των Φυσικών καταργείται και εντάσσεται στον πρώτο κλάδο του μαθήματος της Εμπορευματολογίας.

Μαθήματα Εμπορικών Σχολών Αρρένων	**Α΄**	**Β΄**	**Γ΄**	**Δ΄**	**Σύνολον**
Ελληνικά					
Θρησκευτικά	1				1
Νέα Ελληνικά (εκθέσεις και ασκήσεις)	5	5	3	2	15
Αρχαία Ελληνικά	1	1	2	2	6
Γενική Ιστορία	2	2			4
Ιστορία του Εμπορίου			1	1	2
Μαθηματικά					

[860] Ελληνικά, Μαθηματικά, Εμπορικά.

[861] Εμπορευματολογία, Φυσικά, Γαλλικά, Αγγλικά, Εμπορικό Δίκαιο, Πολιτική Οικονομία, Γεωγραφία, Καλλιγραφία, Δακτυλογραφία, Στενογραφία.

[862] Ιστορία, Θρησκευτικά, Υγιεινή, Γυμναστική και τα ακόλουθα προαιρετικά μαθήματα: Γερμανικά, Ιταλικά, Σερβικά.

Εμπορική Αριθμητική, Στοιχεία Γεωμετρίας, Στοιχεία Άλγεβρας και Οικονομική Άλγεβρα	4	4	4	3	15
Εμπορευματολογία					
Στοιχεία Φυσικής Ιστορίας	2				2
Στοιχεία Χημείας		2	1		3
Εμπορευματολογία			2	3	5
Φυσική Πειραματική	2	1	1		4
Γεωγραφία					
Γενική, Φυσική, Μαθηματική, Εμπορική- Οικονομική	2	2	2	1	7
Ξένες Γλώσσες					
Γαλλικά	5	5	4	5	19
Αγγλικά		5	5	6	16
Εμπορικά					
Εμποριολογία	2	2	1	1	6
Λογιστική	2	2	3	4	11
Αλληλογραφία			1	1	2
Νομικά					
Εμπορικόν Δίκαιον			2	2	4
Πολιτική Οικονομία			2	2	4
Τεχνικά					
Καλλιγραφία και Δακτυλογραφία	5	3	1	1	10
Στενογραφία		1	1	2	4
Υγιεινή	1	1			2
Σύνολο	34	36	36	36	142
Γερμανικά (προαιρετικά)	3	3	3	3	12
Ιταλικά (προαιρετικά)	2	2	3	3	10
Σερβικά (προαιρετικά)	2	2	3	3	10

Πίνακας 12: Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. Αρρένων σχ. έτους 1925-26

Σύμφωνα με το παρόν Διάταγμα στα υποχρεωτικά μαθήματα του ανωτέρω πίνακα πρέπει να προστεθεί και η Γυμναστική, της οποίας οι ώρες καθορίζονται μετά από κοινή απόφαση του Διευθυντή και του διδάσκοντα και δεν μπορούν να είναι λιγότερες από 3 εβδομαδιαίως.

Τον Σεπτέμβριο του 1927 και τον Νοέμβριο του ίδιου έτους ένα Προεδρικό[863] και ένα Νομοθετικό[864] Διάταγμα μεταβάλλουν το τοπίο της Εμπορικής Εκπαίδευσης. Σύμφωνα με το Π.Δ. οι Εμπορικές Σχολές[865] από το σχολικό έτος 1927-1928 μετατρέπονται από τετρατάξιες σε πεντατάξιες. Η μετατροπή αυτή συντελείται διότι από το αναφερθέν σχολικό έτος θα λειτουργεί μία προπαρασκευαστική τάξη κυρίως για τους αδύναμους μαθητές και για αυτούς οι οποίοι δεν επιθυμούν να υποβληθούν σε εισιτήριες εξετάσεις. Απαραίτητη προϋπόθεση για την εισαγωγή ενός μαθητή στην προπαρασκευαστική αυτή τάξη, είναι να έχει απολυτήριο εξατάξιου δημοτικού σχολείου ή ενδεικτικό προαγωγής β΄τάξης Ελληνικού Σχολείου. Με το Ν.Δ. εκτός από τις ήδη υπάρχουσες Μέσες Δημόσιες Εμπορικές Σχολές, θεσμοθετούνται και πρακτικές, τριετούς φοίτησης, ημερήσιες ή νυκτερινές Εμπορικές Σχολές, οι οποίες σκοπό έχουν την παροχή βασικών και στοιχειωδών εμπορικών γνώσεων. Οι απόφοιτοι των πρακτικών αυτών Σχολών μπορούν χωρίς εξετάσεις να φοιτήσουν στην Β΄ τάξη τετρατάξιων ή πεντατάξιων Μέσων Εμπορικών Σχολών.

Το 1928 με τον Νόμο 3520[866] καταργούνται οι ακόλουθες Δημόσιες Εμπορικές Σχολές:

- Β΄ Εμπορική Σχολή Θηλέων Αθηνών
- Β΄ Εμπορική Σχολή Πειραιά
- Εμπορική Σχολή Ξυλοκάστρου
- Εμπορική Σχολή Σάμου (Νέο Καρλόβασι)
- Εμπορική Σχολή Χανίων
- Εμπορική Σχολή Χαλκίδος
- Εμπορική Σχολή Γυθείου
- Εμπορική Σχολή Τριπόλεως

Σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν. 3520/1928 της κυβέρνησης Α. Ζαΐμη, οι προαναφερθείσες Δημόσιες Εμπορικές Σχολές, μπορούν να συνεχίσουν τη λειτουργία τους ως ιδιωτικές, εξασφαλίζοντας τα έξοδά τους από ιδιωτικούς πόρους, από τη συνεισφορά του δήμου όπου ανήκουν, από κληρονομιές ή κληροδοτήματα και από Εμπορικές και Επαγγελματικές Οργανώσεις. Στον ίδιο Νόμο αναφέρεται

[863] Π. Δ./ 20 Σεπτεμβρίου 1927 στην ΕτΚ, αρ. 204, τχ. Α΄/ 20 Σεπτεμβρίου 1927.
[864] Ν. Δ./ 12 Νοεμβρίου 1927 στην ΕτΚ, αρ. 258, τχ. Α΄/ 12 Νοεμβρίου 1927.
[865] Το ανωτέρω Διάταγμα αναφέρεται στις ακόλουθες Εμπορικές Σχολές: Α΄, Β΄, Γ΄ Αρρένων Αθηνών, Θηλέων Αθηνών, Πειραιά, Βόλου, Θεσσαλονίκης, Καβάλας, Ιωαννίνων, Πάτρας, Ηρακλείου, Σύρου, Καλαμάτας, Κέρκυρας κ.ά.
[866] Ν. 3520, ΕτΚ, αρ. 83, τχ. Α΄/ 18 Μαΐου 1928.

ρητά ότι δεν μπορεί να ιδρυθεί καμία Μέση Δημόσια Εμπορική Σχολή εάν πρωτίστως δεν έχουν ανευρεθεί αφενός ιδιόκτητο κτίριο για τη στέγασή της αφετέρου οι οικονομικοί πόροι για την λειτουργία της.

Τον Αύγουστο του ίδιου έτους ο Νόμος 3633[867] ρυθμίζει θέματα που αφορούν στην ιδιωτική Εμπορική Εκπαίδευση, ενώ το Π.Δ.[868] ρυθμίζει διδακτικές ώρες και ζητήματα σχετικά με την Εμπορική Εκπαίδευση των πεντατάξιων Μέσων Εμπορικών Σχολών και των τριτάξιων Πρακτικών Εμπορικών Σχολών. Σύμφωνα με το Διάταγμα του 1928 οι διδακτικές ώρες διαμορφώνονται ως ακολούθως για τις πεντατάξιες Μέσες Εμπορικές Σχολές Αρρένων:

Μαθήματα Μέσων Εμπορικών Σχολών Αρρένων	**Α΄**	**Β΄**	**Γ΄**	**Δ΄**	**Ε΄**	**Σύνολον**
Θρησκευτικά	1	1	1	1		4
Τεχνική Ιστορία	2	2	1			5
Ιστορία του Εμπορίου				1	1	2
Ελληνικά						**38**
Γραμματική και Ασκήσεις	3	2	1			6
Συντακτικό	1	2	2			5
Εκθέσεις	2	2	1	1	1	7
Κείμενα	5	4	4	4	3	20
Μαθηματικά						**18**
Εμπορική Αριθμητική	4	3	2	1	1	11
Στοιχεία Πρακτικής Γεωμετρίας	1					1
Στοιχεία Άλγεβρας			2	2	2	6
Ξένες Γλώσσες						**36**
Γαλλικά	4	4	4	4	5	21
Αγγλικά			5	5	5	15
Εμποριολογία						**18**
Στοιχεία Φυσικής Ιστορίας	2	2				4

[867] Ν. 3633, ΕτΚ, αρ. 153, τχ. Α΄/ 7 Αυγούστου 1928. Στον Νόμο προβλέπεται η ίδρυση ιδιωτικών Εμπορικών Σχολών που θα χρηματοδοτούνται από κληρονομιές, δωρεές, Δήμους, Εμπορικά Επιμελητήρια, Σωματεία, Επαγγελματικές Οργανώσεις. Για τις ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές ισχύουν οι διατάξεις των Δημόσιων Εμπορικών Σχολών.

[868] Π.Δ./ 28 Σεπτεμβρίου 1928 στην ΕτΚ, αρ. 205, τχ. Α΄/ 8 Οκτωβρίου 1928.

Στοιχεία Φυσικής Πειραματικής		2	2	1		5
Στοιχεία Φυσικής Χημείας			2	1		3
Στοιχεία Εμπορευματολογίας				2	2	4
Ασκήσεις Εργαστηριακαί				1	1	2
Γεωγραφία						**8**
Γενική Φυσική, Μαθηματική Εμπορική, Οικονομική	2	2	2	1	1	8
Εμπορικά						**20**
Εμποριολογία		2	2	1		5
Λογιστική και Ασκήσεις		2	2	4	5	13
Αλληλογραφία				1	1	2
Νομικά						**7**
Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου				2	2	4
Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας				1	2	3
Τεχνικά						**12**
Καλλιγραφία	3	2	1			6
Δακτυλογραφία				1	1	2
Στενογραφία			1	1	2	4
Γυμναστική	3	3	2	2	2	12
Σύνολο	**33**	**35**	**37**	**38**	**37**	**180**

Πίνακας 13: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ε.Σ. Αρρένων σχ. έτους 1928-29

Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι εκτός από τα ανωτέρω υποχρεωτικά μαθήματα, στις εν λόγω Σχολές προσφέρονται και προαιρετικά μαθήματα για τους σπουδαστές, όπως τα Γερμανικά, τα Ιταλικά και τα Σερβικά, η διδασκαλία των οποίων ξεκινά από τη Β΄τάξη. Η συμμετοχή σε κάποιο από τα προαιρετικά μαθήματα συνεπάγεται υποχρεωτική παρακολούθηση και αξιολόγηση.

Συγκρίνοντας τις ώρες διδασκομένων μαθημάτων εντοπίζουμε αλλαγές τόσο στα μαθήματα όσο και στις ώρες. Βέβαια δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε ότι το 1925 οι Εμπορικές Σχολές ήταν τετρατάξιες ενώ το 1928 πεντατάξιες. Αναλυτικότερα, το 1925 τα Θρησκευτικά διδάσκονταν μία ώρα στην Α΄ τάξη, ενώ το 1928 συνολικά τέσσερις ώρες, μία για κάθε τάξη εκτός από την τελευταία. Στο ενιαίο μάθημα των Ελληνικών προστέθηκαν 10 ώρες διδασκαλίας το 1928 σε σχέση με το 1925 και

μόλις οι τέσσερις από αυτές ήταν στην Ε΄ τάξη. Στο εν λόγω μάθημα προστέθηκαν και οι κλάδοι της Γραμματικής, του Συντακτικού και των Κειμένων. Στα Μαθηματικά παρατηρούμε αύξηση τριών διδακτικών ωρών και μόνο στην Ε΄ τάξη των Εμπορικών Σχολών. Αναφορικά με τις ξένες γλώσσες και συγκεκριμένα με τα Γαλλικά και τα Αγγλικά, εκτός από πέντε διδακτικές ώρες για κάθε μία γλώσσα που προστέθηκαν στο πρόγραμμα για την Ε΄ τάξη, παρατηρούμε και μείωση κατά μια ώρα της διδασκαλίας της Γαλλικής στις Α΄ και Β΄ τάξεις και κατάργηση της διδασκαλίας της Αγγλικής στη Β΄ τάξη σε σχέση πάντα με το αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων και ωρών του 1925. Το ενιαίο μάθημα της Εμπορευματολογίας του έτους 1925 μετονομάζεται σε Εμποριολογία το 1928 και σε αυτό προστίθενται και οι *Ασκήσεις Εργαστηριακαί* και από μία ώρα εβδομαδιαίως για τις Δ΄ και Ε΄ τάξεις. Στους κλάδους της Εμποριολογίας εντοπίζουμε τροποποιήσεις στις διδασκόμενες ώρες. Ο κλάδος *Στοιχεία Φυσικής Ιστορίας* εισάγεται και στη Β΄ τάξη, δύο ώρες διδασκαλίας εβδομαδιαίως, ενώ μέχρι το 1928 διδασκόταν μόνο στην Α΄ τάξη. Ο κλάδος της *Φυσικής Πειραματικής* καταργείται από την Α΄ τάξη, μειώνεται κατά μία ώρα η διδασκαλία στις Β΄ και Γ΄ τάξεις και προστίθεται μία ακόμα διδακτική ώρα στη Δ΄ τάξη. Καταργείται από τη Γ΄ τάξη η διδασκαλία της Εμπορευματολογίας η οποία προστίθεται στην Ε΄ τάξη. Στη Δ΄ τάξη το μάθημα από δίωρο γίνεται μονόωρο. Η διδασκαλία του μαθήματος της Γεωγραφίας από 7 ώρες εβδομαδιαίως γίνεται 8 με μία επιπλέον ώρα στην Ε΄ τάξη των Εμπορικών Σχολών. Στο σύνολο των ωρών του μαθήματος των Εμπορικών η τροποποίηση είναι μόνο μία ώρα, καθώς από 19 οι διδακτικές ώρες έγιναν 20. Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει η κατανομή των ωρών των Εμπορικών στις τάξεις καθώς οι κλάδοι του μαθήματος δεν διδάσκονται καθόλου στην Α΄ τάξη που είναι προπαρασκευαστική και έχει εισαχθεί η διδασκαλία τους στην Ε΄ τάξη. Αναλυτικότερα η Εμποριολογία καταργείται από την Α΄ τάξη και μειώνεται κατά μία ώρα η διδασκαλία της στη Γ΄ τάξη. Η Λογιστική καταργείται από την Α΄ τάξη, προστίθεται μία διδακτική ώρα στη Γ΄ τάξη και εισάγεται η διδασκαλία της κατά 5 ώρες εβδομαδιαίως στην Ε΄ τάξη. Η Αλληλογραφία καταργείται από τη Γ΄ τάξη και η διδακτική αυτή ώρα μεταφέρεται στην Ε΄ τάξη. Η διδασκαλία του μαθήματος των Νομικών έως το 1928 αφορούσε στις δύο τελευταίες τάξεις, τη Γ΄ και τη Δ΄, όπως και από το 1928 αφορά πάλι στις τελευταίες τάξεις, τη Δ΄ και την Ε΄, με τη διαφορά ότι ο κλάδος της Πολιτικής Οικονομίας στη Δ΄ τάξη διδάσκεται μία ώρα αντί για δύο εβδομαδιαίως. Τέλος, στο μάθημα των Τεχνικών εντοπίζουμε μείωση τεσσάρων ωρών στο σύνολο. Επίσης ενώ το 1925 Καλλιγραφία και Δακτυλογραφία

αποτελούσαν κλάδους ενιαίου μαθήματος, το 1928 αποτελούν δύο ξεχωριστά μαθήματα.

Το σύνολο των ωρών διδασκαλίας σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα του 1925 ανερχόταν σε 142 ώρες την εβδομάδα, ενώ το 1928 ανέρχεται σε 180 ώρες· 37 από αυτές δίνονται στην Ε΄ τάξη των Εμπορικών Σχολών.

Σχετικά με την Α΄ προπαρασκευαστική τάξη παρατηρούμε ότι οι 33 διδακτικές ώρες αφορούν σε μαθήματα βασικά και προπαρασκευαστικά με ιδιαίτερη βαρύτητα στα Ελληνικά (11 ώρες), τα Μαθηματικά (5 ώρες) και τα Γαλλικά (4 ώρες) και όχι τόσο στα Εμπορικά. Αυτό σημαίνει ότι στην τάξη αυτή έμφαση δίνεται στην προσφορά γενικής παιδείας, ώστε οι μαθητές να έχουν αποκτήσει τις βασικές και απαραίτητες γνώσεις με σκοπό στις επόμενες τάξεις να προσλάβουν την αναγκαία εξειδίκευση μέσω της σταδιακής μείωσης των ωρών διδασκαλίας των μαθημάτων γενικής παιδείας και της αντίστοιχης αύξησης των ωρών των εμπορικών και οικονομικών μαθημάτων.

Επίσης μελετώντας το αντίστοιχο ωρολόγιο πρόγραμμα πεντατάξιων μέσων εμπορικών σχολών θηλέων για το σχ. έτος1928-29[869] εντοπίστηκαν ελάχιστες διαφορές σε σχέση με το ωρολόγιο πρόγραμμα αρρένων. Τα μαθήματα ήταν στην πλειονότητά τους κοινά, ενώ στις σχολές θηλέων διδάσκονταν και Στοιχεία Οικιακής Οικονομίας, Χειροτεχνία και Υγιεινή Νοσηλευτική. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει για ακόμη μια φορά τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της Εμπορικής Εκπαίδευσης, επιρροή πιθανόν και από τις διαφορετικές ιδέες και αντιλήψεις στο πεδίο της αγοράς και των συναλλαγών, παρέχοντας ίσες ευκαιρίες εκπαίδευσης και προοπτικές επαγγελματικής αποκατάστασης στα αγόρια και τα κορίτσια, προσφέροντάς τους εξειδικευμένες γνώσεις και υψηλού επιπέδου κατάρτιση. Με αυτόν τον τρόπο δινόταν η δυνατότητα και στα κορίτσια να επιλέξουν τις ακαδημαϊκές και επαγγελματικές τους διαδρομές, εφόσον με τα συγκεκριμένα ωρολόγια προγράμματα καλλιεργούνταν οι ιδιαίτερες κλίσεις τους, τα ενδιαφέροντά τους και οι δεξιότητές τους.

Όσον αφορά στο ζήτημα της ισότητας των εκπαιδευτικών ευκαιριών που προαναφέρθηκε, κρίνεται σκόπιμο να παρουσιαστούν εν συντομία τρεις διαφορετικές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις με συγκεκριμένο πολιτικό και ιδεολογικό υπόβαθρο. Σύμφωνα με τη συντηρητική θεώρηση[870], που επικρατούσε

[869] Π.Δ. 28 Σεπτεμβρίου 1928, ό.π.

[870] Κοντογιαννοπούλου- Πολυδωρίδη, Γ. (1997). Κοινωνιολογική Ανάλυση της Ελληνικής Εκπαίδευσης, Εισαγωγικές Εξετάσεις, τ. Ι. Αθήνα: Gutenberg, σσ.54

στις δυτικές κεφαλαιοκρατικές οικονομίες μέχρι και το τέλος του Α΄ Π.Π., κάθε άνθρωπος έχει εκ φύσεως διαφορετικές ικανότητες και έγκειται στον ίδια να κάνει την καλύτερη δυνατή χρήση των ικανοτήτων μέσω των δυνατοτήτων που του παρέχει η κοινωνία.

Κατά τον 20ο αιώνα επικράτησε η φιλελεύθερη θεώρηση[871] για την ισότητα των ευκαιριών στην εκπαίδευση. Η εν λόγω θεώρηση προωθεί την ισότητα των ευκαιριών καθώς πρεσβεύει την άποψη ότι η εκπαίδευση οφείλει και μπορεί να διορθώσει τις κοινωνικές ανισότητες ξεπερνώντας τες μέσω της παροχής κοινής και ισότιμης μόρφωσης. Ως εκ τούτου ο ιδεαλισμός της φιλελεύθερης προσέγγισης παρουσιάζει την παιδεία ως πολιτικά ουδέτερη δύναμη σε σχέση με την κοινωνική αλλαγή[872]. Στο πλαίσιο αυτό, λοιπόν, το εκπαιδευτικό σύστημα οφείλει να προσφέρει ευκαιρίες για κοινωνική κινητικότητα μέσω αντικειμενικών και αξιοκρατικών διαδικασιών, στις οποίες η μόνη προϋπόθεση για κοινωνική, επαγγελματική και οικονομική άνοδο είναι οι ικανότητες. Η φιλελεύθερη αυτή θεώρηση της ισότητας των εκπαιδευτικών ευκαιριών υποστηρίζει ότι αν και το άτομο έχει έμφυτες ικανότητες, δεξιότητες, κλίσεις και ταλέντα, ο στόχος του εκπαιδευτικού συστήματος μέσω της ισότητας των ευκαιριών είναι να καλλιεργήσει όλα αυτά τα έμφυτα προσόντα, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τα οικονομικά, κοινωνικά και γεωγραφικά στοιχεία, τα οποία σε αρκετές περιπτώσεις αποτελούν τροχοπέδη για την εξέλιξη και την πρόοδο των παιδιών των χαμηλών κοινωνικών τάξεων.

Τέλος, σύμφωνα με τη ριζοσπαστική θεώρηση[873], η οποία βασίζεται στον μαρξισμό, η επίδοση των μαθητών αλλά και η πρόοδός τους καθώς και η επαγγελματική και οικονομική τους επιτυχία, εξαρτώνται από την κοινωνική και οικονομική τους προέλευση καθώς και από το πνευματικό, γνωστικό, κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο της οικογένειάς τους.

Συμπερασματικά, θεωρούμε ότι η δομή και η λειτουργία της Εμπορικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα, τείνει να προσανατολίζεται στη φιλελεύθερη κοινωνιολογική προσέγγιση των ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση.

---

[871] Κοντογιαννοπούλου- Πολυδωρίδη, Γ. (1995). Εκπαιδευτική πολιτική και πρακτική: Κοινωνιολογική Ανάλυση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ.34

[872] Apple, σσ.45-46

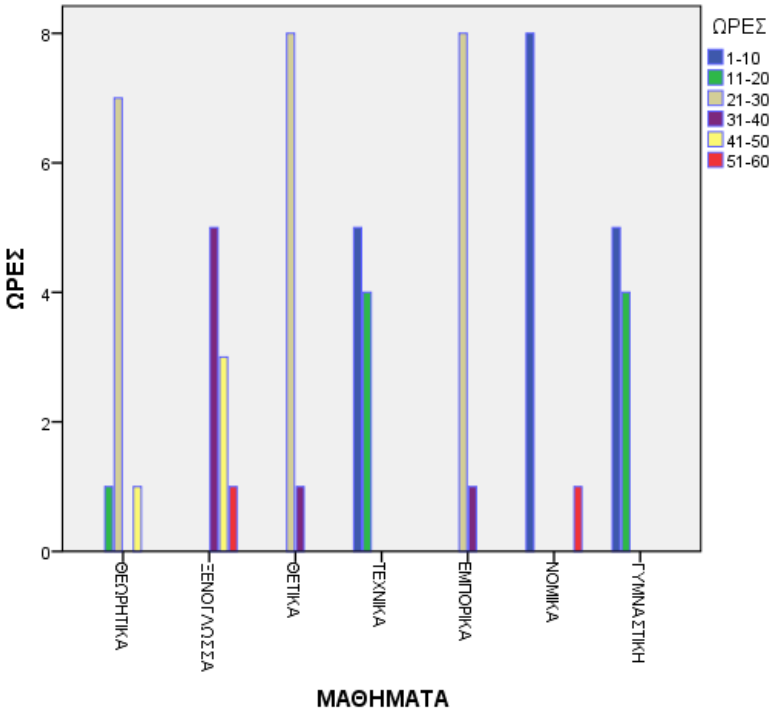
[873] Κοντογιαννοπούλου- Πολυδωρίδη, Γ. (1997). ό.π., σσ.60

Με βάση τα έως τώρα δεδομένα από τους Νόμους και τα Διατάγματα σχετικά με τα μαθήματα και τις διδακτικές ώρες, κατατάξαμε τα μαθήματα των Μεσών Εμπορικών Σχολών σε κατηγορίες[874] και αξίζει να τα αποτυπώσουμε διαγραμματικά με σκοπό να εξαχθούν ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

Μαθήματα - Ώρες Συσχέτιση						
	Ώρες					
Μαθήματα	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60
Θεωρητικά	0	1	7	0	1	0
Ξενόγλωσσα	0	0	0	5	3	1
Θετικά	0	0	8	1	0	0
Τεχνικά	5	4	0	0	0	0
Εμπορικά	0	0	8	1	0	0
Νομικά	8	0	0	0	0	1
Γυμναστική	5	4	0	0	0	0

Πίνακας 14: Ώρες Μαθημάτων ανά εβδομάδα- Ομαδοποίηση

Μαθήματα - Ώρες Συσχέτιση

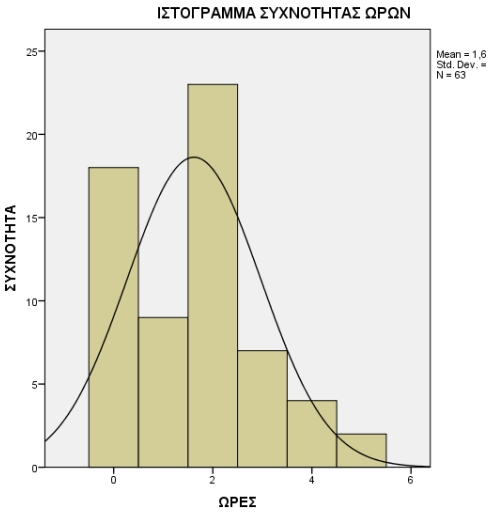
[874] Θεωρητικά: Θρησκευτικά, Ελληνικά, Ιστορία του Εμπορίου, Γενική Ιστορία, Αρχαία, Νέα, Γραμματική, Συντακτικό κ.λπ., Ξενόγλωσσα: Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά- Θετικά: Μαθηματικά, Φυσικά, Γεωγραφία- Τεχνικά: Καλλιγραφία, Στενογραφία, Δακτυλογραφία- Εμπορικά: Εμπορειολογία, Εμπορευματολογία, Αλληλογραφία, Ασκήσεις και όσα μαθήματα ανάλογα με το Διάταγμα εντάσσονταν στο μάθημα των Εμπορικών- Νομικά: Πολιτική Οικονομία, Εμπορικόν Δίκαιον, Γυμναστική: Γυμναστική και σε ορισμένες περιπτώσεις μαζί με Υγιεινή.

Διάγραμμα 5: Ώρες Μαθημάτων ανά Εβδομάδα- Ομαδοποίηση

Ώρες

Ομαδοποίηση Ωρών	Συχνό-τητα	Ποσοστό %	Αθροιστικό Ποσοστό %
1-10	18	28,6	28,6
11-20	9	14,3	42,9
21-30	23	36,5	79,4
31-40	7	11,1	90,5
41-50	4	6,3	96,8
51-60	2	3,2	100,0
Total	63	100,0	

Πίνακας 15: Συχνότητα εβδομαδιαίων ωρών διδασκαλίας Ε.Σ.

διδακτικών ωρών Ε.Σ.

Σύμφωνα με τους ανωτέρω πίνακες και τα διαγράμματα, οι διδακτικές ώρες των Θεωρητικών μαθημάτων στην πλειονότητά τους κυμαίνονται μεταξύ 21 και 30 εβδομαδιαίως, όπως ακριβώς και οι ώρες των Θετικών και των Εμπορικών μαθημάτων. Περισσότερες ώρες διδάσκονται τα Ξενόγλωσσα μαθήματα αγγίζοντας τις 54 σε ορισμένες περιπτώσεις, ενώ η Γυμναστική, τα Νομικά και τα Τεχνικά μαθήματα καταλαμβάνουν συγκριτικά τις λιγότερες ώρες στο ωρολόγιο πρόγραμμα. Είναι σαφές ότι ιδιαίτερη βαρύτητα δινόταν στη διδασκαλία των ξένων γλωσσών, απαραίτητες σε κάθε εμπορική δραστηριότητα , στη διδασκαλία των Μαθηματικών για την εξασφάλιση των απαραίτητων γνώσεων για τις συναλλαγές, των Εμπορικών για τη γνώση των βασικών λειτουργιών των εμπορικών συναλλαγών και των Ελληνικών για την απόκτηση βασικών γνώσεων.

Στο Διάταγμα του 1928 αναλυτικά αναφέρονται και οι ώρες διδασκομένων μαθημάτων για τις τριτάξιες Πρακτικές[875] Εμπορικές Σχολές Αρρένων.

Μαθήματα Πρακτικών Εμπορικών Σχολών Αρρένων	**Α΄**	**Β΄**	**Γ΄**	**Σύνολον**
Θρησκευτικά	1	1	1	3
Ελληνικά				**27**
Γραμματική και Ασκήσεις	2	2	1	5
Συντακτικόν και Ασκήσεις	1	1	1	3
Εκθέσεις	2	2	1	5
Κείμενα Νεοελληνικά	3	3	3	9
Ιστορία	2	2	1	5
Μαθηματικά				**13**
Αριθμητική	4	4	4	12
Πρακτική Γεωμετρία	1			1
Γαλλικά	3	4	5	12
Φυσικά				**16**
Στοιχεία Φυσικής Ιστορίας	2	1		3
Στοιχεία Φυσικής Πειραματικής	1	2		3
Στοιχεία Γεωγραφίας	2	2	2	6
Στοιχεία Εμπορευματολογίας			3	3
Στοιχεία Υγιεινής			1	1
Εμπορικά				**16**
Εμποριολογία	2	1	1	4
Λογιστική και Ασκήσεις	2	4	4	10
Αλληλογραφία		1	1	2
Τεχνικά				**10**
Καλλιγραφία	3	2	2	7

[875] Οι Πρακτικές Εμπορικές Σχολές αποτελούν τον βασικό – στοιχειώδη τύπο Εμπορικής Εκπαίδευσης, τριετούς φοίτησης, με σκοπό την παροχή βασικών και στοιχειωδών γνώσεων- εφοδίων σε εκείνους που πρόκειται να εργαστούν σε κατώτερες λειτουργίες του Εμπορίου. Στην πρώτη τάξη Πρακτικής Εμπορικής Σχολής εισάγονται όσοι μαθητές έχουν απολυτήριο εξατάξιου Γυμνασίου ή ενδεικτικό επιτυχούς και επαρκούς φοίτησης δευτέρας τάξης Ελληνικού δημοσίου σχολείου. Τα μαθήματα που διδάσκονται είναι: Θρησκευτικά, Νεοελληνικά, Πρακτικές γνώσεις εμπορίου, λογιστικής και εμπορικής αλληλογραφίας, Εμπορική αριθμητική και στοιχειώδης πρακτική γεωμετρία, Στοιχεία πολιτικής και οικονομικής γεωγραφίας, Πρακτικές γνώσεις εμπορευματολογίας, Στοιχεία φυσικής πειραματικής και φυσικής ιστορίας, Γαλλικά, Ιστορία, Καλλιγραφία και Δακτυλογραφία, Γυμναστική.

Δακτυλογραφία		1	2	3
Γυμναστική	3	3	3	9
Σύνολο	**34**	**36**	**36**	**106**

Πίνακας 16: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Τριτάξιας Πρακτικής Ε.Σ. Αρρένων σχ. έτους 1928-29

Συγκρίνοντας τα μαθήματα και τις ώρες διδασκαλίας των Μέσων Πεντατάξιων Εμπορικών Σχολών και των Πρακτικών τριτάξιων Εμπορικών Σχολών αρχικά διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν δύο τάξεις λιγότερες στις Πρακτικές Σχολές και ότι δεν διδάσκονται αρκετά από τα μαθήματα των πεντατάξιων Σχολών, όπως η Τεχνική Ιστορία, η Ιστορία του Εμπορίου- στη θέση τους διδάσκεται Ιστορία-, η Εμπορική Αριθμητική- την θέση της οποίας κατέχει η Αριθμητική-, τα Στοιχεία Άλγεβρας, τα Αγγλικά, τα Στοιχεία Φυσικής Χημείας, οι Εργαστηριακές Ασκήσεις, το ενιαίο μάθημα των Νομικών και η Στενογραφία, ενώ διδάσκεται μία ώρα η Υγιεινή στη Γ΄ τάξη. Διαφοροποιήσεις εντοπίζουμε και ως προς τις ώρες των μαθημάτων που διδάσκονται, καθώς στο μάθημα των Ελληνικών ο κλάδος της Γραμματικής διδάσκεται μία ώρα λιγότερο στην Α΄ τάξη, το Συντακτικό μία ώρα λιγότερο στις Β΄ και Γ΄ τάξεις και η διδασκαλία των Κειμένων εμφανίζεται μειωμένη κατά δύο ώρες στην Α΄ τάξη και κατά μία στη Β΄ και τη Γ΄ αντίστοιχα. Η Αριθμητική εμφανίζεται με περισσότερες ώρες διδασκαλίας στις Β΄ και Γ΄ τάξεις, κατά μία και δύο αντιστοίχως, ενώ το μάθημα των Γαλλικών 3 ώρες στην Α΄ τάξη και 5 ώρες στη Γ΄. Τα Στοιχεία Φυσικής Ιστορίας μία ώρα στη Β΄ τάξη, αντί για δύο που διδάσκονται στις πεντατάξιες, και τα Στοιχεία Πειραματικής Φυσικής μία ώρα στην Α΄ τάξη των τριτάξιων Πρακτικών. Τα Στοιχεία Εμπορευματολογίας διδάσκονται στην τελευταία τάξη των τριτάξιων για τρεις ώρες, ενώ στις πεντατάξιες από δύο ώρες στις δύο τελευταίες τάξεις. Η Γεωγραφία 6 από 8 ώρες εβδομαδιαίως, ενώ η Εμποριολογία διδάσκεται και στις τρεις τάξεις των Πρακτικών Σχολών, όπως και η Λογιστική. Στα Τεχνικά μαθήματα της Καλλιγραφίας και της Δακτυλογραφίας οι ώρες είναι σχεδόν ίδιες με μία ώρα επιπλέον διδασκαλίας της Δακτυλογραφίας στην τελευταία τάξη των Πρακτικών Σχολών. Το σύνολο των διδακτικών ωρών στις τρεις πρώτες τάξεις των πεντατάξιων Σχολών ανέρχεται σε 105 ώρες την εβδομάδα, ενώ των τριτάξιων Πρακτικών σε 106.

Αξίζει να αναφερθεί ακροθιγώς ο Ν. 4653[876] που ψηφίστηκε το 1930 , μέσω του οποίου θεσμοθετείται η ίδρυση και λειτουργία του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου που θέτει ως στόχο την μελέτη των εκπαιδευτικών αναγκών της Ελλάδος και τον συντονισμό των δράσεων και των απαιτούμενων ενεργειών για την ικανοποίηση των αναγκών και την βελτιστοποίηση της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης.

Το 1931 ψηφίζεται ο Ν. 5197 «Περί Επαγγελματικής εκπαιδεύσεως»[877], με διατάξεις (άρθρο 1 έως και 8) που αφορούν και στην Εμπορική Εκπαίδευση. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι η Εμπορική Εκπαίδευση ανήκει στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και ότι οι Μέσες Εμπορικές Σχολές, μπορούν μέσω Διατάγματος να μετατραπούν σε τριτάξιες Εμπορικές Σχολές καθορίζονται επίσης και τα προσόντα του διδακτικού προσωπικού για την πρόσληψή του στις εν λόγω Σχολές.

Το 1932 ψηφίζεται ο Ν. 5433 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως της κειμένης περί Ανωτάτης και Μέσης Εμπορικής Εκπαιδεύσεως νομοθεσίας»[878], το Διάταγμα «Περί μετατροπής της πενταταξίου Βας Μέσης Εμπορικής Σχολής Αρρένων Αθηνών σε εξατάξια»[879], το Διάταγμα «Περί μετατροπής των τετρατάξιων Μέσων Εμπορικών Σχολών Πειραιώς και θηλέων Αθηνών σε πεντατάξιες»[880], το Διάταγμα «Περί μετατροπής Εμπορικών Σχολών σε εξατάξιες»[881], το Διάταγμα «Περί μετατροπής της Εμπορικής Σχολής του Κολλεγίου Αθηνών σε πεντατάξια»[882], το Διάταγμα «Περί ωρολογίου προγράμματος της εν Αθήναις Α΄ Δημόσιας Μέσης Εμπορικής Σχολής Αρρένων»[883] και το Διάταγμα «Περί των διδασκομένων μαθημάτων εν ταις Μέσαις εξατάξιαις Εμπορικαίς Σχολαίς»[884], το οποίο

[876] Ν. 4653 «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», στην ΕτΚ, αρ. 169, τχ. Α΄/ 16 Μαΐου 1930.
[877] ΕτΚ, αρ. 233, τχ. Α΄/ 27 Ιουλίου 1931.
[878] Ν.5433/1932, ΕτΚ, αρ. 144, τχ. Α΄/ 7 Μαΐου 1932.
[879] ΕτΚ, αρ. 256, τχ. Α΄/ 9 Αυγούστου 1932.
[880] ΕτΚ, αρ. 265, τχ. Α΄/ 17 Αυγούστου 1932.
[881] ΕτΚ, αρ. 306, τχ. Α΄/ 6 Σεπτεμβρίου 1932. Το εν λόγω Διάταγμα μετατρέπει, από το σχολικό έτος 1932-33, σε εξατάξιες: τις Εμπορικές Σχολές θηλέων Αθηνών, τις Εμπορικές Σχολές Πειραιώς, Θεσσαλονίκης, Βόλου, Πάτρας, Ηρακλείου, Καβάλας, Πύργου, Καλαμάτας, Κέρκυρας, Ηπείρου, Χίου και Αργοστολίου (Κ. Βαλλιάνου). Οι εξατάξιες Εμπορικές Σχολές περιλαμβάνουν δύο τριετείς κύκλους σπουδών: α. Κατώτερος Κύκλος: Α΄, Β΄, Γ΄ τάξεις, β. Μέση Εμπορική Εκπαίδευση: Δ΄, Ε΄, Στ΄ τάξεις. Όσοι μαθητές ολοκληρώνουν τον πρώτο κύκλο σπουδών και δεν επιθυμούν να συνεχίσουν τη φοίτησή τους στον επόμενο, λαμβάνουν πτυχίο Πρακτικής Εμπορικής Σχολής.
[882] ΕτΚ, αρ. 314, τχ. Α΄/ 10 Σεπτεμβρίου 1932. Η εν λόγω Σχολή που ιδρύθηκε το 1929, από τετρατάξια μετατρέπεται σε πεντατάξια.
[883] ΕτΚ, αρ. 319, τχ. Α΄/ 13 Σεπτεμβρίου 1932.
[884] ΕτΚ, αρ. 333, τχ. Α΄/ 19 Σεπτεμβρίου 1932.

αναδημοσιεύτηκε στις 5 Οκτωβρίου με ελάχιστες διορθώσεις στις ώρες[885]. Το τελευταίο Διάταγμα όριζε τα διδασκόμενα μαθήματα των δύο κύκλων σπουδών ως ακολούθως:

ΚΑΤΩΤΕΡΟΣ ΤΡΙΕΤΗΣ ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ

Μαθήματα	**Α΄τάξη α΄εξάμ**	**Α΄τάξη β΄εξάμ.**	**Β΄τάξη α΄εξάμ.**	**Β΄τάξη β΄εξάμ.**	**Γ΄τάξη α΄εξάμ.**	**Γ΄τάξη β΄εξάμ.**	**Σύνολο**
Θρησκευτικά	1	1	1	1			2
Ελληνικά. Γραμματική και Ασκήσεις	3	3	2	2	1	1	6
Συντακτικό και Ασκήσεις	1	1	1	2	2	2	4 1/2
Εκθέσεις	2	2	2	2	2	2	6
Κείμενα	6	6	4	4	3	3	13
Πολιτειακή Αγωγή					1	1	1
Ιστορία	2	2	2	2	2	2	6
Μαθηματικά. Πρακτική Γεωμετρία		1	1	1	1	1	2 1/2
Πρακτική Αριθμητική	5	4	3	3	2	2	9 1/2
Φυσικά. Φυσική Ιστορία	3	3	2	1	1		5
Φυσική Πειραματική			1	2	1	1	2 1/2
Στοιχεία Χημείας και Εμπορευματολογίας					2	2	2
Γεωγραφία	2	2	2	2	2	2	6
Υγιεινή						1	1/2
Εμπορικά. Εμποριολογία			4	2	2	1	4 1/2
Λογιστική και Ασκήσεις				2	3	4	4 1/2
Αλληλογραφία					1	1	1
Γαλλικά	4	4	4	4	4	4	12
Τεχνικά. Καλλιγραφία	3	3	3	3	1		6 ½
Δακτυλογραφία					2	3	2 1/2
Γυμναστική	3	3	3	3	3	3	9
Σύνολο	35	35	35	35	36	36	106

Πίνακας 17: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Κατώτερου Κύκλου Σπουδών σχ. έτους 1932-33

[885] ΕτΚ, αρ. 355, τχ. Α΄/ 5 Οκτωβρίου 1932.

ΑΝΩΤΕΡΟΣ ΤΡΙΕΤΗΣ ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ

Μαθήματα	**Α΄τάξη α΄εξάμ**	**Α΄τάξη β΄εξάμ.**	**Β΄τάξη α΄εξάμ.**	**Β΄τάξη β΄εξάμ.**	**Γ΄τάξη α΄εξάμ.**	**Γ΄τάξη β΄εξάμ.**	**Σύνολο**
Θρησκευτικά							1
Ελληνικά. Γραμματική, συντακτικό και Ασκήσεις	1	1					1
Εκθέσεις	2	2	2	2	1	1	5
Κείμενα	2	2	2	2	2	2	6
Ιστορία Οικονομική	1	1	1	1			2
Μαθηματικά. Εμπορική Αριθμητική	2	2	2	2	1	1	5
Άλγεβρα	2	2	2	2	2	2	6
Φυσικά. Πειραματική Φυσική	2	2	1	1			3
Χημεία	2	2	1				2 1/2
Εμπορευματολογία			1	2	2	2	3 1/2
Εμπορευματολ. ασκήσεις					2	2	2
Γεωγραφία	2	2	1	1	1	1	4
Υγιεινή					1	1	1
Εμπορικά. Εμποριολογία	2	2	2	1	2	1	5
Αλληλογραφία			2	1	1		2
Λογιστική	2	2	2	2	3	1	6
Πρακτικόν Γραφείον				2	2	6	5
Γαλλικά	4	4	4	4	4	4	12
Αγγλικά	5	5	5	5	5	5	15
Νομικά. Πολιτειακή Αγωγή	1	1					1
Αρχαία Δικαίου			2				1
Εμπορικό Δίκαιο				2	2	2	3
Πολιτική Οικονομία			2	2	1	1	3
Δημ. Λογιστ. Και Φορολ.					1	1	1
Τεχνικά. Καλλιγραφία	1	1					1
Δακτυλογραφία	1	1	1	1			2

Στενογραφία	2	2	1	1	1	1	4
Διαφημιστικαί εικόνες και διακόσμησις προθήκης					1	1	1
Γυμναστική	2	2	2	2	2	2	6
Σύνολο	36	36	36	36	37	37	109

Πίνακας 18: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ανώτερου Κύκλου Σπουδών σχ. έτους 1932-33

Επίσης προαιρετικά οι σπουδαστές μπορούν να παρακολουθούν τρεις ώρες εβδομαδιαίως μία τρίτη ξένη γλώσσα.

Πολύ ενδιαφέροντα συμπεράσματα εξάγονται από τη σύγκριση των μαθημάτων και των ωρών ανάμεσα στον κατώτερο και τον ανώτερο τριετή κύκλο σπουδών. Αρκετά από τα μαθήματα είναι κοινά και στους δύο κύκλους, ωστόσο τα μαθήματα της Ιστορίας, της Πρακτικής Γεωμετρίας, της Πρακτικής Αριθμητικής, της Φυσικής Ιστορίας διδάσκονται μόνο στον Κατώτερο κύκλο. Ανάλογα η Οικονομική Ιστορία, η Εμπορική Αριθμητική, η Άλγεβρα, οι Εμπορευματολογικές Ασκήσεις, το Πρακτικόν Γραφείον, τα Αγγλικά, οι Αρχές Δικαίου, το Εμπορικό Δίκαιο, η Πολιτική Οικονομία, η Δημόσια Λογιστική και Φορολογία, η Στενογραφία και η Διαφήμιση διδάσκονται μόνο στον Ανώτερο κύκλο. Σημαντική, ιδιαιτέρως πρωτοποριακή για την εποχή της καθώς και συνυφασμένη με την ανάδειξη νέων μέσων προβολής των καταναλωτικών αγαθών, υπήρξε η ένταξη του μαθήματος της Διαφήμισης στο ωρολόγιο πρόγραμμα του Ανώτερου Κύκλου Σπουδών, ως τεχνική που θα καταστήσει γνωστά στο καταναλωτικό κοινό προϊόντα και υπηρεσίες του εμπορικού και οικονομικού κλάδου. Η διαφήμιση άλλωστε, σχετιζόταν ανέκαθεν με το εμπόριο, καθώς είναι αποτέλεσμα του ανταγωνισμού που δημιουργείται με την ανάπτυξη του εμπορίου.
Επίσης, ενώ στον Ανώτερο κύκλο η Χημεία και η Εμπορευματολογία είναι δύο ξεχωριστά μαθήματα, στον Κατώτερο κύκλο αποτελούν ένα μάθημα.

Αναφορικά με τις ώρες διδασκαλίας των κοινών μαθημάτων εντοπίζουμε αρκετές διαφορές. Το μάθημα των Θρησκευτικών στον Κατώτερο κύκλο διδάσκεται μία ώρα στην Α΄ τάξη και μία στη Β΄ ενώ στον Ανώτερο κύκλο μόνο μία στην Α΄. Στον Ανώτερο κύκλο στο ενιαίο μάθημα των Ελληνικών έχουμε τον κλάδο Γραμματικής, Συντακτικού και ασκήσεων που διδάσκεται μία ώρα στην πρώτη τάξη, τον κλάδο Εκθέσεων 5 ώρες εβδομαδιαίως και τον κλάδο των Κειμένων 6 ώρες εβδομαδιαίως. Στον Κατώτερο κύκλο στο ίδιο μάθημα εντοπίζουμε δύο κλάδους, έναν Γραμματικής και ασκήσεων και έναν Συντακτικού και ασκήσεων 6 και 4,5 ώρες την εβδομάδα

αντίστοιχα. Στο μάθημα των Ελληνικών έχουμε και τους κλάδους των Εκθέσεων 6 εβδομαδιαίως, μία ώρα επιπλέον στην Γ΄ τάξη σε σχέση με τον Ανώτερο κύκλο και των Κειμένων 13 ώρες διδασκαλίας, 4 ώρες περισσότερες στην Α΄, διπλάσιες ώρες στη Β΄ και μία ώρα επιπλέον στην Γ΄ τάξη. Η Πειραματική Φυσική στον Κατώτερο κύκλο διδάσκεται στις δύο τελευταίες τάξεις, ενώ στον Ανώτερο στις δύο πρώτες. Η Γεωγραφία στις δύο τελευταίες τάξεις διδάσκεται τις μισές ώρες στον Ανώτερο κύκλο σε σχέση με τον Κατώτερο και η Εμποριολογία ενώ στον Ανώτερο κύκλο διδάσκεται σε όλες τις τάξεις, στον Κατώτερο δεν διδάσκεται στην Α΄. Η Λογιστική στον Κατώτερο κύκλο διδάσκεται στις δύο τελευταίες τάξεις, ενώ στον Ανώτερο σε όλες τις τάξεις. Η Αλληλογραφία στον Ανώτερο κύκλο διδάσκεται δύο ώρες επιπλέον στο Β΄ εξάμηνο της Β΄ τάξης, ενώ την Καλλιγραφία στον Ανώτερο κύκλο την συναντάμε για μία ώρα μόνο στην πρώτη τάξη σε σχέση με τον Κατώτερο, όπου και διδάσκεται σε όλες τις τάξεις. Η Δακτυλογραφία συναντάται στον Ανώτερο στις δύο πρώτες τάξεις, ενώ στον Κατώτερο στην τελευταία. Τέλος το μάθημα της Γυμναστικής διδάσκεται στον Ανώτερο κύκλο δύο ώρες κάθε εβδομάδα σε κάθε τάξη, ενώ στον Κατώτερο τρεις αντιστοίχως. Το σύνολο των ωρών στον Ανώτερο κύκλο ανέρχεται σε 109 ανά εβδομάδα, ενώ στον κατώτερο σε 106.

Τον Ιούνιο του 1933 δημοσιεύεται το Διάταγμα «Περί εγγραφών, εξετάσεων κ.λπ. εν τοις σχολείοις της Μέσης Εκπαιδεύσεως»[886], στο οποίο ρυθμίζονται θέματα σχετικά με τις εγγραφές, μετεγγραφές, εισιτήριες και κατατακτήριες εξετάσεις, την ύλη και τον τρόπο εξέτασης, την προαγωγή και την απόλυση των μαθητών που φοιτούν στα σχολεία και τις Σχολές της Μέσης Εκπαίδευσης. Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους Διάταγμα[887] ορίζει τον τρόπο με τον οποίο θα γίνεται η κατάταξη των μαθητών γυμνασίων στις Εμπορικές Σχολές.

Προεδρικό Διάταγμα[888] του έτους 1934 ορίζει ότι για το τρέχον σχολικό έτος επιτρέπεται στους μαθητές, οι οποίοι έχουν επιτυχώς προαχθεί από την δεύτερη τάξη εξατάξιου Γυμνασίου, εφόσον επιτύχουν στις κατατακτήριες εξετάσεις Ελληνικών και Μαθηματικών των Εμπορικών Σχολών, να εγγραφούν στην τρίτη τάξη αυτών. Το ίδιο έτος το Διάταγμα « Περί εγγραφών, εξετάσεων κλπ. εν τοις σχολείοις της Μέσης

[886] ΕτΚ, αρ. 154, τχ. Α΄/ 19 Ιουνίου 1933.

[887] Διάταγμα «Περί κατατάξεως μαθητών Γυμνασίων εις εμπορικάς σχολάς», ΕτΚ, αρ. 258, τχ. Α΄/ 8 Σεπτεμβρίου 1933: Οι μαθητές που έχουν αποδεικτικό προαγωγής α΄ τάξης γυμνασίου μπορούν, μετά από επιτυχείς κατατακτήριες εξετάσεις, να εγγραφούν στη β΄ τάξη Μέσης εξατάξιας Εμπορικής Σχολής ή στη β΄ τάξη τριτάξιας Πρακτικής Εμπορικής Σχολής.

[888] ΕτΚ, αρ. 310, τχ. Α΄/ 15 Σεπτεμβρίου 1934.

Εκπαιδεύσεως»[889] ρυθμίζει όλα τα θέματα σχετικά με εξετάσεις, εγγραφές, ύλη, προαγωγή και απόλυση χωρίς να γίνεται ιδιαίτερη μνεία για τις Μέσες Εμπορικές Σχολές.

Προεδρικό Διάταγμα[890] το 1935 ορίζει ότι για το τρέχον σχολικό έτος επιτρέπεται στους μαθητές, οι οποίοι έχουν επιτυχώς προαχθεί από την δεύτερη τάξη εξατάξιου Γυμνασίου, εφόσον επιτύχουν στις κατατακτήριες εξετάσεις Ελληνικών και Μαθηματικών των Εμπορικών Σχολών, να εγγραφούν στην τρίτη τάξη αυτών.

Τον Ιούνιο του 1935 δημοσιεύεται, αναλόγως με τον Ιούνιο του 1933, το Διάταγμα «Περί εγγραφών, εξετάσεων κ.λπ. εν τοις σχολείοις της Μέσης Εκπαιδεύσεως»[891], στο οποίο ρυθμίζονται θέματα σχετικά με τις εγγραφές, μετεγγραφές, εισιτήριες και κατατακτήριες εξετάσεις, τις απουσίες, την ύλη και τον τρόπο εξέτασης, τη διαγωγή, την προαγωγή και την απόλυση των μαθητών που φοιτούν στα σχολεία και τις Σχολές της Μέσης Εκπαίδευσης, χωρίς ιδιαίτερες τροποποιήσεις σε σχέση με εκείνο του έτους 1933. Τον Αύγουστο του 1936, συμπληρωματικό Βασιλικό Διάταγμα[892], τροποποιεί και συμπληρώνει διατάξεις σχετικές με τη διαγωγή, τις ποινές, τις εξετάσεις κ.ά. του προαναφερθέντος Διατάγματος του 1935.

Τον Οκτώβριο του 1935 Ν.Δ.[893] συμπληρώνει ή τροποποιεί διατάξεις που αφορούν στην Επαγγελματική Εκπαίδευση εν γένει, αλλά και στην Εμπορική Εκπαίδευση. Αναφέροντας τις βασικότερες, επαναφέρεται στις Μέσες Εμπορικές Σχολές η διδασκαλία του Εμπορικού Δικαίου και της Πολιτικής Οικονομίας 9 ώρες εβδομαδιαίως, της Πολιτειακής Αγωγής, της Στενογραφίας 3 ώρες εβδομαδιαίως και της Υγιεινής 4 ώρες εβδομαδιαίως.

Τον Αύγουστο του 1936 δημοσιεύεται ο Α.Ν. 28/1936 «Περί μεταρρυθμίσεως διατάξεων τινών της κειμένης περί επαγγελματικής εκπαιδεύσεως Νομοθεσίας»[894]. Σύμφωνα με τον Νόμο αυτόν επαναφέρεται στις Μέσες Εμπορικές Σχολές η διδασκαλία των Νομικών μαθημάτων[895], της Πολιτειακής Αγωγής, της Στενογραφίας και της Υγιεινής , τα οποία είχαν καταργηθεί μετά από το 1932. Στον ίδιο Νόμο

[889] ΕτΚ, αρ. 312, τχ. Α΄/ 15 Σεπτεμβρίου 1934.
[890] ΕτΚ, αρ. 404, τχ. Α΄/ 13 Σεπτεμβρίου 1935.
[891] ΕτΚ, αρ. 268, τχ. Α΄/ 18 Ιουνίου 1935.
[892] ΕτΚ, αρ. 383, τχ. Α΄/ 31 Αυγούστου 1936. Αξίζει να αναφερθεί ότι νέο Βασιλικό Διάταγμα (ΕτΚ, αρ. 431, τχ. Α΄/ 30 Σεπτεμβρίου 1936) κωδικοποιεί και επεξηγεί τις διατάξεις του προηγούμενου συμπληρωματικού Διατάγματος.
[893] ΕτΚ, αρ. 451, τχ. Α΄/ 9 Οκτωβρίου 1935.
[894] ΕτΚ, αρ. 359, τχ. Α΄/ 20 Αυγούστου 1936.
[895] Εμπορικό Δίκαιο και Πολιτική Οικονομία.

θεσμοθετείται το όριο ηλικίας για την συνταξιοδότηση των εκπαιδευτικών της Εμπορικής και εν γένει της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, το οποίο ορίζεται για τους μεν καθηγητές της Γυμναστικής το 62ο έτος, ενώ για όλους τους υπόλοιπους το 65ο έτος[896].

Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους Β.Δ.[897] ορίζει, για το σχολικό έτος 1936-1937, τα σχετικά ζητήματα με την εγγραφή μαθητών Γυμνασίων στη γ΄ τάξη των Εμπορικών Σχολών. Σύμφωνα με αυτό, μόνο για το τρέχον σχολικό έτος, παρέχεται η δυνατότητα, σε όσους μαθητές έχουν ολοκληρώσει επιτυχώς την β΄ τάξη εξατάξιου Γυμνασίου, να λάβουν μέρος σε κατατακτήριες εξετάσεις στα Ελληνικά και τα Μαθηματικά και εφόσον επιτύχουν και σε αυτές, να εγγραφούν στη γ΄ τάξη εξατάξιας ή τριτάξιας Δημόσιας Εμπορικής Σχολής.

Τον Ιούνιο του 1937 ο Α.Ν. 723[898] καθορίζει τα ηλικιακά όρια συνταξιοδότησης του εκπαιδευτικού προσωπικού στις Μέσες και Κατώτερες Εμπορικές Σχολές. Το όριο ηλικίας ορίζεται για τους μεν καθηγητές της Γυμναστικής το 62ο έτος, ενώ για όλους τους υπόλοιπους άρρενες καθηγητές το 65ο έτος, όπως ακριβώς όριζε και ο προαναφερθείς Α.Ν. 28.1936, ενώ για τις καθηγήτριες ως όριο ορίζεται το 44ο έτος ηλικίας. Διευκρινίζεται ότι εάν κάποιος εκπαιδευτικός κατοχυρώσει συνταξιοδοτικό δικαίωμα στο μέσον του σχολικού έτους, οφείλει να παραμείνει μέχρι τη λήξη αυτού για να αποχωρήσει από την υπηρεσία του. Έναν μήνα αργότερα, ένας ακόμη Α.Ν., ο 770/1937[899], ρυθμίζει και αποσαφηνίζει τις κατηγορίες σχολείων και σχολών που ανήκουν στην Μέση Εκπαίδευση, ενώ τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους από το Διάταγμα «Περί ιδρύσεως σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως»[900], αντλούμε την σημαντική πληροφορία ότι από το σχολικό έτος 1937-1938 ιδρύονται οκτατάξια

---

[896] ΕτΚ, αρ. 359, τχ. Α΄/ 20 Αυγούστου 1936.

[897] Διάταγμα « Περί εγγραφής μαθητών Γυμνασίων εις την γ΄ τάξιν των Εμπορικών Σχολών, κατά το σχολικόν έτος 1936-1937», ΕτΚ, αρ. 471, τχ. Α΄/ 24 Οκτωβρίου 1936.

[898] Α. Ν. 723 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των ισχυουσών περί Ανώτατης και Μέσης Εμπορικής Εκπαιδεύσεως διατάξεων», ΕτΚ, αρ. 220, τχ. Α΄/ 9 Ιουνίου 1937.

[899] Α.Ν. 770.1937 «Περί των σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως», ΕτΚ, τεύχος Α΄, αριθμός φύλλου 263, 13/07/1937. Σύμφωνα με τον νόμο σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης είναι τα γυμνάσια, οι Εμπορικές Σχολές, τα πρακτικά λύκεια, τα αστικά σχολεία, τα Πειραματικά σχολεία, τα πρότυπα του διδασκαλείου Μέσης Εκπαίδευσης, οι ιερατικές σχολές και τα κατώτερα επαγγελματικά σχολεία.

[900] ΕτΚ, αρ. 348, τχ. Α΄/ 6 Σεπτεμβρίου 1937. Ιδρύονται: α) οκτατάξια γυμνάσια αρρένων με Εμπορικό τμήμα: Α΄ Αθηνών, Β΄ Αθηνών, Α΄ Πειραιώς, Β΄ Πειραιώς, Πατρών, Γυθείου, Σύρου, Σάμου, Θεσσαλονίκης, Κοζάνης, Ξάνθης, β) οκτατάξια γυμνάσια θηλέων με Εμπορικό τμήμα: Α΄ Αθηνών, Β΄ Αθηνών, Α΄ Πειραιώς, Πατρών, Θεσσαλονίκης, Χανίων, γ) οκτατάξια γυμνάσια αρρένων με τμήματα Εμπορικού και Πρακτικού Λυκείου: Χαλκίδος, Βόλου, Καλαμών, Κέρκυρας, Καβάλας, Ηρακλείου Κρήτης, Χανίων.

γυμνάσια με Εμπορικά τμήματα αλλά και οκτατάξια γυμνάσια με τμήματα Εμπορικού και Πρακτικού Λυκείου, αναδεικνύοντας έτσι την ολοένα και μεγαλύτερη ζήτηση για Εμπορική Εκπαίδευση.

Επί δικτατορίας Μεταξά καταργήθηκαν όλες οι προηγούμενες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις. Στο πλαίσιο αυτής της τακτικής, το 1937 ψηφίζεται ο Α.Ν. 891[901], σύμφωνα με τον οποίο καταργούνται οι υφιστάμενες Μέσες και Κατώτερες Εμπορικές Σχολές και ιδρύονται εκ νέου, χωρίς πλέον να υπάγονται στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας αλλά να ανήκουν στην αρμοδιότητα του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας. Ολοκληρώνοντας τη μελέτη του έτους 1937 αναφέρουμε το Β.Δ. «Περί εγγραφής μαθητών εις την γ΄ τάξιν Δημοσίων Εμπορικών Σχολών»[902], σύμφωνα με το οποίο, κατ΄ εξαίρεση για το σχολικό έτος 1937-1938, επιτρέπεται στους μαθητές που έχουν αποδεικτικό προαγωγής από τη δεύτερη τάξη Γυμνασίου ή Πρακτικού Λυκείου, να εγγραφούν – εφόσον επιτύχουν στις κατατακτήριες εξετάσεις Ελληνικών και Μαθηματικών- στην τρίτη τάξη εξατάξιας ή τετρατάξιας Δημόσιας Εμπορικής Σχολής.

Ανάλογο Β.Δ. «Περί εγγραφής μαθητών εις την γ΄ τάξιν Μέσων και Πρακτικών Εμπορικών Σχολών»[903] το 1939 ορίζει ότι οι μαθητές που έχουν αποδεικτικό προαγωγής από την δεύτερη τάξη Γυμνασίου ή από τη δεύτερη τάξη σχολείου Μέσης Εκπαίδευσης, μπορούν να εγγραφούν – εφόσον επιτύχουν στις κατατακτήριες εξετάσεις Ελληνικών και Μαθηματικών- στην τρίτη τάξη εξατάξιας ή τετρατάξιας Μέσης ή Πρακτικής Εμπορικής Σχολής. Το ίδιο έτος τα άρθρα 26 και 31 του Α.Ν. 2029[904] ρυθμίζουν θέματα αφορώντα στις Εμπορικές Σχολές. Συγκεκριμένα στο άρθρο 26 ορίζεται ότι όσα διατάγματα ισχύουν για τα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης σχετικά με την πλήρη ή ελλιπή φοίτηση, τους βαθμούς επίδοσης, την προαγωγή, την απόλυση ή την απόρριψη, τις εξετάσεις και την βαθμολογική κλίμακα, θα εφαρμόζονται και στις Εμπορικές Σχολές. Σύμφωνα με το 30^{ο} άρθρο του εν λόγω Νόμου, οι τρεις κατώτερες- πρώτες τάξεις των εξατάξιων Δημόσιων Μέσων Εμπορικών Σχολών και των τετρατάξιων Πρακτικών, μετατρέπονται σε αστικά

[901] Α.Ν. 891 «Περί υπαγωγής των Εμπορικών Σχολών εις την αρμοδιότητα του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας...», ΕτΚ, αρ. 394, τχ. Α΄/ 13 Οκτωβρίου 1937 και Α.Ν. 1297 «Περί συμπληρώσεως και τροποποιήσεως εκπαιδευτικών τινών νόμων», ΕτΚ, αρ. 251, τχ. Α΄/ 6 Ιουλίου 1938 (άρθρον 6).
[902] ΕτΚ, αρ. 440, τχ. Α΄/ 1 Νοεμβρίου 1937.
[903] ΕτΚ, αρ. 373, τχ. Α΄/ 9 Σεπτεμβρίου 1939.
[904] ΕτΚ, αρ. 447, τχ. Α΄/ 19 Οκτωβρίου 1939.

σχολεία εμπορικής κατεύθυνσης, η λειτουργία των οποίων καθορίζεται από τον Α.Ν. 1800 «Περί αστικών σχολείων αμφοτέρων των φύλων»[905].

Σχεδόν ένα έτος μετά από την έναρξη της λειτουργίας των αστικών σχολείων εμπορικής κατεύθυνσης , ορίζεται με Β.Δ.[906] το αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα των ειδικών εμπορικών μαθημάτων, το οποίο διαμορφώνεται ως εξής:

Μαθήματα	**Β΄ τάξη**	**Γ΄ τάξη**	**Σύνολο**
Ιστορία του Εμπορίου		2	2
Εμπορική Γεωγραφία	2		2
Εμπορευματολογία	1	2	3
Εμποριολογία	4	3	7
Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας και Εμπορικού Δικαίου		2	2
Καλλιγραφία	1		1
Δακτυλογραφία		1	1
Στενογραφία		1	1
Σύνολο	8	11	19

Πίνακας 19: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Ειδικών Μαθημάτων Αστικού Σχολείου Εμπορικής Κατεύθυνσης σχ. έτους 1940-41

Το 1941, ένα Ν.Δ.[907] ρυθμίζει τα θέματα που αφορούν εγγραφές, μετεγγραφές, εξετάσεις και λειτουργία της Μέσης Εκπαίδευσης- συνεπώς και των Μέσων Εμπορικών Σχολών- για τα σχολικά έτη 1940-41 και 1941-42. Αξιοσημείωτο είναι ότι στο 1^{ο} άρθρο του Διατάγματος αναφέρεται ότι το σχολικό έτος 1940-1941 ξεκινά την 10^{η} Σεπτεμβρίου 1940 και λήγει την 20^{η} Ιανουαρίου 1942, ενώ το σχολικό έτος 1941-1942 ξεκινά την 20^{η} Ιανουαρίου 1942 και λήγει την 9^{η} Σεπτεμβρίου 1942. Βέβαια, αν λάβουμε υπόψη μας τις συνθήκες που επικρατούσαν την συγκεκριμένη χρονική περίοδο στην Ελλάδα (κατοχή, ξένη επικυριαρχία, πείνα, οικονομική ανέχεια, λεηλασίες, κ.ά) δεν είναι άξιος απορίας ο τρόπος με τον οποίο λειτούργησε η

[905] ΕτΚ, αρ. 244, τχ. Α΄/ 17 Ιουνίου 1939. Σύμφωνα με τον εν λόγω Νόμο στη δεύτερη και τρίτη τάξη των αστικών σχολείων οι μαθητές επιλέγουν την κατεύθυνση που επιθυμούν. Για τα αγόρια οι κατευθύνσεις είναι: γεωργική, εμπορική, βιοτεχνική και για τα κορίτσια: οικοκυρική, εμπορική, γεωργική. Στην Εμπορική κατεύθυνση εκτός από τα γενικά μαθήματα (Θρησκευτικά, Νέα Ελληνικά, Ιστορία των αρχαίων Ελληνικών γραμμάτων, Γαλλικά, Ιστορία και Πολιτειακή αγωγή, Πρακτική Αριθμητική μετά Λογιστικής και Καταστιχογραφίας και Πρακτική Γεωμετρία, Φυσική, Χημεία, Φυσική ιστορία, Υγιεινή, Ωδική, Γυμναστική) διδάσκονται και ειδικά εμπορικά μαθήματα: Ιστορία του Εμπορίου, Εμπορική Γεωγραφία, Εμπορευματολογία, Εμποριολογία, Στοιχεία του Εμπορικού Δικαίου και της Πολιτικής Οικονομίας, Δακτυλογραφία και Στενογραφία και Καλλιγραφία.

[906] ΕτΚ, αρ. 355, τχ. Α΄/ 2 Νοεμβρίου 1940.

[907] Ν.Δ. 712, ΕτΚ, αρ. 398, τχ. Α΄/ 18 Νοεμβρίου 1941.

εκπαίδευση. Σχετικά με το ζήτημα της έναρξης και λήξης του σχολικού έτους, τον Δεκέμβριο του 1941 ένα Διάταγμα[908] αποσαφηνίζει πως για την σχολική χρονιά 1940-1941 το σχολικό έτος λήγει την 15η Δεκεμβρίου 1941, αφού πρώτα έχουν διενεργηθεί εξετάσεις προαγωγικές και απολυτήριες από 8 έως 15 Δεκεμβρίου. Τα μαθήματα διακόπτονται για έναν μήνα – έως τις 15 Ιανουαρίου 1942- και κατόπιν άρχεται η επόμενη σχολική χρονιά 1941-1942.

Το 1942, με το Ν.Δ. 1025[909] καθίσταται η διδασκαλία της Γερμανικής Γλώσσας υποχρεωτική στα σχολεία και τις Σχολές της Μέσης Εκπαίδευσης, ενώ με το Ν.Δ. 1056[910] υποχρεωτική καθίσταται και η διδασκαλία της Ιταλικής Γλώσσας, αρχής γενομένης από το σχολικό έτος 1941-1942. Η ενέργεια αυτή λογικά βασίζεται στο γεγονός ότι εκείνο το διάστημα η χώρα τελούσε υπό την Κατοχή Ιταλών και Γερμανών, οι οποίοι ήλεγχαν όλες τις λειτουργίες του Κράτους. Τον Μάρτιο του 1942 ένα ακόμα Ν.Δ.[911] συμπληρώνει διατάξεις που αφορούν στην επαγγελματική εκπαίδευση και κυρίως στην ίδρυση και λειτουργία ιδιωτικών Σχολών Εμπορικών και μη. Με το Ν.Δ. 1290[912] τα δίδακτρα για τις Εμπορικές Σχολές αυξάνονται και διαμορφώνονται για τις τρεις ανώτερες τάξεις Μέσων Εμπορικών Σχολών στις 2.100 δραχμές για κάθε μαθητή, ενώ για τα Αστικά Σχολεία Εμπορικής κατεύθυνσης στις 900 δραχμές. Σχετικά με το ζήτημα της έναρξης και λήξης του σχολικού έτους 1941-42, τον Ιούνιο του 1942 ένα Κανονιστικό Διάταγμα[913] αποσαφηνίζει ότι το εν λόγω σχολικό έτος αρχίζει στις 20 Ιανουαρίου 1942 και λήγει την 9η Σεπτεμβρίου 1942, αφού πρώτα έχουν διενεργηθεί εξετάσεις προαγωγικές και απολυτήριες από τις 10 έως και τις 20 Ιουλίου. Επίσης σύμφωνα με το Διάταγμα τα μαθήματα διακόπτονται για τον μήνα Αύγουστο. Το 1942 το Ν.Δ. 1575[914] περιλαμβάνει διατάξεις για την Α΄ Δημόσια Εμπορική Σχολή Αρρένων Αθηνών[915] και ορίζει αφενός την ίδρυση της Δημόσιας Μέσης Εμπορικής Σχολής Θράκης (Σουφλίου), από το σχολικό έτος 1941-1942, η οποία θα λειτουργεί με τις τρεις πρώτες τάξεις Αστικού Σχολείου Αρρένων

[908] ΕτΚ, αρ. 426, τχ. Α΄/ 9 Δεκεμβρίου 1941.
[909] Ν.Δ. 1025, ΕτΚ, αρ. 29, τχ. Α΄/ 18 Φεβρουαρίου 1942. Το παρόν συμπληρώθηκε: α) με το Ν.Δ. 1977, ΕτΚ, αρ. 297, τχ. Α΄/ 23 Νοεμβρίου 1942 με διατάξεις που αφορούν τις αποδοχές και τις αποζημιώσεις των εκπαιδευτικών λειτουργών της Γερμανικής Γλώσσας και β) με τον Νόμο 222 , ΕτΚ, αρ. 162, τχ. Α΄/ 1 Ιουνίου 1943.
[910] Ν.Δ. 1056, ΕτΚ, αρ. 38, τχ. Α΄/ 26 Φεβρουαρίου 1942.
[911] Ν.Δ. 1097, ΕτΚ, αρ. 38, τχ. Α΄/ 5 Μαρτίου 1942.
[912] Ν.Δ. 1290, ΕτΚ, αρ. 106, τχ. Α΄/ 2 Μαΐου 1942.
[913] Κ.Δ., ΕτΚ, αρ. 158, τχ. Α΄/ 20 Ιουνίου 1942.
[914] Ν.Δ. 1575 ΕτΚ, αρ. 195, τχ. Α΄/ 3 Αυγούστου 1942.
[915] Οι διατάξεις αναφέρονται αναλυτικά στην παρούσα εργασία, στο δεύτερο μέρος.

Εμπορικής Κατευθύνσεως και τις τρεις ανώτερες τάξεις Μέσης Εμπορικής Σχολής και αφετέρου τη λειτουργία των τετρατάξιων Πρακτικών Εμπορικών Σχολών Κοζάνης, Σύρου και Χαλκίδος, στις οποίες προστίθενται οι δύο ανώτερες τάξεις Μέσης Εμπορικής Σχολής.

Μετά από το Ν.Δ. 1290 που αφορά στα δίδακτρα των Δημόσιων Σχολών, το ίδιο έτος το Ν.Δ. 1623[916] ορίζει τα δίδακτρα για τις Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές και τα προσαρτημένα σε αυτές Αστικά σχολεία, τα οποία διαμορφώνονται για τα μεν Αστικά σχολεία στις 600 δραχμές για κάθε μαθητή ετησίως, ενώ για τις Εμπορικές Σχολές στις 1.500 δραχμές. Τα δίδακτρα καταβάλλονται σε τρεις ισόποσες δόσεις[917].

Θέματα σχετικά με τις Εμπορικές Σχολές, τη διάρκεια φοίτησης και το είδος τους αποσαφηνίζονται στο Ν.Δ. 2197[918] του 1943. Αναλυτικότερα, τα βασικότερα σημεία του Ν.Δ. συμπυκνώνονται στα εξής:

α. Ο όρος Δημόσια Εμπορική Εκπαίδευση περιλαμβάνει τις Δημόσιες και Αφομοιωμένες Μέσες Εξατάξιες Εμπορικές Σχολές, τις Δημόσιες Πρακτικές Εμπορικές Σχολές και τα Δημόσια Αστικά Σχολεία Εμπορικής Κατευθύνσεως.

β. Οι Μέσες Εμπορικές Σχολές (Δημόσιες και Ιδιωτικές) που λειτουργούν με δύο κύκλους σπουδών, μετατρέπονται όλες από το σχολικό έτος 1942-43 σε εξατάξιες Μέσες Εμπορικές Σχολές.

γ. Οι ημερήσιες Πρακτικές Εμπορικές Σχολές λειτουργούν ως τετρατάξιες, με τις τέσσερις πρώτες τάξεις Μέσης εξατάξιας Εμπορικής Σχολής.

δ. Οι αναγνωρισμένες ως εφάμιλλες με τις Δημόσιες, ιδιωτικές Μέσες Εμπορικές Σχολές κατά το σχολικό έτος 1942-43 θα λειτουργήσουν με έξι τάξεις ως εξατάξιες Μέσες Εμπορικές Σχολές ενώ κατά το επόμενο σχολικό έτος θα λειτουργήσουν με πέντε τάξεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι η τελευταία προαναφερθείσα πρόταση καταργήθηκε με τον Νόμο 412/1943[919], σύμφωνα με τον οποίο οι ιδιωτικές Μέσες Εμπορικές Σχολές θα λειτουργήσουν ως εξατάξιες Μέσες Εμπορικές Σχολές και μετά από το σχολικό έτος 1942-43.

ε. Αστικό σχολείο Εμπορικής Κατευθύνσεως μπορεί να μετατραπεί σε Πρακτική Εμπορική Σχολή με την προσθήκη μιας επιπλέον τάξης.

---

[916] Ν.Δ. 1623, ΕτΚ, αρ. 204, τχ. Α΄/ 11 Αυγούστου 1942.

[917] 1η: έναρξη σχολικού έτους, 2η: 20η Ιανουαρίου, 3η: 1η Απριλίου.

[918] Ν.Δ. 2197, ΕτΚ, αρ. 53, τχ. Α΄/ 11 Μαρτίου 1943.

[919] Ν. 412, ΕτΚ, αρ. 244, τχ. Α΄/ 4 Αυγούστου 1943.

στ. Στην πρώτη τάξη Μέσων και ημερήσιων Πρακτικών Εμπορικών Σχολών και στην Πρότυπο Εμπορική Σχολή Αθηνών[920] εγγράφονται όσοι μαθητές έχουν απολυτήριο εξατάξιου δημοτικού σχολείου ή αποδεικτικό επιτυχούς και επαρκούς φοίτησης δευτέρας τάξης εξατάξιου Γυμνασίου, εφόσον δεν είναι πάνω από 15 ετών και με την προϋπόθεση ότι έχουν επιτύχει στις εισιτήριες εξετάσεις των εν λόγω Σχολών στα Ελληνικά και τα Μαθηματικά.

ζ. Τα δίδακτρα για τις Δημόσιες Μέσες και Πρακτικές Εμπορικές Σχολές ανέρχονται σε 3.000 δραχμές ετησίως ανά μαθητή για τις τρεις κατώτερες τάξεις και σε 6.000 δραχμές ετησίως ανά μαθητή για τις τρεις ανώτερες.

η. Η Β΄ Δημόσια Εμπορική Σχολή Αρρένων Αθηνών προς τιμήν του διδασκάλου Όθωνος Ρουσσόπουλου μετονομάζεται σε «Ρουσσοπούλειος Δημόσια Εμπορική Σχολή».

θ. Στις δύο πρώτες και κατώτερες τάξεις της «Στεφανείου προτύπου Δημόσιας Εμπορικής Σχολής»[921] και της «Ρουσσοπουλείου Δημόσιας Εμπορικής Σχολής» γίνονται δεκτές και μαθήτριες.

Το αναλυτικό ωρολόγιο πρόγραμμα διδασκομένων μαθημάτων στα Αστικά σχολεία Εμπορικής Κατεύθυνσης μέσω Κανονιστικού Διατάγματος[922] διαμορφώνεται ως εξής:

Μαθήματα	**Α΄ τάξη**	**Β΄ τάξη**	**Γ΄ τάξη**	**Σύνολο**
Θρησκευτικά	1	1	1	3
Νέα Ελληνικά	6	6	6	18
Γαλλικά			2	2
Ιστορία	2	2	2	6
Πρακτική Αριθμητική και Γεωμετρία	3	3	3	9
Φυσική και Χημεία	2	2	1	5
Φυσική Ιστορία	1	1	1	3
Στοιχεία Οικονομικής Γεωγραφίας			1	1
Εμπορική Γεωγραφία		1		1
Εμπορευματολογία		1	3	4
Εμποριολογία		2	3	5
Ιταλικά	3			3

[920] Πρώην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α.

[921] Έτσι μετονομάστηκε το 1943 η Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α.

[922] ΕτΚ, αρ. 89, τχ. Α΄/ 15 Απριλίου 1943.

Γερμανικά		3		3
Δακτυλογραφία			1	1
Σύνολο	18	22	24	64

Πίνακας 20:Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Αστικών Σχολείων Εμπορικής Κατεύθυνσης σχ. έτους 1943-44

Το 1943 με τον Ν.750[923] καταργείται από υποχρεωτικό το μάθημα της Ιταλικής Γλώσσας, το οποίο είχε εισαχθεί στα σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης, τις Εμπορικές Σχολές και τα Αστικά σχολεία Εμπορικής Κατεύθυνσης με το Ν.Δ. 1056 περίπου ενάμιση χρόνο πριν.

Συγκρίνοντας τα ωρολόγια προγράμματα των τριτάξιων Πρακτικών Εμπορικών Σχολών, του Κατώτερου κύκλου των Εξατάξιων Εμπορικών Σχολών, του Ανώτερου κύκλου και των Αστικών σχολείων Εμπορικής Κατευθύνσεως διαπιστώνουμε, με τη βοήθεια των ακόλουθων πινάκων και διαγραμμάτων, ότι τα Τεχνικά μαθήματα και η Γυμναστική και στα τέσσερα είδη Σχολών καταλαμβάνουν παρόμοιο αριθμό ωρών. Νομικά μαθήματα διδάσκονται μόνο στους δύο κύκλους των Μέσων Εξατάξιων Εμπορικών Σχολών και όχι στις Τριτάξιες ή στα Αστικά Σχολεία. Αναφορικά με τα Θετικά μαθήματα, ιδιαίτερη βαρύτητα φαίνεται να έχουν στα ωρολόγια προγράμματα των Τριτάξιων Εμπορικών Σχολών και του Κατώτερου κύκλου των Εξατάξιων, ενώ στον Ανώτερο κύκλο και στα Αστικά σχολεία διδάσκονται τις μισές περίπου ώρες. Στα Αστικά σχολεία Εμπορικής κατεύθυνσης βαρύνουσας σημασίας είναι η διδασκαλία των Θεωρητικών μαθημάτων αφού καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος των διδακτικών ωρών, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο με τις Ξένες Γλώσσες και τα Εμπορικά μαθήματα. Στις Τριτάξιες Εμπορικές Σχολές όπως τα Θετικά έτσι και τα Θεωρητικά μαθήματα διδάσκονται αρκετές ώρες με σκοπό την απόκτηση γενικών γνώσεων και ακολουθούν τα Ξενόγλωσσα και τα Εμπορικά. Όσον αφορά στους δύο κύκλους σπουδών των Εξατάξιων Εμπορικών Σχολών παρατηρούμε ότι ενώ στον Κατώτερο κύκλο δίνεται μεγάλη βαρύτητα στη διδασκαλία των Θεωρητικών μαθημάτων και όχι των Ξενόγλωσσων και των Εμπορικών, στον Ανώτερο κύκλο συμβαίνει το αντίθετο καθώς οι διδακτικές ώρες των Θεωρητικών είναι σαφώς μειωμένες στο μισό, ενώ τα Ξενόγλωσσα και τα Εμπορικά μαθήματα εμφανίζουν διπλάσιες ώρες διδασκαλίας.

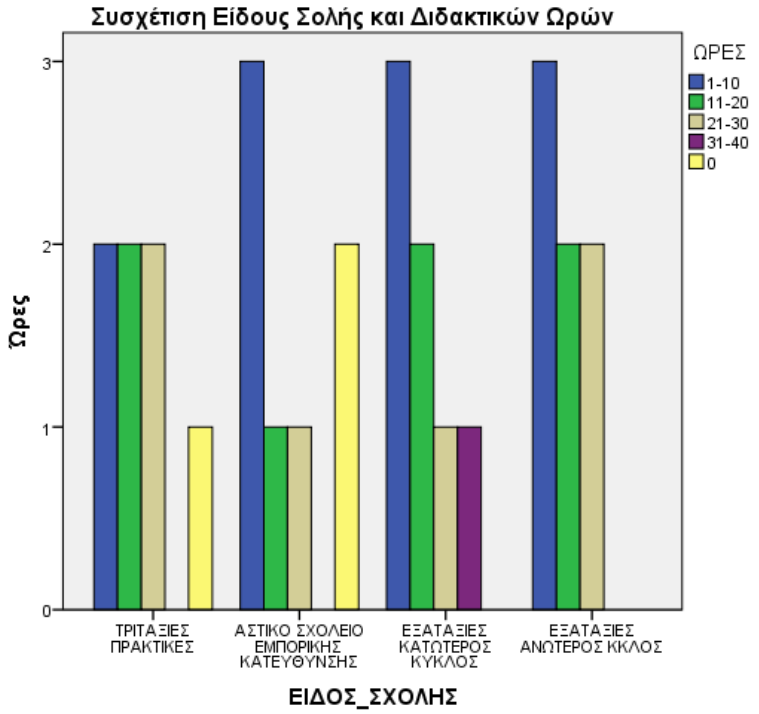
[923] Νόμος 750, ΕτΚ, αρ. 340, τχ. Α΄/ 12 Οκτωβρίου 1943.

ΕΙΔΟΣ ΣΧΟΛΗΣ	ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΩΡΕΣ					Total
	1-10	11-20	21-30	31-40	0	
ΤΡΙΤΑΞΙΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ	2	2	2	0	1	7
ΑΣΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ	3	1	1	0	2	7
ΕΞΑΤΑΞΙΕΣ ΚΑΤΩΤΕΡΟΣ ΚΥΚΛΟΣ	3	2	1	1	0	7
ΕΞΑΤΑΞΙΕΣ ΑΝΩΤΕΡΟΣ ΚΥΚΛΟΣ	3	2	2	0	0	7
Total	11	7	6	1	3	28

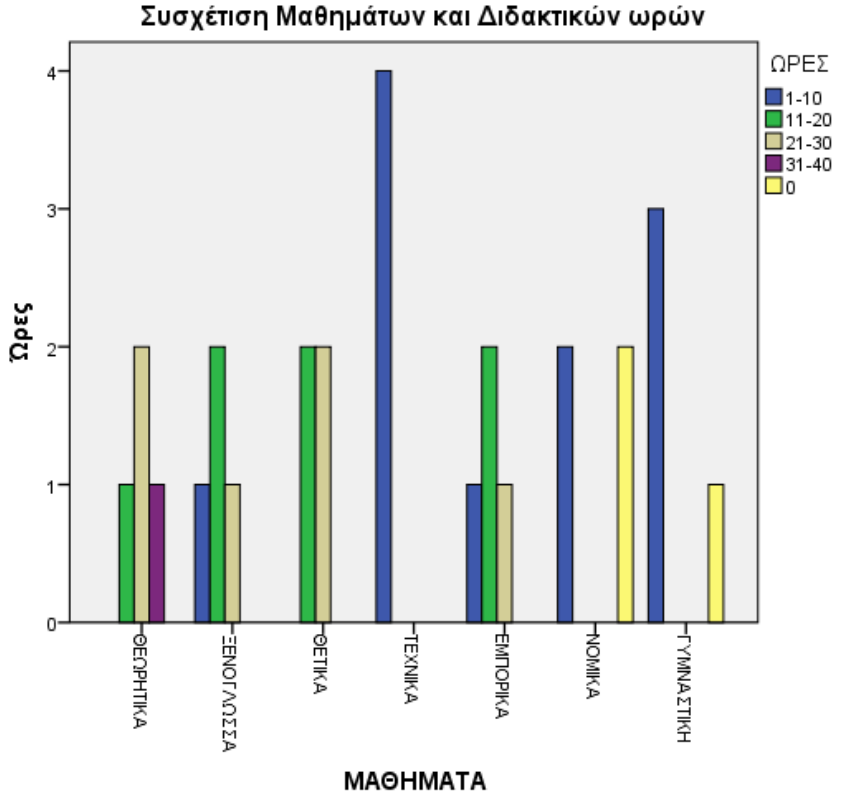
Πίνακας 21: Είδος Σχολής- Διδακτικές Ώρες Συσχέτιση

ΜΑΘΗΜΑΤΑ	ΩΡΕΣ					Total
	1-10	11-20	21-30	31-40	0	
ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ	0	1	2	1	0	4
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ	1	2	1	0	0	4
ΘΕΤΙΚΑ	0	2	2	0	0	4
ΤΕΧΝΙΚΑ	4	0	0	0	0	4
ΕΜΠΟΡΙΚΑ	1	2	1	0	0	4
ΝΟΜΙΚΑ	2	0	0	0	2	4
ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ	3	0	0	0	1	4
Total	11	7	6	1	3	28

Πίνακας 22: Ομαδοποίηση και Συσχέτιση Μαθημάτων και Διδακτικών Ωρών

Διάγραμμα 7: Συσχέτιση Σχολής και Διδακτικών Ωρών

Διάγραμμα 8: Συσχέτιση Μαθημάτων και Διδακτικών Ωρών

Το 1944, ο Ν.1512 «Περί τροποποιήσεως του υπ' αριθμ. 28/1936 Α.Ν. περί μεταρρυθμίσεως διατάξεων τινών της κειμένης περί επαγγελματικής εκπαιδεύσεως Νομοθεσίας»[924] επιτρέπει στους απόφοιτους νυχτερινών Επαγγελματικών Εμπορικών Σχολών να εγγραφούν χωρίς εξετάσεις στην τέταρτη τάξη Μέσων Δημόσιων Εμπορικών Σχολών. Επίσης τους δίνει τη δυνατότητα να εγγραφούν στην πέμπτη τάξη εφόσον επιτύχουν στις κατατακτήριες εξετάσεις των Σχολών αυτών. Στο ίδιο ΦΕΚ συναντάμε τον Ν. 1518 «Περί τροποποιήσεως των περί λειτουργίας Μέσων Εμπορικών Σχολών διατάξεων»[925], ο οποίος ορίζει ότι από το σχολικό έτος 1943-1944 όλα τα ζητήματα που αφορούν στις Μ.Ε.Σ.[926] θα υπάγονται στις διατάξεις λειτουργίας των Γυμνασίων εκτός από αυτές που αναφέρονται στα διδασκόμενα μαθήματα και το ωρολόγιο πρόγραμμα.

[924] Ν.1512, ΕτΚ, αρ. 137, τχ. Α΄/ 8 Ιουλίου 1944.
[925] Ν.1518, ΕτΚ, αρ. 137, τχ. Α΄/ 8 Ιουλίου 1944.
[926] Ζητήματα όπως εγγραφές, μετεγγραφές, φοίτηση, ποινές, εξετάσεις κ.ά.

Το Β.Δ. 1948[927] μετατρέπει σε τετρατάξιες Πρακτικές Εμπορικές Σχολές τα Αστικά Σχολεία Εμπορικής Κατευθύνσεως της Δράμας, της Μυτιλήνης, Ν. Κοκκινιάς Νικαίας, Τρικάλων και Λαμίας.

Με ανάλογο Διάταγμα[928] το 1949 θεσμοθετείται ακριβώς η ίδια μετατροπή για τα Αστικά Σχολεία Εμπορικής Κατευθύνσεως Σερρών, Φλώρινας και Σπάρτης.

Το 1950 το Β.Δ. «Περί των προαγωγικών, απολυτηρίων, κατατακτηρίων και εισιτηρίων εξετάσεων των μαθητών των Δημοσίων και Ιδιωτικών και των Σχολείων της Αλλοδαπής αρμοδιότητος Μέσης Εκπαιδεύσεως»[929]ρυθμίζει πληθώρα ζητημάτων Μέσης Εκπαίδευσης όχι μόνο των εξετάσεων, αλλά και της φοίτησης, των απουσιών[930], της επικοινωνίας και ενημέρωσης των γονέων και κηδεμόνων για την πρόοδο, τη διαγωγή και τη φοίτηση των παιδιών τους, της καταχώρισης της βαθμολογίας[931], της βαθμολογικής κλίμακας[932], της προαγωγής και της απόλυσης[933] ή της απόρριψης των μαθητών, του τρόπου σύνταξης των τίτλων σπουδών κ.ά. Στο εν λόγω Διάταγμα υπάρχουν διατάξεις (άρθρα 47-50) που αφορούν αποκλειστικά στα Αστικά σχολεία και τις Ε.Σ.. Αναλυτικότερα ορίζεται ότι ως Πρωτεύοντα, στα Αστικά σχολεία, θεωρούνται τα μαθήματα των Νέων Ελληνικών, των Μαθηματικών, των Φυσικών και τα μαθήματα της εκάστοτε κατεύθυνσης. Σχετικά με τις Εμπορικές Σχολές, το άρθρο 50 του Διατάγματος ορίζει τα γραπτώς εξεταζόμενα μαθήματα και τον τρόπο της εξέτασης (το πλήθος και το είδος των θεμάτων και των ερωτήσεων) για όλες τις τάξεις.

Έξι μήνες αργότερα ένα νέο Β.Δ.[934] τροποποιεί και συμπληρώνει τις διατάξεις του προαναφερθέντος διατάγματος. Τροποποίηση εντοπίζεται στο σύνολο των απουσιών για την επαρκή φοίτηση των μαθητών καθώς αυτές από 150 μειώνονται σε 125.

[927] ΕτΚ, αρ. 208, τχ. Α΄/ 19 Αυγούστου 1948.
[928] ΕτΚ, αρ. 216, τχ. Α΄/ 20 Σεπτεμβρίου 1949.
[929] ΕτΚ, αρ. 114, τχ. Α΄/ 11 Μαΐου 1950.
[930] Για τον έλεγχο των απουσιών των μαθητών τηρείται το βιβλίο των απουσιών – απουσιολόγιο, στο οποίο καταχωρίζονται ανά ημέρα και ανά διδακτική ώρα οι απουσίες κάθε μαθητή. Για να μην είναι ελλιπής η φοίτηση ενός μαθητή, θα πρέπει οι απουσίες του στο σύνολο να μην υπερβαίνουν τις 150.
[931] Στο τέλος κάθε διμήνου ο κάθε διδάσκων παραδίδει στον Διευθυντή ενυπόγραφη βαθμολογική κατάσταση με την προφορική βαθμολογία του κάθε μαθητή. Ο Διευθυντής καταχωρίζει στο βιβλίο του Ειδικού Ελέγχου τις βαθμολογίες. Αξίζει να αναφερθεί ότι πρωτότυποι Γενικοί Έλεγχοι θα μελετηθούν κατά την στατιστική επεξεργασία των αρχείων των ΓΑΚ στην παρούσα εργασία.
[932] Κακώς: 1-3, Μετριώτατα: 4-6, Μετρίως: 7-9, Σχεδόν καλώς: 10-12, Καλώς: 13-15, Λίαν καλώς: 16-18, Άριστα 19-20.
[933] Η προαγωγή και η απόλυση των μαθητών των σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης εξαρτάται από την τακτική φοίτησή τους στο σχολείο, την ετήσια επίδοσή τους στα μαθήματα καθώς και από τη διαγωγή τους.
[934] ΕτΚ, αρ. 14, τχ. Α΄/ 10 Ιανουαρίου 1951.

Επιπροσθέτως η διάταξη των Πρωτευόντων μαθημάτων συμπληρώνεται, καθορίζοντας ότι ως Πρωτεύοντα μαθήματα στις Εμπορικές Σχολές θεωρούνται τα Ελληνικά, τα Μαθηματικά, τα Εμπορικά και η Εμπορευματολογία.

Σύμφωνα με τον Α.Ν. 1823[935] «Περί διαρρυθμίσεως των Σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως» του 1951, Σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης είναι: Τα Γυμνάσια, τα Φιλολογικά Λύκεια, τα Φυσικομαθηματικά Λύκεια, τα Πειραματικά Σχολεία των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης, τα Πρότυπα των Διδασκαλείων Μέσης Εκπαίδευσης και τα υπόλοιπα Πρότυπα Γυμνάσια του Κράτους, ενώ ως Σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης νοούνται: οι κατώτερες Ε.Σ., οι Μ.Ε.Σ. και κάθε τύπου σχολείο στο οποίο μπορούν να εγγραφούν και να φοιτήσουν όσοι μαθητές έχουν απολυτήριο εξαετούς Δημοτικού Σχολείου. Το ίδιο έτος με την 745/22-06-1951 Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου «Περί ολοκληρώσεως Εμπορικών Σχολών»[936] μετατρέπονται οι Μ.Ε.Σ. Μυτιλήνης, Δράμας, Τρικάλων, Φλωρίνης και Λαμίας από τετρατάξιες σε εξατάξιες σταδιακά προσθέτοντας μία επιπλέον τάξη κάθε σχολικό έτος[937]. Το Β.Δ. «Περί εξετάσεως μαθητών σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης διακοψάντων την φοίτησίν των λόγω νόσου»[938], επιτρέπει σε όσους μαθητές διέκοψαν για μεγάλο χρονικό διάστημα την φοίτησή τους στο σχολείο λόγω ασθένειας να λάβουν μέρος σε συμπληρωματική εξέταση εφ' όλης της διδαγμένης ύλης με τη σύμφωνη γνώμη του Συλλόγου Διδασκόντων εφόσον για όσο διάστημα φοιτούσαν είχαν μέσο όρο βαθμών στα πρωτεύοντα μαθήματα πάνω από δέκα. Στο ίδιο ΦΕΚ συναντάμε την 1086/05-10-1951 Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου «Περί χρονολογίας ενάρξεως του σχολικού έτους, μαθημάτων κ.λπ. Σχολείων Μέσης και Στοιχειώδους Εκπαίδευσης», σύμφωνα με την οποία μετατίθεται η έναρξη του σχολικού έτους 1951-52 για τις 17 Σεπτεμβρίου και των μαθημάτων στη Μέση Εκπαίδευση για τις 8 Οκτωβρίου, εξαιτίας της διενέργειας εκλογών στις 9 Σεπτεμβρίου. Για τον ίδιο λόγο, κατά το σχολικό έτος 1951-52, με την 1262/23-11-1951 Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου[939] δίνεται παράταση στην προθεσμία εγγραφής των μαθητών στα σχολεία και τις Σχολές Μέσης Εκπαίδευσης.

[935] Αναγκαστικός Νόμος 1823, ΕτΚ, αρ. 150, τχ. Α΄/ 28 Μαΐου 1951.
[936] ΕτΚ, αρ. 229, τχ. Α΄/ 17 Αυγούστου 1951.
[937] Κατά το σχολικό έτος 1951-1952 θα λειτουργήσει η Ε΄ τάξη, ενώ κατά το σχολικό έτος 1952-1953 θα λειτουργήσει και η Στ΄.
[938] ΕτΚ, αρ. 277, τχ. Α΄/ 15 Οκτωβρίου 1951.
[939] ΕτΚ, αρ. 314, τχ. Α΄/ 6 Δεκεμβρίου 1951.

Με τον Ν. 2131[940] οι Επαγγελματικές Εμπορικές Σχολές από το σχολικό έτος 1952-53 μετατρέπονται από εξατάξιες σε επτατάξιες. Οι απόφοιτοι επτατάξιων Σχολών παίρνουν τίτλο ισοδύναμο με το πτυχίο απόφοιτου Μέσης Δημόσιας Εμπορικής Σχολής. Οι σπουδαστές σε Επαγγελματικές Εμπορικές Σχολές μπορούν να εγγράφονται σε Μ.Ε.Σ. χωρίς εξετάσεις ως ακολούθως:

Όσοι έχουν ενδεικτικό προαγωγής

- από Α΄ και Β΄ τάξη Επαγγελματικής Εμπορικής Σχολής εγγράφονται στην Α΄ τάξη Μ.Ε.Σ.
- από Γ΄ τάξη Επαγγελματικής Εμπορικής Σχολής εγγράφονται στην Β΄ τάξη Μ.Ε.Σ.
- από Δ΄ τάξη Επαγγελματικής Εμπορικής Σχολής εγγράφονται στην Γ΄ τάξη Μ.Ε.Σ.
- από Ε΄ τάξη Επαγγελματικής Εμπορικής Σχολής εγγράφονται στην Δ΄ τάξη Μ.Ε.Σ.
- από Στ΄ τάξη Επαγγελματικής Εμπορικής Σχολής εγγράφονται στην Ε΄ τάξη Μ.Ε.Σ. και
- από Ζ΄ τάξη Επαγγελματικής Εμπορικής Σχολής εγγράφονται στην Στ΄ τάξη Μ.Ε.Σ.

Το 1952 σύμφωνα με το 3ο άρθρο του Β.Δ. «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των διατάξεων των αφορωσών εις τα εγγραφάς, μετεγγραφάς και εξετάσεις των μαθητών σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως»[941] στις Μ.Ε.Σ. ως κλάδοι του μαθήματος των Μαθηματικών αναφέρονται: η Αριθμητική, η Γεωμετρία, η Άλγεβρα, η Παραστατική, η Αναλυτική Γεωμετρία, η Τριγωνομετρία και η Εμπορική Αναλυτική. Στα Φυσικά ανήκουν η Φυσική, η Χημεία και η Εμπορευματολογία, ενώ στα Εμπορικά η Εμποριολογία, η Λογιστική, η Αλληλογραφία και το Τεχνικόν Γραφείον. Το μάθημα των Τεχνικών απαρτίζεται από τους κλάδους της Καλλιγραφίας, της Ιχνογραφίας, της Πλαστικής, της Χειροτεχνίας, της Ζωγραφικής, της Διακοσμητικής, της Δακτυλογραφίας και της Στενογραφίας. Στο 12ο άρθρο του ίδιου Β.Δ. προβλέπεται ότι εάν κατά την αξιολόγηση κάποιου μαθητή υπάρχει μεταξύ του γραπτού και του προφορικού βαθμού του εξαμήνου απόκλιση τριών μονάδων και άνω, ο Διευθυντής είναι υποχρεωμένος, μετά από αίτηση του κηδεμόνα του μαθητή,

[940] Ν. 2131, ΕτΚ, αρ. 136, τχ. Α΄/ 19 Μαΐου 1952.
[941] ΕτΚ, αρ. 164, τχ. Α΄/ 14 Ιουνίου 1952.

να συγκροτήσει τριμελή Επιτροπή, η οποία θα εξετάσει προφορικά στην διδαγμένη ύλη τον μαθητή, ώστε να αναπροσαρμοστεί ο βαθμός του. Τον ίδιο χρόνο η 1065/26-09-1952 Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου[942] τονίζει ότι υπάρχει μέριμνα για την εγγραφή, μετεγγραφή και τον τρόπο εξέτασης των στρατευθέντων μαθητών Μέσων Εμπορικών Σχολών και σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης, και σε κάθε περίπτωση ξεχωριστά θα εκδίδεται πράξη και απόφαση του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, η οποία θα ρυθμίζει τα ανωτέρω ζητήματα.

Το προαναφερθέν 12^{ο} άρθρο του Β.Δ. του Ιουνίου 1952 τροποποιήθηκε με Β.Δ.[943] του έτους 1953 αλλάζοντας την απόκλιση της γραπτής και προφορικής βαθμολογίας από τους τρεις στους τέσσερις βαθμούς και άνω. Επίσης αναφέρεται ότι εφόσον από τη διενέργεια της εξέτασης προκύψει βελτίωση του βαθμού του μαθητή, ο Σύλλογος Διδασκόντων εκδίδει νέο αποτέλεσμα και συντάσσει νέο Πρακτικό. Το ίδιο έτος το Ν.Δ. 2663[944] προβλέπει και θεσμοθετεί την αύξηση των οργανικών θέσεων κατά 520 για τους εκπαιδευτικούς των σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης και τις Μ.Ε.Σ. γεγονός που σηματοδοτεί αυξημένες ανάγκες για εκπαιδευτικό προσωπικό εξαιτίας της αυξημένης τάσης φοίτησης σε σχολεία και Σχολές Μέσης Εκπαίδευσης σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια.

Στις αρχές του 1954 Β.Δ.[945] ρυθμίζει θέματα που αφορούν σε εγγραφές, μετεγγραφές, ποινές, εξετάσεις, αξιολόγηση και κλάδους μαθημάτων για τους μαθητές των σχολείων της Μέσης Εκπαίδευσης και των Μέσων Δημόσιων Εμπορικών Σχολών. Σύμφωνα με το Β.Δ. η έναρξη του σχολικού έτους τοποθετείται στις 10 Σεπτεμβρίου και η λήξη αυτού στις 9 Σεπτεμβρίου του επόμενου έτους. Ανάλογα το διδακτικό έτος άρχεται την 1^{η} Οκτωβρίου και λήγει την 10^{η} Ιουλίου. Από την 11^{η} Ιουλίου έως και την 9^{η} Σεπτεμβρίου δεν διεξάγονται ούτε μαθήματα ούτε εξετάσεις. Αναφορικά με τα δύο εξάμηνα, το πρώτο λήγει την 31^{η} Ιανουαρίου και κατόπιν διενεργούνται εξετάσεις. Οι εγγραφές των μαθητών στα σχολεία και τις Σχολές της Μέσης Εκπαίδευσης διενεργούνται από τις 10 έως τις 30 Σεπτεμβρίου εφόσον έχουν συμμετάσχει επιτυχώς στις εισιτήριες[946] ή κατατακτήριες εξετάσεις.

[942] ΕτΚ, αρ. 272, τχ. Α΄/ 1 Οκτωβρίου 1952.
[943] ΕτΚ, αρ. 18, τχ. Α΄/ 30 Ιανουαρίου 1953.
[944] Ν.Δ. 2663, ΕτΚ, αρ. 303, τχ. Α΄/ 3 Νοεμβρίου 1953.
[945] ΕτΚ, αρ. 17, τχ. Α΄/ 1 Φεβρουαρίου 1954.
[946] Σύμφωνα με το ως άνω Β.Δ. όσοι μαθητές έχουν απολυτήριο έκτης τάξης δημοτικού σχολείου μπορούν να λάβουν μέρος στις εισιτήριες εξετάσεις για την πρώτη τάξη των Δημόσιων Εμπορικών Σχολών. Οι εξετάσεις διενεργούνται από 20 έως 30 Σεπτεμβρίου.

Ιδιαίτερη μνεία στο παρόν Β.Δ. γίνεται για τη διαγωγή[947] των μαθητών, τις ποινές και τα παραπτώματά τους. Αξίζει να αναφερθεί ότι οι μαθητές όφειλαν να έχουν την προσήκουσα συμπεριφορά ακόμα κι όταν δεν βρίσκονταν στον χώρο του σχολείου, καθώς εάν ενέπιπταν σε παράπτωμα εκτός σχολείου ή ακόμα και σε περίοδο διακοπών τιμωρούνταν με την έναρξη των μαθημάτων. Η προαγωγή και η απόλυση των μαθητών ήταν συνάρτηση ικανοποιητικής επίδοσης, καλής διαγωγής και αδιάλειπτης φοίτησης. Κατά το παρόν Β.Δ. η φοίτηση ήταν ελλιπής εάν υπερέβαινε τις 150 απουσίες ανά σχολικό έτος. Σχετικά με την καταχώριση της βαθμολογίας ισχύει ό,τι είχε προβλεφθεί από το Β.Δ. «Περί των προαγωγικών, απολυτηρίων, κατατακτηρίων και εισιτηρίων εξετάσεων των μαθητών των Δημοσίων και Ιδιωτικών και των Σχολείων της Αλλοδαπής αρμοδιότητος Μέσης Εκπαιδεύσεως» του 1950, σύμφωνα με το οποίο στο τέλος κάθε διμήνου ο κάθε διδάσκων παραδίδει στον Διευθυντή ενυπόγραφη βαθμολογική κατάσταση με την προφορική βαθμολογία του κάθε μαθητή. Ο Διευθυντής καταχωρίζει στο βιβλίο του Ειδικού Ελέγχου τις βαθμολογίες. Ως τελικός βαθμός για κάθε μαθητή υπολογίζεται ο μέσος όρος των γραπτών εξετάσεων κάθε εξαμήνου και της προφορικής βαθμολογίας κάθε διμήνου.

Στο Β.Δ. αναλυτικά ορίζονται ως κλάδοι του μαθήματος των Μαθηματικών η Αριθμητική, η Γεωμετρία, η Άλγεβρα, η Παραστατική, η Αναλυτική Γεωμετρία, η Τριγωνομετρία και η Εμπορική Αριθμητική. Στα Φυσικά ανήκουν η Φυσική, η Χημεία και η Εμπορευματολογία η οποία για τις δύο τελευταίες τάξεις των Εμπορικών Σχολών ανήκει στα πρωτεύοντα αυτοτελή μαθήματα. Στα Εμπορικά ανήκουν η Εμποριολογία, η Αλληλογραφία, το Τεχνικόν Γραφείον και η Λογιστική, η οποία για όλες τάξεις των Εμπορικών Σχολών ανήκει στα πρωτεύοντα αυτοτελή μαθήματα. Το μάθημα των Τεχνικών αποτελείται από τους κλάδους της Καλλιγραφίας, της Ιχνογραφίας, της Πλαστικής, της Χειροτεχνίας, της Ζωγραφικής, της Διακοσμητικής, της Δακτυλογραφίας και της Στενογραφίας. Το μάθημα των Νομικών χωρίζεται στους κλάδους του Εμπορικού Δικαίου, της Πολιτικής Οικονομίας, του Δημόσιου Λογιστικού και της Φορολογικής Νομοθεσίας. Αναφορά και σε αυτό το Β.Δ. γίνεται στα Πρωτεύοντα μαθήματα τα οποία για τις Εμπορικές Σχολές θεωρούνται τα Ελληνικά, τα Μαθηματικά, τα Λογιστικά, τα Αγγλικά και η Εμπορευματολογία.

[947] Η διαγωγή χαρακτηρίζεται κοσμιωτάτη, κοσμία, καλή, επίμεμπτος και κακή. Προκειμένου να χαρακτηριστεί η διαγωγή μαθητή ως επίμεμπτος ή κακή ήταν απαραίτητη η έγκριση του αρμόδιου Γενικού Επιθεωρητή.

Το ανωτέρω Β.Δ. τροποποιήθηκε τον Αύγουστο του ίδιου έτους με το Β.Δ. «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του από 30 Ιανουαρίου- 1 Φεβρουαρίου 1954 Β. Δ. (Φ.Ε.Κ. 17 τεύχος Α΄) "Περί εγγραφών, μετεγγραφών, ποινών και εξετάσεων μαθητών σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως"»[948]. Αρκετές από τις διατάξεις του Β.Δ. του Φεβρουαρίου τροποποιούνται με το παρόν Διάταγμα. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ορισμένες αλλαγές. Το διδακτικό έτος λήγει την 13η Ιουλίου και από την 14η Ιουλίου δεν πραγματοποιούνται μαθήματα και εξετάσεις. Συμπληρώνεται επίσης η διάταξη που αφορά στο χρονικό διάστημα διεξαγωγής των προαγωγικών και απολυτηρίων εξετάσεων, που ορίζεται από την 14η Ιουνίου έως την 2α Ιουλίου. Επίσης ορίζεται το διάστημα διεξαγωγής των κατατακτηρίων εξετάσεων από 1 έως 8 Ιουλίου και από 20 έως 28 Σεπτεμβρίου. Διευκρινίζεται επίσης ότι το μάθημα της Γεωλογίας δεν αποτελεί κλάδο του μαθήματος των Φυσικών, αλλά μάθημα αυτοτελές, θεωρητικό και δευτερεύον και ότι στο μάθημα των Εμπορικών ο κλάδος «Πρακτικόν Γραφείον» αποτελεί πρακτική εφαρμογή των κλάδων της Λογιστικής και των Εμπορικών και δεν βαθμολογείται. Αλλαγή υπάρχει και στο διάστημα διενέργειας των εισιτήριων εξετάσεων, το οποίο ορίζεται από την 6η έως την 11η Ιουλίου και από την 20η έως την 25η Σεπτεμβρίου. Το ίδιο έτος με το Ν.Δ. 3093[949] ημέρα λήξης του διδακτικού έτους ορίζεται η 10η Ιουνίου και των εξετάσεων η 10η Ιουλίου, ενώ το διάστημα διεξαγωγής των εισιτηρίων εξετάσεων τοποθετείται από την 4η έως την 8η Ιουλίου και από την 20η έως την 25η Σεπτεμβρίου. Επίσης ορίζονται οι βάσεις εισαγωγής των εισιτηρίων εξετάσεων για τις Εμπορικές Σχολές. Διεξοδικότερα, εισάγεται όποιος μαθητής λάβει τουλάχιστον τον βαθμό 10 (σχεδόν καλώς) σε καθένα από τα εξεταζόμενα μαθήματα και όταν ο μέσος όρος γραπτών και προφορικών εξετάσεων είναι τουλάχιστον 10 (σχεδόν καλώς).

Τον Ιούλιο του 1955 Β.Δ.[950] ρυθμίζει θέματα που αφορούν σε εγγραφές, μετεγγραφές, ποινές, εξετάσεις, αξιολόγηση και κλάδους μαθημάτων για τους μαθητές των σχολείων της Μέσης Εκπαίδευσης και των Μέσων Δημόσιων Εμπορικών Σχολών. Σύμφωνα με το Β.Δ. η έναρξη του σχολικού έτους τοποθετείται στις 5 Σεπτεμβρίου και η λήξη αυτού στις 4 Σεπτεμβρίου του επόμενου έτους. Ανάλογα το διδακτικό έτος άρχεται την 25η Σεπτεμβρίου και λήγει την 5η Ιουλίου οπότε έχει ολοκληρωθεί και η διεξαγωγή των εξετάσεων. Από την 6η Ιουλίου έως και

[948] ΕτΚ, αρ. 176, τχ. Α΄/ 7 Αυγούστου 1954.
[949] Ν.Δ. 3093, ΕτΚ, αρ. 251, τχ. Α΄/ 12 Οκτωβρίου 1954.
[950] ΕτΚ, αρ. 173, τχ. Α΄/ 8 Ιουλίου 1955.

την 4η Σεπτεμβρίου δεν διεξάγονται μαθήματα ούτε διενεργούνται εξετάσεις. Αναφορικά με τα δύο εξάμηνα, το πρώτο λήγει την 31η Ιανουαρίου και κατόπιν διενεργούνται εξετάσεις· την 13η Φεβρουαρίου ξεκινούν τα μαθήματα του δεύτερου εξαμήνου τα οποία λήγουν την 8η Ιουνίου και κατόπιν διενεργούνται οι προαγωγικές, οι απολυτήριες και οι κατατακτήριες εξετάσεις. Οι επαναληπτικές εξετάσεις του Σεπτεμβρίου, οι εισιτήριες και οι κατατακτήριες διενεργούνται μεταξύ 6 και 24 Σεπτεμβρίου. Η φοίτηση ενός μαθητή θεωρείται ελλιπής εάν έχει υπερβεί τις 200 απουσίες. Οι εγγραφές των μαθητών στα σχολεία και τις Σχολές της Μέσης Εκπαίδευσης διενεργούνται από τις 5 έως τις 24 Σεπτεμβρίου εφόσον έχουν υποστεί επιτυχώς τις εισιτήριες[951] ή κατατακτήριες εξετάσεις.

Τον Σεπτέμβριο του 1959 τρία Ν.Δ.[952] ρυθμίζουν θέματα σχετικά με τη Στοιχειώδη, τη Μέση και την Επαγγελματική Εκπαίδευση. Αξίζει να αναφερθεί ότι στο 28ο άρθρο του Ν.Δ. 3971 οι ημερήσιες και νυκτερινές Εμπορικές Σχολές μετατρέπονται σε Γυμνάσια Οικονομικής κατεύθυνσης και τα Αστικά Σχολεία σε Επαγγελματικές Σχολές. Παράλληλα με την ως άνω μετατροπή θα προσληφθούν 560 νέοι διδάσκοντες για να καλύψουν τις ανάγκες των νέων σχολείων.

[951] Σύμφωνα με το ως άνω Β.Δ. όσοι μαθητές έχουν απολυτήριο έκτης τάξης δημοτικού σχολείου μπορούν να λάβουν μέρος στις εισιτήριες εξετάσεις για την πρώτη τάξη των Δημόσιων Εμπορικών Σχολών. Οι εξετάσεις διενεργούνται από 1 έως 5 Ιουλίου και από 12 έως 20 Σεπτεμβρίου.
[952] Ν.Δ. 3970, Ν.Δ. 3971, Ν.Δ. 3973, ΕτΚ, αρ. 187, τχ. Α΄/ 7 Σεπτεμβρίου 1959.

v. Αναθέσεις μαθημάτων – Μορφωτικό επίπεδο διδασκόντων

Σύμφωνα με: α) το αρχειακό υλικό από τα ΓΑΚ[953]
β) τους Ν. 2991/1903, 2261/1920[954], 5197/1931[955], 1858/1951[956] και 3272/1955[957]
γ) το Β.Δ. του 1919[958] και
δ) τα Ν.Δ. του 1935[959], η ανάθεση των μαθημάτων στις Ε.Σ. γίνεται αποκλειστικά σε πτυχιούχους ιδίου ή συναφούς αντικειμένου με το εκάστοτε μάθημα.

Ως Διευθυντής Ε.Σ. μπορεί να διοριστεί μόνο πρωτοβάθμιος καθηγητής Εμπορικών, Φυσικών, Χημείας ή Μαθηματικών και με την προϋπόθεση ότι έχει τριετή προϋπηρεσία ως τμηματάρχης α΄ τάξης και φυσικά διακρίνεται για την εργατικότητά του και την επιστημονική του κατάρτιση.

Ως Υποδιευθυντής Μ.Ε.Σ. διορίζεται καθηγητής Εμπορικών, Φυσικών ή Μαθηματικών και με την προϋπόθεση ότι έχει τριετή προϋπηρεσία ως τμηματάρχης α΄ τάξης σε Ε.Σ.. Αν δεν υπάρχει κάποιος καθηγητής αυτών των ειδικοτήτων που να πληροί τις προϋποθέσεις, τότε διορίζεται οποιοσδήποτε καθηγητής άλλης ειδικότητας έχει την έγκριση του αρμόδιου υπηρεσιακού Συμβουλίου.

Το μάθημα των Θρησκευτικών ανατίθεται σε πτυχιούχους της Θεολογικής Σχολής ή σε διδάκτορες του φιλολογικού τμήματος της Φιλοσοφικής Σχολής, οι οποίοι έχουν αποκτήσει τα προσόντα καθηγητή γυμνασίου κατά τον Ν. 2991, ενώ σύμφωνα με το αρχειακό υλικό που αναφέρεται στο σχολικό έτος 1916 και εξής και το Β.Δ. του 1919 το μάθημα των Θρησκευτικών ανατίθεται σε πτυχιούχους της Θεολογικής Σχολής Αθηνών ή της Θεολογικής Σχολής Χάλκης ή σε πτυχιούχους του φιλολογικού τμήματος της Φιλοσοφικής Σχολής καθώς και σε πτυχιούχους ξένου ομοταγούς Πανεπιστημίου.

Τα μαθήματα των Ελληνικών και της Γενικής Ιστορίας ανατίθενται σε διδάκτορες του φιλολογικού τμήματος της Φιλοσοφικής Σχολής κατέχοντας τα προσόντα καθηγητή γυμνασίου. Κατά το αρχειακό υλικό, το Β.Δ. του 1919, τον Ν. 5197/1931 και το Ν.Δ. 10/1395 μπορεί να διορίζεται καθηγητής Ελληνικών όποιος έχει πτυχίο Πανεπιστημίου Ελληνικής Φιλολογίας ή ξένου ομοταγούς Πανεπιστημίου.

---

[953] Φ15, έγγραφα 516-523, ό.π.
[954] Ν. 2261, ΕτΚ, αρ. 189, τχ. Α΄/ 21 Αυγούστου 1931.
[955] Ν. 5197, ΕτΚ, αρ. 233, τχ. Α΄/ 27 Ιουλίου 1931.
[956] Α.Ν.1858, ΕτΚ, αρ. 185, τχ. Α΄/ 23 Ιουνίου 1951.
[957] Νόμος 3272, ΕτΚ, αρ. 159, τχ. Α΄/ 25 Ιουνίου 1955.
[958] ΕτΚ, αρ. 241, τχ. Α΄/ 5 Νοεμβρίου 1919.
[959] ΕτΚ, αρ. 451, τχ. Α΄/ 9 Οκτωβρίου 1935.

Τα Μαθηματικά[960] κατά τον Ν. 2291 ανατίθενται σε διδάκτορες των μαθηματικών με προσόντα καθηγητή γυμνασίου ή σε διδάκτορες μαθηματικών, οι οποίοι έχουν λάβει τον διδακτορικό τους τίτλο τουλάχιστον τέσσερα έτη και έχουν σπουδάσει άλλα δύο χρόνια σε αναγνωρισμένη Ευρωπαϊκή Σχολή. Κατά το αρχειακό υλικό, το Β.Δ. του 1919, τον Ν. 5197/1931 και το Ν.Δ. 10/1395 μπορεί να διορίζεται καθηγητής Μαθηματικών όποιος έχει πτυχίο Πανεπιστημίου οικείας Σχολής.

Τα μαθήματα της Γεωγραφίας, της Φυσικής Ιστορίας, της Φυσικής, της Χημείας και της Εμπορευματολογίας κατά τον Ν. 2291 ανατίθενται σε διδάκτορες των φυσικών επιστημών με προσόντα καθηγητή γυμνασίου ή σε διδάκτορες φυσικών επιστημών, οι οποίοι έχουν λάβει τον διδακτορικό τους τίτλο τουλάχιστον τέσσερα έτη και έχουν σπουδάσει άλλα δύο χρόνια σε αναγνωρισμένη Ευρωπαϊκή Σχολή. Κατά το αρχειακό υλικό και το Β.Δ. του 1919 τα μαθήματα της Φυσικής Ιστορίας, της Φυσικής, της Χημείας και της Εμπορευματολογίας ανατίθενται σε πτυχιούχους των Φυσικών Επιστημών ελληνικού ή ξένου Πανεπιστημίου ή του χημικού τμήματος ελληνικού ή ξένου Πολυτεχνείου.

Τα μαθήματα των ξένων γλωσσών ανατίθενται σε διδάσκοντες οι οποίοι έχουν περάσει επιτυχώς τις εξετάσεις του Υπουργείου Δημόσιας Εκπαίδευσης στο εν λόγω αντικείμενο και έχουν λάβει άδεια διδασκαλίας ή σε καθηγητές που έχουν ήδη διδάξει τα μαθήματα αυτά σε αναγνωρισμένες εμπορικές σχολές ή σε εσπερινά σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης. Κατά τον Ν. 5197/1931 και το Ν.Δ. 10/1935 μπορεί να διορίζεται καθηγητής Γαλλικής και Αγγλικής γλώσσας όποιος έχει πτυχίο Πανεπιστημίου της Γαλλικής, Γερμανικής ή της Αγγλικής Φιλολογίας αντίστοιχα. Σύμφωνα με τον Α.Ν. 1858/1951 για τους καθηγητές της Αγγλικής γλώσσας προβλέπεται ότι για την προετοιμασία τακτικών καθηγητών Αγγλικής γλώσσας στη Μέση Εκπαίδευση, ιδρύεται στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και Θεσσαλονίκης τμήμα Αγγλικών σπουδών. Μέχρι όμως να ολοκληρώσουν την τετραετή φοίτησή τους οι πρώτοι σπουδαστές του Αγγλικού τμήματος, η διδασκαλία της Αγγλικής γλώσσας στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης ανατίθεται προσωρινά σε όσους υποψήφιους έχουν απολυτήριο Ελληνικού Γυμνασίου ή ισότιμου τίτλου ξένου Εκπαιδευτηρίου και επιτύχουν στη γραπτή και προφορική δοκιμασία ενώπιον

[960] Συμπεριλαμβανομένης και της εμπορικής αριθμητικής.

τριμελούς επιτροπής του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας. Κάτι ανάλογο ισχύει και για τους καθηγητές της Γερμανικής[961].

Σύμφωνα με τον Ν. 2991/1903, τα Εμπορικά μαθήματα καθώς και η Ιστορία του Εμπορίου ανατίθενται σε πτυχιούχους εσπερινής μέσης ή ανώτερης εμπορικής σχολής ή σε καθηγητές που έχουν ήδη διδάξει τα μαθήματα αυτά σε αναγνωρισμένες εσπερινές εμπορικές σχολές ή σε όσους έχουν απολυτήριο γυμνασίου ή πτυχίο εμπορικής σχολής και έχουν διδάξει τα εν λόγω μαθήματα τουλάχιστον τέσσερα έτη σε ιδιωτικές εμπορικές σχολές, ενώ παράλληλα έχουν περάσει με επιτυχία ειδικές εξετάσεις εμπορικών μαθημάτων από αρμόδια επιτροπή του Υπουργείου Δημόσιας Εκπαίδευσης. Κατά τον Ν. 5197/1931 ο καθηγητής των Εμπορικών μαθημάτων θα πρέπει να είναι πτυχιούχος της Ανωτάτης Σχολής Οικονομικών και Εμπορικών Σπουδών, να έχει παρέλθει τουλάχιστον ένα έτος από την κτήση του πτυχίου του, αλλά και να επιτύχει σε εξετάσεις Νομικών μαθημάτων, Στενογραφίας, Δακτυλογραφίας και Λογιστικής. Εφόσον πληροί τις τρεις προαναφερθείσες προϋποθέσεις, μόνον τότε μπορεί να διορισθεί ως καθηγητής Εμπορικών μαθημάτων. Σύμφωνα με το Ν.Δ. του 1935 οι καθηγητές των Εμπορικών, αναλαμβάνουν και τα Νομικά μαθήματα. Ο Νόμος 458/1943 ορίζει ότι καθηγητές των Εμπορικών μαθημάτων εκτός από τις ανωτέρω περιπτώσεις μπορούν να διοριστούν και οι πτυχιούχοι της Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών και όσοι έχουν πτυχίο Δημόσιας Μέσης Εμπορικής Σχολής, καταλαμβάνοντας όμως μόνο το 1/3 των κενών θέσεων.

Η Πολιτική Οικονομία και το Εμπορικό Δίκαιο ανατίθενται έναντι μισθού σε καθηγητές Πανεπιστημίου ή σε υφηγητές των μαθημάτων αυτών στη Νομική Σχολή ή σε διδάκτορες οι οποίοι έχουν συγγράψει έργα σχετικά με τα μαθήματα αυτά. Κατά το Β.Δ. του 1919 τα εν λόγω μαθήματα καθώς και το μάθημα της Δημοσιονομίας ανατίθενται σε πτυχιούχους των νομικών ή των πολιτικών επιστημών ελληνικού ή ξένου Πανεπιστημίου.

Η Καλλιγραφία και η γυμναστική (φυσική αγωγή) ανατίθενται σε όσους έχουν τα απαραίτητα προσόντα να διδάξουν αυτά τα μαθήματα σε δημόσια σχολεία μέσης εκπαίδευσης και ήδη έχουν τουλάχιστον πενταετή προϋπηρεσία.

Τη Δακτυλογραφία μπορούν να διδάξουν όσοι έχουν απολυτήριο γυμνασίου ή Πρακτικού Λυκείου ή πτυχίο εμπορικής σχολής ή δίπλωμα Αρσακείου ή πτυχίο

[961] Φ 24, έγγραφο 24059, από τις ταξινομήσεις των ΓΑΚ του έτους 2013.

Καλλιγράφου και έχουν λάβει άδεια διδασκαλίας από το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας μετά από επιτυχή εξέταση στο αντικείμενο.

Τη Στενογραφία μπορούν να τη διδάξουν όσοι έχουν απολυτήριο γυμνασίου ή Βαρβακείου Λυκείου ή Πρακτικού Λυκείου ή πτυχίο εμπορικής σχολής και έχουν διατελέσει τουλάχιστον τρία χρόνια στενογράφοι στη Βουλή. Επίσης μπορεί να ανατεθεί σε όσους έλαβαν πτυχίο Στενογραφίας από το Υπουργείο Δημόσιας Εκπαίδευσης μετά από ειδικές εξετάσεις.

Το μάθημα « Αρχαί του ισχύοντος εν Ελλάδι δικαίου» ανατίθεται σε διδάκτορες της Νομικής Σχολής που έχουν αποκτήσει τα προσόντα διδασκαλίας του μαθήματος του Εμπορικού Δικαίου και της Πολιτικής Οικονομίας στις Ε.Σ.[962]

Το μάθημα της Υγιεινής, κατά το Ν.Δ. 10/1935, ανατίθεται σε ιατρούς και κυρίως σε όσους έχουν διδακτική προϋπηρεσία σε Επαγγελματικές Σχολές.

Για όσα άλλα τεχνικά μαθήματα προβλέπονται στο πρόγραμμα σπουδών μιας εμπορικής σχολής, κατάλληλοι να τα διδάξουν είναι όσοι εκπαιδευτικοί έχουν συναφές με το μάθημα πτυχίο ή όσοι έλαβαν ανάλογο πτυχίο από το Υπουργείο Δημόσια Εκπαίδευσης μετά από ειδικές εξετάσεις.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται συνοπτικά τα προσόντα που πρέπει να έχουν οι διδάσκοντες για να προσληφθούν στις εμπορικές σχολές. Από τον πίνακα και το διάγραμμα συμπεραίνουμε ότι οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί της εμπορικής εκπαίδευσης είχαν πολύ υψηλό μορφωτικό επίπεδο.

Αξίζει να αναφερθεί ότι από την μελέτη των Φύλλων Εφημερίδας Κυβερνήσεως, βρέθηκε μόνο ένας Νόμος[963] σχετικός με τα προσόντα του διδάκτορα και τον τρόπο απονομής διδακτορικού διπλώματος, το 1944 και αφορά στους πτυχιούχους της Ανωτάτης Σχολής Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών. Σύμφωνα με τον εν λόγω Νόμο για να λάβει κάποιος υποψήφιος τον τίτλο του διδάκτορα, πρέπει να έχει πτυχίο Ανωτάτης Σχολής Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών, να έχει γράψει στην ελληνική γλώσσα την διατριβή του σε θέμα σχετικό με την επιστήμη του και να την έχει παρουσιάσει και υποστηρίξει προφορικά με επιτυχία στην επιτροπή των αρμόδιων καθηγητών που έχουν οριστεί από τη Γενική Συνέλευση της Σχολής για την κρίση και την αξιολόγηση της διατριβής.

[962] Φ15, έγγραφο 515, ό.π.

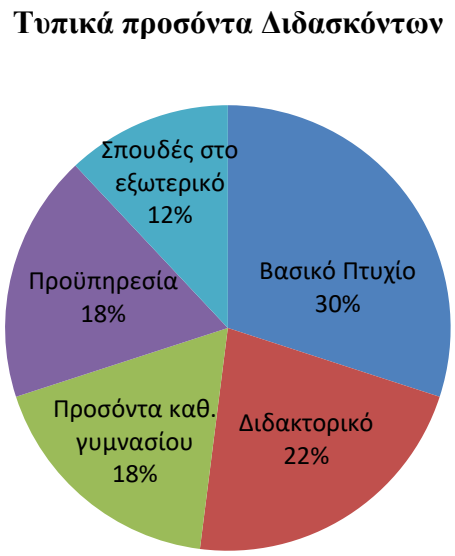
[963] Ν. 1131, ΕτΚ, αρ. 14, τχ. Α΄/ 24 Ιανουαρίου 1944.

Αντικείμενο	**Βασικό Πτυχίο**	**Διδακτορικό**	**Προσόντα καθ. Γυμνασίου**	**Προϋπηρεσία**	**Σπουδές στο εξωτερικό**
Θρησκευτικά	√	√	√		
Ελληνικά	√	√	√		
Γενική Ιστορία	√	√	√		
Μαθηματικά	√	√	√		√
Γεωγραφία	√	√	√		√
Φυσική Ιστορία	√	√	√		√
Φυσική	√	√	√		√
Χημεία	√	√	√		√
Εμπορευματολογία	√	√	√		√
Ξένες γλώσσες	√			√	
Εμπορικά μαθήματα	√			√	
Ιστορία Εμπορίου	√			√	
Πολιτική Οικονομία	√	√		√	
Εμπορικό Δίκαιο	√	√		√	
Καλλιγραφία				√	
Γυμναστική				√	
Στενογραφία				√	
Υγιεινή	√			√	
Αρχαί του ισχύοντος εν Ελλάδι δικαίου			√		

Πίνακας 23: Αναλυτικός πίνακας τυπικών προσόντων καθηγητών Ε.Σ.

Αντικείμενο	Βασικό Πτυχίο	Διδακτορικό	Προσόντα καθ. Γυμνασίου	Προϋπηρεσία	Σπουδές στο εξωτερικό
19	15	11	9	9	6
Ποσοστό %	30	22	18	18	12

Πίνακας 24: Πίνακας ποσοστών τυπικών προσόντων καθηγητών Ε.Σ.

Διάγραμμα 9: Τυπικά προσόντα καθηγητών Ε.Σ.

Από τους ανωτέρω πίνακες εξάγεται το συμπέρασμα ότι το μορφωτικό επίπεδο των εκπαιδευτικών ήταν πολύ υψηλό και μάλιστα αξίζει να αναφερθεί ότι το κράτος μεριμνούσε για τη διαρκή τους επιμόρφωση, με στόχο την άριστη κατάρτισή τους, ώστε και οι εκπαιδευτικοί με τη σειρά τους να προσφέρουν στους μαθητές υψηλού επιπέδου επιστημονική γνώση. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην ΕτΚ[964] προβλέπεται από το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, ειδικό επίδομα 48.000δρχ. συνολικά για τους καθηγητές Δ.Ε.Σ., οι οποίοι μεταβαίνουν στο εξωτερικό για να μετεκπαιδευθούν, να επιμορφωθούν και να εξειδικεύσουν τις σπουδές τους.

[964] ΕτΚ, αρ.11, τχ. Α΄, 12/01/1926.

vi. Η Ανώτατη Σχολή Εμπορικών Σπουδών

Το 1919 ο Ελευθέριος Βενιζέλος προσκαλεί στην Ελλάδα τον καθηγητή του Πανεπιστημίου της Λωζάνης Γεώργιο Παγιάρ στον οποίο αναθέτει τη σύσταση Οργανισμού για την ίδρυση και λειτουργία Ανώτατης Εμπορικής Σχολής, κατά το πρότυπο της αντίστοιχης Σχολής του Πανεπιστημίου της Λωζάνης. Με βάση την πρόταση Παγιάρ δημοσιεύεται ο νόμος 2191/18-6-1920 με τον οποίο ιδρύεται η «Ανωτάτη Σχολή Εμπορικών Σπουδών»- το σημερινό Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών-, η οποία υπάγεται στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας[965] και είναι ισότιμη με το Πανεπιστήμιο των Αθηνών. Η Σχολή εγκαθίσταται προσωρινά στο κτήριο στο οποίο στεγαζόταν η Εμπορική και Βιομηχανική Ακαδημία Ρουσόπουλου, στην Πλατεία Κάνιγγος και εξοπλίζεται με έπιπλα της Α΄ ΔΕΣΑΑ[966]. Πρώτος Διευθυντής της Ανωτάτης Σχολής Εμπορικών Σπουδών υπήρξε ο Κ. Κανελλόπουλος[967]. Στο πρώτο έτος λειτουργίας του Ιδρύματος εγγράφονται 170 φοιτητές. Για να εισαχθεί ένας σπουδαστής στην εν λόγω Σχολή πρέπει αφενός να περάσει επιτυχώς τις εισιτήριες εξετάσεις[968], αφετέρου να έχει απολυτήριο Γυμνασίου ή Πρακτικού Λυκείου ή Μέσης Δημόσιας Εμπορικής Σχολής ή τετρατάξιας ημεδαπής αναγνωρισμένης μέσης ιδιωτικής Σχολής.

Σκοπός της Σχολής είναι η κατάρτιση επιστημόνων ανωτάτης εμπορικής και οικονομικής μορφώσεως για τις ανάγκες του εμπορίου, της βιομηχανίας, του τραπεζικού τομέα, των ασφαλιστικών εταιρειών και των υπηρεσιών του Κράτους.

Στην αρχή της λειτουργίας της Σχολής η διάρκεια σπουδών ήταν τριετής. Το 1955, σχεδόν 35 χρόνια από την ίδρυσή της, η φοίτηση αυξάνεται από τα τρία στα τέσσερα έτη και στο τέταρτο έτος οι σπουδές χωρίζονται σε δύο κατευθύνσεις: στις Οικονομικές Επιστήμες και τις Εμπορικές Επιστήμες.

Τα πρώτα αντικείμενα που διδάσκονται είναι: Πολιτική Οικονομία, Λογιστική, Χημεία, Γενικά Μαθηματικά, Εμπορική Οικονομία, Αστικό και Εμπορικό Δίκαιο. Μόλις τρία χρόνια μετά από την έναρξη των μαθημάτων, το πρόγραμμα σπουδών

[965] Ν. 2191/18-6-1920, ΕτΚ, αρ.133, τχ. Α΄,18-6-1920.

[966] Φ16, έγγραφο 16296, ό.π. Έγγραφο του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, σύμφωνα με το οποίο εντέλλεται ο Διευθυντής της Α΄ ΔΕΣΑΑ να παραχωρήσει 50 θρανία, 3 έδρες και 3 μελανοπίνακες στον Διευθυντή της Ανωτάτης Σχολής Εμπορικών Σπουδών προκειμένου να ξεκινήσει τη λειτουργία της.

[967] Φ16, έγγραφο 16296, ό.π.

[968] Τα μαθήματα στα οποία οι υποψήφιοι εξετάζονται κατά τις εισιτήριες εξετάσεις είναι τα Ελληνικά, τα Γαλλικά, τα Μαθηματικά και η Φυσική.

διευρύνεται. Διδάσκονται Λογιστική, Γενικά Μαθηματικά, Οικονομικά Μαθηματικά, Οικονομική Γεωγραφία, Χημεία, Εμπορευματολογία, Ιστορία του Εμπορίου και του Οικονομικού Πολιτισμού, Ιστορία της Οικονομικής, Πολιτική Οικονομία, Εμπορική Οικονομία, Στοιχεία Δημοσίου και Ιδιωτικού Δικαίου, Εμπορικό- βιομηχανικό και ναυτικό Δίκαιο, Στενογραφία, Στατιστική, Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά, Ιταλικά (προαιρετικά), Εμπορική Πολιτική, Τελωνειακή Νομοθεσία, Φορολογική Νομοθεσία, Εργατική Νομοθεσία, Διεθνές Δίκαιο, Δημοσιονομία, Μέθοδοι και Ιστορία Εμπορικής Εκπαίδευσης[969]. Οι ώρες των μαθημάτων σύμφωνα με το Β.Δ./ 30/07/1920 κατανέμονται ως εξής[970]:

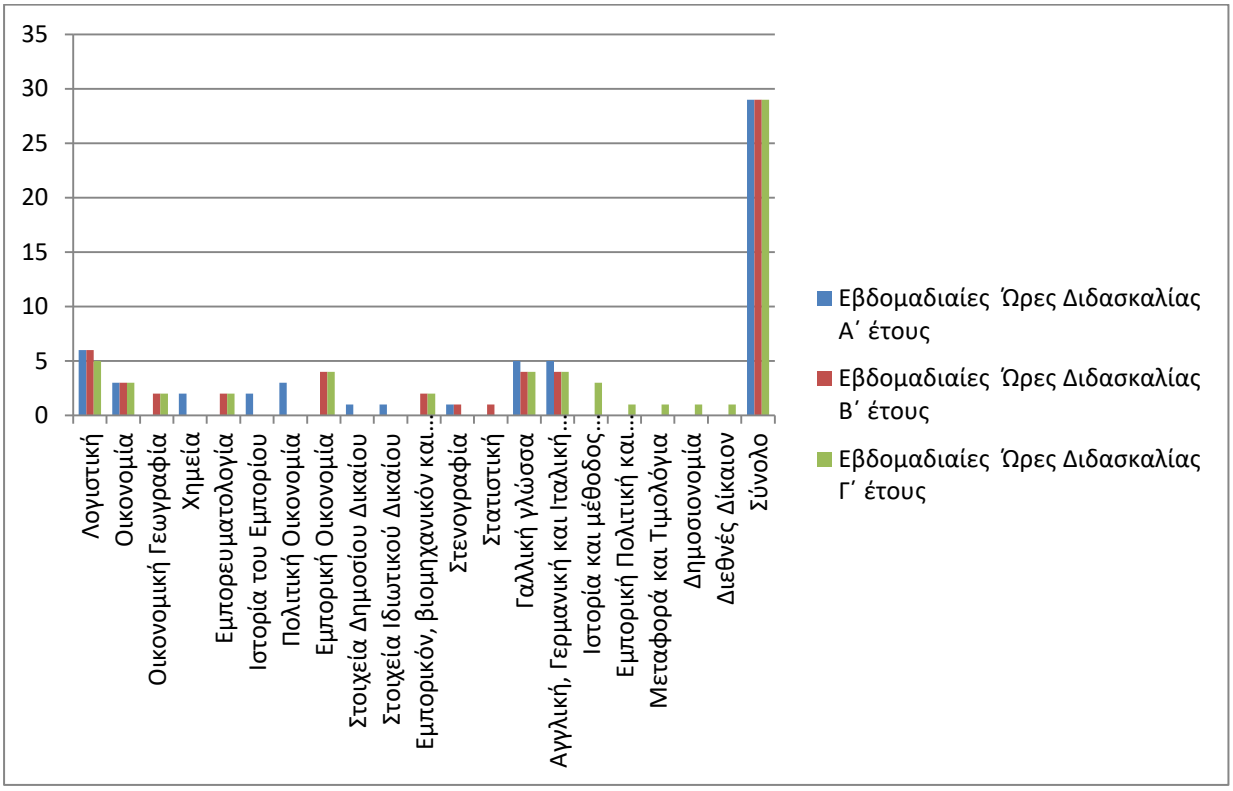
Μάθημα	Εβδομαδιαίες Ώρες Διδασκαλίας Α΄ έτους	Εβδομαδιαίες Ώρες Διδασκαλίας Β΄ έτους	Εβδομαδιαίες Ώρες Διδασκαλίας Γ΄ έτους
Λογιστική	6	6	5
Οικονομία	3	3	3
Οικονομική Γεωγραφία		2	2
Χημεία	2		
Εμπορευματολογία		2	2
Ιστορία του Εμπορίου	2		
Πολιτική Οικονομία	3		
Εμπορική Οικονομία		4	4
Στοιχεία Δημοσίου Δικαίου	1		
Στοιχεία Ιδιωτικού Δικαίου	1		
Εμπορικόν, βιομηχανικόν και ναυτικόν δίκαιον		2	2
Στενογραφία	1	1	
Στατιστική		1	
Γαλλική γλώσσα	5	4	4
Αγγλική, Γερμανική και Ιταλική (κατ' επιλογήν)	5	4	4
Ιστορία και μέθοδος Εμπορικής Εκπαιδεύσεως			3
Εμπορική Πολιτική			1

[969] Πανελλήνιο Λεύκωμα Εκ1ατονταετηρίδος, ό.π., σσ.46.

[970] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 8

και Τελωνειακή Νομοθεσία			
Μεταφορά και Τιμολόγια			1
Δημοσιονομία			1
Διεθνές Δίκαιον			1
Σύνολο	29	29	29

Πίνακας 25: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ανώτατης Σχολής Εμπορικών Σπουδών

Διάγραμμα 10: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Ανώτατης Σχολής Εμπορικών Σπουδών

Η σχέση των Μέσων Εμπορικών Σχολών με την Ανώτατη Σχολή Εμπορικών Σπουδών

Η φοίτηση στις Μέσες Δημόσιες Εμπορικές Σχολές και φυσικά στην Α΄ ΔΕΣΑΑ διασφάλιζε τις προϋποθέσεις της προετοιμασίας με τον καλύτερο τρόπο των σπουδαστών της όχι μόνο για τον επαγγελματικό στίβο, αλλά και για την πρόσβασή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, καθώς το απολυτήριο της Μέσης Εμπορικής Σχολής ήταν το διαβατήριο για την εισαγωγή στην Ανώτατη Σχολή Εμπορικών Σπουδών. Επίσης μελετώντας τα ωρολόγια προγράμματα της Εμπορικής Εκπαίδευσης και της Ανώτατης Σχολής Εμπορικών Σπουδών εντοπίζουμε πολλά

κοινά μαθήματα, όπως την Πολιτική Οικονομία, τη Λογιστική, το Αστικό και Εμπορικό Δίκαιο, την Οικονομική Γεωγραφία, την Εμπορευματολογία, την Ιστορία του Εμπορίου, τις Ξένες Γλώσσες, τη Φορολογική Νομοθεσία κ.ά. Αυτό αποδεικνύει τη στενή σχέση της Μέσης Εμπορικής Εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας. Η εξειδίκευση στις οικονομικές και εμπορικές γνώσεις, που καλλιεργούνταν στις Μ.Δ.Ε.Σ. αποτελούσε το εφαλτήριο για την πραγματοποίηση οικονομικών και εμπορικών σπουδών υψηλών επιστημονικών απαιτήσεων. Ως εκ τούτου η Ανώτατη Σχολή Εμπορικών Σπουδών υποδεχόταν τους αποφοίτους των Μ.Ε.Σ. (και της Α΄ ΔΕΣΑΑ) με την βεβαιότητα ότι αυτοί θα αντεπεξέρχονταν στις απαιτήσεις της οικονομικής και εμπορικής επιστήμης, έτσι όπως αυτές υποστηρίζονταν ακαδημαϊκά από το πρόγραμμα σπουδών της εν λόγω πανεπιστημιακής σχολής[971].

[971] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 8

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΚΑΙ Η Α΄ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΡΡΕΝΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΟΙ ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Ι. Οι ιδιωτικές σχολές

α. Η «Βιομηχανική και Εμπορική Ακαδημία» του Όθωνος Ρουσόπουλου

Η «**Βιομηχανική και Εμπορική Ακαδημία**»[972], η οποία θεωρείται η μακροβιότερη και σημαντικότερη ιδιωτική σχολή επαγγελματικής εκπαίδευσης στην Αττική, ιδρύθηκε το 1894 στον Πειραιά από τον χημικό Όθωνα Ρουσσόπουλο και τον φυσικό Ιωάννη Γεράκη[973] και δύο χρόνια αργότερα μετεγκατεστάθη στην Αθήνα. Ιδρύεται σε μία εποχή κατά την οποία η οικονομία της Ελλάδας μόλις είχε αρχίσει να κάνει τα πρώτα της βήματα για να ξεφύγει από τη στενή μορφή της κλειστής αγροτικής και βιοτεχνικής παραγωγής. Σκοπός της ήταν η παροχή πρακτικής μόρφωσης με στοιχεία θεωρητικών γνώσεων[974]. Στην αρχή της λειτουργίας της η φοίτηση ήταν τετραετής, με τα δύο πρώτα χρόνια κοινά για όλους τους σπουδαστές και τα δύο τελευταία χρόνια να επιλέγουν οι σπουδαστές την ειδίκευσή τους στον βιομηχανικό ή εμπορικό τομέα. Η εν λόγω Ακαδημία, λειτούργησε στην αρχή με τρεις σχολές: Την σχολή Χημικών Βιομηχάνων με τμήματα Ζυμοτεχνών, Ελαιουργών και Ζωοτεχνών, την Εμπορική Σχολή και την Γεωργική Σχολή[975]. Μετά από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της καταργήθηκε η προκαταρκτική φοίτηση και εισήχθησαν στο πρόγραμμα σπουδών ορισμένα κοινά μαθήματα. Η φοίτηση ορίστηκε σε διετή, ενώ καταρτίστηκε πρόγραμμα σπουδών το οποίο χαρακτήριζε η πληθώρα των εξειδικευμένων

[972] Η Ακαδημία (1894-1923) υπήρξε ίδρυμα ανώτερης βαθμίδας και η εμπορική σχολή της αποσκοπούσε στην επιστημονική κατάρτιση εμπόρων, λογιστών, τραπεζικών υπαλλήλων. Στη Σχολή αυτή διδάχτηκε για πρώτη φορά η Λογιστική στη χώρα μας. Δρίτσα, Μ. & Πάκος, Θ. (2011), ό.π., σσ.183.

[973] Λίγα χρόνια αργότερα ο Γεράκης απεσύρθη από την Ακαδημία και το 1900 ίδρυσε νέα Σχολή στην Αθήνα, την «Αθηναϊκή Σχολή του Εμπορίου και της Βιομηχανίας», Πανελλήνιο Λεύκωμα Εκατονταετηρίδος 1821-1921, τόμος Β΄ «Ναυτιλία- Εμπόριο- Βιομηχανία», σσ.43.

[974] *Το **1905** αναγνωρίζεται ως "ίδρυμα ανωτέρας τεχνικής εκπαιδεύσεως", τίθεται υπό την εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας και καθίσταται ουσιαστικά ισότιμη σχολή με Πολυτεχνείο. Λειτούργησε μέχρι το 1923, ένα χρόνο δηλαδή μετά τον θάνατο του ιδρυτή της.* Στρ.Παπαϊωάννου, *«Ένα πρωτοποριακό ίδρυμα και η εποχή του: Η Εμπορική και Βιομηχανική Ακαδημία»*, Σπουδαί, Περιοδική έκδοσις Ανωτάτης Βιομηχανικής Σχολής, Ακαδημαϊκό έτος 1950-51, τχ. Β΄ και Γ΄.

[975] Δελτίον της εν Αθήναις Βιομηχανικής και Εμπορικής Ακαδημίας, Τόμοι ετών 1896-1901 και ΕτΚ, τχ. Α΄, αρ. 224-15/11/1905 και αρ. 238 - 26/11/1905.

πρακτικών μαθημάτων σε συνδυασμό με τα μαθήματα των απαραίτητων θεωρητικών γνώσεων[976].

Ενδεικτικά παρατίθεται το πρόγραμμα διδασκομένων μαθημάτων της Εμπορικής Σχολής της «Βιομηχανικής και Εμπορικής Ακαδημίας» κατά το σχολικό έτος 1910-1911[977]:

Μαθήματα	**Α΄**	**Β΄**	**Σύνολον**
Εμποριολογία	2		2
Εμπορική Αλληλογραφία		2	2
Λογιστική	4	2	6
Πρακτικόν Εμπορικόν Γραφείον	2	4	6
Οικονομική Γεωγραφία	2	3	5
Οικονομικά Μαθηματικά	3	3	6
Ιστορία του Εμπορίου	1	1	2
Στατιστική		1	1
Τελωνειακά και Δασμολογικά		2	2
Πολιτική Οικονομία		2	2
Εμπορικόν Δίκαιον	2	2	4
Βιομηχανική Χημεία	2		2
Εμπορευματολογία		3	3
Ηλεκτροτεχνία	1		1
Τηλεγραφική		1	1
Γαλλικά	5	2	7
Αγγλικά	3	2	5
Στενογραφία	2		2
Καλλιγραφία	2	1	3
Γραφομηχαναί	3	3	6
Σύνολο	34	34	68

Πίνακας 26: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Βιομηχανικής και Εμπορικής Ακαδημίας

Το προαναφερθέν πρόγραμμα σπουδών είναι αρκετά προοδευτικό, καθώς αναφέρονται μαθήματα όπως η Στατιστική, η Ηλεκτροτεχνία και τα Τελωνειακά και Δασμολογικά που δεν διδάσκονται σε Δημόσιες Εμπορικές Σχολές.

[976] Δελτίον Βιομηχανικής και Εμπορικής Ακαδημίας, 1897-1898, σσ.72.
[977] Παπαϊωάννου, Στρ. (1950), ό.π., Σπουδαί, τομ. Α΄, σσ. 243.

Στις εγκαταστάσεις της Ακαδημίας λειτούργησαν από το πρώτο έτος πρότυπα χημικά εργαστήρια, εξοπλισμένα με όλα τα σύγχρονα για την εποχή επιστημονικά όργανα[978]. Η ίδρυση και η λειτουργία των εργαστηρίων μαρτυρεί αφ' ενός την προσπάθεια κατάρτισης των σπουδαστών με πρακτική εφαρμογή στις δυνατότητες της εμπορικής και βιομηχανικής δραστηριότητας και αφ' ετέρου προσδίδει επιστημονική διάσταση στην τεχνική παιδεία. Στο Εμπορικό Τμήμα εφαρμόσθηκαν πρωτοποριακοί- για την εποχή εκείνη- τρόποι διδασκαλίας των εμπορικών μαθημάτων. Περιπατητικές συνομιλίες, γραφεία πρακτικών εφαρμογών και η περιπτωσιακή μέθοδος[979]. Σπουδαίο έργο της Ακαδημίας Ρουσόπουλου ήταν και η έκδοση του περιοδικού «Δελτίο Εμπορικής και Βιομηχανικής Ακαδημίας», το οποίο αφορούσε στη διάδοση τεχνικών και εμπορικών γνώσεων. Το περιοδικό που πρωτοεκδόθηκε το 1895 τυπωνόταν σε 12.500 αντίτυπα, γραμμένα στη δημοτική γλώσσα και κυκλοφορούσε σε όποια μεριά της γης υπήρχε ελληνική κοινότητα[980].

Συνοψίζοντας, η Ακαδημία Ρουσόπουλου ξεκίνησε τη λειτουργία της όταν πρωτοεμφανίστηκε η ελληνική αστική τάξη κι αναπτύχθηκε μαζί της κατά την πρώτη εικοσαετία του 20ού αιώνα. Πραγματικά, κατά το διάστημα αυτό η αξία του εξωτερικού εμπορίου της χώρας συνεχώς αυξάνεται, για να φτάσει το 1920 η αξία του εισαγωγικού εμπορίου τα 160 εκατομμύρια χρ. δρχ. και η αντίστοιχη του εξαγωγικού τα 144 εκατ. Πρώτη φορά το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου του εξωτερικού εμπορίου, που ήταν 46% κατά το 1901, κατέβηκε στα 16%[981].

Μετά από την παύση της λειτουργίας της ακαδημίας[982], το κενό της προσπάθησε να αναπληρώσει «Η εν Αθήναις Εταιρεία ¨Εκπαιδευτική Αναγέννησις¨», η οποία συστάθηκε το 1924 και ήταν ιδιωτικής πρωτοβουλίας[983].

[978] Παπαϊωάννου, Στρ. (1950), ό.π., σσ. 236-254.
[979] Παπαϊωάννου, Στρ. (1950), ό.π., σσ. 244.
[980] Παπαϊωάννου, Στρ. (1950), ό.π., σ. 246-248.
[981] Παπαϊωάννου, Στρ. (1950), ό.π., σ. 252-253.
[982] Η Ακαδημία διαλύθηκε τον Αύγουστο του 1922, μετά από τον θάνατο του ιδρυτή της. Φ16, έγγραφο 16212, από τις ταξινομήσεις των ΓΑΚ του 2013.
[983] Δημαράς, Α. (2013), ό.π., σσ. 189.

β. Η «Εμπορική και Λογιστική Σχολή Παναγιωτόπουλου»

Η «Εμπορική και Λογιστική Σχολή Παναγιωτόπουλου» ιδρύθηκε το 1904 στον Πειραιά και λειτούργησε υπό την προστασία του "Εμπορικού Συλλόγου Πειραιά", ενώ παράλληλα δεχόταν και την αρωγή του Δήμου Πειραιώς. Η εν λόγω Ε.Σ. όταν ιδρύθηκε ήταν τριτάξια και προϊόντος του χρόνου έγινε τετρατάξια κατά τα πρότυπα των Δ.Ε.Σ. της χώρας. Στη σχολή λειτουργούσαν δύο κατευθύνσεις, η εμπορική και η λογιστική. Το 1906 ο ιδρυτής της σχολής[984] εξέδωσε τον πρώτο τόμο της «Εγκυκλοπαίδειας Εμπορικής Μόρφωσης», ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ως διδακτικό εγχειρίδιο σε πολλές εμπορικές σχολές σε ολόκληρη την χώρα. Δύο χρόνια αργότερα η Σχολή άρχισε να εκδίδει το πρωτοποριακό περιοδικό «Εμπόριο», το οποίο έδωσε μεγάλη ώθηση στις ιδέες και τα ζητήματα της εμπορικής εκπαίδευσης. Το περιοδικό περιελάμβανε άρθρα Εμποριολογίας, Λογιστικής, Μαθηματικών, Εμπορικής Επιστολογραφίας, Εμπορικής Γεωγραφίας, Στατιστικής, Ιστορίας του Εμπορίου, Εμπορευματολογίας, Στενογραφίας, Νομικών και Οικονομολογικών ζητημάτων, Οικονομικής Πολιτικής, Εμπορικής Εκπαιδεύσεως, Εμπορικής παιδαγωγικής και διδακτικής, Εμπορικών Σχολών, εικόνες και χάρτες. Το 1912 το περιοδικό «Εμπόριο» σταμάτησε να εκδίδεται. Αντ' αυτού εκδόθηκαν από τον ιδρυτή της Σχολής Κ. Παναγιωτόπουλο το 1912 η «Ανωτέρα Λογιστική», η «Εμπορική Αριθμητική» και η «Εμποριολογία και Εμπορική Αλληλογραφία» που αποτέλεσαν τους υπόλοιπους τρεις τόμους της «Εγκυκλοπαίδειας Εμπορικής Μόρφωσης»[985].

Οι μαθητές της Σχολής Παναγιωτόπουλου υπήρξαν χιλιάδες από διάφορα μέρη της Ελλάδας αλλά και του εξωτερικού.

---

[984] Ο Κωνσταντίνος Παναγιωτόπουλος, ο οποίος αποφοίτησε από την Εμπορικήν και Βιομηχανικήν Ακαδημίαν Ρουσσόπουλου και Γεράκη, το 1903 είχε διορισθεί καθηγητής της Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αθηνών. Το 1904 ίδρυσε την «Εμπορική και Λογιστική Σχολή Παναγιωτόπουλου» και την διηύθυνε μέχρι το 1927. Φίλιος, Β. Φ. (1994). *Λογιστική και Εμπορικές Σπουδές στην Ελλάδα από την εποχή της Τουρκοκρατίας μέχρι την ίδρυση της ΑΣΟΕΕ*. Ανάτυπο από το Αρχείο Οικονομικής Ιστορίας, Αθήνα, Ιαν. – Δεκ. 1994.

[985] Πανελλήνιο Λεύκωμα Εκατονταετηρίδος 1821-1921, τόμος Β΄ «Ναυτιλία- Εμπόριο- Βιομηχανία», σσ.43-44.

γ. Η Εμπορική Σχολή της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας

Κυριότερος φορέας της γυναικείας εκπαίδευσης αναδεικνύεται κατά τον 19ο αιώνα η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία που ιδρύθηκε το 1836 με πρωτοβουλία του παιδαγωγού Ιωάννη Π. Κοκκώνη και ειδικότερο στόχο να περιορίσει τη ροή των μαθητριών στα σχολεία των δυτικών ιεραποστόλων[986]. Στόχος της ήταν να καταρτίσει ικανοποιητικά τις μαθήτριες για το επάγγελμα της δασκάλας, χωρίς να υπάρχει καμία πρόβλεψη για ανώτερες σπουδές ή για φοίτηση στο Πανεπιστήμιο. Η εκπαίδευση των κοριτσιών ήταν ανέκαθεν ένα ακανθώδες ζήτημα για την Ελλάδα καθώς η μέριμνα της πολιτείας ήταν –αν όχι ανύπαρκτη- μηδαμινή. Μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα, η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία ήταν ο μόνος φορέας που ασχολήθηκε με την εκπαίδευση των κοριτσιών. Η πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα αποτελεί το μεταίχμιο μιας νέας εποχής και για την ιστορία της γυναικείας εκπαίδευσης στη χώρα μας. Το 1904, χρονιά σύγκλησης του Πρώτου Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συνεδρίου, συμβολίζει το τέλος μιας εποχής και σηματοδοτεί τη μετάβαση σε μια άλλη για την εκπαίδευση των κοριτσιών[987]. Χρειάστηκαν ζυμώσεις μιας δεκαετίας μέχρι τον Ιούνιο του 1914 για να ιδρυθεί Εμπορική Σχολή θηλέων τετραετούς φοίτησης[988] από την Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία. Η σκέψη αυτή στηρίχθηκε στην πεποίθηση ότι θα έπρεπε να δοθεί η δυνατότητα στις γυναίκες να επιδοθούν και σε άλλα επαγγέλματα, εκτός από το διδασκαλικό, και να είναι προετοιμασμένες για πανεπιστημιακές σπουδές. Το 1914 ξεκινά τη λειτουργία της η Ε.Σ. Θηλέων της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας. Το 1917 η εν λόγω Εμπορική Σχολή αναγνωρίζεται ως ισότιμη με τις δημόσιες, αλλά το 1929 αναγκάζεται να διακόψει τη λειτουργία της, λόγω του μικρού αριθμού μαθητριών που παρουσιάσθηκαν. Αναλυτικότερα, το 1926 εξαιτίας οικονομικών δυσχερειών το Συμβούλιο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας πρότεινε την κατάργηση της Εμπορικής Σχολής Θηλέων. Το Υπουργείο Παιδείας αποφασίζει να μην κάνει δεκτό το αίτημα της κατάργησης και ενισχύει οικονομικά τη Σχολή[989]. Εφόσον όμως τα προβλήματα δεν ξεπεράστηκαν αποφασίστηκε η σταδιακή αφομοίωσή της από τις Δημόσιες

[986] Για τους πρωτεργάτες, τα ιδρυτικά μέλη και τις πρώτες ενέργειες της Εταιρείας, βλ. Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (1986). *Η μέση εκπαίδευση*. Αθήνα: ΙΑΕΝ, σσ.79-83.

[987] Φωτιάδου, Αν.(1998). *Πρώτον Ελληνικόν Εκπαιδευτικόν Συνέδριον, Αθήναι, Μάρτιος-Απρίλιος 1904: Η αντίφαση του εκπαιδευτικού αιτήματος στην πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης.

[988] https://www.arsakeio.gr/gr/about/history/milestones ανακτήθηκε: 12/01/20

[989] Φ 104, αρχεία 217-460, από τις ταξινομήσεις των ΓΑΚ του έτους 2013.

Εμπορικές Σχολές. Κατά το σχολικό έτος 1927-1928 λειτούργησαν οι τάξεις Γ΄ και Δ΄, ενώ το επόμενο σχολικό έτος μόνο η τελευταία τάξη[990].

Λίγα χρόνια πριν από τη διακοπή της λειτουργίας της, κατά το σχολικό έτος 1920-21 ενεγράφησαν 176 μαθήτριες εκ των οποίων φοίτησαν τακτικώς οι 159 και απολύθηκαν οι 25[991]. Αυτό το γεγονός αποδεικνύει ότι η αθηναϊκή κοινωνία, ακόμη και στην περίοδο του μεσοπολέμου, δίσταζε να αποδεχθεί για τα κορίτσια της άλλο επάγγελμα εκτός από αυτό της δασκάλας. Στην προαναφερθείσα σχολή ιδιαίτερη βαρύτητα δινόταν στη διδασκαλία των ξένων γλωσσών και κυρίως της Αγγλικής και της Γαλλικής. Τα δίδακτρα ανέρχονταν σε 50 δρχ. για το πρώτο εξάμηνο φοίτησης και σε 30 δρχ. για το δεύτερο εξάμηνο. Μέρος των διδάκτρων η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία το κατέβαλε στο Δημόσιο ταμείο[992]. Οι καθηγητές της Εμπορικής Σχολής Θηλέων στην πλειονότητά τους ήταν εκπαιδευτικοί που δίδασκαν και σε Δημόσιες Εμπορικές Σχολές[993]. Μετά από την παύση της σχολής, τα αρχεία της παραδόθηκαν στην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α.[994].

[990] Φ 104, αρχεία 217-460, ό.π.
[991] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 15
[992] Φ 104, αρχεία 1-216, ό.π.
[993] Φ 104, αρχεία 1-216, ό.π.
[994] Φ 104, αρχεία 217-460, ό.π.

ΙΙ. Οι δημόσιες σχολές μέσα από τη λειτουργία της Α΄ Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αρρένων Αθηνών

α. Το αρχειακό υλικό

Το πρωτογενές αρχειακό υλικό προέρχεται από τις ταξινομήσεις του 2013 των Γενικών Αρχείων του Κράτους. Περιλαμβάνει 3.192 έγγραφα από τους Φακέλους 15, 16, 17, 24, 26 και 104.

Τα 185 έγγραφα του Φακέλου 15 αφορούν στην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. και αναφέρονται στα έτη 1913-1916. Είναι στην πλειονότητά τους έγγραφα που σχετίζονται είτε με αιτήματα χρηματικής πίστωσης, είτε με θέματα προαγωγικών, απολυτηρίων, εισιτηρίων και κατατακτηρίων εξετάσεων, είτε έγγραφα και συμβολαιογραφικές πράξεις μίσθωσης κτιρίων που θα στέγαζαν τη Σχολή, το ενοίκιο των οποίων θα πλήρωνε το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δύο εκθέσεις Γενικών Επιθεωρητών Μέσης Εκπαίδευσης, μία του Γενικού Επιθεωρητή των Μαθηματικών Κ. Παπαδάκη[995] με θετική κριτική για τους δύο διδάσκοντες μαθηματικούς Γραικούση και Ρηγόπουλο και μία του Γενικού Επιθεωρητή των Φυσικών Στ. Κώνστα για τα Φυσικά μαθήματα και τη Γεωγραφία. Στη δεύτερη έκθεση ο Επιθεωρητής ασκεί αρνητική κριτική στους διδάσκοντες Σφυρή και Οικονόμου, χαρακτηρίζοντας την εργασία και τη διδασκαλία τους ανεπαρκή και αναποτελεσματική, καταθέτοντας στη συνέχεια τις δικές του προτάσεις[996] στο Υπουργείο.

Ο Φάκελος 16 περιέχει 590 έγγραφα τα οποία αφορούν στη λειτουργία της Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. από το 1921 έως και το 1924. Όπως σε όλους τους φακέλους έτσι και σε αυτόν μεγάλο μέρος των εγγράφων περιλαμβάνει τις Εκθέσεις λειτουργίας της

[995] Φ 15, αρχεία 486-487

[996] Πιο συγκεκριμένα στην Έκθεσή του προτείνει: 1. Την κατάρτιση Αναλυτικών Προγραμμάτων που να αφορούν στη διδακτέα ύλη των μαθημάτων της ειδικότητάς του. 2. Τη σύσταση επιτροπής, η οποία θα αποτελείται κυρίως από καθηγητές των Ε.Σ., με σκοπό την κατάρτιση και έκδοση των προαναφερθέντων Αναλυτικών Προγραμμάτων. Στόχος της επιτροπής θα είναι η «ομοιόμορφη» εργασία των Ε.Σ. 3. Την έκδοση διδακτικών εγχειριδίων σύμφωνα με τα Αναλυτικά Προγράμματα, μέσω προκήρυξης διαγωνισμού με μέριμνα του Υπουργείου. 4. Τον μετριασμό της διδασκομένης (διδακτέας) ύλης, την κατάργηση των μαθημάτων της Μετρολογίας και της Νομισματολογίας καθώς επίσης και τον περιορισμό του αριθμού των Ξένων Γλωσσών από τέσσερις σε δύο.

Σχολής και την επικοινωνία Σχολής και Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας για θέματα οικονομικής φύσεως, όπως αιτήματα χρηματικών πιστώσεων για αγορά αναλωσίμων ή πληρωμή παρεχομένων υπηρεσιών, εντάλματα και αποδείξεις πληρωμής. Υπάρχουν επίσης ονομαστικοί πίνακες καταβολής διδάκτρων και απαλλαγής από αυτά. Επιπλέον εντοπίζουμε αιτήσεις καθηγητών για προαγωγή τους και αύξηση του μισθού τους, αλλά και έγγραφα επικοινωνίας μεταξύ της Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α., του Υπουργείου και της Εταιρείας Αεριόφωτος Αθηνών για χορήγηση ρεύματος, μετρήσεις και πληρωμή φωτισμού και θέρμανσης. Από τη μελέτη των εγγράφων διαπιστώνουμε ότι η Σχολή περί το τέλος του 1921 μεταφέρθηκε στην οικία Πλοκ, ενώ το ίδιο σχολικό έτος- παραμονές της Μικρασιατικής καταστροφής- μόνο στην Α΄ τάξη οι εισακτέοι ήταν 125, αριθμός μεγάλος σε σχέση με την κοινωνική, οικονομική και πολιτική κατάσταση της χώρας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το 233^{ο} έγγραφο του φακέλου, σύμφωνα με το οποίο η Επιτροπή Στέγασης των Προσφύγων επιτάσσει τον Οκτώβριο του 1922 το κτίριο της Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. για να στεγάσει οικογένειες προσφύγων. Η Σχολή μετά από την επίταξη του κτιρίου της στην οδό Ιπποκράτους, στεγάστηκε στο Μέγαρο του Φιλολογικού Συλλόγου «Ο Παρνασσός». Στο ίδιο κτίριο στεγάζονταν και οι άλλες δύο Ε.Σ. Αρρένων Αθηνών, η Β΄ και η Γ΄. Εξαιτίας των συνθηκών που επικρατούσαν στη χώρα λόγω της Μικρασιατικής καταστροφής αλλά και τις επιτάξεις σχολικών κτιρίων με αποτέλεσμα να συστεγάζονται σε άλλα κτίρια πολλές Ε.Σ., έγγραφα μαρτυρούν την σύμπτυξη διδακτικών ωρών και μαθημάτων. Το κτίριο της Σχολής στην οδό Ιπποκράτους εκκενώθηκε από τους πρόσφυγες τον Νοέμβριο του 1923, μετρώντας αρκετές βλάβες και φθορές, καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη επισκευών [997]. Στα έγγραφα περιλαμβάνονται και αιτήσεις προσφύγων για να γίνουν δεκτά τα παιδιά τους στις Εμπορικές Σχολές Αθηνών. Οι περισσότερες αιτήσεις γίνονταν δεκτές και μάλιστα όπως μαρτυρούν τα έγγραφα 336-340 αρκετά από τα παιδιά των προσφύγων απαλλάσσονταν από την καταβολή διδάκτρων. Τέλος, αξίζει να αναφερθούμε στο αίτημα της Σχολής που διαβάζουμε στο 580^{ο} έγγραφο για λειτουργία κατά τους χειμερινούς από τις 08^{15} έως τις 14^{00} και όχι απογευματινές ώρες. Το αίτημα αυτό έχει ως αφορμή τα οικονομικά οφέλη που θα αποκομίζουν από αυτό το ωράριο οι φτωχοί μαθητές, οι οποίοι θα εξοικονομούν χρήματα από διπλές μετακινήσεις πρωί- απόγευμα ή από την παραμονή τους στα καταστήματα γύρω από

[997] Φ 16, αρχεία 510, 520

τη Σχολή· επίσης θα μπορούν το απόγευμα να εργάζονται. Το αίτημα αυτό αναδεικνύει την ιδιαίτερη ευαισθητοποίηση σε κοινωνικά ζητήματα και τη μέριμνα του Διευθυντή και των καθηγητών της Σχολής για τους φτωχούς μαθητές και τους τρόπους μέσω των οποίων κατέβαλλαν προσπάθειες ώστε να τους στηρίξουν και να τους βοηθήσουν.

Τα 858 έγγραφα του Φακέλου 17 αφορούν στην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. και αναφέρονται στη λειτουργία της κατά τα έτη 1925-1945. Όπως σε όλους τους φακέλους, έτσι και στον φάκελο 17 έχουμε έγγραφα διοικητικά, εκπαιδευτικά και οικονομικά. Αναλυτικότερα, συνήθη έγγραφα που εντοπίζουμε είναι μαθητική κίνηση και αριθμός εγγραφέντων και φοιτησάντων μαθητών, προϋπολογισμοί εσόδων και εξόδων ορισμένων σχολικών ετών, αντίγραφα πράξεων συλλόγου διδασκόντων και παιδαγωγικών συνεδριών[998], ονομαστικοί πίνακες καταβολής διδάκτρων και απαλλαγής από αυτά, αποδεικτικά κατάθεσης διδάκτρων στην Εθνική τράπεζα, αντίγραφα ωρολογίου προγράμματος, πίνακες διδακτικών βιβλίων[999], ονομαστικοί πίνακες διδακτικού προσωπικού και κατάσταση πληρωτέων αποδοχών τους, αιτήματα καθηγητών για χορήγηση άδειας ιδιωτικής διδασκαλίας ή για προαγωγή και αύξηση μισθού, αιτήματα χορήγησης οικονομικής πίστωσης για αγορά αναλωσίμων, πληρωμή παρεχομένων υπηρεσιών ή επισκευές κτιρίων ή επίπλων. Συναντάμε επίσης όπως και στον Φ16 που προαναφέρθηκε εκθέσεις πεπραγμένων[1000]. Έγγραφα επίσης αφορούν στις εξετάσεις- προαγωγικές, απολυτήριες, εισιτήριες και κατατακτήριες- και σε ονομαστικούς πίνακες μαθητών και των βαθμών που έλαβαν στις εξετάσεις, αλλά και την επικοινωνία γονέων – Υπουργείου και Σχολής- Υπουργείου που αφορά σε αιτήματα γονέων για συμμετοχή των παιδιών τους σε εξετάσεις. Επικοινωνία Σχολής και Υπουργείου μελετάμε στα έγγραφα σχετικά με τις επιβληθείσες ποινές σε μαθητές[1001] από τον σύλλογο διδασκόντων και την έγκριση, τον μετριασμό ή την απόρριψή τους από το Υπουργείο. Αξίζει να αναφερθεί ότι μέχρι και τον Αύγουστο του 1926 η επικοινωνία της Σχολής ήταν με το Υπουργείο Γεωργίας, Εμπορίου και Βιομηχανίας, ενώ από τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους η επικοινωνία της Σχολής γίνεται με το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το έγγραφο 430, σύμφωνα με το οποίο η Ι.Ε.Σ. « Βυζάντιον» έπαυσε τη λειτουργία της και όλα τα έγγραφα και

[998] Αναφέρονται αναλυτικά στο β1 υποκεφάλαιο της παρούσας εργασίας.
[999] Αναφέρονται αναλυτικά στο β1 υποκεφάλαιο της παρούσας εργασίας.
[1000] Αναφέρονται αναλυτικά στο β4 υποκεφάλαιο της παρούσας εργασίας.
[1001] Αναφέρονται αναλυτικά στο β1 υποκεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

οι καταστάσεις ανατέθηκαν στην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. για έλεγχο και κοινοποίηση των ευρημάτων εντός 5 ημερών στο αρμόδιο Υπουργείο. Στο υπ' αριθμ. 450 έγγραφο που περιλαμβάνει τον πίνακα των εφημερευόντων καθηγητών διαπιστώνουμε ότι η λειτουργία της Σχολής ήταν εξαήμερη από Δευτέρα έως και Σάββατο και από τις 8^{00} το πρωί έως τις 15^{00} το μεσημέρι. Στην ίδια συνάφεια, στα έγγραφα 711-719 που είναι η έκθεση πεπραγμένων του σχολικού έτους 1938-1939 αναφέρεται ότι κάθε Σάββατο πρωί γινόταν εκκλησιασμός όλων των μαθητών υποχρεωτικά. Στο υπ' αριθμ. 776 έγγραφο συναντάμε εντολή του Υπουργείου στις Δ.Ε.Σ. Αθηνών και Πειραιώς, να εξετάσουν τους μαθητές των Ι.Ε.Σ. για την απόκτηση του πτυχίου τους.

Ο Φάκελος 24 αποτελείται από 630 έγγραφα τα οποία αναφέρονται στη λειτουργία της Α΄ Δ.Ε.Σ. Θηλέων κατά τα έτη 1920 έως και 1929. Τα σημαντικότερα έγγραφα του φακέλου περιλαμβάνουν:

- αιτήματα χρηματικών πιστώσεων για την κάλυψη έκτακτων αναγκών
- αντίγραφα πράξεων του Συλλόγου Διδασκόντων και Παιδαγωγικών Συνεδριάσεων
- ενημέρωση για το μαθητικό δυναμικό και την κίνηση των μαθητριών
- ονομαστικούς πίνακες καταβολής διδάκτρων και αποδείξεις καταθέσεων διδάκτρων στην Εθνική Τράπεζα
- πίνακες αποτελεσμάτων εισιτηρίων και κατατακτηρίων εξετάσεων
- ονομαστικούς πίνακες διδακτικού προσωπικού
- αντίγραφα ωρολογίου προγράμματος
- εκθέσεις λειτουργίας από τον Επιθεωρητή Εμπορικής Εκπαίδευσης

Τα 469 έγγραφα του Φακέλου 26 αφορούν στην Β΄ Ε.Σ. Θηλέων Αθηνών, που ξεκίνησε τη λειτουργία της κατά το σχολικό έτος 1921-1922 και παρά τις αντιξοότητες της Μικρασιατικής καταστροφής κατάφερε τον δεύτερο χρόνο λειτουργίας της να έχει 242 μαθήτριες. Τα έγγραφα αφορούν στη λειτουργία της Σχολής από το 1921 έως και το 1932. Τα σημαντικότερα από αυτά περιλαμβάνουν:

- εκθέσεις λειτουργίας και πεπραγμένων της Σχολής όχι μόνο από τον Διευθυντή αλλά και από τον Επιθεωρητή Βιομηχανικής Εκπαιδεύσεως
- αξιολόγηση λειτουργίας Σχολής από τον Επιθεωρητή
- το ωρολόγιο πρόγραμμα της Σχολής

- εντάλματα πληρωμών για αναλώσιμα, εποπτικό υλικό κ.ά.
- ονομαστικούς πίνακες με δόσεις διδάκτρων και απαλλαγές από αυτά
- αντίγραφα πράξεων Συλλόγου Διδασκόντων
- υπόμνημα στον Πρωθυπουργό Θεόδωρο Πάγκαλο για να μην συμπτύξει και καταργήσει Ε.Σ.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στο υπ' αριθμ. 125 έγγραφο, μέρος της Έκθεσης «…περί της λειτουργίας της εν Αθήναις Β΄Δημοσίας Εμπορικής Σχολής Θηλέων…» που κάνει λόγο για την αυτενέργεια των μαθητριών κατά το σχολικό έτος 1924-1925. Στο πλαίσιο, λοιπόν, της διδασκαλίας του μαθήματος των Νέων Ελληνικών, η διδάσκουσα εφαρμόζοντας μία μαθητοκεντρική μέθοδο φρόντιζε οι μαθήτριές της να ερμηνεύουν και να αναλύουν επαρκώς κείμενα από το διδακτικό εγχειρίδιο. Με αυτό τον τρόπο ενέπλεκε τις μαθήτριές της στη διαδικασία του καθορισμού προσωπικών μαθησιακών στόχων με τη μέθοδο της ανακαλυπτικής μάθησης.
Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το έγγραφο υπ' αριθμ. 372 στο οποίο αναφέρεται η οικονομική δυσπραγία του Κράτους κατά το έτος 1926, εξαιτίας της οποίας αναβάλλεται η προμήθεια γραφομηχανών και υλικοτεχνικού εξοπλισμού της Σχολής.

Τα 460 έγγραφα του Φακέλου 104 που αναφέρονται στα έτη από το 1914 έως το 1950 αφορούν στην Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία γενικά και ειδικότερα στην Ε.Σ. Θηλέων της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, την ίδρυση, τη λειτουργία της και την κατάργηση αυτής. Αναφορές γίνονται στα δίδακτρα που πλήρωναν οι μαθήτριες αλλά και στο διδακτικό προσωπικό, το οποίο στην πλειονότητά του διδάσκει και σε άλλες Σχολές. Αρκετά έγγραφα αναφέρονται στις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε η Ε.Σ. Θηλέων και στις προσπάθειες του Υπουργείου να αποφευχθεί η κατάργησή της. Οι προσπάθειες απέβησαν άκαρπες και η εν λόγω Σχολή στο τέλος του σχολικού έτους 1928-1929 έπαυσε τη λειτουργία της, παραδίδοντας όλα τα αρχεία της στην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α.

Επειδή το αρχειακό υλικό, ιδιαίτερα εκείνο που αφορά στην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. είναι εν μέρει αποσπασματικό και δεν καλύπτει όλα τα έτη που μελετά η παρούσα διατριβή, προκειμένου να προβούμε σε μια ολοκληρωμένη έρευνα με σαφή και ασφαλή συμπεράσματα, ερευνήσαμε επίσης, όπως ήδη έχει αναφερθεί στην Εισαγωγή 12.042 Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως των ετών 1930-1960, τις Στατιστικές

Επετηρίδες από το 1930 έως το 1960 , τις Στατιστικές της Εκπαιδεύσεως (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος) για τη Μέση Εκπαίδευση που αφορούν στα σχολικά έτη 1930- 1960 και τις Στατιστικές της Εκπαιδεύσεως για την Επαγγελματική Εκπαίδευση που αφορούν στα σχολικά έτη 1956-1961 (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος).

β. Η Α΄ Δημόσια Εμπορική Σχολή Αρρένων Αθηνών

β.1 Τα ωρολόγια Προγράμματα Σπουδών και η λειτουργία της Σχολής

Μετά από γενική απαίτηση της νεοεμφανιζόμενης αστικής τάξης αλλά και των χαμηλότερων οικονομικά στρωμάτων, στις 8 Ιουνίου 1901 με Β.Δ.[1002] και μετά από πρόταση του Υπουργού Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαιδεύσεως Σ. Στάη, ιδρύεται η πρώτη Δ.Ε.Σ. στην Αθήνα, με διευθυντή τον καθηγητή Μαθηματικών του Πανεπιστημίου Αθηνών Κυπάρισσο Στεφάνου. Η Σχολή λειτούργησε από το 1901[1003] έως το 1964 και στόχος της ήταν η εμπορική εκπαίδευση και κατάρτιση των μαθητών που φοιτούν σε αυτή[1004] , «η προπαρασκευή του εμπορικού και θετικιστικού πυρήνα της κοινωνίας»[1005].

Δύο χρόνια αργότερα το 1903, ψηφίστηκε ο νόμος ΒΑ΄ (υπ. αριθμ. 2991) «Περί συστάσεως εμπορικών σχολών»[1006], με σκοπό την άρτια προετοιμασία και κατάρτιση των μαθητών, οι οποίοι επρόκειτο να ασχοληθούν με τον εμπορικό κλάδο.

Στην ιδρυτική πράξη της Σχολής ορίζονται τα μαθήματα, ο τρόπος εισαγωγής των σπουδαστών, ο τρόπος με τον οποίο θα διορίζονται οι εκπαιδευτικοί καθώς και τα προσόντα και η κατάρτισή τους.

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 2 του Β. Διατάγματος του 1901 η Σχολή θα απαρτίζεται από τρεις τάξεις ετήσιας διδασκαλίας και τα μαθήματα που θα διδάσκονται θα είναι: η Νέα Ελληνική Γλώσσα, γεγονός καινοτόμο για τις αρχές του 20ου αιώνα που αναδεικνύει τον εκσυγχρονιστικό, προοδευτικό και πρακτικό προσανατολισμό της Σχολής. Φυσικά η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας και του μαθήματος της Νέας Ελληνικής Γλώσσας στις Ε.Σ. εν γένει, οφείλεται στο γεγονός ότι δεν ήταν δυνατόν να μεταδοθούν επαγγελματικές γνώσεις στην καθαρεύουσα.

Διδάσκονταν επίσης η Φυσική, τα Μαθηματικά, η Γαλλική, η Αγγλική και η Γερμανική Γλώσσα, η Λογιστική, η Γεωγραφία, η Ελληνική Ιστορία, η Ιστορία του Εμπορίου, τα στοιχεία του Εμπορικού Δικαίου και της Πολιτικής ή Δημόσιας

[1002] Β.Δ./8 Ιουνίου 1901 στην ΕτΚ, αρ. 123, τχ. Α΄/ 08 Ιουνίου 1901.

[1003] Φ17, έγγραφο 17009, ό.π. Αναφέρεται ότι η Α΄ ΔΕΣΑΑ ήταν η πρώτη Δημόσια Εμπορική Σχολή και ιδρύθηκε το 1901.

[1004] Άρθρον 1, Β. Διάταγμα/8 Ιουνίου 1901 στην ΕτΚ, αρ. 123, τχ. Α΄/ 08 Ιουνίου 1901.

[1005] Φ17, έγγραφο 17204, ό.π.

[1006] Ν. ΒΑ΄/22 Ιουλίου 1903 στην ΕτΚ, αρ. 169, τχ. Α΄/ 23 Ιουλίου 1903 και Παπαϊωάννου Στρ. 1950, ό.π., Σπουδαί, τομ. Α΄, σσ. 251-252.

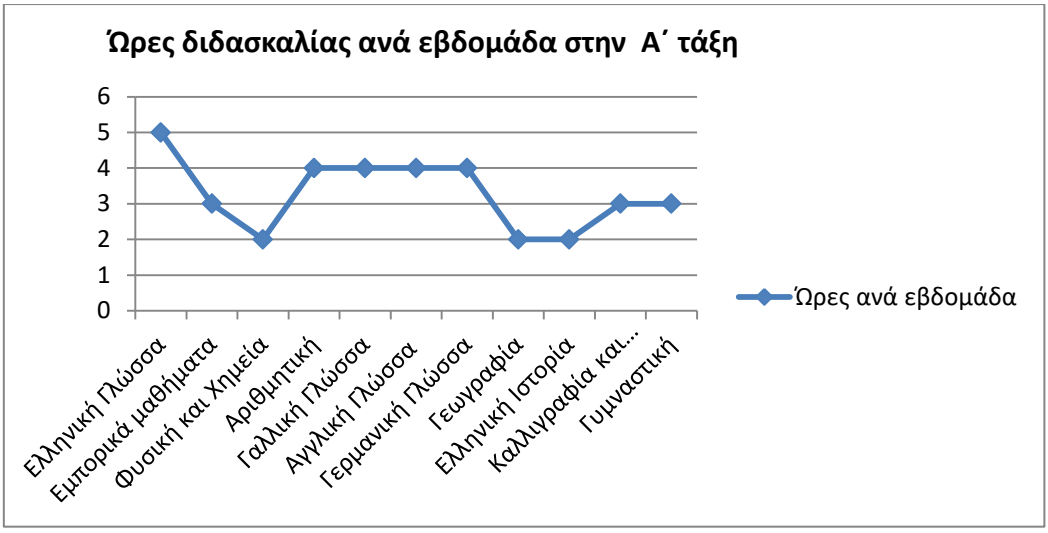
Οικονομίας- επίσης πολύ πρωτοποριακό στοιχείο η εισαγωγή των εν λόγω μαθημάτων στο ωρολόγιο πρόγραμμα-, η Εμπορευματολογία, η Εμπορική Αλληλογραφία, η Διπλογραφία, η Καταστιχογραφία, η Καλλιγραφία και η Γυμναστική. Στο 3ο άρθρο αναφέρεται ότι στην πρώτη τάξη της Ε.Σ. μπορούν να εγγραφούν όσοι μαθητές έχουν απολυτήριο ελληνικού σχολείου και έχουν δώσει επιτυχώς τις εισαγωγικές εξετάσεις της εν λόγω σχολής. Σύμφωνα επίσης με τα άρθρα του Β.Δ., οι διδάσκοντες στη Σχολή διορίζονται και απολύονται με Β.Δ., ενώ την Σχολή διευθύνει ένας από τους καθηγητές, ο οποίος έχει διδακτορικό δίπλωμα στις Φυσικές Επιστήμες ή πτυχίο Εμπορικής Σχολής Εσπερίας, γεγονός που δηλώνει ότι οι τίτλοι Σπουδών χωρών της Δυτικής Ευρώπης διασφάλιζαν τις προϋποθέσεις για επιτυχή παρουσία στην αγορά εργασίας μιας αναπτυσσόμενης οικονομίας, όπως η ελληνική κατά την εν λόγω περίοδο.

Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 επρόκειτο να λειτουργήσει μόνο η πρώτη τάξη στην εν λόγω Σχολή. Σύμφωνα με το ωρολόγιο πρόγραμμα των μαθημάτων, αυτά θα διαρκούσαν 36 ώρες εβδομαδιαίως, οι οποίες κατανέμονται ως ακολούθως: [1007]

Μάθημα	**Ώρες ανά εβδομάδα**
Ελληνική Γλώσσα	5
Εμπορικά μαθήματα	3
Φυσική και Χημεία	2
Αριθμητική (πρακτική και εμπορική) και στοιχεία Άλγεβρας	4
Γαλλική Γλώσσα	4
Αγγλική Γλώσσα	4
Γερμανική Γλώσσα	4
Γεωγραφία	2
Ελληνική Ιστορία	2
Καλλιγραφία και Ιχνογραφία	3
Γυμναστική	3

Πίνακας 27: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Α΄ τάξης Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτους 1901-02

[1007] Β. Διάταγμα/27 Ιουλίου 1901 στην ΕτΚ, αρ. 159, τχ. Α΄/ 28 Ιουλίου 1901.

Διάγραμμα 11:Ώρες Μαθημάτων Α΄ τάξης Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτους 1901-02

Από τη μελέτη του πίνακα και του διαγράμματος διαπιστώνουμε ότι οι ξένες γλώσσες θεωρούνταν για την εμπορική εκπαίδευση βαρύνουσας σημασίας γι΄ αυτό και από τις 36 ώρες εβδομαδιαίως, κατελάμβαναν τις 12 διδακτικές ώρες, γεγονός που μαρτυρεί την έντονη δραστηριότητα στο εξαγωγικό και εισαγωγικό εμπόριο στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα. Ιδιαίτερη βαρύτητα δινόταν επίσης και στη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών και των Μαθηματικών.

Από τη μελέτη του αρχειακού υλικού[1008], διαπιστώνουμε ότι από τα σχολικά έτη 1913- 1915, τη Σχολή διηύθυνε ο Δ. Ρηγόπουλος. Η Σχολή υπαγόταν στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας και στεγαζόταν, από τον Σεπτέμβριο του 1914 έως και τον Αύγουστο του 1918, στην οδό Μιχαήλ Βόδα 8, στην Αθήνα, στην οικία Βενιέρη. Το ενοίκιο κατέβαλε το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα έγγραφα 470 και 471 του 15ου Φακέλου , στα οποία αναφέρονται οι προϋποθέσεις καταλληλότητας ενός κτιρίου ώστε να μισθωθεί για να στεγάσει την Α΄ ΔΕΣΑΑ. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι απαιτούνται:

- τέσσερις μεγάλες αίθουσες 45-50 τετραγωνικά μέτρα για τις τέσσερις τάξεις της Σχολής
- μία αίθουσα περίπου 50 τετραγωνικών μέτρων για τη διδασκαλία της Χημείας, μαζί με έναν μικρό βοηθητικό χώρος για να τοποθετούνται τα όργανα του μαθήματος
- μία αίθουσα περίπου 40-50 τετραγωνικών μέτρων για γραφείο

[1008] Φ15, έγγραφα, ό.π.

- τρία βοηθητικά δωμάτια
- μια ανθρακαποθήκη και
- μία μεγάλη αυλή.

Η εύρεση κτιρίου που θα πληρούσε τις συγκεκριμένες προδιαγραφές, ώστε να στεγάσει τη Σχολή, παρουσίαζε ιδιαίτερες δυσκολίες και συνιστούσε ένα διαρκές πρόβλημα που απασχολούσε τους Διευθυντές της Σχολής και το Υπουργείο μέχρι τη στιγμή που θα στεγαστεί σε ιδιόκτητο κτίριο.

Σύμφωνα με τη μελέτη του Φ15[1009] του αρχειακού υλικού οι διδακτικές ώρες κατά το σχολικό έτος 1916-1917 διαμορφώνονται ως εξής:

Μάθημα	**Α΄ τάξη**	**Β΄ τάξη**	**Γ΄ τάξη**	**Δ΄ τάξη**
Θρησκευτικά	1			
Ελληνικά	6	5	3	3
Μαθηματικά	4	4	3	3
Φυσικά (Φυσική, Χημεία, Φυσική Ιστορία)	2	2	2	
Εμπορευματολογία			2	2
Γεωγραφία	2	2	2	1
Γαλλικά	5	4	3	5
Αγγλικά		5	5	4
Γερμανικά	3	4	4	4
Γενική Ιστορία	3			
Ιστορία Εμπορίου				1
Εμπορικά (Εμποριολογία, λογιστική, αλληλογραφία, ασκήσεις)	3	4	5	6
Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας και Δημοσιονομίας (και φορολογικά και τελωνειακά)			2	2
Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου			2	2
Καλλιγραφία	2	2	2	1
Γυμναστική	3	2	2	2
Δακτυλογραφία	1	1	1	2
Σύνολο	35	35	38	38

Πίνακας 28: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτους 1916-17

[1009] Φ15, έγγραφα 519-520, ό.π.

Διαπιστώνουμε ότι 16 χρόνια μετά από την έναρξη λειτουργίας της Σχολής λειτουργούν τέσσερις τάξεις πλέον, τα μαθήματα είναι περισσότερα και βαρύνουσας σημασίας είναι όχι μόνο οι ξένες γλώσσες, τα Ελληνικά και τα Μαθηματικά αλλά και τα Εμπορικά μαθήματα. Από τη μελέτη του πίνακα και του ραβδογράμματος συμπεραίνουμε ότι οι ώρες στις δύο τελευταίες τάξεις είναι κατά τρεις περισσότερες σε σχέση με τις Α΄ και Β΄ τάξεις και οι ώρες των θεωρητικών μαθημάτων όπως τα Ελληνικά και η Ιστορία είναι λιγότερες στις δύο τελευταίες τάξεις, ενώ είναι περισσότερες οι ώρες των θετικών και εμπορικών μαθημάτων όπως και της διδασκαλίας των ξένων γλωσσών. Επίσης συγκρίνοντας το ωρολόγιο πρόγραμμα της Α΄ΔΕΣΑ με το αντίστοιχο πρόγραμμα των Ε.Σ. του ίδιου έτους διαπιστώνουμε ότι το πρόγραμμα της Α΄ΔΕΣΑΑ είναι ελαφρώς διαφοροποιημένο, έχοντας μία ώρα επιπλέον στο σύνολο των ωρών σε κάθε τάξη. Αυτό πιθανότατα συνέβαινε, διότι η εν λόγω Σχολή, η οποία ήταν η πρώτη που ιδρύθηκε στην Αθήνα, ήταν μία εν δυνάμει Πρότυπος Σχολή και γι' αυτό είχε διαφοροποιημένο πρόγραμμα.

Σύμφωνα με το υπ' αριθμ.16050 έγγραφο του Φακέλου 16, από το 1921 έως και το 1933[1010] η Σχολή εξακολουθούσε να υπάγεται στην αρμοδιότητα του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας. Καθήκοντα Διευθυντή ασκούσε ο κος Μοσχόπουλος έως και το τέλος του σχολικού έτους 1924-25[1011]. Η Σχολή στεγαζόταν στην οικία Πλοκ[1012], τέρμα οδού Ιπποκράτους. Το ενοίκιο, που ανερχόταν σε 783,30 δραχμές μηνιαίως[1013], ανέλαβε να καταβάλει και αυτή τη φορά το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Σύγκριση Ωρολογίων Προγραμμάτων Α΄ ΔΕΣΑΑ και Γυμνασίου

Μάθημα	Α΄ τάξη	Β΄ τάξη	Γ΄ τάξη	Δ΄ τάξη
Ιερά	2	2	2	1
Ελληνικά	12	12	10	10
Μαθηματικά και κοσμογραφία	4	4	4	5
Φυσικά και υγιεινή	3	3	4	4

[1010] Φ17, έγγραφο17664, ό.π.. Μέχρι το 1933 υπάρχουν αναφορές στο αρχειακό υλικό για το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας.
[1011] Φ17, έγγραφα 17007, 17011, ό.π.
[1012] Ο Ευγένιος Πλοκ ήταν γερμανός υπήκοος και η οικία του είχε επιταχθεί από το ελληνικό κράτος. Σε αυτήν κατοικούσε ο βιομήχανος Γ. Ρέσος, ο οποίος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το κτίριο, προκειμένου να στεγαστεί η Α΄ ΔΕΣΑΑ. Φ16, έγγραφα 16115, 16521, 16539, ό.π.
[1013] Φ16, έγγραφο16353, ό.π.

Φιλοσοφικά			2	2
Ιστορία	3	3	3	3
Λατινικά	4	4	3	3
Γαλλικά	3	3	3	3
Γυμναστική	3	3	3	3
Ωδική	1	1	1	1
Σύνολο	35	35	35	35

Πίνακας 29: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Γυμνασίου σχ. έτους 1914-17[1014]

Συγκρίνοντας το Πρόγραμμα της Α΄ ΔΕΣΑΑ και του τετρατάξιου Γυμνασίου, αρχικά διαπιστώνουμε ότι τα Εμπορικά, Νομικά και Οικονομικά μαθήματα, οι δύο ξένες γλώσσες (Αγγλικά και Γερμανικά) καθώς και τα μαθήματα Καλλιγραφία και Δακτυλογραφία δεν διδάσκονταν στο Γυμνάσιο. Επίσης φανερός είναι ο κλασικός προσανατολισμός των μαθημάτων του Γυμνασίου, τα οποία δεν προωθούν τις νέες παιδαγωγικές αντιλήψεις, την αυτενέργεια και την ενεργητική και διερευνητική μάθηση. Βέβαια, αρκετά μαθήματα γενικής παιδείας είναι κοινά στα δύο προγράμματα, όπως τα Θρησκευτικά (Ιερά), η Ελληνική γλώσσα, τα Μαθηματικά, τα Φυσικά, τα Γαλλικά, η Γυμναστική, παρουσιάζοντας μια ομογενοποιημένη εικόνα που αφορά στα εν λόγω μαθήματα, ωστόσο οι ώρες που αυτά διδάσκονται στην Α΄ ΔΕΣΑΑ είναι πολύ διαφοροποιημένες σε σχέση με το Γυμνάσιο, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα Ελληνικά, τα οποία στην Ε.Σ. διδάσκονται τις μισές και λιγότερες διδακτικές ώρες. Από τη σύγκριση συμπεραίνουμε ότι η εκπαίδευση που παρεχόταν στα Γυμνάσια ήταν μονοδιάστατη με κλασικό προσανατολισμό, ενώ τα μαθήματα και οι ώρες διδασκαλίας στην Α΄ ΔΕΣΑΑ, αποτυπώνουν μία ποικιλία και θέτουν ως στόχο να διεγείρουν το ενδιαφέρον των μαθητών, εμπλέκοντάς τους στη μαθησιακή διαδικασία[1015].

Μελετώντας το αρχειακό υλικό[1016] συναντάμε το ωρολόγιο πρόγραμμα της Σχολής για το σχολικό έτος 1922-23. Συγκρίνοντάς το με το αντίστοιχο ωρολόγιο πρόγραμμα των Ε.Σ. για το ίδιο σχολικό έτος διαπιστώνουμε ότι αφενός τα Γερμανικά, η Δακτυλογραφία και η Γυμναστική δεν διδάχτηκαν καθόλου στην Α΄ ΔΕΣΑΑ, αφετέρου τα υπόλοιπα μαθήματα που διδάχθηκαν ανέρχονται σε λιγότερες ώρες σε σχέση με το πρόγραμμα των υπόλοιπων Δ.Ε.Σ. Το γεγονός αυτό φυσικά οφείλεται

[1014] ΕτΚ, αρ. 369, τχ. Α'/10 Δεκεμβρίου 1914.

[1015] Η εμπλοκή των μαθητών της Α΄ ΔΕΣΑΑ στη μαθησιακή διαδικασία επιτυγχάνεται μέσω των πρακτικών μαθημάτων και των εργαστηρίων.

[1016] Φ16, έγγραφο16 328, ό.π.

στην επίταξη του κτιρίου της Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. το 1922 για τη στέγαση των προσφύγων[1017]. Η Σχολή στεγάστηκε κατά το σχολικό έτος 1922-23 στο Μέγαρο του φιλολογικού συλλόγου «Παρνασσός»[1018] και το γεγονός αυτό αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για τη μείωση και σύμπτυξη των διδακτικών ωρών, καθώς στο κτίριο του φιλολογικού συλλόγου, αφενός συστεγάζονταν οι Β΄ και Γ΄ Εμπορικές Σχολές Αρρένων Αθηνών, αφετέρου κατά τις μεσημβρινές και απογευματινές ώρες λειτουργούσε η Νυκτερινή Σχολή Απόρων Παίδων[1019]. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό το πόσο επηρέασε η συστέγαση την εφαρμογή του ωρολογίου προγράμματος της Σχολής, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από το υπ' αριθμ. 16328[1020] έγγραφο του Φακέλου 16, στο οποίο αναφέρεται ότι η κάθε τάξη λειτουργούσε 27 ώρες εβδομαδιαίως ως εξής: 3 ημέρες πρωί από 08:00 έως 13:00 και 3 ημέρες απόγευμα από 14:00 έως 18:00.

Οι πρόσφυγες αποχώρησαν από τον κτίριο της Α΄ ΔΕΣΑΑ τον Νοέμβριο του 1923 και μετά από τον απαραίτητο καθαρισμό και απολύμανση, η Σχολή επαναλειτούργησε στο κτίριό της τον Ιανουάριο του 1924[1021].

Σύμφωνα με το αναλυτικό ωρολόγιο πρόγραμμα της Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. βάσει του αρχειακού υλικού[1022] εξάγεται το συμπέρασμα ότι κατά το σχολικό έτος 1924-25 η Σχολή λειτουργούσε έξι ημέρες, από Δευτέρα έως και Σάββατο και οι διδακτικές ώρες κατανέμονται ως ακολούθως:

Μάθημα	**Α΄ τάξη**	**Β΄ τάξη**	**Γ΄ τάξη**	**Δ΄ τάξη**
Θρησκευτικά	1			
Ελληνικά (Αρχαία, Νέα, Εκθέσεις)	6	6	5	4
Μαθηματικά	4	4	5	3
Εμπορικά	3	4	5	6
Φυσική Ιστορία	3			
Φυσική Πειραματική		3	2	
Χημεία		2	1	
Εμπορευματολογία			2	3
Γεωγραφία	2	2	2	1

[1017] Φ16, έγγραφο 16233, ό.π.
[1018] Φ16, έγγραφα 16400, 16382 κ.ε., ό.π.
[1019] https://www.lsparnas.gr/index.php/home/text_style/sxoliparnassou, ανακτήθηκε 21/02/2021.
[1020] Φ16, έγγραφο 16328, ό.π.
[1021] Φ16, έγγραφο 16521, ό.π.
[1022] Φ16, έγγραφο 16529, ό.π.

Γαλλικά	5	5	4	5
Αγγλικά		5	5	6
Εμπορικόν Δίκαιον			2	2
Πολιτική Οικονομία			2	2
Καλλιγραφία	3	2	1	1
Ιστορία	2	2		
Ιστορία Εμπορίου				2
Γυμναστική	3	2	2	2
Σύνολο	32	37	38	37

Πίνακας 30: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτους 1924-25

Σύμφωνα με το ίδιο αρχείο οι περισσότερες ώρες είχαν διάρκεια 50 λεπτών και μετά από κάθε διδακτική ώρα υπήρχε διάλειμμα δεκάλεπτο. Επίσης το ωράριο κατά το οποίο διενεργούνταν τα μαθήματα, σύμφωνα πάντα με το αρχείο ήταν από τις 8 το πρωί έως 13:45 το μεσημέρι. Αξίζει να αναφερθεί ότι μόνο μία ώρα Γυμναστικής αναφέρεται ότι πραγματοποιείται κάθε Πέμπτη από 16:00 έως 17:00.

Συγκρίνοντας το ωρολόγιο πρόγραμμα του σχ. έτους 1922-23 με αυτό του έτους 1924-25 διαπιστώνουμε ότι ο συνολικός αριθμός των διδακτικών ωρών ανά τάξη αυξήθηκε αρκετά, κατά 5 στην Α΄ τάξη, 10 στις Β΄ και Δ΄ και κατά 11 στη Γ΄ τάξη. Το γεγονός αυτό πιθανότατα οφείλεται όχι μόνο στην εξαήμερη πλέον λειτουργία της Σχολής, αλλά και στο γεγονός ότι η Σχολή πλέον λειτουργούσε στο δικό της κτίριο, από το οποίο είχαν αποχωρήσει οι πρόσφυγες. Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι κατά το πρώτο εξάμηνο του σχ. έτους 1924-25 στο κτίριο της Α΄ ΔΕΣΑΑ στεγάστηκε και η Γ΄ Δημόσια Εμπορική Σχολή Αρρένων[1023]. Συνέπεια αυτής της εξέλιξης υπήρξε η μείωση των ωρών διδασκαλίας και στις δύο Σχολές. Ως εκ τούτου το ανωτέρω πρόγραμμα αναφέρεται στις ώρες διδασκαλίας του β΄ εξαμήνου.

Από το σχ. έτος 1925-26, καθήκοντα Διευθυντή στην Α΄ ΔΕΣΑΑ αναλαμβάνει ο Γ. Οικονόμου[1024], διδάκτωρ Φυσικών Επιστημών[1025], ο οποίος θα παραμείνει στη θέση αυτή μέχρι και το 1931[1026]. Η Σχολή από το 1928 στεγάζεται πλέον σε ιδιόκτητο κτίριο στην οδό Ιπποκράτους 200[1027].

[1023] Φ17, έγγραφα 17011-17012, ό.π.
[1024] Φ17, έγγραφο 17171, ό.π.
[1025] Φ17, έγγραφο 17500, ό.π.
[1026] Φ17, έγγραφα 17243, 17310,17349, 17403, 17449, 17500 ό.π.
[1027] Φ17, έγγραφο 17380, ό.π.

Τον Σεπτέμβριο του 1927 με Προεδρικό Διάταγμα[1028] η Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. μετατρέπεται από τετρατάξια σε πεντατάξια. Εξαιτίας αυτής της μετατροπής προέκυψε ανάγκη για μία έδρα καθηγητή Ελληνικών και μία έδρα καθηγητή Υγιεινής[1029].

Σύμφωνα όμως με το αναλυτικό ωρολόγιο πρόγραμμα της Σχολής βάσει του αρχειακού υλικού[1030] εξάγεται το συμπέρασμα ότι, κατά το σχολικό έτος 1928-29, λειτούργησαν τέσσερις και όχι πέντε τάξεις[1031]. Συγκρίνοντας το εν λόγω πρόγραμμα με το αντίστοιχο των Ε.Σ. εντοπίζονται αρκετές διαφορές. Η πρώτη είναι ότι οι Δ.Ε.Σ. ήταν πεντατάξιες κατά το σχ. έτος 1928-29, ενώ η Α΄ ΔΕΣΑΑ παρέμενε τετρατάξια. Επίσης πολλά μαθήματα δεν είναι κοινά. Υπάρχουν κάποια που διδάσκονται στις Ε.Σ. και όχι στην Α΄ ΔΕΣΑΑ και το αντίθετο[1032], γεγονός που οφείλεται κυρίως στην τετρατάξια και όχι πεντατάξια λειτουργία της Σχολής. Παρά το γεγονός ότι η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 ενίσχυσε την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση μέσω της ίδρυσης γεωργικών, ναυτικών, εμπορικών και άλλων επαγγελματικών σχολών, εντούτοις η Α΄ ΔΕΣΑΑ δεν ήταν σε θέση να διευρύνει τη λειτουργία της σε πέντε τάξεις, αφενός διότι στο κτίριο δεν υπήρχαν οι κατάλληλοι χώροι, αφετέρου διότι δεν υπήρχαν μαθητές οι οποίοι θα φοιτούσαν στην πέμπτη τάξη, εφόσον όλες οι τάξεις ακολουθούσαν το προηγούμενο Αναλυτικό Πρόγραμμα.

Αλλαγή στο ωράριο λειτουργίας της Σχολής εντοπίζουμε στο υπ' αριθμ. 450 έγγραφο του Φακέλου 17 του αρχειακού υλικού[1033], στο οποίο διαπιστώνουμε από τον πίνακα των εφημερευόντων καθηγητών ότι η Σχολή λειτουργούσε από Δευτέρα έως και Σάββατο από τις 8 το πρωί έως τις τρεις το μεσημέρι.

Από το σχολικό έτος 1931-32 τη Διεύθυνση της Σχολής ανέλαβε ο Κων. Λαμπίρης[1034], καθηγητής Μαθηματικών, ο οποίος άσκησε τα καθήκοντά του μέχρι και το σχολικό έτος 1937-38[1035]. Κατά το σχολικό έτος 1931-32 η Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α., βάσει του αρχειακού υλικού[1036], λειτούργησε πάλι με τέσσερις τάξεις, καθώς από το

[1028] Ν.Δ./ 12 Νοεμβρίου 1927, ό.π.
[1029] Π.Δ./ 21 Σεπτεμβρίου 1928, ΕτΚ, αρ. 201, τχ. Α΄/21 Σεπτεμβρίου 1928.
[1030] Φ17, έγγραφο 17391, ό.π.
[1031] Ο πίνακας παρατίθεται στο Παράρτημα.
[1032] Στην Α΄ ΔΕΣΑΑ δεν διδάσκονταν: Τεχνική Ιστορία, Στοιχεία Φυσικής Χημείας, Ασκήσεις Εργαστηριακαί, Λογιστική και Ασκήσεις, Αλληλογραφία, ενώ στις Ε.Σ. δεν διδάσκονταν: Γενική Ιστορία, Υγιεινή και Γερμανικά.
[1033] Φ17, έγγραφο 17450, ό.π.
[1034] Φ17, έγγραφο 17577, ό.π.
[1035] Φ17, έγγραφα 17664, 17707, ό.π.
[1036] Φ17, έγγραφο 17564, ό.π.

σχ. έτος 1930-31 έχουμε μείωση στον αριθμό των φοιτησάντων μαθητών[1037] εξαιτίας των επιπτώσεων στην Ελλάδα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης.

Στις 13 Σεπτεμβρίου του 1932 ψηφίζεται το Διάταγμα «Περί ωρολογίου προγράμματος της εν Αθήναις Α΄ Δημόσιας Μέσης Εμπορικής Σχολής Αρρένων»[1038]. Το πρόγραμμα της Σχολής είναι διαφοροποιημένο από των υπόλοιπων Ε.Σ., διότι η Α΄ ΔΕΣΑΑ παραμένει τετρατάξια, ενώ οι Δ.Ε.Σ. είναι πλέον εξατάξιες με δύο κύκλους σπουδών, τον κατώτερο τριετή κύκλο σπουδών και τον ανώτερο τριετή κύκλο σπουδών. Σύμφωνα με το οποίο οι ώρες των διδασκομένων μαθημάτων ορίζονται ως ακολούθως:

Μαθήματα	**Α΄**	**Β΄**	**Γ΄**	**Δ΄**	**Σύνολον**
Ελληνικά	7	5	4	3	19
Ιστορία Πολιτισμού και Εμπορίου	1	1	1		3
Πολιτειακή Αγωγή				1	1
Γαλλικά	5	5	5	5	20
Αγγλικά	4	3	4	5	16
Εμπορολογία και Αλληλογραφία		4	2	1	7
Γενική και Εφηρμοσμένη Λογιστική		2	2	2	6
Τραπεζιτική Τεχνική				1	1
Βιομηχανική Οικονομία και Λογιστική				2	2
Οργανωτική Τεχν. Πωλήσεως, Διαφήμισης				2	2
Πρακτικόν Γραφείον			2	3	5
Αρχαί Δικαίου και Εμπορικόν Δίκαιον		1	2	1	4
Πολιτική Οικονομία			2	1	3
Φορολ. Νομοθεσία και Δημ. Λογιστικόν				1	1
Εμπορική Αριθμητική	3	2	2	1	8
Γενική και Οικονομική Άλγεβρα		2	2	2	6
Ζωολογία και Ανθρωπολογία	2				2

[1037] Φ17, έγγραφα 17588-589, ό.π
[1038] ΕτΚ, αρ. 319, τχ. Α΄/13 Σεπτεμβρίου 1932.

Φυσική		2	2		4
Χημεία		2	1		3
Εμπορευματολογία και Ασκήσεις			2	3	5
Οικονομική Γεωγραφία	2	2	1	1	6
Καλλιγραφία	3	1			4
Δακτυλογραφία	3	1			4
Στενογραφία	3	1			4
Σωματική Αγωγή	2	2	2	2	8
Υγιεινή	1				1
Μουσική Αγωγή	1	1	1		3
Σύνολο	37	37	37	37	148

Πίνακας 31: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτους 1932-33

Το εν λόγω πρόγραμμα ελάχιστα κοινά σημεία παρουσιάζει με εκείνο του σχ. έτους 1931-32. Δεκαέξι νέα μαθήματα εισάγονται[1039], ενώ δεν προβλέπεται πλέον η διδασκαλία των Εμπορικών, των Μαθηματικών, της Γεωγραφίας και των Νομικών. Παράλληλα καταργείται η διδασκαλία της Φυσικής στην Α΄ τάξη, της Καλλιγραφίας, της Δακτυλογραφίας και της Στενογραφίας στη Γ΄ τάξη, της Ιστορίας του Πολιτισμού και Εμπορίου, της Φυσικής, της Δακτυλογραφίας, της Στενογραφίας, της Υγιεινής και της Μουσικής στη Δ΄ τάξη. Η Υγιεινή πλέον διδάσκεται ως μονόωρο μάθημα στην πρώτη τάξη της Ε.Σ. Το πρόγραμμα της Σχολής έχει χαρακτήρα εκσυγχρονιστικό και προοδευτικό εφόσον εμπεριέχει μαθήματα που δεν τα συναντάμε στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης. Μαθήματα όπως η Οργανωτική Τεχνική Πωλήσεως και Διαφήμισης, η Τραπεζιτική Τεχνική, η Βιομηχανική Οικονομία και Λογιστική που αποδεικνύουν ότι με την πάροδο των ετών η Σχολή ενίσχυε ακόμη περισσότερο την υψηλού επιπέδου επαγγελματική εκπαίδευση, που προσέφερε στους σπουδαστές της, και την πρακτική εφαρμογή των θεωρητικών τους γνώσεων, καθιστώντας τους μετά από την αποφοίτησή τους επιτυχημένα στελέχη εμπορικών και χρηματιστηριακών επιχειρήσεων.

[1039] Πολιτειακή Αγωγή, Εμπορολογία και Αλληλογραφία, Γενική και Εφηρμοσμένη Λογιστική, Τραπεζιτική Τεχνική, Βιομηχανική Οικονομία και Λογιστική, Οργανωτική Τεχν. Πωλήσεως, Διαφήμισης, Πρακτικόν Γραφείον, Αρχαί Δικαίου και Εμπορικόν Δίκαιον, Πολιτική Οικονομία, Φορολ. Νομοθεσία και Δημ. Λογιστικόν, Εμπορική Αριθμητική, Γενική και Οικονομική Άλγεβρα, Ζωολογία και Ανθρωπολογία, Χημεία, Εμπορευματολογία και Ασκήσεις, Οικονομική Γεωγραφία.

Οι μαθητές χωρίζονται σε ομάδες 20 παιδιών στα μαθήματα των Γαλλικών, των Αγγλικών, του Πρακτικού Γραφείου, του Εργαστηρίου Χημείας και του Εργαστηρίου Εμπορευματολογίας.

Συγκρίνοντας το πρόγραμμα της Α΄ ΔΕΣΑΑ με το ανάλογο των Ε.Σ. διαπιστώνουμε ότι στην Α΄ ΔΕΣΑΑ διδάσκονταν μαθήματα, τα οποία δεν συναντάμε στο ωρολόγιο πρόγραμμα ούτε του κατώτερου ούτε και του ανώτερου κύκλου σπουδών των Δ.Ε.Σ. Αυτά τα μαθήματα είναι η Ιστορία του Πολιτισμού και του Εμπορίου, η Τραπεζιτική Τεχνική, η Βιομηχανική Οικονομία και Λογιστική, η Φορολογική Νομοθεσία, η Ζωολογία και Ανθρωπολογία, η Οικονομική Γεωγραφία και η Μουσική Αγωγή. Από το γεγονός αυτό εξάγεται το συμπέρασμα ότι η εν λόγω Σχολή υπήρξε ανέκαθεν πρότυπος και πρωτοπόρα σε σχέση με όλες τις υπόλοιπες Δ.Ε.Σ. Προφανώς και οι σπουδαστές της ήταν σε υψηλότερο γνωστικό επίπεδο σε σχέση με τους σπουδαστές άλλων Δ.Ε.Σ. Η φύση των μαθημάτων, που διδάσκονται αποκλειστικά και μόνο στη Σχολή, είναι τέτοια που προσομοιάζει με εκείνη μαθημάτων Ανώτατης Σχολής και σαφώς τα εν λόγω μαθήματα αναδεικνύουν το αναβαθμισμένο επίπεδο παρεχόμενης εκπαίδευσης και την αρτιότατη επιστημονική κατάρτιση των αποφοίτων της Σχολής.

Το ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων σύμφωνα με το αρχειακό υλικό[1040] για το σχολικό έτος 1935-1936 διαμορφώνεται ως εξής:

Μαθήματα	**Α΄**	**Β΄**	**Γ΄**	**Δ΄**	**Σύνολον**
Ελληνικά	7	5	4	3	19
Γενική Ιστορία	1	1	1		3
Γαλλικά	5	5	5	5	20
Αγγλικά	4	3	4	5	16
Εμποριολογία -Αλληλογραφία		4	2	1	7
Γενική Λογιστική		2	2	2	6
Βιομηχανική Λογιστική				1	1
Οικονομία Βιομηχανίας				1	1
Οργανωτική Επιχειρήσεων, Τεχνική Πωλήσεως				2	2
Πρακτικόν Γραφείον			2	3	5

[1040] Φ17, έγγραφα 678-679, ό.π.

Λογιστικής, Τραπεζ. Βιομ.					
Φορολογική Νομοθεσία				1	1
Εμπορική Αριθμητική	3	2	2	1	8
Γενική και Οικονομική Άλγεβρα		2	2	2	6
Ζωολογία και Ανθρωπολογία	2				2
Φυσική		2	2		4
Χημεία		2	1		3
Εμπορευματολογία			2	3	5
Οικονομική Γεωγραφία	2	2	1	1	6
Καλλιγραφία	3	1	1		5
Δακτυλογραφία	3	1	1	1	6
Σωματική Αγωγή	3	3	3	3	12
Πολιτειακή Αγωγή				1	1
Εμπορικόν Δίκαιον			2	2	4
Πολιτική Οικονομία			2	2	4
Στενογραφία		1	1	1	3
Υγιεινή	1	1	1	1	4
Σύνολο	34	37	41	42	154

Πίνακας 32: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτους 1935-36

Δεν εντοπίζονται ουσιώδεις διαφορές στο παρόν πρόγραμμα συγκριτικά με εκείνο του 1932.

Συγκρίνοντας το πρόγραμμα της Α΄ΔΕΣΑΑ με το ακόλουθο των εξατάξιων Γυμνασίων, διαπιστώνουμε ότι όπως και σε άλλες ανάλογες συγκρίσεις που έχουν γίνει στην παρούσα εργασία, αναδεικνύεται μέσω των μαθημάτων ο προσανατολισμός της Σχολής στην οικονομική και εμπορική ανάπτυξη και πρόοδο της χώρας, με στόχο την υψηλού επιπέδου παρεχόμενη επαγγελματική εκπαίδευση, τη βιωματική και ανακαλυπτική μάθηση, την πρακτική εφαρμογή (Πρακτικόν Γραφείον) των θεωρητικών τους γνώσεων, αλλά και την παροχή γενικής εκπαίδευσης, ώστε τα μελλοντικά στελέχη των εμπορικών και οικονομικών επιχειρήσεων να έχουν λάβει όχι μόνο αυστηρά εξειδικευμένη επιστημονική γνώση, αλλά και μια πολύπλευρη, πολυεπίπεδη και σφαιρική εκπαίδευση. Αντίθετα στα Γυμνάσια μέσω του προγράμματός τους διαπιστώνεται ότι, παρά τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες που έχουν γίνει κατά καιρούς, εξακολουθεί να παρέχεται απαρχαιωμένη γνώση και εκπαίδευση με έμφαση στην αυθεντία του

δασκάλου και όχι στη διέγερση του ενδιαφέροντος και τη σύνδεση της νέας γνώσης που προσφέρεται στους μαθητές με την προϋπάρχουσα καθώς και την πρακτική εφαρμογή τους. Ο μονολιθικός χαρακτήρα της Μέσης Εκπαίδευσης οφείλεται και στο γεγονός ότι κάθε κυβερνητική αλλαγή συνοδευόταν με ακύρωση οποιασδήποτε μεταρρυθμιστικής προσπάθειας που κατέβαλε η απερχόμενη κυβέρνηση, όπως συνέβη και στην παρούσα χρονική περίοδο κατά την οποία η δικτατορία του Κονδύλη του έτους 1935 ανέστειλε τη μεταρρύθμιση του 1929[1041].

Μαθήματα	**Α΄**	**Β΄**	**Γ΄**	**Δ΄**	**Ε΄**	**Στ**	**Σύνολον**
Θρησκευτικά	2	2	2	2	2	2	12
Αρχαία Ελληνικά	8	8	8	9	9	9	51
Νέα Ελληνικά	3	3	3	3	3	3	18
Γαλλικά	4	3	3	3	2	2	17
Ιστορία	2	2	2	2	4	4	16
Λατινικά	3	3	3	3	2	4	18
Μαθηματικά-Κοσμογραφία			3	3	3	3	12
Φυσιογνωστικά	3	4	3	3	4	5	22
Γεωγραφία	3	3	3	3	3	4	19
Υγιεινή	2	2	2	1	1		8
Τεχνικά					1		1
Ωδική	2	2	1	1			6
Φιλοσοφικά					2	2	4
Γυμναστική	3	3	3	3	3	3	18
Σύνολο	35	35	36	36	39	41	222

Πίνακας 33: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων εξατάξιου Γυμνασίου σχ. έτους 1935-36[1042]

Το 1936 το Νομοθετικό Διάταγμα[1043] «Περί τροποποιήσεως του ωρολογίου προγράμματος μαθημάτων της Α΄ Εμπορικής Σχολής Αρρένων Αθηνών» διαφοροποιεί ελάχιστα το ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων στην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α.

[1041] Δημαράς, Α.(2013). ό.π., σσ.138 και 203.

[1042] Δημαράς, (1998).Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια Ιστορίας) Β΄ 1895-1967. Αθήνα: Εστία.,σσ.182.

[1043] Ν.Δ. «Περί τροποποιήσεως του ωρολογίου προγράμματος μαθημάτων της Α΄ Εμπορικής Σχολής Αρρένων Αθηνών», ΕτΚ, αρ. 415, τχ. Α΄/ 25 Σεπτεμβρίου 1936.

Η μικρή διαφοροποίηση τεκμαίρεται από το γεγονός ότι τον Σεπτέμβριο που εκδόθηκε το Ν.Δ. δεν είχε προλάβει ακόμη το καθεστώς Μεταξά να επιβάλει τις απόψεις και τις πεποιθήσεις του στον τομέα της εκπαίδευσης.

Από το έτος 1938 μέχρι και το 1945 περίοδο για την οποία έχουμε διαθέσιμα στοιχεία, Διευθυντής της Α΄ΔΕΣΑΑ είναι ο Κυταριόλος[1044], Φιλόλογος και αρμόδιο για την Εμπορική Εκπαίδευση Υπουργείο, είναι το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας.

Το 1942 μέσω του Ν.Δ.[1045] 1575 μετονομάζεται η Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. σε «Πρότυπος Δημόσια Εμπορική Σχολή Αθηνών»[1046] και ορίζεται ότι από το σχολικό έτος 1941-1942 η Σχολή θα λειτουργεί με τις τρεις πρώτες τάξεις Αστικού Σχολείου Αρρένων Εμπορικής Κατευθύνσεως και τις τρεις ανώτερες τάξεις Μ.Ε.Σ. Αρρένων.

Με βάση την Έκθεση πεπραγμένων από το αρχειακό υλικό[1047] για το σχολικό έτος 1942-43, το οποίο διήρκεσε από τον Ιανουάριο του 1943 έως τον Μάιο, στην εξατάξια πλέον Πρότυπο Δ.Ε.Σ. Αθηνών εντοπίζουμε τα μαθήματα τα οποία δεν διδάχτηκαν κατά το σχολικό έτος 1942-1943 λόγω του περιορισμού των διδακτικών ωρών, που φυσικά οφειλόταν στην εμπόλεμη κατάσταση στην οποία βρισκόταν η χώρα. Αναλυτικότερα στην Ε΄ τάξη δεν διδάχτηκε το μάθημα της Στενογραφίας και στην Στ΄ τάξη δεν διδάχθηκαν τα μαθήματα της Στενογραφίας, της Τεχνικής των Πωλήσεων, της Διαφήμισης και της Πολιτειακής Αγωγής. Επίσης σχετικά με το μάθημα της Ιστορίας, ως Γενική διδάχθηκε στις τρεις πρώτες τάξεις και ως Οικονομική στις δύο τελευταίες. Αντίστοιχα η Γεωγραφία διδάχτηκε ως Φυσική και Μαθηματική στη Β΄ τάξη και ως Οικονομική στις τάξεις Γ΄ και Δ΄. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην παρούσα έκθεση πεπραγμένων παρουσιάζει η αναφορά στην επάρκεια εποπτικών μέσων και υλικοτεχνικού εξοπλισμού, διαθέτοντας αρκετά ικανοποιητικό αριθμό οργάνων χημείας, καθώς και 16 γραφομηχανές για το μάθημα της Δακτυλογραφίας αλλά και 2 λογιστικές μηχανές. Επίσης η Σχολή διαθέτει, εκτός από ιδιόκτητο κτίριο, ιδιόκτητο γυμναστήριο και Εμπορευματολογικό Μουσείο.

[1044] Φ17, έγγραφα 17721, 17731, 17767, 17769, 17840, ό.π.
[1045] Ν.Δ. 1575 ΕτΚ, αρ. 195, τχ. Α΄/ 3 Αυγούστου 1942.
[1046] Φ17, έγγραφο 17769, ό.π.
[1047] Φ17, έγγραφα 17731-738, ό.π.

Σύμφωνα με το 3ο άρθρο του Ν.Δ. 2197/1943[1048] η εν λόγω Σχολή προς τιμήν του διδασκάλου Κυπαρίσσου Στεφάνου μετονομάζεται πάλι σε «Στεφάνειος πρότυπος Δημόσια Εμπορική Σχολή Αθηνών».

Η Σχολή το 1945 είχε κατελήφθη από το «Άσυλο του Παιδιού»[1049], ως εκ τούτου, για το σχ. έτος 1944-45 μαθητές και εκπαιδευτικοί της «Στεφάνειου προτύπου Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αθηνών» (Α΄ ΔΕΣΑΑ) φιλοξενήθηκαν στο κτίριο του Ιδιωτικού Εκπαιδευτηρίου της Φλώρας Μπερζάν, το «Πρότυπο Λύκειο Αθηνών»[1050], στην οδό Μαυρομματαίων 15 στην Αθήνα.

Μελετώντας τα Φ.Ε.Κ. και το αρχειακό υλικό που αναφέρονται στα ωρολόγια προγράμματα, προσπαθήσαμε να κάνουμε μια ενδεικτική ταξινόμηση μαθημάτων, για να διερευνήσουμε στο βάθος των χρόνων ποια ήταν τα μαθήματα εκείνα, τα οποία διαχρονικά κατελάμβαναν το μεγαλύτερο μέρος των διδακτικών ωρών στην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. Η ταξινόμηση έγινε με βάση το αντικείμενο του κάθε μαθήματος και οι κατηγορίες (ή οι τομείς) στις οποίες ταξινομήθηκαν είναι: Θεωρητικά, Ξενόγλωσσα, Θετικά, Τεχνικά, Εμπορικά, Νομικά- Οικονομικά, Γυμναστική- Υγιεινή[1051]. Ο πίνακας που ακολουθεί αποτυπώνει τον αριθμό των μαθημάτων σε κάθε κατηγορία (ή τομέα).

Α/Α	**Μαθήματα**	**1901 -02**	**1916 -17**	**1922 -23**	**1924 -25**	**1928 -29**	**1931 -32**	**1932 -33**	**1935 -36**	**1936 -37**
1	Θεωρητικά	7	22	22	26	26	23	19	22	20
2	Ξενόγλωσσα	12	46	27	35	35	39	36	36	35
3	Θετικά	8	27	27	34	28	31	21	21	22
4	Τεχνικά	3	12	3	7	14	20	15	14	16
5	Εμπορικά	3	26	27	29	30	24	34	24	34
6	Νομικά-	0	4	2	4	4	6	17	21	15

[1048] Ν.Δ. 1575 ΕτΚ, ό.π.

[1049] Φ17, έγγραφο 17.767, ό.π. Το έγγραφο αφορά σε αίτημα του Επιθεωρητή της ΙΓ΄ Εκπαιδευτικής Περιφέρειας προς το Υπουργείο Προνοίας, ώστε άμεσα να επιλυθεί το θέμα με την κατάληψη του κτιρίου της Σχολής από το Άσυλο του Παιδιού. Ζητά επίσης εκτός από την άμεση εκκένωσή του και τον καθαρισμό και την απολύμανσή του.

[1050] Φ17, έγγραφο 17.781, ό.π. Μετά από το θάνατο των ιδιοκτητών, Καρόλου και Φλώρας Μπερζάν, η άδεια λειτουργίας του σχολείου μεταβιβάστηκε στον Αντώνη Μωραΐτη, ο οποίος μετέφερε την έδρα του διδακτηρίου στο Παλαιό Ψυχικό και το μετονόμασε σε «Σχολή Μωραΐτη».

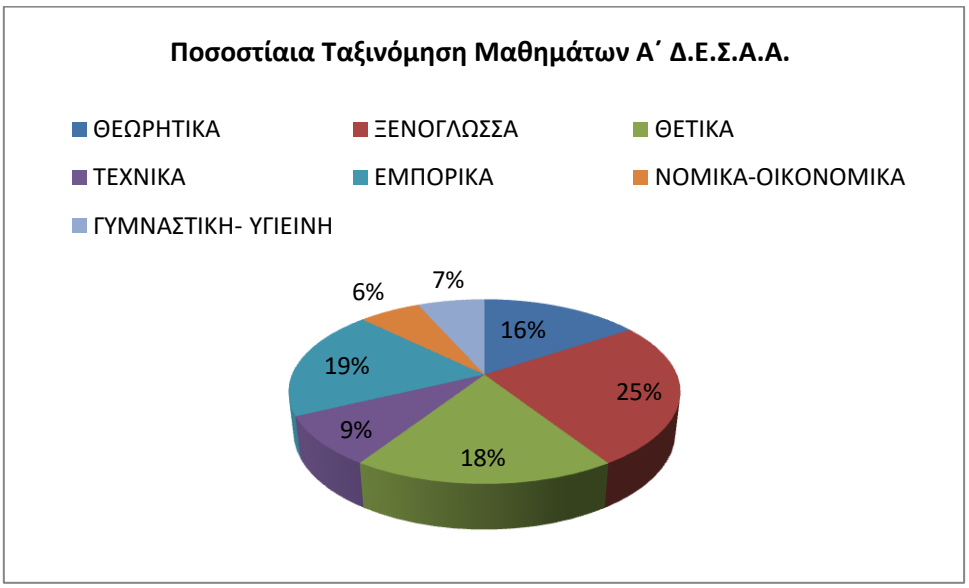
[1051] Ενδεικτικά θα αναφέρουμε τα κυριότερα μαθήματα κάθε κατηγορίας. Θεωρητικά: Θρησκευτικά, Ελληνικά, Ιστορία- Ξενόγλωσσα: Γαλλικά, Αγγλικά, Γερμανικά- Θετικά: Μαθηματικά, Αριθμητική, Άλγεβρα, Φυσική, Χημεία, Γεωγραφία- Εμπορικά: Εμπορικά, Εμπορολογία, Εμπορευματολογία- Τεχνικά: Στενογραφία, Καλλιγραφία, Δακτυλογραφία- Νομικά/Οικονομικά: Νομικά, Πολιτική Οικονομία, Πολιτειακή Αγωγή, Εμπορικόν Δίκαιον, Γενική και Εφαρμοσμένη Λογιστική, Φορολογική Νομοθεσία κ.ά.

	Οικονομικά									
7	Γυμναστική-Υγιεινή	3	9	0	9	14	9	9	16	10

Πίνακας 34: Ομαδοποίηση Μαθημάτων - Αναλυτικός πίνακας ανά έτος

ΟΜΑΔΟΠΟΙΗΣΗ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ	N	Minimum	Maximum	Επικρατούσα τιμή ωρών	Ποσοστό %
ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ	9	7.00	26.00	20.78	16%
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ	9	12.00	46.00	33.44	25%
ΘΕΤΙΚΑ	9	8.00	34.00	24.33	18%
ΤΕΧΝΙΚΑ	9	3.00	20.00	11.56	9%
ΕΜΠΟΡΙΚΑ	9	3.00	34.00	25.67	19%
ΝΟΜΙΚΑ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ	9	.00	21.00	8.11	6%
ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ-ΥΓΙΕΙΝΗ	9	.00	16.00	8.78	7%

Πίνακας 35: Ομαδοποίηση Μαθημάτων- Πίνακας Μέσης Τιμής

Διάγραμμα 12: Ομαδοποίηση Μαθημάτων -Ποσοστιαία απεικόνιση

Μελετώντας τους πίνακες και το διάγραμμα συμπεραίνουμε ότι για τα 9 έτη που μελετήσαμε τα διαθέσιμα στοιχεία, στα Ξενόγλωσσα μαθήματα ανήκε το «μεγαλύτερο μέρος της πίτας» των διδακτικών ωρών, καθώς η γνώση ξένων γλωσσών είναι απαραίτητη σε κάθε εμπορική δραστηριότητα αφενός και αφετέρου οι ξένες γλώσσες ήταν αναγκαίες για την εκμάθηση του εμπορικού και επαγγελματικού λεξιλογίου. Ακολουθούν τα Εμπορικά και τα Θετικά μαθήματα με αμελητέα μεταξύ τους διαφορά, άκρως απαραίτητα στις εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές και

γενικότερα στις χρηματοπιστωτικές πράξεις που λαμβάνουν χώρα στο εμπόριο. Οι τρεις κατηγορίες μαθημάτων καλύπτουν το 62% του συνόλου των διδακτικών ωρών. Το 16% των υπολειπόμενων ωρών καλύπτεται από τα Θεωρητικά μαθήματα, κυρίως από το μάθημα των Ελληνικών, με ιδιαίτερη βαρύτητα στη διδασκαλία της Νέας Ελληνικής γλώσσας, λογοτεχνικών κειμένων στη δημοτική αλλά και έργων που σχετίζονται με το εμπόριο. Λιγότερες ώρες αφιερώνονται στα μαθήματα Γυμναστική- Υγιεινή και στα Νομικά- Οικονομικά χωρίς όμως αυτό να αναιρεί τη σπουδαιότητά τους. Επίσης μέσα από τα ανωτέρω μαθήματα αναδεικνύεται ο εκσυγχρονιστικός χαρακτήρας της Σχολής και ο προσανατολισμός της στην ανάπτυξη της συνθετικής και αναλυτικής σκέψης των μαθητών, της γλωσσικής επάρκειας, της πολύπλευρης μελέτης και πρακτικής εφαρμογής των εμπορικών και οικονομικών αρχών.

β1.1. Η Σχολή και το γλωσσικό ζήτημα

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε ότι η διδασκαλία της Ελληνικής στην Α΄ ΔΕΣΑΑ όπως και σε όλες τις Εμπορικές Σχολές σύμφωνα με τα ΦΕΚ αλλά και με τα Αναλυτικά Προγράμματα[1052] έχει ως σκοπό να βοηθήσει τους μαθητές αφενός να κατανοούν με ευχέρεια, αφετέρου να γράφουν, να μιλούν και να μεταχειρίζονται σωστά τη Νέα Ελληνική Γλώσσα. Αυτό επιτυγχάνεται με τη μελέτη και ερμηνεία έργων της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας, αλλά και μέσω μεταφρασμένων στη νέα ελληνική έργων της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας και της ξένης λογοτεχνίας. Ήδη από το πρώτο ωρολόγιο πρόγραμμα της Α΄ΔΕΣΑΑ[1053] προβλέπεται η διδασκαλία της Νέας Ελληνικής Γλώσσας μέσω της διδασκαλίας νέου ελληνικού κειμένου και της εκμάθησης ορθογραφικών, γραμματικών και συντακτικών κανόνων.

Το 1925[1054] τα Ελληνικά διδάσκονται ως ένα ενιαίο μάθημα με κλάδους. Δύο από αυτούς είναι τα Νέα Ελληνικά και τα Αρχαία Ελληνικά. Οι εβδομαδιαίες όμως ώρες διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών είναι διπλάσιες από εκείνες των Αρχαίων. Από το ίδιο Π.Δ. αντλούμε πληροφορίες για τις εισιτήριες εξετάσεις στα Ελληνικά, στις οποίες οι υποψήφιοι εξετάζονται στην ορθογραφία αδίδακτου νεοελληνικού κειμένου, σε ασκήσεις γραμματικής και σε έκθεση ιδεών. Το 1926 συναντάμε στο

[1052] Εγκύκλιος 6726/ 20 Φεβρουαρίου 1922
[1053] Β.Δ./ 27 Ιουλίου 1901
[1054] Π.Δ./30 Δεκεμβρίου 1925

αρχειακό υλικό έγγραφο[1055]-αίτηση του επί χρόνια φιλολόγου της Α΄ ΔΕΣΑΑ , Οκταποδά, ο οποίος προτείνει να ενταχθεί ως σχολικό εγχειρίδιο στις Ε.Σ. το σύγγραμμά του «Η Τέχνη του Γράφειν». Το εν λόγω έργο περιλαμβάνει ορθογραφικούς κανόνες καθώς και συγκριτική γραμματική της νέας και της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Το εν λόγω σύγγραμμα υπήρξε βασικό διδακτικό εγχειρίδιο και στις τέσσερις τάξεις της Α΄ ΔΕΣΑΑ κατά το σχολικό έτος 1929-30. Άλλα εγχειρίδια που δηλώνουν την κατεύθυνση της Σχολής προς τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό και τη νέα ελληνική γλώσσα είναι

- για την Α΄ τάξη: *Η Ιστορία ενός πλουσίου*, του Συλλόγου ωφελίμων βιβλίων, *Νεοελληνικά Γ΄ Ελληνικού*, Α. Σαρή
- για τη Β΄ τάξη: *Νεοελληνικά Α΄ Γυμνασίου*[1056], Α. Σαρή, *Το Εμπόριον*, του Συλλόγου ωφελίμων βιβλίων
- για τη Γ΄ τάξη: *Νεοελληνικά Α΄ Γυμνασίου*, Α. Σαρή
- για τη Δ΄ τάξη: *Νεοελληνικά Β΄ Γυμνασίου*, Α. Σαρή

Σε Π.Δ. της 28ης -9-28[1057] ορίζεται ότι οι μαθητές στο μάθημα των Ελληνικών διδάσκονται χωρία μεταφράσεων στη Νεοελληνική Γλώσσα σχετικά με ζητήματα οικονομικά και προσαρμοσμένα στον πρακτικό χαρακτήρα της Εμπορικής Εκπαίδευσης.

Παράλληλα βέβαια, διδασκόταν και η Αρχαία Ελληνική Γλώσσα σε περιορισμένο αριθμό ωρών εβδομαδιαίας διδασκαλίας σε σχέση με τη Νέα Ελληνική.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να επισημάνουμε ότι ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός, ειδικά κατά την περίοδο 1909-1922, απέκτησε συγκεκριμένο

[1055] Φ 17, έγγραφο 091

[1056] Σαρής, Α. (1928, 1η έκδοση) *Νεοελληνικά αναγνώσματα για τους μαθητές της Α΄ τάξεως των Τεταραξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*. Αθήνα: Σιδέρης. *Εντοπισμός πρωτοτύπου: Εργαστήρι Ιστορίας Ν.Ε. Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.* Ο φιλόλογος Αλέξανδρος Σαρής, υπήρξε ένας από τους πιο εμπνευσμένους δασκάλους, καθηγητής αρχαίων, νέων ελληνικών και έκθεσης της Βαρβακείου Σχολής από το 1907 έως και το 1951. http://gym-peir-athin.att.sch.gr *(ανακτήθηκε 23/5/21) Τα κείμενα παρατίθενται ≪τεταγμένα κατά λογοτεχνικά είδη≫, αλλά ο ανθολόγος αφήνει το ελεύθερο της εκλογής των κειμένων στον διδάσκοντα, ο οποίος δύναται ανάλογα με τις γλωσσικές δυνατότητες των μαθητών, την πρόοδό τους σε άλλα μαθήματα, ιδιαίτερα της ιστορίας και της γεωγραφίας, να αποφασίζει ποια κείμενα θα διδαχθούν. Διαπιστώνεται ότι ο Σαρής παρουσιάζει μια διδακτική προσέγγιση της διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών, πολύ πρωτοποριακή για την εποχή, στοιχείο που πιστώνεται θετικά στη λειτουργία της Εμπορικής Σχολής εφόσον τα διδακτικά εγχειρίδια επιλέγονταν από τη Σχολή και τους διδάσκοντες.*

[1057] ΕτΚ, αρ. 205, τχ. Α'/8 Οκτωβρίου 1928.

ιδεολογικό περιεχόμενο, το οποίο υπαγόρευσε την προσέγγιση της νεοελληνικής κοινωνίας με εστίαση στα κοινωνικά και οικονομικά της προβλήματα.

Στο πλαίσιο αυτό η διδασκαλία της νέας ελληνικής γλώσσας στην Α΄ ΔΕΣΑΑ και στις Εμπορικές Σχολές εν γένει, αφενός αποδεικνύει τον πρακτικό-επαγγελματικό χαρακτήρα της Σχολής, αφετέρου αποτελεί προοδευτική και εκσυγχρονιστική κίνηση, δεδομένου ότι οι εν λόγω Σχολές είχαν άμεση σχέση με την αγορά εργασίας και τη μέση αστική τάξη της χώρας.

β1.2. Τα βιβλία

Από τη μελέτη του αρχειακού υλικού διαπιστώνουμε ότι η Α΄ ΔΕΣΑΑ, όπως και οι Μ.Ε.Σ. στα μαθήματα γενικής παιδείας λειτουργούσαν ομογενοποιημένα με τα υπόλοιπα σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης, συμπέρασμα που εξάγεται από την επισκόπηση των σχολικών εγχειριδίων που χρησιμοποιούνταν στην Α΄ ΔΕΣΑΑ. Στον πίνακα που ακολουθεί ενδεικτικά αναφέρονται τα εγχειρίδια που είναι κοινά στα σχολεία Μ.Ε. και στην Α΄ ΔΕΣΑΑ. Είναι αντιληπτό ότι στα μαθήματα γενικής παιδείας Μέση και Εμπορική Εκπαίδευση «συνομιλούν», και ιδιαίτερα στα θεωρητικά μαθήματα ακολουθούν ένα κανονιστικό πρόγραμμα ομογενοποιημένο, ώστε οι μαθητές ανεξάρτητα από το είδος του σχολείου στο οποίο φοιτούν, να λάβουν κοινή και ενιαία εκπαίδευση.

Σχολικό έτος	Τάξη	Μάθημα	Σχολικό Εγχειρίδιο
1925-26[1058]	Α΄	Γενική Ιστορία	Γενική Ιστορία, Λαζάρου- Θεοδωρίδου
	Β΄	Γενική Ιστορία	Γενική Ιστορία, Λαζάρου- Θεοδωρίδου
	Γ΄	Ελληνικά	Ομήρου Οδύσσεια
	Δ΄	Ελληνικά	Ομήρου Ιλιάς
1929-30[1059]	Α΄	Ελληνικά	Νεοελληνικά Γ΄ Ελληνικού, Α. Σαρρή
	Β΄	Ελληνικά	Νεοελληνικά Α΄ Γυμνασίου, Α. Σαρρή
	Γ΄	Ελληνικά	Νεοελληνικά Α΄ Γυμνασίου, Α. Σαρρή
	Δ΄	Ελληνικά	Νεοελληνικά Β΄ Γυμνασίου, Α. Σαρρή
1932-33[1060]	Α΄	Ελληνικά	Νεοελληνικά Γ΄ εξαταξίου Γυμνασίου, Α. Σαρρή

[1058] Φ16, έγγραφο 16502, ό.π.

[1059] Φ17, έγγραφο 17474, ό.π.

[1060] Φ17, έγγραφο 17619, ό.π.

	Δ΄	Ελληνικά	Νεοελληνικά Στ΄ Γυμνασίου, Α. Σαρρή
1933-34[1061]	Α΄	Ελληνικά	Νέα Ελληνικά Γ΄ Γυμνασίου, Α. Σαρρή
	Β΄	Ελληνικά	Νέα Ελληνικά Γ΄ Γυμνασίου, Α. Σαρρή
	Β΄	Γενική Ιστορία	Γενική Ιστορία, Λαζάρου- Θεοδωρίδου, τόμος Β΄
	Δ΄	Ελληνικά	Νέα Ελληνικά Στ΄ Γυμνασίου, Α. Σαρρή
1934-35[1062]	Α΄	Ελληνικά	Νέα Ελληνικά Γ΄ Γυμνασίου, Α. Σαρρή
	Β΄	Ελληνικά	Νέα Ελληνικά Δ΄ Γυμνασίου, Α. Σαρρή
	Β΄	Γενική Ιστορία	Γενική Ιστορία, Λαζάρου- Θεοδωρίδου, τόμος Β΄
	Γ΄	Γενική Ιστορία	Γενική Ιστορία, Λαζάρου- Θεοδωρίδου, τόμος Β΄
	Δ΄	Ελληνικά	Νέα Ελληνικά Στ΄ Γυμνασίου, Α. Σαρρή
1935-36[1063]	Β΄	Γενική Ιστορία	Γενική Ιστορία, Λαζάρου- Θεοδωρίδου, τόμος Β΄
	Γ΄	Γενική Ιστορία	Γενική Ιστορία, Λαζάρου- Θεοδωρίδου, τόμος Β΄
1936-37[1064]	Α΄	Γενική Ιστορία	Σύνοψις γενικής ιστορίας, Λαζάρου- Θεοδωρίδου, τόμος Α΄
	Β΄	Γενική Ιστορία	Γενική Ιστορία, Λαζάρου- Θεοδωρίδου, τόμος Β΄
	Β΄	Γενική Ιστορία	Γενική Ιστορία, Λαζάρου- Θεοδωρίδου, τόμος Β΄

Πίνακας 36: Σχολικά εγχειρίδια κοινά για Α΄ΔΕΣΑΑ και Μέση Εκπαίδευση

β1.3. Το Ημερολόγιο του Διευθυντή

Σχετικά με τη λειτουργία της Σχολής, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα έγγραφα που αναφέρονται στην επικοινωνία της Σχολής με τους γονείς των μαθητών αλλά και με τους αρμόδιους φορείς. Κατά το σχολικό έτος 1939-1940 , σύμφωνα με το ημερολόγιο του Διευθυντή για τους μήνες Σεπτέμβριο και Οκτώβριο[1065] ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η αναφορά στη συγκέντρωση γονέων και κηδεμόνων που πραγματοποιήθηκε παρουσία εκπροσώπων του Υπουργείου Παιδείας αλλά και των Εμποροβιομηχανικών Οργανώσεων. Στόχος της συγκέντρωσης είναι η ανάδειξη της στενής συνεργασίας όχι μόνο μεταξύ Σχολής και οικογένειας, αλλά και μεταξύ

[1061]
[1062] Φ17, έγγραφο 17661, ό.π.
[1063] Φ17, έγγραφο 17670, ό.π.
[1064] Φ17, έγγραφο 17699, ό.π.
[1065] Φ17, έγγραφα 17721-725, ό.π.

Σχολής και Κοινωνίας, Εμπορικού κόσμου και Σχολής. Ακριβώς επειδή το σχολείο γενικότερα, ειδικά όμως η επαγγελματική εκπαίδευση είναι χώρος σύγκλισης της ευρύτερης κοινωνίας και της οικογένειας, ο Διευθυντής διασφάλιζε τους όρους για μια πολύ στενή συνεργασία μεταξύ Σχολής και οικογένειας. Απόδειξη των προαναφερθέντων είναι όσα παρατηρούμε στο ημερολόγιο του Διευθυντή για τον μήνα Δεκέμβριο[1066] του σχολικού έτους 1939-40. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι από τον Οκτώβριο, οπότε και τοποθετείται η έναρξη των μαθημάτων, μέχρι το τέλος του 1939, δηλαδή σε χρονικό διάστημα τριών μηνών, είχαν γίνει τρεις συγκεντρώσεις γονέων και κηδεμόνων.

Άλλα θέματα, τα οποία θίγονται στο ημερολόγιο του Διευθυντή είναι σχετικά με διαλέξεις και ομιλίες, με τις εισιτήριες εξετάσεις, με το διδακτικό προσωπικό, με το μαθητικό δυναμικό, με την επίδοση, την ανταπόκριση και τη συνέπεια των μαθητών στις εργασίες τους και εν γένει με τη φοίτησή τους. Ιδιαίτερη θέση στο ημερολόγιο καταλαμβάνουν τα ζητήματα διαταρακτικής και παραβατικής συμπεριφοράς. Σε πολλά έγγραφα του αρχειακού υλικού (Ημερολόγιο Διευθυντή, Πράξεις Συλλόγου Διδασκόντων, Εκθέσεις Πεπραγμένων) έχουμε διαπιστώσει ότι η συμπεριφορά των μαθητών που έρχεται σε αντίθεση με τους κανόνες της σχολικής ζωής υπήρξε πάντοτε για τη Σχολή αντικείμενο ελέγχου παιδαγωγικού. Φυσικά ως μια γενική διαπίστωση μπορεί να ειπωθεί ότι γενικά στη Σχολή υπήρχε πειθαρχία και τα φαινόμενα παραβατικής συμπεριφοράς ήταν λίγα. Η ποινή, σύμφωνα με όσα εντοπίσαμε στα ως άνω έγγραφα, είχε χαρακτήρα παιδαγωγικό και δεν φαίνεται να εξαντλεί ο Σύλλογος την αυστηρότητά του στις επιβαλλόμενες ποινές[1067].

β1.4. Η αποτύπωση της κοινωνικοοικονομικής και εκπαιδευτικής πραγματικότητας μέσα από τις Εκθέσεις Πεπραγμένων των Διευθυντών

Οι Εκθέσεις Πεπραγμένων είναι ένα σημαντικό είδος θεσμικού κειμένου, από το οποίο αντλούμε πολύ σημαντικά στοιχεία για τη λειτουργία της Σχολής. Οι εν λόγω Εκθέσεις συντάσσονται από τον εκάστοτε Διευθυντή της Σχολής στο τέλος κάθε σχολικού έτους, αποτιμώντας το και κατατίθενται στο αρμόδιο Υπουργείο.

[1066] Φ17, έγγραφα 17727-729, ό.π.

[1067] Φ17, έγγραφο 17723, ό.π. Αναφέρονται 22 περιπτώσεις παραβατικής συμπεριφοράς. Στους 8 μαθητές έγινε δημόσια επίπληξη και στους 14 επιβλήθηκε γραφική ποινή – στο πρωτότυπο αναφέρεται ως «γραφικαί ποιναί». Πρόκειται για γραπτή επανάληψη μιας πρότασης, λέξης ή φράσης που επιβάλλεται ως ποινή και έχει ανώτατο αριθμητικό όριο κατά την κρίση του διδάσκοντος.

Από τις Εκθέσεις που συναντήσαμε στο αρχειακό υλικό[1068] αντλούμε πληροφορίες

- για το μαθητικό δυναμικό και τη μαθητική κίνηση
- για τις εξετάσεις (εισιτήριες, κατατακτήριες, προαγωγικές και απολυτήριες) και τα αποτελέσματά τους
- για την τελική επίδοση των μαθητών και τις αιτίες που οδήγησαν κάποια σχολικά έτη σε μέτρια ή κακή επίδοση του συνόλου των μαθητών (π.χ. επίταξη κτιρίου, συστέγαση με άλλες Ε.Σ., ελλείψεις διδακτικού προσωπικού κ.ά.)
- για το διδακτικό προσωπικό και την αξιολόγησή του. Η αξιολόγηση του προσωπικού, κυρίως του μόνιμου ήταν κατά βάση θετική καθώς κατά τα λεγόμενα του διευθυντή διακρίνονταν για τον ζήλο, την εργατικότητα, τη φιλοτιμία, την επιμέλεια, τη μεταδοτικότητα και την αγαστή συνεργασία τους
- για τα προβλήματα που κατά καιρούς αντιμετώπιζε η Σχολή (ακατάλληλα διδακτήρια, έλλειψη υλικοτεχνικής υποδομής και εποπτικών μέσων, παραβατικότητα μαθητών, κ.ά.) καθώς και για τις προτάσεις του διευθυντή σχετικά με την επίλυση των προβλημάτων
- για απόψεις και προτάσεις εκπαιδευτικών σχετικά με τον όγκο της διδακτέας ύλης και την ποιότητα των σχολικών εγχειριδίων
- για τις διδακτικές, εκπαιδευτικές επισκέψεις (σε εργοστάσια, τελωνεία, βιοτεχνίες, χρηματιστήριο, επαγγελματικό επιμελητήριο, εμπορικό και βιομηχανικό εμπιμελητήριο κ.α.) αλλά και για τους περιπάτους (Λυκαβηττός, Ακρόπολη) και τις εκδρομές (Βουλιαγμένη)
- για ομιλίες και διαλέξεις που λάμβαναν χώρα στη Σχολή και αρκετές από αυτές παρακολουθούσαν όχι μόνο οι μαθητές αλλά και οι κηδεμόνες
- για τον τρόπο πραγματοποίησης των εορτών
- τον υποχρεωτικό – σε ορισμένα σχολικά έτη- εκκλησιασμό. Στην Έκθεση του έτους 1938-39, κατά την περίοδο της δικτατορίας Μεταξά, ο εκκλησιασμός είναι υποχρεωτικός για τους μαθητές της Σχολής και γινόταν κάθε Σάββατο πρωί[1069].
- για τους λόγους απαλλαγής ορισμένων μαθητών από τα δίδακτρα
- για την επικοινωνία κηδεμόνων και Σχολής

[1068] Φ17, έγγραφα 17073,-17171, 17305, 17403,17500, 17508, 17588, 17664, 17707, 17711,17715, 17731,ό.π.

[1069] Αντίθετα στον Φ17, έγγραφο 17200, όπως αναφέρεται στο β1 υποκεφάλαιο της παρούσας εργασίας, ο εκκλησιασμός δεν είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα.

- για τη συμπεριφορά των μαθητών και για τον τρόπο που αντιμετωπιζόταν η παραβατικότητα. Οι εκπαιδευτικοί της Σχολής νουθετούσαν και συνέτιζαν τους άτακτους και αμελείς μαθητές, αποφεύγοντας τις ακρότητες και την άκριτη επιβολή ποινών, επιδεικνύοντας παιδαγωγική, υποστηρικτική και συγχωρητική και όχι την τιμωρητική διάθεση.

Οι Εκθέσεις Πεπραγμένων αποτελούν ένα είδος αξιολόγησης του εκπαιδευτικού έργου της σχολικής μονάδας. Στόχος της αξιολόγησης είναι η κινητοποίηση όλων των παραγόντων της Σχολής. Τους εμπλέκει, λοιπόν, σε κοινά αποφασισμένες δράσεις και καλλιεργεί συνεργατικές συμπεριφορές. Η αξιολόγηση αποβλέπει στην αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού, επικεντρώνεται στις σχέσεις του σχολείου με τους γονείς, στις συνεργασίες με εκπαιδευτικούς και κοινωνικούς φορείς, σε εκπαιδευτικά προγράμματα και καινοτομίες, σε υποστηρικτικές και αντισταθμιστικές παρεμβάσεις, στην ανάπτυξη και εφαρμογή πεδίων δράσης για τη βελτίωση του εκπαιδευτικού έργου. Τέλος αποσκοπεί στη διαμόρφωση συμμετοχικού, συλλογικού και συνεργατικού πλαισίου εργασίας όλων των παραγόντων της σχολικής μονάδας.

Αποκωδικοποιώντας τις ανωτέρω πληροφορίες γίνεται κατανοητό ότι οι εν λόγω Εκθέσεις στόχο έχουν να προβάλουν το έργο της Σχολής, των διδασκόντων σε αυτήν αλλά και να αναδείξουν τον σημαίνοντα ρόλο του διευθυντή στην εύρυθμη λειτουργία της Σχολής. Πρέπει να επισημάνουμε ότι σε περιόδους κατά τις οποίες η Σχολή είχε λίγους μαθητές[1070], ή σε περιόδους οπότε αρκετές Εμπορικές και εν γένει Επαγγελματικές Σχολές έπαυαν να λειτουργούν, στόχος των Εκθέσεων ήταν να αναδειχθεί ο ρόλος της και το έργο της, ώστε να συνεχίσει τη λειτουργία της.

Μέσα από τις Εκθέσεις αναδεικνύεται επίσης και η προσπάθεια της Σχολής να προσεγγίσει τους γονείς και κηδεμόνες των μαθητών, εμπλέκοντας τους σε ομιλίες, διαλέξεις, επιμορφωτικές δράσεις κ.ά. και όχι μόνο να τους καλεί για συστάσεις, νουθεσίες και επιβολή ποινών στα παιδιά τους. Συγκεκριμένα στα έγγραφα 17304-310 έχουμε τη δυνατότητα να μελετήσουμε την ετήσια έκθεση λειτουργίας του Διευθυντή της Σχολής για το σχολικό έτος 1926-1927, στην οποία ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά του σε περιπτώσεις αδύναμων και παραβατικών μαθητών, τονίζοντας ότι οι γονείς τους, παρά τις συνεχείς προσκλήσεις της Σχολής, δεν εμφανίζονταν και δεν συνεργάζονταν με τον Διευθυντή και τον Σύλλογο Διδασκόντων, προκειμένου από κοινού να συνετίσουν τα παιδιά. Η αναφορά αυτή

[1070] Σχολικό έτος 1938-39, Φ17, έγγραφο 17711, ό.π.

παρουσιάζει ενδιαφέρον καθώς διαπιστώνουμε την προσπάθεια δόμησης σχέσης γονέων και Σχολής με στόχο τη βελτίωση της επίδοσης και της συμπεριφοράς των μαθητών. Στο ίδιο πλαίσιο, ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει το έγγραφο 17403 στο οποίο εκδηλώνεται ο προβληματισμός και το παράπονο του Διευθυντή για την ολιγωρία και την αδιαφορία ορισμένων κηδεμόνων, οι οποίοι δεν εμφανίστηκαν ποτέ στη Σχολή, παρά τις επανειλημμένες προσκλήσεις του όχι μόνο για να ενημερωθούν για την παραβατική συμπεριφορά των παιδιών τους, αλλά ούτε για να ενημερωθούν για την πρόοδό τους και να παραλάβουν τον έλεγχο επίδοσης._Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί όμως και το έγγραφο 17664, σύμφωνα με το οποίο ο Διευθυντής ανέγνωσε στο τέλος του σχ. έτους 1934-35 την Έκθεση Πεπραγμένων μπροστά σε όλους τους γονείς και τους μαθητές. Από αυτά τα ενδεικτικά παραδείγματα εξάγεται το συμπέρασμα ότι για τη Σχολή και την εύρυθμη λειτουργία της θεωρούνταν απαραίτητη η συμμετοχή των γονέων, διότι η δόμηση αυτής της συνεργασίας επιδρά θετικά στην ακαδημαϊκή επίδοση των μαθητών, στην αυτοεκτίμησή τους και ισχυροποιεί την αυτοαντίληψή τους. Επιπλέον, αυξάνονται τα κίνητρα των παιδιών για μάθηση γενικότερα και καλλιεργούνται υγιείς διαπροσωπικές σχέσεις, στο πλαίσιο του αλληλοσεβασμού, ώστε να αποφεύγονται η παραβατικότητα και οι διαταρακτικές συμπεριφορές.

Τέλος, μέσω των Εκθέσεων Πεπραγμένων ο Διευθυντής είχε τη δυνατότητα να προβάλει το έργο των εκπαιδευτικών της Σχολής στο Υπουργείο, τονίζοντας την άρτια επιστημονική τους κατάρτιση, την πολυετή τους εμπειρία, την παιδαγωγική τους συγκρότηση και διάκριση, με σκοπό την υπηρεσιακή τους ανέλιξη ή την προώθηση των συγγραμμάτων τους στις Εμπορικές Σχολές.

β1.5. Οι Παιδαγωγικές Αρχές και οι Διδακτικές Πρακτικές της Σχολής

Από τη μελέτη του αρχειακού υλικού (Πράξεις Συλλόγων Διδασκόντων, Εκθέσεις Πεπραγμένων Διευθυντών, Εκθέσεις Επιθεωρητών Εμπορικής και Μέσης Εκπαίδευσης, Εργαστήρια Φυσικής και Χημείας, Εμπορευματολογικό Μουσείο, κ.ά.) προκύπτει ότι οι διδακτικές αρχές της εποπτείας και της αυτενέργειας[1071] αποκτούν ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της διδασκαλίας με αποτέλεσμα να συμβάλουν στην αφομοίωση της γνώσης που έχει προσφερθεί. Εργαστηριακές και πρακτικές

[1071] Φ17, έγγραφο 17171, ό.π. και Φ26, έγγραφο 125, ό.π.

ασκήσεις, βιωματικές δράσεις σε χώρους εργασίας μέσω των επισκέψεων σε εμπορικά, βιομηχανικά και τραπεζικά ιδρύματα καθώς και επισκέψεις σε μουσεία, κινητοποιούσαν το ενδιαφέρον των μαθητών και τους έδιναν τη δυνατότητα να αυτενεργήσουν μέσω της πρακτικής εφαρμογής των θεωρητικών τους γνώσεων. Μπορούμε να πούμε ότι το πρόγραμμα και ο προσανατολισμός της Σχολής πλησίαζε αρκετά στις αρχές του σχολείου Εργασίας[1072] μέσω του σεβασμού στην ατομικότητα, τη χρήση της δημοτικής γλώσσας, και τη διερευνητική μάθηση.

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει στις Παιδαγωγικές Συνεδρίες του Συλλόγου Διδασκόντων και στην παιδαγωγική τους διάσταση. Στο πλαίσιο αυτό διαπιστώνουμε ότι η Σχολή διασφάλιζε τους όρους και τις προϋποθέσεις για μια αμφίδρομη ροή πληροφοριών μεταξύ γονέων και κηδεμόνων και της Σχολής με στόχο την καλλιέργεια της κοινωνικής συμπεριφοράς και τη συναισθηματική ανάπτυξη των μαθητών, μέσω των συστάσεων και των νουθεσιών που δίνονταν στους γονείς μετά από τη συνάντησή τους με τον Διευθυντή[1073].

Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η συμπεριφορά των μαθητών παρουσίαζε παρέκκλιση από την προσήκουσα, ο Σύλλογος των διδασκόντων με παιδαγωγική ευαισθησία και διάκριση προσέγγιζε διαφοροποιημένα κάθε μαθητή που εκδήλωνε διαταρακτική και παραβατική συμπεριφορά. Ως εκ τούτου οι ποινές που επιβάλλονταν είχαν πάντα παιδαγωγικό και όχι τιμωρητικό χαρακτήρα[1074]. Αξίζει να αναφερθούν δύο περιπτώσεις που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Μία περίπτωση ποινής εντοπίστηκε κατά την οποία ο Σύλλογος Διδασκόντων επέδειξε ιδιαίτερη αυστηρότητα και αποφάσισε την αποβολή του μαθητή από όλα τα σχολεία του κράτους και τον χαρακτηρισμό της διαγωγής του ως κακής. Μάλιστα στη συγκεκριμένη περίπτωση το Υπουργείο ζήτησε επανεξέταση της ποινής και ο Σύλλογος σε νέα συνεδρίαση, αποφάσισε να εμμείνει στην προηγούμενη απόφασή του[1075]. Σε άλλη περίπτωση[1076] ο Σύλλογος Διδασκόντων αποφάσισε να επιβάλει την ποινή της αποβολής από τη Σχολή όλο το υπόλοιπο σχολικό έτος σε έναν μαθητή και

[1072] Το σχολείο Εργασίας ήταν μία παιδαγωγική κίνηση με πρωτεργάτες τον John Dewey στην Αμερική, τον Kerschensteiner στη Γερμανία, τη M. Montesori στην Ιταλία που διαμόρφωσαν τις νέες παιδαγωγικές αρχές, που σαν κέντρο έχουν το παιδί και όχι τον δάσκαλο, Δανασσής-Αφεντάκης, Α. (1985). Η εξέλιξη της παιδαγωγικής και διδακτικής σκέψης (17ος-20ος αι.), τ. Β΄, Αθήνα, σσ. 132-136

[1073] Φ17, έγγραφο 17209, ό.π.

[1074] Φ17, έγγραφο 17209, ό.π.

[1075] Ο εν λόγω μαθητής είχε κατηγορηθεί ότι ήταν συνεργάτης των Γερμανών κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Φ17, έγγραφα 17840, 17834ό.π.

[1076] Φ17, έγγραφο 17354, ό.π.

σε έναν άλλο οκταήμερη αποβολή. Το Υπουργείο, μετρίασε τις ποινές των μαθητών, ωστόσο, επειδή οι μαθητές μετάνιωσαν για την απρεπή και υβριστική συμπεριφορά τους προς τη Σχολή και ζήτησαν ειλικρινά συγγνώμη, ο Σύλλογος αποφάσισε να ακυρώσει τις ποινές. Από τα ανωτέρω είναι φανερή η παιδαγωγική διάσταση των ποινών αλλά και η ελαστικότητα και η αγάπη που έδειχναν στους μαθητές σε περιπτώσεις ειλικρινούς μεταμέλειας.

Ο Σύλλογος των διδασκόντων κατά τις συνεδρίες του συζητούσε κυρίως ζητήματα που αφορούσαν στην αξιολόγηση και την πρόοδό[1077] των μαθητών με σκοπό την ανατροφοδότηση της μαθησιακής-διδακτικής διαδικασίας, ώστε να βελτιωθεί η ήδη ικανοποιητική επίδοσή τους και να ενδυναμωθεί η αυτοπεποίθηση και αυτοαντίληψή τους.

Σχετικά με το ζήτημα του εκκλησιασμού[1078], αξίζει να αναφερθεί ο σεβασμός της βασικής αρχής της ανεξιθρησκίας και της θρησκευτικής ελευθερίας, εφόσον ο Σύλλογος των διδασκόντων αποφάσισε να μην καταστήσει υποχρεωτικό τον εκκλησιασμό για όλους τους μαθητές, κάτι το οποίο θα δούμε στη συνέχεια ότι σε άλλες περιπτώσεις δεν είχε συμβεί.

Άλλα θέματα που θίγονταν στις συνεδρίες του Συλλόγου ήταν η ανάθεση μαθημάτων και διδακτικών ωρών, η κατανομή των εξωδιδακτικών αρμοδιοτήτων και εργασιών των εκπαιδευτικών, οι κυριότερες εκ των οποίων ήταν η σύνταξη μισθολογικών καταστάσεων, η τήρηση βιβλίου οργάνων, σκευών και επίπλων, η έκδοση τίτλων σπουδών, η τήρηση βιβλίου Πράξεων του Συλλόγου, η είσπραξη διδάκτρων και τήρηση αρχείου, η τήρηση απουσιολογίου[1079] κ.ά. Όσον αφορά στην κατανομή των εξωδιδακτικών αρμοδιοτήτων και εργασιών των εκπαιδευτικών διαπιστώνουμε ότι ανατίθενται σε αυτούς εργασίες που σήμερα δεν υφίστανται στη σχολική πραγματικότητα, όπως η σύνταξη μισθολογικών καταστάσεων, η είσπραξη διδάκτρων κ.ά., γεγονός που τους επιβάρυνε ιδιαίτερα και έκανε ακόμα πιο δύσκολη και απαιτητική την εργασία τους στη Σχολή. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με το ότι αρκετοί από αυτούς για να συμπληρώσουν το εισόδημά τους αναγκάζονταν να εργάζονται και σε Ι.Ε.Σ. δικαιολογεί τις αξιολογικές κρίσεις που έχουμε συναντήσει σε Εκθέσεις Πεπραγμένων Διευθυντή ή Εκθέσεις Επιθεωρητών, που αναφέρουν ότι

[1077] Φ17, έγγραφο 17211, ό.π.
[1078] Φ17, έγγραφο 17200, ό.π.
[1079] Φ17, έγγραφο 17102, ό.π.

κάποιοι από τους εκπαιδευτικούς δεν είναι όσο αποδοτικοί θα έπρεπε εξαιτίας της κόπωσής τους.

β.1.6. Ο θεσμός του Επιθεωρητή και ο ρόλος του

Ο θεσμός του Επιθεωρητή κρίθηκε απαραίτητος ήδη από την αρχή της θεσμοθέτησης της εκπαίδευσης του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Θεωρήθηκε ως ο συνδετικός κρίκος κράτους και σχολείου συμβάλλοντας στην επίλυση των εκπαιδευτικών προβλημάτων. Οι Γενικοί Επιθεωρητές ήταν πρόσωπα με πολλά ακαδημαϊκά προσόντα[1080] και διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη δομή, την οργάνωση και τη λειτουργία της εκπαίδευσης. Ήταν επιφορτισμένοι με οργανωτικές, διοικητικές, εποπτικές, καθοδηγητικές και παιδαγωγικές αρμοδιότητες. Όπως προκύπτει από τη μελέτη των εγγράφων του αρχειακού υλικού που αφορούν στις Εκθέσεις των Επιθεωρητών της Μέσης Εκπαίδευσης, οι επισκέψεις τους στα σχολεία αρμοδιότητάς τους και η παρακολούθηση της διδασκαλίας των εκπαιδευτικών γινόταν χωρίς να έχει προηγηθεί προειδοποίηση. Οι Εκθέσεις τους αναφέρονταν στην επιστημονική κατάρτιση των εκπαιδευτικών, στην αποδοτικότητα του διδακτικού τους έργου, στην αφοσίωσή τους στο καθήκον, στο ήθος και τη συμπεριφορά τους. Ειδικότερα και όσον αφορά στο διδακτικό έργο των εκπαιδευτικών, το ενδιαφέρον των Επιθεωρητών εστιαζόταν:

- στον προγραμματισμό της διδακτέας ύλης
- στην προετοιμασία και την κατοχή του διδακτικού τους αντικειμένου
- στη μεθοδολογία τους και την πρωτοτυπία της διδασκαλίας τους
- στη χρήση εποπτικών μέσων
- στην επικοινωνία τους με τους μαθητές και
- στην εκφραστική τους ικανότητα

[1080] Είχαν πτυχίο Παιδαγωγικής Ακαδημίας ή Φιλοσοφικής Σχολής ή Θεολογικής Σχολής, διετή μετεκπαίδευση στο Πανεπιστήμιο, εμπειρία 15 ετών στον τομέα τους, προϋπηρεσία σε διευθυντική θέση και τουλάχιστον διετή εμπειρία σε Πανεπιστήμια της Ευρώπης και της Αμερικής. Επίσης εκτός από τα προαναφερθέντα προσόντα, για να καταλάβει κάποιος τη θέση του Επιθεωρητή συμμετείχε σε εξετάσεις. Α.Ν. 767/1937, Λέφας Χρ. (1942). Ιστορία της Εκπαιδεύσεως: Παιδαγωγοί, Διευθυντές διδασκαλείου, Διοικητές επαρχιών, επίτροποι. Αθήνα, σσ.273, Χαμπηλομάτη, Π. (2010). Η αξιολόγηση του διδακτικού έργου των εκπαιδευτικών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Ήπειρο (1940-1980). (διδακτορική διατριβή), Ιωάννινα, σσ.127

Οι Επιθεωρητές εκτός από το διδακτικό έργο αξιολογούσαν τις σχέσεις μεταξύ των εκπαιδευτικών, την υλικοτεχνική υποδομή της Σχολής, τη φοίτηση των μαθητών, τη συμπεριφορά τους, την επιμέλειά τους, τις γνώσεις, τις επιδόσεις τους και τη συνεπή τήρηση από μέρους του Διευθυντή και του Συλλόγου Διδασκόντων μαθητολογίου, βιβλίου πρακτικών, βιβλίου καταβολής διδάκτρων κ.ά

β.1.7. Η γραφειοκρατικά δομημένη σχέση της Σχολής με το Υπουργείο

Όπως έχει ήδη αναφερθεί στην παρούσα εργασία η Εμπορική Εκπαίδευση στην Ελλάδα έκανε τα πρώτα δειλά της βήματα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, λόγω της σύνδεσης της εκπαίδευσης με την οικονομία και το εμπόριο. Το 1901 το ελληνικό κράτος θεμελιώνει την Εμπορική Εκπαίδευση με την ίδρυση της Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αρρένων, στην Αθήνα. Το ελληνικό κράτος υπήρξε πάντοτε συγκεντρωτικό και γραφειοκρατικό, ως εκ τούτου και το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι συγκεντρωτικό και ιεραρχικά δομημένο.

Η Εμπορική Εκπαίδευση δεν ξέφυγε από την ιεραρχική δομή. Στην κορυφή της γραφειοκρατικής πυραμίδας βρίσκεται ο Υπουργός (Παιδείας, Εθνικής Οικονομίας, κ.λπ.) και τα κεντρικά όργανα διοίκησης της εκπαίδευσης. Πιο κάτω στην πυραμίδα βρίσκονται διευθύνσεις και τμήματα (Τμήμα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης) μέχρι να οδηγηθούμε στη βάση της που είναι η διεύθυνση της Α΄ ΔΕΣΑΑ (Διευθυντής και Υποδιευθυντής).

Κάθε κρίκος της διοικητικής αλυσίδας σχετίζεται με την υλοποίηση και εφαρμογή συγκεκριμένων αποφάσεων. Το Υπουργείο Παιδείας ή/ και το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, η κεντρική δηλαδή κυβερνητική εξουσία ρυθμίζει κάθε πτυχή της Εμπορικής Εκπαίδευσης. Διορίζει, πιστοποιεί, αξιολογεί, απολύει το προσωπικό της Ε.Ε. Καθορίζει και επιβάλλει τα αναλυτικά προγράμματα, τα ωρολόγια προγράμματα, τις εξετάσεις (εισιτήριες, κατατακτήριες, προαγωγικές και απολυτήριες), την έναρξη και τη λήξη του σχολικού έτους, θέματα εγγραφών, μετεγγραφών, φοίτησης, πειθαρχικών παραπτωμάτων και διαγωγής μαθητών. Τέλος, ορίζει τις πιστώσεις και τα χρηματικά ποσά που θα δαπανηθούν για τις ανάγκες της Σχολής. Η γραπτή επικοινωνία μεταξύ της Σχολής και των αρμόδιων διοικητικών

φορέων ήταν αδιάλειπτη και διαρκής, καθώς καμία ενέργεια δεν μπορούσε να γίνει χωρίς την έγκριση του Υπουργείου.

Εν κατακλείδι η Ε.Ε. και η Α΄ΔΕΣΑΑ ανταποκρίθηκε στις ανάγκες της κοινωνίας, της οικονομίας και της παραγωγής, εφόσον όλες οι κυβερνήσεις υιοθέτησαν την αρχή της σύνδεσης του εκπαιδευτικού συστήματος με την οικονομική ανάπτυξη.

β.2 Τρόπος εισαγωγής στη Σχολή

Σύμφωνα με τον Φάκελο 15 του αρχειακού υλικού[1081] οι υποψήφιοι μαθητές της Σχολής μπορούσαν να εισαχθούν σε αυτήν κατόπιν της συμμετοχής τους στη διενέργεια εισιτηρίων ή κατατακτηρίων εξετάσεων και την επιτυχία τους σε αυτές. Οι εισιτήριες και κατατακτήριες εξετάσεις για την Σχολή διενεργούνται συνήθως από 1 έως και 10 Σεπτεμβρίου κάθε έτους. Οι ακριβείς ημερομηνίες ορίζονται κάθε φορά με Υπουργική διαταγή. Αναφορικά με τις εισιτήριες εξετάσεις για την Α΄Δ.Ε.Σ.Α.Α. υποβάλλονται σε αυτές όσοι μαθητές έχουν απολυτήριο ιδιωτικού ή δημοσίου ελληνικού σχολείου ή απολυτήριο τρίτης τάξης Πρακτικού Λυκείου. Οι γραπτές εισιτήριες εξετάσεις αφορούν στα μαθήματα των Ελληνικών, των Μαθηματικών, της Γεωγραφίας και της Καλλιγραφίας, ενώ οι προφορικές αντίστοιχες στα μαθήματα των Ελληνικών, των Μαθηματικών, των Γαλλικών και της Φυσικής. Για να επιτύχει κάποιος μαθητής στις εισιτήριες εξετάσεις έπρεπε να συγκεντρώσει τουλάχιστον τον βαθμό 6.

Αξίζει να αναφερθεί ότι όποιος μαθητής είχε ολοκληρώσει επιτυχώς και με βαθμό τουλάχιστον 7 τη φοίτησή του στη δεύτερη τάξη του γυμνασίου, είχε τη δυνατότητα να εγγραφεί στην πρώτη τάξη της Ε.Σ. χωρίς εξετάσεις.

Αναφορικά με τις γραπτές και προφορικές κατατακτήριες εξετάσεις, σε αυτές υποβάλλονται μαθητές από Δημόσιες και Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές και κατατάσσονται βάσει των επιδόσεών τους σε όποια τάξη αποφασίσει ο Σύλλογος των Διδασκόντων.

Ο Φάκελος 17 του αρχειακού υλικού μάς παρέχει πληροφορίες για τις εισιτήριες εξετάσεις που διενεργήθηκαν τον Σεπτέμβριο του 1929[1082]. Ακολούθως παρατίθενται πίνακες με τα αποτελέσματα των εν λόγω εισιτηρίων εξετάσεων και τη στατιστική τους επεξεργασία, όπου αυτό ήταν εφικτό.

[1081] Φ15, έγγραφα 520-523, ό.π.
[1082] Φ17, έγγραφα 417-418, ό.π.

Εισιτήριες εξετάσεις Σεπτεμβρίου 1929

Σχολείο Προέλευσης	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
ΔΗΜΟΣΙΟ	36	81.8	81.8	81.8
ΙΔΙΩΤΙΚΟ	8	18.2	18.2	100.0
Total	44	100.0	100.0	

Πίνακας 37: Εισιτήριες Εξετάσεις 1929- Σχολείο προέλευσης υποψηφίων

Βαθμός στο Μάθημα των Ελληνικών	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
0.00	**7**	**15.9**	**15.9**	15.9
2.00	2	4.5	4.5	20.5
3.00	1	2.3	2.3	22.7
4.00	1	2.3	2.3	25.0
5.00	4	9.1	9.1	34.1
6.00	**16**	**36.4**	36.4	70.5
6.50	2	4.5	4.5	75.0
7.00	**8**	**18.2**	18.2	93.2
8.00	2	4.5	4.5	97.7
9.00	**1**	**2.3**	2.3	100.0
Total	44	100.0	100.0	

Πίνακας 38: Εισιτήριες Εξετάσεις 1929- Βαθμός Γραπτής Εξέτασης Ελληνικών

Βαθμός στο Μάθημα των Μαθηματικών	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
1.00	1	2.3	2.3	2.3
3.00	1	2.3	2.3	4.5
4.00	8	18.2	18.2	22.7
5.00	10	22.7	22.7	45.5
6.00	16	36.4	36.4	81.8
6.50	1	2.3	2.3	84.1
7.00	4	9.1	9.1	93.2
8.00	3	6.8	6.8	100.0
Total	44	100.0	100.0	

Πίνακας 39: Εισιτήριες Εξετάσεις 1929- Βαθμός γραπτής εξέτασης στα Μαθηματικά

Crosstabulation

ΕΛΛΗΝΙΚΑ * ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ		ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ								Total
		1.00	3.00	4.00	5.00	6.00	6.50	7.00	8.00	
ΕΛΛΗΝΙΚΑ	0.00	1	1	5	0	0	0	0	0	7
	2.00	0	0	0	0	1	0	1	0	2
	3.00	0	0	0	1	0	0	0	0	1
	4.00	0	0	0	0	1	0	0	0	1
	5.00	0	0	1	2	0	0	0	1	4
	6.00	0	0	2	0	12	0	1	1	16
	6.50	0	0	0	0	1	1	0	0	2
	7.00	0	0	0	6	0	0	1	1	8
	8.00	0	0	0	1	1	0	0	0	2
	9.00	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Total		1	1	8	10	16	1	4	3	44

Πίνακας 40: Συσχέτιση βαθμών γραπτής εξέτασης Ελληνικά- Μαθηματικά

T-Test

One-Sample Statistics

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
ΕΛΛΗΝΙΚΑ	44	5.0227	2.57211	.38776
ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ	44	5.4659	1.36142	.20524

One-Sample Test

	Test Value = Mean					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
ΕΛΛΗΝΙΚΑ	12.953	43	.000	5.02273	4.2407	5.8047
ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ	**26.632**	**43**	**.000**	5.46591	5.0520	5.8798

Πίνακας 41: T-test βαθμολογίας εισιτήριων εξετάσεων 1929

Αποτελέσματα εξετάσεων	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ	15	34.1	34.1	34.1
ΔΕΚΤΟΣ	29	65.9	65.9	100.0
Total	44	100.0	100.0	

Πίνακας 42: Αποτελέσματα εισιτήριων εξετάσεων 1929

1929-30 ΣΧΟΛΕΙΟ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ*ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ	ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ		Total
	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ	ΔΕΚΤΟΣ	
ΔΗΜΟΣΙΟ	14	22	36
ΙΔΙΩΤΙΚΟ	1	7	8
Total	15	29	44

Πίνακας 43: Συσχέτιση σχολείου και αποτελέσματος

Από τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων των εισιτηρίων εξετάσεων του 1929 διαπιστώνουμε ότι οι περισσότεροι (81,8%) από τους μαθητές που έλαβαν μέρος προέρχονταν από Δ.Ε.Σ. και μόλις το 18,2% από Ι.Ε.Σ. Οι υποψήφιοι εξετάστηκαν γραπτά στα Ελληνικά και τα Μαθηματικά και αναλύοντας τους βαθμούς τους εντοπίσαμε ότι στο μάθημα των Ελληνικών το 36,4% έλαβε τον βαθμό 6, με 7 βαθμολογήθηκε το 18,2% των υποψηφίων ενώ μόλις ένας μαθητής αρίστευσε λαμβάνοντας τον βαθμό 9. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 15,9% των υποψηφίων βαθμολογήθηκε με μηδέν. Αναφορικά με τους βαθμούς στα Μαθηματικά επισημαίνουμε ότι η βαθμολογική κλίμακα δεν κυμαίνεται από 0-9 όπως στα Ελληνικά, αλλά από 1 έως και 8. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι όπως και στα Ελληνικά έτσι και στα Μαθηματικά το 36,4% των εξετασθέντων βαθμολογήθηκε με 6, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι οι υποψήφιοι οι οποίοι βαθμολογήθηκαν με 6 στα Ελληνικά, έλαβαν τον ίδιο βαθμό και στα Μαθηματικά. Το 22,7% των μαθητών έλαβαν τον βαθμό 5 και το 18,2% τον βαθμό 4. Μόλις ένας μαθητής έλαβε μονάδα, ενώ 3 βαθμολογήθηκαν με 8. Συσχετίζοντας τη γραπτή επίδοση των υποψηφίων στα δύο μαθήματα διαπιστώνουμε ότι οι μαθητές με ιδιαίτερα χαμηλή βαθμολογία στα Ελληνικά, δεν σημείωναν αντίστοιχα χαμηλή βαθμολογία στα Μαθηματικά. Ενδεικτικά αναφέρουμε ως παράδειγμα δύο υποψηφίους που έλαβαν τον βαθμό 2 στα Ελληνικά, στα Μαθηματικά βαθμολογήθηκαν με 6 και 7 αντίστοιχα. Από τη συσχέτιση, συμπεραίνουμε ότι στα Μαθηματικά η επίδοση των μαθητών ήταν καλύτερη απ' ό,τι στα Ελληνικά, συμπέρασμα που επιβεβαιώνεται με το T-test ($t=26.632$ $df=43$, $p<0.001$) στο οποίο εμφανίζεται στατιστικά σημαντική διαφορά στην επίδοση των υποψηφίων κατά μέσο όρο ανάμεσα στα δύο μαθήματα, καθώς ο μέσος όρος στα Ελληνικά ήταν 5,02 ενώ στα Μαθηματικά 5,46.

Αναλύοντας το τελικό αποτέλεσμα, εντοπίζουμε ότι το ποσοστό επιτυχίας στις εξετάσεις ανέρχεται σε 65,9% έναντι του 34,1% των υποψηφίων οι οποίοι δεν έγιναν δεκτοί στη Σχολή. Προχωρώντας την ανάλυση ένα βήμα παραπέρα, και συσχετίζοντας τα αποτελέσματα στις εξετάσεις με τη Σχολή προέλευσης,

διαπιστώνουμε ότι από τις Ι.Ε.Σ. απερρίφθη το 12,5% των υποψηφίων, ενώ από τις Δ.Ε.Σ. απερρίφθη το 38,88%. Από το αποτέλεσμα συμπεραίνουμε ότι ενδεχομένως οι μαθητές οι οποίοι φοιτούσαν σε Ι.Ε.Σ. είχαν καλύτερο επίπεδο γνώσεων και παρεχόμενης εκπαίδευσης σε σχέση με εκείνους που φοιτούσαν στις Δ.Ε.Σ.

Στο Διάταγμα « Περί λειτουργίας της Α΄ Εμπορικής Σχολής Αρρένων Αθηνών»[1083] γίνεται αναφορά στον χρόνο διεξαγωγής των εισιτηρίων εξετάσεων, ο οποίος ορίζεται από 25 Ιουνίου έως και 10 Ιουλίου.

Δύο μήνες αργότερα, το Διάταγμα «Περί οργανώσεως και λειτουργίας της εν Αθήναις Α΄ Δημοσίας Μέσης Εμπορικής Σχολής Αρρένων»[1084] τροποποιεί και ρυθμίζει εκ νέου τη λειτουργία της Σχολής. Η Σχολή από το σχολικό έτος 1932-1933 θα είναι τετραετούς φοίτησης. Συγκεκριμένα ορίζεται ότι στην πρώτη τάξη της Σχολής γίνονται δεκτά όσα αγόρια είναι μέχρι 16 ετών και έχουν ενδεικτικό επιτυχούς φοίτησης δευτέρας τάξης ιδιωτικού ή δημοσίου εξατάξιου Γυμνασίου ή πρακτικού Λυκείου με βαθμό τουλάχιστον 6. Σε περίπτωση που πληρούνται οι ανωτέρω προϋποθέσεις τότε υποβάλλονται σε προφορικές και γραπτές εξετάσεις και εφόσον επιτύχουν σε αυτές, μπορούν να εγγραφούν στην πρώτη τάξη της Σχολής.
Στο 8^{ο} άρθρο του παρόντος Διατάγματος[1085] απαγορεύεται η διεξαγωγή κατατακτηρίων εξετάσεων στη Σχολή για τρία χρόνια.

Ο 17^{ος} φάκελος του αρχειακού υλικού μας παρέχει πληροφορίες για τις εισιτήριες εξετάσεις που διενεργήθηκαν τον Σεπτέμβριο του 1935[1086].

Εισιτήριες εξετάσεις Σεπτεμβρίου 1935

ΕΙΔΟΣ ΣΧΟΛΕΙΟΥ	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
ΔΗΜΟΣΙΟ	16	84.2	84.2	84.2
ΙΔΙΩΤΙΚΟ	3	15.8	15.8	100.0
Total	19	100.0	100.0	

Πίνακας 44: Εισιτήριες εξετάσεις 1935

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
ΔΕΚΤΟΣ	19	100.0	100.0	100.0

Πίνακας 45: Αποτελέσματα εισιτήριων εξετάσεων 1935

[1083] ΕτΚ, αρ. 140, τχ. Α΄/4 Μαΐου 1932.
[1084] ΕτΚ, αρ. 238, τχ. Α΄/26 Ιουλίου 1932.
[1085] ΕτΚ, αρ. 319, τχ. Α΄/13 Σεπτεμβρίου 1932.
[1086] Φ17, έγγραφο 676, ό.π.

Από τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων των εισιτηρίων εξετάσεων του 1935 διαπιστώνουμε ότι έλαβαν μέρος 19 μαθητές, οι περισσότεροι από τους οποίους (84,2%) προέρχονταν από Δ.Ε.Σ. και μόλις το 15,8% από Ι.Ε.Σ. Στοιχεία και δεδομένα για τις γραπτές τους επιδόσεις δεν έχουμε, ωστόσο από το αρχείο γνωρίζουμε ότι όλοι έγιναν δεκτοί.

Κατά το σχολικό έτος 1939-1940 , σύμφωνα με το ημερολόγιο του Διευθυντή για τους μήνες Σεπτέμβριο και Οκτώβριο[1087], διαβάζουμε ότι διενεργήθηκαν εισιτήριες και κατατακτήριες στις 28 και 29 Σεπτεμβρίου.

[1087] Φ17, έγγραφα 17721-725, ό.π.

β.3 Το μαθητικό δυναμικό

Σχετικά με το μαθητικό δυναμικό της Σχολής, πολύτιμες πληροφορίες αντλούμε από τη Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι κατά τα σχολικά έτη 1910/11-1920/21[1088], το αρχειακό υλικό, και από εκθέσεις πεπραγμένων, κατά τα σχολικά έτη 1921-1922[1089], 1922-23[1090], 1923-24[1091] , 1925-26[1092], 1926-27[1093], 1928-29[1094], 1929-30[1095], 1930-31[1096] , 1934-35[1097], 1935-36[1098], 1937-38[1099], 1938-1939[1100],1939-40[1101] και 1942-43[1102] σχολικό έτος το οποίο διήρκεσε από τον Ιανουάριο του 1943 έως τον Μάιο. Η Πρότυπος Δημόσια Εμπορική Σχολή Αθηνών ήταν εξατάξια.

Από την μελέτη όλων των προαναφερθέντων πρωτογενών πηγών διαμορφώσαμε τον ακόλουθο συνοπτικό πίνακα:

	ΕΓΓΡΑΦΕΝΤΕΣ	ΦΟΙΤΗΣΑΝΤΕΣ	ΠΡΟΑΧΘΕΝΤΕΣ	ΑΠΟΦΟΙΤΗΣΑΝΤΕΣ	ΑΠΟΡΡΙΦΘΕΝΤΕΣ	ΕΠΑΝΑΛ. ΕΞΕΤΑΣΗ
1910-11	134	129	78	21	30	
1911-12	132	115	78	17	20	
1912-13	126	106	73	15	18	
1913-14	127	120	75	23	22	
1914-15	138	130	102	17	11	
1915-16	154	148	107	29	12	
1916-17	160	147	108	28	11	
1917-18	225	203	139	42	22	
1918-19	243	222	183	26	13	
1919-20	424	396	355	27	14	
1920-21	499	453	348	59	46	
1921-22	187	185	113	14	10	48
1922-23	191	186	103	16	16	51
1923-24	185[1103]	184				

[1088] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 17-18.
[1089] Φ16, έγγραφο 16196, ό.π.
[1090] Φ16, έγγραφο 16382, ό.π.
[1091] Φ16, έγγραφο 16489, ό.π.
[1092] Φ17, έγγραφα 17233-243 και 17326, ό.π.
[1093] Φ17, έγγραφα 17293-302, 305-310, ό.π.
[1094] Φ17, έγγραφο 17399, ό.π.
[1095] Φ17, έγγραφο 17500, ό.π.
[1096] Φ17, έγγραφα 17588-589, ό.π.
[1097] Φ17, Έκθεση πεπραγμένων ,έγγραφα 17664-667 ό.π.
[1098] Φ17, έγγραφο 17677, ό.π.
[1099] Φ17, έγγραφα 17707-709, ό.π.
[1100] Φ17, Έκθεση πεπραγμένων, έγγραφα 17711-719, ό.π.
[1101] Φ17, Ημερολόγιο του Διευθυντή έγγραφα 17721-725, ό.π.
[1102] Φ17, Έκθεση πεπραγμένων έγγραφα 17731-738, ό.π.
[1103] 43 Α, 44Β, 48Γ, 50Δ. Φ16, έγγραφο 16489, ό.π.

1925-26	139	135				
1926-27	144	136[1104]	76	2	11	49
1928-29	162	158	72	4	7	75
1929-30	152[1105]	152	63	7	9	73[1106]
1930-31	149	140	60	0	15	65
1934-35	80	73	37	0	10	26[1107]
1935-36	84					
1937-38	104	98	37		7	54
1938-39	119	107	72		4	31
1939-40	111					
1942-43	135	119	66	9	6	38
ΣΥΝΟΛΟ	4304	3842	2345	356	314	510

Πίνακας 46: Αναλυτικός πίνακας μαθητικού δυναμικού 1910-1943

ΜΑΘΗΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ	Minimum	Maximum	Επικρατούσα τιμή
Εγγραφέντες	80.00	499.00	172.1600
Φοιτήσαντες	73.00	453.00	167.0435
Προαχθέντες	37.00	355.00	111.6667
Αποφοιτήσαντες	.00	59.00	18.7368
Απορριφθέντες	4.00	46.00	14.9524
Επαναληπτική εξέταση	26	75	51.00

Πίνακας 47: Μαθητικό Δυναμικό 1910-1943- Πίνακας Επικρατούσας Τιμής

One-Sample Statistics

	Mean	Std. Deviation
Εγγραφέντες	172.1600	95.62935
Φοιτήσαντες	167.0435	88.99973

One-Sample Test

	Test Value = Mean					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Εγγραφέντες	9.001	24	.000	172.16000	132.6861	211.6339
Φοιτήσαντες	**9.001**	**22**	**.000**	167.04348	128.5571	205.5298

Πίνακας 48:T-test Εγγραφέντες- Φοιτήσαντες

[1104] Από τους 144, φοίτησαν οι 136. Από τους 8 που δεν φοίτησαν: 1 απεβίωσε, 4 στρατεύτηκαν και 3 μετεγγράφηκαν σε άλλο σχολείο. Φ17, έγγραφα 17305-310, ό.π.

[1105] 45Α,33Β,45Γ,29Δ.

[1106] Οι μαθητές θα υποβληθούν σε κάποια ή σε όλα τα ακόλουθα μαθήματα: Μαθηματικά, Εμπορικά, Ελληνικά, Γαλλικά, Φυσικά. Φ17, έγγραφο 17501, ό.π.

[1107] Φ17, έγγραφα 17674-675, ό.π.

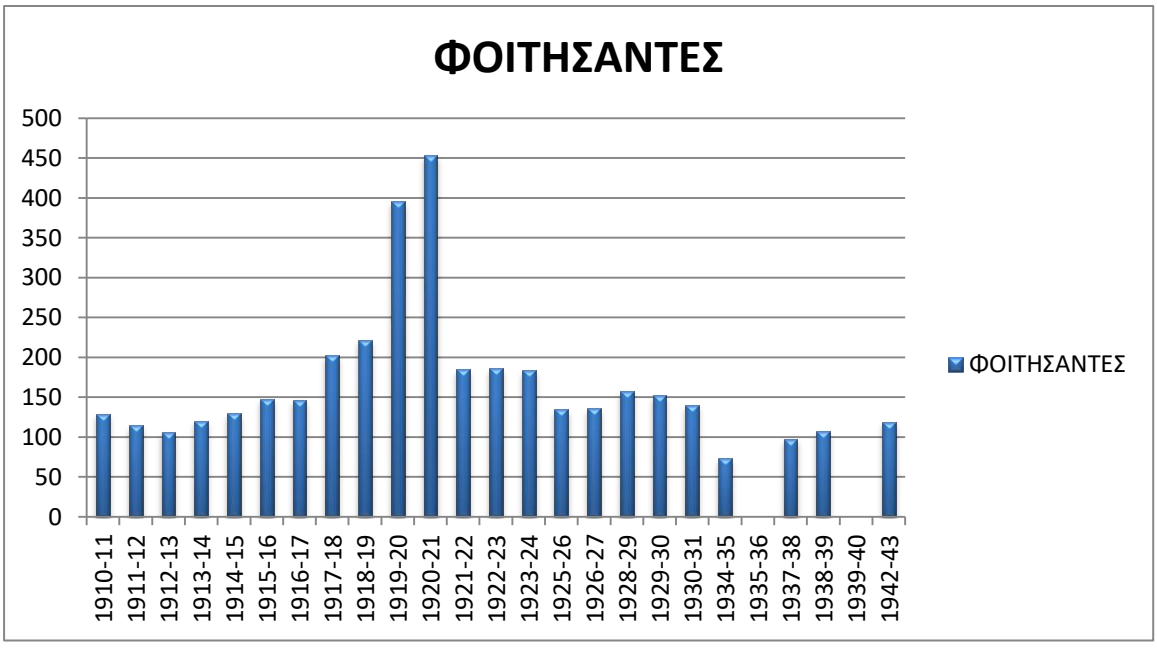
One-Sample Statistics

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Φοιτήσαντες	23	167.0435	88.99973	18.55773
Προαχθέντες	21	111.6667	86.28577	18.82910

One-Sample Test

	Test Value = Mean					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Φοιτήσαντες	9.001	22	.000	167.04348	128.5571	205.5298
Προαχθέντες	**5.931**	**20**	**.000**	111.66667	72.3899	150.9435

Πίνακας 49: T-test Φοιτήσαντες- Προαχθέντες

Διάγραμμα 13: Φοιτήσαντες μαθητές - 1910-1943

Στον Πίνακα 46 αποτυπώνεται η μαθητική κινητικότητα στην Α΄Δ.Ε.Σ.Α.Α.. Τα αρχεία δεν είναι αποσπασματικά και είναι ελάχιστες οι περιπτώσεις στις οποίες δεν υπήρχαν δεδομένα στο αρχειακό υλικό. Αυτό το γεγονός μας βοηθά στην εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.

Από τη μελέτη του πίνακα (46) είναι εμφανής η ραγδαία αύξηση των μαθητών που φοιτούσαν και προάγονταν από την Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. μετά από το 1917, καθώς αυτοί σχεδόν τετραπλασιάστηκαν το 1920. Οι αποφοιτήσαντες μαθητές σχεδόν τριπλασιάστηκαν, ενώ στους απορριφθέντες σε απόλυτο αριθμό δεν εμφανίζεται

αξιοσημείωτη διαφορά, μπορούμε όμως να πούμε ότι το ποσοστό του 9,2% των απορριφθέντων ήταν ελάχιστο σε σχέση με τον αριθμό των φοιτώντων μαθητών. Η αύξηση αυτή – και κυρίως η αύξηση από το 1917-18 και εξής- μπορεί να θεωρηθεί απότοκο του γεγονότος ότι το 1918 οπότε και τερματίζεται ο Α΄Π.Π. η Ελλάδα είναι ανάμεσα στις νικήτριες δυνάμεις και παρόλο που ο λαός είναι εξαντλημένος από τις διαρκείς πολεμικές αναμετρήσεις, εντούτοις υπάρχει σε όλους η ελπίδα για ανάπτυξη και βελτίωση των συνθηκών ζωής. Καθοριστικό ρόλο στην αύξηση του μαθητικού δυναμικού σίγουρα διαδραμάτισε και η αγροτική μεταρρύθμιση του 1917, η οποία ναι μεν δεν ολοκληρώθηκε, ωστόσο αποκατέστησε πλήθος ακτημόνων με αποτέλεσμα να αυξηθεί η παραγωγή καθώς και η εμπορική δραστηριότητα. Οι ανωτέρω εξελίξεις αύξησαν τις ανάγκες για εξειδικευμένο προσωπικό στον τομέα του εμπορίου. Ως εκ τούτου αυξήθηκε και το ενδιαφέρον για την εμπορική εκπαίδευση.

Από το 1921 μέχρι και το 1943 παρατηρείται επίσης ραγδαία μείωση του αριθμού των μαθητών που εγγράφονταν και φοιτούσαν στην Ε.Σ., οι οποίοι έφτασαν στους αριθμούς των ετών 1910-1915. Η μείωση των μαθητών σίγουρα οφείλεται στην δεινή πολιτική και οικονομική κατάσταση της χώρας όλα τα προαναφερθέντα έτη. Το 1920 μετά από την απροσδόκητη ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές, το δημοψήφισμα και την επιστροφή του βασιλιά, στη χώρα επικρατεί πολιτική αστάθεια, αναρχία, ανασφάλεια και αβεβαιότητα. Επιπροσθέτως η απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, επιδείνωσε τα δημοσιονομικά της χώρας. Το νόμισμα υποτιμήθηκε και εκτινάχθηκε στα ύψη ο πληθωρισμός. Η μικρασιατική καταστροφή και η έλευση 1,5 εκατομμυρίου προσφύγων στην Ελλάδα επιβάρυναν ακόμη περισσότερο την ήδη τραγική οικονομική κατάσταση της χώρας. Η παραγωγική δραστηριότητα μειώθηκε, οξύνθηκε το εμπορικό έλλειμμα, η ανεργία πολλαπλασιάστηκε. Στον εκπαιδευτικό τομέα οι προηγούμενες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις ακυρώθηκαν. Όλες αυτές οι αιτίες μείωσαν το ενδιαφέρον για την εμπορική -και όχι μόνο- εκπαίδευση, και παρά την άνοδο από το 1928 της ναυτιλίας, της βιομηχανίας και του εμπορίου και την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929, η οποία ενίσχυσε την τεχνική, επαγγελματική, εμπορική εκπαίδευση, εντούτοις αυτά δεν στάθηκαν ικανά να αυξήσουν τον αριθμό των φοιτώντων μαθητών στην Α΄ ΔΕΣΑΑ, καθώς η ανάπτυξη της χώρας ανακόπηκε από την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και την κήρυξη πτώχευσης της Ελλάδας το 1932. Το 1934 οι εγγραφέντες είναι μόλις 80 γεγονός που αποτυπώνει τις δυσμενείς συνθήκες που επικρατούσαν στον οικονομικό τομέα της χώρας αλλά και την ταραγμένη πολιτική κατάσταση. Όσες προσπάθειες και αν κατεβλήθησαν ο

αριθμός των μαθητών που εγγράφονταν και φοιτούσαν στη Σχολή δεν αυξήθηκε ιδιαίτερα μέχρι το 1943 και φυσικά σημαντικό ρόλο στη μειωμένη μαθητική κίνηση διαδραμάτισαν ο ελληνοϊταλικός πόλεμος 1940-1941 και η τριπλή Κατοχή της χώρας.

Από τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων συμπεραίνουμε ότι για το χρονικό διάστημα από το έτος 1910 έως το 1943 στο οποίο υπάρχουν κάποιες ενδιάμεσες απώλειες- εγγράφονταν κατά μέσο όρο 172 μαθητές, εκ των οποίων φοιτούσαν οι 167, προάγονταν οι 112, αποφοιτούσαν οι 19, απορρίπτονταν οι 15 και 51 εξ αυτών υποχρεώνονταν σε επαναληπτική εξέταση. Από την επεξεργασία των δεδομένων βρήκαμε στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα σε όσους εγγράφονταν και σε όσους τελικά φοιτούσαν στη Σχολή, διαφορά που επιβεβαιώνεται από το T-test ($t=9.001$, $df=22$, $p<0.001$), αλλά και ανάμεσα στον μέσο όρο των φοιτησάντων μαθητών σε σχέση με τους προαχθέντες T-test ($t=5.931$, $df=20$, $p<0.001$). Αρκετά παιδιά ενώ εγγράφονταν στη Σχολή, τελικά δεν φοιτούσαν σε αυτή είτε γιατί μετεγγράφονταν σε άλλη, είτε γιατί αναγκάζονταν να εργαστούν, είτε γιατί δεν μπορούσαν οι γονείς τους να καταβάλουν τα δίδακτρα, είτε γιατί στρατεύονταν. Επίσης αρκετοί από αυτούς που φοιτούσαν δεν σημείωναν ικανοποιητική επίδοση στις προφορικές και γραπτές δοκιμασίες, δυσκολεύονταν στα μαθήματα και τελικά δεν κατάφερναν να προαχθούν με αποτέλεσμα είτε να υποχρεώνονται σε επαναληπτική εξέταση των μαθημάτων στα οποία υστερούν, είτε απορρίπτονται και αναγκάζονται να επαναλάβουν τη φοίτηση είτε απορρίπτονται και εγκαταλείπουν εντελώς τη φοίτηση στη Σχολή.

Απόφοιτοι Α΄ ΔΕΣΑΑ και απόφοιτοι Ιδιωτικών και Δημόσιων Ε.Σ.

Σύμφωνα με τη Στατιστική Επετηρίδα (Σ.Ε.) του 1930[1108] από την Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. κατά το σχολικό έτος 1926-1927 αποφοίτησαν 36 μαθητές, ενώ από τα στοιχεία που αντλούμε από τη Σ.Ε. του 1931[1109] από την Σχολή κατά το σχολικό έτος 1927-1928 αποφοίτησαν 46 μαθητές, το σχολικό έτος 1928-1929 25 μαθητές και το σχολικό έτος 1929-1930 24 μαθητές. Στη Σ.Ε. του 1933[1110] που αφορά στο σχολικό έτος 1930-31 εντοπίζουμε ότι από την Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. αποφοίτησαν 23 μαθητές. Ενώ από την

[1108] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1930, ΓΣΥΕ, ό.π.
[1109] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1931, ΓΣΥΕ, ό.π.
[1110] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1933, ΓΣΥΕ, ό.π.

μελέτη της Στατιστικής Επετηρίδας του 1934[1111] με τα στοιχεία του σχολικού έτους 1931-32 μαθαίνουμε ότι από την εν λόγω Σχολή αποφοίτησαν μόλις 9 μαθητές. Το αμέσως επόμενο σχολικό έτος (1932-1933) από την Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. αποφοίτησαν 27 μαθητές σύμφωνα με την Σ.Ε. του 1935[1112]. Οι απόφοιτοι του σχολικού έτους 1933-1934 ήταν 23 σύμφωνα με την Σ.Ε. του 1936[1113], ενώ μόλις 8 ήταν οι απόφοιτοι του σχολικού έτους 1934-1935 με βάση τα στοιχεία της Σ.Ε. του 1937[1114]. Σύμφωνα με την Σ.Ε. του 1938[1115] και το αρχειακό μας υλικό[1116] οι εγγραφέντες μαθητές του σχολικού έτους 1935-1936 ήταν 84 και οι απόφοιτοι ήταν 13· οι απόφοιτοι του σχολικού έτους 1936-1937 ανέρχονταν σε 21, ενώ μόλις 9 ήταν οι απόφοιτοι του σχολικού έτους 1937-1938 με βάση τα στοιχεία της Σ.Ε. του 1939[1117].

Από τη συνολική μελέτη του αρχειακού υλικού των φακέλων και των Στατιστικών Επετηρίδων διαμορφώνεται ο ακόλουθος πίνακας σχετικά με τους μαθητές που αποφοίτησαν από την Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. και το σύνολο των μαθητών που αποφοίτησαν από τις υπόλοιπες Δημόσιες και Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές

Σχολικό Έτος	Απόφοιτοι Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α.	Απόφοιτοι Δημόσιων και Ιδιωτικών Εμπορικών Σχολών[1118]	Απόφοιτοι Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. Percent	Απόφοιτοι Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. Valid Percent
1926-1927	36	612	5.88	5.88
1927-1928	46	656	7.01	7.01
1928-1929	25	509	4.91	4.91
1929-1930	24	419	5.73	5.73
1930-1931	23	439	5.24	5.24
1931-1932	9	478	1.88	1.88
1932-1933	27	595	4.54	4.54
1933-1934	23	600	3.83	3.83
1934-1935	8	514	1.56	1.56
1935-1936	13	438	2.97	2.97
1936-1937	21	458	4.59	4.59

[1111] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1934, ΓΣΥΕ, ό.π.
[1112] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1935, ΓΣΥΕ, ό.π.
[1113] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1936, ΓΣΥΕ, ό.π.
[1114] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1937, ΓΣΥΕ, ό.π.
[1115] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1938, ΓΣΥΕ, ό.π.
[1116] Φ 17, έγγραφο 677, ό.π.
[1117] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1939, ΓΣΥΕ, ό.π.
[1118] Για την ανάλυση και τεκμηρίωση των δεδομένων κρίνεται απαραίτητο να παραπέμψουμε στους πίνακες 2 και 3 της παρούσας εργασίας που αναφέρεται στον αριθμό των Σχολών που υπήρχαν κατά τα σχολικά έτη 1926-1938.

1937-1938	9	467	1.93	1.93
Total	264	6185		

Πίνακας 50: Απόφοιτοι Ε.Σ.- Απόφοιτοι Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτη 1926-38

	Απόφοιτοι Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α.	Απόφοιτοι Δημόσιων και Ιδιωτικών Εμπορικών Σχολών
Mean	22.0000	515.4167
N	12	12
Std. Deviation	11.39378	80.22294

One-Sample Test

	Test Value = Mean					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Απόφοιτοι Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α.	6.689	11	.000	22.00000	14.7607	29.2393
Απόφοιτοι Δημόσιων και Ιδιωτικών Εμπορικών Σχολών	22.256	11	.000	515.41667	464.4454	566.3879

Πίνακας 51: T-test Απόφοιτοι Ε.Σ. - Απόφοιτοι Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτη 1926-38

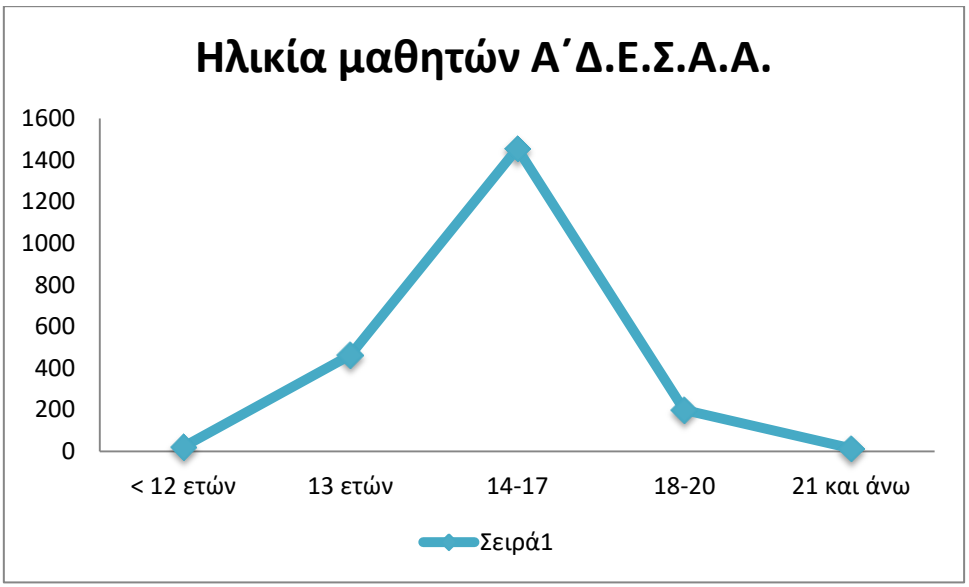
Σύμφωνα με τους πίνακες και όπως είναι απόλυτα λογικό οι απόφοιτοι της Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. ήταν σαφώς λιγότεροι από τους απόφοιτους όλων των υπόλοιπων Ιδιωτικών και Δημόσιων Εμπορικών Σχολών, γεγονός που αποτυπώνεται και στο T-test ($t=22.256$, $df=11$, $p<0.001$), το οποίο δείχνει στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στον μέσο όρο των απόφοιτων της Σχολής και των υπόλοιπων Σχολών. Άξιο προσοχής είναι ότι ενώ τα περισσότερα σχολικά έτη το ποσοστό των αποφοίτων της Σχολής κυμαίνεται από 4,54% έως 5,88%, υπάρχουν τρία έτη που το ποσοστό των αποφοίτων είναι εξαιρετικά χαμηλό (1,56-1,93) και ένα έτος που άγγιξε το 7%.

Αναλυτικότερα κατά το έτος 1927-28 οι απόφοιτοι της Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. ήταν το 7% επί του συνόλου των αποφοίτων, ενώ κατά τα σχ. έτη 1931-32, 1934-35, 1937-38 ο αριθμός τους ήταν ιδιαίτερα μειωμένος σε σχέση με τα παρελθόντα σχολικά έτη, γεγονός που οφείλεται στον πολύ μειωμένο αριθμό φοιτώντων μαθητών (το σχ. έτος 1934-35 οι φοιτήσαντες ήταν μόλις 73, ενώ το 1937-38 ήταν 98) και στις δυσμενείς πολιτικές και οικονομικές συνθήκες, οι οποίες δεν επέτρεπαν τη φοίτηση στη Σχολή και την καταβολή διδάκτρων και πολλές φορές ανάγκαζαν τους μαθητές να διακόψουν τη φοίτησή τους.

Σχετικά με την ηλικία των μαθητών που φοίτησαν στην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. από το 1910 έως το 1921διαπιστώνουμε τα εξής[1119]:

Σχολικό έτος	< 12 ετών	13 ετών	14-17	18-20	21 και άνω	**Σύνολο**
1910-11	1	18	96	13	1	129
1911-12		11	88	16		115
1912-13		1	73	32		106
1913-14		24	85	9	2	120
1914-15[1120]	1	29	76	6		112
1915-16		21	110	16	1	148
1916-17	5	22	105	14	1	147
1917-18	5	51	139	7	1	203
1918-19	6	78	121	15	2	222
1919-20		151	230	12	3	396
1920-21	3	55	333	59	3	453
ΣΥΝΟΛΟ	21	461	1456	199	14	

Πίνακας 52: Ηλικία μαθητών Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτη 1910-21

Διάγραμμα 14: Ηλικία μαθητών Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτη 1910-1921

Από τον στατιστικό πίνακα και το διάγραμμα διαπιστώνουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών που φοιτούσαν στην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. ήταν ηλικίας 14 έως 17 ετών, δηλαδή μαθητές που είχαν τελειώσει τη βασική, στοιχειώδη εκπαίδευση και δεν επιθυμούσαν να συνεχίσουν σε Γυμνάσιο Μέσης Εκπαίδευσης. Αμέσως μετά

[1119] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι κατά τα σχολικά έτη 1910/11-1920/21, ό.π., σσ. 25-48.

[1120] Τα δεδομένα για το σχολικό έτος 1914-15 δεν είναι ακριβή καθώς από το αρχείο της Στατιστικής μελέτης είχαν σβηστεί ορισμένες στήλες που αφορούσαν στους φοιτήσαντες μαθητές.

ακολουθεί η ηλικιακή ομάδα 12 έως 13 ετών, η οποία ανέρχεται σχεδόν στο 1/3 της ηλικιακής ομάδας 14-17. Σαφώς λιγότεροι μαθητές ηλικίας 18 έως 20 ετών φοιτούν στην εν λόγω Σχολή, ενώ ελάχιστοι είναι εκείνοι που είναι είτε μικρότεροι των 12 ετών είτε μεγαλύτεροι από 21 έτη.

Αξίζει να τονιστεί ότι για τα σχολικά έτη 1913-1920 στην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. είχαν δυνατότητα φοίτησης και κορίτσια[1121]. Από το σχολικό έτος 1920-21 ιδρύθηκε και λειτούργησε ξεχωριστή Εμπορική Σχολή Θηλέων Αθηνών[1122]. Στους παρακάτω πίνακες αποτυπώνεται η εικόνα του μαθητικού δυναμικού ως προς το φύλο.

School year	Total Number of Students per year	Male Students Frequency	Male Students Percent	Male Students Valid Percent
1913-1914	120	117	97.50	97.50
1914-1915	130	110	84.62	84.62
1915-1916	148	124	83.78	83.78
1916-1917	147	111	75.51	75.51
1917-1918	203	132	65.02	65.02
1918-1919	222	136	61.26	61.26
1919-1920	396	263	66.41	66.41
Total	1366	993		

Πίνακας 53: Μαθητές Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτη 1913-20

School year	Total Number of Students per year	Female Students Frequency	Female Students Percent	Female Students Valid Percent
1913-1914	120	3	2.50	2.50
1914-1915	130	20	15.38	15.38
1915-1916	148	24	16.22	16.22
1916-1917	147	36	24.49	24.49
1917-1918	203	71	34.98	34.98
1918-1919	222	86	38.74	38.74
1919-1920	396	133	33.59	33.59
Total	1366	373		

Πίνακας 54: Μαθήτριες Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτη 1913-1920

[1121] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 25-48.

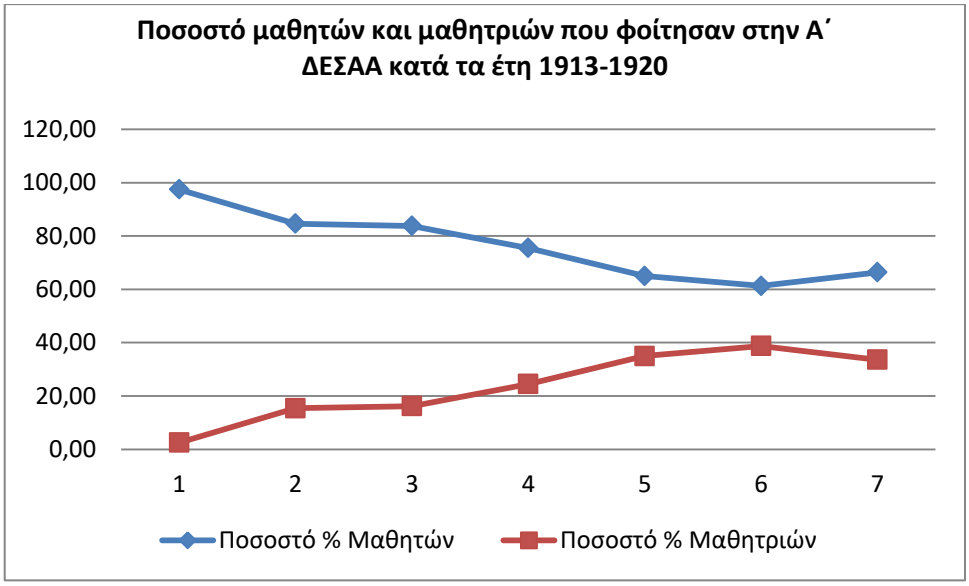
[1122] Φ26, αρχεία 1-102, 130-224, 225-334 από τις ταξινομήσεις των ΓΑΚ του έτους 2013 και Φ24 αρχεία 24036-24075, 24055-24057, 24072-24076, 24285-24286 από τις ταξινομήσεις των ΓΑΚ του έτους 2013. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι στην Αθήνα υπήρχαν δύο Ε.Σ. Θηλέων. Η Α΄ που ιδρύθηκε τον Νοέμβριο του 1920, ξεκίνησε αμέσως τη λειτουργία της και κατά το σχολικό έτος 1922-23 αριθμούσε 210 μαθήτριες και η Β΄ που λειτούργησε από το σχολικό έτος 1921-22 με 356 μαθήτριες. Τα δίδακτρα ανέρχονταν σε 132,90 δρχ. η α΄ δόση, 88,50 δρχ. η β΄ δόση, 66,50 δρχ. η γ΄ δόση και 66,50 δρχ. η δ΄ δόση. Η Β΄ Ε.Σ. Θηλέων έπαυσε τη λειτουργία της το 1926 και όλα τα έγγραφα παραδόθηκαν στον Διευθυντή της Α΄ Δ.Ε.Σ. Θηλέων.

	ΜΑΘΗΤΕΣ	ΜΑΘΗΤΡΙΕΣ
Mean	141.8571	53.2857
N	7	7
Std. Deviation	54.33056	45.70089

One-Sample Test

	Test Value = Mean					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
ΜΑΘΗΤΡΙΕΣ	3.085	6	.022	53.28571	11.0194	95.5520
ΜΑΘΗΤΕΣ	**6.908**	**6**	**.000**	141.85714	91.6098	192.1045

Πίνακας 55: T-test Μαθητές- Μαθήτριες Α΄ ΔΕΣΑΑ 1913-20

Διάγραμμα 15: Ποσοστιαία απεικόνιση μαθητών- μαθητριών Α΄ ΔΕΣΑΑ 1913-20

Από τους στατιστικούς πίνακες και τα διαγράμματα διαπιστώνουμε ότι και στα 7 έτη που μελετήσαμε συνυπήρχαν μαθητές και μαθήτριες στη Σχολή. Οι τελευταίες ήταν πάντα σαφώς λιγότερες σε σχέση με τους πρώτους, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από το T test($t=6.908$, $df=6$, $p<0.001$), στο οποίο αποτυπώνεται στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια που φοιτούσαν στην Σχολή. Βέβαια αξίζει να αναφερθεί ότι το ποσοστό των μαθητριών μέσα σε επτά χρόνια εμφάνισε τη ραγδαία άνοδο της τάξης του 1243,6 %[1123], γεγονός που διαμόρφωσε τον ετήσιο μέσο όρο των μαθητών σε 142 αγόρια και 53 κορίτσια.

[1123] Ο μαθηματικός τύπος ποσόστωσης που χρησιμοποιήθηκε είναι τελικό-αρχικό/αρχικό · 100.

Επίσης στους πίνακες παρατηρούμε ότι υπήρχε προοδευτική αύξηση των μαθητών και των μαθητριών μέσα στα 7 αυτά χρόνια, γεγονός που οφειλόταν στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών, εφόσον κατά τη διάρκεια της επταετίας αυτής, εκτός από τα γεγονότα που ταλαιπώρησαν τη χώρα, όπως ο Εθνικός Διχασμός, πραγματοποιήθηκαν και σπουδαία αναπτυξιακά βήματα που ωφέλησαν τη χώρα και τη βοήθησαν να σημειώσει ανοδική πορεία στην οικονομία, τη ναυτιλία, την παραγωγή και το εμπόριο. Η νικηφόρα έκβαση των Βαλκανικών πολέμων αύξησε τη γεωργική παραγωγή μέσω της απόκτησης και ενσωμάτωσης νέων εδαφών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής, τη διεύρυνση του εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου, την άνοδο της εμπορικής ναυτιλίας και την ανάπτυξη της οικονομίας. Ακόμα και όταν επεβλήθη συμμαχικός αποκλεισμός και η χώρα ταλανιζόταν από τον Εθνικό Διχασμό, η κατάσταση γρήγορα βελτιώθηκε μέσω της σύναψης δανείου, με αποτέλεσμα την εξυγίανση της οικονομίας. Όλα τα προαναφερθέντα είχαν ως αποτέλεσμα όχι μόνο να αυξηθεί το ενδιαφέρον για εμπορική εκπαίδευση, εξαιτίας της αυξημένης ζήτησης για εξειδικευμένο προσωπικό στον εμπορικό κλάδο, αλλά και τη διασφάλιση της δυνατότητας των οικογενειών να αντεπεξέρχονται στα δίδακτρα. Έτσι δικαιολογείται η αύξηση του μαθητικού δυναμικού στην Α΄ ΔΕΣΑΑ κατά τα σχολικά έτη 1913-1920.

Στην αρχειακή μελέτη των δεδομένων της Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. εντοπίζουμε και στοιχεία σχετικά που αφορούν στην καταγωγή και την προέλευση των εγγραφέντων μαθητών της Σχολής[1124] καθώς και με το επάγγελμα του πατέρα[1125] τους.

	N	Minimum	Maximum	Επικρατούσα τιμή
Αττικοβοιωτία	11	48.00	242.00	94.1818
Κυκλάδες	11	11.00	24.00	17.5455
Φθιώτιδα. Φωκίδα	11	10.00	22.00	13.9091
Αργολιδα-Κορινθία	11	5.00	38.00	12.4545
Αρκαδία	11	3.00	16.00	8.4545
Κεφαλλονιά	9	4.00	12.00	7.1111
Λακωνία	11	3.00	21.00	7.0000
Αχαΐα	10	1.00	15.00	6.0000
Αιτωλοακαρνανία	11	2.00	13.00	5.7273
Ιωάννινα	11	3.00	11.00	5.6364
Εύβοια	11	1.00	15.00	5.1818

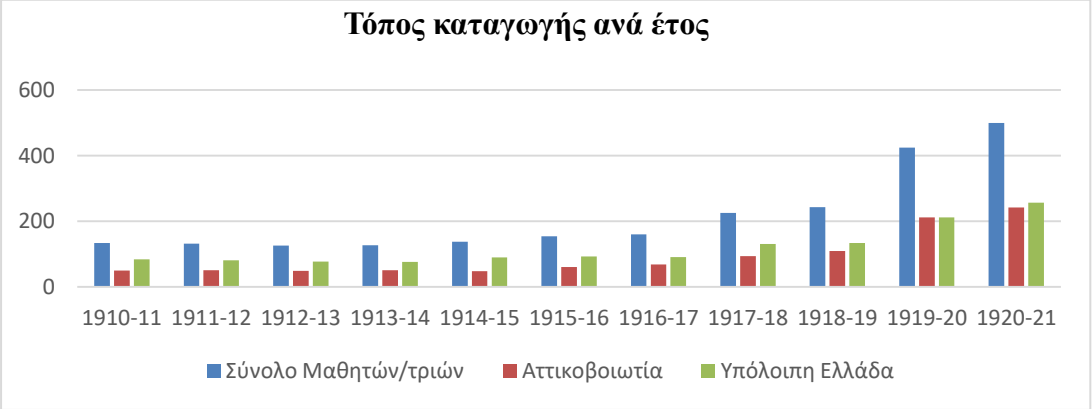
[1124] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 50-53.
[1125] Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 54-57.

Μεσσηνία	9	1.00	8.00	3.3333
Πρέβεζα	3	1	5	2.67
Χανιά	9	1.00	6.00	2.6667
Λάρισα	10	1.00	4.00	2.4000
Χίος	4	1	5	2.25
Κέρκυρα	7	1	4	2.00
Δράμα	5	1	3	1.80
Ζάκυνθος	8	1.00	7.00	1.7500
Θεσσαλονίκη	6	1.00	2.00	1.5000
Λασήθι	2	1	2	1.50
Τρίκαλα	10	1.00	4.00	1.5000
Λέσβος	9	1.00	3.00	1.4444
Σέρρες	7	1.00	2.00	1.2857
Άρτα	5	1	2	1.20
Ρέθυμνο	5	1.00	2.00	1.20
Ηράκλειο	3	1	1	1.00
Κοζάνη	1	1	1	1.00
Πέλλα	1	1	1	1.00
Σάμος	5	1.00	1.00	1.00
Φλώρινα	1	1	1	1.00

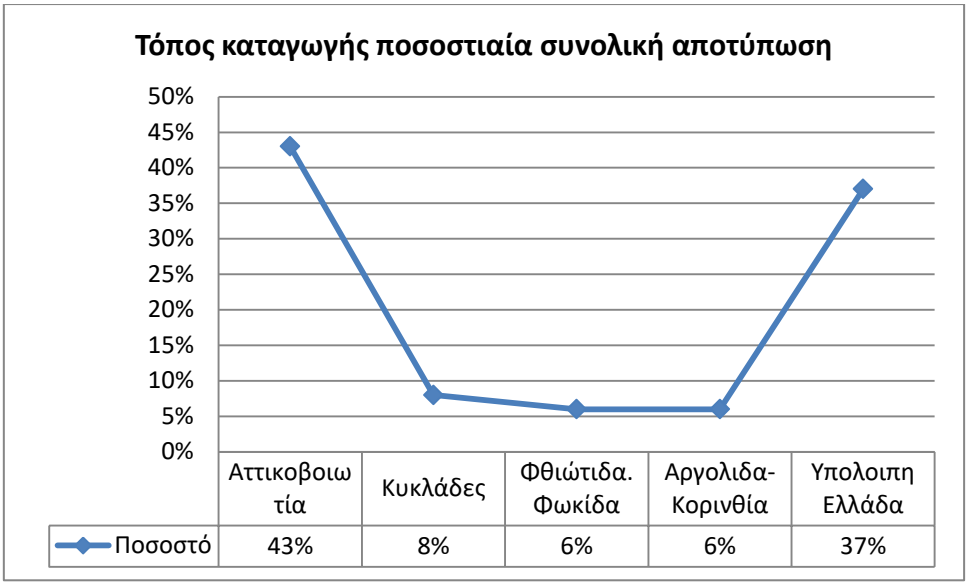
Πίνακας 56: Καταγωγή μαθητών Α΄ ΔΕΣΑΑ- Επικρατούσα Τιμή

	Επικρατούσα τιμή	Ποσοστό
Αττικοβοιωτία	94	43%
Κυκλάδες	17	8%
Φθιώτιδα. Φωκίδα	14	6%
Αργολίδα-Κορινθία	12	6%
Υπόλοιπη Ελλάδα	80	37%

Πίνακας 57: Συνοπτικός Πίνακας Καταγωγής- Επικρατούσα τιμή- Ποσοστό %

Διάγραμμα 16: Καταγωγή μαθητών Α΄ ΔΕΣΑΑ ανά έτος

Διάγραμμα 17: Καταγωγή- Ποσοστιαία απεικόνιση

Από τους στατιστικούς πίνακες και τα διαγράμματα συμπεραίνουμε ότι η συντριπτική πλειονότητα των μαθητών της Σχολής καταγόταν από την ευρύτερη περιοχή της Αττικοβοιωτίας (43%) με σημαντική απόκλιση από την επόμενη περιοχή που είναι τα νησιά των Κυκλάδων. Αναλυτικότερα, η επικρατούσα τιμή –για τα 11 σχολικά έτη για τα οποία είχαμε διαθέσιμα στοιχεία- είναι 94 μαθητές με καταγωγή από Αττικοβοιωτία, 17 από τα νησιά των Κυκλάδων, 14 από Φθιώτιδα και Φωκίδα και 12 από Αργολίδα και Κορινθία. Το σύνολο των τεσσάρων αυτών περιοχών καλύπτει το 63% του δείγματος που εξετάσαμε. Για καθεμία από τις υπόλοιπες περιοχές της Ελλάδας η επικρατούσα τιμή είναι λιγότερο από 10 μαθητές. Τέλος, κάτω από 1% του συνολικού αριθμού, κατάγονταν από Κοζάνη, Πέλλα, Φλώρινα, Ηράκλειο, Λασήθι, Σάμο, Άρτα, Ρέθυμνο, Πρέβεζα, Δράμα, Θεσσαλονίκη, Σέρρες και Χίο.

Τέλος κάνουμε και μία απλή καταγραφή στο ελάχιστο διαθέσιμο δείγμα που είχαμε από την καταγωγή των προσφύγων μαθητών της Σχολής, οι οποίοι ξεκίνησαν τη φοίτηση τους μετά από το 1922.

Α/Α	ΦΥΛΟ	ΚΑΤΑΓΩΓΗ
1	ΑΡΡΕΝ	Κωνσταντινούπολη
2	ΑΡΡΕΝ	Κωνσταντινούπολη
3	ΑΡΡΕΝ	Σμύρνη
4	ΑΡΡΕΝ	Προύσσα
5	ΑΡΡΕΝ	Τραπεζούντα
6	ΑΡΡΕΝ	Προύσσα

7	APPEN	Κερασούντα
8	APPEN	Βάρνα
9	APPEN	Κως

Πίνακας 58: Καταγωγή προσφύγων μαθητών 1922

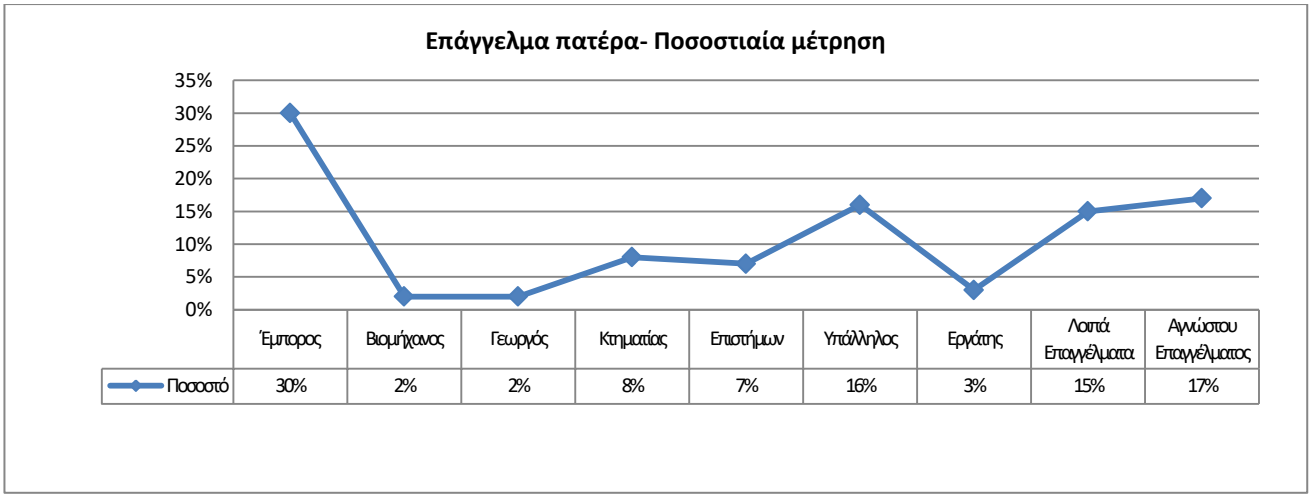
Ενδιαφέροντα είναι τα συμπεράσματα που εξάγονται και από τα στοιχεία σχετικά με το επάγγελμα του πατέρα καθώς η πλειονότητα των μαθητών διαπιστώνουμε ότι προέρχεται από εμπορικές οικογένειες, γεγονός που μας οδηγεί να συμπεράνουμε ότι οι μαθητές επιθυμούσαν να λάβουν την απαραίτητη μόρφωση και να αποκτήσουν τα εφόδια που θα τους βοηθούσαν να συνεχίσουν ίσως και να επεκτείνουν τις δραστηριότητες της οικογενειακής επιχείρησης.

Αυξημένα είναι και τα ποσοστά των παιδιών των Κτηματιών και των Υπαλλήλων- δημοσίων ή ιδιωτικών- που φοιτούν στην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. κατά τα έτη 1910-1921. Οι τρεις αυτές κατηγορίες καταλαμβάνουν το 55% του συνόλου των μαθητών. Στο 17% ανέρχεται το ποσοστό των επαγγελμάτων που δεν γνωρίζουμε, ενώ 15% ανήκει σε διάφορα είδη επαγγελμάτων. Το υπόλοιπο 13% αφορά στα επαγγέλματα του βιομηχάνου, του γεωργού, του επιστήμονα και του εργάτη. Είναι αντιληπτό ότι οι μαθητές της Σχολής προέρχονταν κυρίως από τα μεσαία προς ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Τα συμπεράσματα αυτά επιβεβαιώνονται από τη στατιστική μελέτη του αρχειακού υλικού.

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Sum	Επικρατούσα Τιμή	Ποσοστό
Έμπορος	11	35.00	159.00	700.00	63.6364	30%
Αγνώστου Επαγγέλματος	11	17.00	78.00	413.00	37.5455	17%
Υπάλληλος	11	13.00	99.00	371.00	33.7273	16%
Λοιπά επαγγέλματα	11	13.00	91.00	364.00	33.0909	15%
Κτηματίας	11	11.00	31.00	185.00	16.8182	8%
Επιστήμων	11	8.00	22.00	154.00	14.0000	7%
Εργάτης	11	1.00	15.00	66.00	6.0000	3%
Γεωργός	11	1.00	16.00	58.00	5.2727	2%
Βιομήχανος	11	2.00	8.00	53.00	4.8182	2%

Πίνακας 59: Επάγγελμα πατέρα- Επικρατούσα τιμή σχ. ετών 1910-1921

Διάγραμμα 18: Επάγγελμα πατέρα σχ. έτη 1910-21- Ποσοστιαία απεικόνιση

Η επαγγελματική αποκατάσταση των αποφοίτων

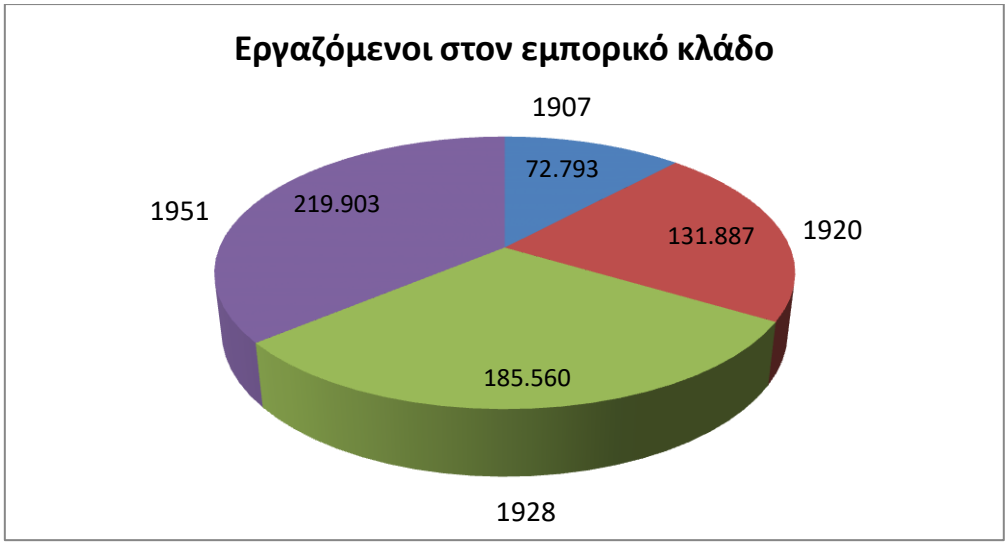
Στοιχεία στο αρχειακό υλικό δεν υπάρχουν για την επαγγελματική αποκατάσταση και εξέλιξη των αποφοίτων, ωστόσο μελετώντας Στατιστικές Επετηρίδες της Ελλάδος αντλήσαμε ενδιαφέρουσες πληροφορίες, οι οποίες αποτυπώνονται στον ακόλουθο πίνακα:

Επετηρίδα[1126]	Απογραφή	Εργαζόμενοι στον εμπορικό κλάδο[1127]
1930-1939	1907	72.793
1930-1939	1920	131.887
1930-1939	1928	185.560
1954-1960	1951	219.903

Πίνακας 60: Εργαζόμενοι στον εμπορικό κλάδο

[1126] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, έτη 1930-1939 και 1954-1960. ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικό Τυπογραφείο, σσ. 1930:182, 1931:37, 1933:60, 1934:53, 1935:448, 1936:56, 1937:55, 1954:120, 1956:24, 1957:24, 1958:30, 1959-60:34.

[1127] Χονδρικό εμπόριο, λιανικό εμπόριο, τράπεζες, ασφάλειες, ακίνητα.

Διάγραμμα 19: Εργαζόμενοι στον εμπορικό κλάδο

Από τη μελέτη του Πίνακα και τη διαγραμματική του απεικόνιση παρατηρούμε ότι το 1907, όπου μόλις είχαν αποφοιτήσει οι πρώτοι σπουδαστές της Σχολής, οι απασχολούμενοι στον εμπορικό κλάδο δεν ήταν αρκετοί, διότι μόλις είχαν εμφανιστεί τα μεσαία στρώματα της αστικής τάξης και αναπτυσσόταν σταδιακά η βιομηχανία, η ναυτιλία και το εμπόριο. Στη απογραφή του έτους 1920, οι εργαζόμενοι στον εν λόγω κλάδο έχουν διπλασιαστεί, αποτέλεσμα όχι μόνο της οικονομικής ανάπτυξης των ετών που μεσολάβησαν αλλά και εξαιτίας της κατάρτισης και των επιστημονικών γνώσεων των αποφοίτων της Α΄ΔΕΣΑΑ και των λοιπών Ε.Σ. Μόνο 8 χρόνια αργότερα οι θέσεις εργασίας στον ευρύτερο κλάδο του εμπορίου έχουν αυξηθεί σημαντικά, ως συνέπεια των θετικών αποτελεσμάτων της πολιτικής σταθερότητας που εξασφάλισε η Οικουμενική Κυβέρνηση από το 1926, της συνακόλουθης προόδου της ναυτιλίας, του εμπορίου και της βιομηχανίας και φυσικά της άρτιας εξειδίκευσης των αποφοίτων των Ε.Σ. που στελεχώνουν αυτούς τους τομείς. Στην απογραφή του 1951 και μετά από δέκα σχεδόν χρόνια Κατοχής και εμφυλίου πολέμου, οι θέσεις εργασίας του εμπορικού κλάδου πάλι έχουν αυξηθεί. Από τα προαναφερθέντα εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι απόφοιτοι των Δ.Ε.Σ. και της Α΄ ΔΕΣΑΑ είχαν άμεση επαγγελματική αποκατάσταση καθώς οι θέσεις στην αγορά εργασίας διαρκώς αυξάνονταν.

β.4 Το διδακτικό προσωπικό

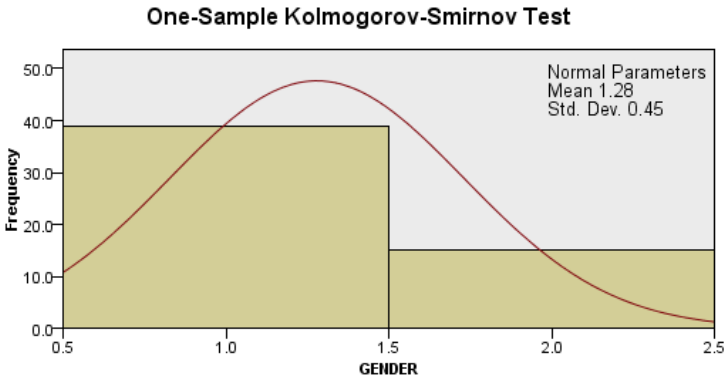
Το φύλο

Για τη μελέτη του φύλου των εκπαιδευτικών, για τις αποδοχές τους και για την κατάρτισή τους αντλήσαμε στοιχεία από διαφορετικά έγγραφα του αρχειακού μας υλικού όπως ωρολόγια προγράμματα, αιτήματα χορήγησης άδειας ιδιωτικής διδασκαλίας, εκθέσεις πεπραγμένων και πρακτικά συλλόγου διδασκόντων.

Το δείγμα που συγκεντρώσαμε από τις προαναφερθείσες πηγές αποτελείται από 54 εκπαιδευτικούς. Από την ανάλυση που ακολουθεί διαπιστώνουμε ότι οι άρρενες εκπαιδευτικοί στην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α. κατά τα έτη που εξετάζει η παρούσα εργασία ήταν περισσότεροι από τις γυναίκες, με στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ τους, καλύπτοντας οι μεν άνδρες το 72% και οι γυναίκες το 28%, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από την κατανομή Kolmogorov-Smirnov. Η καμπύλη δείχνει ότι δεν έχουμε κανονική κατανομή, αλλά αποτυπώνεται η μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης εκπαιδευτικών ανδρών σε σχέση με τις γυναίκες.

ΦΥΛΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
ΑΝΔΡΕΣ	39	72.2	72.2	72.2
ΓΥΝΑΙΚΕΣ	15	27.8	27.8	100.0
Total	54	100.0	100.0	

Πίνακας 61: Φύλο εκπαιδευτικών

Nonparametric Tests

Hypothesis Test Summary

	Null Hypothesis	Test	Sig.	Decision
1	The distribution of GENDER is normal with mean 1.28 and standard deviation 0.45.	One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test	.000	Reject the null hypothesis.

Asymptotic significances are displayed. The significance level is .05.

Διάγραμμα 20: Φύλο εκπαιδευτικών- Kolmogorov-Smirnov Test

Οι αποδοχές

Αναφορικά με τις αποδοχές των εκπαιδευτικών τα διαθέσιμα αρχεία ήταν εξόχως αποσπασματικά και ελάχιστα σε αριθμό, ως εκ τούτου δεν μπορούμε να προβούμε σε ασφαλή συμπεράσματα. Από τη συνολική μελέτη του αρχείου, καταρτίστηκε κατά προσέγγιση ο ακόλουθος πίνακας, από τα στοιχεία του οποίου διαπιστώνουμε ότι οι ετήσιες αποδοχές των εκπαιδευτικών ήταν πενιχρές.

Ετήσιες αποδοχές

Σύμφωνα με το Β. Διάταγμα του 1901 οι μισθοί των διδασκόντων ορίζονται ανάλογοι με εκείνους των εκπαιδευτικών των Γυμνασίων και των Ελληνικών Σχολείων, ενώ ο μισθός του διευθυντή είναι ανάλογος με τον μισθό Γυμνασιάρχη.

1914
ΜΙΣΘΟΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ
(Συγκριτικά – σε δραχμές)

Με υπηρεσία πάνω από 15 χρόνια	
Δάσκαλοι α΄βάθμιοι	180,00
Δασκάλες α΄βάθμιες	150,00
Υποδιδάσκαλοι α΄βάθμιοι	85,00
Δάσκαλοι β΄βάθμιοι	150,00
Δασκάλες β΄βάθμιες	140,00
Υποδιδάσκαλοι β΄βαθμιοι	75,00
Δάσκαλοι γ΄βάθμιοι	130,00
Δασκάλες γ΄βάθμιες	130,00
Υποδιδάσκαλοι γ΄βάθμιοι	65,00

Με υπηρεσία πάνω από 15 χρόνια	
Δάσκαλοι α΄βάθμιοι	180,00
Δασκάλες α΄βάθμιες	150,00
Υποδιδάσκαλοι α΄βάθμιοι	85,00
Δάσκαλοι β΄βάθμιοι	150,00
Δασκάλες β΄βάθμιες	140,00
Υποδιδάσκαλοι β΄βαθμιοι	75,00
Δάσκαλοι γ΄βάθμιοι	130,00
Δασκάλες γ΄βάθμιες	130,00
Υποδιδάσκαλοι γ΄βάθμιοι	65,00

Μέγιστος μισθός	
Γυμνασιάρχες	360,00
Καθηγητές γυμνασίου	300,00
Ελληνοδιδάσκαλοι	250,00
Δάσκαλοι	180,00
Δασκάλες	150,00
Υποδιδάσκαλοι	85,00

Ελάχιστος μισθός	
Γυμνασιάρχες	350,00
Καθηγητές γυμνασίου	250,00
Ελληνοδιδάσκαλοι	160,00
Δάσκαλοι	100,00
Δασκάλες	100,00
Υποδιδάσκαλοι	55,00

Μέση μηνιαία αμοιβή	
Εκπαιδευτικοί μέσης	[205,00]
Δάσκαλοι	139,00
Δασκάλες	127,00
Υποδιδάσκαλοι	70,00
Ειδικευμένοι εργάτες	106,75
Ανειδίκευτοι εργάτες	70,00

Χ. Αθανασιάδης, *Η Διδασκαλική Ομοσπονδία* [...], ό.π., σ. 743-745 (επιλογή).
Εισηγητική έκθεση [νομοσχεδίου για τη μέση εκπαίδευση] 1913 (επεξεργασία).

Ειδικότητα	Ετήσιο Εισόδημα
Διευθυντής	5625
Τμηματάρχης	5000
Εισηγητής	3640
Γραμματεύς	2660
Κλητήρ Α΄	1200
Κλητήρ Β΄	750

Πίνακας 62: Ετήσιες αποδοχές 1921-23

Το ανωτέρω συμπέρασμα περί πενιχρών αμοιβών ενισχύεται από τη μελέτη των δύο μισθολογικών και βαθμολογικών πινάκων. Παρατηρούμε ότι οι μισθοί των εκπαιδευτικών ήταν πολύ χαμηλοί σε σχέση με το έργο, που αυτοί προσέφεραν

(υψηλών απαιτήσεων επιστημονικό και διδακτικό έργο, ανάληψη ευθυνών στο πλαίσιο της ανάθεσης εξωδιδακτικών αρμοδιοτήτων και εργασιών, διαχείριση κρίσεων που προκαλούνταν από μαθητές των οποίων η συμπεριφορά παρουσίαζε απόκλιση από την προσήκουσα, ενημέρωση και συμμετοχή σε συγκεντρώσεις γονέων κ.ά.). Οι χαμηλές αποδοχές, όπως επιβεβαιώνεται και στο αρχειακό υλικό[1128] υπαγόρευαν στους εκπαιδευτικούς να αιτούνται - και τις περισσότερες φορές να λαμβάνουν- άδειες ιδιωτικής διδασκαλίας, με σκοπό να ενισχύσουν το εισόδημά τους. Η Πολιτεία αντιλαμβανόμενη τη δεινή οικονομική κατάσταση των εκπαιδευτικών, προέβλεπε ορισμένες φορές, όπως διαπιστώνουμε σε έγγραφο[1129] του αρχειακού υλικού για το σχολικό έτος 1921-1922[1130], τη χορήγηση ειδικού πρόσθετου επιδόματος, της τάξης του 50% του μισθού, στους μόνιμους εκπαιδευτικούς.

Σχετικά με τη βαθμολογική και μισθολογική εξέλιξη των εκπαιδευτικών, αυτή επιτυγχανόταν με τη συμπλήρωση τριών ετών πλήρους συντάξιμου υπηρεσίας. Στην περίπτωση αυτή, κατέθεταν αίτημα στο Υπουργείο και μετά από την έγκρισή του, άλλαζαν βαθμό και μισθολογικό κλιμάκιο. Συνήθως η μηνιαία αύξηση του μισθού ανά τριετία ανερχόταν στις 50 δραχμές[1131].

[1128] Στο αρχειακό υλικό συναντήσαμε 24 αρχεία στα οποία οι εκπαιδευτικοί ζητούσαν άδεια ιδιωτικής διδασκαλίας

[1129] Φ16, έγγραφο 16141, ό.π.

[1130] Ίσως να υπήρξαν κι άλλα έτη κατά τα οποία να έπαιρναν πρόσθετα επιδόματα, ωστόσο εμείς δεν συναντήσαμε άλλη τέτοια πληροφορία.

[1131] Φ16, έγγραφο 16230, ό.π.

Ιδιωτική διδασκαλία

ΦΥΛΟ	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
ΑΡΡΕΝ	21	87.5	87.5	87.5
ΘΗΛΥ	3	12.5	12.5	100.0
Total	24	100.0	100.0	

Πίνακας 63: Ιδιωτική διδασκαλία- Φύλο

ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
ΑΓΓΛΙΚΑ	5	20.7	20,7	20,7
ΓΑΛΛΙΚΑ	3	12.5	12.5	33.2
ΓΥΜΝΑΣΤΗΣ	4	16.7	16.7	49.9
ΕΜΠΟΡΙΚΑ	1	4.2	4.2	54.1
ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΣ	4	16.7	16.7	70.8
ΝΟΜΙΚΟΣ	1	4.2	4.2	75.0
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ	6	25.0	25.0	100.0
Total	24	100.0	100.0	

Πίνακας 64: Ιδιωτική διδασκαλία- Ειδικότητα εκπαιδευτικού

YEAR 1925-1926

ΩΡΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ	Frequency	Percent	Valid Percent
3.00	2	40	40.0
Not applicable	3	60	60.0
Total	5	100.0	100.0

Πίνακας 65:Ώρες ιδιωτικής διδασκαλίας σχ. έτους 1925-26

YEAR 1926-1927

ΩΡΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ	Frequency	Percent	Valid Percent
3.00	1	25	25.0
4.00	3	75	75.0
Total	4	100.0	
			100.0

Πίνακας 66: Ώρες ιδιωτικής διδασκαλίας σχ. έτους 1926-27

ΩΡΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ	Frequency	Percent	Valid Percent
2.00	2	22.2	22.2
5.00	2	22.2	22.2
7.00	2	22.2	22.2
8.00	1	11.1	11.1
9.00	1	11.1	11.1

10.00	1	11.1	11.1
Total	9	100.0	100.0

Πίνακας 67: Ώρες ιδιωτικής διδασκαλίας σχ. έτους 1929-30

ΩΡΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ	Frequency	Percent	Valid Percent
1.50	1	16.7	16.7
2.00	1	16.7	16.7
3.00	1	16.7	16.7
5.00	1	16.7	16.7
6.00	2	33.3	33.3
Total	6	100.0	100.0

Πίνακας 68: Ώρες ιδιωτικής διδασκαλίας σχ. έτους 1931-32

Τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας αφορούν σε 4 σχολικά έτη (1925-26, 1926-27,1929-30,1931-32)[1132]. Ως εκ τούτου είναι περιορισμένα και αποσπασματικά, ωστόσο μας βοηθούν να καταλάβουμε ότι την εποχή που εξετάζουμε όπως και τα προηγούμενα αλλά και τα επόμενα αυτής χρόνια οι εκπαιδευτικοί ήταν μία επαγγελματική ομάδα με χαμηλές αποδοχές. Βέβαια, τα διαθέσιμα έγγραφα που είχαμε στη διάθεσή μας αφορούν και στα έτη από 1929- 1932, κατά τα οποία η χώρα επηρεάστηκε από την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και εν τέλει κήρυξε πτώχευση το 1932, γεγονότα που επέτειναν την οικονομική δυσχέρεια του ήδη χαμηλά αμειβόμενου εκπαιδευτικού προσωπικού. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα ως άνω στοιχεία έχουμε 24 αιτήματα χορήγησης άδειας ιδιωτικής διδασκαλίας. Τα αιτήματα που έχουμε συναντήσει κατά τη μελέτη του αρχειακού υλικού ήταν 3 από καθηγήτριες και 21 από καθηγητές. Αξίζει να τονιστεί ότι σε ορισμένες περιπτώσεις ο ίδιος καθηγητής αιτούνταν άδεια ιδιωτικής διδασκαλίας και τα 4 έτη[1133].

Οι ειδικότητες, στις οποίες συχνότερα συναντάμε τα προαναφερθέντα αιτήματα είναι αυτές των φιλολόγων, των μαθηματικών, των γυμναστών και των καθηγητών της αγγλικής γλώσσας. Λιγότερες φορές συναντήσαμε αιτήματα καθηγητών γαλλικής γλώσσας και νομικών μαθημάτων. Οι εκπαιδευτικοί ασκούσαν τα καθήκοντά τους πέραν του ωραρίου τους σε Ιδιωτικές Εμπορικές Σχολές, σε Ιδιωτικά σχολεία μέσης εκπαίδευσης και σε Στρατιωτικές Σχολές. Οι ώρες που εργάζονταν επιπλέον κυμαίνονταν από 1,5 έως 10. Αναλυτικότερα το σχ. έτος 1925-26 συναντάμε πέντε αιτήματα, δύο από τα οποία είναι φιλολόγου και καθηγητή αγγλικών, για τρεις ώρες

[1132] Φ17, έγγραφα 17277-78, 17469-64, 17577.

[1133] Αναλυτικός πίνακας υπάρχει στο Παράρτημα της παρούσας εργασίας.

επιπλέον διδασκαλία. Για τα υπόλοιπα τρία αιτήματα δεν έχουμε στοιχεία. Το σχ. έτος 1926-27 εντοπίσαμε τέσσερα αιτήματα, δύο από τα οποία είναι από καθηγητή φιλόλογο για 4 επιπλέον ώρες διδασκαλίας στην Εμπορική Σχολή Αρσακείου και 3 επιπλέον στο Γυμνάσιο Αρσακείου. Ένα αίτημα από καθηγητή γυμναστικής και ένα από καθηγητή μαθηματικών τεσσάρων ωρών αμφότερα. Το σχ. έτος 1929-30, που η οικονομική κρίση έχει αρχίσει να επηρεάζει τη χώρα έχουμε όχι μόνο περισσότερα αιτήματα αλλά και περισσότερες ώρες ιδιωτικής διδασκαλίας. Εντοπίσαμε εννέα αιτήματα από δύο έως δέκα ώρες διδασκαλίας. Στο έτος αυτό συναντάμε έγγραφα αιτήσεως αδείας ιδιωτικής διδασκαλίας από όλες τις προαναφερθείσες ειδικότητες εκπαιδευτικών. Αξίζει να τονιστεί ότι τρία από τα αιτήματα (γυμναστική, αγγλικά, γαλλικά) ήταν για διδασκαλία στο Λεόντειο Λύκειο. Τέλος, το σχ. έτος 1931-32 εντοπίσαμε έξι ανάλογα αιτήματα από 1,5 έως 6 διδακτικές ώρες. Τα στοιχεία που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι αφενός ότι καθηγητής φιλόλογος ζητά άδεια πεντάωρης διδασκαλίας για τη Στρατιωτική Σχολή Υπαξιωματικών, αφετέρου ότι καθηγητής Εμπορικών μαθημάτων αιτείται άδεια τρίωρης διδασκαλίας για την Ανώτατη Γεωπονική Σχολή. Αξίζει να επισημανθεί ότι το Υπουργείο επέτρεπε την ιδιωτική διδασκαλία στους εκπαιδευτικούς με την προϋπόθεση ότι αυτή δεν θα ξεπερνά τις 12 ώρες εβδομαδιαίως και δεν θα παρακωλύει τα καθήκοντά τους στην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α.

Η αξιολόγηση του διδακτικού προσωπικού

Οι εκπαιδευτικοί υπόκεινται σε αξιολόγηση σε ετήσια βάση, όχι μόνον από τον Διευθυντή της Σχολής, αλλά και από τον Επιθεωρητή της Εμπορικής Εκπαίδευσης[1134]. Η αξιολόγησή τους κατατίθεται εγγράφως στο αρμόδιο Υπουργείο. Αναλυτικότερα, την Έκθεση Πεπραγμένων για το σχ. έτος 1922-23 που υπογράφει ο Διευθυντής κος Μοσχόπουλος, αλλά και την Έκθεση του Επιθεωρητή της Εμπορικής Εκπαίδευσης συναντάμε στον Φάκελο 16[1135]. Όσον αφορά στο εκπαιδευτικό προσωπικό της Σχολής, ο Διευθυντής αναφέρει ότι εργάστηκε στο σύνολό του με ζήλο, αφοσίωση, φιλοπονία και επιμέλεια, παρά τις αντίξοες συνθήκες που ήταν απόρροια της επίταξης του κτιρίου της και της συστέγασης με άλλες Σχολές, η οποία επέφερε προβλήματα στην πειθαρχία και την επίδοση των μαθητών. Ανάλογη είναι η

[1134] Φ15, έγγραφα 489-490, ό.π.
[1135] Φ 16, έγγραφα 16382-16419, ό.π.

άποψη του Επιθεωρητή, ο οποίος προβαίνει σε θετική αξιολόγηση των εκπαιδευτικών της Α΄ ΔΕΣΑΑ. Ο Επιθεωρητής παρακολούθησε διδασκαλίες των καθηγητών της Σχολής και εκτίμησε πως είναι έμπειροι επιστήμονες με άρτια μόρφωση και διδακτική ικανότητα, μεθοδικοί, δραστήριοι και επιβλητικοί. Βέβαια, υπήρξαν και δύο περιπτώσεις[1136] στις οποίες ο Επιθεωρητής έκρινε ότι οι διδάσκοντες δεν είχαν ικανοποιητική παρουσία κατά τη διδασκαλία τους, γεγονός που απέδωσε στην κόπωσή τους εξαιτίας της υπερβολικής πρόσθετης εργασίας που έχουν αναλάβει σε διάφορες Σχολές, προκειμένου να εξασφαλίσουν τα αναγκαία για τον βίο τους.

Έκθεση Πεπραγμένων για το σχ. έτος 1924-25 του Διευθυντή κου Μοσχόπουλου, αλλά και Έκθεση του Επιθεωρητή της Εμπορικής Εκπαίδευσης συναντάμε στον Φάκελο 17[1137]. Αναφορικά με το διδακτικό προσωπικό και αφού παρακολούθησε με προσοχή τις διδασκαλίες των εκπαιδευτικών, ο Επιθεωρητής σχημάτισε θετική εικόνα, αξιολογώντας τους ως λειτουργούς με διδακτική εμπειρία, μεθοδικούς, αποδοτικούς, και ευσυνείδητους. Σημείωσε δε στην έκθεσή του ότι διακρίνονται για τη φιλοτιμία τους και τη μεταδοτικότητά τους. Μόνο μία περίπτωση εντόπισε, κατά την οποία ο διδάσκων δεν είχε ικανοποιητική παρουσία κατά τη διδασκαλία του, ήταν κατάκοπος και οξύθυμος, εξαιτίας της πρόσθετης εργασίας που έχει αναλάβει για να εξασφαλίσει τα αναγκαία για τον βιοπορισμό του. Ο Διευθυντής, στην αξιολόγησή του, αναφέρει ότι ο σύλλογος διδασκόντων με ζήλο, φιλοτιμία και υπευθυνότητα άσκησε τα καθήκοντά του, κάτω από αντίξοες συνθήκες συστέγασης, με αποτέλεσμα να μην επηρεαστεί η γενική επίδοση των μαθητών από την σύμπτυξη των διδακτικών ωρών κατά το πρώτο εξάμηνο του σχ. έτους.

Έκθεση Πεπραγμένων για τα σχ. έτη 1925-26, 1926-27 και 1928-29 του Διευθυντή Γ. Οικονόμου, συναντάμε στον Φάκελο 17[1138]. Στην έκθεσή του ο Διευθυντής τονίζει ότι οι διδάσκοντες στη Σχολή καθ' όλη τη διάρκεια του σχολικού έτους εργάστηκαν με ζήλο, ευσυνειδησία, ήθος και φιλοτιμία. Διακρίθηκαν για την εργατικότητά τους, την επιμέλειά τους και την επιστημονική τους κατάρτιση.

Μία ακόμα Έκθεση Πεπραγμένων που υπογράφει ο Διευθυντής Οικονόμου βρίσκουμε στο έγγραφο 17500 του Φακέλου 17. Σύμφωνα με την έκθεση οι εκπαιδευτικοί μεταξύ τους συνεργάστηκαν με πνεύμα αλληλεγγύης,

[1136] Φ16, έγγραφα 16414-16415, ό.π.
[1137] Φ17, έγγραφα 17011-17037 και 17073-17074, ό.π.
[1138] Φ17, έγγραφα 17171-17191, 17305 και 17403 – 17406, ό.π.

αλληλοσεβασμού και ομόνοιας. Στη διδακτική πράξη κρίθηκαν ως αποδοτικοί και αποτελεσματικοί.

Έκθεση Πεπραγμένων για τα σχ. έτη 1934-35, 1937-38 και 1942-43 του Διευθυντή Κυταριόλου, συναντάμε επίσης στον Φάκελο 17[1139]. Στις εν λόγω Εκθέσεις, ο Διευθυντής εξαίρει την επιμέλεια, ευσυνειδησία, τη φιλοπονία και την εργατικότητα των εκπαιδευτικών της Σχολής και ζητά από το Υπουργείο, κανείς να μην απομακρυνθεί από τη Σχολή, προκειμένου να συνεχισθεί η εύρυθμη λειτουργία της.

[1139] Φ17, έγγραφα 17664-17667, 17707 και 17731-741,ό.π.

β.5 Η αξιολόγηση των μαθητών

Σύμφωνα με τον Φάκελο 15 του αρχειακού υλικού[1140] οι μαθητές της Σχολής αξιολογούνταν με βάση την ετήσια επίδοσή τους αλλά και με την επίδοσή τους στις προαγωγικές και τις απολυτήριες εξετάσεις, οι οποίες διενεργούνταν στο τέλος κάθε σχολικής χρονιάς. Οι προαγωγικές και απολυτήριες εξετάσεις διενεργούνταν τον Ιούνιο και οι συμπληρωματικές τον Σεπτέμβριο. Οι ακριβείς ημερομηνίες ορίζονται κάθε φορά με Υπουργική διαταγή.

Το 1932 το Διάταγμα «Περί λειτουργίας της Α΄ Εμπορικής Σχολής Αρρένων Αθηνών»[1141], αναφέρεται στην αξιολόγηση των μαθητών της Α΄ Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Αρρένων Αθηνών. Σύμφωνα με αυτό, προβλέπονται προφορικές και γραπτές δοκιμασίες στο μάθημα της ημέρας. Για την αρτιότερη αξιολόγηση των μαθητών διενεργούνται εξαμηνιαίες γραπτές εξετάσεις- από 20 Ιανουαρίου έως 10 Φεβρουαρίου για το χειμερινό εξάμηνο και από 4 έως 30 Ιουνίου για το εαρινό εξάμηνο- στα μαθήματα των Ελληνικών, των Μαθηματικών, των Εμπορικών, των Γαλλικών, των Αγγλικών και της Εμπορευματολογίας. Ο βαθμός εξαμήνου για κάθε μάθημα προκύπτει από τον μέσο όρο των τριών προαναφερθεισών δοκιμασιών[1142]. Κατά τις εξετάσεις του χειμερινού εξαμήνου οι μαθητές εξετάζονται στην ύλη που έχουν έως τότε διδαχθεί, ενώ κατά τις εξετάσεις του εαρινού εξαμήνου οι μαθητές εξετάζονται στη διδαχθείσα ύλη ολόκληρης της σχολικής χρονιάς. Σε περίπτωση που κάποιος μαθητής δεν επιτύχει σε κάποια ή στο σύνολο των μαθημάτων, έχει το δικαίωμα της επανεξέτασης από τις 18 έως το τέλος του Σεπτεμβρίου.

Για τους μαθητές της τελευταίας τάξης της Εμπορικής Σχολής προβλέπεται συνολική γραπτή εξέταση σε όλα τα μαθήματα, μάλιστα στα Μαθηματικά, τα Εμπορικά, τα Γαλλικά, τα Αγγλικά, την Εμπορευματολογία, τη Γεωγραφία, την Πολιτική Οικονομία και το Εμπορικό Δίκαιο προβλέπονται εκτός από τις γραπτές και προφορικές εξετάσεις, ο βαθμός δε, προκύπτει από τον μέσο όρο αυτών.

Στο προαναφερθέν Διάταγμα γίνεται λόγος για τους κλάδους μαθημάτων και την βαθμολογία σε αυτούς. Αναλυτικότερα σχετικά με τους κλάδους μαθημάτων, η

[1140] Φ15, έγγραφα 520-523, ό.π.

[1141] ΕτΚ, αρ. 140, τχ. Α΄/4 Μαΐου 1932.

[1142] Για τα μαθήματα που δεν εξετάζονται γραπτά στο τέλος κάθε εξαμήνου, ο βαθμός προκύπτει από τον μέσο όρο των δύο πρώτων δοκιμασιών. Σύμφωνα με το 2^{ο} άρθρο του παρόντος Διατάγματος οι βαθμοί επίδοσης καθορίζονται ως ακολούθως: 0= κακώς, 1-2= μετριώτατα, 3-4= μετρίως, 5= σχεδόν καλώς, 6-7= καλώς, 8-9= λίαν καλώς, 10= άριστα.

Φυσική και η Χημεία αποτελούν το μάθημα των Φυσικών με έναν βαθμό, ομοίως ένας ενιαίος βαθμός δίδεται για την Πολιτική Οικονομία και τη Φορολογική Νομοθεσία. Επίσης τα ενιαίο μάθημα των Εμπορικών χωρίζεται σε δύο κατηγορίες: α) Εμποριολογία, Οργανωτική Επιχείρησης, Εμπορική Αλληλογραφία και β) Λογιστική. Για κάθε μια από τις κατηγορίες δίδεται ένας βαθμός.

Από τα έγγραφα 674-75 του φακέλου 17, αντλούμε στοιχεία και πληροφορίες για τις επαναληπτικές εξετάσεις που διεξήχθησαν τον Σεπτέμβριο του 1935[1143]. Τα δεδομένα των εγγράφων αναλύονται στους ακόλουθους στατιστικούς πίνακες.

ΤΑΞΗ	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Α’	2	7.7	7.7	7.7
Β’	9	34.6	34.6	42.3
Γ’	7	26.9	26.9	69.2
Δ’	8	30.8	30.8	100.0
Total	26	100.0	100.0	

Πίνακας 69: Επαναληπτικές εξετάσεις 1935- Μαθητές ανά τάξη

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ	1	3.8	3.8	3.8
ΠΡΟΗΧΘΗ	17	65.4	65.4	69.2
ΠΑΡΕΠΕΜΦΘΗ	1	3.8	3.8	73.1
ΑΠΕΛΥΘΗ	7	26.9	26.9	100.0
Total	26	100.0	100.0	

Πίνακας 70: Αποτελέσματα Επαναληπτικών εξετάσεων 1935

Crosstabulation

ΤΑΞΗ * ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ		ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ				Total
		ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ	ΠΡΟΗΧΘΗ	ΠΑΡΕΠΕΜΦΘΗ	ΑΠΕΛΥΘΗ	
ΤΑΞΗ	Α’	0	2	0	0	2
	Β’	1	8	0	0	9
	Γ’	0	7	0	0	7
	Δ’	0	0	1	7	8
Total		1	17	1	7	26

Πίνακας 71: Επαναληπτικές εξετάσεις 1935- Συσχέτιση Αποτελέσματος- Τάξης

Από τον στατιστικό πίνακα 68, διαπιστώνουμε ότι οι περισσότεροι μαθητές που δεν είχαν επιτύχει στις προαγωγικές και απολυτήριες εξετάσεις του Ιουνίου και

[1143] Φ17, έγγραφα 17674-675, ό.π. Για τον αναλυτικό πίνακα μαθητικού δυναμικού βλ. σελ. 277-78 της παρούσας εργασίας.

υποχρεώθηκαν σε επαναληπτική εξέταση ήταν από τη Β΄ τάξη (34,6%) και από τη Δ΄ τάξη (30,8%), ενώ οι λιγότεροι απαντώνται στην Α΄ τάξη. Διασταυρώνοντας τα αποτελέσματα των επαναληπτικών εξετάσεων με την κάθε τάξη παρατηρούμε ότι στην Α΄ και τη Γ΄ τάξη μετά από τις εν λόγω εξετάσεις προήχθησαν όλοι οι μαθητές, στη Β΄ τάξη προήχθησαν οι οκτώ από τους εννέα μαθητές που εξετάστηκαν και στη Δ΄ τάξη από τους οκτώ μαθητές που έλαβαν μέρος στις εξετάσεις, επέτυχαν και έλαβαν απολυτήριο οι επτά, ενώ ένας μαθητής απέτυχε και παρεπέμφθη πάλι σε επαναληπτική εξέταση. Κοντολογίς, από τους μαθητές που συμμετείχαν στις επαναληπτικές εξετάσεις το 65,4% προήχθη, το 26,9% απελύθη, το 3,8% απερρίφθη και παρεπέμφθη επίσης το 3,8%.

Στο υλικό του ίδιου Φακέλου εξετάσαμε τα έγγραφα 17751-17758, τα οποία περιέχουν τα στοιχεία του Γενικού Ελέγχου των μαθητών των έξι τάξεων της Α΄ ΔΕΣΑΑ κατά το έτος 1942. Στον Γενικό Έλεγχο αποτυπώνονται η ηλικία, η καταγωγή, το επάγγελμα του πατέρα, ο μέσος όρος, η διαγωγή, ο τελικός βαθμός και το αποτέλεσμα. Όλα αυτά τα στοιχεία αναλύθηκαν στατιστικά και αναλύονται παρακάτω.

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΟΛΕΣ ΟΙ ΤΑΞΕΙΣ

DESCRIPTIVES

ΦΥΛΟ	Frequency	Percent
ΑΡΡΕΝ	119	88.1
ΘΗΛΥ	16	11.9
Total	135	100.0

Πίνακας 72: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Φύλο

	ΚΑΤΑΓΩΓΗ	Frequency	Percent
	ΑΓΝΩΣΤΗ	2	1.5
	ΑΤΤΙΚΗ	97	71.9
	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	4	3.0
	ΙΩΑΝΝΙΝΑ	2	1.5
	ΝΗΣΙΑ	10	7.4
	ΠΑΤΡΑ	2	1.5
	ΥΠΟΛΟΙΠΗ ΕΛΛΑΔΑ	16	11.9
	ΣΕΡΒΙΑ	1	.7
	Total	134	99.3
Missing	System	1	.7
	Total	135	100.0

Πίνακας 73: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Καταγωγή

ΕΤΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ	Frequency	Percent
1912	1	.7
1915	1	.7
1918	3	2.2
1920	1	.7
1921	2	1.5
1922	3	2.2
1923	10	7.4
1924	15	11.1
1925	15	11.1
1926	18	13.3
1927	14	10.4
1928	27	20.0
1929	15	11.1
1930	10	7.4
Total	135	100.0

Πίνακας 74: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Έτος γέννησης

ΗΛΙΚΙΑ	Frequency	Percent
12	10	7.4
13	15	11.1
14	27	20.0
15	14	10.4
16	18	13.3
17	15	11.1
18	15	11.1
19	10	7.4
20	3	2.2
21	2	1.5
22	1	.7
24	3	2.2
27	1	.7
30	1	.7
Total	135	100.0

Πίνακας 75: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Ηλικία

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΠΑΤΕΡΑ	Frequency	Percent
ΑΓΝΩΣΤΟ	12	8.9
ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ	1	.7
ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΣ	4	3.0
ΓΕΩΡΓΟΣ	34	25.2
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ	2	1.5
ΔΗΜ. ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	10	7.4
ΝΟΜΙΚΟΣ	1	.7
ΕΜΠΟΡΟΣ	33	24.4
ΙΔ. ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	11	8.1
ΚΤΗΜΑΤΙΑΣ	4	3.0
ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ	1	.7
ΝΑΥΤΙΚΟΣ	1	.7
ΞΕΝΟΔΟΧΟΣ	1	.7
ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΣ	2	1.5
ΕΡΓΟΛΑΒΟΣ	2	1.5
ΑΛΛΟ	2	1.5
ΑΝΕΥ ΠΑΤΡΟΣ	14	10.4
Total	135	100.0

Πίνακας 76: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Επάγγελμα πατέρα

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ	Frequency	Percent
7.00	16	22.2
8.00	30	41.7
9.00	20	27.8
10.00	6	8.3
Total	72	100.0

Πίνακας 77: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Θρησκευτικά

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ	Frequency	Percent
4.00	5	4.1
5.00	19	15.6
5.50	9	7.4
6.00	31	25.4
7.00	32	26.2
8.00	16	13.1
9.00	10	8.2
Total	122	100.0

Πίνακας 78: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Ελληνικά

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΕΜΠΟΡΙΚΑ	Frequency	Percent
4.00	2	2.1
5.00	2	2.1
5.50	3	3.2
6.00	16	16.8
7.00	40	42.1
8.00	23	24.2
9.00	8	8.4
10.00	1	1.1
Total	95	100.0

Πίνακας 79: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄-Εμπορικά

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ	Frequency	Percent
3.00	1	.8
4.00	4	3.3
5.00	13	10.7
5.50	1	.8
6.00	15	12.3
7.00	42	34.4
8.00	29	23.8
9.00	14	11.5
10.00	3	2.5
Total	122	100.0

Πίνακας 80: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Μαθηματικά

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΓΑΛΛΙΚΑ	Frequency	Percent
4.00	1	1.5
5.00	2	3.1
5.50	1	1.5
6.00	4	6.2
7.00	18	27.7
8.00	24	36.9
9.00	7	10.8
10.00	8	12.3
Total	65	100.0

Πίνακας 81: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Γαλλικά

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ	Frequency	Percent
5.50	3	2.8
6.00	11	10.3

7.00	19	17.8
8.00	46	43.0
9.00	22	20.6
10.00	6	5.6
Total	107	100.0

Πίνακας 82: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Ιστορία

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΦΥΣΙΚΑ	Frequency	Percent
6.00	4	4.7
7.00	30	35.3
8.00	36	42.4
9.00	10	11.8
10.00	5	5.9
Total	85	100.0

Πίνακας 83: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Φυσικά

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ	Frequency	Percent
4.00	1	.8
5.50	1	.8
6.00	2	1.7
7.00	43	35.5
8.00	49	40.5
9.00	24	19.8
10.00	1	.8
Total	121	100.0

Πίνακας 84: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Γυμναστική

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΙΑ	Frequency	Percent
5.00	3	4.5
5.50	2	3.0
6.00	9	13.6
7.00	20	30.3
8.00	20	30.3
9.00	10	15.2
10.00	2	3.0
Total	66	100.0

Πίνακας 85: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Καλλιγραφία

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΑΓΓΛΙΚΑ	Frequency	Percent
5.00	1	2.0
5.50	12	24.0
6.00	5	10.0
7.00	7	14.0
8.00	10	20.0
9.00	8	16.0
10.00	7	14.0
Total	50	100.0

Πίνακας 86: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Αγγλικά

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΑ	Frequency	Percent
4.00	1	2.0
5.00	3	6.0
5.50	1	2.0
6.00	7	14.0
7.00	19	38.0
8.00	16	32.0
9.00	3	6.0
Total	50	100.0

Πίνακας 87: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Λογιστικά

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΣΧΟΛΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ	Frequency	Percent
4.00	1	.8
5.00	2	1.6
5.50	1	.8
6.00	14	11.3
7.00	33	26.6
8.00	35	28.2
9.00	28	22.6
10.00	10	8.1
Total	124	100.0

Πίνακας 88: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Σχολική Συμπεριφορά

ΔΙΑΓΩΓΗ	Frequency	Percent
ΑΜΕΜΠΤΟΣ	11	8.8
ΚΟΣΜΙΑ	64	51.2
ΚΑΛΗ	48	38.4
ΣΧΕΔΟΝ ΚΑΛΗ	2	1.6
Total	125	100.0

Πίνακας 89: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Διαγωγή

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	Frequency	Percent
ΠΡΟΗΧΘΗ/ΑΠΕΛΥΘΗ	78	57.8
ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ	6	4.4
ΔΙΑΚΟΠΗ ΦΟΙΤΗΣΗΣ	4	3.0
ΕΛΛΙΠΗΣ ΦΟΙΤΗΣΗ	4	3.0
ΜΕΤΕΓΓΡΑΦΗ	1	.7
ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΣΗ	42	31.1
Total	135	100.0

Πίνακας 90: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Παρατηρήσεις

ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΣΤΑ ΟΠΟΙΑ ΠΑΡΑΠΕΜΦΘΗΚΑΝ	Frequency	Percent
ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ	14	33.3
ΕΛΛΗΝΙΚΑ	27	64.3
ΔΑΚΤΥΛΟΓΡΑΦΙΑ	4	9.5
ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΙΑ	2	4.75
ΕΜΠΟΡΙΚΑ	5	11.9
ΑΓΓΛΙΚΑ	13	31.0
ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ	2	4.75
ΛΟΓΙΣΤΙΚΑ	5	11.9
ΙΣΤΟΡΙΑ	1	2.4

Πίνακας 91: Γενικός Έλεγχος- Α΄- Στ΄- Μαθήματα στα οποία παραπέμφθηκαν

ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΒΑΘΜΩΝ	3	4	5	5,5	6	7	8	9	10
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ						16	30	20	6
ΕΛΛΗΝΙΚΑ		5	19	9	31	32	16	10	
ΕΜΠΟΡΙΚΑ		2	2	3	16	40	23	8	1
ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ	1	4	13	1	15	42	29	14	3
ΓΑΛΛΙΚΑ		1	2	1	4	18	24	7	8
ΙΣΤΟΡΙΑ				3	11	19	46	22	6
ΦΥΣΙΚΑ					4	30	36	10	5
ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ		1		1	2	43	49	24	1
ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΙΑ			3	2	9	20	20	10	2
ΑΓΓΛΙΚΑ			1	12	5	7	10	8	7

ΛΟΓΙΣΤΙΚΑ		1	3	1	7	19	16	3	
ΣΧΟΛΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ		1	2	1	14	33	35	28	10

Πίνακας 92: Μαθήματα- Βαθμοί Συγκεντρωτικά

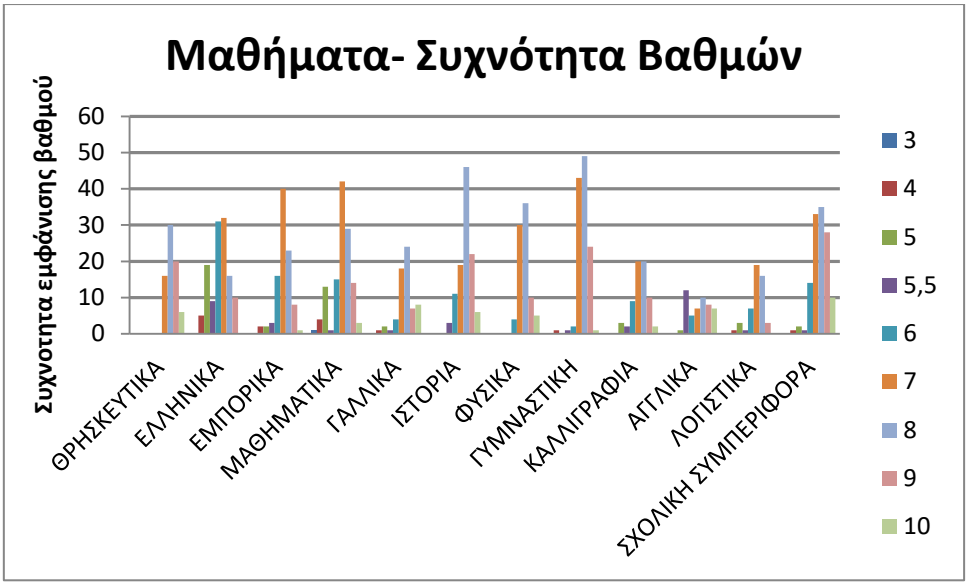
Από τους 135 εγγεγραμμένους μαθητές όλων των τάξεων κατά το σχολικό έτος 1942-43, το 11,9% ήταν κορίτσια. Το 71,9% των μαθητών καταγόταν από την Αττική. Βέβαια, σημαντικό είναι και το ποσοστό των μαθητών (11,9%) που κατάγονταν από την υπόλοιπη Ελλάδα, όπως την Καλαμάτα, το Καρπενήσι, τη Θήβα και την Αρκαδία αλλά και από νησιά (7,4%), όπως την Αίγινα, την Κρήτη, την Άνδρο, τη Σύρο, την Κέρκυρα και την Κεφαλονιά. Το γεγονός ότι φοιτούν αρκετοί μαθητές καταγόμενοι από την επαρχία, μας οδηγεί να συμπεράνουμε ότι εξαιτίας των δύσκολων συνθηκών που επικρατούσαν στη χώρα (Κατοχή), οι περισσότερες επαρχιακές Εμπορικές Σχολές είχαν παύσει τη λειτουργία τους.

Το εύρος της ηλικίας των μαθητών που φοιτούσαν στις έξι τάξεις της Α΄ ΔΕΣΑΑ κυμαινόταν από 12 έως 30 ετών. Το 42,40% των μαθητών ήταν από 12 έως 16 ετών. Το 25,2% των μαθητών προερχόταν από οικογένειες γεωργών και το 24,4% από οικογένειες εμπόρων. Το 7,4% των κηδεμόνων ήταν δημόσιοι υπάλληλοι, ενώ το 10,4% των μαθητών στερούνταν πατρός. Εικάζουμε ότι το ποσοστό των μαθητών που δεν είχαν πατέρα ήταν υψηλό, διότι κατά τα έτη 1941-1943 η κατάσταση στην κατεχόμενη Αθήνα ήταν οδυνηρή εξαιτίας του επισιτιστικού προβλήματος, της ανέχειας, που είχαν ως τραγική συνέπεια τον θάνατο χιλιάδων ανθρώπων. Στην ανάλυση για τους επικρατέστερους βαθμούς των μαθημάτων, θα εξετάσουμε μόνο τα μαθήματα που διδάχθηκαν στις περισσότερες τάξεις. Οι υπόλοιποι πίνακες παρατίθενται στο παράρτημα. Στα Θρησκευτικά το 69,5% βαθμολογήθηκε με 8 και 9. Στα Μαθηματικά η βαθμολογία ξεκινούσε από τον βαθμό 3. Το 70,5% των μαθητών βαθμολογήθηκε από 6 έως 8. Στο μάθημα της Ιστορίας το 63,6% των μαθητών βαθμολογήθηκε με 8 και 9, ενώ στα Φυσικά 77,7% βαθμολογήθηκε με 7 και 8. Στα Ελληνικά και τα Λογιστικά το εύρος της βαθμολογίας κυμάνθηκε από 4 έως 9. Στα Ελληνικά το 25,4% των μαθητών βαθμολογήθηκε με 6, το 26,2% με 7 και το 4,1% με 4. Στα Λογιστικά το 38% των μαθητών βαθμολογήθηκε με 7, το 32% με 8 και το 14% με 6. Στα Εμπορικά, τα Γαλλικά, τη Γυμναστική και τη Σχολική Συμπεριφορά το εύρος της βαθμολογίας κυμάνθηκε από 4 έως 10. Στο σημείο αυτό αξίζει να γίνει αναφορά στη σημασία που δινόταν στη διάπλαση του χαρακτήρα και του ήθους των μαθητών της Σχολής. Εκτός από αναφορές που έχουμε συναντήσει στο αρχειακό υλικό σε Εκθέσεις Πεπραγμένων, Πράξεις Συλλόγου Διδασκόντων κ.ά. και έχουν ήδη

αναλυθεί για τη συμπεριφορά των μαθητών εντός και εκτός της Σχολής, αξιόλογα συμπεράσματα εξάγονται και από την αξιολόγησή τους στο μάθημα της Σχολικής Συμπεριφοράς, το οποίο δεν συναντάμε στα σχολεία γενικής εκπαίδευσης. Η συνολική συμπεριφορά των μαθητών και από το σχολικό έτος που εξετάστηκε στο παρόν υποκεφάλαιο, αλλά και από όλη τη μελέτη, αποτιμάται ως ιδιαίτερα ικανοποιητική. Οι μαθητές της Σχολής αν και βρίσκονταν στην πλειονότητά τους στη περίοδο της μέσης εφηβείας, δεν διαπιστώνεται απείθεια, παραβατικότητα, επιθετικότητα από μέρους τους παρά μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από τον Πίνακα 86 στον οποίο το 85,5% των μαθητών αξιολογήθηκε με βαθμούς από 7 έως 10 στο εν λόγω μάθημα.

Στα Εμπορικά το 42,1% των μαθητών βαθμολογήθηκε με 7 και το 24,2% με 8. Στα Γαλλικά το 36,9% των μαθητών βαθμολογήθηκε με 8, το 27,7% με 7 και το 12,3% με 10. Στη Γυμναστική ο επικρατέστερος βαθμός ήταν το 8, τον οποίο έλαβε το 40,5% των μαθητών. Το 35,5% βαθμολογήθηκε με 7 και το 19,8% με 9. Στην Καλλιγραφία και τα Αγγλικά οι μαθητές βαθμολογήθηκαν από 5 έως 10. Στην Καλλιγραφία το 60,6% των μαθητών έλαβε τους βαθμούς 7 και 8 και το 15,2% τον βαθμό 9. Στα Αγγλικά το 24% των μαθητών βαθμολογήθηκε με 5,5, το 14% με 7 και το 50% με 8 έως 10. Από το σύνολο των μαθητών το 57,8% προήχθη και μέρος αυτού απελύθη και το 31,1% παραπέμφθηκε σε επαναληπτική εξέταση. Τα μαθήματα στα οποία συχνότερα παραπέμφθηκαν οι μαθητές ήταν τα Ελληνικά σε ποσοστό 64,3%, τα Μαθηματικά 33,3% και τα Αγγλικά 31%.

Από τον Πίνακα 92 είναι φανερό ότι στα Θρησκευτικά, τα Εμπορικά, τα Μαθηματικά, την Ιστορία, τα Φυσικά και τη Σχολική Συμπεριφορά οι μαθητές είχαν καλύτερη επίδοση και λάμβαναν συχνότερα υψηλότερους βαθμούς σε σχέση με τα υπόλοιπα μαθήματα.

Διάγραμμα 21: Συχνότητα βαθμών

Αναλογιζόμενοι τις συνθήκες που επικρατούσαν στη χώρα κατά το σχολικό έτος 1942-43 και το γεγονός ότι τα δύο προηγούμενα σχ. έτη διήρκεσαν 3 μήνες και 20 μέρες αντίστοιχα, η επίδοση των μαθητών και η προσπάθεια των εκπαιδευτικών κατά το 1942-43 αποτιμάται ως εξαιρετική. Αξίζει να αναφερθεί ότι η δεινή κατάσταση της χώρας αποτυπώνεται στον μειωμένο αριθμό μαθητών που ολοκλήρωναν τη φοίτησή τους στις μεγαλύτερες κυρίως τάξεις. Αρκετοί από αυτούς είτε διέκοπταν τη φοίτησή τους επειδή αδυνατούσαν να καταβάλουν τα δίδακτρα, είτε είχαν ελλιπή φοίτηση καθώς αναγκάζονταν να εργαστούν για βιοποριστικούς λόγους.

Συσχετίσεις

Crosstab

Count

ΤΑΞΗ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ	ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ							Total
	4.00	5.00	5.50	6.00	7.00	8.00	9.00	
1.00	0	1	0	4	13	6	3	27
2.00	0	4	1	8	11	3	2	29
3.00	3	0	1	3	4	3	2	16
4.00	0	1	3	2	0	4	3	13
5.00	1	8	4	8	1	0	0	22
6.00	1	5	0	6	3	0	0	15
Total	5	19	9	31	32	16	10	122

Symmetric Measures

ΤΑΞΗ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	**-.420**	.065	-5.067	.000[c]
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	-.452	.067	-5.547	.000[c]
N of Valid Cases		122			

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
c. Based on normal approximation.

Πίνακας 93:Συσχέτιση Τάξη- Βαθμός Θρησκευτικά

Crosstab

Count

ΤΑΞΗ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ	ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ						Total
	5.50	6.00	7.00	8.00	9.00	10.00	
1.00	0	0	3	11	9	4	27
2.00	1	1	6	15	5	1	29
3.00	0	0	2	7	6	1	16
4.00	0	0	2	9	2	0	13
5.00	2	10	6	4	0	0	22
Total	3	11	19	46	22	6	107

Symmetric Measures

ΤΑΞΗ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	**-.527**	.070	-6.360	.000[c]
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	-.487	.080	-5.720	.000[c]
N of Valid Cases		107			

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
c. Based on normal approximation.

Πίνακας 94: Συσχέτιση Τάξη- Βαθμός Ιστορία

Crosstab

Count

ΤΑΞΗ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ		15.			Total
		7.00	8.00	9.00	
4.	3.00	3	10	3	16
	4.00	0	6	7	13
Total		3	16	10	29

Symmetric Measures

ΤΑΞΗ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	.429	.141	2.466	.020[c]
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.424	.151	2.433	.022[c]
N of Valid Cases		29			

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
c. Based on normal approximation.

Πίνακας 95: Συσχέτιση Τάξη- Βαθμός Γεωγραφία

Επιθυμώντας να εξάγουμε όσο το δυνατόν ασφαλέστερα συμπεράσματα, προχωρήσαμε με τη βοήθεια του δείκτη Pearson's R σε συσχετίσεις μαθημάτων με την τάξη, την ηλικία, το επάγγελμα του πατέρα και την καταγωγή και αναλύουμε εκείνες οι οποίες βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές. Στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση με την τάξη βρέθηκε ότι έχουν τα μαθήματα των Θρησκευτικών (r= -.420, p<.05) και της Ιστορίας (r= - .527, p<.05), γεγονός που δείχνει ότι οι μαθητές που φοιτούσαν σε μικρότερες τάξεις είχαν περισσότερες πιθανότητες να λάβουν υψηλότερες βαθμολογίες. Αντίθετα, στο μάθημα της Γεωγραφίας διαπιστώσαμε στατιστικά σημαντική συσχέτιση (r=.429**,** p<.05), καθώς όσο μεγαλύτερη ήταν η τάξη στην οποία φοιτούσαν οι μαθητές, τόσο μεγαλύτερη ήταν και η βαθμολογία τους.

Crosstab

ΤΑΞΗ * ΤΕΛΙΚΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ						Total
	ΠΡΟΗΧΘΗ	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ	ΔΙΑΚΟΠΗ ΦΟΙΤΗΣΗΣ	ΕΛΛΙΠΗΣ ΦΟΙΤΗΣΗ	ΜΕΤΕΓΓΡΑΦΗ	ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΣΗ	
1.00	24	1	0	0	0	3	28
2.00	21	0	2	0	0	8	31
3.00	8	3	0	0	1	6	18
4.00	8	0	0	1	0	5	14
5.00	8	1	2	3	0	15	29
6.00	9	1	0	0	0	5	15
Total	78	6	4	4	1	42	135

Symmetric Measures

ΤΑΞΗ * ΤΕΛΙΚΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	.292	.080	3.526	.001[c]

Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.311	.079	3.771	.000[c]
N of Valid Cases		135			

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
c. Based on normal approximation.

Πίνακας 96: Συσχέτιση Τάξη- Τελικό Αποτέλεσμα

Crosstab

ΗΛΙΚΙΑ *ΤΕΛΙΚΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ						Total
	ΠΡΟΗΧΘΗ	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ	ΔΙΑΚΟΠΗ ΦΟΙΤΗΣΗΣ	ΕΛΛΙΠΗΣ ΦΟΙΤΗΣΗ	ΜΕΤΕΓΓΡΑΦΗ	ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΣΗ	
12.00	8	0	0	0	0	2	10
13.00	14	0	0	0	0	1	15
14.00	19	2	0	1	1	4	27
15.00	8	1	0	0	0	5	14
16.00	7	2	0	0	0	9	18
17.00	7	0	1	1	0	6	15
18.00	6	0	2	0	0	7	15
19.00	3	0	1	1	0	5	10
20.00	2	0	0	0	0	1	3
21.00	1	1	0	0	0	0	2
22.00	1	0	0	0	0	0	1
24.00	1	0	0	0	0	2	3
27.00	0	0	0	1	0	0	1
30.00	1	0	0	0	0	0	1
Total	78	6	4	4	1	42	135

Symmetric Measures

ΗΛΙΚΙΑ *ΤΕΛΙΚΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	.220	.083	2.607	.010[c]
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.315	.078	3.821	.000[c]
N of Valid Cases		135			

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
c. Based on normal approximation.

Πίνακας 97: Συσχέτιση Τάξη- Τελικό Αποτέλεσμα

Στατιστικά σημαντική συσχέτιση παρατηρούμε ανάμεσα στην τάξη και το τελικό αποτέλεσμα φοίτησης ($r=.292$, $p<.05$) και ανάμεσα στην ηλικία και το τελικό αποτέλεσμα φοίτησης ($r=.220$, $p<.05$). Από τη συσχέτιση γίνεται αντιληπτό ότι πιο

συχνά απορρίπτονται ή παραπέμπονται σε επανεξέταση οι μαθητές μεγαλύτερων τάξεων και ηλικιών.

Crosstab

Count

ΗΛΙΚΙΑ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ							Total
	4.00	5.00	5.50	6.00	7.00	8.00	9.00	
12.00	0	0	0	2	4	2	1	9
13.00	0	0	0	4	7	2	2	15
14.00	1	1	2	7	9	4	1	25
15.00	1	2	0	3	4	0	3	13
16.00	2	4	2	3	4	3	0	18
17.00	0	3	2	6	0	0	1	12
18.00	0	4	2	3	0	3	1	13
19.00	0	3	1	1	0	2	1	8
20.00	0	1	0	1	1	0	0	3
21.00	1	0	0	1	0	0	0	2
22.00	0	0	0	0	1	0	0	1
24.00	0	1	0	0	1	0	0	2
30.00	0	0	0	0	1	0	0	1
Total	5	19	9	31	32	16	10	122

Symmetric Measures

ΗΛΙΚΙΑ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	-.220	.082	-2.465	.015[c]
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	-.315	.082	-3.630	.000[c]
N of Valid Cases		122			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Πίνακας 98: Συσχέτιση Ηλικία- Βαθμός Ελληνικά

Crosstab

Count

ΗΛΙΚΙΑ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ	ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ						Total
	5.50	6.00	7.00	8.00	9.00	10.00	
12.00	0	0	2	3	2	2	9
13.00	0	0	1	8	5	1	15
14.00	0	1	4	14	6	0	25
. 15.00	1	1	3	3	2	3	13
16.00	2	2	1	8	5	0	18
17.00	0	4	3	3	0	0	10
18.00	0	1	1	5	2	0	9

	19.00	0	1	4	1	0	0	6
	20.00	0	1	0	0	0	0	1
	22.00	0	0	0	1	0	0	1
Total		3	11	19	46	22	6	107

Symmetric Measures

ΗΛΙΚΙΑ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	-.351	.074	-3.838	.000[c]
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	-.354	.080	-3.875	.000[c]
N of Valid Cases		107			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Πίνακας 99: Συσχέτιση Ηλικία- Βαθμός Ιστορία

Crosstab

Count

ΗΛΙΚΙΑ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ	ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ			Total
	7.00	8.00	9.00	
14.00	3	3	2	8
15.00	0	4	1	5
16.00	0	3	1	4
17.00	0	3	0	3
18.00	0	2	4	6
19.00	0	1	2	3
Total	3	16	10	29

Symmetric Measures

ΗΛΙΚΙΑ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	.446	.160	2.587	.015[c]
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.430	.176	2.473	.020[c]
N of Valid Cases		29			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Πίνακας 100: Συσχέτιση Ηλικία- Βαθμός Γεωγραφία

Crosstab

Count

ΗΛΙΚΙΑ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ	ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ							Total
	4.00	5.50	6.00	7.00	8.00	9.00	10.00	

	12.00	0	0	1	1	7	1	0	10
	13.00	0	0	0	10	4	1	0	15
	14.00	0	0	1	10	7	6	0	24
	15.00	1	1	0	6	3	3	0	14
	16.00	0	0	0	6	7	5	0	18
	17.00	0	0	0	4	7	0	0	11
	18.00	0	0	0	4	4	4	0	12
	19.00	0	0	0	1	4	2	1	8
	20.00	0	0	0	0	2	1	0	3
	21.00	0	0	0	1	1	0	0	2
	22.00	0	0	0	0	0	1	0	1
	24.00	0	0	0	0	2	0	0	2
	30.00	0	0	0	0	1	0	0	1
Total		1	1	2	43	49	24	1	121

Symmetric Measures

ΗΛΙΚΙΑ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	.195	.064	2.168	.032[c]
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.211	.081	2.355	.020[c]
N of Valid Cases		121			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Πίνακας 101: Συσχέτιση Ηλικία- Βαθμός Γυμναστική

Crosstab

ΗΛΙΚΙΑ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ	ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ				Total
	6.00	7.00	8.00	9.00	
15.00	0	1	0	0	1
16.00	1	3	2	0	6
17.00	1	8	0	0	9
18.00	1	4	2	0	7
19.00	0	3	2	0	5
20.00	0	3	0	0	3
21.00	0	2	0	0	2
22.00	0	0	0	1	1
24.00	0	1	1	0	2
30.00	0	0	0	1	1
Total	3	25	7	2	37

Symmetric Measures

ΗΛΙΚΙΑ * ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	.496	.165	3.376	.002[c]
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.296	.163	1.835	.075[c]
N of Valid Cases		37			

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
c. Based on normal approximation.

Πίνακας 102: Συσχέτιση Ηλικία- Βαθμός Εμπορικό Δίκαιο

Crosstab

ΗΛΙΚΙΑ * ΣΧΟΛΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ		ΣΧΟΛΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ								Total
		4.00	5.00	5.50	6.00	7.00	8.00	9.00	10.00	
	12.00	0	0	0	2	2	5	1	0	10
	13.00	0	0	0	0	6	8	0	1	15
	14.00	0	1	0	4	9	7	4	0	25
	15.00	1	1	1	2	1	3	2	2	13
	16.00	0	0	0	3	4	2	9	0	18
	17.00	0	0	0	0	6	3	3	0	12
7.	18.00	0	0	0	1	2	4	5	1	13
	19.00	0	0	0	1	2	1	3	1	8
	20.00	0	0	0	0	1	0	1	1	3
	21.00	0	0	0	0	0	1	0	1	2
	22.00	0	0	0	0	0	0	0	1	1
	24.00	0	0	0	1	0	1	0	1	3
	30.00	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Total		1	2	1	14	33	35	28	10	124

Symmetric Measures

ΗΛΙΚΙΑ * ΣΧΟΛΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	.293	.088	3.386	.001[c]
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.262	.084	3.004	.003[c]
N of Valid Cases		124			

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
c. Based on normal approximation.

Πίνακας 103: Συσχέτιση Ηλικία- Βαθμός Σχολική Συμπεριφορά

Στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση με την ηλικία βρέθηκε ότι έχουν οι βαθμοί στα μαθήματα των Ελληνικών (r= -.220, p<.05) και της Ιστορίας (r= - .351,

p<.05), γεγονός που μας οδηγεί να αντιληφθούμε ότι οι μικρότεροι σε ηλικία μαθητές λάμβαναν μεγαλύτερο βαθμό στα Ελληνικά και την Ιστορία. Αντίθετα, στα μαθήματα της Γεωγραφίας (r=.446, p<.05), της Γυμναστικής (r=.195, p<.05), του Εμπορικού Δικαίου (r=.496, p<.05) και της Σχολικής Συμπεριφοράς (r=.293, p<.05), διαπιστώσαμε στατιστικά σημαντική συσχέτιση, καθώς οι μεγαλύτεροι σε ηλικία μαθητές βαθμολογούνταν συνήθως με υψηλότερο βαθμό. Αυτό ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι μεγαλώνοντας οι μαθητές, ωρίμαζαν και αφενός συμπεριφέρονταν με καλύτερο τρόπο, αφετέρου μπορούσαν να κατανοήσουν και να αφομοιώσουν με ευκολία έννοιες όπως αυτές που περιλαμβάνονται στο μάθημα του Εμπορικού Δικαίου.

Crosstab

Count

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΠΑΤΕΡΑ * ΣΧΟΛΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ	ΣΧΟΛΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ								Total
	4.00	5.00	5.50	6.00	7.00	8.00	9.00	10.00	
ΑΓΝΩΣΤΟ	0	0	0	1	1	5	2	2	11
ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ	0	0	0	0	0	1	0	0	1
ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΣ	0	0	0	0	1	1	2	0	4
ΓΕΩΡΓΟΣ	0	0	0	3	7	9	8	5	32
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ	0	0	0	2	0	0	0	0	2
ΔΗΜ. ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	0	0	0	0	2	2	3	2	9
ΝΟΜΙΚΟΣ	0	0	0	0	1	0	0	0	1
ΕΜΠΟΡΟΣ	0	0	1	3	9	8	8	1	30
ΙΔ. ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	0	1	0	2	5	1	1	0	10
ΚΤΗΜΑΤΙΑΣ	0	0	0	0	1	1	2	0	4
ΝΑΥΤΙΚΟΣ	1	0	0	0	0	0	0	0	1
ΞΕΝΟΔΟΧΟΣ	0	0	0	0	0	1	0	0	1
ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΣ	0	0	0	0	1	1	0	0	2
ΕΡΓΟΛΑΒΟΣ	0	0	0	0	0	1	0	0	1
ΑΛΛΟ	0	0	0	0	1	0	0	0	1
ΑΝΕΥ ΠΑΤΡΟΣ	0	1	0	3	4	4	2	0	14
Total	1	2	1	14	33	35	28	10	124

Symmetric Measures

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΠΑΤΕΡΑ * ΣΧΟΛΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	-.279	.076	-3.213	.002[c]
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	-.286	.079	-3.297	.001[c]
N of Valid Cases		124			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Πίνακας 104: Συσχέτιση Επάγγελμα πατέρα- Βαθμός Σχολική Συμπεριφορά

Στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση με την βαθμολογία στο μάθημα της Σχολικής Συμπεριφοράς βρέθηκε ότι έχει το Επάγγελμα του πατέρα (r= -.279, p<.05). Από το γεγονός αυτό συμπεραίνουμε ότι οι μαθητές που βαθμολογούνταν με υψηλότερο βαθμό στο εν λόγω μάθημα συνήθως προέρχονταν από οικογένειες στρατιωτικών, βιομηχάνων, γεωργών, εκπαιδευτικών και δημοσίων υπαλλήλων. Αυτό μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός ότι οι μαθητές αυτοί ίσως να επεδείκνυαν περισσότερη αυτοπειθαρχία και σωστή συμπεριφορά στο σχολείο.

Επαναληπτικές εξετάσεις

Από το ημερολόγιο του Διευθυντή των μηνών Σεπτεμβρίου και Οκτωβρίου[1144] πληροφορούμαστε ότι το σχ. έτος 1939-40 διενεργήθηκαν επαναληπτικές προαγωγικές και απολυτήριες εξετάσεις από 25 έως 27 Σεπτεμβρίου.

Επίσης, αξίζει να αναφέρουμε ότι οι απόφοιτοι των Ι.Ε.Σ. για να λάβουν απολυτήριο όφειλαν να δώσουν εξετάσεις στην Α΄Δ.Ε.Σ.Α.Α. και σε περίπτωση που ήταν πολλοί, εξετάζονταν και από κάποιες άλλες Δ.Ε.Σ. που κατά περίπτωση ορίζονταν από το αρμόδιο κάθε φορά Υπουργείο. Στο αρχειακό υλικό[1145] έχουμε αποτελέσματα 13 αποφοίτων Ι.Ε.Σ., οι οποίοι εξετάστηκαν γραπτά το 1920 στην Α΄ Δ.Ε.Σ.Α.Α.

Εξετάσεις Αποφοίτων Ιδιωτικών Εμπορικών Σχολών (1920)

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
ΗΛΙΚΙΑ	13	16	30	18.46	3.573
ΕΛΛΗΝΙΚΑ	13	11.0	17.0	13.769	1.8777
ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ	13	2.0	13.0	11.077	2.7827
ΕΜΠΟΡΙΚΑ	13	11.0	14.0	12.192	1.0712
ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΟΛΟΓΙΑ	13	11.0	17.0	13.769	1.639
ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ	13	11.0	15.0	12.923	1.2885
ΓΑΛΛΙΚΑ	13	12.0	18.0	14.462	2.1062
ΑΓΓΛΙΚΑ	13	12.0	19.0	15.769	2.4119
ΝΟΜΙΚΑ	13	10	17	12.31	2.213
ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΙΑ	13	10.5	20.0	12.654	3.2041
ΓΕΝΙΚΟΣ ΒΑΘΜΟΣ	13	6.2	7.5	6.592	.5619

Πίνακας 105: Εξετάσεις Αποφοίτων Ιδιωτικών Σχολών -Επικρατούσα τιμή

[1144] Φ17, έγγραφα 17721-725, ό.π.
[1145] Φ17, έγγραφα 17509-511, ό.π.

ΦΥΛΟ	Frequency	Percent
ΑΡΡΕΝ	11	84.6
ΘΗΛΥ	2	15.4
Total	13	100.0

Πίνακας 106: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ. – Φύλο

ΗΛΙΚΙΑ	Frequency	Percent
16	1	7.7
17	6	46.2
18	3	23.1
19	2	15.4
30	1	7.7
Total	13	100.0

Πίνακας 107: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Ηλικία

ΚΑΤΑΓΩΓΗ	Frequency	Percent
ΑΤΤΙΚΗ	5	38.5
Μ. ΑΣΙΑ	4	30.8
ΑΛΛΟ	4	30.8
Total	13	100.0

Πίνακας 108: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Καταγωγή

ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ	Frequency	Percent
ΑΝΑΤΟΛΗ	5	38.5
ΛΕΟΝΤΕΙΟΣ	3	23.1
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ	2	15.4
ΜΕΤΑΞΑ	1	7.7
ΑΓΙΟΣ ΠΑΥΛΟΣ	1	7.7
ΝΕΑ ΧΑΛΚΗ	1	7.7
Total	13	100.0

Πίνακας 109: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Σχολή Φοίτησης

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ	Frequency	Percent
11.0	1	7.7
12.0	4	30.8
14.0	4	30.8
15.0	1	7.7
16.0	2	15.4
17.0	1	7.7
Total	13	100.0

Πίνακας 110: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Ελληνικά

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ	Frequency	Percent
2.0	1	7.7
11.0	3	23.1
12.0	8	61.5
13.0	1	7.7
Total	13	100.0

Πίνακας 111: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Μαθηματικά

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΕΜΠΟΡΙΚΑ	Frequency	Percent
11.0	4	30.8
12.0	4	30.8
12.5	1	7.7
13.0	2	15.4
14.0	2	15.4
Total	13	100.0

Πίνακας 112: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Εμπορικά

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΟΛΟΓΙΑ	Frequency	Percent
11	1	7.7
12	3	23.1
12.5	2	15.4
13	3	23.1
14	1	7.7
14.5	1	7.7
15	1	7.7
17	1	7.7
Total	13	100.0

Πίνακας 113: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Εμπορευματολογία

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ	Frequency	Percent
11.0	1	7.7
11.5	1	7.7
12.0	4	30.8
13.0	1	7.7
13.5	3	23.1
14.0	1	7.7
15.0	2	15.4
Total	13	100.0

Πίνακας 114: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Γεωγραφία

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΓΑΛΛΙΚΑ	Frequency	Percent
12.0	3	23.1
13.0	2	15.4
14.0	3	23.1
16.0	2	15.4
17.0	2	15.4
18.0	1	7.7
Total	13	100.0

Πίνακας 115: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Γαλλικά

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΑΓΓΛΙΚΑ	Frequency	Percent
12.0	1	7.7
13.0	2	15.4
14.0	2	15.4
15.0	1	7.7
16.5	2	15.4
17.0	1	7.7
18.0	2	15.4
19.0	2	15.4
Total	13	100.0

Πίνακας 116:Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Αγγλικά

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΝΟΜΙΚΑ	Frequency	Percent
10	3	23.1
11	1	7.7
11.5	1	7.7
12	4	30.8
13	1	7.7
14	1	7.7
16	1	7.7
17	1	7.7
Total	13	100.0

Πίνακας 117: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ. - Βαθμός Νομικά

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΙΑ	Frequency	Percent
10.5	7	53.8
11.0	1	7.7
12.0	1	7.7
16.0	3	23.1

20.0	1	7.7
Total	13	100.0

Πίνακας 118: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Βαθμός Καλλιγραφία

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΓΕΝΙΚΟΣ ΒΑΘΜΟΣ	Frequency	Percent
6.2	1	7.7
6.3	4	30.8
6.4	1	7.7
6.5	2	15.4
6.6	1	7.7
6.7	1	7.7
7.0	1	7.7
7.3	1	7.7
7.5	1	7.7
Total	13	100.0

Πίνακας 119: Εξετάσεις Αποφοίτων Ι.Ε.Σ.- Γενικός βαθμός

Συσχετίσεις

Hypothesis Test Summary

	Null Hypothesis	Test	Sig.	Decision
1	The categories defined by V1 = 1.00 and 2.00 occur with probabilities 0.5 and 0.5.	One-Sample Binomial Test	.022[1]	Reject the null hypothesis.
2	The categories of V3 occur with equal probabilities.	One-Sample Chi-Square Test	.926	Retain the null hypothesis.
3	The categories of V4 occur with equal probabilities.	One-Sample Chi-Square Test	.314	Retain the null hypothesis.
4	The distribution of V2 is normal with mean 18.46 and standard deviation 3.57.	One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test	.065	Retain the null hypothesis.
5	The distribution of V5 is normal with mean 13.77 and standard deviation 1.88.	One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test	.606	Retain the null hypothesis.
6	The distribution of V6 is normal with mean 11.08 and standard deviation 2.78.	One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test	.024	Reject the null hypothesis.
7	The distribution of V7 is normal with mean 12.19 and standard deviation 1.07.	One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test	.756	Retain the null hypothesis.
8	The distribution of V8 is normal with mean 13.12 and standard deviation 1.64.	One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test	.302	Retain the null hypothesis.
9	The distribution of V9 is normal with mean 12.92 and standard deviation 1.29.	One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test	.528	Retain the null hypothesis.
10	The distribution of V10 is normal with mean 14.46 and standard deviation 2.11.	One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test	.663	Retain the null hypothesis.
11	The distribution of V11 is normal with mean 15.77 and standard deviation 2.41.	One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test	.904	Retain the null hypothesis.
12	The distribution of V12 is normal with mean 12.31 and standard deviation 2.21.	One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test	.403	Retain the null hypothesis.

Asymptotic significances are displayed. The significance level is .05.

[1] Exact significance is displayed for this test.

Hypothesis Test Summary

	Null Hypothesis	Test	Sig.	Decision
13	The distribution of V13 is normal with mean 12.65 and standard deviation 3.20.	One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test	.158	Retain the null hypothesis.
14	The distribution of V14 is normal with mean 6.59 and standard deviation 0.56.	One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test	.354	Retain the null hypothesis.

Asymptotic significances are displayed. The significance level is .05.

[1] Exact significance is displayed for this test.

Symmetric Measures

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΑ * ΓΕΝΙΚΟΣ ΒΑΘΜΟΣ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
	Pearson's R	.622	.201	2.635	.023[c]
	N of Valid Cases	13			

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
c. Based on normal approximation.

Πίνακας 120: Συσχέτιση Ελληνικά- Γενικός βαθμός

Symmetric Measures

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΙΑ * ΓΕΝΙΚΟΣ ΒΑΘΜΟΣ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
	Pearson's R	.739	.160	3.637	.004[c]
	N of Valid Cases	13			

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
c. Based on normal approximation.

Πίνακας 121: Συσχέτιση Καλλιγραφία- Γενικός βαθμός

Symmetric Measures

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ ΗΛΙΚΙΑ * ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΟΛΟΓΙΑ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
	Pearson's R	.779	.160	3.928	.003[c]
	N of Valid Cases	12			

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
c. Based on normal approximation.

Πίνακας 122: Συσχέτιση Ηλικία- Εμπορευματολογία

Symmetric Measures

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ **ΑΡΝΗΤΙΚΗ** ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ ΚΑΤΑΓΩΓΗ* ΕΜΠΟΡΙΚΑ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
	Pearson's R	**-.569**	.139	-2.295	.042[c]
	N of Valid Cases	13			

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
c. Based on normal approximation.

Πίνακας 123: Συσχέτιση Καταγωγή- Εμπορικά

Symmetric Measures

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ **ΑΡΝΗΤΙΚΗ** ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ ΚΑΤΑΓΩΓΗ* ΓΑΛΛΙΚΑ		Value	Asymp. Std. Error[a]	Approx. T[b]	Approx. Sig.
	Pearson's R	**-.713**	.141	-3.372	.006[c]
	N of Valid Cases	13			

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
c. Based on normal approximation.

Πίνακας 124: Συσχέτιση Καταγωγή- Γαλλικά

Το διαθέσιμο δείγμα, παρά το ότι ήταν αρκετά μικρό, μας έδωσε στοιχεία ώστε να έχουμε ενδείξεις και να μπορέσουμε να εξάγουμε συμπεράσματα. Από τα 13 άτομα του δείγματος, τα 11 ήταν αγόρια και μόνον τα 2 κορίτσια. Η ενδιάμεση ηλικία τους ήταν 18,46 έτη, το 46,2% του δείγματος ήταν στα 17 έτη και ο μεγαλύτερος από τους αποφοίτους ήταν 30 ετών. Σχετικά με την καταγωγή τους το 38,5% προερχόταν από την Αττική, ενώ το υπόλοιπο ποσοστό ισόποσα μοιρασμένο, 30,8% από περιοχές της Μικράς Ασίας και το 30,8% από άλλες περιοχές (Ναύπλιο, Λίμνη Ευβοίας, Ελευσίνα, Πύργος Βουλγαρίας). Επίσης το 38,5% του δείγματος ήταν απόφοιτοι της Ι.Ε.Σ. «Ανατολή», από τους οποίους κανείς δεν καταγόταν από την Αττική. Από το Λύκειο της Λεοντείου Σχολής είχε αποφοιτήσει το 23,1% του δείγματος και όλοι κατάγονταν από την Αττική. Οι υπόλοιποι εξεταζόμενοι ήταν απόφοιτοι των Σχολών: «Παναγιωτοπούλου», «Μεταξά», «Άγιος Παύλος» και «Νέα Χάλκη».

Στον πρώτο πίνακα περιγραφικών στατιστικών αναλύσεων εντοπίζουμε ότι τα Αγγλικά, τα Γαλλικά, τα Ελληνικά και η Εμπορευματολογία ήταν τα μαθήματα στα οποία οι εξεταζόμενοι σημείωσαν την καλύτερη επίδοση κατά μέσο όρο (15,769-13,769). Στα υπόλοιπα μαθήματα οι εξεταζόμενοι είχαν κατά μέσο όρο γραπτή επίδοση κάτω από13. Στα Ελληνικά το 61,5% των αποφοίτων βαθμολογήθηκαν στις γραπτές εξετάσεις από 12 έως 14, ενώ το 61,5% των αποφοίτων στα Μαθηματικά-μάθημα στο οποίο σημειώθηκε η χαμηλότερη επίδοση- αξιολογήθηκε με 12 και το ίδιο ποσοστό στο μάθημα των Εμπορικών έλαβε από 11 έως 12. Στην Εμπορευματολογία από 12 έως 13 έλαβε το 61,5% των εξεταζομένων, ενώ στη Γεωγραφία το 54% βαθμολογήθηκε από 12 έως 13,5 και το 15,4% με 15. Στο μάθημα των Γαλλικών παρόλο που το 61,5% των αποφοίτων βαθμολογήθηκε στα γραπτά μεταξύ 12 και 14, το 30,8% έλαβε από 17 έως 18. Στο μάθημα των Αγγλικών, στο οποίο οι απόφοιτοι σημείωσαν την καλύτερη επίδοση, το 53,9% αυτών βαθμολογήθηκε από 13 έως 16,5 και το 30,8% από 18 έως 19. Στα Νομικά το 23,1% των εξεταζομένων βαθμολογήθηκε με 10 και το 30,8% με 12. Στο μάθημα της Καλλιγραφίας το 53,8% των αποφοίτων έλαβε τον βαθμό 10 στις γραπτές εξετάσεις, το 23,1 τον βαθμό 16 και ένας εξεταζόμενος τον βαθμό 20.

Οι βαθμοί στο αρχειακό υλικό ήταν κλασματικοί και για τη διευκόλυνση της στατιστικής επεξεργασίας τους μετατρέψαμε σε δεκαδικούς. Προέκυψε, λοιπόν, ότι όλοι οι εξεταζόμενοι επέτυχαν στις εξετάσεις λαμβάνοντας γενικό βαθμό από 6,2 έως

7,5. Το 30,8% αυτών έλαβε απολυτήριο με βαθμό 6,3 και το 15,4% αξιολογήθηκε με γενικό βαθμό 6,5.

Επιθυμώντας να εξάγουμε όσο το δυνατόν ασφαλέστερα συμπεράσματα, προχωρήσαμε με τη βοήθεια του δείκτη Pearson's R σε συσχετίσεις μαθημάτων με τον γενικό βαθμό, με την ηλικία και την καταγωγή και αναλύουμε εκείνες οι οποίες βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές. Στατιστικά σημαντική συσχέτιση, λοιπόν, με τον γενικό βαθμό βρέθηκε ότι έχουν τα μαθήματα των Ελληνικών ($r=.622$, $p<.05$) και της Καλλιγραφίας ($r=.739$, $p<.05$), δηλαδή όσο μεγαλύτερο βαθμό ελάμβαναν οι εξεταζόμενοι στα Ελληνικά και την Καλλιγραφία, τόσο μεγαλύτερο γενικό βαθμό είχαν. Επίσης, στατιστικά σημαντική συσχέτιση με την ηλικία βρέθηκε να έχει το μάθημα της Εμπορευματολογίας ($r=.779$, $p<.05$), καθώς φαίνεται ότι όσο αυξάνεται η ηλικία των εξεταζομένων τόσο καλύτερη γραπτή επίδοση σημειώνουν στο εν λόγω μάθημα. Τέλος, στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση βρέθηκε να έχει η καταγωγή των αποφοίτων με την επίδοσή τους στα μαθήματα των Εμπορικών ($r=-.569$, $p<.05$) και των Γαλλικών ($r= -.713$, $p<.05$), καθώς από την ανάλυση προκύπτει ότι όσοι εξεταζόμενοι κατάγονταν από τις περιοχές της Μ. Ασίας και από διάφορες άλλες περιοχές έγραφαν χειρότερα στα δύο αυτά μαθήματα απ' ό,τι εκείνοι οι οποίοι κατάγονταν από την Αττική.

Ολοκληρώνοντας τη στατιστική ανάλυση, επισημαίνουμε ότι από τους 4 υψηλότερους γενικούς βαθμούς (6,7-7.0-7,3-7,5) οι τρεις σημειώθηκαν από μαθητές (2 άρρενες και 1 θήλυ) ηλικίας 16 και 17 ετών, οι οποίοι κατάγονταν από περιοχές της Μ. Ασίας (Σμύρνη και Μ. Ασία) και ήταν απόφοιτοι της σχολής «Ανατολή» Αθηνών. Οι εξεταζόμενοι αυτοί στα περισσότερα μαθήματα είχαν πετύχει βαθμούς υψηλότερους από τον μέσο όρο. Ο τέταρτος καλύτερος γενικός βαθμός σημειώθηκε από άρρεν 30 ετών με καταγωγή από τον Πειραιά και φοίτηση στον «Άγιο Παύλο» Πειραιώς. Ο εν λόγω εξεταζόμενος έλαβε βαθμούς υψηλούς στα μαθήματα των Ελληνικών, της Γεωγραφίας, των Γαλλικών και των Αγγλικών.

β.6 Οικονομικά δεδομένα

Έξοδα είναι η μείωση που παρουσιάζουν τα οικονομικά στοιχεία μιας επιχείρησης, στη συγκεκριμένη περίπτωση της σχολικής μονάδας, κατά τη διάρκεια ενός έτους υπό τη μορφή μείωσης του ενεργητικού[1146] ή αύξησης των υποχρεώσεων.

Σύμφωνα με τον Μάλαμα[1147]τα έξοδα δημιουργούνται για την εξυπηρέτηση των σκοπών της σχολικής μονάδας και αφορούν συγκεκριμένο και ορισμένο διάστημα. Φυσικά εκτός από τα έξοδα που ως έναν βαθμό μπορούν να προϋπολογιστούν, υπάρχουν και οι έκτακτες ζημίες που επιβαρύνουν τον προϋπολογισμό της σχολικής μονάδας, όπως είναι η επίταξη κτιρίου, η καταστροφή υλικοτεχνικού εξοπλισμού, η ολική ή μερική καταστροφή του κτιρίου κ.ά.[1148] Επίσης ακροθιγώς αναφέρουμε πως τα κυριότερα έξοδα της σχολικής μονάδας αφορούν μισθοδοσίες εκπαιδευτικών, αμοιβές για παροχή υπηρεσιών, ηλεκτροδότηση, ύδρευση, θέρμανση, ασφάλιστρα, ενοίκιο, αναλώσιμα, επισκευές και συντηρήσεις.

Οι πίνακες που ακολουθούν αναλύουν το είδος των έκτακτων εξόδων που πραγματοποιήθηκαν πέραν του προϋπολογισμού κάθε έτους σε 12 σχολικά έτη και το είδος των εξόδων του προϋπολογισμού για 3 σχολικά έτη, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία του αρχειακού υλικού.

ΕΙΔΟΣ ΕΚΤΑΚΤΩΝ ΕΞΟΔΩΝ (Α)	**1914-15**	**1915-16**	**1920-21**	**1921-22**	**1922-23**	**1923-24**
ΕΠΙΣΚΕΥΕΣ	100	300	125	350		7045
ΑΝΑΛΩΣΙΜΑ	270	508.9	119	360	710	940
ΔΙΑΦΟΡΑ	30	161			69	1190
ΚΑΘΑΡΙΟΤΗΤΑ	35		90			300
ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ			37	940		
ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ			85	240.5	437	500
ΘΕΡΜΑΝΣΗ					587.25	860
ΑΣΦΑΛΙΣΤΡΑ					250.2	
ΗΛΕΚΤΡΟΦΩΤΙΣΜΟΣ					520	240
ΕΝΟΙΚΙΟ					4767	

[1146] Ενεργητικό είναι το σύνολο των οικονομικών πόρων οι οποίοι ανήκουν σε μία επιχείρηση και έχουν χρηματική αξία, ενώ αναμένεται να προσφέρει οικονομικά και άλλα οφέλη η εκμετάλλευση τους. https://www.euretirio.com/exodo/ ανακτήθηκε: 02/03/2021.

[1147] Μάλαμας, Φ. (2016). *Φορολογία νομικών προσώπων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη. Εμείς εδώ έχουμε προσαρμόσει το κείμενο ώστε να ταιριάζει με το θέμα της μελέτης μας και δεν αναφέρουμε τη λέξη «επιχείρηση», αλλά σχολική μονάδα.

[1148] Όλες τις περιπτώσεις έκτακτης ζημίας που αναφέρονται, τις έχουμε συναντήσει στην παρούσα διατριβή.

ΕΚΚΕΝΩΣΗ ΒΟΘΡΩΝ ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ						
ΣΥΝΟΛΟ	435	969.9	456	1891	7340.45	11075

ΕΙΔΟΣ ΕΚΤΑΚΤΩΝ ΕΞΟΔΩΝ (Β)	**1924-25**	**1925-26**	**1926-27**	**1927-28**	**1928-29**	**1929-30**
ΕΠΙΣΚΕΥΕΣ	3600		10000	1000	6000	
ΑΝΑΛΩΣΙΜΑ						
ΔΙΑΦΟΡΑ						10000
ΚΑΘΑΡΙΟΤΗΤΑ		1000				
ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ						
ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ						
ΘΕΡΜΑΝΣΗ				2000		
ΑΣΦΑΛΙΣΤΡΑ						
ΗΛΕΚΤΡΟΦΩΤΙΣΜΟΣ		500				
ΕΝΟΙΚΙΟ						
ΕΚΚΕΝΩΣΗ ΒΟΘΡΩΝ	3000				3500	
ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ	15000					
ΣΥΝΟΛΟ	21600	1500	10000	3000	9500	10000

ΕΙΔΟΣ ΕΚΤΑΚΤΩΝ ΕΞΟΔΩΝ (Γ)	**Ν**	**ΣΥΝΟΛΟ**
ΕΠΙΣΚΕΥΕΣ	9	28.520
ΑΝΑΛΩΣΙΜΑ	6	2.907,9
ΔΙΑΦΟΡΑ	5	11.450
ΚΑΘΑΡΙΟΤΗΤΑ	4	1.425
ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	2	977
ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	4	1.262,5
ΘΕΡΜΑΝΣΗ	3	3.447,25
ΑΣΦΑΛΙΣΤΡΑ	1	250.2
ΗΛΕΚΤΡΟΦΩΤΙΣΜΟΣ	3	1.260
ΕΝΟΙΚΙΟ	1	4.767
ΕΚΚΕΝΩΣΗ ΒΟΘΡΩΝ	2	6.500
ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ	1	15.000

Πίνακας 125: (Α), (Β), (Γ) Κατηγορίες έκτακτων εξόδων

ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΙ

ΕΙΔΟΣ ΕΞΟΔΩΝ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ	**1930-31**	**1931-32**	**1945-46**
Διαχείριση σχολικής περιουσίας			15000
Μισθός λογιστού	6000	5700	
Γραμματέως	4320	4176	
Αμοιβή εξελεγκτικής επιτροπής	600	600	

Έξοδα γραφικής ύλης κα καθαριότητος σχολ. ταμείου και Σχολής	1800	4000	25000
Έξοδα φωτισμού και θερμάνσεως	5000	5000	25000
Τηλέφωνο			10000
Επισκευές Διδακτηρίου, επίπλων και υλικοτεχνικού εξοπλισμού	5000	16000	175000
Αμοιβή έκτακτων καθηγητών		29850	110000
Καθαριότητα και απολύμανση		4000	
Κατασκευή Γυμναστηρίου		85000	
Σχολικός κήπος		3000	10000
Έπιπλα και σκεύη		**10000**	**15000**
Εστιατόριον		**3300**	
Αίθουσα γραφομηχανών		122000	
Πρακτικόν Γραφείον		109000	
Εμπορευματολογικόν Μουσείον		10000	
Εμπλουτισμός εργαστηρίων Φυσικής και Χημείας		22000	10000
Προμήθεια διδακτικών οργάνων και υλικοτεχνικού εξοπλισμού		15000	25000
Μαθητικές βιβλιοθήκες		10000	
Βιβλιοθήκη καθηγητών		5000	
Εμπλουτισμός σχολικής Βιβλιοθήκης			10000
Ασφάλιση διδακτηρίου και του εξοπλισμού του			10000
Εκτύπωση παραδόσεων		10000	
Ενίσχυση απόρων μαθητών και βραβεία μαθητών		8000	25000
Φαρμακείο			10000
Κρατήσεις και εισφορές			25000
Έκτακτα έξοδα		3000	15000
Σύνολο	22720	467626	515000
Υπόλοιπον προς εξίσωσιν	67280		
Τελικό σύνολο	90.000	467.626	515.000

Πίνακας 126: Είδος εξόδων Προϋπολογισμού

Όπως παρατηρούμε στον πρώτο πίνακα οι ίδιες κατηγορίες των έκτακτων εξόδων δεν απαντώνται σε κάθε έτος, αλλά ακόμη κι αν υπάρχουν σε κάποια έτη κοινές κατηγορίες εξόδων, όπως π.χ. στο είδος «Επισκευές», το ποσό που δαπανάται διαφέρει από έτος σε έτος. Παρατηρούμε επίσης ότι στον πίνακα των έκτακτων εξόδων δεν αναφέρεται καθόλου η μισθοδοσία των εκπαιδευτικών, διότι οι αμοιβές των εκπαιδευτικών ήταν προκαθορισμένες και πραγματοποιούνταν από το αρμόδιο Υπουργείο, ενώ οι αμοιβές των έκτακτων καθηγητών συμπεριλαμβάνονταν στον πίνακα του προϋπολογισμού όπως παρουσιάζεται στον σχετικό πίνακα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στα προβλεπόμενα στους προϋπολογισμούς έξοδα συμπεριλαμβάνονται εκτός από τις αμοιβές των έκτακτων εκπαιδευτικών, των λογιστών και των γραμματέων, η προμήθεια διδακτικών οργάνων, υλικοτεχνικού εξοπλισμού για τον εμπλουτισμό των εργαστηρίων της Φυσικής και της Χημείας και

προμήθεια βιβλιοθηκών για μαθητές και εκπαιδευτικούς όπως και η αγορά βιβλίων για τον εμπλουτισμό της σχολικής βιβλιοθήκης, γεγονός που μαρτυρεί το ενδιαφέρον και τη μέριμνα της διοίκησης της Σχολής και του Κράτους για υψηλό επίπεδο παρεχόμενης εκπαίδευσης. Επίσης στα προβλεπόμενα έξοδα περιλαμβάνεται και η ενίσχυση των άπορων μαθητών αλλά και των άριστων μαθητών ως επιβράβευση για την επίδοσή τους. Η πρόβλεψη για την ενίσχυση των άπορων μαθητών στους προϋπολογισμούς των ετών 1931-32 και 1945-46, τεκμαίρεται από το γεγονός ότι στην πρώτη περίπτωση η χώρα βίωνε τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης από το κραχ του 1929 και υπήρχαν δυσεπίλυτα οικονομικά προβλήματα με αποτέλεσμα πολλές οικογένειες να στερούνται ακόμα και τα στοιχειώδη, ενώ στη δεύτερη περίπτωση η χώρα ταλανιζόταν από τις συνέπειες της τριπλής Κατοχής και τον εμφύλιο πόλεμο που κυριολεκτικά διέλυσαν τη χώρα οικονομικά και όχι μόνο. Στο πλαίσιο αυτό της οικονομικής δυσπραγίας τεκμαίρεται και η πρόβλεψη του ποσού των 3.300 δρχ. για το Εστιατόριο της Σχολής, κατά το έτος 1931-32, στα έξοδα του προϋπολογισμού. Το 1931 η Ελλάδα κηρύττει στάση πληρωμών, ως αποτέλεσμα της δύσκολης οικονομικής κατάστασής της που προκλήθηκε από την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και το 1932 κηρύττει πτώχευση. Η πρόβλεψη αυτή στον προϋπολογισμό, η οποία εντοπίστηκε μόνο σε αυτό το σχολικό έτος αναδεικνύει την ευαισθητοποίηση της Σχολής, του Διευθυντή και του Συλλόγου Διδασκόντων, διότι προφανώς μεριμνούσαν για τη σίτιση όλων ή τουλάχιστον των πιο οικονομικά ασθενών μαθητών κατά τη δύσκολη αυτή περίοδο.

Η ευαισθητοποίηση της Σχολής σε κοινωνικά ζητήματα αποδεικνύεται επίσης και από το ποσό που προβλέπεται στον προϋπολογισμό για την ενίσχυση των άπορων μαθητών, κατά το σχ. έτος 1945-46 έτος έντονης οικονομικής δυσπραγίας για τη χώρα και τους πολίτες, και το οποίο είναι τριπλάσιο σε σχέση με εκείνο που προβλεπόταν για την περίοδο της οικονομικής κρίσης και της πτώχευσης.

Άξια λόγου είναι και τα ποσά που δαπανήθηκαν για επισκευές κτιρίου και εξοπλισμού (175.000δρχ.) αλλά και για αγορά νέων επίπλων και σκευών (15.000δρχ) και προμήθεια διδακτικών οργάνων και υλικοτεχνικού εξοπλισμού (25.000δρχ.) κατά το σχ. έτος 1945-46, γεγονός που μαρτυρεί το μέγεθος της καταστροφής που αυτά είχαν υποστεί από τους κατακτητές. Τέλος στον προϋπολογισμό υπάρχει πρόβλεψη για έκτακτα έξοδα- ανάλογα με αυτά που αναφέραμε στον προηγούμενο πίνακα.

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι παρόλο που οι διαθέσιμοι προϋπολογισμοί που είχαμε στο αρχειακό μας υλικό ήταν τρεις μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το Κράτος

προσπαθούσε με όσα μέσα διέθετε να καλύπτει αρκετές από τις ανάγκες της εκπαίδευσης, παρέχοντας ικανοποιητικούς πόρους δεδομένων των συνθηκών. Στις τρεις συγκεκριμένες περιπτώσεις, έχουμε δύο σχολικά έτη κατά τα οποία η χώρα ταλανιζόταν από τις επιπτώσεις του κραχ του 1929 και τελικά πτώχευσε και ένα σχολικό έτος κατά το οποίο η Ελλάδα υπέφερε από τον εμφύλιο πόλεμο, είχε υποστεί τεράστιες υλικές ζημιές και είχε εξαθλιωθεί οικονομικά. Και στις τρεις περιπτώσεις το Κράτος με τα απειροελάχιστα μέσα που διέθετε, κατάφερε να υποστηρίξει τον τομέα της εκπαίδευσης με στόχο να λειτουργήσουν κανονικά τα σχολεία της.

Έσοδα είναι η ενίσχυση των οικονομικών στοιχείων μιας επιχείρησης, στην παρούσα περίπτωση της σχολικής μονάδας, στη διάρκεια ενός έτους, είτε υπό τη μορφή αύξησης στοιχείων του ενεργητικού είτε με μείωση των υποχρεώσεων[1149]. Η σημαντικότερη πηγή εσόδων για τη σχολική μονάδα είναι τα δίδακτρα. Συμπληρωματικές πηγές εσόδων, όπως φαίνεται και στον πίνακα των προβλεπόμενων εσόδων του Προϋπολογισμού, είναι οι τόκοι των καταθέσεων, οι δωρεές, χορηγίες από το Κράτος, επιχορηγήσεις κ.ά.

ΕΙΔΟΣ ΕΣΟΔΩΝ	**1930-31**	**1931-32**	**1945-46**
Δίδακτρα τριών τριμηνιών	80000	70000	85000
Συμπληρωματικά δίδακτρα σχολικού έτους 1943-44			30000
Προαιρετικές μαθητικές εισφορές			15000
Τόκοι καταθέσεων	3000	2500	
Τοκομερίδια	7000	23000	
Προϊόν τοκομεριδίων ομολ.αναγκ. δανείου			
Δωρεές			15000
Εισπράξεις υπέρ τρίτων (Δημόσιο, ΙΚΑ κλπ)			25000
Χορηγίες του κράτους			345000
Κέρδη εκ λαχνού κληρωθείσης ομολογίας		8450	
Επιχορηγήσεις νομικών προσώπων		2000	
Ενίσχυση από Γ.Τ.Ε.Ε. για αγορά γραφομηχανών		115000	
Σύνολο 1	90000	220950	515000
Το έλλειμμα σε σχέση με τα έξοδα θα καλυφθεί			
Προηγούμενο υπόλοιπο		72643.3	
Κληρωθείσες ομολογίες		11900	
Εκποίηση ομολογιών		178000	
Σύνολο 2		246676	
Τελικό σύνολο	90000	467626	515000

Πίνακας 127: Είδος εσόδων Προϋπολογισμού

[1149] https://www.euretirio.com/exodo/ ανακτήθηκε: 02/03/2021.

Από τη μελέτη του ανωτέρου πίνακα εξάγεται το συμπέρασμα ότι η Σχολή είχε ένα μοντέλο διαχείρισης εσόδων με ιδιωτικοοικονομικό χαρακτήρα, καθώς, αν και δημόσια, είχε έσοδα από δίδακτρα, δωρεές, χορηγίες, ομολογίες[1150] κ.ά.

Αντίθετα, τα Δημόσια σχολεία από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους μέχρι σήμερα, όσον αφορά στα οικονομικά θέματα ήταν και είναι απόλυτα εξαρτημένα από τον τακτικό προϋπολογισμό. Αναλυτικότερα το Υπουργείο Οικονομικών ενέκρινε το κονδύλι και την εκταμίευση και στη συνέχεια το Υπουργείο Παιδείας κάλυπτε τα πάγια και τα λειτουργικά έξοδα των σχολείων. Στα πάγια έξοδα συγκαταλέγονται οι μισθοί των εκπαιδευτικών, τα ενοίκια, το ηλεκτρικό ρεύμα, η ύδρευση κ.ά. ενώ στα λειτουργικά ανήκουν τα έξοδα για υλικοτεχνική υποδομή, γραφική ύλη κ.ά. Τα Δημόσια σχολεία, λοιπόν, δεν είχαν ούτε έχουν έσοδα, καταθέσεις, τόκους, χορηγίες, όπως η Α΄ ΔΕΣΑΑ.

Οι μαθητές της Σχολής κατέβαλαν ποσό διδάκτρων που ποίκιλε από έτος σε έτος, ανάλογα με τις ανάγκες της Σχολής. Τα δίδακτρα καταβάλλονταν σε δόσεις τρεις ή τέσσερις και όταν κατέθεταν όλοι οι μαθητές ο διευθυντής της Σχολής, που ήταν συνήθως και ο Πρόεδρος του Σχολικού Ταμείου, κατέθετε το ποσό των καταβληθέντων διδάκτρων στην Εθνική Τράπεζα. Στο Διάταγμα «Περί λειτουργίας της Α΄ Εμπορικής Σχολής Αρρένων Αθηνών»[1151] γίνεται αναφορά, σε περιπτώσεις μαθητών, οι οποίοι απαλλάσσονται από δίδακτρα υπό προϋποθέσεις, Σχετικά με την απαλλαγή από την καταβολή των διδάκτρων, θα πρέπει ο άπορος μαθητής, να έχει περάσει από όλες τις εξετάσεις με επιτυχία, να μην έχει υποβληθεί σε επανεξέταση, να έχει τουλάχιστον κοσμία συμπεριφορά και να έχει συγκεντρώσει σε όλα τα μαθήματα τουλάχιστον τον βαθμό 6.

Στην έκθεση πεπραγμένων για το σχολικό έτος 1938-1939[1152] εντοπίζουμε πληροφορίες σχετικά με τα δίδακτρα. Σύμφωνα με αυτές την πρώτη δόση κατέβαλαν 80 μαθητές, τη δεύτερη 75 και την τρίτη 79. Οι υπόλοιποι απαλλάχθηκαν από την καταβολή διδάκτρων είτε ως τέκνα πολύτεκνων οικογενειών, είτε ως άποροι, είτε ως τέκνα θυμάτων πολέμου είτε ως τέκνα αγωνιστών πολέμου. Στην εν λόγω έκθεση πεπραγμένων γίνεται αναφορά στους λίγους μαθητές της Σχολής καθώς και στους

[1150] Ομολογία: Ανώνυμος τίτλος δανείου, εκδιδόμενος από τον συνάπτοντα το δάνειο και παραδιδόμενος στον δανειστή ως απόδειξη της υποχρέωσης του οφειλέτη και του δικαιώματος του δανείζοντος. Είναι τίτλος ανώνυμος, ο οποίος όχι σπάνια είναι λαχειοφόρος. Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Larousse Britanica, τόμος 40, Αθήνα: Πάπυρος, σσ.345.

[1151] ΕτΚ, αρ. 140, τχ. Α΄/4 Μαΐου 1932, ό.π.

[1152] Φ17, έγγραφα 17711-719, ό.π.

μειωμένους πόρους αυτής εξαιτίας της απαλλαγής πολλών μαθητών από την καταβολή διδάκτρων. Ως λύση προτείνει ο Διευθυντής της Σχολής να δεχτούν την εγγραφή κοριτσιών στη Σχολή με στόχο και την αύξηση του μαθητικού δυναμικού και των πόρων της Σχολής.

Σύμφωνα με το 3ο άρθρο του Ν.Δ. 2197/1943[1153] τα δίδακτρα για την «Πρότυπο Δημόσια Εμπορική Σχολή Αθηνών» ανέρχονται σε 3.000 δραχμές ετησίως ανά μαθητή για τις δύο κατώτερες προπαρασκευαστικές τάξεις και σε 7.500 δραχμές ετησίως ανά μαθητή για τις τέσσερις ανώτερες.

Δίδακτρα

ΛΟΓΟΙ ΜΗ ΚΑΤΑΒΟΛΗΣ	Frequency	Percent	Valid Percent
ΑΠΟΦΟΙΤΗΣΕ	37	26.2	26.2
ΑΠΑΛΛΑΓΗ ΜΕ ΑΠΟΦΑΣΗ ΣΥΛΛΟΓΟΥ	14	9.9	9.9
ΑΠΟΡΟΣ ΑΠΑΛΛΑΓΗ	5	3.5	3.5
ΑΠΕΒΙΩΣΕ	3	2.1	2.1
ΔΙΑΚΟΠΗ ΦΟΙΤΗΣΗΣ	16	11.3	11.3
ΜΕΤΕΓΓΡΑΦΗ	12	8.5	8.5
ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ ΑΠΑΛΛΑΓΗ	7	5.0	5.0
ΑΤΕΛΩΣ	6	4.3	4.3
ΑΣΘΕΝΕΙΑ	1	.7	.7
ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ	1	.7	.7
ΠΟΛΥΤΕΚΝΟΣ	39	27.7	27.7
Total	141	100.0	100.0

Πίνακας 128: Λόγοι μη καταβολής των διδάκτρων

Group Statistics

	GROUP	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Γ΄ΔΟΣΗ	**1921-1922**	187	26.631016	9.4974643	.6945234
	1922-1923	191	58.052356	21.5361968	1.5583045
Δ΄ΔΟΣΗ	**1921-1922**	187	26.470588	9.6916404	.7087229
	1922-1923	191	53.963351	26.0750176	1.8867221

a. t cannot be computed because at least one of the groups is empty.

[1153] Ν.Δ.1575, ό.π.

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Γ΄ ΔΟΣΗ	Equal variances assumed	37.351	.000	18.286	376	.000	31.4213400	1.7183212	34.8000632	28.0426167
	Equal variances not assumed			18.417	262.404	.000	31.4213400	1.7060702	34.7806702	28.0620098
Δ΄ ΔΟΣΗ	Equal variances assumed	117.246	.000	13.532	376	.000	27.4927626	2.0317006	31.4876818	23.4978433
	Equal variances not assumed			13.641	242.471	.000	27.4927626	2.0154425	31.4627729	23.5227522

Πίνακας 129: T-test Γ΄ - Δ΄ δόσεις 1921-1923

Group Statistics

	GROUP	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Β΄ΔΟΣΗ	1922-23	191	36.020942	12.0034899	.8685420
	1923-24	184	77.915761	28.7914058	2.1225306
Γ΄ΔΟΣΗ	1922-23	191	58.052356	21.5361968	1.5583045
	1923-24	184	57.100543	23.2264206	1.7122744
Δ΄ΔΟΣΗ	1922-23	191	53.963351	26.0750176	1.8867221
	1923-24	184	57.100543	23.2264206	1.7122744
ΣΥΝΟΛΟ	1922-23	191	147.979058	54.9572042	3.9765637
	1923-24	184	325.022826	73.6009876	5.4259368
ΛΟΓΟΣ ΜΗ ΚΑΤΑΒΟΛΗΣ	1922-23	36	2.86	2.392	.399
	1923-24	0[a]	.	.	.

a. t cannot be computed because at least one of the groups is empty.

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Β΄ΔΟΣΗ	Equal variances assumed	43.604	.000	18.510	373	.000	41.8948185	2.2633437	46.3453314	37.4443055
	Equal variances not assumed			18.268	242.858	.000	41.8948185	2.2933603	46.4122341	37.3774028
ΣΥΝΟΛΟ	Equal variances assumed	5.471	.020	26.458	373	.000	177.0437685	6.6914252	190.2014143	163.8861227
	Equal variances not assumed			26.318	338.360	.000	177.0437685	6.7270981	190.2759691	163.8115679

Πίνακας 130: T- test Β΄ δόση- Σύνολο διδάκτρων 1922-24

Group Statistics

	GROUP	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Α΄ΔΟΣΗ	1923-24	184	132.900543	.0073721	.0005435
	1925-26	135	139.629630	27.4856111	2.3655848
Β΄ΔΟΣΗ	1923-24	184	77.915761	28.7914058	2.1225306
	1925-26	135	91.970370	21.5877041	1.8579737
Γ΄ΔΟΣΗ	1923-24	184	57.100543	23.2264206	1.7122744
	1925-26	135	142.222222	50.4704238	4.3438025
Δ΄ΔΟΣΗ	1923-24	184	57.100543	23.2264206	1.7122744
	1925-26	135	248.131111	88.0543309	7.5785102
ΣΥΝΟΛΟ	1923-24	184	325.022826	73.6009876	5.4259368
	1925-26	134	622.595896	158.3555744	13.6798381
ΛΟΓΟΣ ΜΗ ΚΑΤΑΒΟΛΗΣ	1923-24	0[a]	.	.	.
	1925-26	14	6.64	2.560	.684

a. t cannot be computed because at least one of the groups is empty.

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Β΄ ΔΟΣΗ	Equal variances assumed	14.795	.000	4.772	317	.000	14.0546095	2.9453961	19.8496046	8.2596144
	Equal variances not assumed			4.982	316.840	.000	14.0546095	2.8208514	19.6045767	8.5046423
Γ΄ ΔΟΣΗ	Equal variances assumed	22.954	.000	20.160	317	.000	85.1216787	4.2222481	93.4288492	76.8145083
	Equal variances not assumed			18.231	175.771	.000	85.1216787	4.6691009	94.3363932	75.9069643
Δ΄ ΔΟΣΗ	Equal variances assumed	55.277	.000	28.138	317	.000	191.0305676	6.7889689	204.3876986	177.6734366
	Equal variances not assumed			24.587	147.748	.000	191.0305676	7.7695367	206.3843395	175.6767957
ΣΥΝΟΛΟ	Equal variances assumed	25.614	.000	22.393	316	.000	297.5730694	13.2885386	323.7182627	271.4278762
	Equal variances not assumed			20.220	174.992	.000	297.5730694	14.7166151	326.6179742	268.5281647

Πίνακας 131: T-test Β΄- Γ΄- Δ΄ δόσεις και Σύνολο διδάκτρων 1923-24, 1925-26

Group Statistics

	GROUP	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Α΄ΔΟΣΗ	1925-26	135	139.629630	27.4856111	2.3655848
	1926-27	143	240.106993	97.1608043	8.1249946
Β΄ΔΟΣΗ	1925-26	135	91.970370	21.5877041	1.8579737
	1926-27	143	240.134266	87.8815946	7.3490281
Γ΄ΔΟΣΗ	1925-26	135	142.222222	50.4704238	4.3438025
	1926-27	143	238.182168	90.0816575	7.5330066
Δ΄ΔΟΣΗ	1925-26	135	248.131111	88.0543309	7.5785102
	1926-27	0[a]	.	.	.
ΣΥΝΟΛΟ	1925-26	134	622.595896	158.3555744	13.6798381
	1926-27	143	718.423427	233.9835015	19.5666834
ΛΟΓΟΣ ΜΗ ΚΑΤΑΒΟΛΗΣ	1925-26	14	6.64	2.560	.684
	1926-27	0[a]	.	.	.

a. t cannot be computed because at least one of the groups is empty.

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Α΄ ΔΟΣΗ	Equal variances assumed	79.102	.000	11.585	276	.000	100.4773634	8.6731504	117.5512956	83.4034312
	Equal variances not assumed			11.873	165.832	.000	100.4773634	8.4623595	117.1852132	83.7695136
Β΄ ΔΟΣΗ	Equal variances assumed	108.130	.000	19.052	276	.000	148.1638954	7.7767951	163.4732657	132.8545251
	Equal variances not assumed			19.546	160.040	.000	148.1638954	7.5802560	163.1341264	133.1936644
Γ΄ ΔΟΣΗ	Equal variances assumed	35.235	.000	10.870	276	.000	95.9599456	8.8278150	113.3383500	78.5815412
	Equal variances not assumed			11.035	225.690	.000	95.9599456	8.6956776	113.0950463	78.8248449
ΣΥΝΟΛΟ	Equal variances assumed	25.739	.000	3.965	275	.000	95.8275311	24.1656777	143.4007577	48.2543044
	Equal variances not assumed			4.014	250.775	.000	95.8275311	23.8745276	142.8476680	48.8073941

Πίνακας 132: T-test: Α΄, Β΄, Γ΄ δόσεις και Σύνολο Διδάκτρων, 1925-27

Group Statistics

	GROUP	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Α΄ΔΟΣΗ	1926-27	143	240.106993	97.1608043	8.1249946
	1927-28	162	263.970062	99.3733823	7.8075103
Β΄ΔΟΣΗ	1926-27	143	240.134266	87.8815946	7.3490281
	1927-28	162	286.277469	65.4510139	5.1423173
Γ΄ΔΟΣΗ	1926-27	143	238.182168	90.0816575	7.5330066
	1927-28	162	286.277469	65.4510139	5.1423173
Δ΄ΔΟΣΗ	1926-27	0[a]	.	.	.
	1927-28	0[a]	.	.	.
ΣΥΝΟΛΟ	1926-27	143	718.423427	233.9835015	19.5666834
	1927-28	162	825.371296	176.1921150	13.8429599
ΛΟΓΟΣ ΜΗ ΚΑΤΑΒΟΛΗΣ	1926-27	0[a]	.	.	.
	1927-28	0[a]	.	.	.

a. t cannot be computed because at least one of the groups is empty.

Independent Samples Test

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper

Β΄ ΔΟΣΗ	Equal variances assumed	29.345	.000	5.237	303	.000	46.1432034	8.8103063	63.4803365	28.8060703
	Equal variances not assumed			5.144	260.099	.000	46.1432034	8.9694839	63.8052520	28.4811548
Γ΄ ΔΟΣΗ	Equal variances assumed	33.630	.000	5.376	303	.000	48.0953013	8.9463563	65.7001569	30.4904457
	Equal variances not assumed			5.273	256.124	.000	48.0953013	9.1208342	66.0566806	30.1339220
ΣΥΝΟΛΟ	Equal variances assumed	13.419	.000	4.540	303	.000	106.9478697	23.5579438	153.3057592	60.5899802
	Equal variances not assumed			4.462	261.862	.000	106.9478697	23.9683674	154.1431318	59.7526076

Πίνακας 133: T-test: Β΄, Γ΄ δόσεις και Σύνολο διδάκτρων, 1926-28

Group Statistics

	GROUP	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Α΄ΔΟΣΗ	1927-28	162	263.970062	99.3733823	7.8075103
	1933-34	104	376.923077	207.4490319	20.3420512
Β΄ΔΟΣΗ	1927-28	162	286.277469	65.4510139	5.1423173
	1933-34	104	329.807692	230.9666507	22.6481434
Γ΄ΔΟΣΗ	1927-28	162	286.277469	65.4510139	5.1423173
	1933-34	104	320.384615	234.2429370	22.9694097
Δ΄ΔΟΣΗ	1927-28	0[a]	.	.	.
	1933-34	0[a]	.	.	.
ΣΥΝΟΛΟ	1927-28	162	825.371296	176.1921150	13.8429599
	1933-34	104	1027.115385	627.7261679	61.5536150
ΛΟΓΟΣ ΜΗ ΚΑΤΑΒΟΛΗΣ	1927-28	0[a]	.	.	.
	1933-34	37	7.70	3.879	.638

a. t cannot be computed because at least one of the groups is empty.

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Α΄ ΔΟΣΗ	Equal variances assumed	90.489	.000	5.952	264	.000	112.9530152	18.9781177	150.3207487	75.5852817
	Equal variances not assumed			5.184	133.725	.000	112.9530152	21.7889023	156.0484756	69.8575548
ΣΥΝΟΛΟ	Equal variances assumed	361.424	.000	3.864	264	.000	201.7440883	52.2121619	304.5493388	98.9388378
	Equal variances not assumed			3.198	113.497	.002	201.7440883	63.0910062	326.7328326	76.7553440

Πίνακας 134: T-test: Α΄ δόση και Σύνολο διδάκτρων, 1927-28 και 1933-34

Group Statistics

	GROUP	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Α΄ΔΟΣΗ	1933-34	104	376.923077	207.4490319	20.3420512
	1934-35	80	361.375000	216.9567638	24.2565036
Β΄ΔΟΣΗ	1933-34	104	329.807692	230.9666507	22.6481434
	1934-35	80	343.000000	225.9629184	25.2634223
Γ΄ΔΟΣΗ	1933-34	104	320.384615	234.2429370	22.9694097
	1934-35	80	330.750000	230.9516635	25.8211810

Δ΄ΔΟΣΗ	1933-34	0[a]	.	.	.
	1934-35	0[a]	.	.	.
ΣΥΝΟΛΟ	1933-34	104	1027.115385	627.7261679	61.5536150
	1934-35	80	1035.125000	652.2696378	72.9259625
ΛΟΓΟΣ ΜΗ ΚΑΤΑΒΟΛΗΣ	1933-34	37	7.70	3.879	.638
	1934-35	28	8.82	3.334	.630

a. t cannot be computed because at least one of the groups is empty.

Καμία στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση, ίσως λόγω έλλειψης επαρκών δεδομένων

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Α΄	Equal variances assumed	.962	.328	.494	182	.622	15.5480769	31.4717848	-46.5484006	77.6445545
	Equal variances not assumed			.491	166.159	.624	15.5480769	31.6571795	-46.9540816	78.0502354
Β΄	Equal variances assumed	.612	.435	-.388	182	.699	-13.1923077	34.0266130	-80.3296761	53.9450607
	Equal variances not assumed			-.389	171.865	.698	-13.1923077	33.9290275	-80.1635642	53.7789488
Γ΄	Equal variances assumed	.364	.547	-.299	182	.765	-10.3653846	34.6232295	-78.6799275	57.9491582
	Equal variances not assumed			-.300	171.249	.765	-10.3653846	34.5590389	-78.5819374	57.8511682
ΣΥΝ	Equal variances assumed	.174	.677	-.084	182	.933	-8.0096154	94.9522188	-195.3583264	179.3390956
	Equal variances not assumed			-.084	166.748	.933	-8.0096154	95.4308311	-196.4180147	180.3987839
ΜΗ ΚΑΤ	Equal variances assumed	2.925	.092	-1.222	63	.226	-1.119	.916	-2.948	.711
	Equal variances not assumed			-1.248	61.920	.217	-1.119	.896	-2.911	.673

Πίνακας 135: T-test: Δόσεις- Σύνολο- Λόγος μη καταβολής, 1933-35

Group Statistics

	GROUP	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Α΄ΔΟΣΗ	1921-22	187	58.074866	10.6020266	.7752970
	1934-35	80	361.375000	216.9567638	24.2565036
Β΄ΔΟΣΗ	1921-22	187	36.363636	11.5300619	.8431616
	1934-35	80	343.000000	225.9629184	25.2634223
Γ΄ΔΟΣΗ	1921-22	187	26.631016	9.4974643	.6945234
	1934-35	80	330.750000	230.9516635	25.8211810

Δ΄ΔΟΣΗ	1921-22	187	26.470588	9.6916404	.7087229
	1934-35	0[a]	.	.	.
ΣΥΝΟΛΟ	1921-22	187	147.540107	32.9441079	2.4091118
	1934-35	80	1035.125000	652.2696378	72.9259625
ΛΟΓΟΣ ΜΗ ΚΑΤΑΒΟΛΗΣ	1921-22	26	2.35	1.875	.368
	1934-35	28	8.82	3.334	.630

a. t cannot be computed because at least one of the groups is empty.

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Α΄ ΔΟΣΗ	Equal variances assumed	599.146	.000	19.112	265	.000	303.3001337	15.8697868	334.5470502	272.0532172
	Equal variances not assumed			12.497	79.161	.000	303.3001337	24.2688906	351.6046202	254.9956472
Β΄ ΔΟΣΗ	Equal variances assumed	889.969	.000	18.547	265	.000	306.6363636	16.5327352	339.1885965	274.0841307
	Equal variances not assumed			12.131	79.176	.000	306.6363636	25.2774886	356.9482066	256.3245206
Γ΄ ΔΟΣΗ	Equal variances assumed	1232.463	.000	18.017	265	.000	304.1189840	16.8796881	337.3543518	270.8836161
	Equal variances not assumed			11.774	79.114	.000	304.1189840	25.8305197	355.5321921	-252.7057758
ΣΥΝΟΛΟ	Equal variances assumed	771.958	.000	-8.600	265	.000	-887.5848930	47.7208199	981.5451011	793.6246850
	Equal variances not assumed			12.164	79.172	.000	887.5848930	72.9657442	1032.8146544	742.3551317

ΛΟΓΟΣΜΗ ΚΑΤΑΒΟΛΗΣ	Equal variances assumed	17.509	.000	8.704	52	.000	6.475	.744	7.968	4.982
	Equal variances not assumed			8.876	43.122	.000	6.475	.730	7.946	5.004

Πίνακας 136: T-test Α΄ , Β΄, Γ΄ δόσεις και Σύνολο διδάκτρων, 1921-22 και 1934-35

Το προς μελέτη αρχειακό υλικό για τα δίδακτρα, παρόλο που ήταν αποσπασματικό, ήταν επαρκές για να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα. Αφορά σε 8 έτη και συνολικά αποτελείται από 1.186 δεδομένα. Αναλύοντας το αρχείο βαρύτητα δόθηκε αφενός στους λόγους για τους οποίους ορισμένοι μαθητές απαλλάσσονται από την υποχρέωση καταβολής διδάκτρων, αφετέρου στις διαφορές που υπήρχαν στο ποσό των δόσεων στα συγκρινόμενα έτη. Η σύγκριση γίνεται ανά 2 έτη και θα παρουσιάσουμε μόνο τα αποτελέσματα στα οποία βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά. Αναλυτικά στα 1.186 δεδομένα εντοπίστηκαν 141 τα οποία έδειχναν ότι οι μαθητές δεν είχαν καταβάλει το σύνολο ή μέρος των διδάκτρων και αιτιολογούσαν την απαλλαγή τους. Βρέθηκαν επίσης και 87 περιπτώσεις κατά τις οποίες οι μαθητές δεν είχαν καταβάλει τα δίδακτρα αλλά δεν αναφερόταν η αιτία μη καταβολής. Οι τρεις επικρατέστεροι λόγοι (65,2%) εξαιτίας των οποίων οι μαθητές απαλλάσσονται από τα δίδακτρα ήταν η πολυτεκνία (27,7%), η αποφοίτηση (26,2%) και η διακοπή φοίτησης (11,3%). Επίσης αξίζει να αναφερθεί ότι το 5% των σπουδαστών της σχολής, οι οποίοι φοίτησαν στην Α΄ τάξη κατά το σχολικό έτος 1922-23 απαλλάχθηκαν από την καταβολή των διδάκτρων καθώς ήταν πρόσφυγες, οι οποίοι είχαν εκδιωχθεί από τις εστίες τους κατά τη μικρασιατική καταστροφή. Όπως έχουμε αναφέρει και στο θεωρητικό μέρος του παρόντος υποκεφαλαίου, για να απαλλαγεί ένας μαθητής από την υποχρέωση καταβολής διδάκτρων, θα έπρεπε όχι μόνο να προσκομίσει τα απαραίτητα δικαιολογητικά που επιβεβαιώνουν την αδυναμία καταβολής , αλλά και να έχει συμπεριφορά κόσμια και γενικό βαθμό τουλάχιστον έξι (6). Αυτοί οι περιορισμοί ετίθεντο, με σκοπό να περιορίζονται οι πολλές αιτήσεις απαλλαγής, καθώς τα δίδακτρα ήταν ο μόνος τρόπος να εξασφαλίσει η Σχολή τους απαραίτητους πόρους για να συντηρηθεί.

Από τη στατιστική ανάλυση των ποσών των διδάκτρων στα σχολικά έτη, στα οποία είχαμε διαθέσιμα δεδομένα, εντοπίσαμε αυτά που παρουσιάζουν στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ τους. Έτσι, λοιπόν, συναντήσαμε στατιστικά σημαντική

διαφορά στις δόσεις Γ΄ (T-test: t=18.286, df=376, p=<0.001) και Δ΄ (T-test: t=13.532, df=376, p=<0.001) των ετών 1921-22 και 1922-23 (Πίνακας 95). Οι Γ΄ και Δ΄ δόσεις του έτους 1922-23 είναι διπλάσιες από τις αντίστοιχες του 1921-22. Αυτό συνέβη ενδεχομένως επειδή το 1922 μετά από την μικρασιατική καταστροφή και την έλευση των προσφύγων στην Ελλάδα, και φυσικά στην Αθήνα το κτίριο της Α΄ ΔΕΣΑΑ επιτάχθηκε για να στεγάσει οικογένειες προσφύγων. Η Σχολή λειτούργησε κατά το σχ. έτος 1922-23 στο κτίριο του φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός». Εικάζουμε ότι τα δίδακτρα ήταν αυξημένα για να καλυφθούν οι ανάγκες της Σχολής αφενός για την μετεγκατάσταση και το ενοίκιο στο νέο κτίριο που ανήλθε σε 4.767δρχ. (βλ. Πίνακα 92 (Α)), αφετέρου για την αποκατάσταση του κτιρίου το 1923, οπότε και οι πρόσφυγες έφυγαν από το κτίριο της οδού Ιπποκράτους αφήνοντας πίσω τους πλήθος φθορών.

Για τα σχ. έτη 1922-23 και 1923-24 (Πίνακας 96) εντοπίζουμε στατιστικά σημαντική διαφορά στη Β΄ δόση (T-test: t=18.510, df=373, p=<0.001), η οποία το 1923-24 υπερδιπλασιάστηκε σε σχέση με το προηγούμενο σχ. έτος, αλλά και στο σύνολο των καταβληθέντων διδάκτρων (T-test: t=26.458, df=373, p=<0.001) το οποίο αυξήθηκε το 1923-24 περίπου 55% σε σχέση με το 1922-23. Όπως προαναφέρθηκε, η αύξηση των διδάκτρων ενδεχομένως να αφορά στις αυξημένες ανάγκες της Σχολής για επισκευές μετά από την λήξη της επίταξης του κτιρίου , η αξία των οποίων ανήλθε σε 7045 δρχ. (βλ. Πίνακα 92 (Α)).

Σημαντικά είναι τα ευρήματα της σύγκρισης των σχολικών ετών 1923-24 και 1925-26, καθώς σε αυτά εντοπίζουμε στατιστικά σημαντική διαφορά στις Β΄, Γ΄, Δ΄ δόσεις και στο σύνολο των διδάκτρων. Αναλυτικότερα, όλες οι δόσεις των διδάκτρων του σχολικού έτους 1925-26 είναι σημαντικά αυξημένες σε σχέση με αυτές του σχ. έτους 1923-24. Η Β΄ δόση (T-test: t=4.772, df=317, p=<0.001) κατά το σχολικό έτος 1925-26 παρουσιάζει μία αύξηση περίπου 15% , ενώ η Γ΄ δόση (T-test: t=20.160, df=317, p=<0.001) σχεδόν διπλασιάστηκε μέσα σε 2 χρόνια, την ίδια στιγμή που η Δ΄ δόση (T-test: t=28.138, df=317, p=<0.001) υπερτετραπλασιάστηκε. Το συνολικό ποσό που καταβλήθηκε από τους μαθητές της Σχολής παρουσιάζει και αυτό στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση (T-test: t=22.393, df=316, p=<0.001) καθώς για το σχολικό έτος 1925-26 ήταν σχεδόν διπλάσιο από εκείνο του σχολικού έτους 1923-24.

Σύμφωνα με τον Πίνακα 92 της παρούσας εργασίας, στον οποίο παρουσιάζονται τα έκτακτα έξοδα των δύο αυτών σχ. ετών παρατηρούμε μεγάλες δαπάνες όχι μόνο για τις επισκευές του κτιρίου και του εξοπλισμού, αλλά και για την εκκένωση βόθρων και

15.000 δρχ. για την αγορά νέου υλικοτεχνικού εξοπλισμού. Όλα αυτά συνηγορούν στην αύξηση των δαπανών της Σχολής και στην συνακόλουθη αύξηση των δόσεων των διδάκτρων.

Μελετώντας και συγκρίνοντας τα σχολικά έτη 1925-26 και 1926-27 συναντάμε στατιστικά σημαντική διαφορά τόσο στις τρεις πρώτες δόσεις όσο και στο σύνολο των διδάκτρων. Η Α΄ δόση (T-test: t=11.585, df=276, p=<0.001) παρουσιάζεται αυξημένη, κατά το σχ. έτος 1926-27, κατά 84% περίπου σε σχέση με το σχ. έτος 1925-26, ενώ η Β΄ δόση (T-test: t=19.052, df=276, p=<0.001) σχεδόν τριπλασιάστηκε. Η Γ΄ δόση όπως επιβεβαιώνεται και από το T-test (t=10.870, df=276, p=<0.001) αυξήθηκε κατά 60% κατά το σχολικό έτος 1926-27. Η αύξηση των διδάκτρων κατά το σχ. έτος 1926-27 δεν τεκμαίρεται μόνο από τις ανάγκες τις Σχολής και τα αυξημένα της έξοδα (μόνο 10.000δρχ. δαπανήθηκαν σε επισκευές – Πίνακας 92), αλλά και από το γεγονός ότι οι πολίτες μετά από μακρά κυβερνητική αστάθεια και οικονομική ανέχεια, είχαν αρχίσει να ανακάμπτουν οικονομικά, καθώς η «Οικουμενική Κυβέρνηση» επέδειξε σταθερότητα και ενοποιητική διάθεση, επιφέροντας πολλά θετικά αποτελέσματα.

Κατά τη σύγκριση των σχ. ετών 1926-27 και 1927-28 εμφανίζεται στατιστικά σημαντική διαφορά στις δόσεις Β΄ και Γ΄ αλλά και στο σύνολο των καταβληθέντων διδάκτρων. Όπως επιβεβαιώνεται και από το T-test (t=5.237, df=303, p=<0.001), η Β΄ δόση εμφανίζει αύξηση της τάξης του 16% κατά τη σχολική χρονιά 1927-28 σε σχέση με την αμέσως προηγούμενη, ενώ η Γ΄ δόση (T-test: t=5.376, df=303, p=<0.001) αύξηση 17% περίπου. Αναφορικά με το σύνολο των διδάκτρων οι δύο χρονιές μεταξύ τους εμφανίζουν στατιστικά σημαντική διαφορά (T-test: t=4.540, df=303, p=<0.001), αφού η δεύτερη εμφανίζεται αυξημένη κατά 13% σε σχέση με την προηγούμενη. Η αύξηση των διδάκτρων του σχ. έτους 1927-28 πιθανότατα δικαιολογείται από την άνοδο της ναυτιλίας, του εμπορίου και της βιομηχανίας που σημειώθηκε το 1928 και την αύξηση των απασχολουμένων σε αυτούς τους κλάδους, επομένως κατέστη επιτακτική η ανάγκη εξειδικευμένου προσωπικού για τη στελέχωση των κλάδων αυτών. Επομένως η αυξημένη ζήτηση επαγγελματιών των κλάδων αυτών ίσως συμπαρέσυρε τα δίδακτρα.

Τα επόμενα σχολικά έτη των οποίων συγκρίνουμε τα δίδακτρα είναι τα 1927-28 και 1933-34. Το πρώτο στοιχείο που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι ο αριθμός των

μαθητών που κατέβαλαν δίδακτρα, άρα και ο αριθμός των φοιτώντων μαθητών ο οποίος είναι κατά το σχ. έτος 1933-34 πολύ μειωμένος σε σχέση με τους αντίστοιχους κατά το σχ. έτος 1927-28. Ίσως το γεγονός αυτό να οφείλεται στην άσχημη οικονομική και πολιτική κατάσταση της χώρας, καθώς το 1933 είναι το έτος ακριβώς μετά από την πτώχευση του 1932 και έτος που στη χώρα κυριαρχεί πολιτική αστάθεια και αναρχία, η οποία διήρκεσε για περίπου 3 χρόνια. Βέβαια παρόλο που η κατάσταση χώρας είναι δύσκολη και ο αριθμός των φοιτώντων μαθητών αισθητά μειωμένος, εν τούτοις όλες οι δόσεις όπως και το σύνολο των διδάκτρων είναι κατά τι αυξημένα, με την Α΄ δόση και το σύνολο των καταβληθέντων διδάκτρων να σημειώνουν στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση σε σχέση με το σχ. έτος 1927-28. Η Α΄ δόση (T-test: t=5.952, df=264, p=<0.001) εμφανίζει, κατά το σχ. έτος 1933-34, αύξηση περίπου 30% και το σύνολο των διδάκτρων (T-test: t=3.864, df=264, p=<0.001) αύξηση περίπου 19,5% σε σχέση με τα αντίστοιχα του σχ. έτους 1927-28. Δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ή δεδομένα που να μας οδηγούν σε κάποιο συμπέρασμα, γι' αυτό μόνο να εικάσουμε μπορούμε ότι φοιτώντες μαθητές ήταν εξαιρετικά λίγοι[1154] για να καλυφθούν μέσω των διδάκτρων των προηγούμενων ετών οι ανάγκες της Σχολής, οπότε αναγκαστικά προέβησαν στην αύξησή τους.

Από τη σύγκριση των διδάκτρων των ετών 1933-34 και 1934-35 δεν βρέθηκε καμία στατιστικά σημαντική διαφορά, ενώ συσχετίζοντας το πρώτο και το τελευταίο έτος των διαθέσιμων δεδομένων μας, διαπιστώνουμε τεράστιες διαφοροποιήσεις, σχετικά με τα δίδακτρα μέσα σε βάθος χρόνου 14 ετών. Στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση συναντήσαμε στις δόσεις Α΄, Β΄ και Γ΄ και στο σύνολο των καταβληθέντων διδάκτρων. Η πρώτη επισήμανση που οφείλουμε να κάνουμε είναι ότι ενώ κατά το σχ. έτος 1921-22 κατέβαλαν δίδακτρα 187 μαθητές, το σχ. έτος 1934-35 τα δίδακτρα που καταβλήθηκαν ήταν από 80 μαθητές, δηλαδή σημειώθηκε μείωση πάνω από 125%. Ωστόσο παρόλο που στους μαθητές συναντήσαμε μείωση οι δόσεις κατά μέσο όρο εννιαπλασιάστηκαν, διαφορά στατιστικά πολύ σημαντική, η οποία αποτυπώνεται και στα T-test που πραγματοποιήσαμε[1155], ενώ το σύνολο των

[1154] Δεν υπάρχουν δεδομένα για τον ακριβή αριθμό φοιτώντων μαθητών κατά το έτος 1933-34. Θεωρούμε όμως ότι θα ήταν λίγοι, στηριζόμενοι στα στοιχεία που έχουμε για το επόμενο έτος 1934-35 από τον Πίνακα 46 της παρούσας εργασίας.

[1155] Α΄ δόση: t=19.112, df=265,p<0.001
Β΄ δόση: t=18.547, df=265,p<0.001
Γ΄ δόση: t=18.017, df=265,p<0.001
Σύνολο: t=18.600, df=265,p<0.001

διδάκτρων αυξήθηκε κατά 700%. Εντύπωση μας προκαλεί το γεγονός ότι όσο περνούσαν τα χρόνια τόσο αυξάνονταν τα δίδακτρα, γεγονός που αποδεικνύει ότι οι ανάγκες της Σχολής διαφοροποιούνταν και αυξάνονταν με το πέρας των ετών, οπότε ήταν μεγαλύτερες οι δαπάνες που έπρεπε να καλύψει μέσω των διδάκτρων που κατέβαλαν οι μαθητές.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα χαρακτηρίζεται αφενός μεν από την ανάπτυξη της βιομηχανίας, της ναυτιλίας και του εμπορίου, αφετέρου δε από κυβερνητική αστάθεια, δυσαρέσκεια των πολιτών από την επιβολή βαριάς και άνισης φορολογίας και αίσθημα ανασφάλειας. Η επιθυμία του λαού για μεταρρυθμίσεις αποτυπώθηκε το 1909 με το κίνημα στο Γουδί, το οποίο υποστήριξε σύσσωμος ο ελληνικός λαός. Μετά από την εξέγερση του Στρατιωτικού Συνδέσμου ψηφίστηκε από τη Βουλή πληθώρα νόμων, οι οποίοι επέφεραν ριζικές αλλαγές σε όλους τους τομείς της ζωής των πολιτών. Τα αποτελέσματα από την ψήφιση και την εφαρμογή των νόμων άρχισαν να φαίνονται από την αρχή της δεύτερης δεκαετίας του 20ου αιώνα.

Κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα κυριαρχεί η προσωπικότητα του Ελευθερίου Βενιζέλου, ο οποίος κυβέρνησε σχεδόν οκτώ από τα δέκα χρόνια[1156]. Κατά τη διάρκεια της πολυετούς θητείας του η χώρα έλαβε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους και στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, αυξήθηκε η έκτασή της μετά από τη νικηφόρα έκβαση των πολέμων, αυξήθηκε κατακόρυφα το εμπόριο και η βιομηχανία. Αύξηση παρατηρήθηκε και στη γεωργική παραγωγή μέσω της αγροτικής μεταρρύθμισης. Άνθισε η οικονομία και βελτιώθηκε αισθητά ο τομέας της εκπαίδευσης. Βέβαια, η περίοδος αυτή στιγματίστηκε από τη διαφωνία του Βενιζέλου με τον βασιλιά Κωνσταντίνο, διαφωνία που οδήγησε τη χώρα σε Εθνικό Διχασμό, σε συμμαχικό αποκλεισμό, σε επισιτιστικά προβλήματα αλλά και σε παύση των εμπορικών δραστηριοτήτων και εκτίναξη του πληθωρισμού στα ύψη. Όλα τα προαναφερθέντα δοκίμασαν τις αντοχές της ελληνικής οικονομίας, η οποία προσπάθησε να ανακάμψει μετά από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Η περίοδος του Μεσοπολέμου (1920-1940), σημαδεύτηκε από τη Μικρασιατική καταστροφή, την ανάγκη αποκατάστασης των προσφύγων και από τη διεθνή οικονομική κρίση. Η Ελλάδα μετέβη από το καθεστώς της ελεύθερης οικονομίας στον κρατικό παρεμβατισμό και από την αγροτική στην αστική κοινωνία. Μέσα σε λιγότερο από δύο δεκαετίες, οι Έλληνες κατά τον Μεσοπόλεμο πέρασαν από τη βασιλεία στη δημοκρατία και από τη δημοκρατία πάλι στη βασιλεία. Μέσα σε αυτές τις δύο δεκαετίες τα εναλλασσόμενα πολιτεύματα συνοδεύονταν και επικυρώνονταν από τα αντίστοιχα συντάγματα, της «βασιλευομένης δημοκρατίας» του 1864, το

[1156] 1910-1915 και 1917-1920.

αναθεωρημένο του 1911 και της «δημοκρατίας» του 1927. Βέβαια, τα εν λόγω συντάγματα παραβιάστηκαν από τρεις δικτατορίες (Πάγκαλου, Κονδύλη, Μεταξά). Κατά το διάστημα του Μεσοπολέμου διενεργήθηκαν επτά φορές βουλευτικές εκλογές, η χώρα κήρυξε πτώχευση το 1932[1157] και το καθεστώς προστατευτισμού και κρατικού παρεμβατισμού πήρε τη θέση της ελεύθερης ροής κεφαλαίων και εμπορευμάτων[1158]. Εντούτοις οι επιπτώσεις της διεθνούς οικονομικής κρίσης δεν έπληξαν ανεπανόρθωτα τον οικονομικό τομέα της χώρας, καθώς ο αγροτικός χαρακτήρας της οικονομίας και το διαμετακομιστικό εμπόριο την προστάτευσαν από δυσμενέστερες και μακροβιότερες επιπτώσεις. Ο κρατικός παρεμβατισμός ωφέλησε όλα τα κοινωνικά στρώματα, αφού μέσω αυτού συντελέστηκαν βελτιώσεις και αύξηση των δαπανών στους τομείς της υγείας, της περίθαλψης, της παιδείας και της κοινωνικής ασφάλισης[1159] έως το 1938, οπότε και γίνονται αισθητά τα πρώτα προβλήματα λίγο πριν από την έκρηξη του Β΄ Π.Π. στις εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές[1160].

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1930 έγινε εμφανής στην Ελλάδα ο αντίκτυπος της διεθνούς οικονομικής κρίσης και οι μοιραίες επιπτώσεις της στο πολιτικό γίγνεσθαι. Η πολυετής αδράνεια των πολιτικών κομμάτων, ο φανατισμός και οι έκνομες ενέργειες των δύο αντίπαλων παρατάξεων, η αφερεγγυότητα του στέμματος και η αδυναμία να στηριχθεί το δημοκρατικό πολίτευμα έβαλαν την Ελλάδα σε έναν κυκεώνα κυβερνητικών αλλαγών, πραξικοπημάτων και συνταγματικών παραβιάσεων. Αρκετοί ιστορικοί θεωρούν ότι αυτό το μεγάλο διάστημα πολιτικής αστάθειας, οικονομικών, κοινωνικών και εκπαιδευτικών προβλημάτων έληξε με την επιβολή της δικτατορίας από τον Ιωάννη Μεταξά στις 4 Αυγούστου του 1936, ως το τελικό αποτέλεσμα της εντεινόμενης κρίσης νομιμοποίησης των πολιτικών φορέων της αστικής τάξης. Το καθεστώς του Μεταξά είχε αρκετά από τα χαρακτηριστικά παρόμοιων δικτατορικών καθεστώτων που είχαν ξεσπάσει στη Γερμανία και την Ιταλία μετά από την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929. Τη δικτατορία Μεταξά διαδέχεται η τριπλή Κατοχή της Ελλάδας στο πλαίσιο του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου (1939-1945), οπότε η χώρα αντιμετώπισε τεράστια προβλήματα κοινωνικά- πολιτικά-οικονομικά, τα οποία επιδεινώθηκαν ακόμη περισσότερο κατά τη διάρκεια του

[1157] Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ. & Πετράκης Π. (2011), ό.π., σσ.219.

[1158] Η ελεύθερη ροή κεφαλαίων και εμπορευμάτων, ίσχυε καθ' όλη τη διάρκεια της εποχής υιοθέτησης του κανόνα χρυσού.

[1159] Δρίτσα, Μ. & Πάκος, Θ. (2011), ό.π., σσ.200.

[1160] Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ. & Πετράκης Π. (2011), ό.π., σσ.222-223.

εμφυλίου πολέμου έως και το 1953 οπότε και υποτιμήθηκε η δραχμή. Κατά τα έτη αυτά η Ελλάδα υπέφερε από τις ληστρικές επιδρομές και την εκμετάλλευση των κατακτητών, από την καταστροφή της οικονομίας της μέσω της νομισματικής υποτίμησης και του υπερπληθωρισμού, από τη μείωση της γεωργικής παραγωγής, την άνθιση της μαύρης αγοράς και την πολιτική κρίση. Ο εμφύλιος άφησε πίσω του περίπου 150.000 νεκρούς και υλικές καταστροφές περίπου 4 τρισεκατομμύρια δραχμές. Μετά από την υποτίμηση της δραχμής το 1953 επανέρχεται σταδιακά η υιοθέτηση του ελεύθερου ανταγωνισμού στην οικονομία με στόχο τη νομισματική σταθερότητα και την οικονομική ανάπτυξη. Αρωγός σε αυτό το εγχείρημα ήταν η επιτυχημένη σύνδεση της δραχμής με το δολάριο στο πλαίσιο του διεθνούς συστήματος σταθερών αλλά προσαρμόσιμων ισοτιμιών του Bretton Woods. Κατά την περίοδο από το 1953 και για τουλάχιστον δέκα χρόνια, η Ελλάδα σημείωσε εντυπωσιακή οικονομική ανάπτυξη, χαμηλά επίπεδα πληθωρισμού και νομισματική σταθερότητα, συνθήκες γνωστές ως «μεταπολεμικό αναπτυξιακό άλμα».

Όλα αυτά τα χρόνια της πολιτικής αναρχίας, αλλά και της σταθερότητας, της οικονομικής δυσπραγίας αλλά και της άνθισης, το ελληνικό κράτος πάσχιζε για την βελτίωση και τον εκσυγχρονισμό του εκπαιδευτικού συστήματος, για μια παιδεία που να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις κάθε εποχής και να συμβαδίζει με τα εκάστοτε οικονομικά δεδομένα. Μέσα από αυτές τις προσπάθειες και τις ζυμώσεις αναπτύχθηκε και η Εμπορική Εκπαίδευση, η οποία για αρκετά χρόνια γνώρισε ιδιαίτερη άνθιση. Στην παρούσα εργασία ασχοληθήκαμε ιδιαίτερα με τη μελέτη των αρχείων της Α΄ ΔΕΣΑΑ, η οποία υπήρξε η πρώτη, η μεγαλύτερη σε μαθητικό δυναμικό και ίσως η μακροβιότερη και σημαντικότερη των Αθηνών, πιθανώς και της Ελλάδας. Η Σχολή, η οποία υπήρξε η πρώτη Δημόσια Εμπορική Σχολή Αθηνών, συνέβαλε στην εξειδίκευση και κατάρτιση επαγγελματιών του εμπορίου, καθόλα τα έτη που μελετήσαμε και κατάφερε να λειτουργεί απρόσκοπτα ακόμα και σε περιόδους εξαιρετικά δύσκολες για τη χώρα. Η σημαντικότητα της εν λόγω Σχολής, αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι αφενός ήταν εξουσιοδοτημένη να εξετάζει και να αξιολογεί τους απόφοιτους των Ι.Ε.Σ., αφετέρου ήταν η Σχολή που παρελάμβανε τα αρχεία των Ιδιωτικών και Δημόσιων Εμπορικών Σχολών Αθηνών που έπαυαν τη λειτουργία τους.

Στόχος της Α΄ ΔΕΣΑΑ ήταν η όσο το δυνατόν αρτιότερη κατάρτιση των μελλοντικών επαγγελματιών του εμπορικού κλάδου. Από τα ωρολόγια προγράμματα σπουδών διαπιστώνουμε ιδιαίτερα καινοτόμα και νεωτερικά στοιχεία τόσο στο

επίπεδο των οικονομικών μαθημάτων (Δίκαιο, Πολιτική Οικονομία, Οικονομική Ιστορία, Φορολογική Νομοθεσία κτλ) όσο και στον εργαστηριακό και πρακτικό χαρακτήρα ορισμένων μαθημάτων (Πρακτικόν Γραφείον, Εργαστηριακαί Ασκήσεις), ώστε οι σπουδαστές μέσω της βιωματικής, ανακαλυπτικής μάθησης και της αυτενέργειας, να έλθουν όσο περισσότερο γίνεται σε επαφή με το επάγγελμα που επρόκειτο να ασκήσουν. Είναι κατανοητό ότι το ωρολόγιο πρόγραμμα της Σχολής βρισκόταν σε άμεση συσχέτιση με την αγορά εργασίας και τις ανάγκες της, γεγονός που την διαφοροποιεί την από τα υπόλοιπα σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης. Εκτός όμως από τις εξειδικευμένες γνώσεις, στη Σχολή παρέχονταν και γενικές γνώσεις μέσω των μαθημάτων της Ιστορίας, των Νέων και των Αρχαίων Ελληνικών, των Θρησκευτικών, αλλά και γνώσεις για τη ζωή τους μέσω του μαθήματος της Υγιεινής. Φυσικά στο ωρολόγιο πρόγραμμα πάντοτε προβλέπονταν ώρες για το μάθημα της Γυμναστικής για την ενδυνάμωση και τη σωματική ευεξία των μαθητών. Μέσω της «πρακτικότητας» των προγραμμάτων της Σχολής, οι απόφοιτοι κατάφερναν να εναρμονίζονται με τις ανάγκες της εποχής και ανταποκρίνονταν στις απαιτήσεις του επαγγελματικού στίβου αλλά και στις αλλαγές που επέφερε η αστικοποίηση και η άνοδος της αστικής τάξης στην κοινωνία και την οικονομία.

Ο αριθμός του μαθητικού δυναμικού όχι μόνο επηρεαζόταν, αλλά τολμάμε να πούμε ότι ήταν άμεσα συνυφασμένος με τις πολιτικές, οικονομικές και εκπαιδευτικές συνθήκες κάθε εποχής. Μετά από τους Βαλκανικούς πολέμους και τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, κατά την τριετία 1917-1920, αναπτύχθηκε το λιανικό εμπόριο, το εξαγωγικό εμπόριο και το εισαγωγικό. Τα εμπορικά καταστήματα πολλαπλασιάστηκαν για να μπορέσει να καλυφθεί η ζήτηση των αγαθών και η ανάγκη για εργατικό δυναμικό εξειδικευμένου στο εμπόριο, ήταν μεγάλη. Έτσι, παρατηρείται μεγάλη αύξηση του αριθμού των φοιτώντων μαθητών στην Α΄ ΔΕΣΑΑ, γεγονός που αποτυπώνεται και στην παρούσα διατριβή, καθώς ήταν αρκετοί οι νέοι που επιθυμούσαν να αποκτήσουν επαγγελματική εξειδίκευση στον κλάδο του εμπορίου, προσβλέποντας σε άμεση επαγγελματική αποκατάσταση μετά από το πέρας της φοίτησής τους. Ανάλογη ήταν και η επίδοσή τους, καθώς οι απορριφθέντες μαθητές στην τριετία 1917-1920 ήταν ελάχιστοι σε σχέση με εκείνους που προάγονταν και αποφοιτούσαν, γεγονός που ισχυροποιεί και επιβεβαιώνει την παραπάνω άποψη, ότι φοιτούσαν στη Σχολή για να λάβουν τον απολυτήριο τίτλο που θα τους άνοιγε τις επαγγελματικές πόρτες του εμπορικού κλάδου και είναι γεγονός ότι η εμπορική εκπαίδευση οδήγησε πολλούς νέους σε κοινωνική και οικονομική άνοδο.

Από την άλλη μεριά, το αμέσως επόμενο διάστημα, από τη μικρασιατική εκστρατεία και τη συνακόλουθη μικρασιατική καταστροφή μέχρι τον ελληνοϊταλικό πόλεμο, την τριπλή Κατοχή της χώρας και τον εμφύλιο, ο αριθμός του μαθητικού δυναμικού της Α΄ ΔΕΣΑΑ σημείωσε σημαντική κάμψη. Το γεγονός αυτό οφείλεται στις πολιτικοοικονομικές και εκπαιδευτικές συνθήκες που επικράτησαν καθ' όλη τη διάρκεια του προαναφερθέντος διαστήματος (πολιτική αστάθεια, έλευση προσφύγων, υποτίμηση νομίσματος, εκτίναξη ανεργίας και πληθωρισμού, ακύρωση όλων των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων, παγκόσμια οικονομική κρίση, πτώχευση κ.ά.), οι οποίες δεν επέτρεπαν τη φοίτηση πολλών μαθητών στη Σχολή είτε γιατί οι γονείς τους δεν διέθεταν τα χρήματα των διδάκτρων, είτε διότι ο εμπορικός κλάδος είχε πληγεί από τα διαρκή πολιτικοοικονομικά προβλήματα που ταλάνιζαν τη χώρα. Τούτων δοθέντων, καθίσταται σαφής η άμεση εξάρτηση του μαθητικού δυναμικού και της κινητικότητάς του από τις επικρατούσες συνθήκες κάθε εποχής στην Ελλάδα.

Στην Α΄ ΔΕΣΑΑ μπορούσαν να φοιτήσουν όσοι είχαν ολοκληρώσει τη στοιχειώδη εκπαίδευσή τους, δηλαδή μαθητές ηλικίας 12 ετών και πάνω. Ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τις ηλικιακές ομάδες των μαθητών της Σχολής αντλήσαμε από τη Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαίδευσης εν Ελλάδι κατά τα σχολικά έτη 1910-21 (Πίνακας 52). Στον Πίνακα βλέπουμε ότι στη Σχολή φοιτούσαν μαθητές από 12 ετών, ενώ δεν υπήρχε ανώτατο ηλικιακό όριο. Το μεγαλύτερο ποσοστό για τη δεκαετία 1910-21 ανήκε στην ηλικιακή ομάδα 14-17 ετών, ήταν δηλαδή μαθητές που είχαν ολοκληρώσει τη βασική εκπαίδευση και δεν επιθυμούσαν να συνεχίσουν στη Μέση Γενική Εκπαίδευση.

Αναφορικά με την καταγωγή των μαθητών εντοπίσαμε ότι οι περισσότεροι κατάγονταν από την ευρύτερη περιοχή της Αττικοβοιωτίας και πολύ λιγότεροι από την υπόλοιπη Ελλάδα. Το γεγονός αυτό δικαιολογείται αφενός εξαιτίας του ταχέος ρυθμού αστικοποίησης, αφετέρου διότι ανέκαθεν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της χώρας διέμενε στην Αττική, η οποία ήταν ο βασικός πυλώνας της οικονομικής και εμπορικής ανάπτυξης της Ελλάδας.

Σε σχέση με το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των μαθητών διαπιστώθηκε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών προέρχονταν από οικογένειες εμπόρων ή οικογένειες ιδιωτικών ή δημοσίων υπαλλήλων. Λιγότεροι ανήκαν σε οικογένειες επιστημόνων και κτηματιών. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι οι περισσότεροι μαθητές είχαν μεσαία ή ανώτερη κοινωνικοοικονομική ταυτότητα. Συμπέρασμα που ενισχύεται από τους πίνακες καταβολής διδάκτρων στους οποίους φαίνεται ότι η

πλειοψηφία των γονέων κατέβαλαν τα δίδακτρα και ελάχιστες ήταν οι περιπτώσεις μαθητών που απαλλάσσονταν από την καταβολή διδάκτρων λόγω απορίας.

Για την επαγγελματική πορεία και αποκατάσταση των αποφοίτων αντλήθηκαν πληροφορίες από τις Στατιστικές Επετηρίδες της Ελλάδος[1161]. Οι μαθητές μετά από την ολοκλήρωση των σπουδών τους στη Σχολή, εργάζονταν σε εμπορικούς ή χρηματιστηριακούς οίκους ή καταστήματα ή σε οικογενειακές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνταν στον χώρο του εμπορίου, σε τράπεζες κ.α. Από τα διαθέσιμα στοιχεία των Επετηρίδων διαπιστώνουμε ότι με την πάροδο των ετών οι θέσεις εργασίας στον εμπορικό κλάδο αυξάνονταν, γεγονός που μας οδηγεί να συμπεράνουμε ότι οι απόφοιτοι ήταν περιζήτητοι στην αγορά εργασίας και είχαν άμεση επαγγελματική αποκατάσταση μετά από την αποφοίτησή τους.

Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία που έχουμε στο αρχειακό υλικό για το διδακτικό προσωπικό, οι άνδρες εκπαιδευτικοί στην Α΄ ΔΕΑΣΣ ήταν περισσότεροι από τις γυναίκες, ωστόσο άνδρες και γυναίκες θεωρούσαν ότι είναι – και αυτό επιβεβαιώνεται από τις πηγές μας- χαμηλά αμειβόμενοι, γι' αυτόν τον λόγο και επιθυμώντας να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα για τον βίο τους, αναγκάζονται να εργάζονται σε Ι.Ε.Σ., πέραν του ωραρίου τους στην Α΄ΔΕΣΑΑ, πάντα βέβαια με την έγκριση του Υπουργείου.

Στοιχεία για την επιστημονική κατάρτιση και τα προσόντα διορισμού των εκπαιδευτικών της Σχολής έχουμε αντλήσει από το αρχειακό υλικό. Η πλειονότητα των εκπαιδευτικών που διορίζονταν στις Εμπορικές Σχολές είχαν υψηλό μορφωτικό επίπεδο, ήταν κάτοχοι πτυχίων πανεπιστημιακών σχολών συναφούς γνωστικού αντικειμένου με την ειδικότητά τους στη Σχολή, αρκετοί μάλιστα διέθεταν διδακτορικό τίτλο και προϋπηρεσία.

Οι περισσότεροι από τους διδάσκοντες της Α΄ ΔΕΣΑΑ διέθεταν μεγάλη προϋπηρεσία στον χώρο της εκπαίδευσης, γνώση που αντλούμε αφενός από τα αιτήματα προαγωγής και βελτίωσης του βαθμού τους και του μισθολογικού τους κλιμακίου, αφετέρου από αναφορές των Επιθεωρητών Εκπαίδευσης στις Εκθέσεις τους στο τέλος της σχολικής χρονιάς.

Για όλους τους παραπάνω λόγους, η σημασία της εμπορικής εκπαίδευσης είναι αδιαμφισβήτητη για την οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική συνοχή της χώρας, όπως αξιοσημείωτη είναι και η συμβολή της αφενός στην ανάπτυξη του εμπορίου και

[1161] Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, έτη 1930-1939 και 1954-1960. ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικό Τυπογραφείο.

αφετέρου στην οικονομική πρόοδο και εξέλιξη της μεταπολεμικής Ελλάδας, μέσω της κατάρτισης των ανθρώπων που στελέχωσαν τους τομείς του εμπορίου και της οικονομίας.

Εν κατακλείδι, η παρούσα διατριβή αποτελεί ένα εγχείρημα διερεύνησης και αξιολόγησης της συμβολής της Εμπορικής Εκπαίδευσης και της Α΄ ΔΕΣΑΑ αφενός στην ανάπτυξη του εμπορίου και αφετέρου στην οικονομική πρόοδο και εξέλιξη της Ελλάδας, αφού δεν βασίζεται στην ύπαρξη αντίστοιχης προϋπάρχουσας ερευνητικής μελέτης. Σκοπός της έρευνας είναι να αναδειχθεί και να φωτιστεί η μεγάλη σημασία της εμπορικής εκπαίδευσης για την οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική συνοχή της χώρας, κάτι το οποίο δεν έχει έως τώρα μελετηθεί επαρκώς. Από τη βιβλιογραφική, διαδικτυακή και ερευνητική αναζήτηση που διεξήχθη, δεν εντοπίστηκε παρόμοια έρευνα. Ολοκληρώνοντας την αποτίμηση των αποτελεσμάτων της έρευνας, αξίζει να σημειωθεί πως η παρούσα εργασία έρχεται να καλύψει την ελάχιστη υπάρχουσα βιβλιογραφία σχετικά με την Εμπορική Εκπαίδευση, τις Εμπορικές Σχολές και την Α΄ ΔΕΣΑΑ και να αναδείξει τη σημαντικότητά τους ως προς την πρωτοτυπία των διδασκόμενων μαθημάτων, τις καινοτόμες διδακτικές μεθόδους, την άμεση σύνδεση της παρεχόμενης εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας, την υψηλή κατάρτιση των ανθρώπων που στελέχωσαν τους τομείς του εμπορίου και της οικονομίας, την ταχεία επαγγελματική αποκατάσταση των αποφοίτων καθώς και την αξιόλογη επιστημονική κατάρτιση και το υψηλό μορφωτικό επίπεδο των διδασκόντων της Σχολής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Α. ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Αναστασιάδης, Γ. (2002). Περιοδικό Ε/Ιστορικά: Οι δικτατορίες του 20ού αιώνα, τεύχος 130, Ελευθεροτυπία, σσ. 41-42.

Βώρος ,Φ.Κ. (1986). Η ελληνική εκπαίδευση κατά τη δεκαετία 1940-1949, περ. Νέα Παιδεία, τχ. 40, Αθήνα, σσ. 25-32.

Γιαννίτσης, Α. Κ. (1977). *Οι ξένες άμεσες επενδύσεις και η διαμόρφωση της νεοελληνικής οικονομίας (1830-1939).* Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 30 (30-31), σσ. 234-253.

Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου τομ. Α΄τεύχος 1ο (01/1911), σσ.63

Δελτίον της εν Αθήναις Βιομηχανικής και Εμπορικής Ακαδημίας, Τόμοι ετών 1896-1901.

Καλύβας, Σ. Ν. (2003). *Εμφύλιος πόλεμος (1943-1949): Το τέλος των μύθων και η στροφή προς το μαζικό επίπεδο*. Περ. Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, τομ. 11, σσ. 37-70.

Κοτρώτσου-Λόντου, Τ. (2004). *Το ελληνικό γλωσσικό ζήτημα*, περ. Επιστημονικό βήμα, τ. 3, σσ. 40.

Κρίμπας, Β. Δ. (1999). *Το έργον της αγροτικής εγκαταστάσεως της επιτροπής αποκατάστασης προσφύγων*. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, 13, 225-268.

Λέτσας ,Φρ. (1951). *Τα εγγειοβελτιωτικά έργα εις το πλαίσιον του προγράμματος ανασυγκροτήσεως*, Σπουδαί, τ.1, φ. 4, σσ. 352-363.

Μητραλιάς, Γ. (1979, Οκτώβριος 11) Παιδεία. Οικονομικός Ταχυδρόμος, 18-19**.**

Ο Αγών της Γυναίκας, Φύλλο 3, 1 Οκτωβρίου 1923.

Πανελλήνιο Λεύκωμα Εκατονταετηρίδος 1821-1921, τόμος Β΄ «Ναυτιλία-Εμπόριο- Βιομηχανία», σσ.43-44.

Παναγιωτόπουλος, Δ. (2016). *Το «πρωτείο» της γεωργίας και η μεταπολεμική «στιγμή» της εκβιομηχάνισης μέσα από τον λόγο των ειδικών διανοούμενων*, περιοδ. Νεοελληνικά Ιστορικά, 4, σσ. 285-310.

Παπαδάκης, Ν.& Μπουζάκης, Σ. (2002). *Στοιχεία κράτους πρόνοιας σε μια τεθνεώσα δημοκρατία. Οι ανιχνεύσιμες (εκπαιδευτικές) όψεις μιας αντίφασης*, περ. Επιθ. Κοιν. Ερευνών, τχ. 108-109, σσ. 33-68.

Παπαϊωάννου Σ., «Ένα πρωτοποριακό ίδρυμα και η εποχή του: Η Εμπορική και Βιομηχανική Ακαδημία», Σπουδαί.Περιοδική έκδοσις Ανωτάτης Βιομηχανικής Σχολής, Ακαδημαϊκό έτος 1950-51, τόμος Α΄, σσ.236-255.

Τερζής. Ν. (1985). *Ο Γ. Παπανδρέου και η ελληνική εκπαίδευση (1914-1932*), περ. Παιδαγωγική Θεώρηση, τχ. 2, σσ. 129-139.

Τούντα-Φεργαδή Αρ. *Πολιτικές και διπλωματικές πτυχές ενός ατελέσφορου εγχειρήματος: η εφαρμογή της Συνθήκης των Σεβρών*. Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, τομ. 27, σελ. 279-298.

Φίλιος, Β.(1994). *Λογιστική και Εμπορικές Σπουδές στην Ελλάδα από την εποχή της Τουρκοκρατίας μέχρι την ίδρυση της ΑΣΟΕΕ*, ανάτυπο από το Αρχείο Οικονομικής Ιστορίας, Έτος Δ, Τόμος Ι-ΙΙ, Αθήνα: Ιανουάριος- Δεκέμβριος 1994 (τεύχη 1-2).

Bryce, J. (1899). Commercial Education. The North American Review, 168 (511), 694-707.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Φύλλο εφημερίδας «Έθνος» της 8ης Νοεμβρίου 1922, σσ. 4: "Η χθεσινή έναρξις της διασκέψεως της Λωζάννης".

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΕΣ

Στατιστική της Δημόσιας Εμπορικής Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι, κατά τα σχολικά έτη 1910/11-1920/21, Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Διεύθυνσις Στατιστικής, Εν Αθήναις: Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1930, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1931, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1933, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1934, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1935, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1936, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1937, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1938, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1939, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1939, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1954, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1955, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1956, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.
Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1957, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.
Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1958, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.
Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1959-60, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.
Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Μέρος Β΄, σχολικόν έτος 1937-1938, Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.
Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Μέρος Β΄, σχολικόν έτος 1938-1939, Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, ΓΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.
Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Τόμος Β΄, κατά το σχολικόν έτος 1954-1955, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον**.**
Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Τόμος Β΄, κατά το σχολικόν έτος 1955-1956, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.
Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Τόμος Β΄, κατά το σχολικόν έτος 1956-1957, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.
Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Τόμος Β΄, κατά το σχολικόν έτος 1957-1958, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.
Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Τόμος Β΄, κατά το σχολικόν έτος 1958-1959, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.
Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Τόμος Β΄, κατά το σχολικόν έτος 1959-1960, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.
Στατιστική της Εκπαιδεύσεως, Μέση Εκπαίδευσις, Τόμος Β΄, κατά το σχολικόν έτος 1960-1961, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥΕ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.
Στατιστική της Εκπαιδεύσεως-Επαγγελματική Εκπαίδευσις, τόμος Γ΄, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον
Στατιστική της Εκπαιδεύσεως-Επαγγελματική Εκπαίδευσις, τόμος Δ΄, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.
Στατιστική της Εκπαιδεύσεως-Επαγγελματική Εκπαίδευσις κατά τα σχολικά έτη 1958-1959, 1959-1960, 1960-61, Βασίλειον της Ελλάδος, ΕΣΥ, Αθήναι: Εθνικόν Τυπογραφείον.

ΝΟΜΟΙ- ΦΕΚ.-Β.Δ.- Ν.-Α.Ν.-Ν.Δ.-Π.Δ.

Ν.Β. Διάταγμα/31 Δεκεμβρίου 1836

ΕτΚ, αρ.φυλ.16/24-04-1837
ΕτΚ, αρ. 32/ 23 Ιουνίου 1856
ΕτΚ αρ. 34/ 30 Ιουλίου 1856
ΕτΚ, αρ. 26/ 27 Αυγούστου 1857
ΕτΚ, αρ. 7/ 24 Ιαν. 1878- Ν. ΧΘ΄
ΕτΚ αρ. 97/ 15 Σεπτεμβρίου 1880.
ΕτΚ, αρ. 53, τχ. Α΄/ 23 Ιουνίου 1882 –Ν. ΑΙΔ΄
ΕτΚ αρ. 17/15 Ιουλίου 1895- Ν. ΒΤΕ΄
ΕτΚ, αρ. 87, τχ. Α΄/ 31 Ιουλίου 1885- Ν. ΑΣΞΒ΄
ΕτΚ, αρ. 2, τχ. Α΄/ 4 Ιανουαρίου 1888- Ν. ΑΧΚΕ΄
ΕτΚ, αρ. 258, τχ. Α΄/ 31 Ιουλίου 1892- Ν. ΒΝΔ΄
ΕτΚ, αρ. 37/ 5 Οκτωβρίου 1895- Ν. ΒΤΜΘ΄
ΕτΚ, αρ. 228, τχ. Α΄/ 23 Σεπτεμβρίου 1900
ΕτΚ, αρ. 123, τχ. Α΄/ 08 Ιουνίου 1901
ΕτΚ, αρ. 159, τχ. Α΄/ 28 Ιουλίου 1901
ΕτΚ, αρ. 169, τχ. Α΄/ 23 Ιουλίου 1903- Ν. ΒΑ΄
ΕτΚ, αρ. 216, τχ. Α΄/ 16 Σεπτεμβρίου 1903
ΕτΚ, αρ. 268, τχ. Α΄/ 13 Νοεμβρίου 1903
ΕτΚ, αρ. 224 τχ. Α΄/ 15 Νοεμβρίου 1905
ΕτΚ, αρ. 238 τχ. Α΄/ 26 Νοεμβρίου 1905
ΕτΚ, αρ. 214, τχ. Α΄/ 13 Σεπτεμβρίου 1906
Ετκ, αρ. 184, τχ. Α΄/ 12 Ιουλίου 1908
ΕτΚ, αρ. 276, τχ. Α΄/ 1 Νοεμβρίου 1908
ΕτΚ, αρ. 25, τχ. Α΄/ 15 Ιανουαρίου 1910
Ν. ΓΨΚΒ/ 9 Απριλίου 1910
ΕτΚ, αρ. 152, τχ. Α΄/ 22 Απριλίου 1910- Ν. ΓΨΙΗ΄ 3718
ΕτΚ, αρ. 127, τχ. Α΄/ 01 Ιουνίου 1911
ΕτΚ αρ.. 255, τχ. Α΄/ 11 Σεπτεμβρίου 1911
ΕτΚ αρ.. 319, τχ. Α΄/ Νοεμβρίου 1911- Ν. 3934
ΕτΚ, αρ. 30, τ. Α΄/ 28 Ιανουαρίου 1912- Ν. 4026
ΕτΚ, αρ. 46, τ. Α΄/ 7 Φεβρουαρίου 1912- Ν. 4029
ΕτΚ, αρ. 186, τχ. Α΄/ 16 Ιουνίου 1912
ΕτΚ , αρ. 217, τχ. Α΄/28 Οκτωβρίου 1913
ΕτΚ, αρ. 171, τχ. Α΄/ 25 Ιουνίου 1914- Ν. 281

ΕτΚ αρ. 333, τχ. Α′/17 Νοεμβρίου 1914.- Υ.Α. 4514

ΕτΚ αριθμ. 11, τχ. Α′/8 Ιανουαρίου 1915- Ν. 551

ΕτΚ αριθμ. 16, τχ. Α′/13 Ιανουαρίου 1915- Ν. 572

ΕτΚ, αρ. 324, τχ. Α΄/ 21 Σεπτεμβρίου 1915- Ν.671

ΕτΚ, αρ. 73, τχ. Α΄/ 13 Απριλίου 1916

ΕτΚ, αρ. 171, τχ. Α΄/ 19 Σεπτεμβρίου 1916

ΕτΚ, αρ. 191, τχ. Α΄/ 10 Οκτωβρίου 1916

ΕτΚ, αρ. 73, τχ. Α΄/ 13 Απριλίου 1916

ΕτΚ, αρ. 188, τχ. Α΄/ 5 Σεπτεμβρίου 1917- Ν. 827

Ν. 1278/ 10 Απριλίου 1918

ΕτΚ, αρ. 89, τχ. Α΄/ 27 Απριλίου 1918- Ν. 1332

Β. Διάταγμα/ 23 Αυγούστου 1918

ΕτΚ, αρ. 241, τχ. Α΄/ 5 Νοεμβρίου 1919

ΕτΚ, αρ.133, τχ. Α΄/ 18 Ιουνίου 1920- Ν. 2191

Β. Διάταγμα/24 Ιουνίου 1919

ΕτΚ, αρ. 144, τχ. Α΄/ 30 Ιουνίου 1920- Ν. 2261

ΕτΚ, αρ. 189, τχ. Α΄/ 21 Αυγούστου 1920

ΕτΚ, αρ. 281, τχ. Α΄/06 Δεκεμβρίου 1920

ΕτΚ, αρ. 154, τχ. Α΄/ 15 Αυγούστου 1921

ΕτΚ, αρ. 143, τχ. Α΄/ 16 Αυγούστου 1921- Ν.2648

Εγκύκλιος 6726/ 20 Φεβρουαρίου 1922

ΕτΚ, αρ. 43, τχ. Α΄, 25 Μαρτίου 1922- Ν.2749

ΕτΚ, αρ. 143, τχ. Α΄/ 12 Αυγούστου 1922- Ν. 2948

ΕτΚ, αρ. 151, τχ. Α΄/ 20 Αυγούστου 1922

ΕτΚ, αρ. 57, τχ. Α΄, 05 Μαρτίου 1923

ΕτΚ, αρ, 289, τχ. Α΄ /13 Οκτωβρίου 1923

ΕτΚ, αρ. 376, τχ. Α΄/ 24 Δεκεμβρίου 1923

ΕτΚ, αρ. 64, τχ. Α΄./ 25 Μαρτίου 1924

ΕτΚ, αρ. 93, τχ. Α΄./ 23 Απριλίου 1924

Ν. Διάταγμα/ 14 Σεπτεμβρίου 1925

Π.Δ./30 Δεκεμβρίου 1925

ΕτΚ, αρ.11, τχ. Α΄/ 12/ Ιανουαρίου 1926

ΕτΚ, αρ. 63, τχ. Α΄/ 18 Φεβρουαρίου 1926

Ετκ, αρ. 146, τχ. Α΄/ 16 Ιουλίου 1927

ΕτΚ, αρ. 204, τχ. Α΄/ 20 Σεπτεμβρίου 1927

ΕτΚ, αρ. 258, τχ. Α΄/ 12 Νοεμβρίου 1927

ΕτΚ, αρ. 298, τχ. Α΄/ 07 Δεκεμβρίου 1927- Ν. 3423

ΕτΚ, αρ. 83, τχ. Α΄/ 18 Μαΐου 1928- Ν. 3520

ΕτΚ, αρ. 153, τχ. Α΄/ 7 Αυγούστου 1928 -Ν. 3633

ΕτΚ, αρ. 201, τχ. Α΄/21 Σεπτεμβρίου 1928

ΕτΚ, αρ. 205, τχ. Α΄/ 8 Οκτωβρίου 1928

ΕτΚ, αρ. 245,τχ. Α΄/25 Ιουλίου 1929- Ν. 4229

ΕτΚ, αρ.283, τχ. Α΄/ 16 Αυγούστου 1929- Ν. 4332/Ν. 4397

ΕτΚ, αρ. 297 τχ. Α΄//20 Αυγούστου1929- Ν. 4373

ΕτΚ, αρ. 309, τχ. Α΄/24 Αυγούστου 1929- Ν. 4397

ΕτΚ, αρ. 169, τχ. Α΄/ 16 Μαΐου 1930- Ν. 4653

ΕτΚ, αρ. 232, τχ. Α΄/ 8 Ιουλίου 1930- Ν. 4799

ΕτΚ, αρ. 20, τχ. Α΄/ 27 Ιανουαρίου 1931

ΕτΚ, αρ. 96, τχ. Α΄/ 15 Απριλίου 1931.

Ετκ, αρ. 138, τχ. Α΄/ 23 Μαΐου 1931

ΕτΚ, αρ. 233, τχ. Α΄/ 27 Ιουλίου 1931- Ν. 5197

ΕτΚ, αρ. 189, τχ. Α΄/ 21 Αυγούστου 1931- Ν. 2261

ΕτΚ, αρ. 137. τχ. Α΄/ 29 Απριλίου 1932- Ν. 5426

ΕτΚ, αρ. 144, τχ. Α΄/ 7 Μαΐου 1932- Ν.5433

ΕτΚ, αρ. 140, τχ. Α΄/ 10-05-1932.- Νόμος 5456

ΕτΚ, αρ. 167, τχ. Α΄/ 19 Μαΐου 1932

ΕτΚ, αρ. 238, τχ. Α΄/26 Ιουλίου 1932

ΕτΚ, αρ. 256, τχ. Α΄/ 9 Αυγούστου 1932

ΕτΚ, αρ. 265, τχ. Α΄/ 17 Αυγούστου 1932

ΕτΚ, αρ. 306, τχ. Α΄/ 6 Σεπτεμβρίου 1932

ΕτΚ, αρ. 314, τχ. Α΄/ 10 Σεπτεμβρίου 1932.

ΕτΚ, αρ. 319, τχ. Α΄/13 Σεπτεμβρίου 1932

ΕτΚ, αρ. 333, τχ. Α΄/ 19 Σεπτεμβρίου 1932

ΕτΚ, αρ. 355, τχ. Α΄/ 5 Οκτωβρίου 1932

Ετκ, αρ. 58, τ. Α΄/6 Μαρτίου 1933

Ετκ, αρ. 59, τ. Α΄/ 6 Μαρτίου 1933

ΕτΚ, αρ. 154, τχ. Α΄/ 19 Ιουνίου 1933

ΕτΚ, αρ. 244, τχ. Α΄/ 21 Αυγούστου 1933

ΕτΚ, αρ. 249, τχ. Α΄/ 25 Αυγούστου 1933

ΕτΚ, αρ. 258, τχ. Α΄/ 8 Σεπτεμβρίου 1933

ΕτΚ, αρ. 10, τχ. Α΄/ 11 Ιανουαρίου 1934

ΕτΚ, αρ. 310, τχ. Α΄/ 15 Σεπτεμβρίου 1934

ΕτΚ, αρ. 312, τχ. Α΄/ 15 Σεπτεμβρίου 1934

ΕτΚ, αρ. 346, τχ. Α΄/ 10 Οκτωβρίου 1934- Ν. 6298

ΕτΚ, αρ. 413, τχ. Α΄/ 28 Νοεμβρίου 1934

ΕτΚ, αρ. 268, τχ. Α΄/ 18 Ιουνίου 1935

ΕτΚ, αρ. 404, τχ. Α΄/ 13 Σεπτεμβρίου 1935

ΕτΚ, αρ. 313, τχ. Α΄,/19 Σεπτεμβρίου 1935

ΕτΚ, αρ. 451, τχ. Α΄/ 9 Οκτωβρίου 1935

Ετκ, αρ. 456, τχ. Α΄, /10 Οκτωβρίου 1935

Ετκ, αρ.. 462, τχ. Α΄, /14 Οκτωβρίου 1935

ΕτΚ, αρ. 187, τχ. Α΄/ 1 Μαΐου 1936

ΕτΚ, αρ. 359, τχ. Α΄/ 20 Αυγούστου 1936

ΕτΚ, αρ. 383, τχ. Α΄/ 31 Αυγούστου 1936

ΕτΚ, αρ. 415, τχ. Α΄/ 25 Σεπτεμβρίου 1936

ΕτΚ, αρ. 431, τχ. Α΄/ 30 Σεπτεμβρίου 1936

ΕτΚ, αρ. 471, τχ. Α΄/ 24 Οκτωβρίου 1936

ΕτΚ, αρ. 97, τχ. Α΄/ 17 Μαρτίου 1937

Ετκ, αρ. 147, τχ. Α΄/ 22 Απριλίου 1937

ΕτΚ, αρ. 220, τχ. Α΄/ 9 Ιουνίου 1937- Α. Ν. 723

ΕτΚ, αρ.263, τχ. Α΄/ 13 Ιουλίου 1937- Α.Ν. 770.

ΕτΚ, αρ. 348, τχ. Α΄/ 6 Σεπτεμβρίου 1937.

ΕτΚ, αρ. 394, τχ. Α΄/ 13 Οκτωβρίου 1937- Α.Ν. 891

ΕτΚ, αρ. 440, τχ. Α΄/ 1 Νοεμβρίου 1937

ΕτΚ, αρ. 469, τχ. Α΄/ 19 Νοεμβρίου 1937 -Α.Ν. 952

ΕτΚ, αρ. 18, τχ. Α΄/ 14 Ιανουαρίου 1938

Ετκ, αρ. 216, τχ. Α΄/ 4 Ιουνίου 1938

ΕτΚ, αρ. 251, τχ. Α΄/ 6 Ιουλίου 1938- Α.Ν. 1297

ΕτΚ, αρ. 99, τχ. Α΄/ 17 Μαρτίου 1939

ΕτΚ, αρ. 121, τχ. Α΄/ 28 Μαρτίου 1939

ΕτΚ, αρ. 143, τχ. Α΄/ 12 Απριλίου 1939

ΕτΚ, αρ. 172, τχ. Α΄/ 2 Μαΐου 1939

ΕτΚ, αρ. 244, τχ. Α΄/ 17 Ιουνίου 1939

ΕτΚ, αρ. 373, τχ. Α΄/ 9 Σεπτεμβρίου 1939

ΕτΚ, αρ. 447, τχ. Α΄/ 19 Οκτωβρίου 1939

ΕτΚ, αρ. 296, τχ. Α΄/ 17 Σεπτεμβρίου 1940

ΕτΚ, αρ. 326, τχ. Α΄/ 14 Οκτωβρίου 1940

ΕτΚ, αρ. 355, τχ. Α΄/ 2 Νοεμβρίου 1940

ΕτΚ, αρ. 398, τχ. Α΄/ 18 Νοεμβρίου 1941- Ν.Δ. 712,

ΕτΚ, αρ. 426, τχ. Α΄/ 9 Δεκεμβρίου 1941

ΕτΚ, αρ. 29, τχ. Α΄/ 18 Φεβρουαρίου 1942- Ν.Δ. 1025

ΕτΚ, αρ. 38, τχ. Α΄/ 26 Φεβρουαρίου 1942- Ν.Δ. 1056

ΕτΚ, αρ. 38, τχ. Α΄/ 5 Μαρτίου 1942- Ν.Δ. 1097

ΕτΚ, αρ. 106, τχ. Α΄/ 2 Μαΐου 1942- Ν.Δ. 1290

ΕτΚ, αρ. 158, τχ. Α΄/ 20 Ιουνίου 1942

ΕτΚ, αρ. 195, τχ. Α΄/ 3 Αυγούστου 1942- Ν.Δ. 1575

ΕτΚ, αρ. 204, τχ. Α΄/ 11 Αυγούστου 1942- Ν.Δ. 1623

ΕτΚ, αρ. 297, τχ. Α΄/ 23 Νοεμβρίου 1942- Ν.Δ. 1977

ΕτΚ, αρ. 53, τχ. Α΄/ 11 Μαρτίου 1943- Ν.Δ. 2197

ΕτΚ, αρ. 89, τχ. Α΄/ 15 Απριλίου 1943

ΕτΚ, αρ. 162, τχ. Α΄/ 1 Ιουνίου 1943- Ν. 222

Ετκ, αρ. 191, τχ. Α΄/ 30 Ιουνίου 1943

ΕτΚ, αρ. 244, τχ. Α΄/ 4 Αυγούστου 1943- Ν. 412

ΕτΚ, αρ. 334, τχ. Α΄/ 6 Οκτωβρίου 1943

ΕτΚ, αρ. 340, τχ. Α΄/ 12 Οκτωβρίου 1943- Ν. 750

ΕτΚ, αρ. 360, τχ. Α΄/ 27 Οκτωβρίου 1943

Ετκ, αρ. 370, τχ. Α΄/ 30 Οκτωβρίου 1943

ΕτΚ, αρ. 14, τχ. Α΄/ 24 Ιανουαρίου 1944- Ν. 1131

ΕτΚ, αρ. 137, τχ. Α΄/ 8 Ιουλίου 1944- Ν.1512

ΕτΚ, αρ. 137, τχ. Α΄/ 8 Ιουλίου 1944- Ν.1518

ΕτΚ, αρ. 14, τχ. Α΄/ 10 Νοεμβρίου 1944- Ν.18

Ετκ, αρ. 79, τχ. Α΄/ 30 Μαρτίου 1945- Α.Ν. 230

Ετκ, αρ.149, τχ. Α΄/ 12 Ιουνίου 1945- Α.Ν. 395

Ετκ, αρ.159, τχ. Α΄/ 22 Ιουνίου 1945- Α.Ν. 410

Ετκ, αρ. 160, τχ. Α΄/ 22 Ιουνίου 1945- Α.Ν. 422

Ετκ, αρ. 162, τχ. Α΄/ 23 Ιουνίου 1945- Α.Ν. 431

Ετκ, αρ. 295, τχ. Α΄/ 7 Δεκεμβρίου 1945- Α.Ν. 710

ΕτΚ, αρ. 19, τχ. Α΄/ 25 Ιανουαρίου 1946- Α.Ν. 879

ΕτΚ, αρ. 48, τχ. Α΄/ 15 Φεβρουαρίου 1946- Ν. 944

ΕτΚ, αρ. 55, τχ. Α΄/ 20 Φεβρουαρίου 1946- Α. Ν. 971

ΕτΚ, αρ. 70, τχ. Α΄/ 27 Φεβρουαρίου 1946- Α.Ν. 1015

ΕτΚ, αρ. 322, τχ. Α΄/ 30 Οκτωβρίου 1946

ΕτΚ, αρ. 189, τχ. Α΄/ 28 Αυγούστου 1947

ΕτΚ, αρ. 208, τχ. Α΄/ 19 Αυγούστου 1948

ΕτΚ, αρ. 216, τχ. Α΄/ 20 Σεπτεμβρίου 1949

ΕτΚ, αρ. 114, τχ. Α΄/ 11 Μαΐου 1950

ΕτΚ, αρ. 146, τχ. Α΄/ 3 Ιουλίου 1950

ΕτΚ, αρ. 14, τχ. Α΄/ 10 Ιανουαρίου 1951

ΕτΚ, αρ. 150, τχ. Α /28 Μαΐου 1951- Α. Ν. 1823.

ΕτΚ, αρ. 185, τχ. Α΄/ 23 Ιουνίου 1951- Α.Ν.1858

ΕτΚ, αρ. 229, τχ. Α΄/ 17 Αυγούστου 1951

ΕτΚ, αρ. 277, τχ. Α΄/ 15 Οκτωβρίου 1951

ΕτΚ, αρ. 314, τχ. Α΄/ 6 Δεκεμβρίου 1951

ΕτΚ, αρ. 136, τχ. Α΄/ 19 Μαΐου 1952- Ν. 2131

ΕτΚ, αρ. 164, τχ. Α΄/ 14 Ιουνίου 1952

ΕτΚ, αρ. 272, τχ. Α΄/ 1 Οκτωβρίου 1952

ΕτΚ, αρ. 18, τχ. Α΄/ 30 Ιανουαρίου 1953

ΕτΚ, αρ. 78, τχ. Α΄/ 1 Απριλίου 1953- Ν. 2360

ΕτΚ, αρ. 83, τχ. Α΄/ 10 Απριλίου 1953- Ν. 2366

ΕτΚ, αρ. 123, τχ. Α΄/ 9 Μαΐου 1953- Ν. 2415

ΕτΚ, αρ. 177, τχ. Α΄/ 10 Ιουλίου 1953

ΕτΚ, αρ. 303, τχ. Α΄/ 3 Νοεμβρίου 1953- Ν.Δ. 2663

ΕτΚ, αρ. 317, τχ. Α΄/ 10 Νοεμβρίου 1953- Ν.Δ. 2687

ΕτΚ, αρ. 17, τχ. Α΄/ 1 Φεβρουαρίου 1954

ΕτΚ, αρ. 176, τχ. Α΄/ 7 Αυγούστου 1954

ΕτΚ, αρ. 251, τχ. Α΄/ 12 Οκτωβρίου 1954- Ν.Δ. 3093

ΕτΚ, αρ. 159, τχ. Α΄/ 25 Ιουνίου 1955- Ν. 3272,

ΕτΚ, αρ. 173, τχ. Α΄/ 8 Ιουλίου 1955

ΕτΚ, αρ. 95, τχ. Α΄/ 31 Μαρτίου 1956

ΕτΚ, αρ. 166, τχ. Α΄/ 25 Ιουλίου 1956.

ΕτΚ, αρ. 36, τχ. Α΄/ 13 Μαρτίου 1957
ΕτΚ, αρ. 77, τχ. Α΄/ 27 Απριλίου 1959
ΕτΚ, αρ. 187, τχ. Α΄/ 7 Σεπτεμβρίου 1959- Ν.Δ. 3970, Ν.Δ. 3971, Ν.Δ. 3973

Εκθέσεις-Απολογισμοί

Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών. Αθήνα: Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος
Εκθέσεις των κατά το 1883 προς επιθεώρησιν των δημοτικών σχολείων αποσταλέντων εκτάκτων επιθεωρητών. Υπουργείον Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως (1885). Αθήνα: Εθνικό τυπογραφείο
Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας, Απολογισμοί ετών 1918,1919
Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας, Απολογισμοί ετών 1925,1926
Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας, Απολογισμός έτους 1927
Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας, Εισηγήτριες Εκθέσεις του Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος 1914-1940

Φάκελοι αρχειακού υλικού

Φάκελος 15, από τις ταξινομήσεις των ΓΑΚ Αθηνών του 2013
Φάκελος 16, από τις ταξινομήσεις των ΓΑΚ Αθηνών του έτους 2013.
Φάκελος 17, από τις ταξινομήσεις των ΓΑΚ Αθηνών του έτους 2013
Φάκελος 24, από τις ταξινομήσεις των ΓΑΚ Αθηνών του έτους 2013
Φάκελος 26, από τις ταξινομήσεις των ΓΑΚ Αθηνών του έτους 2013
Φάκελος 104, από τις ταξινομήσεις των ΓΑΚ Αθηνών του έτους 2013
Φάκελος 143, αρχείο επαγγελματικών σχολών, ΓΑΚ Αθηνών

Β. ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ι. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Αβδελά, Ε. (2002). *Οι γυναίκες, Κοινωνικό Ζήτημα*. Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β΄, μέρος 1ο, Κεφάλαιο 10^{ο}, (σσ.337-360). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Αβδελά, Ε., Εξερτζόγλου, Χ. & Λυριντζής Χρ. (2015). *Μορφές δημόσιας κινητικότητας στην Ελλάδα του 20ου αιώνα*. Ρέθυμνο: Ανάγραμμα.

Αγγελόπουλος, Α. (1933*). Η άμεσος φορολογία εν Ελλάδι*. Αθήνα: Ελευθερουδάκης.

Αγραφιώτου –Ζαχοπούλου, Π. (1997). *Σχολεία της Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη: Ιανός.

Αγριαντώνη, Χ. (2000). *Οικονομία και εκβιομηχάνιση στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*. Στο Β. Κρεμμυδάς (επιμ.), *Εισαγωγή στη νεοελληνική οικονομική ιστορία*. Αθήνα: Τυπωθήτω.

Αγριαντώνη, Χ. (2002). *Οι μηχανικοί και η βιομηχανία*. Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β΄, μέρος 1^{ο}, (σσ. 269-290). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Αγριαντώνη, Χ. (2003). *Η ελληνική οικονομία: Η συγκρότηση του ελληνικού καπιταλισμού, 1871-1901*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 5^{ος,} (σσ. 55-70). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Αγριαντώνη, Χ. (2003). *Έξαρση και κρίση: Η οικονομία της περιόδου 1909-1922*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 6^{ος} (σσ.107-118). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Αγριαντώνη, Χ.& Πανσεληνά, Γ. (2003). *Η ελληνική οικονομία, Διεθνής κρίση και εθνικός προστατευτισμός*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 7^{ος} (σσ. 121-134). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα σσ. 123.

Αλβανός, Ρ. (2003). *Οι κατοχικές κυβερνήσεις, Οι διαχειριστές μιας ανέφικτης νομιμότητας*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος, (σσ. 63-76). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Αλλαμανή, Έ.& **Παναγιωτοπούλου, Κ**. (1977). *Ο ελληνισμός της Μικράς Ασίας σε διωγμό*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ' (σσ. 97-144). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Αλιβιζάτος, Ν. (1981). *Εισαγωγή στη ελληνική συνταγματική ιστορία, 1821-1941, τ. Α΄*. Αθήνα: Σάκκουλα.

Αλιβιζάτος, Ν. (1995). *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974: Όψεις της ελληνικής εμπειρίας.* Αθήνα: Θεμέλιο.

Αλιβιζάτος Κ.Ν., (2002), *Η ίδρυση του Συμβουλίου της Επικρατείας το 1928: ένα ιστορικό παράδοξο*. Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι., Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, τ. Β2, (σσ. 246-255).* Αθήνα : Βιβλιόραμα.

Αλογοσκούφης, Γ. (1994). *Η κρίση της οικονομικής πολιτικής*. Αθήνα: Κριτική.

Αλογοσκούφης, Γ.- Λαζαρέτου, Σ. (2002). *Η δραχμή από το φοίνικα στο ευρώ*. Αθήνα: Λιβάνης.

Αναγνωστοπούλου, Σ. (2003*). Μικρασιατικός Ελληνισμός Από το Σύνταγμα των Νεότουρκων στην Καταστροφή*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 6ος (σσ. 51-62). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Αναστασιάδου, Ιφ.(1980). *Ο Βενιζέλος και το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930*. Στο συλλογικό τόμο: *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*. Αθήνα: Φιλιππότης.

Ανδρεάδου, Α. (1939). Έργα, τόμ. 2, σσ. 618-622. Αθήνα.

Ανδριώτης, Ν. (2003). *Η πρώτη προσφυγιά: Ελληνικές προσφυγικές μετακινήσεις, 1906-1922*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 6ος (σσ. 95-106). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ανδριώτης, Ν. (2003). *Οι Πρόσφυγες: Η άφιξη και τα πρώτα μέτρα περίθαλψης*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμ. 7ος, (σσ. 79-88). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ανδρούσου, Α.& Τσάφος, Β. (2020), (επιμέλεια), *Επιστήμες της Εκπαίδευσης, Ένα δυναμικό διεπιστημονικό πεδίο*. Αθήνα: Gutenberg.

Αντωνίου, Δ. (1987). *Τα προγράμματα της μέσης εκπαίδευσης (1833-1929)* Τ. Α'. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.

Αντωνίου, Δ. (1988). *Τα προγράμματα της μέσης εκπαίδευσης (1833-1929*) Τ. Β'. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.

Αντωνίου, Δ. (1989). *Τα προγράμματα της μέσης εκπαίδευσης (1833-1929*) Τ. Γ'. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.

Αρώνη – Τσίχλη, Κ. (2003). *«Το αγροτικό ζήτημα. Κοινωνικοί αγώνες στην ελληνική ύπαιθρο*. Στο Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770-2000, τόμος 5ος. (σσ. 79– 90). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ασπρέας, Γ. (1930). *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821-1928*. τ. Γ΄ (σσ. 34-36). Αθήναι: Ι.Ε.

Αυγητίδης, Κ. (2002). «*Τα ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα της Οδησσού: Ελληνοεμπορική Σχολή, Ροδακανάκειο Παρθεναγωγείο και Νηπιαγωγείο*». Στο: Τασούλα Μανδάλα (επίμ.), Πρακτικά Συνεδρίου: Ελληνικά Ιστορικά Εκπαιδευτήρια στη Μεσόγειο. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Χίος, 18-21 /10/2001.(σσ.217-232). Χίος: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Βαμβούκας, Γ. (2016). *Διεθνείς οικονομικές σχέσεις*. Αθήνα: Μπένου

Βαλντέν, Σ. (2000). *Εξωτερικό εμπόριο και εξωτερική πολιτική*, στο 1949-1967: Η εκρηκτική εικοσαετία, Επιστημονικό Συμπόσιο, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 10-12 Νοεμβρίου.

Βαρβαρέσος, Κ. (2002). *Έκθεσις επί του οικονομικού προβλήματος της Ελλάδος*. Αθήνα: Σαββάλας.

Βεγλερής, Φ. (1979). *Χαρακτηριστικά του Ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας* τόμος τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας 1929-1979, τ.Ι. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.

Βεργόπουλος, Κ. (1975). *Το αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα, Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*. Αθήνα: Εξάντας.

Βερέμης, Αθ. (1977). *Το στρατιωτικό κίνημα του 1909.* Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΔ΄ (σσ. 258-266). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Βερέμης, Αθ. (1982). *Οικονομία και Δικτατορία: η συγκυρία 1925-1926*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.

Βερέμης, Αθ. (2009). *Ο Μεταξάς και η εποχή του*. Αθήνα: Ευρασία.

Βερέμης, Αθ. (2017). *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο οραματιστής του εφικτού*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Γιαννακόπουλος, Γ. (2003). *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία. Το χρονικό της μικρασιατικής περιπέτειας 1919-1922*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 6ος (σσ. 83-94). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γιαννακόπουλος, Γ. (2003). *Η Ελλάδα με τους πρόσφυγες, Η δύσκολη προσαρμογή στις νέες συνθήκες*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 7ος (σσ. 89-100). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γιανναράς, Χρ. (1996), *Το πραγματικό και το φαντασιώδες στην Πολιτική Οικονομία*, Αθήνα: Δόμος.

Γιαννίτσης, Τ. (1983). *Η ελληνική βιομηχανία. Ανάπτυξη και κρίση*. Αθήνα: Gutenberg.

Γιαννουλόπουλος, Γ. (1978). *Η οικονομία από το 1919 ως το 192*3. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ.ΙΕ΄ (σσ. 296-300). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Γιαννουλόπουλος, Ιω. (1999). *Η ευγενής μας τύφλωσις, Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως τη μικρασιατική καταστροφή*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Γεωργακόπουλος, Θ. (1997). *Εισαγωγή στη δημόσια οικονομική*. Αθήνα: Μπένος.

Γκλαβάς, Σ. (2010). *Επισκόπηση της Ιστορίας της Εκπαίδευσης στο Νεοελληνικό Κράτος*. Αθήνα.

Δάγκας, Αλ. (2003). *Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, Ελληνικό Τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς*. Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι., Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β2, (σσ. 154-201). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Δαλαμάγκας, Β.Δ. (1994). *Το πρόβλημα της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής*. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Δελτίο Οικονομικό και Στατιστικό, 3/12/94.

Δανασσής-Αφεντάκης, Α. (1985). *Η εξέλιξη της παιδαγωγικής και διδακτικής σκέψης (17ος-20ος αι.), τ. Β΄,* Αθήνα.

Δασκαλάκης, Γ. (1934). *Η θεωρία των οικονομικών κρίσεων*. Αθήνα: Καλιτσουνάκης.

Δενδρινού- Αντωνακάκη, Ν. (1964). *Επαγγελματική και Τεχνική Εκπαίδευσις*, τόμος 2ος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Δερτιλής, Γ.Β., (2004). *Ιστορία του ελληνικού κράτους, 1830-1920*. ΕΤΕ, Πρόγραμμα Ερευνών Ιστορικού Αρχείου, τ. 2ος. Αθήνα.

Δερτιλής, Γ. (2016). *Επτά πόλεμοι, τέσσερις εμφύλιοι, επτά πτωχεύσεις, 1821-2016*. Αθήνα: Πόλις.

Δημαράς, Α. (1978). *Εκπαίδευση 1913-1941*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ' (σσ. 489-494). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Δημαράς, Α. (1998).*Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια Ιστορίας) Β΄ 1895-1967*. Αθήνα: Εστία.

Δημαράς, Α. (2003). *Η εκπαίδευση 1871-1909,α. Ελληνικές πραγματικότητες και μεταρρυθμίσεις.* Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 5ος (σσ.153-166). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Δημαράς, Α. (2003). *Εκπαίδευση 1922-1940, Οι νέες Βενιζελικές μεταρρυθμίσεις.* Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 7ος (σσ. 197-210). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Δημαράς, Α. (2003). *Συνολική Εκπαίδευση, Οι νέες μεταρρυθμίσεις*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 9ος (σσ. 167-180). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Δημαράς, Α. (2013). *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, ΤΟ ¨ΑΝΑΚΟΙΠΤΟΜΜΕΝΟ ΑΛΜΑ¨, Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Δημέλη, Σ., Κολλίντζας, Τρ.& Χριστοδουλάκης. Ν. (1996). *Βασικά χαρακτηριστικά της οικονομικής ανάπτυξης στη μεταπολεμική Ελλάδα*. ΙΜΟΠ, Μελέτες Οικονομικής Πολιτικής 1.

Δημητρόπουλος, Ευ. (2001). *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία της Επιστημονικής Έρευνας*. Αθήνα: Έλλην.

Διακογιάννης, Π. (1989). *Η παιδεία στη Σάμο. Από την Τουρκοκρατία μέχρι σήμερα*. Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων.

Δρίτσα, Μ. (1990). *Βιομηχανία και τράπεζες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*. Αθήνα, ΜΙΕΤ.

Δρίτσα, Μ. & Πάκος, Θ. (2011). *Η οικονομία του δευτερογενούς τομέα*. Στο Καλαφάτης Θ. & Πρόντζας Ευ. (επιμ.), *Οικονομική Ιστορία του ελληνικού Κράτους, (σύμβουλος έκδοσης: Ασδραχάς Σπ.), τόμος δεύτερος: Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις* (σσ.167-218). Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρους Μπριτάνικα, (1993). τ. 55ος (σσ.300). Αθήνα Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος.

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, 1841-2006, *Ιστορικό Χρονολόγιο, (2008)*. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, σσ.68.

Ελεφάντης, Άγγ. (2003). *Το αντιστασιακό φαινόμενο, Στην Ευρώπη του Χίτλερ, στο: Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμος 8ος (σσ.77-94). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ευαγγελόπουλος, Σπ. (1999). *Ελληνική Εκπαίδευση, τ.Β'*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ευελπίδης, Χ. (1935). *Η εξέλιξη της γεωργικής κρίσεως*. Αθήνα: Φλάμμα.

Ευελπίδης, Χ. (1949), *Η ανασυγκρότηση της Ελλάδας και το σχέδιο Μάρσαλ*. Αθήνα.

Ευταξίας, Α. (1899). *Μεταρρύθμισις και ανόρθωσις*. Αθήναι: Τυπογρ. Π. Δ. Σακελλαρίου.

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (1986). *Η μέση εκπαίδευση*. Αθήνα: ΙΑΕΝ.

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (1986). «*Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1929).* Στο Καζαμίας Α. & Κασσωτάκης Μ. (επιμ.), *Οι Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα (Προσπάθειες, αδιέξοδα, προοπτικές)* (σσ. 89-99). Πανελλήνιο Παιδαγωγικό Συνέδριο Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης 11-13 Ιουλίου 1982. Ρέθυμνο.

Ζολώτας, Ξ. (1931). *Η δανειακή επιβάρυνσις εν Ελλάδι*. Αθήνα

Ζολώτας, Ξ. (1959). *Οικονομική ανάπτυξις και Τεχνική εκπαίδευσις*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Ζολώτας, Αν. (1995). *Η Εθνική Τραγωδία*. Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημοσίας Διοικήσεως. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ζύγουρας, Θ. (1893). *Περί Εμπορικών Σχολών και Τεχνικής Εκπαιδεύσεως*. Αθήνα: Τυποις Ιω. Κουβέλου και Μ. Δελή.

Θωμαδάκης, Στ. (1984). *Μαύρη Αγορά , Πληθωρισμός και Βία στην Οικονομία της Κατεχόμενης Ελλάδας, στο Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940 - 1950, Ένα Έθνος σε κρίση*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Θωμαδάκης, Στ. (1995). Αδιέξοδα της ανασυγκρότησης και οικονομικοί θεσμοί του μεταπολεμικού κράτους Στο: Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967) (σσ.34-40). Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

Θωμαδάκης, Στ. (2011). *«Μαύρη αγορά, Πληθωρισμός και Βία στην Οικονομία της Κατεχόμενης Ελλάδας », Κράτος και ανάπτυξη στην Ελλάδα. Ένα εξελικτικό δίδυμο*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Ιμβριώτη, Ρ. (1966). *Το ξέφραγο αμπέλι στο Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Συζητήσεις-κρίσεις- απόψεις 1956-1965*. Αθήνα: Προοδευτική Παιδεία.

Ιορδάνογλου, Χρ. (2003). *Η Οικονομία 1949-1974: Ανάπτυξη και νομισματική σταθερότητα.* Στο Ιστορία Νέου Ελληνισμού: 1770-2000, τόμος 9ος (σσ. 59-86). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Καβαλά, Μ. (2003). *Πείνα και επιβίωση, Αντιμετώπιση των στερήσεων στην κατεχόμενη Ελλάδα*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος (σσ. 49-62). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Καζάκος, Π. (2000). *Η Ελληνική Οικονομία, 1949-1967: Ανασυγκρότηση και ανάπτυξη*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ΄(σσ.223-237). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Καζάκος, Π. (2012). *Η οικονομική πολιτική και φιλοσοφία στη μεταπολεμική Ελλάδα 1950-2000.* Στο Χατζηβασιλείου Ευ. (επιμέλεια), Πολιτική Προσανατολισμοί του Νέου Ελληνισμού (σσ.103-134). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.

Καζαμίας, Α. (1995). *Η κατάρα του Σίσυφου: η βασανιστική πορεία της ελληνικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης*. Στο Καζαμίας Α.& Κασσωτάκης Μ. (επιμ.), *Ελληνική εκπαίδευση : Προοπτικές ανασυγκρότησης και Εκσυγχρονισμού* (σσ. 40-72), Αθήνα: Σείριος.

Κακριδής, Α. (2017). *Κυριάκος Βαρβαρέσος: η βιογραφία ως οικονομική ιστορία*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Καλαντζής, Κ. (2002). *Η παιδεία εν Ελλάδι, 1935-1951*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Καλαφάτης, Θ. (2003). *Η εξυγίανση της δραχμής: Τα μέτρα για τη νομισματική σταθεροποίηση*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 7ος (σσ.135-140), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Καλαφάτης, Θ., Δεμαθάς, Ζ. & Πετράκης, Π. (2011). *Κύκλοι Οικονομικής Δραστηριότητας*. Στο Καλαφάτης, Θ.& Πρόντζας, Ευ. (επιμ.), *Οικονομική Ιστορία του ελληνικού Κράτους, (σύμβουλος έκδοσης: Ασδραχάς Σπ.), τόμος δεύτερος: Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις* (σσ. 219-320), Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Κανελλόπουλος, Π. (1976), *Ιστορία του Ευρωπαϊκού πνεύματος, τόμος 6ος,* Αθήνα: Δ. Γιαλλελής.

Καραγεώργος, Δ. (2002), *Μεθοδολογία έρευνας στις επιστήμες της αγωγής*. Αθήνα: Σαββάλας.

Καραδήμου-Γερολύμου, Α. (2002). *Πόλεις και ύπαιθρος. Μετασχηματισμοί και αναδιαρθρώσεις στο πλαίσιο του εθνικού χώρου*. Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940* ,τόμος Β, μέρος 1ο,κεφ. 2ο (σσ. 59-100). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Καστοριάδης Κ. (1995). *Χώροι του ανθρώπου. (μτφρ.: Ζήσης Σαρίκας).* Αθήνα: Ύψιλον/ Βιβλία.

Κάτσικας, Χ. & Θεριανός, Κ. (2004). *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Σαββάλας.

Κίτσου, Αγ. (1993). *Ιστορική εξέλιξη του θεσμού της συνεκπαίδευσης των δύο φύλων στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: αφοί Κυριακίδη.

Κλάψης, Α. (2010). *Το ελληνοτουρκικό Οικονομικό Σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η διευθέτηση των εκκρεμοτήτων της Σύμβασης της Λωζάννης για την ανταλλαγή των πληθυσμών*. Χανιά: Ι. Σίδερης/ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών « Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος».

Cohen, L. & Manion, L. (1994). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Κόκκος, Αλ. (1991). *Εκπαιδευτικές και επαγγελματικές βλέψεις και κατευθύνσεις των μαθητών τεχνικού λυκείου*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Κολιόπουλος, Ιω. (1978). *Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις από την 1η Μαρτίου - 1935 έως την 28η Οκτωβρίου 1940*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ, (σσ. 358-453). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Κολιόπουλος, Ιω. (1996). *Η Δικτατορία του Μεταξά και ο Πόλεμος του 40*. Αθήνα: Επίκεντρο.

Κόντης, Β. (2000). *Η περίοδος του Εμφυλίου Πολέμου*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ΄ (σσ. 120-158). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Κόντης, Β. (2000). *Η διολίσθηση προς την εμφύλια σύγκρουση, 1944-1946*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ΄ (σσ. 96-119). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Κοντογιαννοπούλου- Πολυδωρίδη, Γ. (1995). *Εκπαιδευτική πολιτική και πρακτική: Κοινωνιολογική Ανάλυση,* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κοντογιαννοπούλου- Πολυδωρίδη, Γ. (1997). *Κοινωνιολογική Ανάλυση της Ελληνικής Εκπαίδευσης, Εισαγωγικές Εξετάσεις*, τ. Ι. Αθήνα: Gutenberg.

Κοντογιώργη, Έ. (2003). *Η Αποκατάσταση: 1922-1930*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμ. 7ος (σσ. 101-120). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κρεμμυδάς, Β. (1989). *Εισαγωγή στην Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης (16ος-20ος αιώνας)*, Πανεπιστημιακό Εγχειρίδιο, Αθήνα: Γνώση.

Κρεμμυδάς, Β. (2002). *Εισαγωγή στην ελληνική οικονομική ιστορία, 18ος-20ος αιώνας*. Αθήνα: Τυπωθήτω.

Κρίμπας, Κ. (2003). *Επιστήμη- Έρευνα- Τεχνολογία: Η Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 6ος (σσ. 155-162). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κυπριανός, Π. (2004). *Συγκριτική ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Κωστής, Κ. (1986). *Οι τράπεζες και η κρίση, 1929-1932*. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος.

Κωστής, Κ. (1987). *Αγροτική Οικονομία και Γεωργική Τράπεζα- Όψεις της ελληνικής οικονομίας στον μεσοπόλεμο (1919-1928)*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Κωστής, Κ. & Τσοκόπουλος, Β. (1988). *Οι τράπεζες στην Ελλάδα 1898-1928, Ένωση Ελληνικών Τραπεζών*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Κωστής, Κ.(1989). *Ελληνική οικονομία στα χρόνια της κρίσης, 1929-1932*. Στο Βερέμης, Θ. & Γουλιμή, Γ. (επιμ.): *Ελευθέριος Βενιζέλος, Κοινωνία- Οικονομία- Πολιτική στην Εποχή του* (σσ. 194-213). Αθήνα: Γνώση.

Κωστής, Κ. (1992) *Αγροτική μεταρρύθμιση και οικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα 1917-1940*. Στο Μαυρογορδάτος Γ.- Χατζηϊωσήφ Χρ. (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός (συλλογικός τόμος),* Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Κωστής, Κ. & Κωστελένος, Γ. (2003). *Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος 1914-1940.* Αθήνα: ΜΙΕΤ

Κωστής, Κ. & Πετμεζάς, Σ. (2006). *Η ανάτυξη της ελληνικής οικονομίας κατά τον 19ο αιώνα (1830-1914)*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Κωστής, Κ. (2012). *Η οικονομία 1932-1940*. Στο Χατζηβασιλείου Ευ. (επιμ.), *Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά, 1936-1941,(σσ. 83-102)*. Αθήνα: ΔΟΛ.

Κωστής, Κ. (2018). *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας, Η διαμόρφωση του Νεοελληνικού Κράτους 18^{ος}-21^{ος} αιώνας*. Αθήνα: Πατάκης.

Λαζαρέτου, Σ. (2011). *Στρατηγικές και μέσα νομισματικής Πολιτικής*. Στο Καλαφάτης Θ. & Πρόντζας Ευ.(επιμ.), *Οικονομική Ιστορία του ελληνικού Κράτους, (σύμβουλος έκδοσης: Ασδραχάς ΣΠ.), τόμος δεύτερος: Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*, (σσ. 477-524). Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Λάζου, Β. (2003). *Εδαφικός κατακερματισμός, Η κατοχή της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος, (σσ. 33-48). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Λάππας, Κ. (2004). *Πανεπιστήμιο και Φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα,* Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας.

Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής (1998). Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, σσ. 618-619.

Λεονταρίτης, Γ. (1977). *Η διεθνής θέση της Ελλάδας στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου.* Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ' (σσ.8-74). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Λεονταρίτης, Γ. (2005). *Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Λέφας Χρ. (1942). *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως: Παιδαγωγοί, Διευθυντές διδασκαλείου, Διοικητές επαρχιών, επίτροποι*. Αθήνα.

Λιάκος, Α. (1993). *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου: Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*. Αθήνα: Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδας.

Μακράκης, Σ. (1936). *Τα αγροτικά χρέη και η ρύθμισίς των*. Αθήνα.

Μάλαμας, Φ. (2016). *Φορολογία νομικών προσώπων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Μαργαρίτης, Γ. (2000). *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, τόμ. 1ος. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Μαργαρίτης, Γ. (2003). *Η εμπόλεμη Ελλάδα, Βαλκανικοί Πόλεμοι, Μακεδονικό Μέτωπο, Ουκρανία*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 6ος (σσ. 63-82). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μαργαρίτης, Γ. (2003). *Ο πόλεμος του 1940-1941, Ιταλική επίθεση και γερμανική εισβολή*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος (σσ. 9-32). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μαργαρίτης, Γ. (2003). *Τα πρώτα βήματα, Αντιστασιακές δραστηριότητες, 1941-1942*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος (σσ. 95-106). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μαργαρίτης, Γ. (2003), *Η ένοπλη Αντίσταση, Κατακτήσεις και συγκρούσεις 1942-1944*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος (σσ. 111-158). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μαρής, Γ. *Ομιλία στη Βουλή την 18η Νοεμβρίου 193*1. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής σσ. 10, Περίοδος Β΄- Σύνοδος Δ΄, Αθήνα.1932.

Μαρωνίτη, Ν. (2003). *Η εποχή του Γεωργίου Α΄ - Πολιτική ανανέωση και αλυτρωτισμός*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 5ος (σσ. 9-36). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μαρωνίτη, Ν. (2009). *Πολιτική εξουσία και εθνικό ζήτημα στην Ελλάδα 1880-1910*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Μαρωνίτη, Ν. (2010). *Το κίνημα στο Γουδί*. Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη.

Μαυρογορδάτος, Γ. (2003). *Οι πολιτικές εξελίξεις: Από το Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή.* Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 6ος (σσ. 9-30), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μαυρογορδάτος, Γ. (2003). *Μεταξύ δύο Πολέμων, Πολιτική Ιστορία 1922-1940. Στο* Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμ. 7ος (σσ. 9-32), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μαυρογορδάτος, Γ. (2015). *1915:ο Εθνικός Διχασμός*. Αθήνα: Πατάκης

Μαυρογορδάτος, Γ. (2017). *Μετά το 1922: η παράταση του Διχασμού*. Αθήνα: Πατάκης

Mazower, M. (1994). *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Mazower, M. (2015). *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Μηλιός, Γ. (2010). *Η ελληνική οικονομία κατά τον 20ο αιώνα*. Στο Α. Μωυσίδης & Σ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα στον 19ο και 20ο αιώνα, Εισαγωγή στην νεοελληνική κοινωνία*. Αθήνα: Τόπος (μοτίβο εκδοτική).

Μητροφάνης, Γ. (2003). *Τα δημόσια Οικονομικά: Οικονομική Ανόρθωση και πόλεμοι 1909-1922*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 6ος (σσ.119-128). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μητροφάνης, Γ. (2003). *Η Δημόσια Οικονομία, Ανασυγκρότηση και κρίση*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμ. 7ος (σσ. 141-158). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγμάτου, Ελ. (1987). *Η εκπαίδευση «Εις τα του Οίκου» Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929*. Αθήνα: ΙΑΕΝ.

Μπαμπινιώτης Γ., (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (σσ. 1441). Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Μπασλής, Γ. (2000). *Κοινωνιογλωσσολογία*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Μπαχάρας, Δ. (2003). *Εκλογές-Δημοψηφίσματα Β. Το δημοψήφισμα του 1924*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000,τομ. 7ος (σσ. 41-46). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μπαχάρας, Δ. (2017),"*Περιμένοντας τους Γερμανούς...". Φόβοι και ελπίδες στην Ελλάδα του Διχασμού*". Στο Φόβοι και ελπίδες στα νεότερα χρόνια, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.) (σσ. 110-120). Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών.

Μπεναρόγια, Αβ. (2011). *"Η Πρώτη Σταδιοδρομία του Ελληνικού Προλεταριάτου"*. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.

Μπουζάκης, Σ.(1994). *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Τόμ. Α΄ 1913-1929*. Αθήνα: Gutenberg.

Μπουζάκης, Σ.(2006). *Νεοελληνική Εκπαίδευση(1821-1998)*. Αθήνα: Gutenberg.

Μπουζάκης, Σ. (2011). *Μεταρρυθμιστικά επεισόδια στη Γενική και Τεχνική – Επαγγελματική Εκπαίδευση κατά την πρώτη (1910-1920) και τη δεύτερη (1928-1932)*

Βενιζελική περίοδο. Στο Σ. Μπουζάκης (Επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης: όψεις και Απόψεις, Τόμος Β': Νεοελληνική Εκπαίδευση 1821-2010* (σσ.157-182). Αθήνα: Gutenberg.

Μπουζάκης, Σ. (2013). *Ιωάννης Τσιριμώκος-Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (1913).* Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου ΙΙ, σσ.59-64. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.

Μπουρίτσας, Γ., Κωστόπουλος, Δ.& Κλωνάρη, Αικ., (1994). *Οι Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο-Η Ελληνική Κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, 4° Επιστημονικό Συνέδριο, 24-27 Νοεμβρίου 1993, Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, τόμ. 1-2.

Νικολακόπουλος, Η. (2000). *Από το τέλος του εμφυλίου πολέμου έως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου.* Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ΄ (σσ. 172-207), Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Νικολακόπουλος, Η. (2003). *Οι Εκλογές 1910-1920, Ελευθέριος Βενιζέλος: Από το θρίαμβο στην ήττα*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 6ος (σσ. 31-40). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Νικολακόπουλος, Η. (2003). *Μετά τα Δεκεμβριανά, Από τη Βάρκιζα ως την παλινόρθωση της Βασιλείας.* Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 8ος (σσ. 199-218). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Νούτσος, Χ. (1978). *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και Κοινωνικός Έλεγχος.* Αθήνα: Θεμέλιο.

Ξωχέλης, Π. (1981). *Θέματα εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Σημερινά προβλήματα – μελλοντικοί στόχο*ι. Αθήνα: Δίπτυχο.

Οικονόμου, Ν. (1977). *Από την άφιξη του Βενιζέλου στην Αθήνα έως το τέλος του πολέμου*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ΄ (σσ. 46-52). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Οικονόμου, Ν. (1977*). Εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις 1905 – 1909*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΔ΄ (σσ. 179-192). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Οικονόμου, Ν. (1978), *Η περίοδος από τον Σεπτέμβριου του 1926 ως τον Φεβρουάριο του 1935*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ΄ (σσ. 304-326). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Οικονόμου, Ν. (2003). *Εκλογές-Δημοψηφίσματα Α. Πολιτικές συμπεριφορές στην περίοδο 1923-1936*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τομ. 7ος (σσ.33-40). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Παΐζη-Αποστολοπούλου, Μ. (2004). *Οι ναυτικές σπουδές στην Ιθάκη των αρχών του20ου αιώνα, η εμπορική και ναυτική σχολή Όθωνος Α. Σταθάτου.* Επτανησιακά Ιδρύματα Κληροδοτήματα, Πρακτικά συνεδρίου 7-9 Μαΐου 2004, (σ.387-400). Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών.

Παΐζη- Αποστολοπούλου, Μ. (2007). *Η Εμπορική και Ναυτική Σχολή Όθωνος Α. Σταθάτου, Ιθάκη 1907-1914, Νέα στοιχεία από το σωζόμενο αρχείο της*. Ιθάκη: Φίλιππος Σπ. Λένης.

Πάκος, Θ. & Πρόντζας, Ευ. (2011). *Η δημοσιονομική πολιτική.* Στο Καλαφάτης Θ. & Πρόντζας Ευ. (επιμ.) *Οικονομική Ιστορία του ελληνικού Κράτους, (σύμβουλος έκδοσης: Ασδραχάς Σπ.), τόμος δεύτερος: Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*, (κεφ. 5^{ο} σσ. 321-442.), Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Παναγιωτόπουλος. Δ. (2003). *Αγροτική Οικονομία, Αναπτυξιακές στρατηγικές στην Ελλάδα το Μεσοπόλεμο*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 7^{ος} (σσ.159-168). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Παναγιωτόπουλος, Δ. (2009). *Η μεταξική προπαγάνδα και η Ελληνική Επανάσταση, (σσ. 382κ.ε.)*. Στο Πιζάνιας Π. (επιμ.), *Η ελληνική επανάσταση του 1821*. Αθήνα: Κέδρος.

Παντελάκης, Ν. (1988). *Συμμαχικές πιστώσεις. Κράτος και Εθνική Τράπεζα (1917-1928.)* Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Παντελάκης, Ν.(1995). *Δημόσια Δάνεια*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Παπαγεωργίου, Κ. (2011). *Οικονομικές λειτουργίες στον αγροτικό χώρο*. Στο: Καλαφάτης Θ., Πρόντζας Ευ. (επιμ.), *Οικονομική Ιστορία του ελληνικού Κράτους,* (σύμβουλος έκδοσης: Ασδραχάς Σπ.), τόμος δεύτερος (σσ. 27-96): *Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Παπάγος, Αλ. (1997- 2η έκδοση), *Ο ελληνικός στρατός και η προς πόλεμον προπαρασκευή του από Αυγούστου 1923 μέχρι Οκτωβρίου 1940*. Αθήνα: Ίδρυμα Γουλανδρή Χορν.

Παπαδάκης, Ν. (2002). *Χαρισματική ιδεολογία και διαδικασίες μετάβασης από τη δευτεροβάθμια στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η περίπτωση της Μεταρρύθμισης του ’29*. Στο Σ. Μπουζάκης (Επιμ.), *Επίκαιρα θέματα Ιστορίας Εκπαίδευσης.* Πρακτικά 1ου Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας Εκπαίδευσης (σσ. 591-638). Αθήνα: Gutenberg.

Παπακωνσταντίνου, Π. (1992). *Η ανισότητα στην ελληνική υποχρεωτική εκπαίδευση: Σχολική επιτυχία και κοινωνική προέλευση*. Στο Α. Γκότοβος -Γ. Μυρογιώργος – Π.

Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Κριτική Παιδαγωγική και εκπαιδευτική πράξη* (σσ.197-205). Αθήνα: Gutenberg.

Παπαστράτης, Πρ. (2002). *Εξωτερική πολιτική*. Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι., Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β2. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Παπαχρίστου, Χ. (1954). *Συμβολή εις την μελέτην των βασικών χαρακτήρων της χωρικής οικονομίας της Ελλάδος*, Αθήνα.

Πατρώνης, Β. (2015). *Ελληνική Οικονομική Ιστορία: Οικονομία, Κοινωνία και Κράτος στην Ελλάδα (18ος- 20ος αιώνας)*. Αθήνα: ΣΕΑΒ.

Παυλίδης, Ιω. (1902). *«Περί τεχνικής εκπαιδεύσεως και της εφαρμογής αυτής εν Ελλάδι»*. Αθήνα: Τυπογραφείο καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου.

Πετμεζάς, Σ. (2002). *Αγροτική Οικονομία.* Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-194*0, τ. Β΄, μέρος 1ο,(σσ.189-250). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Πετράκη, Μ. (2006). *Ο μύθος του Μεταξά, δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα, μετάφραση: Μάρα Μοίρα*. Αθήνα: Ωκεανίδα.

Πετσάλης-Διομήδης, Ν. (1980). *1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη*. Στο Βερέμης Θ., Δημητρακόπουλος Οδ., Αλεξανδρής Αλ. (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*. Αθήνα: Φιλιππότης.

Πιζάνιας, Π. (2003). *Το φθινόπωρο του 1944, Πολιτικές συγκρούσεις κατά την απελευθέρωση*. Στο: Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 8ος (σσ. 191-198). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Δ΄ εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Συνεδριάσεις ΛΖ΄ και ΛΗ΄, σσ. 633-635 και 685-695 αντίστοιχα.

Πρόντζας, Ευ. (2011). *Τα δημόσια έσοδα του ελληνικού κράτους 1833-1939*. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος.

Πρόντζας, Ευ. (2011). *Εισαγωγή*. Στο Καλαφάτης Θ. & Πρόντζας Ευ. (επιμ.) *Οικονομική Ιστορία του ελληνικού Κράτους, (σύμβουλος έκδοσης: Ασδραχάς Σπ.), τόμος δεύτερος: Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*, (σσ. 17-25). Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Πρόντζας, Ευ. (2011). *Χρηματοδότηση αγροτικής οικονομίας και οικογενειακή εκμετάλλευση*. Στο Καλαφάτης Θ.& Πρόντζας Ευ. (επιμ.), *Οικονομική Ιστορία του ελληνικού Κράτους, (σύμβουλος έκδοσης: Ασδραχάς Σπ.), τόμος δεύτερος: Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*, (σσ. 97-165).Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Ρήγος, Αλ. (1988). *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935, Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Ριζάς, Σ. (2001). *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη, 1961-1964. Πολιτικές και οικονομικές όψεις του προβλήματος ασφαλείας στο μεταίχμιο Ψυχρού Πολέμου και Ύφεσης*. Αθήνα: Πατάκης.

Σακελλαρίου, Χ. (1984). *Η παιδεία στην Αντίσταση*. Αθήνα: Φιλιππότης.

Σακελλαρόπουλος, Κ. (2009). *Η σκιά της Δύσεως. Ιστορία μιας Καταστροφής*. Α΄Ανατύπωση. Αθήνα: Εκάτη.

Σαράντης, Κ.(2009), *Ο Μεταξάς και η εποχή του*, σσ.60-61. Βερέμης Αθ. (επιμ.), Αθήνα: Ευρασία.

Σαρρής, Α. (1928, 1η έκδοση) *Νεοελληνικά αναγνώσματα για τους μαθητές της Α΄ τάξεως των Τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*. Αθήνα: Σιδέρης. Εντοπισμός πρωτοτύπου: Εργαστήριο Ιστορίας Ν.Ε. Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Σαχινίδης, Φ. (2011). *Το συναλλαγματικό καθεστώς*. Στο: Καλαφάτης, Θ. & Πρόντζας, Ευ. (επιμ.), *Οικονομική Ιστορία του ελληνικού Κράτους, (σύμβουλος έκδοσης: Ασδραχάς Σπ.),* τόμος δεύτερος: *Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*, κεφ. 6^{ο}, (σσ. 443-476). Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Σβολόπουλος, Κ. (1977). *Η είσοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της Ελλάδος και οι εσωτερικές εξελίξεις από το τέλος του 1909 έως το 1912*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΔ΄ (σσ. 266-279). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Σβολόπουλος, Κ. (1978). *Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδος.* Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ΄, (σσ. 342-358). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Σβολόπουλος, Κ. (1980). *Η Διπλωματική Ιστορία Ελλάδος, 1900-1941*. τ. Β΄ (σσ. 9 – 50). Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.

Σβολόπουλος, Κ. (2003). *«Καθοριστικές παράμετροι στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1936-1949 — Γενικές διαπιστώσεις και υποθέσεις*» (σσ. 37-43). Στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και Συνέχειες*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Σβολόπουλος, Κ. (2005). *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*.Αθήνα: Εστία.

Σβολόπουλος, Κ. (2009). *Η απόφαση για επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία: κριτική επαναψηλάφηση*. Αθήνα: Ίκαρος.

Σβορώνος, Ν. (1985). *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Σκούρα, Λ. (2011). *Η περίοδος των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων 1880-1910*. Στο

Μπουζάκης Σ. (επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης. Όψεις και Απόψεις, Νεοελληνική Εκπαίδευση 1821-2010, Τόμος Β΄.* Αθήνα: Gutenberg.

Σκούρα, Λ. (5-7 Οκτωβρίου 2012). «*Γλωσσικό ζήτημα και εκπαίδευση κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα».* Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 6ο Πανελλήνιο Συνέδριο.

Σταθάκης, Γ. (2004). *Το δόγμα Τρούμαν και το σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Στασινόπουλος, Γ. (2006). *«Πριν την Απογείωση: Η Οικονομική Πολιτική στην Ελλάδα την περίοδο της Ανασυγκρότησης, 1945-1953»*. Παρουσίαση Ανακοίνωσης στο Σεμινάριο Ελληνικής Οικονομικής Ιστορίας του Οικονομικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών, 6 /02/ 2006, σσ. 10-11**.**

Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ. (2003). *Ιδεολογικές διαδρομές: Πολιτική γλώσσα και κοινωνία 1871-1909*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 5ος (σσ. 171-186). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ. (2005). *«Παλαιές ιδέες και νέοι φόβοι» (σσ. 13 – 24),* στο Ευαγγελικά(1901)-Ορεστιακά (1903) νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις. Επιστημονικό Συμπόσιο. (31 Οκτωβρίου και 1 Νοεμβρίου 2003), Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής Σχολή Μωραΐτη).

Σύνταγμα 1911, άρθρα 17 και 71

Teich, M. (2008). *Η Βιομηχανική επανάσταση και η κοινωνία στην Ευρώπη κατά το 19ο αιώνα*. Πάτρα: ΕΑΠ.

Τζάνη, Μ.& Παμουμτσόγλου, Τ. (2002). *Το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα - «Ταυτόν και αλλοτριομορφοδίαιτον»*. Θεσσαλονίκη: Ερωδιός.

Τζήκας, Χ. (1988). *Η εισαγωγή της συνδιδακτικής μεθόδου και το πρώτο επίσημο πρόγραμμα του Δημ. Σχολείου*. Στο Ανδρέου, Α., - Τζήκας Χ., (κείμενα, επιμέλεια) *Προγράμματα Δημοτικού Σχολείου, Αναλυτικά και Ωρολόγια, Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία για τα προγράμματα του Δημοτικού Σχολείου*. Θεσσαλονίκη: Α. Π.Θ. - Π.Τ.Δ.Ε.

Τζήκας, Χ. (επίβλ.), Γκουγκουσίδου Α., Γκουνέλας Π., Γκουντούρας Θ., Παπατζέλος Ν., Παυλής Δ., Τοκμακίδου Ε., Χριστοφορίδου Μ. (2002). *Τα εκπαιδευτικά Νομοσχέδια του Α. Ευταξία* στο: Πρακτικά ημερίδων εκπαιδευτικής έρευνας, τόμος 3ος (1999-2001), Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ. – Π.Τ.Δ.Ε., Διδασκαλείο «Δημήτρης Γληνός».

Τζήκας, Χ. (2011), *Ιστορία της οργάνωσης και Διοίκησης της Γενικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα (1834-2000).*Στο Μπουζάκης Σ. (επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης, Όψεις και απόψεις*, τόμος Β΄,(σσ.709-734). Αθήνα: Gutenberg.

Τομαή-Κωνσταντοπούλου, Φ. (2002), (επιμ.), *Η Ελλάδα στο μεταίχμιο ενός νέου κόσμου. Ψυχρός Πόλεμος - Δόγμα Truman - Σχέδιο Marshall* (Μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα), τ. 2, Αθήνα: Καστανιώτη.

ΤΡΑΠΕΖΑ, Τ. Ε. (1978). *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Τσαβέας, Ν. (2002). *Το ισοζύγιο πληρωμών και η ανταγωνιστικότητα της Ελλάδος. W: Οικονομικές επιδόσεις και προοπτικές της Ελλάδος* (Greece's Economic Performance and Prospects), red. Ralph C. Bryant, Νικολάος Χ. Γκαργκάνας , Γεώργιος Σ. Ταβλάς, σσ. 393-434.

Τσάφος, Β. (2014). *Αναλυτικό πρόγραμμα. Θεωρητικές προσεγγίσεις και εκπαιδευτικοί προσανατολισμοί. Αναζητώντας νέες σταθερές σε έναν αβέβαιο κόσμο,* Αθήνα: Μεταίχμιο.

Τσουκαλάς, Κ. (1977). *«Πολιτική των κυβερνήσεων και προβλήματα από το 1881 ως το 1895»*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΔ΄ (σσ. 39–88). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Τσουκαλάς, Κ. (1987). *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*. Ε΄ έκδοση. Αθήνα: Θεμέλιο.

Τσουλφίδης, Λ. (2013). *Οικονομική ιστορία της Ελλάδας*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Φακιολάς, Ρ. (2003). *Οικονομία και Θεσμοί.* Στο Φλάισερ Χ. (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49, Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, Συνέχειες και Ασυνέχειες.* Αθήνα: Καστανιώτη.

Φατούρος, Αρ. (1984). «Πώς κατασκευάζεται ένα επίσημο πλαίσιο διείσδυσης: οι Ηνωμένες Πολιτείες στην Ελλάδα, 1947-1948». Στο συλλογικό: *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση* (σσ.419-460). Αθήνα: Θεμέλιο.

Φλάισερ, Χ. (1995). *Στέμμα και σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944.* Αθήνα: Παπαζήσης

Φλάισερ, Χ. (2000). *Κατοχή και Αντίσταση, 1941-1944*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ΄ (σσ. , 8-57). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Φραγκουδάκη, Α. (1977). *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο.* Αθήνα: Κέδρος.

Φουντανόπουλος, Κ. (2002). *Εργασία και εργατικό κίνημα στην Ελλάδα*. Στο: Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β΄, μέρος 1ο, (σσ.295-336). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Φωτιάδου, Αν. (1998). *Πρώτον Ελληνικόν Εκπαιδευτικόν Συνέδριον, Αθήναι, Μάρτιος-Απρίλιος 1904: Η αντίφαση του εκπαιδευτικού αιτήματος στην πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα.* Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης.

Χαλκιαδάκης, Γ. Εμ. (2009). *Η επανάσταση του Θερίσου ως εσωτερικό ζήτημα: η προσωπική διάσταση πρίγκιπα Γεωργίου – Ελευθερίου Βενιζέλου.* Πρακτικά Συνεδρίου Θέρισσον 1905. Χανιά, σσ. 23-39.

Χαμπηλομάτη, Π. (2010). *Η αξιολόγηση του διδακτικού έργου των εκπαιδευτικών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Ήπειρο (1940-1980).* (διδακτορική διατριβή), Ιωάννινα.

Χαραλαμπίδης, Μ. (2013). *Δεκεμβριανά 1944. Η Μάχη της Αθήνας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Χαραλάμπους, Δ. (2007). *Μεταπολεμική και μεταπολιτευτική εκπαιδευτική πολιτική : από την ασυνέχεια στη συνέχεια*. Στο Χαραλάμπους Δημήτρης (επιμ.) Μεταπολίτευση και εκπαιδευτική πολιτική: παρελθόν - παρόν – μέλλον. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Χαρλαύτη, Τ. (2001). *Ιστορία της ελληνόκτητης Ναυτιλίας 19ος-20ος Αιώνας*. Αθήνα: Νεφέλη.

Χατζηβασιλείου, Ευ. (2000). *Οι εξόριστες κυβερνήσεις*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ΄ (σσ.72-86). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Χατζηβασιλείου, Ευ. (2008). *Η επανεύρεση της πρωτεύουσας : η βιβλιογραφία των μη εαμικών αθηναϊκών οργανώσεων*. Στο Αντωνίου Γ.& Μαραντζίδης Ν. (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του 40 και η ιστοριογραφία,* (σσ.255-285). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της "Εστίας".

Χατζηιωσήφ, Χ. (1993). *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία, 1830-1940*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Χατζηιωάννου, Μ.Χ. (2015). *Για μια ιστορία της συλλογικότητας των εμποροϋπαλλήλων της Αθήνας στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα: ερωτήματα και συζητήσεις.* Στο: Αβδελά Έξερτζόγλου Χ., Λυριντζής Χρ. (επιμ.), *Μορφές δημόσιας κινητικότητας στην Ελλάδα του 20ου αιώνα*, (σσ.145-168). Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο. Κρήτης. **Χατζηιωσήφ, Χ.** (1999). *Η Πολιτική Οικονομία της μεταπολεμικής Ελλάδας,*

1944-1996, στο: Εισαγωγή στη νεοελληνική οικονομική Ιστορία (18ος – 20ος αιώνας), Αθήνα: Τυπωθήτω – Δάρδανος.

Χατζηιωσήφ, Χ. (2001). *«Η μπελ επόκ του κεφαλαίου»*. Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας τον 20ό αι., 1900-1922, Οι απαρχές, τ. Α΄1* (σσ. 309-349). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Χατζηιωσήφ, Χ. (2002). «*Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας».* Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι., Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β΄1, (σσ.9-57). Αθήνα : Βιβλιόραμα.

Χατζηιωσήφ, Χ. (2002). *«Κοινοβούλιο και δικτατορία»*. Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι., Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β2, (σσ.37-123). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Χεκίμογλου, Ε.Α. (1996). *Θεσσαλονίκη Τουρκοκρατία και μεσοπόλεμος.* Θεσσαλονίκη: University Studio Press/ Έκφραση.

Hering, G. (2004) *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Hirschon, R. (2016*). Κληρονόμοι της Μικρασιατικής καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των προσφύγων στον Πειραιά*, 2η έκδοση. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Hobsbawm, E. J. (1990). *Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848.* Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Hobsbawm, E. J. (1997). *Η εποχή των άκρων: ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*. (μτφρ.: Βασίλης Καπετανγιάννης), Αθήνα: Θεμέλιο.

Χουμανίδης, Λ. (1990). *Οικονομική ιστορία της Ελλάδας*, τ. 2ος , Αθήνα: Παπαζήσης

Χουμεριανός, Μ. (2003). *Από το ΣΕΚΕ στο ΚΚΕ, Το εργατικό κίνημα στο Μεσοπόλεμο*. Στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τόμος 7ος (σσ. 47-64), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Χουρμούζη, Ελ. (1977). *Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897*. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΔ΄(σσ.160-179). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας, (2014). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, σσ.100

Χριστοδουλάκη, Ό. (2002). *Η μεταρρύθμιση του τραπεζικού συστήματος και η ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος*. Στο Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β΄, μέρος 1ο (κεφ. 7, σσ.251-264). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989). *Η κρίση του 1929 και οι Έλληνες οικονομολόγοι. Συμβολή στην ιστορία της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου.* Αθήνα: Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος.

Ψαλιδόπουλος, Μ. (2011), *Νομισματική Διαχείριση και οικονομική κρίση, Η πολιτική της Τράπεζας της Ελλάδος, 1929-1941*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Ψαλιδόπουλος, Μ. (2014). *Ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος, 1928-2008*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Ψαλλίδας, Γ. (2003). *Τομές και συνέχειες στην επεξεργασία στρατηγικής από τους Έλληνες σοσιαλιστές στις δεκαετίες του'30 και του'40*. σε: Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), Η Ελλάδα, σσ. 166-198.

Ψαλλίδας, Γ. (2016). *Συνεργασία και ανυπακοή. Η πολιτική της ηγεσίας της εκκλησίας της Ελλάδος στην Κατοχή (1941-1944).* Αθήνα: Εστία.

Ψύρρας, Θ. (2010). *Κιλελέρ. Στον ήλιο μοίρα. Από το ξεκίνημα του αγώνα ως την εξέγερση και την τελική λύση (1881-1923)*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

ΙΙ. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Alesina A.(1989), Politics, Economy Policy

Alexander, A. P. (1964). Greek industrialists: an economic and social analysis Center of Planning and Economic Research. Research monograph series.

Alexander, **A. P.** (2017). Greek industrialists: an economic and social analysis.

Andréadès A. (1928). Les Effets économiques et sociaux de la guerre en Grèce Paris:Presses Universitaires de France.

Andolfatto, D. (2008). Macroeconomic theory and policy., chapter 1, p. 3 και Froyen, R. T., & Perez, S. J. (1990). Macroeconomics: Theories and policies (No. 339 F7 2005.). Macmillan.chapter 2.

Candylis, W. (1968). The economy of Greece. Efforts of stability and development. σσ. 18-30

Chalikias, D. I. (1978). Money and credit in a developing economy: The Greek case. New York University Press

Charitakis, G. "Le mouvement industriel en Grece pendant les anees 1915-1925"

Christodoulaki, O., & Penzer, J. (2004). News from London: Greek Government Bonds on the London Stock Exchange, 1914-1929, Working Papers in Economic History, num. 86

Christodoulakis, N. (2013). Currency crisis and collapse in interwar Greece: predicament or policy failure?. European Review of Economic History, 17(3),σσ. 272-293

Close, D. H. (2014). The Greek civil war. Routledge. σσ. 88-116

Department of Overseas Trade. Report on the Industrial and Economic Situation in Greece,σσ. 52

Eliades, E. A. (1954). Stabilization of the Greek Economy and the 1953 Devaluation of the Drachma. Staff Papers-International Monetary Fund, 22-72.

Ferenc Fehér, (1990) The French Revolution and the Birth of Modernity, pp. 117–30.

Flandreau M.& Zumer Fr. (2004). *The Making of Global Finance 1880-1913*, Paris, σσ. 18, 50-52.

Froyen, R. T., & Perez, S. J. (1990). *Macroeconomics: Theories and policies* (No. 339 F7 2005.). Macmillan.chapter 2.

Gardikas Katsiadakis H. (1995). Greece and the Balkan Imbroglio. Greek foreign policy, 1911-13, Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων βιβλίων, σ. 55-122

Gardikas-Katsiadakis, E. (2006). Venizelos Advent in Greek Politics, 1909-1912. Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship (Edinburgh 2006), 87-114.

Gerolymatos, A. (2016). An international civil war: Greece, 1943-1949. Yale University Press.

Hill, M. (1931). The League of Nations and the Work of Refugee Settlement and Financial Reconstruction in Greece, 1922—1930. Weltwirtschaftliches Archiv, 265-283

Kalyvas, S. N. (2006). The logic of violence in civil war. Cambridge University Press., σσ. 5

Kassimeris, C. (2004). Book Review: Christopher Montague Woodhouse, The Struggle for Greece, 1941-1949 (London: Hurst and Company, 2003, 324 pp., hbk.). Millennium, 33(2), 468-470.

Kontogiorgi, E. (2006). Population Exchange in Greek Macedonia. The Rural Settlement of Refugees 1922-1930, Οξφόρδη σσ. 141

Kostelenos, G. C. (1993). Money and output in modern Greece: 1858–1938 (Athens: Centre of Planning and Economic Research). Studies, 44. και Born, K. E. (1977). Geld und Banken im 19. und 20. Jahrhundert (Vol. 428). Kröner. σσ.153 κ

Krugman, P., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. (2009). International Economics. Theory and Policy, 9 th Edition., Part 4, chapter 119: International Macroeconomic Policy: International Monetary Systems: An Historical Overview, p.504-514 για τη βιβλιογραφία οι σελίδες είναι 504-556

Lazaretou, S. III Greece: from 1833 to 1949. South-Eastern European Monetary and Economic Statistics from the Nineteenth Century to World War II, 101

Leontaritis, G. B. (2005). Greece and the First World War: From Neutrality to Intervention. Athens: National Bank of Greece Cultural Foundation. in the First World War: Literary Representation.σσ.150-190

Livanios, D. (1999). «'Conquering the souls': nationalism and Greek guerrilla warfare in Ottoman Macedonia, 1904-1908». Byzantine and Modern Greek Studies 23: 195-6.

Lykogiannis, A.(2014). Britain and the Greek Economic Crisis, 1944-1947: from Liberation to the Truman Doctrine. Thesis submitted for the Degree of Doctor of Philosophy, University of London, London 1999: ProQuest LLC 2014, Ann Arbor, Michigan US. σσ. 94

Mavrogordatos, G.(1983). Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936, Berkeley: University of California Press.

McNeill, W. H. (1957). Greece: American aid in action, 1947-1956. New York, Twentieth Century Fund.σσ. 64

Mitrelias, Ch. (1925). Die Steuerverhaeltnisse Griechenland und ihre geschichtliche Entwicklung seit der Gruendung des Staates bis in die Gegenwart, Diss, Berlin

Mitsos, A. G. (1976). The rationale of Tariff protection of greek industry.

Pakos, T. (1982). Industrialisation Structural Change and Policy: the Case Greece 1958-77 (Doctoral dissertation).University of manchester, σσ. 230-231

Palmer R.R.&Colton Joel, (5th ed. 1978), A History of the Modern World p. 341.

Petmezas, S. D. (2000). Export-dependent Agriculture, Revenue Crisis and Agrarian Productivity Involution. The Greek Case (1860s-1930s). Histoire & Mesure, XV/3-4, σσ. 335, για βιβλιογραφία: 321-337.

Patterson, G. (1948). The Financial Experience of Greece from Liberation to Truman Doctrine (October 1944- March 1947), Ph.D. Thesis, Harvard University, p. 252

Research in Economic and Social History (Social Science Research Council) (1971),London : Heinemann.p.96

Sfikas, T. D. (1994). The British labour government and the Greek Civil War, 1945-1949: the imperialism of'non-intervention'. Ryburn.

Shaw, L. H. (1969). Post-war growth in Greek agricultural production. Post-war growth in Greek agricultural production, σσ.318

Stragos, Ath. (1928). Les finances de la guerre de la Grece depuis 1912 a 1923, Στρασβούργο

Stefanidis, I. D. (2006). Reconstructing Greece as a European State: Venizelos' Last Premiership, 1928–32. Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship, σσ. 193-233.

Sweet-Escott, B. (1954). Greece: a political and economic survey, 1939-1953. Royal Institute of International Affairs.p.96

Tsouderos, E. J. (1928). La Banque de Grece et la Stabilisation de la Drachme. Revue d'économie politique, 42(5), 1318-1343

Tsoulfidis, L. (2005). From Economic Prosperity to the Depression of the 1930s. Munich Personal RePEc.

Varvaressos, K. (1928). 'La Stabilization de la Drachme. L'Europe Nouvelle, 28, 5-7.

Vatikiotis, P. J. (Ed.). (2014). Popular Autocracy in Greece, 1936-1941: A Political Biography of General Ioannis Metaxas. Routledge., σσ. 127-133

Yerolympos, A. (2003). Inter-war town planning and the refugee problem in Greece: temporary ‘solutions’ and long-term dysfunctions. Crossing the Aegean, an appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey, Berghahn Books, New York-Oxford. σσ. 133-144.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

http://www.geetha.mil.gr/el/violations-gr/4603-14-11.html ανακτήθηκε: 12/01/2020

https://www.arsakeio.gr/gr/about/history/milestones ανακτήθηκε: 12/01/2020

https://www.eurobank.gr/el/omilos/poioi-eimaste/istoriki-diadromi-taxudromikou-tamieutiriou ανακτήθηκε: 12/01/2020

https://www.tpd.gr/istoriko/ ανακτήθηκε: 12/01/2020

https://www.bankofgreece.gr/trapeza/h-ihstoria-ths-tte ανακτήθηκε: 12/01/2020

https://en.wikipedia.org/wiki/SPSS ανακτήθηκε: 12/01/2020

https://www.uom.gr/about/istoria-toy-panepisthmioy-makedonias ανακτήθηκε: 12/01/2020

https://www.lsparnas.gr/index.php/home/text_style/sxoliparnassou ανακτήθηκε: 21/02/2021

https://www.euretirio.com/exodo/ ανακτήθηκε: 02/03/2021

http://gym-peir-athin.att.sch.gr ανακτήθηκε: 23/5/2021

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ – ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

Μάθημα	Α΄ τάξη	Β΄ τάξη	Γ΄ τάξη	Δ΄ τάξη
Θρησκευτικά	1			
Ελληνικά (Αρχαία, Νέα, Εκθέσεις)	6	6	5	4
Μαθηματικά	4	4	4	3
Εμπορικά	4	4	5	6
Φυσική Ιστορία	2			
Φυσική Πειραματική	2	1	1	
Εμπορευματολογία			2	3
Γεωγραφία	2	2	2	1
Γαλλικά	5	5	4	5
Αγγλικά		5	5	6
Εμπορικόν Δίκαιον			2	2
Πολιτική Οικονομία			2	2
Γενική Ιστορία	2	2		
Ιστορία Εμπορίου			1	1
Καλλιγραφία	3	2	1	1
Δακτυλογραφία	2	1		
Στενογραφία		1	1	2
Υγιεινή	1	1		
Γυμναστική	3	3	3	3
Γερμανικά	3	3	3	3
Σύνολο	40	40	41	42

Πίνακας 137: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτους 1928-29

Μαθήματα	Α΄	Β΄	Γ΄	Δ΄	Σύνολον
Ελληνικά	7	6	4	3	20
Ιστορία Πολιτισμού και Εμπορίου	2	2	1		5
Πολιτειακή Αγωγή				1	1
Γαλλικά	5	5	5	4	19
Αγγλικά	4	4	4	4	16
Εμπορολογία και Αλληλογραφία		2	2	1	5
Γενική και Εφηρμοσμένη Λογιστική	3	2	2	2	9
Βιομηχανική Οικονομία και Λογιστική				2	2
Οργανωτική Τεχν. Πωλήσεως, Διαφήμισης				2	2
Πρακτικόν Γραφείον			1	3	4
Αρχαί Δικαίου και Εμπορικόν			3	3	6

Δίκαιον					
Φορολ. Νομοθεσία και Δημ. Λογιστικόν				1	1
Εμπορική Αριθμητική	4	2	2	1	9
Γενική και Οικονομική Άλγεβρα		2	2	2	6
Ζωολογία και Ανθρωπολογία	2				2
Φυσική		2	2		4
Χημεία		2	1		3
Εμπορευματολογία και Ασκήσεις			2	3	5
Οικονομική Γεωγραφία	2	2	2	1	7
Καλλιγραφία	3	2	1		6
Δακτυλογραφία	3	1	1	1	6
Στενογραφία	3	1			4
Σωματική Αγωγή	2	2	2	2	8
Υγιεινή	1			1	2
Σύνολο	38	38	38	38	152

Πίνακας 138: Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Α΄ ΔΕΣΑΑ σχ. έτους 1936-37

Α/Α	ΜΑΘΗΜΑΤΑ	1901-02	1916-17	1922-23	1924-25	1928-29	1931-32	1932-33	1935-36	1936-37
1	ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ	7	22	22	26	26	23	19	22	20
2	ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ	12	46	27	35	35	39	36	36	35
3	ΘΕΤΙΚΑ	8	27	27	34	28	31	21	21	22
4	ΤΕΧΝΙΚΑ	3	12	3	7	14	20	15	14	16
5	ΕΜΠΟΡΙΚΑ	3	26	27	29	30	24	34	24	34
6	ΝΟΜΙΚΑ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ	0	4	2	4	4	6	17	21	15
7	ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ- ΥΓΙΕΙΝΗ	3	9	0	9	14	9	9	16	10

Πίνακας 139: Ταξινόμηση μαθημάτων Α΄ ΔΕΣΑΑ ανά έτος

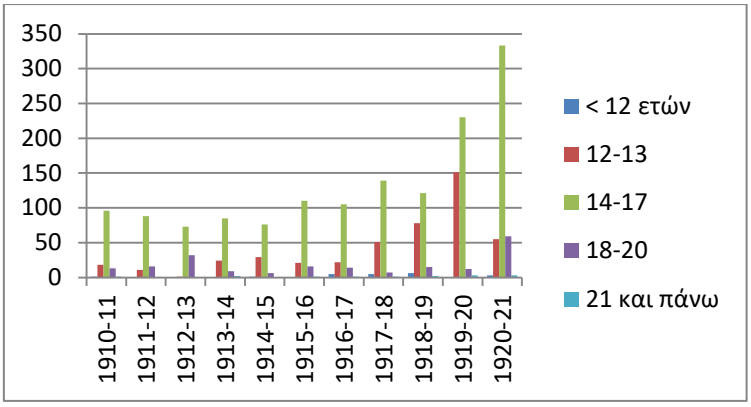
Α/Α	ΦΥΛΟ	ΠΡΟΣΑΧΘΕΙΣ ΤΙΤΛΟΣ	ΒΑΘΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΒΑΘΜΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ	ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ
(1928-29)1	ΑΓΟΡΙ	ΙΔΙΩΤΙΚΟ	7	5	ΔΕΚΤΟΣ
2	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	5	5	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ
3	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	0	1	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ
4	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	6	6	ΔΕΚΤΟΣ
5	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	7	8	ΔΕΚΤΟΣ
6	ΑΓΟΡΙ	ΙΔΙΩΤΙΚΟ	6,5	6	ΔΕΚΤΟΣ
7	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	6	6	ΔΕΚΤΟΣ
8	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	6	6	ΔΕΚΤΟΣ

9	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	0	4	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ
10	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	0	4	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ
11	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	7	5	ΔΕΚΤΟΣ
12	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	6	6	ΔΕΚΤΟΣ
13	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	5	4	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ
14	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	6	8	ΔΕΚΤΟΣ
15	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	7	5	ΔΕΚΤΟΣ
16	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	6	6	ΔΕΚΤΟΣ
17	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	6	6	ΔΕΚΤΟΣ
18	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	0	4	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ
19	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	0	4	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ
20	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	8	5	ΔΕΚΤΟΣ
21	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	0	3	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ
22	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	7	5	ΔΕΚΤΟΣ
23	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	6	4	ΔΕΚΤΟΣ
24	ΑΓΟΡΙ	ΙΔΙΩΤΙΚΟ	6	6	ΔΕΚΤΟΣ
25	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	6	6	ΔΕΚΤΟΣ
26	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	6	4	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ
27	ΑΓΟΡΙ	ΙΔΙΩΤΙΚΟ	6	7	ΔΕΚΤΟΣ
28	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	6	6	ΔΕΚΤΟΣ
29	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	0	4	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ
30	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	6,5	6,5	ΔΕΚΤΟΣ
31	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	6	6	ΔΕΚΤΟΣ
32	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	5	8	ΔΕΚΤΟΣ
33	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	3	5	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ
34	ΑΓΟΡΙ	ΙΔΙΩΤΙΚΟ	9	7	ΔΕΚΤΟΣ
35	ΑΓΟΡΙ	ΙΔΙΩΤΙΚΟ	7	5	ΔΕΚΤΟΣ
36	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	2	7	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ
37	ΑΓΟΡΙ	ΙΔΙΩΤΙΚΟ	2	6	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ
38	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	4	6	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ
39	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	6	6	ΔΕΚΤΟΣ
40	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	5	5	ΑΠΕΡΡΙΦΘΗ
41	ΑΓΟΡΙ	ΙΔΙΩΤΙΚΟ	8	6	ΔΕΚΤΟΣ
42	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	6	6	ΔΕΚΤΟΣ
43	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	7	5	ΔΕΚΤΟΣ
44	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	7	7	ΔΕΚΤΟΣ
(1935-36) 1	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
2	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
3	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
4	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
5	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
6	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
7	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
8	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
9	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
10	ΑΓΟΡΙ	ΙΔΙΩΤΙΚΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ

11	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
12	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
13	ΑΓΟΡΙ	ΙΔΙΩΤΙΚΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
14	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
15	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
16	ΑΓΟΡΙ	ΙΔΙΩΤΙΚΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
17	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
18	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ
19	ΑΓΟΡΙ	ΔΗΜΟΣΙΟ	δεν αναφέρεται	δεν αναφέρεται	ΔΕΚΤΟΣ

Πίνακας 140: Εισιτήριες εξετάσεις 1928-29 και 1935-36

Ραβδόγραμμα ηλικίας ανά έτος

Διάγραμμα 22: Ηλικία μαθητών Α΄ ΔΕΣΑΑ ανά έτος (1910-21)

	N	Minimum	Maximum	Mean
Αιτωλοακαρνανία	11	2.00	13.00	5.7273
Αργολιδα-Κορινθία	11	5.00	38.00	12.4545
Αρκαδία	11	3.00	16.00	8.4545
Άρτα	5	1	2	1.20
Αττικοβοιωτία	11	48.00	242.00	94.1818
Αχαΐα	10	1.00	15.00	6.0000
Δράμα	5	1	3	1.80
Εύβοια	11	1.00	15.00	5.1818
Ζάκυνθος	8	1.00	7.00	1.7500
Ηράκλειο	3	1	1	1.00
Θεσσαλονίκη	6	1.00	2.00	1.5000
Ιωάννινα	11	3.00	11.00	5.6364
Κέρκυρα	7	1	4	2.00
Κεφαλλονιά	9	4.00	12.00	7.1111
Κοζάνη	1	1	1	1.00
Κυκλάδες	11	11.00	24.00	17.5455
Λακωνία	11	3.00	21.00	7.0000
Λάρισα	10	1.00	4.00	2.4000
Λασήθι	2	1	2	1.50
Λέσβος	9	1.00	3.00	1.4444
Μεσσηνία	9	1.00	8.00	3.3333
Πέλλα	1	1	1	1.00
Πρέβεζα	3	1	5	2.67
Ρέθυμνο	5	1.00	2.00	1.2000
Σάμος	5	1.00	1.00	1.0000
Σέρρες	7	1.00	2.00	1.2857
Τρίκαλα	10	1.00	4.00	1.5000

Φθιώτιδα. Φωκίδα	11	10.00	22.00	13.9091
Φλώρινα	1	1	1	1.00
Χανιά	9	1.00	6.00	2.6667
Χίος	4	1	5	2.25

Πίνακας 141: Καταγωγή αλφαβητικά

	1910-11 ποσοστό	1911-12 ποσοστό	1912-13 ποσοστό	1913-14 ποσοστό	1914-15 ποσοστό	1915-16 ποσοστό
Αιτωλοακαρνανία	2.24	3.79	3.97	1.57	3.62	3.25
Αργολιδα-Κορινθία	7.46	3.79	4.76	4.72	5.07	3.90
Αρκαδία	2.24	6.06	5.56	5.51	5.80	3.90
Άρτα	0.00	0.76	0.79	0.79	0.00	0.00
Αττικοβοιωτία	37.31	38.64	38.89	40.16	34.78	39.61
Αχαΐα	6.72	1.52	1.59	3.15	1.45	0.65
Δράμα	0.00	0.00	0.00	0.00	0.72	0.65
Εύβοια	0.75	3.03	3.17	2.36	4.35	1.95
Ζάκυνθος	0.75	0.76	0.79	0.00	0.00	0.65
Ηράκλειο	1.67	2.87	3.15	1.24	2.63	2.11
Θεσσαλονίκη	5.57	2.87	3.78	3.72	3.68	2.53
Ιωάννινα	1.67	4.59	4.41	4.34	4.20	2.53
Κέρκυρα	0.00	0.57	0.63	0.62	0.00	0.00
Κεφαλλονιά	27.85	29.27	30.86	31.62	25.20	25.72
Κοζάνη	5.01	1.15	1.26	2.48	1.05	0.42
Κυκλάδες	0.00	0.00	0.00	0.00	0.53	0.42
Λακωνία	0.56	2.30	2.52	1.86	3.15	1.26
Λάρισα	0.56	0.57	0.63	0.00	0.00	0.42
Λασήθι	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Λέσβος	0.56	1.15	1.26	0.62	0.00	0.00
Μεσσηνία	6.13	2.87	5.04	3.72	2.63	1.26
Πέλλα	0.00	0.00	0.63	0.00	0.00	0.42
Πρέβεζα	2.23	3.44	0.00	0.00	2.10	3.37
Ρέθυμνο	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Σάμος	6.13	6.89	6.93	8.68	7.35	9.70
Σέρρες	2.78	2.30	2.52	1.86	3.15	1.69
Τρίκαλα	1.11	2.30	1.89	0.62	0.00	0.42
Φθιώτιδα. Φωκίδα	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Φλώρινα	0.56	0.00	0.00	0.62	0.53	0.42
Χανιά	0.56	1.72	1.26	2.48	0.53	0.00
Χίος	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00

	1916-17 ποσοστό	1917-18 ποσοστό	1918-19 ποσοστό	1919-20 ποσοστό	1920-21 ποσοστό
Αιτωλοακαρνανία	2.50	5.78	2.06	1.18	2.20
Αργολιδα-Κορινθία	5.00	5.33	3.70	7.08	7.62
Αρκαδία	4.38	3.56	4.53	3.77	2.40
Άρτα	0.00	0.44	0.00	0.00	0.40
Αττικοβοιωτία	43.13	41.78	44.86	50.00	48.50
Αχαΐα	0.00	1.78	2.47	3.54	3.01
Δράμα	0.00	1.33	1.23	0.00	0.20
Εύβοια	2.50	0.89	1.23	3.54	2.40
Ζάκυνθος	0.63	0.44	0.41	0.00	1.40
Ηράκλειο	1.56	2.57	0.85	0.28	0.44
Θεσσαλονίκη	3.13	2.37	1.52	1.67	1.53
Ιωάννινα	2.73	1.58	1.86	0.89	0.48
Κέρκυρα	0.00	0.20	0.00	0.00	0.08
Κεφαλλονιά	26.95	18.57	18.46	11.79	9.72
Κοζάνη	0.00	0.79	1.02	0.83	0.60
Κυκλάδες	0.00	0.59	0.51	0.00	0.04
Λακωνία	1.56	0.40	0.51	0.83	0.48
Λάρισα	0.39	0.20	0.17	0.00	0.28
Λασήθι	0.00	0.20	0.17	0.06	0.00
Λέσβος	0.00	0.00	0.00	0.11	0.04
Μεσσηνία	1.95	0.59	0.51	0.28	0.32
Πέλλα	0.39	0.20	0.34	0.22	0.16
Πρέβεζα	3.13	1.58	1.35	0.33	0.48
Ρέθυμνο	0.00	0.00	0.00	0.00	0.04
Σάμος	6.64	4.54	4.06	1.17	0.92
Σέρρες	1.56	0.99	1.69	0.61	0.84
Τρίκαλα	0.78	0.79	0.34	0.06	0.16
Φθιώτιδα. Φωκίδα	0.00	0.20	0.00	0.00	0.08
Φλώρινα	0.39	0.20	0.34	0.17	0.08
Χανιά	0.00	1.58	0.17	0.22	0.24
Χίος	0.00	0.00	0.00	0.00	0.04

Πίνακας 142: Ποσοστό καταγωγής ανά έτος

Σχολικό έτος	Σύνολο Μαθητών/τριών	Αττικοβοιωτία	Υπόλοιπη Ελλάδα
1910-11	134	50	84
1911-12	132	51	81
1912-13	126	49	77
1913-14	127	51	76
1914-15	138	48	90
1915-16	154	61	93
1916-17	160	69	91

1917-18	225	94	131
1918-19	243	109	134
1919-20	424	212	212
1920-21	499	242	257

Πίνακας 143: Καταγωγή Αττικοβοιωτία- Υπόλοιπη Ελλάδα ανά έτος

Επάγγελμα Πατρός	Σύνολο Μαθητών	Ποσόστωση
Έμπορος	700	28%
Βιομήχανος	52	2%
Γεωργός	58	2%
Κτηματίας	185	12%
Επιστήμων	154	6%
Υπάλληλος	371	15%
Εργάτης	66	3%
Λοιπά Επαγγέλματα	364	15%
Αγνώστου Επαγγέλματος	413	17%

Πίνακας 144: Επάγγελμα πατρός

Α/Α	ΦΥΛΟ	ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ	ΣΧΟΛΗ	1925-26	1926-27	1929-30	1931-32
1	ΑΡΡΕΝ	ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ	ΣΧΟΛΗ ΓΛΩΣΣΩΝ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΟΥ	3			
2	ΑΡΡΕΝ	ΑΓΓΛΙΚΑ	ΣΧΟΛΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ	3			
3	ΑΡΡΕΝ	ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΣ	ΔΕΝ ΑΝΑΦΕΡΕΤΑΙ				
4	ΑΡΡΕΝ	ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ	ΔΕΝ ΑΝΑΦΕΡΕΤΑΙ				
5	ΘΗΛΥ	ΑΓΓΛΙΚΑ	ΔΕΝ ΑΝΑΦΕΡΕΤΑΙ				
6	ΑΡΡΕΝ	ΓΥΜΝΑΣΤΗΣ	ΛΕΟΝΤΕΙΟ ΛΥΚΕΙΟ		4		
7	ΑΡΡΕΝ	ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΣ	ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΜΕΓΑΡΕΩΣ		4		
8	ΑΡΡΕΝ	ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ	ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ		4		
9	ΑΡΡΕΝ	ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ	ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΑΡΣΑΚΕΙΟ		3		
10	ΑΡΡΕΝ	ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΣ	ΛΕΟΝΤΕΙΟΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ			7	
11	ΑΡΡΕΝ	ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΣ	ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΜΕΓΑΡΕΩΣ			5	
12	ΑΡΡΕΝ	ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ	ΣΧΟΛΗ ΜΕΤΑΞΑ			7	
13	ΑΡΡΕΝ	ΓΥΜΝΑΣΤΗΣ	ΛΕΟΝΤΕΙΟ ΛΥΚΕΙΟ			5	
14	ΘΗΛΥ	ΑΓΓΛΙΚΑ	ΑΜΑΛΙΕΙΩ ΟΡΦΑΝΟΤΡΟΦΕΙΟ			9	
15	ΑΡΡΕΝ	ΓΑΛΛΙΚΑ	ΝΥΧΤΕΡΙΝΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΕΜΠΟΡΟΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΑΘΗΝΩΝ			10	
16	ΑΡΡΕΝ	ΓΑΛΛΙΚΑ	ΛΕΟΝΤΕΙΟ ΛΥΚΕΙΟ			2	
17	ΑΡΡΕΝ	ΝΟΜΙΚΟΣ	ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΕΥΕΛΠΙΔΩΝ			2	
18	ΑΡΡΕΝ	ΑΓΓΛΙΚΑ	ΛΕΟΝΤΕΙΟ ΛΥΚΕΙΟ			8	
19	ΑΡΡΕΝ	ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ	ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΥΠΑΞΙΩΜΑΤΙΚΩΝ				5
20	ΑΡΡΕΝ	ΕΜΠΟΡΙΚΑ	ΑΝΩΤΑΤΗ ΓΕΩΠΟΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ				3
21	ΘΗΛΥ	ΓΑΛΛΙΚΑ	ΕΣΠΕΡΙΝΗ ΣΧΟΛΗ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ				2
22	ΑΡΡΕΝ	ΑΓΓΛΙΚΑ	ΣΧΟΛΗ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ				6
23	ΑΡΡΕΝ	ΓΥΜΝΑΣΤΗΣ	ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΟ ΜΑΡΚΟΥ ΚΑΙ ΜΑΚΡΗ				6
24	ΑΡΡΕΝ	ΓΥΜΝΑΣΤΗΣ	ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΕΙΟΣ ΣΧΟΛΗ ΠΑΙΓΝΙΔΙΩΝ				1,5

Πίνακας 145: Ιδιωτική διδασκαλία

Πίνακες βαθμών Γενικού Ελέγχου σχ. έτους 1942-43

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ **ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ**	Frequency	Percent
7.00	3	10.3
8.00	16	55.2
9.00	10	34.5
Total	29	100.0

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ **ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ**	Frequency	Percent
5.00	1	6.3
5.50	3	18.8
6.00	1	6.3
7.00	4	25.0
8.00	2	12.5
9.00	4	25.0
10.00	1	6.3
Total	16	100.0

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ **ΚΟΣΜΟΓΡΑΦΙΑ**	Frequency	Percent
5.00	2	12.5
5.50	3	18.8
7.00	5	31.3
8.00	6	37.5
Total	16	100.0

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ **ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ**	Frequency	Percent
6.00	1	2.1
7.00	3	6.3
8.00	11	22.9
9.00	17	35.4
10.00	16	33.3
Total	48	100.0

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ **ΔΑΚΤΥΛΟΓΡΑΦΙΑ**	Frequency	Percent
5.00	4	8.5
5.50	1	2.1
6.00	3	6.4
7.00	1	2.1
8.00	10	21.3
9.00	15	31.9

10.00	13	27.7
Total	47	100.0

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ **ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΟΛΟΓΙΑ**	Frequency	Percent
6.00	1	2.7
7.00	3	8.1
8.00	17	45.9
9.00	15	40.5
10.00	1	2.7
Total	37	100.0

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ **ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ**	Frequency	Percent
6.00	3	8.1
7.00	25	67.6
8.00	7	18.9
9.00	2	5.4
Total	37	100.0

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ **ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ**	Frequency	Percent
6.00	5	13.5
7.00	21	56.8
8.00	8	21.6
9.00	3	8.1
Total	37	100.0

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ **ΦΥΣΙΚΗ ΠΕΤΡΩΜΑΤΩΝ & ΧΗΜΕΙΑ**	Frequency	Percent
5.50	1	5.3
7.00	7	36.8
8.00	7	36.8
9.00	4	21.1
Total	19	100.0

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ **ΥΓΙΕΙΝΗ**	Frequency	Percent
6.00	5	33.3
7.00	5	33.3
8.00	4	26.7
9.00	1	6.7

Total	15	100.0

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ **ΤΕΛΙΚΟΣ ΒΑΘΜΟΣ**	Frequency	Percent
6.71	1	1.3
7.00	2	2.5
7.09	1	1.3
7.13	1	1.3
7.17	1	1.3
7.18	1	1.3
7.19	3	3.8
7.22	1	1.3
7.23	1	1.3
7.26	3	3.8
7.30	1	1.3
7.34	1	1.3
7.35	1	1.3
7.42	1	1.3
7.45	1	1.3
7.46	2	2.5
7.48	1	1.3
7.52	2	2.5
7.57	1	1.3
7.61	3	3.8
7.62	3	3.8
7.65	1	1.3
7.72	1	1.3
7.74	4	5.1
7.81	1	1.3
7.84	2	2.5
7.87	3	3.8
7.91	1	1.3
7.94	1	1.3
7.97	1	1.3
7.98	1	1.3
8.00	1	1.3
8.04	1	1.3
8.10	2	2.5
8.13	2	2.5
8.14	1	1.3
8.18	1	1.3
8.21	1	1.3
8.22	1	1.3
8.23	1	1.3

8.24	1	1.3
8.26	1	1.3
8.29	1	1.3
8.32	1	1.3
8.35	1	1.3
8.42	1	1.3
8.44	1	1.3
8.48	2	2.5
8.65	1	1.3
8.77	1	1.3
8.80	2	2.5
8.82	1	1.3
9.00	1	1.3
9.17	1	1.3
9.24	1	1.3
9.30	1	1.3
9.35	1	1.3
9.52	1	1.3
Total	79	100.0

Αναλυτικός πίνακας εξετάσεων αποφοίτων Ι.Ε.Σ. (1920)

Α/Α	ΦΥΛΟ	Ηλικία	ΚΑΤΑΓΩΓΗ	ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ	ΕΜΠΟΡΙΚΑ	ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΟΛΟΓ	ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ	ΓΑΛΛΙΚΑ	ΑΓΓΛΙΚΑ	ΝΟΜΙΚΑ	ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΙΚ	ΓΕΝΙΚΟΣ ΒΑΘΜΟΣ	ΑΠΟΤΕΛΕΣΜ
1	ΑΓΟΡΙ	18	Πύργος Βοιώτιας	Αναπολή Νικολακόπουλου	14,0	12,0	12,0	12,0	13,5	13,0	19,0	11,5	11,0	6 10/18	καλως
2	ΑΓΟΡΙ	19	Σμύρνη ΜΑσίας	Πανεπιστημιακόν Παρισιές	14,0	11,0	11,0	14.5	13,0	12,0	14,0	10,0	16,0	6 7/18	καλως
3	ΑΓΟΡΙ	30	Παρισιές	Αγιος Παύλος Παρισιές	15,0	12,0	13,0	17,0	15,0	18,0	17,0	12,0	10,5	7 1/18	καλως
4	ΚΟΡΙΤΣΙ	17	Νοτίδιον	Αναπολή Αθηνων	14,0	2,0	12,0	11,0	11,0	14,0	18,0	17,0	10,5	6 11/18	καλως
5	ΑΓΟΡΙ	18	Μαρκόπουλον Αττικής	Μεσόζη Αθηνων	14,0	12,0	12,0	12,5	12,0	13,0	15,0	12,0	10,5	6 5/18	καλως
6	ΑΓΟΡΙ	17	Αθηνα	Λεόντειον Λύκειον	12,0	12,0	12,5	12,0	11,5	17,0	13,0	10,0	10,5	6 2/18	καλως
7	ΑΓΟΡΙ	18	Αθηνα	Λεόντειον Λύκειον	12,0	12,0	13,0	13,0	12,0	17,0	13,0	11,0	10,5	6 5/18	καλως
8	ΑΓΟΡΙ	17	Αθηνα	Λεόντειο Λύκειον Αθηνων	12,0	12,0	14,0	12,5	12,0	16,0	12,0	12,0	10,5	6 5/18	καλως
9	ΑΓΟΡΙ	19	Λίμνη Ευβοίας	Πανεπιστημιακόν Παρισιές	12,0	11,0	11,0	14'	13,5	12,0	14,0	10,0	16,0	6 5/18	καλως
10	ΚΟΡΙΤΣΙ	16	ΜΑσίας	Αναπολή Αθηνων	16,0	12,0	12,0	12,0	12,0	14,0	19,0	13,5	10,5	6 13/18	καλως
11	ΑΓΟΡΙ	17	Σμύρνη	Αναπολή Αθηνων	17,0	11,0	11,0	13,0	13,5	16,0	18,0	16,0	20,0	7 9/18	καλως
12	ΑΓΟΡΙ	17	Σμύρνη	Αναπολή Αθηνων	16,0	13,0	14,0	13,0	14,0	14,0	16,5	12	16,0	7 4/18	καλως
13	ΑΓΟΡΙ	17	Ελευσις	Νέα Χάλκη Αθηνων	11,0	12,0	11,0	15,0	15,0	12,0	16,5	14,0	12,0	6 10/18	καλως

Πίνακας 146: Εξετάσεις αποφοίτων Ι.Ε.Σ. σχ. έτος 1920

7